KÜLTÜR BAKANLIĞI/1394 Sanat Tarihi/19

AHLAT MEZAR TAŞLARI

Beyhan KARAMAĞARALI

KÜLTÜR BAKANLIĞI/1394 *Sanat Tarihi / 19*

AHLAT MEZAR TAŞLARI

Beyhan KARAMAĞARALI

AHLAT MEZAR TAŞLARI

Bu kitabı, çalışmamın her safhasında bana yardımcı olan eşim Halûk'a ve kızım Nakış'a ithaf ediyorum.

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 1394
Sanat Tarihi Dizisi / 19

AHLAT MEZAR TAŞLARI

Prof. Dr. Beyhan KARAMAĞARALI

© Kültür Bakanlığı / ANKARA - 1992
ISBN 975-17-1024-3

Kapak Düzeni / Memik KAYAOĞLU

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın
20.8.1992 tarih ve 928-1801 sayılı makam
onayı ile birinci defa olarak 5.000 adet bastırılmıştır.

Türk Tarih Kurumu Basımevi — ANKARA

İnsanlığın geçirdiği büyük dönüşümlerin, elde ettiği değerlerin arkasında iki kavram yer almaktadır. "KİTAP" ve "OKUMA".

Hangi alanda olursa olsun somut, yapıcı, ulusal ve evrensel özelliklere sahip olumlu sonuçların elde edilmesi ancak düşüncenin üretilmesi ile olanaklıdır.

20. yüzyılı geride bırakmamıza çok az bir sürenin kaldığı günümüzde, bu iki kavram görselliğin sınırtanımaz etkinliği ve gücü ile savaş verir haldedir. Ne var ki iletişimin teknolojik gelişmelerle değişen türleri yanında bu iki kavram, insanlara özgü haz duygusu nedeniyle özelliğini ve önemini her zaman koruyacaktır.

Dün olduğu gibi, bugün de, gelecekte de "OKUMAK" ve "YAZMAK" insanoğlunun günlük davranışları arasında yer alacak, insanlar düşünce üretip, kendini yenilemek çabasından vazgeçmeyeceklerdir.

Bütün iyi niyetimiz ve çabalarımıza rağmen yazılı bilgi, yazılı kültür birikimi, görsel bilgi edinme yollarının çoğalmasıyla önemli darboğazlara itilmektedir. Özellikle televizyonun elinde bulundurduğu kolay erişilebilirlik gücü zaten okuma ve yazma alışkanlığı az olan insanımız için, çok önemli bu iki kavram açısından tehlike gibi görünmektedir. Karamsar olmamıza gerek yok. Aynı televizyon, sinema sanatının da gerilemesine neden olmadı mı? Üstelik bu "olumsuz" gelişmeler okuma alışkanlığının yaygın, yazılı kültür birikiminin geniş olduğu Batılı toplumlarda da yaşanmıştır, yaşanmaktadır.

Soruna özellikle bu açıdan bakılırsa, Türkiye'nin karşısında duran çıkmazın, ya da aşılması gereken engelin biraz daha farklı olduğu görülebilir. O da, Batının yazılı kültür birikimini belli bir düzeye getirdikten sonra görsel kültüre onun zorlamasıyla geçtiği şu sıralarda, Türkiye'nin aynı olguyu, yazılı kültürünü henüz oluşturmadan yaşamaya başlamış olmasıdır.

Asıl üstünde düşünülmesi gereken, asıl çözüm bulunması gereken sorun budur...

Böyle bir çözüm arayışı, hiç kuşkusuz, kitaba toplum içinde gerek nitelik, gerekse nicelik açısından daha yaygın bir yer verilmesini bir ön koşul olarak sunar.

Oysa, tam da böyle bir geçiş döneminde, bir toplumda ve bir ülkede kitaplar yasaklanıyorsa, tutuklanıyorsa, kitaba yönelik girişimler "suç" olarak değerlendiriliyorsa, farklı düşüncelerin yazılı ürünleri zaman zaman dışlanıyorsa, kaygı verici bir yanılgı yaşanıyor demektir.

Kültür Bakanlığı olarak, bu zorunlulukların bilinciyle, öncelikle kitaplara yönelik yasakları kaldırarak attığımız ilk adımı, ikinci aşamada, insanlık tarihini, düşünce tarihini, aydınlanma geleneğini, demokrasi klasiklerini... kısacası, çağdaş insan düşüncesinin oluşumuna katkıda bulunmuş tüm verimleri dilimize kazandırarak, bu konudaki toplumsal üretimimizi destekleyerek sürdüreceğiz.

Toplumsal düşünce birikimimizi oluşturan, o arada da ulusal kültürümüze katkıda bulunmuş olan ve fakat özel yayınevleri tarafından yayınlanmasında bilinen güçlükleri yaşayan yapıtları yayınlayacağız. Böylece, ulusal kültür birikimini, yalnızca bir koruma mantığıyla değil, günün gereksinimlerini karşılayacak bir yaklaşımla ele almış olacağız.

Okuma, öyle görünüyor ki, içinde yaşadığımız bu "görsel kirlenme" ortamında kişinin kendisiyle, kendi bireyliğiyle yalnız kalabildiği tek alandır. Kendi içine dönmenin ve kendi usunun ve anlağının bilincine varıp, derinliğine ulaşabilmenin tek yolu da okumaktan geçiyor.

Türkiye gibi, genç nüfusun fazla olduğu toplumlarda, okuma edimine ayrı bir işlev düştüğü ortadadır. Ancak bu yolla ulusal ve evrensel kültür birikimlerine ulaşabilmemiz olasıdır.

Bu gerekçelerle ve bu bilinçle "kitap-okuma" somutunda başlattığımız girişimlerin, bundan sonraki kuşakların soyut düşünsel çabalara ağırlık veren, çağı, içinden bakarak yaşayan kuşaklar olarak yetişmelerine önemli katkılarda bulunacağına içtenlikle inanıyorum.

D. Fikri SAĞLAR
Kültür Bakanı

ÖNSÖZ

Bir milletin varlığını sürdürmesi, onun benliği olan kültürünün devamı ile mümkündür. Kendi kültüründen soğutulan, mazisinden kopan, kendi öz değerlerine sahip çıkmayan milletler başka milletlerin sömürgesi olmaya mahkûmdurlar. *Türk* mezartaşları bizim millî kültürümüzün nesiller boyu devamedegelmiş belgeleridir. Onlar halkın duygu ve düşüncelerinin, sanat zevkinin akisleridir.

Mezartaşları diğer bütün sanat dallarına nazaran, örf ve âdetlerimizi daha fazla aksettirirler. Çünkü ölüm insanların bağrını kavurmakta, onlara o denli acılar vermektedir ki kişi, eski inanç ve gelenekleri ile öldükten sonraki hayatını düzenleme çabasına girmektedir.

Mezartaşları üzerine yazılan hadîslerde insanların ölümden korkmamaları, her nefsin bir gün ölüm acısını tadacağı vurgulanır.

Ölülerimizin mezarlarına saygı duyduğumuz bir gerçektir. Ancak birçok şehir ve kasabamızda tarihî mezarlıklar belediyelerce arsaya çevrilmektedir. Bunun bildiğimiz en yakın örneklerini *İstanbul Karaca Ahmet* ve *Tokat*'ın *Erenler* mezarlığı teşkil etmektedir.

Bazen müze elemanları düzensiz şehirleşme sonucu mezarlık olmaktan çıkarılan yerlerdeki mezar taşlarından bir kısmını, müzelere kaldırmaktadırlar. Ancak müzeye kaldırılırken çoğu kere, baş ve ayaktaşları ile sandukâsı ayrı ayrı envanterlenmekte ve bir mezartaşından iki veya üç envanterli mezar taşı çıkarılmaktadır. Kısacası mezartaşları iyi tescil edilmediği için onların insitu olarak ifade ettikleri değer de kaybolmaktadır.

*Türk*lerin zaman zaman hükümleri altında bulundurdukları *Orta Asya, Azerbeycan, Macaristan, Yugoslavya, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Romanya* ve *Arap* ülkelerinde yapmış oldukları mezartaşları ile *Türkiye*'deki örnekler arasında aynı kültürü paylaşmaktan doğan benzerlikler dikkati çeker.

Mezartaşları sadece bir milletin yayıldığı ülkelerdeki kültür birliğini ortaya çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda o milletin menşeîni de ortaya koyar. Onlar şehirlerin tapu senedidir.

Mezartaşları tarihli olmaları ile de bütün etnografik ve sanat tarihi eserleri için ''*terminus post quem* ve *anti quem*'' olarak da birer belge hüviyeti taşırlar. Kısaca mezartaşları yapıldıkları çevrenin ve devrin inançlarının, âdetlerinin, sanat geleneklerinin, tabiî, iktisadi ve sosyal şartlarının müşterek mahsulüdür. Bu bakımdan sanat tarihimiz için olduğu kadar kültür tarihimiz yönünden de büyük önem taşımaktadırlar. Ancak, mezartaşları hakkında ki çalışmalar henüz bu önemle orantılı bir duruma gelmemiştir. Buna karşılık tabiatın ve insan elinin bu eserler üzerindeki tahribatı devam etmektedir.

Türkiye'nin, hattâ bütün *İslâm* âleminin en büyük tarihî mezarlığı *Ahlat*'dadır. *Ahlat* mezartaşları hem ölçü, hem muhteva bakımından bir anıt karekterindedir. Bu mezar anıtları *Türk* sanatının ve kültür tarihinin sekiz yüz yıllık belgeleridir. Tabiatın bütün kötü tesirlerine rağmen bu belgelerin mühim bir kısmı oldukça sağlam vaziyette günümüze kadar ulaşmıştır. Biz *Meydanlık Kabristanı*'nda sandûkaların pek çoğunu toprağa gömülmüş va-

GİRİŞ

Kur'an'da açık ve kesin bir hüküm bulunmamakla beraber *İslâmiyet*'te süslü ve dikkat çekici mezarlar yapılması hoş görülmemiştir[1]. Bu tavır alış, Müslim'in naklettiği bir hadis ile başlangıçtaki tatbikata dayanmak gerekir[2]. Hz. Muhammed, oğlu İbrahim'in kabrini düz olarak kapattırmış ve üzerine çakıl koydurup su döktürmüştür[3]. Hz. Muhammed'in, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in kabirlerini gören İbrahim Nihai'nin nakline göre bunların yerden biraz yüksek, üzerine beyaz mermer parçaları konulmuş, hafif birer toprak yığını oldukları anlaşılmaktadır[4].

Zamanla, *İslâmiyetin* yayıldığı bölgelerdeki tarihî mirasın ve *İslâmiyeti* kabul eden kavimlerin eski mezar geleneklerinin tesiri ile değişik tipte mezarların yapılmasına başlanmıştır. Kanaatımızca bu husus kaçınılmaz bir neticedir. Çünkü mezarlar da, diğer bütün sanat eserleri ve kültür belgeleri gibi, yapıldıkları çevrenin ve devrin inançlarının, âdetlerinin, sanat geleneklerinin, tabiî, iktisadî ve sosyal şartlarının müşterek mahsulüdür.

Anadolu, mezar tiplerinin çeşitliliği, ölçüleri ve tezyinatı bakımından *İslam* dünyasında hususî bir yer işgal eder. Bazı yörelerimizde az olmakla birlikte, ölüler, evlerin bahçeleri içine veya evlerin bir odasına da gömülmektedir. Bu adet Hz. Peygamberin mezarının kendi evi içinde olması ve Hz. Ayşe'nin bir odada yaşaması ile Hz. Peygamber devrine gitmektedir.

Anadolu'yu fetheden *Türkler*, burada bir taraftan eski mezar geleneklerini devam ettirirken, bir taraftan da tabiî ve tarihî faktörlerin tesiri ile, bir takım mahallî örnekler meydana getirmişlerdir. *Ahlat* mezartaşlarındaki bazı örnekler Kültiğin ve Bilge Kağan'ın (VIII. asır) *Orkun* vadisindeki anıtları ile büyük bir benzerlik gösterirler. Bu durum, *Doğu Türk* oymaklarının bir takım sanat unsurları ile beraber, eski inanç ve âdetlerini *Anadolu*'ya taşıdıklarını gösterir. Böylece, *Ahlat* mezartaşları *Altay* mezartaşlarına bağlanırken, tabiî ve tarihî faktörlerin tesiri ile de, bir takım mahallî tipler meydana gelmiştir. Bunlardan

---

[1] Belli başı fıkıh kitaplarında ölünün nasıl gömüleceği ve mezarlarının nasıl yapılacağı belirtilmiştir. Şöyle ki: Ölü toprağa kıble cihetinde konulduktan sonra mezarın üzeri kerpiç veya kamış ile örtülür, toprak verilir. Mezarı taş, tahta gibi maddelerle örtmek; köşeli olarak tuğla, kireç, tahta vs. gibi şeylerle inşa etmek mekruhtur (Şeyhîzâde Muhammed b. Süleyman, Mülteka Şerhi. Mecma'ul-Enhur, I. C., İstanbul, 1309, 186-187. s.; Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Musilî, *El-İhtiyar li-Ta'lili'l-Muhtar*, I. C., Kahire, 1936, 94. s.). Kabir, toprak seviyesinden bir karıştan fazla yüksek yapılmamalıdır (*Sahîh-i Buhari Muhtasarı*, IV. C., İstanbul, 1938, 771. s.). Keza, kabir üzerine bir ev veya kubbe, veya bir mescid yapma; kabirin etrafını duvarla çevirme, süs veya öğünme kastedilmedikçe melkruh olur; eğer böyle bir şey kastedilirse haram olur (Abdurrahman el-Cezirî, *el-Fıkhu ale'l-Mesahibi'l Erbaa*, I. C. 2. Baskı, Matbaatü'd-Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1931, 501-502. s.; Kemaluddin es-Sivasî (ibn-i Hümün), *el-Fethu'l-Kadir*, II. C., I. Baskı, el-Matbaatü'l-Kübra el-Emiriyye, Bulak-ı Mısr, el-Mahmiyye, 1315, 469. s.).

2 – عن جابر رضى الله عنه قال نهى رسول الله عليه وسلم ان يجصص القبر وان يتحد عليه وان يبنى عليه رواه مسلم

Cabir (R.A.) den rivayet edildiğine göre, Resullah (S.A.S.) kabrin kireçle yapılmasını, kabir üzerine oturulmasını ve kabir üzerine bina ve kubbe yapılmasını nehyetmiştir *(Riyazü's-Salihîn ve Tercümesi*, III. C., Ankara 1958, 278-279. s.).

[3] *Sahih-i Buharî Muhtasarı*, IV. C., 771. s.

[4] *a.e.*, 770. s.

dolayı, *Ahlat* mezartaşlarının özelliklerini tesbit edebilmek için *Anadolu*'nun diğer bölgelerinde yapılmış mezartaşlarını ve mezartaşlarına işlenen sembolleri belli başlı vasıfları ile gözden geçirmek zaruri olmuştur.

Anadolu'da, XII.-XX. asırın başına kadar olan mezartaşları, genellikle *ince uzun sandûkalar, şahideler* ve *sütûn şeklinde* olmak üzere başlıca üç ana tip gösterirler.

Muhtelif bölgelere hakim olan şartların farklı olması, zaman içinde gelişme veya yeni bir takım tesirler ile bu ana tiplerin form, ölçü ve tezyinat bakımından birçok varyantları vücut bulması, bazı mahallî tipleride ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple *Anadolu* mezartaşlarını genel vasıflarına göre bölgelere ayırarak incelemek, aynı bölge içinde özellik gösteren mühim merkezleri ayrı ayrı ele alarak aralarındaki münasebetleri ve farkları tesbit etmek lazımdır.

Orta Anadolu Mezartaşları:

Konya'nın tarihî mezarlıklarındaki eski mezarların pek çoğunda alelâde kaya parçaları dikilidir. Bunların dışında, sanat değeri olan şahidelerle, sandûkaların bir kısmı *Konya Taş Eserleri Müzesi*'ne nakledilmişlerdir. Ayrıca *Mevlâna Müzesi*'nin bahçesinde de mezartaşları vardır.

Malzeme, Şekil ve *Tezyinat:* Sandûkaların çoğu beyaz ve göz mermerden, birkaçı da gödene taşından yapılmışlardır. Bunlardan kitabesi okunabilen en eski örnek *Türkistan*'lı K u r e y ş ' in 617/1220 tarihli prizma biçimindeki sandûkasıdır[5]. 638/1240-41 tarihli *Beylekan*'lı N u r e d d i n H a s a n ' ın sandûkasında üç kademeli bir kaide mevcuttur[6]. *Selçuklu* vezirlerinden K a k ü B e y ' in sandûkası ise, üstte prizmatik veya silindirik bir kısmı ihtiva etmeyen, dört kademeli bir gövde halindedir[7]. Bu sandûkaların satıhları kabartma olarak, güzel ve işlek *Selçukî sülüsü* yazılarla kaplanmışlardır.

Mezartaşlarında tezyinat XIII. asrın son çeyreğinde görülmeye başlar. 679/1280-81 tarihli üç kademeli prizmatik bir sandûkada (Env.No. 1056) *rumî* tezyinat mevcuttur.

XIV. asırda sandûkalar küçülür, silindirik olanlar artar ve tezyinatlarında *rumî*lerin yanısıra *hatayî*ler ortaya çıkar. 870/1465 tarihli bir sandûkada (Env.No.1055) bu *hatayî*lere bir *nar* motifinin eklendiği görülmektedir. (1. res.) XVI. asırdan itibaren sandûkalar tamamen *çiçek* motifleri ile süslenir (2. res.). Kitabe sandûkanın baş tarafına, oyulur.

Konya'da bilinen en eski kitabeli şahidelerden birisi de *Musalla Mezarlığı*'ndaki 664/1265 tarihli D a r u ' l - M ü l k H a t u n ' un taşıdır[8]. Sade bir sivri kemerle nihayet bulan şahidenin iki yüzü de yazı ile doludur. Tezyinat, yalnız bir yüzünde, üst satırla kemer kavsi arasında kalan küçük boşluğu dolduran bir *rumî* motiften ibarettir. 699/1320 tarihli *İsfahan*'lı H a c ı A l i ' nin mezar taşının alınlığında *rumî* tezyinat arttığı gibi, iki yandan aşağıya doğru da plâstik *rumî* kıvrımları inmektedir[9]. XVI. asrın başından itibaren bu kıvrımların altında burmalı sütuncelerin yeraldığı görülmektedir. 738/1338 tarihli K e m a l e d d i n K a s ı m ' ın mezartaşını bu tip şahidelere bir örnek olarak kaydedebiliriz[10].

XV. asırda ise silindirik şahideler görülmeye başlar. *Konya*'daki silindir şeklindeki şahidelerden *Mevlâna Müzesi*'nde bulunanların çoğu baştaşı olarak kullanılmıştır. Bu şahidelerin üst kısımları bir *Mevlevî Serpuşu* ile nihayetlenir. *Mevlâna Müzesi*'nde arka bahçede XV. asıra ait envanter numarası olmayan zar başlıklı sütûn şeklinde bir şahidenin taç kısmı dilimlidir ve bir *çiçek* dalı ile tamamlanır. (bk. Sütûn Şeklinde Mezar taşları).

Konya'daki *Dede Maksut Türbesi*'nden *Mevlâna Müzesi*'ne kaldırılan ' ' S u l t a n u ' l A r i f î n B u r h a n u ' l V a s i l î n M a h m u d D e d e b. Ü v e y s D e d e ' ' nin 965/1557 tarihli mermer şahidesi, gerek yazı karakteri, gerekse sivri kemerini bir bordür halinde çevreleyen *hatayî* tezyinatı ile itinalı bir XVI. asır mezartaşıdır (Res. 3).

Konya'da *Mevlâna Müzesi*'nde bulunan Envanter No. olmayan bir şahide üzerinde, tepeden asılı bir *kandil* ile yanlarında yer almış iki *şamdan* ve zemini saran, meyvası ile *haşhaş* dalları bulunur (Res. 4). *Kandil* pekçok mezartaşında karşımıza çıkmaktadır ve ölünün yolunu aydınlatıcı bir mânâ ile yüklüdür. Ancak *Ahlat* ve *Norşin (Güroymak)* mezarlıklarındaki taşlardan bazılarında *kandilin* yuvarlak olan karın kısmına " الله " yazılmıştır. Yani *kandil* tanrının sembolü olmuştur. (bk. 245 Res.) *Şamdan* ise ışık verici mumun yanısıra, ondan daha emniyetli olarak *hayat ağacını* tasvir eder. Böylece ölenin ruhunun başka bir âleme yükselmesi temin edilir. *Bektaşî* dergâhının kutsal eşyaları arasında yeralan ve *Cem* ayininde önemli bir rolü bulunan *Kırkbudak* isimli iki *şamdan* ile *Konya Mevlâna Dergâhı*'nda M e v l â n a 'nın sandûkasının yanında yeralan onaltı kollu *şamdan* ki ikincisinin kollarından her birinin *ejder* şeklinde bulunması, ağızları aşağıya doğru olan *ejder*lerin balık pulu ile kaplı gövdelerinin dalları teşkil etmesi ve bu dalların da birer *haşhaş kozalağı* ile nihayetlenmesi, dalların yapraklarına ruhu sembolleştiren *kuş*ların konmuş olması ve keza *kırkbudaklar*'da da aynı özelliklerin bulunması Şamdan ve kandillerin eski *Türk* geleneklerini aksettirdiğini göstermektedir (Res.5-6). Şahidemizde iki *hayat ağacı* motifinden başka zeminde bitki motifleri bulunmaktadır. Bu bitkiler ebedi uykuyu sembolleştiren *haşhaş* yapraklarıdır. *Anadolu*'ya *Türkler* vasıtasıyla *Orta Asya*'dan gelen ölen kimsenin ruhunun göğe yükselmesi ile ilgili bir inancı vurgular.

Konya şahideleri arasında, iki tanesi figürlüdür. Bunlardan birisi (Env. No. 1272) küçük bir şahide parçasıdır (7. res.)[11]. Mevcut parça 0.24x0.25 m.ölçüsündedir. Bu taş, elinde *şahin* tutan bir *süvari* figürünü ihtiva etmektedir. *Süvari*nin sol tarafında ayrıca uçan bir *kuş* görülür. Boş kalan kısımlar *çiçek* ve *yaprak*larla süslenmiştir. Taşın iç yüzündeki kitabe itinalı bir *sülüs* ile yazılmış, harflerin aralarına *nebati* küçük motifler serpiştirilmiştir (8. res.). Bu tarzda *nebatî* motiflerle süslü yazılar XIV. asrın başından itibaren mezartaşlarında görülmektedir.

Konya'da *Taş ve Ahşap Eserler Müzesi*'nde 892 Envanter numarasında kayıtlı bulunan 0.49x0.55 m. ölçüsündeki diğer mezartaşında bir *tabure* üzerine oturmuş, *sarıklı* ve *kaftanlı* bir adam ile onun karşısında ayakta duran daha küçük ölçüde bir figür tasvir edilmiştir (9. res.)[12]. Taşın üst tarafı üç dilimlidir. İki yan dilim şahidenin yan kenarlarından dışa doğru serbestçe taşmaktadır. Oturan şahıs *eldivenli* sağ elinin üzerinde bir *şahin* taşımakta, sol eli ile de karşısında ayakta duran küçük figürün çenesini okşamaktadır. Küçük figürün de sol eli kendisinin, sağ eli oturan şahsın kucağındadır. Bunların kim oldukları, aralarında nasıl bir münasebet bulunduğu şimdiye kadar doğru olarak izah edilememişti. Bu taşı ilk defa[13]

---

[5] Z. Oral, "Konya'da Tarihi Mezartaşları", *Anıt Dergisi*, 10. Sayı (1949), 19 s.
[6] Z. Oral, "Konya'da Tarihi Mezartaşları", *Anıt Dergisi*, 1. Sayı (1949), 14. s.
[7] Z. Oral, "Konya'da Tarihi Mezartaşları", *Anıt Dergisi*, 16. Sayı (1950), 15-16. s.
[8] M. Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, Konya, 1962, 416. s.
[9] Z. Oral, "Konya'da Tarihi Mezartaşları", *Anıt Dergisi*, 3. Sayı (1949), 22-23. s.; M. Önder, *a.g.e.*, 418. s.
[10] M. Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, 419, s.

[11] S. Eyice, "Kırşehir'de H. 709 (1310) Tarihli Tasvirli Bir Mezartaşı", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, 218-219. s., 21-22. res.
[12] S. Eyice, *a.m.*, 219-220. s., 23-24. res.
[13] G. Mendel, "Les Monuments Seldjoukides en Asie Mineure", *Revue de l'Art Ancien et Modern*, T. XXIII, 1908, p. 11, fig 1.

ve ikinci defa[14] G. Mendel neşretmiş; ikinci neşrinde Ahmet Şah adlı bir sultana ait olduğunu ileri sürmüştür. Nitekim taşın bilhassa kazınarak silinmiş olan kitabesinden kalan izlerde "Ahmet Şah" kelimelerini seçmek mümkündür. Bu Ahmet Şah, *Konya*'nın ileri gelenlerinden olup *"Sultanu'l-Fetâ"* (gençlerin sultanı) lâkabını taşıyan ve 17 Şevval 697/29 Temmuz 1298'de öldürülmüş olan; Keyhatu'nun kendisine büyük hürmet gösterdiği Ahî Ahmet Şah olmalıdır[15].

Konya Mevlâna Müzesi bahçesinde bulunan kırık bir taş parçası ölçüleri itibarı ile bir mezar şahidesine benzemekte ise de, taç kısmının bulunmaması ve mezartaşlarında görülen bir dış çerçeveyi de ihtiva etmemesi sebebiyle şahide niteliğinde değildir. Taşın esasını, sağda ve solda açık ağızları, sivri dişleri ve dilleri ile karşılıklı iki korkunç *ejderin* sardığı, içte on, dışta on iki kollu *yıldız*larla şekillenen, içiçe üç *daire*den oluşan bir yuvarlak şekil teşkil eder (Res. 10). Bu motif, sonsuzluğu, dünyanın ve sonsuzun sahibi olan eski *Türk* tanrısını sembolleştirmektedir. Bunların örneklerini *Orta Asya* mezartaşlarında ve *Yugoslavya*'daki *Müslüman* mezartaşları ile, *Norşin* mezartaşlarında görüyoruz. (bk. res. 78-80)

Orta Anadolu'nun mezartaşları bakımından en mühim merkezlerden birisi *Akşehir*'dir. *Akşehir Müzesi*'nde çoğu *Nasreddin Hoca Mezarlığı*ndan getirilmiş zengin bir mezartaşı kolleksiyonu mevcuttur. Gerek sandûkalar, gerek şahideler *Konya*'da görülenlerin daha geç örnekleridirler.

Akşehir'deki tarihi bilinen en eski sandûka, 797/1395 yılına ait olan ve *İmaret Camii* haziresinde bulunan sade bir eserdir[16]. Sonradan *Seyyid Mahmud Hayranî Türbesi*'nin içine konulan 827/1423 tarihli sandûka ise, iki kademeli, uzun prizmatik, üst kısmı alçak kabartma *hatayî* motiflerle süslenmiştir. Kitabe işlek ve okunaklı bir *sülüs* ile yazılmıştır[17]. 880/1475 tarihli diğer bir sandûkada ise tezyini motiflerin yerini yazı almıştır. Bu taş bir sütun gibi ince uzundur ve diğer *Akşehir* sandûkalarından ölçüleri bakımından da ayrılır[18]. *Konya*'dakilerin aksine, *Akşehir*'de şahideler sandûkalara göre daha çoktur. Bunların en eskisi 602/1205-6 yılındandır[19]. Bu eser *Selçuklu* şahideleri içinde erken tarihli tek örnektir. Yine *Akşehir*'de bulunan 752/1351 tarihli çok köşeli bir taşın[20] üst kısmında *Bektaşî*'lerinkini hatırlatan on iki dilimli bir *sikke* görülmektedir. Fakat *Akşehir* için karakteristik olan şahideler *Konya*'dakiler gibi taç kısmı iki kavisli veya dilimli, sivri kemer biçimde olan ve yanlarında birer burmalı sütunce bulunanlardır. Ölçüleri itibariyle de *Konya*'dakilerden pek farklı değillerdir. Bunlar XVI. asrın ikinci çeyreğinden itibaren görülmeğe başlarlar. Taç kısımları grift *hatayî* motiflerle süslüdür. Bazılarının ön yüzü, bütün sathı tamamen kaplayan *hatayî* ağı ile doldurulmuştur. Bazılarının orta kısmında *kandil* veya *şamdan* motifleri bulunur.

Akşehir'de ayrıca *Anadolu*'nun hiçbir yerinde rastlamadığımız miktarda figürlü şahide bulunmaktadır[21]. Bunların taç kısımları *hatayî*lerle süslüdür. Ön yüzlerinde alçak kabartma olarak işlenmiş, *bağdaş kurmuş bir genç* (Env. No. 12) (11. res.); *gergef* işleyen *kadın*lar

[14] G. Mendel, "Anadolu'da Selçuk Abideleri", *Yeni Mecmua*, 19. Sayı (1917), 372. s, 5. şekil.

[15] B. Karamağaralı, "Sivas ve Tokat Mezartaşlarının Mahiyeti Hakkında", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II. Sayı (1970), 1971, 101-102. s.

[16] R. M. Meriç, "Akşehir Türbe ve Mezartaşları", *Türkiyat Mecmuası*, V (1935), S., 1936, 205. s.

[17] R. M. Meriç, a.m., 149-150. s., 17. res.

[18] R. M. Meriç, a.m., 160. s., 67. res.

[19] R. M. Meriç, a.m., 160. s., 22. res.

[20] R. M. Meriç, a.m., 208-209. s., 68, 69, 70. res.

[21] R. M. Meriç, a.m., 170-173. s., 37, 39, 73. res.; S. Ünver, *Pierres Tombales Seldjoukioes à Effigie au 14 Siecle en Anatolie*, Jerusalem, 1960; S. Eyice, a.m.,, 209-210. s., 1-6. res.

(Env. No.149, res.; 12) (Env. No. 13. res. 13) birbirlerine sarılmış *ana ve çocuk* (Env. No. 63); bir *rahleye* konmuş *kitabı* okuyan bir *erkek* (Env. No. 7, Res. 14); (Env. No. 181) ve elinde bir *şahin* tutan *avcı* figürü bulunmaktadır. (Env. No. 464; 15. res.), *Avcı* figürlü taşın ön yüzünün bir *madalyon* içine alınmış olması ve üzerinde *dal* motiflerinin bulunması onu diğerlerinden ayırır. Başında *sarık* bulunan *süvari*, bir eliyle atın dizginini havaya kaldırmıştır. *Atın* ayakları arasında bir *kuş*, başı hizasında da uzun kuyruklu ve uzun gagalı diğer bir *kuş* görülür. Bu iki *kuşun* cinsini tayin mümkün olamamıştır. Bu şahide, XIV. asrın ikinci çeyreğinde yapılmış olmalıdır. Konya'daki *süvari* figüründe sağ tarafında uçan kuş figürü vardır. Aşağıda göreceğimiz üzere *Sivas* ve *Tokat* taşlarında da pek çok *kuş* tasviri mevcuttur. Keza *Afyon* sandûkaları da aynı motifi ihtiva eder. İlerde bu *kuş* figürlerinin mânâ ve mahiyeti üzerinde durulacaktır. *İnsan, kuş* ve *haşhaş* kabartmalarından başka *Akşehir*'de Şuca b. Ali Bey'in baş taşının arka yüzünde, koşar vaziyette bir *arslan* kabartması görülmektedir[22].

Akşehir'de figürlü şahidelerin yanı sıra figürlü sandûkaların da bulunabileceğini gösteren bir örneğe sahibiz. Yukarıda bahsettiğimiz Râna Hatun'un şahidesi, işlenirken kırılmış bir sandûkadan bozmadır. Yekpare olan sandûkanın küçük baş şahidesinin yüzüne *gergef* işleyen *kadın* tasviri, şahidenin çıkıntı teşkil eden üst kısmının sol yan kenarına bir *güvercin* figürü ve sandûkanın sol yan kenarına da, lâhdin adına yapıldığı hâtûnun hüviyetini bildiren kitabe işlenmiş; fakat taşın kırılması üzerine bu parça baş şahidenin ön yüzü aşağıya gelmek üzere dikilerek ve düzeltilerek bir *stel* şeklinde yeniden işlenmiştir.

Tasvirli mezartaşlarında, figürlerin bazen bir, çoğu kere iki tarafında *haşhaş* meyvasını havî birer dal bulunmaktadır[23]. *Akşehir*'de bu figürlü taşlardan ancak iki tanesinin tarihi bilinmektedir. Biri Râna Hatun binti Mehmed'in 737/1336 tarihli diğeri Mahmud b. Yusuf'un 776/1374 tarihli şahideleridir. Mermerden yapılmış olan şahidelerin kitabeleri *sülüs*le yazılmış, satırlar birbirinden kalın silmelerle ayrılmışlardır[24].

XVI. asırdan sonra *Akşehir*'de figürlü mezartaşlarına rastlanılmamaktadır. XV. asır şahideleri, üstte sivri veya dilimli kemerli olup içi *rumî* veya *hatayî*lerle doldurulmuş bir taç ihtiva ederler. Taşların kenarları sütûncelidir. Taç ile bu sütûnceler arasında kalan orta kısım kitabelere tahsis olunmuştur.

Akşehir mezartaşları sanatkâr ve hattat kitabeleri ihtiva etmeleri bakımından da ehemmiyetlidir. 859/1455 tarihli sandûkanın üzerine Akşehir'li Ahmed'in yazıları hazırladığı kaydedilmiştir.

رسم هذا التصدير الفقير الحقير احمد بن مظفر الصراف الاقشهرى

Ayrıca taşı işleyenin de kitabesi mevcuttur. عمل محمد بن يوسف بن حمزه المسهور بتبرك "*Teberruk namı* ile meşhur Yusuf b. Hamza yaptı." Bundan başka 756/1355 tarihli bir ayak taşı üzerinde عمل محمد بن على بن غريبشاه التاجيك "Muhammed b. Ali Garib Şah Tacik'in eseri" yazılıdır[25]. Has Hatun'un *kandil*li şahidesinde de عمل ارسلان "Ars-

[22] İ. H. Konyalı, *Nasrettin Hoca'nın Şehri Akşehir, Tarihî Turistik Klavuz*, İstanbul 1945, 502-503. s.

[23] Bugüne kadar bu dallardaki meyvelerin nar olduğu ileri sürülmüş ise de ebedî uykuyu ve cenneti sembolleştiren haşhaş olduğu anlaşılmaktadır. Gerek iri yapraklar ve gerekse meyvenin her dalda tek bulunması bu görüşü doğrular. Nar genellikle taneleri gösterilerek tasvir edilmiştir Bak. B. Karamagaralı "İslam Sanatında Haşhaş ve Hint Keneviri", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi, İslam İlimleri Dergisi* V, Ank. 1982, 463. s.

[24] İ. H. Konyalı, *Akşehir*, 495. s.

[25] İ. H. Konyalı, a.e. 496. s.

lan'ın eseri" ibaresi vardır. Diğer bir *kandil*li şahide üzerinde de رسم حاجى المولوى "Hacı Mevlevî resmetti" denilmektedir[26].

Akşehir'de bunlardan başka Şahin b. Ferhunde isminde diğer bir sanatkâra daha rastlanmıştır[27]. *Akşehir*'de ahşap sandûkalarda dikkati çeker. Ancak bu çalışmada yalnız taş eserler ele alınmıştır.

Karaman mezartaşları içinde gerek hat güzelliği, gerekse tezyinatı ile dikkatimizi çekecek esere henüz rastlamadık. Buradaki çalışmalarımız derinleştikçe ilgi çekici mezartaşlarının bulunacağı muhakkaktır. Ancak *İbrahim Bey Türbesi*'nde bulunan, stüko lahitler taş sandûkalarda rastlanmayan güzelliklerdir. Halen kırık vaziyette olan bu eserler başka bir çalışmanın konusu olacaktır.

Ermenek'de figürlü mezartaşı yapma geleneğinin 18-19. asırlara kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Buradaki mezartaşlarından bazılarında, şahideye *baş* şekli verilmiş ve saçlar *belik*lerle belirtilmiş (16. res) bazı taşların ön yüzlerine de, boynu ifade eden kısma, dört altın lirayı sembolleştiren bir *gerdanlık* şekli işlenmiştir. (Res. 17). Bu dört altın lira muhtemelen *dört halifeyi* sembolize etmekte ve onlardan mevta için şefaat istemektedir. İnsan şeklinin daha belirginleştiği mezartaşı örnekleri, *Batı Anadolu*'da *Narlıdere Alevî* mezarlığında ve *Orta Asya* mezartaşlarında bulunmaktadır (bk. *Batı Anadolu* Mezartaşları).

Kırşehir'de dikkate değer bazı mezartaşlarını ihtiva etmektedir. Bunlardan ilk olarak C. H. Tarım ile W. Ruben bahsetmişlerdir[28]. S. Eyice 1965'te bulduğu iki taşla dikkatleri yeniden *Kırşehir*'e çekmiştir[29]. Ancak *Kırşehir*'in tarihî mezarlıkları korunmadığı, ve mezartaşları bir müzede toplanmadığı için, bugün incelememize konu teşkil edecek pek az mezartaşına sahip bulunuyoruz. Bunlar şahide tipinde yapılmışlardır. Bilinenlerin en eskisi 709/1310 tarihli Osman b. Halil'in *insan* tasvirli şahidesidir[30]. 1969 yazında, *Kırşehir*'de yaptığımız araştırma ve incelemeler sırasında, çok aramamıza rağmen bu taşı bulamadık. Figürlü ve tarihli olan diğer eser ise, Celâl Hatun'un, çoktan kaybolan 714/1313 tarihli baştaşıdır[31]. Bu iki taş, tipleri bakımından olduğu gibi ölçüleri bakımından da *Konya* ve *Akşehir* taşları ile yakınlık gösterirler. Bu taşlarda da figürlerin birer yanlarında *haşhaş* meyvalı ve yapraklı birer dal bulunmaktadır.

S. Eyice'nin *Aşık Paşa Türbesi*'nin holündeki döşeme taşları arasında, iki parça halinde bulduğu diğer bir mezartaşı, ön yüzünde ortada içi *rumî*lerle doldurulmuş bir *madalyon*la, onun altında *madalyon*un kavsine uygun olarak çizilmiş bir *arslanı* tasvir etmektedir (18. res.)[32]. Taşın arka yüzü sadece *rumî*lerle kaplanmıştır (19. res.)[33]. Kitabeyi ihtiva eden ayak taşı maalesef bulunamamıştır. Taşın ön yüzündeki *madalyon-arslan* kompozisyonu, kanatimizce *Şir-u Hurşid*'i, yani Hz. Ali'yi sembolleştirmektir. Bu şahide, kompozisyonu

[26] İ. H. Konyalı, *Akşehir*, 496-499. s.
[27] İ. H. Konyalı, a.e. 499. s.
[28] C. Hakkı Tarım, *Kırşehir Tarihi*, Kırşehir, 1938, 89. s. ve *Tarihte Kırşehir, Gülşehri ve Babailer, Ahîler, Bektaşîler*, İstanbul 1948, 56. s.; W. Ruben, "*Kırşehir'de Dikkatimizi Çeken Sanat Abideleri*", Belleten, XII. c., 45 sayı, 1948, 173-176. s. 1-4. res.
[29] S. Eyice, "*Kırşehir'de H. 709 (1310) tarihli...*", 211-216 ve 221-223. s., s. 9-14. res.
[30] S. Eyice, "a.m.", 212-215. s., 9-11. res.
[31] W. Ruben, "a.m.", 173. s., 1. res.
[32] S. Eyice, "a.m.", 215-216. s., s. 12-14. res.
[33] Biz bu iki parçayı döşemeden çıkararak temizledikten ve yapıştırarak bütünledikten sonra türbeye bıraktık.

ile *Tokat* şahidelerini hatırlatmaktadır. Ancak 1991 yılında *Kırşehir*'i ziyaretimizde bu taşın *arslanı* ihtiva eden alt kısmını da bulamadık.

Kırşehir'de bunlardan başka, mevcudiyetini neşriyattan öğrendiğimiz, *arslan* figürlerini ihtiva eden iki şahide daha bulunmaktadır. Bunlardan biri kabaca işlenmiş, üst kenarı üç dilimli küçük bir şahidedir. Bir yüzünde siluet halinde *arslan* tasviri yer almaktadır[34]. *Aslan*ın yukarı kalkarak sırtına doğru kıvrılan kuyruğunun çevrelediği boşluğa yuvarlak bir şekil çizilmiştir. Bu, üzeri işlenmemiş bir *rozet*tir ve yine *Şir-u Hurşid (Aslan-Güneş)* kompozisyonun bir başka tarzıdır. Diğer taş, üst kısmı kırılmış ve kaybolmuş bir şahide parçasıdır[35]. Bunun bir yüzünde, bir *bitki* motifinin iki yanında, karşılıklı iki *aslan* figürü yer almaktadır. Sahanın boş kalan kısımları yoğun bir şekilde *rumî* kıvrımları ile doldurulmuştur. Burada çift *aslan*lı bir *hayat ağacı* kompozisyonu söz konusudur. *Tokat* mezartaşlarında da göreceğimiz bu kompozisyonun mahiyeti üzerinde ileride durulacaktır.

Bunların dışında, *Aşık Paşa Türbesi*'nin haziresinde duvara dayalı olarak arka yüzleri boş bırakılmış iki şahide de mahallî özellikler göstermeleri bakımından ehemmiyet taşımaktadır (20-21. res).

XIV. asırdan itibaren *Ankara* mezartaşlarında da sandûka ve şahide tiplerinin örneklerini buluyoruz[36]. Bu taşların bazı seçme örnekleri, etrafı bir duvarla çevrilerek muhafaza altına alınan *Kırklar Mezarlığı*nda toplanmıştır. Bunlar *Konya*'daki benzerlerinden daha sadedir. Sandûkalar içinde kaidesiz beş kenarlı prizma şeklinde olanların yanı sıra yekpare olarak bir basamaklı kaide üzerinde bulunanlar da mevcuttur. Sandûkaların baş tarafındaki beş kenarlı saha, grift *nebatî* tezyinatla doldurulmuştur. Yan satıhlara ya kitabe işlenmiş veya bu kısımlar boş bırakılmıştır. Bu kısımların yüzeylerine *Farsça* beyitler yazılıdır[37]. *Ankara* sandûkalarının birinde *Ahîlik serpuşu*nu temsil eden bir *külâh* bulunması[38] bilhassa dikkate değer. Bu *külâh, Akşehir* mezartaşlarını incelerken kaydettiğimiz bir taşın üzerindeki oniki dilimli *sikke*nin mahiyetine de ışık tutmaktadır. Şahideler (22. Res.) genellikle o çağdaki *Akşehir* mezartaşlarına çok benzemektedir. Sivri kemerle taç kısımları *rumî* ve *hatayî*lerle doldurulmuş; taç ile yanlardaki sütûncelerin arasında kalan saha, kitabeye tahsis edilmiştir. Bu tip şahideler daha sonra *Bursa*'da görünmeye başlarlar.

Ankara mezartaşları arasında *Ahîler*e ait olanlar pek çok ise de *insan* ve *hayvan* tasvirli bir mezartaşına bu çevrede bugüne kadar rastlanmamıştır.

Orta Anadolu'nun değişik ve mühim bir mezartaşı grubu *Afyon*'da ve *Seyidgazi*'de bulunmaktadır. *Afyon* mezartaşları gerek şekilleri, gerek üzerlerine işlenen tasvirlerinin konuları ve üzerlerinde yer alan figürlerin çeşitleri bakımından hususiyet arzederler. Bu taşları, biri düz, dikdörtgen prizma şeklinde, diğeri aynı biçimde fakat baş ve ayak tarafları birer çıkıntı ile belirtilmiş olmak üzere, iki grupta toplamak mümkündür. Sarı tüften yapılmış olan bu taşların uzunlukları 1.40-1.60 m., enleri 0.35-0.40 m., yükseklikleri de 0.40-0.60 m. arasında değişmektedir. Bunların üzerinde *av* ve *mücadele sahneleri, geyik, aslan* ve *tavşan* tasvirleri ile *ejder-rozet, yılan-kuş* motifleri, *çift tavus kuşu* ve *sfenks* tasvirleri görülür.

Afyon mezartaşları K. Otto-Dorn tarafından incelenmiş, fotoğraf ve çizgi resimleri neşredilmiştir[39]. Yazar bu taşları *Konya Kalesi*'ndeki 618/1221-22 tarihli figürlü taşlarla mu-

[34] W. Ruben, "*Kırşehir'de Dikkatimizi Çeken...*", 174-175. s., 4. res.
[35] C. H. Tarım, *Kırşehir-Gülşehir.....*, 131. s., alt sıradaki 1. resim; S. Eyice, "a.m.", 215. s. 7. res.
[36] Mubarek Galib, *Anadolu Türk âsâr ve Mahkâktı Tetebbuâtına Esas*, Ankara 1341, (1322). 22, 46, 48 res.
[37] Z. Oral, "Ahî Şerefü'd-Din Türbesi ve Sandukası" *I. Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi, Ankara, 19-24 Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara, 1962, 308-309. s.
[38] Z. Oral, "a.m.", 309. s., CCXI. Lev., 10-11. res.
[39] K. Otto-Dorn, "*Türkische Grobsteine mit Figurenreliefs aus Kleinasien*" Ars Orientalis, 111, 1959, 63-76. s.

kayese ederek, XIII. asrın birinci çeyreğine tarihlenmekte ve bu figürleri *İslâm* öncesi göçebe gelenekleri ile izah etmektedir. K. Erdmann, *İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi*'nde bulunan ve *Afyon* mezartaşları ile akraba olan iki taşı neşretmiş[40], W. M. Ramsay, Perrot-Chipiez ve Branderburg[41] tarafından bunların tesbit edildiğini ve bu taşların *Afyon* civarındaki *Kunduzlu* ve *Ayvalı* yöresindeki *Müslüman* mezarlıklarından nakledilmiş olduklarını söylemiştir. S. Göncer de bu mezartaşlarının *Afyon*'daki mezarlıklardan toplandığını ifade etmektedir[42].

Afyon Müzesi'nde bulunan bu taşları Musa Seyirli ve Ahmet Topbaşı da inceleyerek, bunların "I. Mesud'un *Türkmen*leri-*Akkoyunlu*ları-Yerleştirmesinden hemen sonra, henüz *Şaman* dininin etkilerinden kurtulamadıkları dönemde, *Boyalı Külliyesi*'nin yapımından önce, yani 1156-1200 yılları arasında yapılmış olduklarını", hiç bir delil göstermeden iddia etmişlerdir[43]. Gerek Otto-Dorn'nun gerekse bu yazarların görüşleri, figürlerin menşei itibariyle eski *Türk* geleneklerine bağlanmaları açısından isabetlidir. Ancak buradaki figürlerin ve sahnelerin *Anadolu*'daki mezartaşlarında görülmeleri, açıklanmaya muhtaç olduğu gibi, bu taşlara verilen tarihler de bize erken görünmektedir. *Afyon Müzesi*'ndeki bu kabartmalı taşları son inceleyenlerden biri de Hamza Gündoğdu olmuştur[44]. Gerek *Diyarbakır Kalesi*'nde, gerekse *Konya Kalesi*'nde bu figürlerin ifade ettiği anlam tamamen farklıdır. *Aslan-Boğa* mücadeleleri *Van-Ahdamar Kilisesi*'nde de dikkati çeker ve bu kilise *Diyarbakır*'dakilerden daha erken tarihlidir. Bu sebeple mezartaşlarındaki motifleri kendi içlerinde değerlendirmek daha isabetli olur. Çünkü *Anadolu*'daki tasvirli mezartaşlarından tarihi olanların hiçbiri, XIII. asrın sonlarından evvele ait olmadığı gibi, çoğu da XIV. asırdan kalmadır. Bir milletin bir başka ülkeye göç etmesi halinde, burada yerleşip mezartaşları ürünü verebilmesi için, savaş veya göç hali üzerinden belli bir zamanın geçmesi gereklidir. *İç Anadolu*'nun batısında yer alan *Afyon-Seyidgazi* gibi sahalarda eski *Türk* geleneklerini devam ettirebilecek ortam ancak buraların sulh ve sükûna kavuşmalarından sonra mümkün olabilir. *Anadolu*'nun bu kısımlarının *Türk*leşmesi, *Moğol* istilasını takiben gerçekleşmiş ve eski *Türk* âdet ve inançları da istiladan sonra artmıştır. Bütün figürlü mezartaşlarının 1243'ten sonra görülmeye başlaması bir tesadüf değil, doğrudan doğruya *Türk* kitlelerinin *Anadolu*'ya bu tarihlerde kesin olarak akmaları ile ilgilidir[45].

Afyon yakınında *İhsaniye*'deki mezarlıkta, üzerinde bir *geyik* kabartması bulunan ve bir lâhid kenarı olması çok muhtemel görülen bir taş bulunmuştur (23. res.). Bu *geyik* motifi üzerinde ileride ayrıca durulacaktır.

[40] K. Erdmann, "Die Beiden Türkischen Grabsteine in Türk ve İslâm Eserleri Müzesi in Istanbul", *Beitrage Zur Kunst Gestchicte Asiens*, İstanbul 1963, 121-130. s.

[41] G. Perrot-Ch. Chipien, *Histoire de Art dans Antiquité*, V. Paris, 1890, 168. s.; E. Brandenburg, *Neue Untersuchungen im babiel der phrgischen Felsfassaden*, Bd. III, München 1900, Pl. XXIII.

[42] S. Göncer, *Afyon İli Tarihi*, I. C., İzmir 1971, 254. s.

[43] Musa Seyirli-Ahmet Topbaş, *Afyonkarahisar Yöresi Türkmen Mezartaşları*, Arkeoloji-Sanat Tarihi Yayınları, 1983, adlı çalışmalarının 32-35. sayfalarında benim *(Ahlat Mezartaşları* 1972 adlı kitabımdaki bir cümleyi "ancak tasvirli ve yazılı mezartaşlarının hiçbirinin XIII. yüzyılın son çeyreğinden evvele ait olmadığı gibi, çoğu da XIV. yüzyıldan kalmadır" şeklinde yanlış değerlendirmişlerdir. Metinde "*yazılı mezartaşları*" sözü yoktur.

Bu iki yazar, *(Ahlat Mezartaşları*, 1972, 22. s.) daki Eski Malatya'daki bir taş için söylediğim: "yazı, XIII. asrın 2. yarısından itibaren görülmeye başlanan arkaik ve sade bir nesih" cümlesini de doğru, yorumlamamışlardır.

[44] H. Gündoğdu, "Afyon'da Yeni Bulunmuş Figürlü Bir Mezartaşı Hakkında", *Sanat Tarihi Araştırmaları Yıllığı*, XII, 1982, 61-93. s. Araştırmacı bizim aynı mahiyetteki görüşümüzü çalışmasında zikretmemiştir. Bak. *Ahlat Mezartaşları*, Ankara 1972.

[45] H. Karamağaralı, *Anadolu'da Moğol İstilâsından Sonra Yapılan Dinî Mimarlık Eserlerinin Plân ve Form Özellikleri*, 1964 (Basılmamış doçentlik tezi).

Seyidgazi mezartaşları bugüne kadar hiç ele alınmamıştır. Bunların bir kısmı *Afyon*'dakilerin çok yakın benzeridir. Diğerleri ise *Seyidgazi*'ye has değişik tip sandûkalardır. Bunların dışında antik stelden bozma bir şahide de mevcuttur.

Seyidgazi sandûkalarının ikisinde *hayvan* figürleri görülmektedir. 1.47x0.59x0.30 m. ölçüsündeki 710/1311 tarihli sandûkanın[46] yan yüzlerinin birinde, alçak kabartma olarak, aralarında arkaya bakarak kaçan bir *geyik* bulunan karşılıklı iki *aslan* ile bir köşede kaçar vaziyette bir *tavşan* tasvir edilmiştir (24. res.). *Geyiği* aralarına almış olan hayvanların *aslan* olduklarına pençelerinden ve *Tokat*'daki benzerlerinden hükmolunabilir.

Üst kenarları dilimli şahideleri de bulunan diğer sandûkadaki yan yüzlerin birinde kalın silmelerle çerçevelenmiş iki panoda, birbirinin aynı olmak üzere, *tavşana* benzer küçük bir hayvanı kovalayan uzun bacaklı ve uzun kuyruklu bir hayvan (muhtemelen *kurt*) görülmektedir (25. res.). Baş şahidenin ön yüzünde de bir *kuş* figürü bulunmaktadır. Sandûkanın üst kısmında *araba tekerleğine* benzer bir şekil mevcuttur. Bu motif *Konya Mevlâna Müzesi* bahçesindeki *ejderli* taştaki gibi, sonsuzluğun, kainatın sembolüdür. *Afyon Müzesi*'ndeki *koç* şeklindeki sandûkaların Kat. No. 40 olan taşın üst kısmında da yine *iç içe iki daire*den meydana gelmiş üç yuvarlak şekil görülür. *Seyidgazi* civarındaki mezarlıklarda araştırma yapmış olan Yusuf Ziya Yörükan, bu bölge mezartaşlarında eski *Türk* gelenekleri ile ilgili pek çok unsur bulmakta ve buradaki *Türkmenler*in hâlâ eski inanç ve geleneklerine bağlı bulunduklarını kaydetmekte ve "*Seyidgazi*'den *Büyük Yayla*'ya giderken *Yağıbasan* yörüklerinin oturdukları aynı isimli köy arazisi dahilinde kadim bir mezarlık vardır. Mezartaşlarının bazısında *ay* şekli, bazısında *yıldız*, bazısında tanımadığımız bir *kuş* bazılarında *ok* resmi vardır. Bunlar hiç şüphesiz *Totem* dini kadar kadîm olan iptidaî *Şaman*lığın bekayasıdır"[47] demektedir. Eski *Türk* geleneklerinin devamı olan bu motiflerin *Seyidgazi* ve çevresinde görünmesi, ileride izah edileceği gibi, *Bektaşî*liğe vücud veren inançların bu bölgede de yaygın olmasına bağlanabilir.

Sivrihisar'da *Tokalı, Tekke, Kadem Camii* ve *Alemşah Türbesi* Hazirelerinde sütûn (Fallus) şeklinde mezartaşları dikkati çeker. *Alemşah Türbesi* etrafındakilerin yükseklikleri 0.85 m., çapları ise 0.40-0.45 m.dir. Bunların üzerinde ne süsleme ne de kitabe vardır.

Orta Anadolu mezartaşları içinde *Sivas* ve *Tokat*'takiler birbirini tamamlayan ayrı bir grup teşkil ederler.

Sivas'ta sandûka ve şahide tiplerinin mahallî özellikler gösteren değişik örnekleri mevcuttur[48].

Mermerden yapılmış olan sandûkalar XIV. asrın ikinci yarısından kalmadır. *Üç Şehitler* denilen mahaldeki sandûkalar yekpare bloktan kesilmiş dikdörtgen bir kaide ile beş kenarlı bir prizma olan üst kısımdan müteşekkildir (26. res.). Bu üst kısım kabartma olarak *sülüs* ile yazılmış dinî yazılarla kaplıdır. Kaidenin yan yüzlerinde, *rumî-hatayî* motiflerle süslü *sülüs* yazıların arasında *rozet*ler ve *rumî*lerle süslü panoların arasından, mukarnaslı süs nişleri görülür (26-27. res.). Bazı sandûkaların baş ve ayak tarafları, yanlarında burmalı sütûnceler bulunan mihraplı şahideler tarzında işlenmişlerdir. (28. res.). Bu tip sandûka tezyinatının daha eski örneklerini *Hemadan*'daki sandûkalarda buluyoruz. Bu örnekler, XIV.

[46] Arkaik sülüs kitebe şöyledir:

صاحبه هذه التربة المرحوم المغفور محمود بن محمد رحمة الله في سنة ذى الحجة عشر وسبعماية

[47] Y. Z. Yörükân, *Türk Dinleri ve Mezhepleri*, 2 Cild, 1932 (basılmamış olan bu eseri husûsî kütüphanemizdedir) 15-16. s.

[48] Sivas Mezartaşları hakkında daha geniş bilgi için bak.: B. Karamağaralı, *a.m.*, 75-103. s.

asırda *İran* ve *Anadolu* arasındaki çok yakın münasebetlerin delilleridir. *Sivas*'daki diğer mühim sandûkalar R ı d v a n N a f i z ve İ s m a i l H a k k ı (Uzunçarşılı) tarafından neşredilmiştir[49]. Bunların içinde 748/1347 tarihli Ş e y h H a s a n B e y ' in sandûkası, köşeleri sütûnceli yüksek kaidesi, 791/1389 tarihli M u h a m m e d b. E b u b e k i r T i f l i s i ' - nin sandûkası da dikdörtgen prizma biçiminde oluşuyla özellik gösterirler.

Sivas'daki şahideler, üst kısımlarının sivri ve dilimli kemer şeklinde olmasıyla *Kırşehir, Konya* ve *Akşehir* taşları ile birlik gösterirlerse de, mukarnaslı mihrap tarzındaki kompozisyonları, değişik motifleri ve çok ince işlenmiş olmaları ile onlardan ayrılırlar. Şahidelerin taç kısmında çok defa bir veya karşılıklı *kuş* tasviri görülür. Mihrap tarzındaki mukarnaslı niş, burmalı sütûncelere oturur. Mukarnasların altında sütûncelerin arasında kalan küçük boşlukta ekseriya kitabe bulunur. Mukarnaslı nişin köşeliklerinde de irili ufaklı, *çarkıfelek, yıldız* ve başka *geometrik* motiflere havî birçok *rozet* sıralanmaktadır. Bu *rozet*lerin sayıları 1-17 arasında değişir. *Çin*'de, *Shensi*'de IV.-VI. asırlara tarihlenen ve sivri kemeri ile de *Sivas*'takilere çok benzeyen bir mezartaşı (29. res.) üzerinde, yanlarda üçü büyük biri küçük olmak üzere, dört *rozet* vardır[50]. Bunlardan biri üzerinde *Sivas* ve *Tokat* mezartaşlarında sık sık rastlanan *çarkıfelek* motifi görülmektedir. Diğer *rozet*lerin üzerindeki motifler maalesef seçilememektedir. Bu *rozet*lerle daha önce bahsi geçen *iç içe daire*ler arasında ikonografik açıdan bir alaka vardır.

Sivas'taki şahidelerden tarihli olanlar XIV. asrın ikinci yarısına aittirler. *Sivas Müzesi*'nde 575 numarada kayıtlı olan 747/1347 tarihli bir şahidenin iç yüzünde, mezar kitabesinin üzerinde kanatları yanlara doğru açılmış bir *kuş* görülür (30. res.). Yine müzede 569 numarada kayıtlı olan Zilkâde 798/1396 Şubat tarihli bir diğer şahide (31. res.) ile tarihsiz üç taş (Env. No. 597, 516 ve numarasız) üzerinde de *kuş* figürleri mevcuttur (32-33-34. res.).

Sivas Müzesi'nde ince-uzun, kalınlığı fazla olmayan dikdörtgen prizma biçiminde bir grup mezartaşı daha vardır. İrili ufaklı birçok *rozet*ler ve çeşitli *su* motifleri ile süslüdürler ve üst yüzlerinin orta kısmı suluk olarak oyulmuştur. Bunların kenarlarında veya üzerlerinde nadiren yazıya rastlanılır. Yalnız üst yüzleri işlenmiş olan bu taşlar şahideli mezarların kapak taşlarıdır (35-36-37. res.). Bunların şahidelerini envanter kayıtlarından tesbit etmek mümkün olmamaktadır.

Tokat, zengin bir mezartaşı kolleksiyonuna sahip merkezlerden biridir. Şehrin dışında kalan tarihî mezarlık kısmen kaldırılmış, mezarlıkta bulunan mezartaşlarından bazıları müzeye nakledilmiştir. Bununla beraber, *Tokat*'taki mezarlıklar dikkatle tarandığı takdirde sanat ve tarih değeri yüksek olan birçok taşın bulunması muhtemeldir[51].

Bugün kale duvarlarında pek çok sandûkanın baş ve ayak şahidesi göze çarpmaktadır. (38. res.)[52]. Duvara derinliğine gömülmüş olan sandûkaların satıhta kalan yüzlerinde *çarkıfelek, rozet* ve *kandil* motifleri görülmektedir. Bunların birinde *haç* motifi bulunmaktadır (38. res.). Şüphesiz bu, *Türk* tesirinde kalarak sandûka tipi mezartaşını benimsemiş olan *Hıristiyanlar*'a aittir.

Tokat sandûkaları umumiyetle yekparedir (39. res.) ve kitabelerinden tesbit edilenler XV. asrın ikinci yarısına aittirler. Yalnız 404. Env. No.lu olan M u s t a f a Ç e l e b i b. K u t-

[49] R. Nafiz - İ. Hakkı, *Sivas Şehri*, İstanbul 1928, 149-159. s. 39-44. res.

[50] O. Sirén, *Chinese Sculpture From The VI. th Century*, Vol. II, Pl. 28.

[51] Tokat Mezartaşları hakkında fazla bilgi için bak.: B. Karamağaralı, *a.m.*, 80-103. s.

[52] S. Eyice, *"Kırşehir'de H. 709 (1310) tarihli..."* 220. s., 38. not.

l u M e l e k ' in sandûkası 815/1415 tarihini taşımaktadır (40. res.)[53]. Yekpare gök mermerden baş ve ayak tarafları şahideli olarak yapılmış olan sandûkanın her iki tarafında da, aralarında, ortada büyük bir *çarkıfelek* ve bunun iki yanında biri *meyvalı* (muhtemelen *Afyon)* iki *bitki* motifi yer alan, karşılıklı iki *aslan* bulunmaktadır. *Aslan*lar ve *bitki*ler, konturları zemine kabaca oyulmak suretiyle belirtilmişlerdir.

Halen *Ankara Etnografya Müzesi*'nde bulunan (Env. No. 15) ve *Amasya*'dan geldiği rivayet edilen B a l i Ç e l e b i b. Y a k u p A ğ a ' ya ait bir sandûka[54], aşağıda bahsedeceğimiz üç şahide ile birlikte getirilmiştir. *Tokat*'taki emsali gibi yekpare mermerden baş ve ayak kısımları şahideli olarak yapılmış olan bu sandûka[55] 878/1474 tarihini taşımaktadır. Ayak şahidesinin dış yüzünde bir *süvari* figürü ile sanatçı kitabesi bulunmaktadır. Biraz yukarıda bahsettiğimiz M u s t a f a Ç e l e b i b. K u t l u M e l e k ' in sandûkasında olduğu gibi burada da, figür konturları oyulmak suretiyle belirtilmiştir. Sandûkanın adına yapıldığı şahsı temsil ettiğine şüphe olmayan *süvari* hiç bir *silâh* taşımamaktadır. Elinde tuttuğu yuvarlak cismin ne olduğu kesinlikle tayin edilememekle beraber, tarîkat şeyh ve dedelerinin kullandıkları bir *şifa aynası* olması çok muhtemeldir[56]. Bunlara ilave olarak sandûkanın adına yapıldığı şahsın kitabede "Çelebi" olarak anılması da onun bir tarîkat büyüğü olduğunu düşündürmektedir.

Tokat Müzesi zengin bir şahide kolleksiyonuna da sahiptir. Bu taşlarla *Sivas*'takiler arasında umumî olarak form, kompozisyon ve motifler bakımından büyük benzerlik mevcuttur. Değişik örneklerin dışında bunlar, kemerleri dilimli, yüzleri keskin profilli mukarnaslı bir mihrap nişi gibi işlenmiş ve müteaddid *rozet*le süslenmiş küçük şahidelerdir.

Tokat şahidelerinin bir kısmı değişik *kuş* ve *aslan* figürlerini ihtiva etmektedir. Bunlardan Ş a h M e l e k b. M u h a m m e d B e y ' e ait olan fakat tarihi ve envanter numarası tesbit edilmeyen bir taş (41. res.) *Sivas*'taki *kuş* figürlü bir baş taşının (31. res.) eşi gibidir. Yine envanter numarası bulunmayan 742/1342 tarihli... b. M u h a m m e d Ç e l e b i ' nin mezar taşında (42. res.) tepedeki kemer diliminin içine, uzun bacakları ve gagası ile bir *turna kuşu* yerleştirilmiştir.

Yine *Tokat Müzesi*'nde bulunan, envanter numarası verilmemiş alt kısmı noksan bir şahidenin iç yüzünde, dilimli kemerlerin çerçevelediği taç kısmında ortada yer alan şematik bir *ağacın* iki yanında karşılıklı iki *güvercin* bulunmaktadır (43. res.). *Kuş*ların sırtlarının üzerinde, başları ile açılmış kanatlarının arasında da *çarkıfelek* şeklinde birer motif görülmektedir. Burada *hayat ağacı* çift *kuş* ve *rozet* kompozisyonu söz konusudur.

Tokat'tan *Ankara Etnografya Müzesi*'ne nakledilmiş şahidelerden ikisinde de (Env. Nu. 4 ve 5) çift başlı, kanatları açılmış birer *horoz* figürü bulunmaktadır. (44-45. res.).

*Kuş*lu taşların en değişik örneğini 826/1422-23 tarihli şahide (Env. Nu.su yoktur) teşkil eder. Burada kitabenin üst kısmına, çift başlı kanatlarını açmış, ibikleri ve sakalları işlen-

[53] Ölçüleri: 2.24X0. 70X0.40 m.

[54] S. Eyice, *"Kırşehir'de H. 709 (1310) Tarihli..."* 216-217. s. 15-20. res.; G. Öney, "İran Selçukluları İle Mukayeseli Olarak Anadolu Selçukluları'nda Av Sahneleri", *Anadolu (Anatolia)*, XI. Sayı, Ankara (1967), 131-132. s. G. Öney, bu süvârinin bir avcı figürü olduğunu söylemektedir. Ayrıca, ayak taşındaki sanatkâr kitâbesini, ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitâbe zannettiği gibi, taşın adına yapıldığı *Bali(?) Çelebi b. Yakub Ağa* ile sanatkâr *Bali*'yi de birbirine karıştırmıştır.

[55] Tokat Müzesi'nin eski kütük defterinde, Etnoğrafya Müzesi'ne gönderilen eşya arasında bu sandûkanın da bir fotoğrafı bulunmaktadır.

[56] Süvarinin elinde tuttuğu cisim, Orhaneli'nin *Huban Danişmentli* Köyü'ndeki *Demirkaynak Dede*'nin Şifa Aynası'na çok benzemektedir. Bak. A. R. Yalgın, *Anadolu'da Türk Damgaları*, Bursa Halkevi Neşriyatı: 14, Bursa 1943, 49-53. s., 51 ve 53. sayfalardaki resimler.

miş bir *horoz* figürü yerleştirilmiştir (46-47. res.). *Horoz*un çift başı arasındaki boşluğa da ince saplı küçük bir *bitki* motifi konulmuştur. Keza taşın iki yan kenarında da şematik birer *ağaç* çizilmiştir (48. res.). Böylece bu şahidede *hayat ağacı*, çift başlı *kuş (horoz)* ve *rozet* (şahidenin diğer yüzünde) motifleri ile karşılaşıyoruz. Fakat bu motifler belli bir tertip içinde değildir; çözülmüş ve dağılmışlardır.

Tokat şahidelerinin mühim bir grubunu da *aslan* tasvirlerin ihtiva eden taşlar teşkil eder. 493 Env. No.lu taşın iki yanında, kemer dilimlerinin en üst parçası üzerinde, yürüyen birer *aslan* mevcuttur (49. res.). Kemer dilimlerinin üzerini figür işlenmesi ve taşın yan kenarlarının yazı için uygun bir yer olarak seçilmesi *Tokat* taşlarında rastlanılan değişikliklerden birisidir.

Envanter numarası bulunmayan, tarihi ve kime ait olduğu da bilinemeyen diğer bir şahidenin de tepe dilimlerinin iki yanında aynı şekilde birer *aslan* figürü mevcuttur (50. res.).

407 Env. No.lu 813/1410-11 tarihli taşın bir yüzünde, mihrablı kısmı kuşatan silme ile kemer dilimleri arasındaki sahaya, aralarında bir *hayat ağacı* (muhtemelen *haşhaş* meyvesi) bulunan karşılıklı iki *aslan* figürü yerleştirilmiştir (51-52. res.). *Aslan*ların ince uzun kuyrukları kemer dilimlerinin kavsine uygundur. *Tokat*'tan *Ankara Etnografya Müzesi*'ne gönderilen mezartaşlarından birinde (Env. No. 2) dış yüzünde, ortada büyük bir *madalyon* içine yerleştirilmiş ve alçak kabartma olarak işlenmiş bir *aslan* tasviri bulunmaktadır. *Madalyon*un sol tarafını *haşhaş* dalına benzeyen bir *bitki* çevirir. Kanaatımızca bu bir *Şir-u Hurşid* kompozisyonudur.

Tokat'ta mihrablı taşların dışında değişik biçim ve kompozisyonlar gösteren şahideler de vardır. Fakat bunları bu bahsin ölçüsü içinde tek tek ele almak imkân dışında kalmaktadır.

Kayseri mezartaşları içinde lâhit tipinde olanlar oldukça çoktur. Şehrin içindeki, daha ziyade varlıklı kimselerin mezartaşları lahit tipinin büyük ve gösterişli örnekleridir. Bu örnekler XVIII. asır ve sonrasına aittir. *Kayseri*'nin köy ve kazalarında ise lâhit tipinin daha mütevazî örnekleri ile karşılaşmaktayız. Bunlarda şehirdekilerde görülen *rozet* ve *gülbezek* motiflerin yerini günlük kullanım eşyası almıştır. Bugün *Avşar*larla iskân edilmiş bulunan *Büyük Süvegenler, Güzelce* ve *Elbaşı* gibi köylerdeki mezartaşları üzerinde, kabartma veya dişi olarak *kahve tepsisi, kahve fincanları, cezve,* kahvenin konacağı *güğüm*, kahvenin dövüleceği *dibek*, kahve saklamak için *kutu* ile *yayık, halı tezgâhı,* muhtelif *tüfek* ve *fişeklikler, bayrak* (53-57 res.), *şahin, hayat ağacı* ile dalında bir *kuş* (58-60 res.) gibi motifler dikkati çekmektedir. Ayrıca *Güzelce*'deki bir mezar taşının yan yüzüne *perde* motifi işlenmiştir. *Perde*nin içine, *tepsi* içinde dört zarf *fincan, kahve kavurma tavası, dibek, ibrik* ve pişmiş kahvenin konulduğu *güğüm* ile bir *süvari* ve yedeğinde ikinci bir *at* figürü yerleştirilmiştir (61-62. res). *Güzelce* mezarlığındaki diğer bir taş üzerinde alçak kabartma iki *at* ve *kalkan* görülmektedir (63. res.). *Büyük Süvegenler*'de bir sandûka şeklindeki mezartaşı üzerinde *ney* veya *kaval* resmi vardır (64. res.). Bütün bu taşlar XVIII. asrın sonu ile XX. asır başı arasına tarihlenmektedirler.

Kahve *Türkiye*'ye K a n u n î S u l t a n S ü l e y m a n (1520-66) zamanında girmiştir. S u l t a n III. M u r a d (1574-95) ile S u l t a n I. A h m e d (1603-17) ve S u l t a n IV. M u r a d (1623-40)'ın yasaklamalarına rağmen kahve tüketimine mani olunulamamıştır. Kahve tarîkatlarda, âyîn içinde yer almıştır. *Ahilik*le ilgili olan *Yârân* odalarında kahvenin pişirildiği köşe evin en mühim yeri olmuştur[57]. *Mevlevîlik*te de kahve içmenin özel bir âdâbı vardır. *Bektaşîlik*te kahvenin içildiği *fincan* kutsal eşyalar arasındadır. *Tahtacılar* bir kimse öldüğü zaman onu defnederlerken mezarın yanında ateş yakarak kahve pişirirler[58] ve toplu halde kahve içerler. *Adana* civarındaki *Türkmenler*in defin merasimlerinde, *İzmir Narlıdere* ve *Elazığ'ın Baskil* ilçesi *Teslim-Aptal* mezarlığında (65. res.) bu âdetin yaşadığı görülmektedir. *Kayseri* civarındaki mezartaşlarındaki şekiller bize hem etnografik bilgiler vermekte, hem de *kahve takımı, kahve değirmeni, ibrik* gibi eşyanın zaman akımı içinde nasıl değişikliğe uğradığını göstermektedir.

[57] İ. Numan, "Çankırı'da Yaran Sohbetleri ve Sohbet Odaları", *Vakıflar Dergisi* XIII, Ankara 1981.

Kahve takımının mezartaşı üzerinde bulunmasının o şahsın vaktiyle misafirperver ve zengin olduğunu gösterdiği inancı halk arasında bugün de yaygındır. *Alevîlerin* mezar başında ateş yakarak kahve pişirip içmelerinin anlamının daha eskilere gitmesi gerekir. Tarîkat ayînlerinde cemaati birleştirici bir unsur olan kahve, mezarlıklarda, bu birleştirici özelliği yanında insanlara sükûnet verici vasfı ile de önem kazanmış olmalıdır.

Kayseri'deki yukarıda bahsi geçen mezartaşlarındaki *halı tezgâhı, yayık, ayna* da günlük kullanım eşyasının ikinci hayatta tekrar kullanılmasını amaçlamaktadır. Bu lâhitlerin baş taşlarının dış yüzlerine yapılan *hayat ağacı* ve dalındaki *kuş* figürü ölünün kendisini temsil etmekte ve onun tanrı katına yükselmesini sembolleştirmektedir (59. res.).

Kayseri yöresindeki *Alevî* defin âdetleri buradaki mezartaşlarının mahiyetine ışık tutması bakımından ilgi çekicidir. *Sarıoğlan* kazasına bağlı *Karaözü Köyü*'nde cenazenin önünde *siyah bayrak* taşınmaktadır. Bu bayrak muhtarlıkta durmakta ve ölüsü olan kimse oradan bayrağı alıp cenazede kullanmaktadır. Buna benzer bir âdet *Narlıdere Tahtacıları* arasında mevcuttur. Ölüyü mezara koyarken *bayrak* sallarlar. *Elbaşi Kabristanı*'nda bir sandık lâhdin yan kenarına bir *bayrak* motifi işlenmiştir (57. res.). *Bayrak* motifini *Yugoslavya*'daki mezar taşlarından birinde de görmekteyiz (66. res.). *Afganistan*'ın *Peşaver* sınırındaki bir mezarlıkta kabirlerin üzerine *bayrak* saplandığını 1984 yılı *Pakistan* seyahatim sırasında görmüştüm. Yine *Sarıoğlan* kazasına bağlı *Kale Köyü*'nde ölü mezara konmadan önce mezarın içi *halı* ile döşenmekte ve bir yatak hazırlanmaktadır. Bu âdetin *Kazdağı*'nda yaşayan *Yörükler* arasında da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu, *Türk*lerin *Hun* devrinden beri devam ettirdikleri bir geleneğin son halkası olması bakımından özellikle ehemmiyet taşır.

Kayseri'nin *Güzelce* İlçesi *Ovaçiftlik* Köyü mezarlığında sütun şeklinde mezartaşları bulunmaktadır. Bu taşlar 0.50 m. yüksekliktedir.

Bor civarında bulunan bir mezartaşı üzerine işlenen *haşhaş dalı* motifi bu şeklin mezar taşlarına özellikle işlenmesi bakımından ehemmiyet taşır (67-68. res.).

XIII. asrın son çeyreğinden itibaren *Orta Anadolu* mezartaşlarında *insan* ve *hayvan* figürlerinin görülmesi hem sanat tarihimiz hem de kültür tarihimiz bakımından üzerinde durulması gereken mühim bir olaydır.

W. R u b e n, C e l â l H a t u n'un mezartaşındaki tasvirin *Çin, Budist* ve *Uygur* kültürlerinin *Doğu Türkistan*'da birarada kaynaşmasından hasıl olan karma bir kültür üslûbu ile meydana getirilmiş olduğunu söylemektedir[59]. S. E y i c e hem C e l â l H a t u n'un hem de kendi bulduğu O s m a n b. H a l i l'in tasvirlerinde bir *İlhanlı "Moğol" devri* karakteri bulmaktadır[60]. Bu, bizim de katıldığımız bir görüştür. Ancak, burada aydınlamaya muh-

[58] B. Karamağaralı, "Narlıdere'deki Bazı Figürlü Mezartaşları", *A. Ü. İlâhiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* III, Ankara 1977, 125. s.
[59] W. Ruben, "Kırşehir'de dikkatimizi çeken", 173-174. s., 1. res.
[60] S. Eyice, "Kırşehir'de H. 709 (1310) tarihli..." 214-215. s.

taç bazı hususlar mevcuttur. Tasvirli mezartaşlarının ortaya çıkışında *Moğol*ların rolü nedir? Bu şekle ait bir yenilik midir, yoksa kökü derinliklerde olan, toplumun manevî yapısındaki bir değişmenin tezahürlerinden birisi midir? Neden figürlü mezartaşları belirli merkezlerde ve çevrelerde görülmektedir? Bunlar ne zamana kadar devam etmiş ve niçin arkası kesilmiştir?

Bilindiği üzere *Moğol*lar, yalnız tasvirli taşların bulunduğu çevreleri hükümleri altına almadıkları gibi, istilâ da bu taşların en eskilerinden takriben yarım asır önce vukuû bulmuştur. Gerçi, *Anadolu*'daki tasvirli mezartaşlarının hepsinin ele geçmediği, birçok yerlerdeki mezarlıkların tahribi ile bunların pek çoğunun ortadan kalkmış olduğu ileri sürülebilir. Bu görüş, gerçeğe dayanmakla beraber XV. yy. kadar tasvirli mezartaşlarına niçin sadece *Orta Anadolu*'da rastlanıldığını tam olarak izah etmez. Bilindiği üzere *Moğolların* büyük kitleleri yerlerinden oynatarak ve kısmen önlerine katarak batıya sarkmaları, bütün *Ön Asya*'yı saran ve sarsan siyasî olaylara yol açmıştır[61]. Doğudan kopup gelen kitlelerin getirdikleri muhtelif âdet ve gelenekler *Anadolu*'daki *Türk* toplumuna derin surette tesir etmiştir. *Anadolu*'da bugün dahi *Bektaşîler* ve *Tahtacılar* arasında yaşayan bazı âdetler, *Şamanlık* inanç ve âdetlerinin devamıdır[62]. *İslâmiyet*in esasında bulunmayan, fakat icra edilen pek çok âdetin eski *Türk* inançları ile izahı mümkündür[63]. *Moğol* istilasının *Orta Asya*'dan sürükleyip *Anadolu*'ya getirdikleri kitleler, bu arada *Anadolu*'ya akan şeyh ile dervişler ve nihayet istilânın her yönü ile *Anadolu*'da yarattığı sosyal ortam, birtakım tarîkatların ve mimarisi ve sanatları ile bir tarikat sanatının doğmasında rol oynamış, dolayısıyla *Selçuklu* tasvir sanatının mânâ ve mahiyetini de değiştirmiştir. Tarikatların kuruluşu ve sistemleşmesi XIII. asrın sonlarına rastlar. Mesela *Kırşehir*'in *Orta Asya*'ya bağlanan *Babailiğin, Ahîlik* ve *Bektaşîliğin* faaliyet merkezlerinden birini teşkil ettiği bilinmektedir. Tasvirli mezartaşlarının yapılması hiç değilse başlangıçta tarikatlarla ve o devirdeki düşünce sistemiyle alâkalıdır[64].

İnsan tasvirli mezartaşlarından bir kaçının şeyhlere ait olduğunu tesbit edebiliyoruz. Şahidesi *Konya*'da *Taş ve Ahşap Eserler Müzesi (İnce Minareli)*nde muhâfaza edilen Ahmed Şah'ın hüviyetini yukarıda açıklamıştık. Keza sandûkası *Tokat*'dan *Ankara Etnoğrafya Müzesi*'ne getirilen Bali Çelebi'nin de bir tarîkat büyüğü olduğunu *Tokat* mezartaşlarını incelerken kaydetmiştik. S. Eyice'nin *Kırşehir*'deki *Ahî Evren Tekkesi*'nin haziresinde bulduğu Osman b. Halil'in taşındaki tasviri, *Konya*'daki Ahmed Şah'ın taşındaki figürlerle mukayese ettiğimiz takdirde, sarıklar ve sakallar arasında bazı benzerlikler buluruz. Osman b. Halil'in de Ahmed Şah gibi bir *Ahî* büyüğü olduğuna kanî bulunuyoruz. Bundan dolayı S. Eyice'nin bu taşın Ahî Evren haziresine taşınmadığı, mahallî ikinci defa kullanılmış olduğu yolundaki tahminini kuvvetle destekliyoruz.

Akşehir mezartaşlarındaki figürlerin mahiyetleri hakkında henüz bir fikir ileri sürmek niyetinde değiliz. Ancak, *Kırşehir*'deki Celâl Hatun'un *Bacıyân-ı Rûm*'un ileri gelenlerinden birisi olabileceği[65] şüphesiz tahkike ve isbata muhtaç bir tahmin olarak hatıra gelmektedir.

Tasvirli mezartaşlarında görülen muhtelif *hayvan* figürleri ve *hayat ağacı, haşhaş, rozet* gibi semboller, bazı tarîkat düşünce sisteminde mânâlar ifade etmekte ve bundan dolayı ayrıca ehemmiyet taşımaktadır. Bunlardan bazılarının mahiyetini anlamak mümkün olmaktadır. *Selçuklu* yapılarında da örneklerine rastladığımız *aslan* figürü *Orta Anadolu* mezartaşlarında yeni bir mânâ kazanmış ve Hz. Ali'yi temsil etmiştir. *Bektaşî* ve benzeri tekkelerde bulunan yazı şeklindeki *aslan* resimleri de aynı mahiyettedir[66]. *Kırşehir, Akşehir, Seyidgazi* ve *Tokat* mezartaşlarında rastlanılan bu sembol, *Esedullah* (Allah'ın Aslanı) olarak anılan Hz. Ali'ye bağlananları, kendisinde koruyucu, bağışlayıcı ve şefaat edici vasıfların bulunulduğuna inanılan Hz. Ali'den, ölenin ruhu için yardım dilemek maksadıyla işlenmektedir. *Kırşehir* ve *Tokat* mezartaşlarında gördüğümüz gibi, *aslan* bazen bir *madalyonla*, bazen *çarkıfelek*le beraber bulunmaktadır. Bunlar *Şir-u Hurşid* kompozisyonu teşkil etmektedirler ki bu da Hz. Ali'dir. *Dersim*'liler (*Tunceli*) güneşin Hz. Ali olduğunu söylerler ve güneş doğarken o tarafa yönelerek *"ya hızır"* niyazı ile secde ederler[67]. N. Sevgen'in *Dersim* (Tunceli)'in *Ovacık* kazasında karşılaştığı bir hadise de bu durumu aydınlatıcı mahiyettedir. Yazar, *Hozat*'a dönerken bir adamın fotoğrafını çekmek istemiş ve adamı ani olarak durdurmuştur. Adam, N. Sevgen'in elinde tuttuğu fotoğraf makinesini bomba zannederek onu öldüreceği endişesine kapılarak, güneşe doğru yönelmiş ve Hz. Ali'den yardım dilemiştir[68].

Keza, mezartaşlarında muhtelif *kuş* figürlerine de rastlanmaktadır. Bunlardan *Akşehir, Tokat, Sivas* mezartaşlarında gördüğümüz *güvercin* bazen Hacı Bektaş Veli'yi bazen Hz. Ali'yi temsil etmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin *Horasan*'dan *Rûm* diyarına *güvercin* donunda geldiğini vilâyetnameler yazmaktadır[69]. *Bektaşî* nefeslerinde de *güvercin* bu anlamda anılmaktadır[70]. *Tokat* mezartaşlarından birinde görülen *horoz* figürü ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır. Hacı Bektaş Veli'nin üzerine binerek keramet gösterdiği *horoz*, tarikat inançlarına göre kutsal sayılır[71]. Eskiden *Ankara Etnografya Müzesi*'nde bulunan şimdi tekrar *Hacı Bektaş Müzesi*'ne nakledilmiş olan yazı ile tertip edilmiş bir *horoz* resmi vardır. *Kızılbaşlar horoz*a "Cebrail" derler. *Cem âyinî* meydanında *horoz* kurban ederler[72]. *Topkapı Sarayı* hazine kitaplığı 2154/61 B nolu minyatürde beyaz *horoz, Allah*'ı sembolleştirmiştir. *Diez* 71.7 nolu *Berlin Millî Kütüphanesi*'nde bulunan bir minyatürde de yine mistik düşünceyi aksettiren bir *horoz* tasviri bulunmaktadır[73]. *Müşebbihe* mezhebinin

[61] H. Karamağaralı, *Anadolu'da Moğol İstilasından Sonra Yapılan Dinî Mimarlık Eserlerinin Plân ve Form Özellikleri* (Yayınlanmamış doçentlik tezi), Ankara 1964.

[62] B. Karamağaralı, "Narlıdere'deki Bazı Figürlü Mezartaşları", *A.Ü.İ.F. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* III, Ankara 1977.

[63] Y. Z. Yörükân, "Anadolu'da Alevî Köyleri ve Bunların İtikat ve âdetleri", *Hayat Mecmuası*, 56. Sayı (1927), 7-8. s.; 58. Sayı (1928), 5-6. s.; 59. Sayı (1928), 18-20. s.; 63. Sayı (1928), 17. s.; "Tahtacı Oymaklarına Dair Bilgiler", *Hayat Mecmuası*, 68. Sayı (1928), 15-16. s.; "Anadolu Alevîleri ve Tahtacılar", *Dârulfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 8. Sayı (1928), 107-150. s.; "Tahtacılar", *Dârulfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*, 12 Sayı (1929), 61-80. s. "İslâm Menâbiinde Şamanlık", *Darulfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*, 21. Sayı 51931), 36-58. s.; "X. Asır İbtisarlarında yazılmış olan Ebu Dülef Seyahatnamesine Nazaran Orta Asya'da Türk Boyları ve Bunların Dinî Vaziyetleri", *Darulfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 2-22. Sayı (1932), 51-64. s.; 23. Sayı, 39-52. s.

[64] B. Karamağaralı, "Tekke ve Tarikat Sanatı Hakkında", *A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1976.

[65] Mikâil Bayram, Anadolu Bacıları Teşkilatının Kurucusu Fatma Bacı Kimdir? "*Belleten* 1982, 139-145. s.

[66] Malil Aksel, *Türkler'de Dinî Resimler*, İstanbul, 1967, 83-89. s., 40-44. resimler.

[67] N. Sevgen, "Anadolu'da Koyun ve At Motifli Mezartaşları", *Tarih Dünyası*, C. 1, Sayı 8, İstanbul 1950, 334. s.

[68] N. Sevgen, "Kızılbaş-Alevîliğin Gizli Felsefesi", *Tarih Dünyası*, I, C., 7. Sayı, İstanbul 1950, 290-291. s. E. Danık, *Tunceli'de Koç ve Koyun Heykelleri*, Ankara 1990.

[69] A. Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme, Menâkib-i Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî*, İstanbul, 1958, 18-19. s.

[70] Ali oldum, âdem oldum bahane
Güvercin donunda geldim cihane
(S. Nüzhet, *Bektaşî Şairleri*, İstanbul, 1930, 5. s., not.) ve yine
Güvercin donuyla Urûma uçan
İmamlar evinin kapusun açan
Cümle evliyalar üstünden geçen
Var mıdır hiçbir er Aliden gayrı?
(S. Nüzhet, *a.e.*, 6. s.)

[71] Malik Aksel, *a.e.*, 77-78. s., 37-39. res.

[72] Naci Kum Atabeyli, "Antalya Tahtacılarına Dair Notlar", *T.T.A.E.D.*, IV. Sayı, İstanbul 1940, 211. s.

[73] Beyhan Karamağaralı, *Muhammed Siyah Kaleme Atfedilen Minyatürler*, Ankara 1984, 16-17. s., 119. not.

Haşişiye koluna mensup olanların *Allah*'ı bazen *horoz* şeklinde düşündükleri anlaşılmaktadır[74]. *Orta Asya Türkleri*'nin *Şaman* merasimlerinde dört mevsimde kesilen dört kurbandan biri *horoz*dur. Bu âdet bugün *Alevîler* arasında devam etmektedir. *Edirne*'de H ı z ı r B a b a ' ya kurban olarak *horoz* adanmakta; *horoz*'un kursağından alınan taşın susuzluğu giderdiği ve kadınları güzelleştirdiğine inanılmaktadır[75]. Eski çağlarda *Hun* devrinden beri *horoz* motifi kullanılmaktadır. Çift başlı *horoz* motifinin erken örneğini *1. Pazırık* kurganında görmekteyiz (69. res.). *Tokat* mezartaşlarından başka *Akşehir Kileci Mescidi* dolap kapağında da *horoz* motifi görülür. Yine *Tokat*'taki mezartaşlarından birinde bulunan *turna kuşu* (42. res.) veya *kaz* figürü de *Bektaşi* ve *Alevîler*ce saygı gören kuşların başında gelirler. *Altay* kurganlarında örnekleri bulunan ve *Başkırtların* taptıkları bu *kuşun*[76] *Bektaşî* ve *Alevîlerce* kutsal sayılması, sesini H z . A l i 'den aldığına dair eski bir inancın mevcudiyetine ve vilâyetnamelerde yer alan A h m e d Y e s e v î ile *Horasan Erenleri*'nin *turna kuşu* kılığına girmeleri ile ilgili efsanelere bağlanabilir[77]. Bilhassa *Şamanizm*'le ilgili efsane ve destanlarda *turna kuşu* ile *kaz* birbirine karışır. *Altay*'lıların büyük kurban ayinî sırasında *Kam* mumyalanmış bir *kaza* binerek temsilen göklere doğru uçar. *Şamanın* elbisesi üzerinde ve başında da *kaz tüyleri* mevcuttur. *Şaman* davulunun üzerinde de *kaz* figürü bulunur[78]. *Orta Asya* yaradılış efsanesinde büyük tanrı *Kayra Kan* kendine benzer bir tanrı yaratır. İki tanrı sular üzerinde birer *kaz* şeklinde uçarlar[79].

Bunların dışında *Orta Anadolu* mezartaşlarında türleri tesbit edilemeyen dolayısıyla ifade ettikleri mânâ anlaşılamayan başka *kuş* figürleri de bulunmaktadır. Bunlar da Eski *Türk* inançları ve mezar kültürü ile ilgili olmalıdır. Nitekim *Orta Asya*'da *Tomsk Müzesi*'nde bulunan bir mezar taşındaki *insan* figürü elinde bir *kuş* tutmaktadır (70. res.)[80]. *Orta Asya'da* I h e A s h e t e lâhdi üzerinde *güvercine* benzeyen bir *kuş* çizimi vardır[81]. Genel olarak *kuş* figürünün ölümü temsil ve ruha refakat ettiği[82] ileri sürülebilir. *Kayseri Elbaşı Mezarlığı*nda baş taşlarının dış yüzlerinde birer *selvi ağacı* üzerinde küçük *kuş* figürleri, (59. res.) ortada yuvarlak bir *güneş* semboli mevcuttur. Yani *hayat ağacı, insan* ruhu ve *kainat* sembolleri birarada kullanılmıştır. *Kuş* ve *aslan* motifli mezartaşlarında, çift başlı *kuşların* iki başı arasında; veya karşılıklı çift *aslan*, çift *kuş* figürlerinin ortalarında çok defa şematik bir *bitki* bulunmakta, bazı örneklerde buna bir *rozet* eklenmektedir. Bu eski *Şamanlık* geleneklerinin devamı olan bir kompozisyondur. Mezartaşlarının yan kısımlarında da bazen bir *ağacı* sembolize eden böyle bir motif bulunmaktadır (48. res.). Malûm olduğu üzere *Şamanın* göğe yükselmesine vasıta olan bir *hayat ağacı* mevcuttur. Çok defa *kayın* ile tesbit edilen bu kutsal *bitki*, bir çift *hayvan* (*aslan* veya *ejder*) tarafından beklenmektedir. *Konya*'da *Mevlâna*'nın sandûkasının yanındaki *şamdan* da bu mahiyettedir (5-6. res.)[83]. *Altaylılar* eskiden beri

[74] Şehid Ali Paşa Kütüphanesi 1346 no. da kayıtlı *Şemsü'ddin Abdü'l-Melik ed-Deylemî Risalesi*, Doç. Dr. M. Bayram'a yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

[75] H. Tanyu, *Türklerde Taşlarla İlgili İnanışlar*, Ankara 1968, 119, 131. s.

[76] Y. Z. Yörük, *Türk Dinleri ve Mezhepleri*, 16. s.; Yakut-u Hamevî, *Mec'mu'l Buldan*, Kahire, 1906, 2. C., 38. s., "İbn Fadlan Seyahatnamesi" (Çev. Lütfi Doğan), *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1954, I-II. Sayı, 67. s.

[77] Malik Aksel, *a.e.*, 74. s.; A. Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, 14-15. s.

[78] W. Radloff, *Sibirya'dan*, II, (Çev. A. Temir), İstanbul 1956, 21-26. s.; A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1954, 105. s.

[79] W. Radloff, *Sibirya'dan Seçmeler*, Ankara 1986, 215. s.

[80] Appelgren -Kivalo, *Alt-altaische Kunstdenkmaeler*, Helsingfors, 1931, Abb. 344.; B. Öğel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1962, 167. s. 16. lev.

[81] H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, II, 1939-1941, 125. s.

[82] M. Eliade, *Schamanismus und archaische Ekstasetechnik*, Stuttgart, 1957, 444. s.

[83] M. Eliade, *a.e.*, 262. s.; G. Öney, "Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında", *Vakıflar Dergisi*, VII, 1968 119. s.

ağaçlara saygı göstermektedir. Bunlardan en çok saygı gören *kayın* ağacıdır. *Şaman* ilâhilerinde *kayın* ağacına kutsal bir yer verilmiştir.

Bir *Şaman* deyişinde şöyle bir ifade vardır:
"Altın yapraklı bay kayın
Sekiz gölgeli mukaddes kayın
Dokuz köklü altın yapraklı mübarek kayın
Sana kara yanaklı ak kuzu kurban ediyorum"[84].

Ağaçlara saygı gösterme geleneği günümüzde çeşitli yörelerde, özellikle su kaynaklarının bulunduğu yerlerde, ulu ağaçlara hürmet şeklinde devam etmektedir. Ağaçlara kumaş parçası bağlamak, onlardan yardım dilemek, onların gizli kuvvetlerinin olduğuna inanmak, bu eski *Türk* inancının bugün halk arasındaki devamıdır. Bazı yörelerde, ağacın altında veya civarında bulunan mezartaşlarına da bez bağlamak veya taşların yanlarına mum dikmek âdeti görülür. *Ahlat*'ta iki, *Pertek*'te bir mahalde böyle su başındaki büyük ağaçlar kutsal sayılmaktadır. Bu ağaç kültü görüldüğü gibi *Şamanizm*de *Kam*'ın uhrevî âleme yükselmesi ve oradaki seyahati ile ilgilidir[85].

XX. asra kadar *Anadolu*'da devam edegelmiş bu *hayat ağacı* mefhumu, *Erzurum Çifte Minareli* ve *Yakutiye Medresesi* ile *Kayseri Döner Kümbet*'te XIII. asrın son çeyreğinden itibaren belirgin hususiyetleri ile karşımıza çıkmağa başlar. Bunların çok değişik tertipleri mevcuttur[86]. Son zamanlara kadar mezartaşlarında görülen *selvi* ve *çam ağacı* motifleriyle, insan ruhunun tanrıya kavuşması sembolleştirilmiştir. Yine *Bektaşilîkte kırkbudak* isimli; *Mevlevîlikte* onaltı kolu *şamdan*larla kişinin ruhu tanrıya yükselmektedir. *Konya Mevlâna Dergâhı*'ndaki kolları *ejder-ağaç* şeklindeki *şamdanın* M e v l â n a ' nın sandûkasının yanında bulunmasının, böyle bir anlamla yüklü olduğunu düşünmek uygun olur (5-6. res.). Ancak burada bu eserin XVII. asırda yapıldığı dikkate alınırsa *ejderler*in dallarla ve *şamdanın* kollarıyla kısmen birleşmesi, zaman içindeki değişme ile açıklanmak gerekir. Dallara adetâ tünemiş *kuş*lar ise insanın ruhunu temsil etmektedir. Ruhu sonsuza yükselttiğine inanılan bu *şamdan*ların erken örneklerini *Mezopotamya*'da M.Ö. 3000 yıllarında bulmaktayız[87]. *Mevlevî Şamdanı*ndaki dalların uçlarına yerleştirilen *haşhaş* kozalakları ebedî uykuyu ve cenneti temsil etmektedir[88]. Ancak yukarıda *Tokat* mezartaşlarını incelerken de işaret etmiş olduğumuz gibi, bu *ejder-kuş, aslan-kuş* ve birlikte *hayat ağacı* kompozisyonu, menşeîndeki mânâsını kaybetmiş olduğu için, çözülmüş, dağılmış ve organik bir terkib olmaktan çıkarak, mukaddes tanınan varlıkların alışagelmiş şeklinde tasviri halini almıştır.

Yukarıda *Afyon* mezartaşlarını incelerken *İhsaniye*'deki mezarlığın duvarında, üzerinde *geyik* kabartması bulunan ve lâhid kenarı olması çok muhtemel görülen bir taş bulunduğunu kaydetmiştik. Ayrıca *Afyon* ve *Seyidgazî*'de *aslan-geyik* mücadele sahnesi ve yalnızca *geyik* tasvirli mezartaşları vardır. Eski *Türk* mezartaşlarında[89] (71. res.) ve *Orta Asya*'da bulunan muhtelif eşya üzerinde pek çok *geyik* tasvirine rastlanmaktadır. *Hun* devri kurganlarında, genellikle ahşaptan oyulmuş *geyik* heykelleri bulunmaktadır (72. res.). Bir *Uygur* devri

[84] A. İnan, "Türk Boylarında Dağ, Ağaç, Pınar Kültür", *R. R. Arat için*, 273. s.

[85] M. Eliade, *schamanismus und archaische* 170-171. s.

[86] G. Öney, "Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Hakkında", *Vakıflar Dergisi*, VII, 1968.

[87] Roger Cook, *The Tree of Life*, London 1974, 84, 119. s.

[88] B. Karamağaralı, "İslâm Sanatında Haşhaş ve Hint Keneviri", *A.Ü. İlâhiyat Fakültesi, İslâm İlimleri Dergisi*, V, Ankara 1982, 463-484. s.

[89] H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, II. C., İstanbul 1937, 127. s.; IV. C., İstanbul 1941, 180-181. s.

freski de ifade ettiği anlam bakımından ehemmiyet arzeder. Bu fresk de ortada yüksek bir tabure üzerinde *iç içe daire*lerden oluşan bir bir şekil ve onun iki yanında, onu bekleyen birer çift *geyik* tasviri görülür. Ortadaki *iç içe daire*ler kâinatın efendisi büyük tanrının, *geyik*ler ise ikinci derecedeki tanrıların sembolleri olmalıdır (73. res.)[90].

Geyik tasvirleri de *Anadolu*'da tarîkatlar tarafından saygı görmüştür. *Antalya* civarındaki *Tahtacılar*'a ait olan bir nefeste "Sana derim sana *geyik* erenleri" denilmekte ve geyik, "*erenler*" olarak takdis edilmektedir[91]. *Afyon*'da türbelere veya yatır mezarlarına *geyik boynuzu* konulmaktadır. Genellikle mezar üzerine *geyik* boynuzlarından şifa umulmaktadır[92]. Tarîkat efsanelerinde de *geyik* mühim bir yer işgal eder[93]. Baba İlyas'ın müridlerinden olup Seyyid Elvan tarîkatına mensup olan "*Geyikli* Sultan Baba geyücüklerle musabehet ider" idi. *Geyikli Baba*, rivayete göre, *Bursa* fethedilirken bir *geyik* üzerine binerek ordunun önünde savaşmıştır[94]. *Niksar*'daki *Çöreği Büyük Tekkesi*'nin kapısında da bir *geyik* kabartması bulunduğu gibi, *Tokat*'ta *Şeyh Meknun Zaviyesi*'nin duvarında bugün tamamen sıva altında kalmış olan sgragfitto *geyik* resmi ve Hz. Ali'nin adı görülmekte idi. (74. res.)[95]. Kanaatimizce, *Afyon* civarında *İhsaniye*'de bulunan bir lâhid parçası üzerindeki *geyik* figürü, bu lâhidin namına yapıldığı kimsenin devrin tarîkat büyüklerinden biri olduğunu ifade etmektedir (23. res.). Yatırları ve tekkeleri bol olan, genellikle halkın tarîkat büyüklerine saygısı bulunan *Afyon* çevresinde daha pek çok figürlü taşın bulunması beklenir.

Sivas ve *Tokat* mezartaşları *rozet*leri ihtiva etmeleri bakımından *Orta Anadolu*'nun diğer merkezlerinden ayrılır. *Rozet*lerin menşeî ve burada ifade ettikleri mânâ üzerinde durmak lâzımdır.

M.S. IV-VI. asırlara tarihlenen *Shensi*'deki *Çin* mezartaşlarında *rozet*ler[96] (29. res.), kaînatı meydana getiren *ay* ve *güneşi* temsil etmektedir. VIII-X. asırlardan kalmış olan *Orta Asya* mezartaşlarına (75-76. res.) ve *Şaman* davullarına çizilmiş olan *rozet*ler de *ayı*, *güneşi* ve *kaînatı* temsil eden kutsal sembollerdir[97]. Bunlar muhakkak ki *Şamanizm*in kalıntılarıdır.

Yukarıda *geyik* motifinin kullanılması ile ilgili olarak ele aldığımız *iç içe daire* motifi, *Seyidgazî Bektaşî Dergâhı*'nın bahçesinde bulunan 1310 tarihli bir sandûka üzerinde gene karşımıza çıkar (77. res.). Burada *araba tekerleğine* benzer küçük üç şekil bulunmaktadır[98]. *Afyon Müzesi*'nde bulunan yine yukardakilerle aynı tarihlerden *sfenks-at* kabartmalı bir sandûka üzerinde de aynı tarzda aynı üç küçük şekil görülmektedir[99]. *Seyidgazî*'ye bağlı *Yağıbasan Köyü* mezarlığında XX. asra ait bir şahideye ortasında nokta bulunan bir *yuvarlak* ve *hayat ağacı* motifi işlenmiştir. *Pertek*'teki *koyun* heykelinin sağ tarafına *iç içe iki daire* motifi yapılmıştır. *Van Müzesi*'nde bulunan bir *at ve koyun* heykelleri üzerinde de aynı mo-

---

[90] A. Von le coq, cholscho, Berlin 1913, Abb. 122.

[91] Naci Kum Atabeyli, "a.m.", 206. s.

[92] H. Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara 1967, 155-158. s.

[93] F. Köprülü, "Mısır'da Bektaşilik", *Türkiyat Mecmuası*, VI. C., 1936-39, 14-15. s.; Yahya Benekay, *Yaşayan Alevîlik, Kızılbaşlar Arasında*, İstanbul, 1967, 26-27. s.

[94] Mehmed Neşrî (Neşre Hazırlayanlar: F. R. Onat ve M. A. Köymen),*Kitab-ı Cihan-Nüma*. Neşri Tarihi, I. C., Ankara 1949, 168-169. s.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II. C., 46. s.; Y. Z. Yörükan, *a.e.*, 86. s.; H. Tanyu, *a.e.*, 187-188. s.

[95] Sıva üzerine linear olarak oyulmak suretiyle çizilen bu yazı ve resimler sgrafitto gibi görünmekte iseler de, bunların XV. asırdan daha yeni olmadıkları kanaatindeyim.

[96] A. Sirèn, *Chinese Sculpture...*, p. 128.

[97] W. Radloff (Çev. A. Temir), *Sibirya'dan*, II-1. C., İstanbul 1956, 21. s.; A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1954, 29. ve 64. s.

[98] B. Karamağaralı, "Sivas ve Tokat", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II, 1971, 1. res.

[99] K. Otto-Dorn, "Turkische Grabsteine", Ars Orientalis III, 1959, Abb. 8, 11.

tif dikkati çekmektedir. *Yugoslavya*'da *Türkler*in bulunduğu bölgelerdeki mezartaşları üzerinde böyle işaretlere rastlanmaktadır. *Saray-Bosna*'da *Çadovne Köyü*'nde, Süleyman isimli bir şahsın mezartaşında *iç içe iki daire* görülür[100]. *Urbanjuso*'da *Saraç Ali Cemil Mezarlığı*'nda 1236/1820 tarihli Şeyh Abdullah Çelebi kızı Nefise'nin mezar şahidesinin yukarı kısmında *hayat ağacını* temsil eden bir *bitki* ile onun yanlarına aynı merkezli *iç iç içe üç daire*den meydana gelmiş iki şekil bulunmaktadır (78. res.)[101]. Yine *Saray-Bosna*'da *Kiseljak (Ekşi Su)* Kasabasında *Han Placi Mezarlığı*'ndaki bir taşın üst kısmında ortada *hayat ağacı* motifi ile onun iki yanında *araba tekerleği*ne benzer iki *daire* vardır. Bu şahidenin arka yüzünde ise bu *daire*ler beş adet olup, üçü *tekerlek* ikisi ise aynı merkezli *iç içe üç daire* biçimindedir (79. res.)[102]. *Orta Asya* ve *Moğolistan*'da rastladığımız mezartaşı mahiyetindeki *steller* üzerinde de aynı merkezli iç içe halkalar ve *hayat ağacı* motifleri görülmektedir. *Uyuk Nehri* civarında, yuvarlak bir sütuna benzer bir taşın üzerinde, bir yüzünde *hayat ağacı* ile aynı merkezli *iç içe daire*lerden oluşan iki şekil mevcuttur (80. res.). *Büyüktarlık, Üyük Byzelozero*, civarındaki *steller* de hep aynı merkezli iç içe iki, üç *daire* görülmektedir[103]. Bu işarete *Göktürk* alfabesinde de rastlamaktayız. Bu alfabeyi oluşturan harflerden birinin *iç içe daire* şeklinde olması dışında, *steller* üzerinde bulunması, onun ölümün, sonsuzluğun sembolü olduğunu düşündürmektedir[104]. *İç içe daireler Çin*'de "*Yen* ve *Yin*"i yani iyilik ve kötülüğün mücadelesini ifade etmektedir[105]. *Ay* ve *güneş* de bu şekilde yuvarlaklarla ifade edilir. Güneşin de tanrıyı sembolleştirdiği, *Hun* devrinden beri bilinmektedir[106]. İbnü'l Esir, "Güneş doğduğu zaman ona taparlardı" demektedir[107]. *Koç* ve *at* heykelleri üzerinde de aynı motif bulunmaktadır. *Tunceli Alevîlerinin* üzücü bir hadise karşısında güneşin doğduğu yere bakarak ondan yardım dilemeleri, hep güneşin, eski inanca göre, tanrı olarak görülmesindendir. *Bitlis*'e bağlı *Norşin (Güroymak)* Kasabasında bulunan şahideli mezartaşlarından şahidelerin üzerinde şahideyi kaplayan *kandil*lerin karın kısmında bazen "*Allah*" bazen de sadece karnı dolduran bir yuvarlağın yapılmış bulunması, bu şeklin "*Allah*" lâfzı yerine kullanıldığını göstermektedir. Bu motif kaînatı yani sonsuzu, dolayısıyla tanrıyı ifade etmektedir. Nitekim *aslan-güneş* bileşimi de Hz. Ali'yi belirtmektedir. Mezartaşları üzerinde bu şeklin özellikle bulunması da ölüye *Allah*'tan şefaat istemek mânâsını vurgulamaktadır. Pek çok türbenin kapısında bulunması da bu anlamla ilgilidir.

Eski şark *kozmonogonisi*nde dokuz *planet* ve on iki *burç* mevcuttur. *Selçuklu* yapılarının portallerinde görülen *rozet*lerin *burçları* ve *planet*leri temsil ettikleri düşünülürse de, *Sivas* ve *Tokat* mezartaşlarındaki *rozet*lerin *planet* ve *burç* sayıların çok altında veya üstünde oluşu, bu yolda izahı imkânsız kılmaktadır. Bu mezartaşlarının bazen bir, bazen iki yüzünde 1, 3, 5, 7, 9, 12, 14, 17 ilh. *rozet* bulunmaktadır. *Rozet*lerin daha evvel sözünü ettiğimiz dairelerle olan alakası üzerinde ayrı bir çalışma yapılmaktadır. *Rozet* motifi hiç şüphesiz eski *Türk* geleneklerinin devamıdır. Fakat bir taş üzerinde bulunan *rozet*lerin miktarı *Batınî* akidelerin vücud verdiği tarîkatlarda, özellikle *Bektaşîlik, Ahîlik*'te sayılara verilen hususî

---

[100] Mehmed Mujezinovic, *Islamska Epigrafika vue Bosnii-Hercogovini*, Sarajevo 1974, I. C., 12. s.

[101] M. Mujezinoviç, *a.e.*, I. C., 239. s.

[102] M. Mujezinoviç, *a.e.*, LL. C., 471. s.

[103] H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, II. C., 43-44. s.; IV. C., 178-179, 183. s. İstanbul 1936.

[104] A. Mahmutov, *Kazakistan Epigrafikası*, Alma, Ata, 1971; *Kazak Sovyet Ansiklopedisi*, 10, Alma-ata 1977 (Tamga massedi 548-549).

[105] J. P. Roux, "Türk Göçebe Sanatının Dinî Bakımdan Anlamı", *Türk Kültürü El Kitabı*, II, İstanbul 1972, 78. s.; T. Rice *Les Seythes*, Paris 1958, 188. s.; B. Oğuz, *Türk Halkının Kökenleri*, II, İstanbul 1980, 776. s.

[106] A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1986, 207. s.

[107] W. Barthold, "Türklerde ve Moğollarda Defin Meselesine Dair", *Belleten*, IX, Ankara 1947, 334-535. s.

mânâlarla ilgili görülmektedir[108]. Bu sayılar *Alevî* ve *Bektaşî* şiirlerinde geçmektedir[109]. *İlhânî* mahlasını kullanan *Alevî* şairinin bir şiiri çok dikkate değer bir örnektir[110].

"3 ler dü âlemde birliğe yetti,"
"5 ler de anların dâmenin tuttu,"
"1 lik lokmasın 7 ler yuttu."
"Dâmeni Pâk olan Pirler de 1 dir."
"14 Mâsum-u Pâk, 12 İmam"
"17 Kemerbest, cümlesi tamam."

Bazı araştırmalarda da bu sayıların delâlet ettiği mânâlar *Alevîlikle* açıklanmıştır[111].

Mezartaşları üzerinde görülen bazı işaretler ölenin kimliğini belirleyen aile ve soy damgalarıdır[112]. Bunların bir kısmı taşcı işareti olarak adlandırılsa da mezartaşları üzerindekiler bir damga niteliği taşırlar. Damga ihtiva eden âbideler de mevcuttur. Bilhassa *Bursa*'da *Yıldırım Camii*'nin revakında sağ ve soldaki stalaktitler üzerinde, *Muradiye Camii*'nin taçkapısında sağ tarafta, *Yeşil Camii* duvarında, *Eski Kaplıca*'nın 1098/1675-76 tamir kitabesi üzerinde *Bayat* damgası bulunmaktadır. *Muradiye Müzesi*'nde bulunan bir âlemin bir yüzünde *Beydili*, diğerinde *Bayat* damgası vardır (81. res.). *Kayı*, *Bayındır* vs. damgalarına *Osmanlı* sikkeleri üzerinde de rastlamaktayız. I I. M u r a d zamanından beri pekçok sahada görülen damga mahiyetindeki bu işaretler, bazen halktan bazı kimselerin yüz ve ellerine, kimliklerini belirlemek amacıyla dağlama yapmaları şeklinde XX. asra kadar sürmüştür. *Haymana*'nın *Karacadağ* Nahiyesinde hanımlar iki kaşları arasına çuvaldız ile bazı işaretler çizmektedir. *Balâ* tarafında *Bayat* aşiretinin oturduğu köylerde kız çocuklarının alın ve kollarına dövme olarak böyle işaretler yapılmakta imiş.

Hun Devri *Pazırık* Kurganlarında bir erkek mumyası üzerinde ve *Orta Asya Uygur* duvar resimlerinden birinde bir *insan* vücudunun üzerinde[113] böyle damgalar görülür. Kadın figürlerinde iki kaş arasında veya yanaklarında damga mahiyetinde işaretler mevcuttur. *Anadolu*'nun muhtelif yerlerinde kadın ve erkeklerden başka muhtelif eşya üzerinde hâlâ bu damgaların vurulduğuna şahit olmaktayız. Esnaf teşkilatında mallar ve ağırlık ölçüleri üzerinde *at, koç, koyun* ve büyükbaş hayvanların üzerinde hep aile ve soy damgaları mevcuttur. *Nogavların Ankara* yakınlarında *Ahiboz, Şeker, Akhin, Kırkkuyu* köylerindeki mezartaşları üzerinde de pek çok aile damgasına rastlanmaktadır. *Ahiboz Köyü* mezarlığında aile damgası bulunan bir şahıs kendisinin "*âytamga tabından*" olduğunu söylemiştir. Damgalı mezartaşları bulunan diğer bir mezarlık ise *Seyitgazî*'nin *Yağıbasan Mezarlığı*'dır. Bunlarda da boy, soy, aile damgaları görülür. Bu mezarlık *Karakeçili Alevîlerine* aittir. Zira bir mezarın içinde bulduğumuz ağzı açık bir *rakı şişesi*, buradaki mezarın *rakı* ile sulandıktan sonra, oraya bırakıldığını düşündürmektedir. Y u s u f Z i y a Y ö r ü k â n, *Alevîlerin* işleri veya dilekleri olursa bazı şahısların ruhuna bir kilo rakı adadıklarını, bize nakletmektedir[114]. Bu mezartaşlarından 1857 tarihli H a s a n isimli bir şahsın baş taşının güney yan yüzünde Y a z ı c ı o ğ l u ' na göre *Yiva* damgasını hatırlatan bir şekil ile onun altında *Salur* damgası var-

[108] B. Karamağaralı, *a.m.*, 95-96. s.
[109] S. Nüzhet (Ergun), *a.e.*, 33. s.
[110] O. Bayatlı, *Bergama'da Alevî Gelini ve İnançları*, İzmir 1957, 29. s.
[111] O. Bayatlı, *a.e.*, 15-29. s.; Y. Benakay, *a.e.*, 166-169. s.
[112] B. Karamağaralı, "Türk Damgalarının Devamlılığı Hakkında", *Türk Dünyası Araştırmaları* 9, İstanbul 1980, 5-24. s.
[113] N. Diyarbekirli, *Hun Sanatı*, Istanbul 1972.
[114] Y. Z. Yörükân, "Tahtacılar", *Darulfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*, 13, İstanbul 1929, 73. s.

dır (82. res.). Diğer bir baş şahidesinin güney yan yüzünde üstte enine dört çizgi bulunmaktadır. Bu da, *Kaşgari*'deki *Üreğir* damgasını hatırlatır. Bu şekilleri *Orta Asya*'da *Yenisey Bölgesi*'ndeki ve *Moğolistan*'daki IX-XII. asır *stel*lerinde de görmekteyiz.

Yağıbasan Mezarlığı'ndaki bir taş üzerinde ve *Anadolu*'nun doğu kesiminde yaygın olan, *Yugoslavya*'daki *Müslüman* mezartaşlarında da görülen bir motif de *kama*dır (83. res.).

Göktürk alfabesindeki bazı harfleri de hatırlatan bu şekiller eski *Türk* yazı kültürünün *Türkistan*'dan *Balkanlar*'a kadar devam ettiğini ve *Türk* millî şuurunun asırları aşarak günümüze ulaştığına gösteren belgelerdir. Fakat son yarım asır içinde hızlı kültür değişmesi ile unutulmaya terkedilmişlerdir.

Anadolu'da, *Yugoslavya*'da ve *Orta Asya*'da görülen müşterek motiflerden biri de *ok-yay* işaretidir. *Saray Bosna*'da *Alaca Câmii* Haziresinde 960/1553 tarihli mezartaşında, *Türkler Köyü* yakınındaki mezarlıkta XV-XVI. yüzyıllarda pekçok mezartaşında *ok-yay* motifi bulunmaktadır (84. res.).

Altay Türklerinde ve *Kırgızlar*'da *yay* motifine *yatamga* denmektedir. *Kınık* ve *Bayat* damgaları ile *ok-yay* arasında münasebet olduğu dikkati çekmektedir.

Doğu Anadolu'da, *Yugoslavya*'da *Türk* mezarlıklarında XV-XVI. asır mezartaşları üzerinde *el, kılıç, kama, teber* ve *balta* gibi aletlerin bulunması dikkat çekicidir (85. res.). *Kılıç* ve *kama* motifleri *Orta Asya* ve *Moğolistan*'daki taşlar üzerinde görülür.

Seyitgazî'nin *Yağıbasan Köyü*'nde son zamanlara ait bir taşın yan kısımlarında *el* şekli bulunur (86. res.). Bu *el* motifi de *Fatma Anamızın Eli* olarak kabul edilir. *El* motifinin insanı kötü ruhlardan koruğuna inanılmaktadır. Bu şekil, evlerin cephelerini nazarlık olarak süslemekte, ayrıca tarikat mührü olarak kullanılmakta, hattâ gelin bayrakları üzerinde bulunmakta, türbe âlemi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Seccadelerin üzerinde de bulunan motif, koruyucu, şefaat edici bir anlam taşımaktadır. Aynı motife *Saray Bosna*'da *Yakup Paşa Câmii* Haziresindeki bir XV. yüzyıl mezar taşında rastlanmaktadır.

Görülüyor ki *Moğol*ların sebep olduğu büyük göçlerle, *Doğu Türkistan*'dan itibaren *Asya*'nın muhtelif bölgelerinden dalgalar halinde *Anadolu*'ya akan *Türk* kitleleri kendi inanç ve âdetlerini de beraberlerinde getirmişler; istilânın meydana getirdiği müsaid ortamda bu inanç ve âdetler, zamanla bazı *Batınî* tarikatların doğmasında rol oynamış ve onların içinde yaşamakta devam etmiştir. *İslâm*dan evvelki *Türk* mezar geleneklerinin ve sembollerinin yeni kalıplara dökülmesi ile vücud bulan *Anadolu*'da ki motifli mezartaşları tarikatlarla görülmeye başlanmış, tarîkatlarla beraber yayılmıştır.

Batı Anadolu Mezartaşları:

Selçukluların ilk mezartaşları *İznik*'te ele geçmiştir. XI. asrın son çeyreğinde *İznik*'i alan ve burada kısa bir müddet hakim olan *Türklere* ait bir mezartaşı, *Bizans Kale* duvarlarının içinde bulunmuştur[115]. Halen *İznik Müzesi*'nde muhafaza edilen bu taşlardan 542 envanter numaralı olanı, kısa, yüksek, prizmatik bir sandûkadır (87. res.). Köşeleri çıkıntılı olan ön kısmı, bir şahide görünüşündedir. Ön yüzünde kötü bir *kûfi* ile yazılı kitâbesi bulunmaktadır. Tarih ihtiva etneyen bu kitâbeden sandûkanın M a h m u t b i n A b d u l l a h ' a ait olduğu anlaşılmaktadır.

[115] S. Eyice, "Kırşehir'de 709 (1310) tarihli...", 220. s.

Envanter numarası 626 olan diğer bir mezar taşı, ön yüzünün köşeleri çıkıntılı, prizmatik bir sandûkadır. Kitâbe ihtiva etmeyen sandûkanın yan kenarları *kıvrık dallarla* süslenmiştir (88. res.).

İki yüz elli yıla yaklaşan bir fasıladan sonra *İznik*'in *Osmanlı* mezartaşları ile karşılaşıyoruz. Bunlar *Anadolu*'nun muhtelif bölgelerinde gördüğümüz sivri kemerli veya dilimli, mukarnaslı, taç kısmı *rumî* veya *hatayî*lerle süslü, ortasında bazen süslü bir *kandil, rozet* veya *madalyon*, bazen de sadece *yazı* ihtiva eden muhtelif boyda mermer şahidelerdir. Bu şahidelerden, biri, 788/1386 tarihini (89. res.), diğeri güzel bir *kandil* motifini ihtiva eder. İki tanesi *Berlin*'de *Pergamon Müzesi*'ndedir (90. res.). Bugün *İznik Müzesi*'nde bulunan şahideler, intikal devirlerinin özelliği olan eklektizmin örnekleridir. Bunlarda aynı taş üzerinde çeşitli bölgelere ait kompozisyon ve motif özelliklerini bir araya toplanmış bulmak mümkündür.

*Osmanlılar*ın *Bursa* çağı mezartaşlarında yeni bir üslûb doğmuştur. Malzeme umumiyetle mermerdir. Sandukalar ince uzun ve prizmatiktir. Baş ve ayak taraflarında birer şahide bulunmaktadır. *Orta Anadolu*'dakilere göre hayli yüksek olan şahidelerin (91. res.) üstleri sivri kemerlidir. Baş taşları ayak taşlarına göre daha yüksek ve her iki taşın da dış yüzleri daha süslüdür. Bunların bir kısmının yanlarında ince ve çok süslü sütunceler görülür. Üstte taç teşkil eden kısım yahut kemer kavsinin içi, baş taşlarında yoğun bir şekilde *hatayî*lerle doldurulmuştur. Bazılarında mukarnaslı mihrab şekilleri işlenmiştir. Şahidelerin geri kalan kısımları yazılara ayrılmıştır. Büyük ve itinalı şahidelerde yazılara ayrılan kısım da, enli ve *geometrik ağ* veya *örgülerle* süslü bir bordür ile çerçevelenmiş, satırlar da birbirlerinden ayrı tarzda işlenmiş enli şeritlerle ayrılmıştır.

Bursa'da dikdörtgen prizma biçiminde yüksek lâhitler de bulunmaktadır. Bunların XIX. yüzyıla kadar devam eden çok değişik ve her devrin kendine has özellikleri gösteren örnekleri mevcuttur.

Bursa'da bulunan sütun tipi şahidelerin miktarı da oldukça fazladır (Bk. sütun şeklinde mezartaşları). Bunlardan *Muradiye Müzesi*'nde bulunanların üzerinde ölen şahısla ilgili kitâbeyi ihtiva edenlerin erken tarihlisi, Env. nosu 385 olan, 973/1565-1566 tarihli, 57 cm. yüksekliğinde ve 28 cm. çapındaki taştır. 360 Env. no.lu, tepesi yuvarlatılmış sütun şeklindeki bir taş ise 990/1582 tarihini taşımaktadır. Bunun yüksekliği 0.66 m., çapı 0.98 m.dir. Bunlar *sülüs* kitâbeden başka hiç bir süs unsuru taşımazlar ve hep erkeklere aittirler. Env. no.lu 349 olan K a l e n d e r H a s a n D e d e ' nin dilimli bir *serpuş* ihtiva eden silindirik taşı 0.60 m. yüksekliğinde ve 0.24 m. çapındadır. (92. res.). 384 Env. no.lu 0.60 m. yüksekliğinde ve 0.31 m. çapındaki tepesi yuvarlatılmış silindirik taş da, kitâbesinin dilimli bir kartuş içine alınması ve altta harflerden boş kalan açıklığa iki *gonca* motifinin yerleştirilmesinden başka tezyînî bir özellik taşımaz (93. res.). Burada bu tip taşların *Timur* istilâsından sonra arttığını düşünmek bize uygun gelmektedir. *Hindistan*'da çok görülen bu mezartaşı tipi, ancak *Timur* devrinde kitlelerin *Anadolu*'ya göç etmesi ile izah edilebilir. *Bursa* şahideli mezartaşı yüksekliklerinin *Orta* ve *Batı Anadolu*'nun diğer bölgelerine nazaran daha fazla olması, taç kısımlarıyla birlikte şahidelerin yüzlerinin ve yan kısımlarının tezyin edilmiş bulunması ile *Ahlat* mezartaşları arasında uzaktan da olsa bir alâka dikkati çeker ki bu her ikisinin de kaynağının müşterek olduğunu düşündürür.

A l i R ı z a Y a l g ı n , *Orhaneli*'nin kuzey doğusunda bulunan *Huban-Danişmendli* adındaki köyün biraz ilerisinde, ağaçların kesilmesi günah sayılan bir koru içinde D e m i r k a y - n a k D e d e adı verilen bir yatır olduğunu; bu yere yakın bir şehir harabesi bulunduğunu ve gerek D e m i r k a y n a k D e d e yatırı civarında, gerekse bu şehir harabesinde sütuna

benzeyen ve T o n y o k u k ' un mezar anıtını hatırlatan mezartaşları gördüğünü kaydetmekte ise de[116], biz bu eserlerden yalnız sütun şeklinde olan bir örneği tespit ettik.

Bergama civarında *Konak* ve *Dikili* mezarlıklarındaki XV. asra ait mezartaşlarında yüksekliklerin arttığı ve yazının tamamen *Osmanlı sülüs*üne döndüğü görülür[117]. Şahidelerin mühim bir kısmının bir yüzleri *Bursa* taşlarındaki gibidir ve tamamen *rumî* ile *palmet* tezyinatı ile kaplıdır.

Batı Anadolu'nun *Manisa, Aydın, İzmir, Tire* gibi merkezlerinde görülen mezartaşlarının en eskileri, XIV. asrın ortalarından, *Aydınoğulları* ile *Menteşoğulları*'ndan kalmadır. *Menteşoğulları*na ait *Milas*'ta bulunan şahideler de, dilimli bir taç ile iki yanında sütunceler bulunan bir kitâbeliği ihtiva etmektedir. Taç kısımları *hatayî*lerle kaplıdır. Kitâbeler işlek bir *sülüs* ile yazılmışlardır. Bunlar da *Aydınoğulları* mezartaşları gibi küçük ölçülerdedir[118]. *Tire Müzesi*'ndeki K i m y a H a t u n ' un 749/1348-49 tarihli taşı (94-95. res.). üst kısmındaki dilimleri, yanlarındaki yivli sütunceleri ve 0.74x0.34 m. ölçüsü ile *Orta Anadolu*'nun küçük şahidelerini hatırlatır. Kitâbe *sülüs*le yazılmıştır[119]. *Tire*'deki XV. asır mezartaşları ise, *Bursa*'da gördüklerimizin daha sade örnekleridir.

Tire'deki 1205/1789-90 tarihli Ş e r i f e F a t m a K a d ı n 'a ait bir şahidenin taç kısmında yedi *kümbet* formu ve üç *selvi ağacı* tasviri vardır. Manzaranın etrafı *barok yaprak*larla süslenmiştir (96. res.). *Tire*'den başka *Dikili, Konak, Manisa, İzmir* ve Aydın'da bir *câmi ve haziresini* tasvir eden manzaralı mezartaşları çoğunluktadır. Bunlar genellikle XVII. asrın sonlarından itibaren bu bölgede görülürler ve XIX. asrın sonuna kadar devam ederler. Manzara resimlerinin gece tasvirleri tipiktir. Bunlarda *ay* ve *yıldız*lar işlidir. *Meyva* tasvirleri genelde *tabak* içinde *elma, armut, nar* ve *üzüm*dür. Çiçek tasvirleri ise *vazo içinde gül, karanfil* ve *kasımpatıdır.* Manzara tasvirleri bu dönemde yalnızca mezartaşları üzerinde değil, evlerde, câmilerin duvarlarında ve el sanatlarının bazı dallarında görülürler. Meselâ *gümüş* bir *Kur'an* muhafazası üzerinde *câmi* manzaralı bir kompozisyona rastlamaktayız (97. res.). *Halı* ve *peşkir*ler üzerinde karşımıza çıkan bu manzaraların ve *meyva* tasvirlerinin menşeî üzerindeki görüş, bunların *Avrupa* ile temas neticesinde ortaya çıktığı şeklindedir[120].

Batı Anadolu mezartaşlarının şahideleri üzerindeki, *câmi* ve *haziresi* ile *konik külâhlı türbe* manzaraları, *Orta Anadolu* bölgesinde ve özellikle de *Konya*'da bulunan künbetleri hatırlatmaktadır. Sanatkârların bir kısmının *Mevlevîlik* dolayısıyla *Konya*'daki bu eserlerin etkisinde kaldıkları akla gelmektedir[121].

Batı Anadolu Bölgesi'nde *câmi* ve *haziresi* şeklinde tasvirli olanlarla, *çiçek* ve *meyva* desenli olanlardan başka, *insan* tasvirli mezartaşları da karşımıza çıkmaktadır. *İzmir*'in *Narlıdere* nahiyesinde *insan* şeklinin fazlaca hissedildiği şahideler, bulunmaktadır. Mezarlıktaki şahidelere çoğunlukla *baş, boyun* ve *vücut* şekli verilmeye çalışılmıştır. Başlar, *fes, tozak*[122], *terlik (takke)*[123], *dulukçalık*[124] ile süslenmiş, bellere *kuşak* ve *kemer* motifleri yapılmıştır.

[116] A. R. Yalgın, Anadolu'da Türk Damgaları, Bursa 1943, 51. s., 1. not.

[117] H. Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, İstanbul 1946, 116-118, s., 31-33. res.

[118] Mübarek Galip, "Menteşe Oğulları Devrine Ait Bazı Kabir Taşları", *Türkiyat Mecmuası II*, 1926, 336-363. s.

[119] M. Von Berchem, *Die Muslimischen Inschriften von Pergamon*, Berlin 1912, 15-16. s., Nr. 15-17, IV-VI. lev.

[120] R. Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara 1976, 113-116. s.; G. Renda, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı*, 1700-1850, Ankara, 1977.

[121] M. Önder, Mevlana Şehri Konya, Konya 1962.

[122] Tozak, gelinin başına takılan, tavus veya yeşilbaş ördek tüylerinden yapılmış bir nevi taç.

[123] Terlik, başa giyilen, ön tarafı para veya penezlerle süslü başlığa (takke) denir.

[124] Dulukçalık, küpe gibi yanaklardan aşağıya sarkan, takkeye takılı, aşağı gümüş para veya penezlerdir.

Vehbi Kerimesi Zehra'nın mezartaşı 1927 tarihlidir. Mezar, baş ve ayak taşları ile bu iki taşı bağlayan bir sandukadan ibarettir. Baş taşının iç yüzünde, yani kabre bakan tarafında, üst kısmında *tozağı* ima eden, başın üstünde yanlara doğru yayılan bir *kuş tüyü* demeti yer alır. Bunun altında bu tüy demetinin bağlı olduğu *terlik* bulunur. Terliğin ağız kısmı iki sıra *penez (gümüş para)* lerle süslüdür. *Takke*nin iki tarafından aşağıya doğru, içinde *âyet* ve *hadis*lerle *kelâm-ı kibar*'ın saklandığı, nazara karşı bir *muska* ve *hamaylı* asılıdır. *Muska*nın üzeri *baklava* deseni ile süslenmiş olup üç *püskül* sarkmaktadır. *Muska*nın altında yer alan hamaylı da dikine birbirine paralel hatlarla süslenmiş olup onun da iki yanından *püsküller* sallanmaktadır. Kitâbenin altında "*kemerbest*" sembolü de olan çiçekli bir dokumadan meydana gelen *kemer tokası* bulunmaktadır (98-99. res.).

Diğer bir kadın mezartaşı 1891 tarihlidir. Bunun baş taşı da bir evvelki gibi gelin başı şeklindedir. Yine tüyden *tozak*, iki sıra *penezle* süslü *başlık*, *hamaylı* ve *muska* görülür. Ancak bunda *takke*nin kulak hizasından yanaklara doğru sarkan *duluçalık* mevcuttur. Böylece bundan da tam bir gelin başı sergilenmiştir (100. res.).

Aynı mezarlıkta Hüseyin oğlu Ali'nin 1328/1912-13 tarihli mezartaşı tek bir şahideden ibarettir. Başa bir *fes*, boyna bir *muska* şekli yapılmıştır. Ayrıca boyundan göğse doğru bir *köstek* sallanmakta ve *köstek* kilidinden sonra yukarı dönerek bir saat cebinde son bulmaktadır. Gövdede bel kısmından elbiseye sarılan kuşağı ifade eden *paralel çizgiler* görülür (101-102. res.).

Halil oğlu Hüseyin'in 1328/1912-13 tarihli mezartaşı da yine *fes, hamaylı* ve *muskayı* ihtiva etmektedir. Bundan ayrıca omuzlar hizasında birer *ay-yıldız* motifi bulunmaktadır. Bu *ay-yıldız*lara bakarak bu taşın bir *Osmanlı* subayına ait olabileceği akla gelmektedir. Çünkü bu gibi sembollerin meslekleri ifade ettiği fikri yaygındır. Halbuki kitâbesinden bu mezarın üç yaşında bir çocuğa ait olduğu anlaşılmaktadır.

Bu taşlar *Türk* kültür tarihimizin karanlık kalan bazı kısımlarını aydınlatması bakımından büyük ehemmiyete haizdir. Her ne kadar XIX-XX. asır eserleri iseler de mezartaşlarının eski gelenekleri devam ettirdikleri hesaba katılırsa, bu eserlerin *Anadolu*'ya *Tahtacıların* adım attıkları zamandan beri yapıldıklarını düşünmek gerekir.

*Tahtacılar Alevî*dir[125]. Bunların mezartaşlarında, belde *kemerbesti* veya Fatma Ana'yı sembolize eden bir *kuşak* veya *kemer* ifade edilmiş, ancak zamanın ve çevrenin tesiriyle bu-

[125] Tahtacılar, Caferi olduklarını söylerlerse de, Caferiliğin ne olduğunu bilmezler. Bir itikat sistemleri yoktur. İtikatlerinin esasını ecdattan kalma nefesler meydana getirir. İtikatler adetler içinde, adetler ise dinî merasim şeklindedir. (Yusuf Yörükan). Tahtacılar, Tahtacılarda dinî ve sıhri hayat, Darulfünun Fakültesi Mecmuası, Mayıs 1930, 66-80. s. ve Birinci Kânûn 1930, 68. s.) Hz. Ali'ye ulûiyet izafe ederler. Bektaşilerdeki nahiye teşkilatı bunlarda yoktur. Nahiye teşkilatında üç beş köyün bir dedesi, o dedenin bağlı olduğu daha büyük bir dede, onun da bağlı bulunduğu bir dede olmak üzere sonunda Çelebi merkezine dayanır. Her dede bir türbenin koruyucusu ve o türbede yatanın evladı olduğunu iddia eder. Nüfuzlu dedeler bir aşîret beyi neslinden geldiklerini söylerler. Tahtacılarda böyle bir teşkilat ve aşîret reisliği fikri yoktur. Bunların, Yanın Yatır ve Hacı Emirli olmak üzere iki ocakları vardır. Bu ocakların birincisi İzmir'in Narlıdere, ikincisi Tokat'ın Reşadiye Kazası'ndadır. Başka bir merkez tanımazlar. Dedeler yaz mahsülünün toplandığı sıralarda müridleri dolaşır, ayînlere başkanlık eder, kışın yapılacak ayinler için birisine salâhiyat verir, suçluları cezalandırır veya affeder. Eskiden her iş için dededen izin alınırdı. Dedelere teslimiyet ve emniyet şarttır. dedelerden kalan eşya kutsaldır. Narlıdere'deki Yanın Yatır Ocağında dedelerden kalma keçe bir külah, bir şalvar ve bir külah vardır. Reşadiye'deki Hacı Emirli Ocağında bir elbise ile kılıç vardır. Kitabları Kumru, Sakînâme, Menâkibnâme, Faziletnâme, Hacı Bektaş Veliayetnâmesi, Hutbetulbeyan ve salname-i Sadrettindir. Sadrettin, Horasan erenlerinden Erdebilli Şeyh Şafi'nin oğludur. Timur istilasından sonra bir kısım Alevî Sadrettin'e intisab etmiş sonra da Şah İsmail'e bağlanarak Kızılbaş ordusuna katılmışlardır (J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervisches*, London 1965, 211 ve 212. sayfalardaki tahtacılarla ilgili malümatı Yuşuf Ziya Yörükan'dan aldığını zikreder. Bu bu sebeble sadece Yusuf Ziya Yörükhân'ı kaydetmekle iktifa ettik).

run, ağız, kaş ve göz yapılmamış, onların yerini yerini Hasan ve Hüseyin'i sembolize eden iki *çiçek dalı* göğüse yerleştirilmiştir. Bununla beraber kadınların başlarına takdıkları, alın kısmı paralarla süslü *terlik*, yanaklardan sallanan *dulukçalık*lar ile *muska* ve *hamaylı*lar; erkeklerin giydikleri *fes*, başlarına sardıkları *sarık* ve *fese* sokulan *çiçek* ile göğüse *saat kordonu* işlenmiştir. *Tahtacıların Narlıdere*'deki mezartaşlarında *Türk*lerin *Anadolu*'ya gelmeden evvelki defin merasimleri ile ölünün hatırası için heykel veya taş dikme âdeti devam etmektedir[126]. *Orta Asya, Moğolistan* ve *Kafkasya*'da bulunan mezar *stel*lerinde ölüler *elbiseleri, kemerleri* ve *içki kadeh*leri ile tasvir edilmişlerdir (103-104. res.)[127]. Bu eserlerde çoğu kere *yüz* belirtilmiş; *baş, boyun* ve *omuzlar* ifade edilmiştir. XIII. asra kadar takip edebildiğimiz bu âdeta göre heykellerin çoğu elbiseli olarak *kama, kılıç* ve *ok* gibi aletlerle mücehhez bir şekilde yapılmışlardır. Nizami'nin verdiği bilgiye göre bir *süvari*, böyle bir heykelin yanında geçerken, kendi okunu, heykelin okluğuna koymuştur[128]. Bu hadise bu heykellerin o devirde çok kıymet gördüklerini de belirtmektedir.

Tahtacılar ölüyü kefenledikten sonra, onun üzerine elbisesini giydirmektedirler[129]. İbn Fadlan *Seyahatnamesi*nde *Oğuz* boylarının ölüye *ceket* giydirdiklerini, *kuşağını* bağladıklarını, *yayını* yanına koyduklarını anlatmaktadır[130]. Bir *Türk* boyu olan *Beltirler* de ölüyü yıkadıktan sonra, üzerine elbisesini giydirirler[131]. *Kayseri*'nin *Sarıoğlan* Kasabası, *Kale Köyü*'nde ve *Kazdağı Türkmenleri*nde daha önce bahsettiğimiz gibi mezarın içi *halı* ile kaplanmakta ve mezara *yatak* serilerek ölü yatırılmaktadır ki, bu âdet *Pazırık* kurganlarında gördüğümüz[132] ölü gömme âdetinin hiç değişmeden asırları aşarak *Türkler* tarafından taşındığını göstermektedir. *Tahtacılar* ölüye çok kıymet verirler bu sebeble de mezarın etrafına *çiçek* saksıları koyarlar[133]. Biz de mezarların çok bakımlı olduğunu ve bugünün şartları içinde suni çiçeklerle süslendiğini gördük. *Tahtacılar* mezarın başına *testi* ile bir *bardak* bırakırlar[134], kahve pişirmek için bir *ocak* yakarlar[135]. *Elazığ*'a bağlı *Baskil* İlçesi *Şıh Hasan Köyü*'nde böyle bir ocak halen mevcuttur (65. res.). *Beltirler* de mezarın sağ tarafına ateş yakarlar ve bu ateşe yemek ve içki atarlar[136]. Plano Carpini ve Rubruk da ölünün yanına yiyecek ve içki konulduğunu anlatmaktadır[137]. Defin merasiminde *Tahtacı* kadınları ve erkekleri hazır bulunurlar. Definden sonra bütün cemaat secdeye kapanır ve saatlerce orada kalırlar[138]. Ölü gömüldükten sonra mezarın baş ve ayak uçlarına, yukarı kısmı geniş ve yuvarlak, alt kısmı dar birer tahta dikilir. Bunların uçlarına birer çivi çakılır. Ölünün

[126] Bu figürlü taşların, mezartaşı mahiyetinde olup olmadıkları şüpheli görülmüştür. Bunların Balbal mı, yoksa ölünün hatırasına mı dikildikleri münakaşalıdır. (A. D. Grac'ın *Tua'daki Eski Türk Heykelleri*, Moskova 1961 (Tanıtan A. İnan, *Kitablar*, Türk Kültürü, Sayı 47, 147-149. s. Eylül 1966) adlı makalede bunların mezartaşı oldukları savunulmaktadır. Biz de ölünün hatırası için mezartaşı mahiyetinde dikildiklerini kabulleniyoruz.

[127] A. D. Graç, *Drevnetürkskiye İzvayaniye Tuvi*, Moskova 1961, Pl. 1-5, 8-11, 14-15, 18, 23, 27, 29, 35-36, 40-41, 43-44, 51-53, 64-65, 70, 72-73, 76-87, 89.

[128] W, Barthold, "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi", *Belleten*, C. XI, 1947, 515, 521. s.

[129] A. Yılmaz, *Tahtacılarda Gelenekler*, Ankara 1948, 81. s.

[130] Z. V. Togan, *İbn Fadlan's Reisebericht*, 14-15 (metin) Ezk. 3la; A. İnan, *Şamanizm*, 178. s.; R. Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnâmesi*, İstanbul 1975, 36. s.

[131] A. İnan, *a.e.*, 184. s.

[132] N. Diyarbekirli, *Hun Sanatı*, İstanbul 1972, 14-25. s.;

[133] A. Yılmaz, *Tahtacılarda Gelenekler*, 85. s.; Y. Ziya (Yörükan), "Tahtacılar", *Darulfünün İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 14 İstanbul 1930, 77. s.

[134] A. Yılmaz, *a.e.*, 85. s.

[135] A. Yılmaz, *a.e.*, s.; Y. Z. (Yörükan), "Tahtacılar", *Darulfünün İlahiyat Fak. Mec.* Sayı 13, İstanbul 1929, 77. s.

[136] A. İnan, *Şamanizm*, 185, 189. s.

[137] Plano Carpini (Neşr. F. Risch), Geschichte der, *Mongolen und Reiseberist*, 1245-1247, Leipzig 1934, 74-75. s.

[138] Y. Ziya Yörükân, "Tahtacılar", *Darulfunun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası* 14. Sayı 1930, 76. s.

kullanılmamış örtülerinden, mendillerinden ve kefeninden dar uzun parçalar kesilerek bir yün ipe dizilir ve bu tahtalar arasına bağlanır[139]. *Tahtacılar* bu *tuğ* ve *bayrağı* mezarın üzerinde üç defa sallarlar[140]. Bu âdet *Altay* şamanları arasında halen devam etmektedir. Bir ucu dama, diğer ucu yere çakılı bir kazığa bağlanan ip üzerine kızıl ve yeşil kumaş parçaları atılarak tuğ yapılır. "Bu *tuğ* C e b r a i l vasıtasıyla gökten F a t m a A n a m ı z a indi" derler[141].

Oğuzlar yaslı çadır önüne bayrak asarlar[142]. *Kayseri Sarıoğlan* Kasabasına bağlı *alevî* köylerinde muhtarlıkta siyah bir bayrak bulunduğunu ve cenazenin önünde bunun taşındığını *Kayseri*'deki eski âdetlerden bahsederken söylemiştik. *Peşaver* yakınındaki bir *Afgan* mezarlığında mezarların üzerine bayrakların dikili olduğunu da haber vermiştik. *Ankara-Gerede* arasında yol üzerindeki bir *Alevî* mezarlığında kabirler üzerinde *al-yeşil* renkli şeritlerden yapılmış basit *tuğlar* bulunmaktadır. Bir mezartaşı şahidesinde *''Al-yeşil bayrak ile geldim beka makamına''* denilmektedir ki bu *bayrak* ve *tuğun*, baki olan âlemden ayrılıştaki mühim rolünü dile getirmektedir. Türbelere *tuğ* dikme âdeti halen *İran* ve *Türkistan*'da görülmektedir[143]. *Tahtacıların* başka yerlerdeki mezartaşlarını henüz incelemek imkânını bulamadık.

Bazı mezartaşlarında başın arka tarafına *saç örgüleri* (belik) de yapıldığı görülmektedir (res. 16). *Yugoslavya*'da *Saray Bosna*'da 1867-68 tarihli mezartaşında *saçlar* arkada tek örgü haline gelmiştir (105. res.)[144] *Elazığ*'ın *Baskil* ilçesi *Teslim Abdal Köyü*'nde de başın arka tarafında *saç örgüsü* görülür (106. res.). Bu şekilde saçların arkadan belirlendiği örnekleri *Orta Asya*'da görmekteyiz (107. res.). *Silifke* civarında da *Türkmenlere* ait mezartaşları içinde de yakın örnekler vardır. *Güneydoğu Anadolu*'da da bunların benzerleri bulunduğu anlaşılmaktadır[145]. *Tahtacıların* yaşadıkları *Toros* eteklerindeki yerleşim yerlerinde, *Kayseri*'nin güneyindeki dağ eteklerinde, *Kıbrıs*'ta[146], *Bağdat* ve *Halep*'te, *Balkanlar*daki *Tahtacı* yerleşmelerinde bu tip mezartaşlarına rastlamak mümkündür[147].

Edirne mezartaşları, değişik tipte bazı örnekleri ihtiva etmesi bakımından ayrıca ehemmiyeti haizdir. Genelde taç kısmı, mihraplı, yanları sütünceli mermer şahideler *Bursa*'da gördüğümüz tarzdadır (108. res.). F a t i h S u l t a n M e h m e d ' in zevcesi, D u l k a d i r o ğ l u S ü l e y m a n B e y ' in kızı S i t t i H a t u n ' un mezartaşı bu tipin örneklerindendir ve 891/1486 tarihini taşır. *Edirne Müzesi*'nde bulunmaktadır[148].

Diğer bir mezartaşı tipi tamamen sandukadan ibaret olan ve baş ve ayak ucunda şahidesi bulunmayıp, taşın üzerine ölüm kitâbesinin yazılı bulunduğu mezartaşlarıdır. Bunlara

---

[139] A. Yılmaz, Tahtacılarda Gelenekler, 82. s.; S. Veis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara 1971, 73. s.

[140] Y. Ziya Yörükân, "Tahtacılar", 1930, 76. s.

[141] A. İnan, *Şamanizm*, 109. s.

[142] A. İnan, *Şamanizm*, 196. s.

[143] Von le Coq, *Die Buddistiche Spätantike in Wittelasien*, Neue Bildwerke Tail 5, Berlin 1926, Taf. D, Abb. 4; W. Radloff, *Sibiryadan* (Çev. Ahmed Temir), II. C., İstanbul 1957, 464. s.; E. Esin, *Türkistan Seyahatnamesi*, Ankara 1959, 56. s.

[144] M. Mujezinoviç, *Islamslca Epigrafika* II, Sarayeva, 1977, 320-321. s.

[145] N. Kum Atabeyli, "Antalya Tahtacılarına Dair Notlar", *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, 1940, IV. Sayı 203-212. s. S. Fikri Erten, *Antalya Vilayeti Tarihi*, İstanbul 1940 127-134. s.; Jean Paul Roux, *Les Traditions des Nomades de la Turquie Méridionale*, Paris 1970, 31-35. s.

[146] Kıbrıs'daki Tahtacılar için bak; Yusuf Ziya (Yörükan), *''Tahtacılar''*, *Darulfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 13. Sayı, İstanbul 1929, 72. s.

[147] Tahtacıların Rumeli'ne geçtikleri hakkında bak; Yusuf Ziya (Yörükan), "a.m.", 58. s.; Mehmet Mujezinoviç, *Islamska Epigrafika u Bosni Hercegovini*, Sarajevo 1974. Bu eserin 154. sayfasındaki mezartaşı üzerinde bir "kaz ayağı" motifi vardır. Kaz ayağı Tahtacılar arasında damga olarak kullanılır. (Yusuf Ziya Yörükan, "a.m.", 77. s.); Jean Paul Roux, *les traditions...*, p. 216.

[148] İ. H. Konyalı, *Mimar Koca Sinan*, İstanbul 1948, 149-150. s.

örnek olarak M i m a r S i n a n ' ın torunu F a t m a H a t u n ' un 981/1573 tarihli taşı gösterilebilir. Babası *Ankara* Mirlivasıdır. G a z i M i h a l B e y ' in mezar şahidesi ise *şahideli* tipte olup 839/1436 tarihini taşımaktadır. *Darülhadis Câmii*nde bulunan baş ve ayak şahideli bir mezartaşı 876/1472 tarihini taşımaktadır ve K a r a m a n o ğ l u K a r a m a n B e y ' e aittir.

M e r z i f o n l u K a r a M u s t a f a P a ş a ' nın 1095/1683 tarihli taşı sütun şeklinin bir örneğidir. *Budin* vâlisi M e l e k İ b r a h i m P a ş a ' nın 1097/1685-86 tarihli mezartaşı *Sarıca Paşa Câmii* haziresinde bulunmaktadır.

Edirne'nin en dikkate değer mezartaşları yeniçerilerin başlıklarını havi mezartaşlarıdır. Bunlardan 1179/1765/66 tarihli mezar şahidesinde, başta önde sarkan bir kısım ile, arkalığı olan bir *üsküf* görülmektedir (109. res.). Bunların da, bazan bağlı bulundukları askeri birliğinin (ortanın) numarası da taşa işlenmiştir[149]. Mezartaşları içinde *meyva küme*leri ve *çiçek demetleri* ile süslü olanlar da dikkati çeker. Bunlar XVIII-XIX. asırın itinalı eserleridir.

Mezartaşlarının en yoğun olarak bulunduğu merkezlerden biri *İstanbul*'dur. Bu bölgede pekçok ilim adamı zaman zaman mezartaşlarını incelemektedirler[150]. Konumuzun sınırlarını aşmamak maksadı ile *İstanbul* taşlarını başka bir kitabın konusu teşkil etmek üzere bırakıyoruz. *İstanbul*, *Bursa* ve *Edirne* taşlarının en güzel örneklerini havidir. Ayrıca değişik tip ve özellikte taşlar bulunmaktadır. Meselâ *Edirnekapı* mezarlığında bulunduğunu öğrendiğimiz 1216/1802 yılında ölen H a c ı M e h m e d E f e n d i ' nin mezartaşı, sanat değeri yanında, bize belli bir devir hakkında bilgi vermesi bakımından ehemmiyet taşır[151]. Kitâbesinde:

"meşhur yevmiye elli dirhem
sülmen ve afyon ekl eden
yüz otuzdört yaşında
fevt olan rehavî es-Seyyid
el-hac Ahmed Efendi
ruhuna fatiha
sene 1216" yazılıdır.

Kültür tarihimiz bakımından önemli diğer iki taş *Rumelihisar Nafi Baba Tekkesi*'nde bulunmaktadır. Bunlardan biri, silindirik bir gövdeden ibaret olup, üzerinde, bir sapa bağlı karşılıklı çift *teber* motifini ihtiva etmektedir. *Teber Bektaşîlik*te bir mertebeyi gösteriyor olmalıdır (110. res.). *Yugoslavya*'daki mezartaşlarında da örneklerine rastlamaktayız. Diğeri ise yine silindir şeklinde yapılmış, *baş* ve *boyun* belirlenmiş bir şahidedir. Şahidenin yukarısında, baş kısmı oluşturan alandaki başlık şekli üzerinde, alından yanlara doğru açılan bir *çift boynuz*, *sikke*den dışa doğru çıkmaktadır (Res. 111-112.). Kitâbesinde D e r v i ş O s m a n 'a ait olduğunu öğrendiğimiz taş XVIII. yüzyıla aittir.

Yugoslavya'da *Üsküp Rüfaî Tekkesi* haziresinde bulunan bir şahidenin başı ifade eden üst bölümünde, başlığın üzerinde alnın yanlarında, çengel gibi dışarı doğru çıkmış bir *çift boynuz* görülür (113. res.). Bunları hatırlatan mezar stelleri, *Orta Asya*'da *Yenisey Nehri* havalisinde, *Üybat Çirkov*'da dikkati çekmektedir (114-115. res.)[152]. Bundan başka bu yörede *boy-*

---

[149] D. N. Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1939, 140-165. s.

[150] İ. Fazıl Ayanoğlu, "Fatih Devri Ricali Mezartaşları ve Kitabeleri", *Vakıflar Dergisi*, IV, 1958, 193-208. s.; U. Derman, "Mezar Kitabelerinde Yazı Sanatımız", *T.T.O.K. Belleteni* 1975; Y. Demiriz, "İstanbul'da Piyale Paşa Türbesi ve Lahidleri Üzerine" *Vakıflar Dergisi* XIII, 1981, 387-423. s.

[151] R. Saka, *Uyuşturucu Maddeler*, İstanbul 1948, 40. s.; B. Karamağaralı, "İslam Sanatında Haşhaş ve Hint Keneviri Motifleri", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, V, Ankara 1982, 470. s.

[152] H. Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları III*, İstanbul 1936, 10-12. s.

nuz şekillerini ihtiva eden başka mezar *stelleri* de mevcuttur. *Çin*'de *Shensi*'de V. yüzyıl ikinci yarısına ait bir mezar anıtı tasvirinde, yapının çatısında *öküz boynuzu* şeklinde bir *âlem* dikkati çekmektedir[153] (116. res.). Esasen *hilâl* motifi de menşeînde iki *boynuz*un birleşmesinden olmuştur. Mehter takımındaki başlıklarda birinin tek bir *boynuz*la nihayetlenmesi bu geleneğin *Osmanlılar*da yaşadığını göstermesi bakımından ehemmiyet taşır. *Öküz boynuzu*nun kutsallığı ifade ettiğini *Anadolu*'daki heterodox tarikatlarda da görmekteyiz. XIII. yüzyılda yaşamış olan S a r ı S a l t u k ' un müridi, *Yesevî*liğe bağlı B a r a k B a b a , başına *öküz boynuzları* takardı[154]. *Anadolu*'da türbelere ve mezarlara *boynuz* bırakma âdeti yaşamaktadır[155]. *İspanyol* seyyahı K l a v i y o , *Erzurum* civarında[156] *Deliler Köyü*'nden bahsederken, halkın kapılarına *boynuz* taktıklarını anlatır. *Kayseri* köylerinde de halk büyük ve gösterişli binaların duvarlarına *boynuz* takmaktadırlar. *Boynuz*un kutsal bir anlam taşıdığı, bulunduğu şeyi veya yeri kötülüklerden koruduğunu düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Gerek *Yugoslavya*'dakilerde gerekse *Rumelihisarı*ndaki tarikat büyüklerine ait iki taş üzerinde bulunması da, bu kimselerin saygıya doğru şahıslar olduklarını göstermektedir.

Doğu Anadolu Mezartaşları:

Bu bölgenin mezartaşları genel olarak yapıldıkları taşın cinsi, ölçüleri, biçimleri ve tezyinî karakterleri ile *Orta* ve *Batı Anadolu*'da gördüğümüz örneklerden ayrılırlar. Bu genel vasıfları içinde, bölgedeki bellibaşlı merkezlerin herbiri mahallî özelliklere sahiptirler.

Erzurum ve çevresindeki mezartaşları gri tüften sandûka ve şahide olmak üzere iki tipte yapılmışlardır. Tarihi bilinen en eski sandûkalar XIII. asrın ikinci yarısına aittir. Bunlar genel hatları ile dikdörtgen prizma biçiminde bloklardır. Üst kısımları keskin köşeli veya hafif silindirik olarak şekillendirilmiştir. *Haydarî Köyü*'ndeki 678/1279 tarihli bir sandûkanın yanlarında kabartma iki *rozet* bulunmaktadır. *Sülüs* kitabeler itinasız bir arkaik üslubla oyulmuşlardır[157]. Sandûkaların çoğu hiçbir yazıyı ihtiva etmezler. *Çifte Minerali Medrese Müzesi*'nde toplanmış olan bu sandukaların bir şahide gibi şekillendirilmiş olan baş ve ayak taraflarındaki yüzlerinde kabartma olarak işlenmiş *kandil* veya *şamdan* motifleri bulunmaktadır (117-118. res.)[158]. Kitabesi olmayan bu sandukaların XIII. asrın sonundan veya XIV. asrın başından kaldıklarını tahmin etmekteyiz.

Şahideli mezarların en eskilerinden biri, *Erzurum*'da *Sığırcık Mezarlığı*'nda bulunan 736/1335 tarihli A h î F a h r e d d i n b. M e h m e d Ş a h ' ın mezarıdır (119. res.)[159]. Baş ve ayak şahidelerinin dış yüzünde asılı birer *kandil* mevcuttur. Baş taşındaki *kandil*in üzerinde ayrıca bir *rozet* yer almaktadır. Baş taşının yan kenarında ise kabartma olarak işlenmiş, yukarıdan aşağıya bir *kama* bir *rozet* ve bir *kılıç (veya mızrak)* bulunmaktadır. Biraz aşağıda göreceğimiz *Muş*'un *Aşağı Morg Nahiyesi*'nin *Kırmızı Şehitler Mezarlığı*'nda da şahidelerin üzerinde *kandil, kama, kılıç* motiflerine rastlanmaktadır. Bu motifler yatanın hüviyeti ile ilgili olsalar gerektir. *Erzurum*'da, ayrıca üzerlerinde *divit, kitap, kantar* vs. şekilleri

---

[153] L. Sickman-A. Soper, *The Art of Architecture of Chine*, 1968, Penguen Books, Pl. 32.

[154] Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, Dersaadet 1328-1330, 460-464. s.; A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1961; B. Karamağaralı, "Anadolu'da XIII-XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında", *A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi XXI*, Ankara 1976, 251. s.

[155] H. Tanyu, *Ankara ve Çevresindeki Adak ve Adak Yerleri*, Ankara 1967, 157, 163-164, 302. s.

[156] Klavio, *Timur Devrinde Kudüs'ten Semerkant'a Seyahat* (Çev. Ö. R. Doğrul), İstanbul 1940.

[157] A. Ş. Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936, 175-176. s., 50. res.

[158] Z. Başar, *Erzurum'da Eski Mezarlık ve Resimli Mezartaşları*, Atatürk Üniversitesi Yayını, Ankara 1973.

[159] A. Ş. Beygu, *a.e.*, 159-160. s., 43. res.; İ. H. Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul 1960, 423-424. s. ve 425. s. daki resim.

bulunan kitabesiz mezartaşları da vardır (120-121. res.). Mezarlıklarda insitu olarak duran örneklerden anladığımıza göre XVI. asırdan kalan bu şahidelerin üzerindeki şekiller de, ait oldukları kimselerin mesleklerine işaret etmektedir.

Erzurum'daki XIV. asır şahideleri tip olarak ilhamını *Ahlat*'tan almış olmakla beraber, sanat değeri bakımından hiçbir zaman onlarla kıyaslanabilecek bir seviyeye ulaşmamıştır.

Eski Malatya'nın tarihî mezartaşları, *Kırklar Mezarlığı*'nda bulunmaktadır. Burada belli başlı üç tip mezartaşı dikkati çeker. Bir kısmı, dikdörtgen prizma biçiminde, yekpare büyük bloklar halindedir. Bir kısmı, *Anadolu*'nun her tarafında rastlanan ve mezar kitabesini ihtiva etmekten başka bir özelliği bulunmayan sivri kemerli küçük şahidelerdir. Bunlar arasında, yuvarlak kemerli ve kulaklı bir şahide, kabartma olarak yazılmış arkaik bir *kûfi* kitabe ihtiva etmektedir. Mezarlığın en eski taşlarından biri olan bu mezartaşı XII. yüzyılın ilk yarısına ait olmalıdır (122. res.). *Malatya* için bilhassa karakteristik olanlar ise, dikdörtgen prizma biçiminde, dört bloktan meydana gelen, ortası açık sandık tarzındaki lâhidlerdir. Bunların baş taraflarındaki blok, şahide yerini tutmak üzere, hafifçe çıkıntılı olarak yapılmıştır. Lâhidin yan kenarlarındaki tezyinat tamamen *Malatya*'ya hastır. Bu blokların üst kenarlarını sınırlayan *urgan* şeklindeki silmelerden çıkan *helezon*lar, üst yüzde yalnız burada gördüğümüz tipte, içleri genel olarak âyetlere ait birer kelime ile doldurulmuş *madalyon*lar teşkil ederler. Bu tip lâhidlerden birinin yan kenarlarından biri *Ulu Cami* içinde bulunmaktadır[160]. Bu tipin seçme bir örneğini teşkil eden bu parça, figürlü oluşu ile de ayrıca ehemmiyet kazanmaktadır (123-124. res.). Parçanın yan yüzü iki satır halinde, *sülüs*le kabartma olarak yazılmış âyetlerle kaplanmıştır[161]. *Ahlat*'taki lâhidlerle kıyaslayarak âyetlerin kuzey yan kenarlarından başladığını kabuk edersek, bu parça lâhidin güney yanı olmalıdır. Yazı, XIII. asrın ikinci yarısından itibaren mezartaşlarında görülmeğe başlanan arkaik ve sade bir *sülüs*tür. Taşın üst kenarlarını sınırlayan *urgan* tarzındaki silmeden çıkan *helezon*ların teşkil ettiği üç *madolyon*da *burç* sembollerinden *balık, oğlak* ve *boğa* figürleri; *madolyon*ların aralarında ve *madolyon*larla köşeler arasında kalan boşluklarda da *Rahman Sûresi*'nin 27. âyetinin son üç kelimesi yer almaktadır. Âyetin baş tarafını ihtiva etmesi gereken kuzey yanının da aynı şekilde düzenlenmiş olduğuna hükmolunabilir. Taşın üst kenarındaki kalın, *urgan* tarzındaki büklümlü kalın silmeler, mimarî eserlerde XIII. asrın son çeyreğinde, *Ahlat* mezartaşlarında ise asrın sonunda görüldüğü gibi, silmelerden ayrılan kollarla *madalyon*lar teşkili de *Ahlat* mezartaşlarında, XIII. asrın sonlarından itibaren görülmektedir (62. kat). Böyle lâhid kenarlarından bir diğerinde ise *güneş* tasvir edilmiştir (125. res.). Kanaatimizce bu lâhid parçası ve *Kırklar Mezarlığı*'nda bulunan bu tipteki lâhidler XIII. asrın son çeyreği ile XIV. asrın ilk çeyreği arasında yapılmış olmalıdır. *Malatya*'nın *Arapkir* İlçesine bağlı *Onar Köyü*'ndeki mezarlıkta bulunan mezartaşları, buralara yerleşen *Türkmenler* tarafından yapılmış olmalıdırlar. Üzerlerinde *Tanrı* sembolü *güneş* şekli ile bazı boy ve soy damgaları mevcuttur. Taşların XIII. yüzyıla ait oldukları söylenmekte ise de[162] kanaatimizce XVIII. yüzyıl ve sonrasına aittirler. *Malatya*'dan *İstanbul*'a nakledildiği söylenen ve bir ticarethanede saklanmakta olan yaklaşık 50-60 cm. yüksekliğindeki küçük heykelciğin de bir mezartaşı şahidesi olduğu iddia edilmektedir. Oturur vaziyetteki figürün üzerinde elbisesi bulunmaktadır. Köşeli çenesi ortadan ayrık saçları ile bir erkeğe benzemek-

---

[160] G. Öney, "Anadolu Selçuklu Sanatında Balık Figürü", *İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Yıllığı*, 1966-1968, 149-150. s.

[161] Üstteki satırı kısmen Bakara Sûresinin 255. Ayetinin sonu teşkil etmektedir. Alt satırda aynı Sûrenin 286. âyetin tamamlanmasından sonra yerleştirilmiştir. Her iki ayetin de baş kısımları mezarın mukabil tarafındaki blokta bulunmak gerekir.

[162] J. Kaygusuz, *Onar Dede Mezarlığı ve Adı Bilinmeyen Bir Türk Kolonizatörü Şeyh Hasan Onar*, İstanbul 1983, 12-15. s.

tedir. *Kafkasya*'da buna benzer *taşnine*ler mevcuttur. Ancak bu taşın tek olması, başka hiçbir örneğine rastlanmaması, taşın *Anadolu*'da yapıldığı fikrini vermemektedir. E. Esin tarafından 1970 yılında bu taş hakkında benden bilgi istemiş, ancak bilgilerimiz sınırlı kalmıştır. (126. res.).

Malazgirt'te kalenin dışında, şehrin kuzeydoğusundaki tepecikler ve eteklerinde bulunan ve mühim bir özellik göstermeyen mezartaşlarının çoğu haraptır. Çoğunluğu XVIII. asrın ilk yarısından olan mezarların bir kısmı kaba birer bloktan ibarettirler. Bazılarının baş tarafındaki yüzünde *haç* bulunması, mezarlığın aynı zamanda *Ermeni*ler tarafından da kullanıldığını göstermektedir.

Malazgirt'te dikkati çeken mahallî bir mezar tipinde, ince uzun dikdörtgen biçindeki kapak taşının baş ve ayak taraflarına şahidelerin sokulması için dört köşe birer delik açılmıştır. Bu tipin sade örnekleri bulunduğu gibi *rozet*lerle süslenmiş örnekleri de mevcuttur (127. res.). Dikdörtgen prizma biçiminde kaba birer bloktan ibaret olan sandukaların yan kenarlarında *cevgân, kılıç, hançer* şekilleri oyulmuştur (128. res.). Bu motiflere çeşitli yerlerde XIV-XVIII. asırlara ait mezartaşlarında rastlanmaktadır.

Malazgirt'te *Hükümet Konağı*'nın önünde, kırmızı *Ahlat* taşından yapılmış, XIV. asır *Ahlat* mezartaşlarına çok benzeyen bir şahide parçası bulunmaktadır (129. res.). Taşın cinsi itibariyle de *Malazgirt* ve çevresine yabancı olan bu şahide büyük bir ihtimalle *Ahlat*'lı bir ustanın eseridir. Biraz aşağıda *Ahlat*'lı ustaların başka merkezlerde yaptıkları ve imzalarını attıkları bazı şahideleri tanıyacağız.

Muş-Tatvan yolu üzerinde bulunan *Norşin (Güroymak) Mezarlığı*'ndaki kabirlerin çoğu küçük ve sade eserlerdir. Tezyinî unsurlar *Süleyman Mührü* ile *kandil*den ibarettir. Rastladığımız kitebeli en eski mezartaşı 694/1294 tarihli Fahreddin Davud'un mezartaşıdır. *Norşin*'deki ilgi çekici mezarlar, *Ahlat* tipinde olan ve *Ahlat*'lı bir sanatkârın şahidesidir. Bunlardan biri 720/1320 tarihinde vefat eden Emir Taceddin b. Şeyh Emin b. Şeyh Said'in baştaşıdır. Dış yüzündeki sanatkâr kitabesinde *''amelu Hacı Miran İbn Yusuf''* yazılıdır. Şeyh Said b. Şeyh Muhammed'in 746/1345 tarihli mezartaşı da aynı sanatkârın eseridir. Bu sanatkârın *Ahlat*'ın *Meydanlık Kabristanı*'nda pekçok eseri vardır. Bu iki taştan gayri *Norşin*'de imzalı bir mezartaşına rastlayamadık. *Norşin*'de 1.70 m. boyundaki bir şahidenin yüzünü kaplayan büyük bir *kandil*in karın kısmına *iç içe iki daire* şekli yapılıp içine *''Allah''* lâfzı konmuştur ki bu, kâinat sembolünün *İslâm* devrinde de *Tanrı*'yı sembolleştirdiğini gösterdiği gibi, tanrının nur şeklinde tezahürünüde göstermektedir.

Norşin ile *Tatvan* arasında *Aşağı Mork Köyü*'nün *Kırmızı Şehitler* denilen mezarlığında dikkati çeken bazı tip ve tezyinat örnekleri mevcuttur. Sandûkalar, başka yerde rastlamadığımız şekilde, muntazam gri taş bloklarla inşa edilmiş, birkaç basamaklı yüksek kaidelerin üstüne konulmuştur (130. res.). Bu tip mezarlar yazı ve tezyinî herhangi bir motif ihtiva etmezler.

Diğer tip, örneklerine *Halep*'te *Salihîn Kabristanı*'nda rastladığımız, gri tüften yapılmış şahideli bir sandık mezardır. Burada mezarın baş ve ayak taraflarında bulunan blokların üst kısımları yuvarlak olarak yükselmekte ve şahideleri teşkil etmektedir (131. res.). Baş taşının dış yüzüne bazen *niş* veya *kandil* gibi motifin kabaca işlendiği görülmektedir. Bu mezarlarda da başkaca bir tezyinî unsura veya yazıya tesadüf edilmez. *Kırmızı Şehitler Mezarlığı*'ndaki diğer grup, kırmızı tüften yapılmış yüksek şahideli sandık mezarlardır. Şahidelerin üst kenarları yuvarlak, köşeli veya düz olabilmektedir. Çok defa baş şahidelerinin dış yüzünde bazı motifler, ön yüzünde kitabeler yer almaktadır. 690/1290 tarihli bir mezarın baş şahidesinde kulplarından uzunca asılmış bir *kandil* bulunmaktadır (132. res.). *Kandil*in karın kısmında *''Allah''* yazılıdır. Şahidenin alınlığında da ortada büyük bir *madalyon* ile iki üst köşede *Süleyman mührü* şeklinde iki *rozet* görülür. XIII. asrın sonuna ait diğer bir şahidede de yine ortada bir *kandil* bulunmaktadır. *Kandil*in iki yanında, *zikzak*lar çizerek üst köşelerdeki birer *rozete* kadar yükselen birer şekil yer almaktadır. Burada *ay*'ı temsil eden *yılan-rozet* terkibinin şematik hale gelmiş ve mânâsını kaybetmiş bir devamını buluyoruz (133. res.). *Kırmızı Şehitler*'in en karakteristik taşları *kılıç, hançer* ve *kalkan* motiflerini ihtiva edenlerdir (134-135. res.). Bu tarzda birçok mezartaşı bulunmaktadır. Bir mezarın ayak taşında da ayrıca iki *cevgân* değneği görülmektedir (136. res.). *Erzurum* ve *Malazgirt* mezartaşlarında da benzerlerini gördüğümüz bu kabil motiflerle, mezarın namına yapıldığı şahsiyet arasında bir münasebet bulunmak gerekir. *Altay* mezartaşları üzerinde de *kama* ve *cevgân değneği* tasvirleri mevcuttur[163]. Bu motiflere, daha sonra ele alacağımız *koç* ve *at* heykeli tarzındaki mezartaşlarında da rastlamaktayız. Ayrıca *Kayseri Elbaşı Nahiyesi*'nde XVIII. asrın ilk yarısına ait mezartaşları üzerinde, aynı anlayışla yapılmış, aynı geleneğin devamını gösteren *kılıç, kama, tüfek, makas, çaydanlık, fincan* vs. gibi günlük hayatta kullanılan âletleri ve eşyayı gösteren kabartmalar bulunmaktadır.

Van Gölü çevresindeki merkezler *Ahlat* mezartaşlarının tesirini taşırlar. *Ahlat*'ın 24 km. doğusunda bulunan *Adilcevaz*'ın eski mezarlığındaki kırmızı *Ahlat* taşından yapılmış olan mezartaşlarının içinde, kültür ve sanat tarihi bakımından değer taşıyanı yoktur. Bugün kasabaya getirilmiş olan küçük, basit ve bozulmuş iki *koç* heykeli *Akkoyunlu* devrinin hatırasıdır.

Erciş'in tarihî mezarlığı bugünkü kasabadan hayli uzakta, *Çelebi Bağı* denilen köyün yakınındaki büyük bir höyüğün üzerindedir. Bu mezarlık, çoğu harap olmakla beraber, çeşitli mezar örneklerini ihtiva etmektedir. Bütün mezartaşları kalkerden yapılmıştır. Sandûkaların, birkaç basamak üstüne konulan, yazı ve tezyinat ihtiva etmeyen sade ve basit örnekleri yanında, *filiz* kıvrımları ve *kufî* yazılarla süslü, şahideli, çok güzel örnekleri de vardır (137. res.). Bunlardan başka, devrilmiş bir sütuna benzeyen düz ve sade sandûkalar da mevcuttur. Tarih kitabesi bulunmayan bu sandûkalardan hiçbirinin XIII. asrın ortalarından daha eski olduklarını sanmıyoruz. *Erciş*'teki şahideli lâhidler de *Ahlat*'takiler gibi yalnız baştaşına sahiptir. Fakat bunların batıya bakan yüzleri tamamen boş bırakılmış, buraya hiçbir yazı veya tezyinat işlenmemiştir. Bu durumu batıdan devamlı olarak esen rüzgârla izah etmek, ancak bir dereceye kadar mümkündür. Şahidelerin iç tarafında çok defa üstte mukarnaslı bir alınlık bulunur. Bunun altındaki mezar kitabesi ile çevrelenmiş saha, bir *kandil*le sapları *geometrik örgüler* meydana getiren ve XIV. asrı karakterlendiren geç *rumî* kıvrımları ile doldurulmuştur. Genel olarak dikdörtgen prizma biçiminde olan lâhidler yüksek yapılmış, kapak taşları ve yan kenarları *geometrik ağlar*la veya *nebatî motifler*le süslenmiştir. Bazıları dinî yazıları ihtiva ederler. (138-142. Res).

Reşadiye'de Sağlık ocağının yanında ve kasabaya yakın olan *Vanik Köyü*'nde *Ahlat* şahidelerinin tesirini taşıyan mezartaşları vardır. *Reşadiye*'nin *Çehrgilan* (Cıhargilan'dan bozma) adı verilen mezarlığı *Van Gölü* kenarında yüksek bir tepe üzerindedir. Burada oldukça harap vaziyette hâlen dört mezar mevcuttur. Bunlardan şahideli ve silindirik sandûkalı bir mezar *Ahlat*'lı bir sanatkârın imza kitabesini taşıması bakımından ayrıca önem kazanmaktadır. Silindirik sandûka tamamen toprağa gömülmüştür. Şahidenin üst kenarından bir kıs-

[163] Appelgren-Kivalo, *a.e.*, 329, 351 a. res.

mı noksandır. Mezar kitabesinin bulunduğu iç tarafı çok aşınmış olduğu için okunamamış, namına mezarın yapıldığı şahsın hüviyetini ve ölüm tarihini tesbit etmek mümkün olamamıştır. Şahidenin dışında, üst üste *sekiz kollu* iki *yıldız* meydana getiren *geometrik* bir *ağ*, alt kısımda uzunca asılmış bir *kandil* motifi ve bu iki panonun arasında sade bir çerçeve içinde, dişi olarak oyulmuş bir sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kalın liken tabakası temizlendikten sonra okunabilen kitabeden, bu eseri "A h m e d e l - M ü z e y y i n" isminde bir taşçı ustasının yaptığı anlaşılmaktadır. Bu sanatkâr, XIII. asrın ortalarında *Ahlat*'ta birçok eserler verdiğini tesbit ettiğimiz "V e y s" isimli büyük bir sanatkârın babası olduğunu tahmin ettiğimiz A h m e d e l - M ü z e y y i n'dir.

Gevaş'ta *Van Gölü* kenarında, *Halime Hatun Kümbeti*'nin yanında büyük bir mezarlık bulunmaktadır. Burada, oldukça iyi durumda yüz kadar mezartaşı mevcuttur (143. res.). Bunlar prizmatik sandûkalar (144-145. res.) ve şahideli lâhidler (146. res.), olmak üzere bellibaşlı iki tip gösterirler. Her iki tip mezartaşları da çok değişik motif ve şekiller ihtiva etmektedir. Tesbit ettiğimiz en erken tarihli örnekler XIV. asrın başlarından, en geç olanlar da XVI. asrın sonlarından kalmışlardır. Üç şahide üzerinde sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Bunlardan biri, *Ahlat*'ın *Meydanlık Kabristanı*'nda birçok eseri bulunan, devrinin büyük ustalarından Y u s u f b. M i r a n'ındır (147. res.). Y u s u f b. M i r a n'ın eseri baş ve ayak şahideleri bulunan silindirik bir sandûkadır. Ölçüleri itibari ile *Ahlat*'taki eserlerine kıyasla büyük değildir. Baş şahidesinin dış yüzünü keskin kenarlı ve derin olarak oyulmuş *rumî* ağları kaplamaktadır. İmza kitabesinin altındaki niş içinde, *rumî*lerin arasında bir *kandil* motifi bulunmaktadır. Şahidenin iç tarafında, üstte, bir kemerin çerçevelediği sâhanın içinde yine bir *kandil* yer almaktadır. Alınlığın altındaki sâha, ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini (710/1310) bildiren, zemine oyulmuş kitabe ile doldurulmuştur.

İmzalı diğer iki şahide başka bir sanatkâra aittir. (148. res.). Bunlar "Ü s t a d E s e d" isimli bir sanatkâr tarafından yapılmışlardır. Bu "Ü s t a d"ın iki eserinden biri 744/1343 tarihlidir. Gerek bu, gerekse tarihi tam olarak okunamayan diğer eseri (149. res.), sütun biçiminde bir sandûka ile bir baş taşından müteşekkildir. Her iki eserin kompozisyonu da Y u s u f b. M i r a n'ınkine benzemektedir.

Mezarlıkta müteaddid kademeli, yanları *yazı*, *geometrik ağ* ve *geç rumî* örnekleri ile yoğun olarak doldurulmuş çok itinalı ve ince işli prizmatik sandûkalar bulunmaktadır (144-145. res.). Bazı şahidelerde görülen çok büyük ve komplike *yıldız*larla (150-153. res), şahidenin bütün yüzünü kesintisiz olarak kaplayan ve ahşap işçiliğini hatırlatan değişik kompozisyonlar burası için bir özellik teşkil etmektedir. Bazı sandûkalar ve şahideler üzerinde de çok miktarda *damla taşı* ve *rozet* kullanılmıştır. 748/1347 tarihli bir şahidenin yan kenarlarında *yuvarlak*, üst kenarlarında da oniki dilimli bir sikkeye benzeyen, iri birer *damla taşı* bulunmaktadır. 765/1363-64 tarihli, baş ve ayak şahidesi bulunan sandûka ise, baştan-başa çeşitli *rozet*lerle kaplanmıştır. Bu mezarın şahideleri de çok değişik kompozisyonlarla süslenmiştir. (146, 154. res.). Diğer bir taşın, yukarı kısmı, taçlı bir kemer şeklinde olup ayak şahidesinin dış yüzünde de, *yivli örgü*lerin arasında bir *şamdanın mumu*, aşağıdan yukarıya kadar olan sahayı bir eksen gibi, simetrik iki kısma ayırmaktadır (155-156. res.). Taşın kemer şekli, kompozisyonu ve *mumun* iki yanında kalan örgülerin mahiyeti *Akdamar*'da bulunan *Ermeni* mezartaşlarını hatırlatmaktadır.

Sütun Şeklindeki Mezartaşları:

Bu tip mezartaşları, belli bir bölgenin özelliğini taşımamaktadır. *Doğu Anadolu* hariç, *Yugoslavya, Macaristan* gibi *Türkler*in yerleştiği her bölgede rastlanmaktadır. Bu sebeple yeri geldikçe bu tip taşlardan bahsedilmiş, ancak ayrı bir başlık altında tekrar incelenmeleri uygun bulunmuştur.

Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde XV. asrın başında, daha doğrusu *Timur*'un *Ankara Savaşı*'ndan sonra, geniş bir kullanım sahası bulan bu tip taşlar, XX. asra kadar bazı değişikliklerle devam etmiştir. Genellikle XVIII. asrın ortalarına kadar sadece bir tek silindirik taş olarak dikilen bu şahideler, XVIII-XX. asırlar bazen sandûkaların üstünde hem baş, hem de ayak kısmında yer almıştır. *Ankara Etnoğrafya Müzesi*'nde (157-158. res.), *Konya Mevlâna Dergâhı*'ndaki hazirede, *Kayseri* civarında *Karakaya Köyü Mezarlığı*'nda (159. res.), *Seyitgazi Yağıbasan Mezarlığı*'nda, *Sivrihisar Günyüzü bucağı Gecek Köyü Mezarlığı*'nda, *Bursa Muradiye Müzesi*'nde (91-92, 160. res.), *İstanbul*'da özellikle *Merdivenköy Asitânesinde* ve *Rumelihisarı Nafi Baba Tekkesi* haziresinde, *Edirne*'de müzede değişik *serpuş*larla süslenmiş olarak sütûn şeklindeki mezartaşlarına rastlanmaktadır. Ahşap örnekleri *Ankara-Gerede* yolu üzerindeki bir *Alevî Mezarlığı*'nda (161. res.) ve *Antalya* yöresinde bulunmaktadır.

Bu taşların yükseklikleri 0.40-0.80 m. çapları ise 0.30-0.40 m. kadardır. Nadiren bu ölçülerin dışında örnek bulunur. *Etnoğrafya Müzesi*'ndeki örnekler bu ölçümün dışındadır (157-158. res.)[164].

Uzun zaman kullanımı devam eden bu taşlar "*fallus*" tipi olarak adlandırılmaktadır.

Bu tip mezartaşlarına daha çok H z . A l i 'ye saygı ve sevgi duyan tarîkat mensuplarının mezarlıklarında rastlamaktayız. Bu taşlar *Türkler*in *Anadolu* öncesi dinî ve sihrî hayatları ile ilgilidir. Kökü *Orta Asya* ve *Hindistan*'a dayanır.

İ b n - i F a d l a n *Türkler*de *fallus*a tapma inancının mevcudiyetini *Başkırt*'lardan bahsederken zikretmektedir[165].

Tuen Huang duvar resimlerinde kutsal raks sırasında çiftleşmeyi gösteren sahnelerde *fallus*un kutsallığı vurgulanmıştır[166]. *Hint* dinlerinde *linga* adı verilen *fallus*, şifa verici, döllendirici, yaratıcı güçleri ihtiva eder[167]. *Kuzey Hindistan*'da pekçok heykel bu kutsallığı anlatmakta ve tanrıya erişmenin yollarının bu şekilde bulunacağını göstermektedir. *Tibet* ve *Hindistan*'da kutsal *fallus* ve birleşmeyi anlatan minyatürlü yazmalar bulunmaktadır[168]. *Hindistan* mezarlıklarında *Anadolu*'dakilere benzeyen pekçok *fallus* şeklinde mezartaşı vardır.

---

[164] A. Esra Bölükbaşı, Ankara Mezartaşları (H.Ü yayınlanmamış lisans tezi), Ankara 1989.
[165] Ramazan Şeşen, İbn fadlan Seyahatnamesi, 1975, 42-43 s.
[166] P. Pelliot, *Les grottes de Touen-houang*, VI, Pl.CCCL. Paris 1914-1924 (Pek çok örnek bulmak mümkündür).
[167] J.Gonda, *Die religion Indiens*, II, Stuttgart 1963, 16-17 s., 255-256. s.; *Jas Debala Mitra. Buddhist Monuments, Calcutta 1971, 9. s.; Jas Burgess, Report on The Buddhist Cave Tempels and their Inscriptions*, 1964 Varanasi, 67. s.
[168] Philips Rawson, *The Art of Tantra*, London 1982 (bütünü)

Ayrıca *stupa*ların tepelerine *fallus* şeklinde *âlem*lerin yerleştirildiği dikkati çekmektedir[169]. *Anadolu*'da da kümbetlerde bunların örnekleri ile karşılaşmaktayız. *Konya Ereğlisi*'nde *Şeyh Şihabeddin Külliye*'sinde XIV. asra ait *Nasiha Hatun Kümbed*'inde *fallus* şeklinde bir âlem insitu olarak bulunmaktadır.

Vilâyetnamelerde anlatılan bazı olaylar ve Y. Z. Yörükân'ın *Anadolu*'daki *Alevi*lerin itikatlarını araştırırken tespit ettiği vakâlar kutsal birleşmenin izlerini taşımaktadır[170]. Marko Polo'nun *Türkistan*'a yaptığı seyahatte anlattığı "cinsî misafirperverlik" de bu inancın kalıntısıdır[171].

Cinsi misafirperverliğin *Anadolu*'da da bulunduğu, Taptuk Emre yolundan giden şeyhlere bağlı topluluklar arasında görüldüğü, kaynaklarla da tesbit edilmiştir[172]. Bu inanç bugün tamamen kaybolmuştur. Ancak *fallus* şeklindeki mezartaşları bu âdetin hatırasıdır.

[169] L. Sickman-A. Soper, *The Art and Architecture of China*, Penguin Books 1968, 157-158, 161. s.

[170] Rudolf Tachudi, *das Vilayet-name des hadshim Sultan*, 85-88. s., yazma 64-65. s. Vilayetnamede Hacım'ın bir kızın evine girip çıktığını, bir hatunun ağzını öptüğü ve bu kadından bir oğlu olduğu gibi Hacım'ın mucizeleri nakledilmektedir. Y.Z. Yörükân, "Anadolu Alevîleri ve Tahtacılar", *Darulfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*, 109-150. s., İstanbul 1927, 138, 142. s. (Alevîler arasında bir dede gibi giren Y.Z. Yörükân, onların yaşayışlarını ve itikatlarını tesbit etmeye çalışmıştır. Seyidgazi civarındaki Alevileri incelerken bir Alevî ile Bulgar Köyüne gitmiştir. Yolda bu rehber Alevî ile yaptığı konuşmalar sırasında ondan ayinlerle ilgili bilgi almıştır. "İhtiyar hareretli bir sesle kadının saçları dedenin yüzüne değer, sakilerin iki eli öpülür, hatta ağız ağıza da öpülür" dediğini nakleden yazar (142.s.) daha sonra da" Bizde, Ayin-i cem esnasında hamile kalan kadından doğan çocuk dede olur, sizde dahi dedeler hep böyle değil midir? Ayin-i Cem de kadının hamile kaldığı nereden malûm olur?" diye sorduğunda ihtiyarın "Şüphesi olan kadının bir m8.üddet korunduğu ve dokuz ay on gün sayıldığını, dedelerin hep ocakzade olduğunu söylediğini nakleder. Aynı makalede diğer bir Alevî ile yaptığı konuşmasında, "Sahip ve musahip ayinini, erkân denilen ve Kırklar semasından sonra başlayan bir erkekle kadının meydan posku üzerine sarmaşarak yatmaları ve dede tarafından değnekten geçirilmesi şeklindeki âdeti anlatmaktadır. Bu âyin günahlardan temizlenme ve yeniden doğma ameliyesidir. (138.s.) Yazar "Niyaz ve aşağıya varma" denilen iki kavramı da izah etmekte, bunun" dedenin sağ ve sol omuzlarını, dizlerini, kalçasını öpme ve iki diz arasına secde etmek" olduğunu açıklamaktadır (140.s.)

İshak Efendi'nin *Keşfu'l-Esrar* adlı eserinde "İçlerinde iyal olanlardan herkes iyalini dahil-i meclis ederek, iş ve işaret ederek ve raks eyleyerek asla bir şeyden itiraz etmezlerdi" Fakat o mecliste fiil-i şen'i irtikab ettiklerini görmedim. Eğer biri, birinin iyalinden hoşlanır ise kocasına "sizin bahçeden bir gül koparacağım" diye izin istedikte, o adam zevcesini çağırup "şu canın talebini hak et" dedikte, zevcesi itaat ederek öper ve vuslat yao olur" demektedir(28-30.s.). Burada nakledilen 'öpme' ile Hacim Sultan'ın bir kadını öperek, kadının ondan çocuk sahibi olması hadisesi arasında bağ kurabilir.

[171] Marko Polo, *Seyahatname*, I, 63, 183, 178.s. Marko Polo Doğu Türkistan'da "cinsî misafirperverlik" denilen bir adetin bulunduğunu anlatma ve Tatar Hükümdar'ı Mengü Kaan'a niye böye yaptıklarını sorduğunu ve onun da "bu adet bize atalarımızdan intikal etti. Biz misafirlerimize ikram etmek isteriz. Böylece tanrımız bize bolluk ihsan eder." dediğini naklatmekte Tibet'li ve Kaydulu erkeklerin de kadınlarını misafirlerine sunmakta tanrı ve putların memnun olacağına inandıklarını kaydetmektedir.

[172] O.Turan, "Selçuk Türkiyesi Din Dair Bir kaynak Fustat ul-âdâle fi Kavaid'i's -Saltana", *Fuat Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, 544. s.

Koç, Koyun ve At Şeklindeki Mezartaşları:

Anadolu'da *koç, koyun* ve *at* heykeli şeklinde mezartaşları da mevcuttur. Bunların bir kısmı hâlâ mezarlıklarda insitu olarak durmakta, bir kısmı müzelere alınmış bulunmakta, bir kısmı da *Doğu Anadolu*'da bazı resmî binaların önünü veya bahçesini süslemekte kullanılmaktadır. Bu heykellerin belli seviyedeki kimseler için yapıldıkları muhakkaktır. Ancak bu asla bir dînî reis değildir. Ne olursa olsun yaptıran o yörenin varlıklı kimsesidir. Kadınlar için bu tip heykellere rastlanmamıştır. Bugün *Tunceli*'nin civar köylerinde pekçok *koyun,koç*ve *at* heykelinin yapımı hâlâ devam etmektedir. E. Danık, koç heykeli yapan ustalardan Ali Çitme'den bu konuda bilgi almıştır[173].

Koç ve *koyun* heykelleri *Doğu Anadolu*'da yoğun olarak bulunmaktadır[174]. *Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Kars* ve *Van Müzeleri*nde pek çok örneği görülür. İnsitu olarak halen *Tunceli* civarındaki ve *Doğu Anadolu* köylerindeki mezarlıklarında mevcuttur. *Ahlat'ta Taht-ı Süleyman Mezarlığı*'nda da bir *koç* heykeli bulunmaktadır. Serpinti olarak *Akşehir'in Maruf*[175], *Afyon*'un *Kümbed*[176] ve *Hayranveli, Seyidgazî*'nin *Ayvalı*[177] Köylerinde de birer *koç* heykeli bulunmuştur. *At* heykelleri sayıca çok daha azdır. Bunlar bugüne kadar yalnız *Doğu Anadolu*'da tesadüf edilmiştir[178]. *Koç, koyun* ve *at* heykeli şeklindeki mezartaşlarının *Türkiye* dışında *Kafkasya*'ve *Asya*'da da örnekleri mevcuttur.

Anadolu'daki *koç* ve *koyun* heykelleri genellikle ayakta veya çökmüş vaziyette tasvir edilmişlerdir. Çoğu sade olarak işlenmiştir. *Erciş*'in *Merkez Mezarlığı*'ndan *Van Müzesi*'ne nakledilmiş olan bir *koç* heykelinin sol yanına bir *kılıç* (162. res.), sağ yanına da bir *sadak* ve *cevgân değneği* işlenmiştir[179]. Yine *Van Müzesi*'nde bulunan fakat nereden geldiğini kesin olarak tesbit edemediğimiz iki *koyun* heykelinin birer yanlarında birer *hançer* (163. res.), birinin diğer yanında da bir *kılıç* resmi görülmektedir[180].

Van Müzesi'nin bahçesini süsleyen, *Yüksekova*'dan nakledilmiş, 0.85 m. yüksekliğindeki diğer bir *koç* heykeli, üzerindeki motifleri bakımından ayrıca dikkate değer. Burada hayvanın karın kısmında, bir *süvari* ile bir *tazı* ve birkaç *hayvan* figürü bulunmaktadır. Alttaki

[173] E. Danık, Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları Ankara 1990.

[174] N.Sevgen, "Anadolu'da At ve Koyun Motifi Mezar Taşları", *T.M.O. Dergisi*, I. Sayı, Nisan 1955, 15-20. s.; H.Z.Koşay, "Doğru Anadolu mezartaşlarındaki Koç ve Koyun Heykelleri", Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19-24 Ekim 1956. *Kongreye Sunulan Tebliğler*, Tenliğler, Ankara 1962, 255-257. s., CLXVIII-CLXXIII. lev., 1.11, 14-17 res.; T.Baykara, "Mirseyid (Tanır) Köyü Mezarlığı", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, 1972, A.Çayı, *Anadolu'da Türk Damgası*, Ankara 1983; A.Koyunlu, "Mezartaşı Olarak Yapılmış Koç Heykelleri", *T.T.O.K. Belleteni*, İstanbul 1976.

[175] İ.H.Konyalı, *Akşehir*, 377. s.

[176] K.Erdmann, "Die beiden türkischen Grabsteine im Türk ve İslâm Eserleri Müzesi in İstanbul", *Beitrage zur Kunstgeschichte Asiens*, İstanbul 1963, 121-130.s., 2, 4a, 6.res.

[177] K. Erdmann, a.m., 130.s.

[178] N.Sevgen, "*Anadolu'da At ve Koyun...*" 15-20. s.; H. Z. Koşay, "*Doğu Anadoludaki Mezarlıklarda*", 256.s.

[179] H.Z.Koşay, *a.m.i* CLXX. lev., 5.res.

[180] H.Z.Koşay, *a.m.*," CLXX. lev., 6.res.

hayvan figürleri ile üstteki *süvari* arasında bir *kılıç* dikkati çeker (164. res.). *Koç* heykelinin yan yüzeyinde taşın XVII. asırdan evvele ait olmayacağını belirleyen bir *tabanca* vardır. Ayrıca *iç içe daire*lerden oluşan bir motif görülür. Gerek *Yugoslavya'*daki *Türk* mezartaşlarında ve *Anadolu'*dakilerde rastladığımız, gerekse *Orta Asya* taşlarında gördüğümüz bu motif, tanrının, sonsuzluğun ifadesidir ve bu şekil, ölüye şefaat ve onu ölümsüzleştirmek için konulmaktadır. Bu alçak kabartmalar ele alınış bakımından, *Afyon Müzesi*'nde bulunan *koyun* şeklindeki taşlarla, *İstanbul Türk-İslâm Eserleri Müzesi'*nde bulunan *koyun* heykellerinin üzerindeki motifleri ve kompozisyonları hatırlatırlar.

*Afyon'*un *Kümbet Köyü*'nde bulunmuş olan ve halen başı kopmuş olarak *İstanbul Türk-İslâm Eserleri Müzesi*'nde muhafaza edilen *koç* heykelinin sol yanına ne olduğu seçilemeyen üç *figür*, sağ tarafına ise birer ellerinde *şahin* tutan iki *atlı figürü* işlenmiştir. Bu figürlerin bir *av* sahnesini temsil ettikleri ileri sürülmektedir[181]. Yine *Van Müzesi*'nde, üzerinde *eğeri, sadağı, kalkanı* bulunan bir *at* heykeli mevcuttur (165. res.). Bugüne kadar tanınan *koç* heykellerinin en süslüsü *Azerbaycan*'da *Culfa*'da bulunandır. *Koçun* ayakları, yanları, boynuzları *nebatî* ve *geometrik* motiflerle süslenmiştir[182]. *Koyun,koç* ve *at* heykellerinden bazılarının boyunlarının altında veya alınlarında *haç* bulunması, bunların *Ermeni*ler ve *Gürcüler* tarafından da yapıldıklarını düşündürmektedir. *Erzurum Müzesi'*nde bunlardan örnekler mevcuttur (166-167. res.). Bazı *Ermeni* mezarlıklarında da *koç (koyun)* ve *at* heykelleri bulunmuştur[183]. *Kars Müzesi* bahçesinde bulunan *koyun* şeklindeki heykel oturur vaziyette tasvir edilmiştir. Boynuzları *spiral* şeklinde başına yapışıktır. (168. res.)

Müzedeki at heykeli *koşum takım*lıdır. *Eyer*inin kenarına bir *tüfek* asılmıştır. *Koşum Takımında üzengi*ler belli olmaktadır. Taşın üzerinde *tüfek* bulunması eseri XVII. yy'dan daha erkene tarihlemeye imkan vermez. *Kars Müzesi*'nde bu örneklerden başka pekçok, *koç* ve *at* heykeli mevcuttur. (169. res.)

Tiflis'te, *Gürcistan* ve *Azerbaycan*'dan toplanmış ve kaldırımlara, parklara ve muhtelif müzelere konulmuş bir hayli *koç (koyun)* ve *at* heykeli mevcuttur (170-174. res.). *Atlar, Anadolu'*dakiler gibi koşumludur. Bunların bir kısmının üzerinde *atlı* veya ayakta duran *insan* tasvirleri, *at, geyik, keçi* ve teşhis edemediğimiz bir hayvan, *kılıç, sadak, yay, balta, tüfek, kama, cevgân, makas, ibrik* vs. gibi muhtelif aletler ve *eşya* resimleri ile muhtelif sahneler işlenmiştir (170,173-174. res.). Bunların bir kısmı *Hıristiyanlar*a, bir kısmı *Türkler*e aittir. *Haçlı* ve kitabeli olanların dışında kalanların kimlere ait olduğunu tayin ve tesbit etmek güçtür. Aralarında bulunan kitabeli bir *at* heykeli bizim için çok mühimdir (172. res.). *Eyerli* olan atın sol yanında koluna asılı bir *kılıç*, boynunda da tam olarak okunamayan bir kitabe görülmektedir.

"Sahibi (?)........ Han" وصاحبه حاتم (؟) كولا مرمل (؟) خان

[181] K.Erdmann, *a.m.*," 121, 126. s.; G.Öney, "*İran Selçukluları İle Mukayeseli Olarak Anadolu Selçuklularında Atlı Av Sahneleri*", *Anadolu (Anatolia)* XI. Sayı, 1967, 134. s., LXXXIV. lev., 24. res. ; M.Seyitli-A. Topbaş, *Afyonkarahisar Yöresi Türkmen Mezartaşları*, İstanbul.

[182] H. Z. Koşay, *a.m.*, CLXXII. lev., 12 res.

[183] H.F.B. Lynch, *Armenia. Travels and Studies*, Vol. II, London 1901, 233. s., 1. not, 173 figür; W.Bachmann, *Kirchen und Moscheen in Armenian ınd Kurdistan*, Leipzig 1913, 8. s., 9. lev.

Atın sol arka ayağının yan tarafında da *Alayundlu* damgası mevcuttur[184]. Heykelin diğer tarafında ise, sağ ön ayağının yukarısında, belinde *sadak* bulunan, sol elinde ne olduğunu anlayamadığımız, saplı, alt kısmı yuvarlak bir cisim tutan bir *insan* tasvir edilmiştir. *Anadolu*'da kitabesiz ve damgasız *koç, koyun* ve *at* heykelleri bulunduğuna göre, *Tiflis*'te toplanmış olan *koç, koyun* ve *at* heykellerinin *haçsız* olanlarından bazılarının, kitabesiz de olsa, *Türkler*'e ait olabileceği üzerinde durmak lâzımdır.

Koç, koyun ve *at* şeklindeki bu mezar heykellerinin mahiyeti ve menşei meseleleri de açıklanmış değildir.

Tatarlar ölünün arkasından *atın* etini yer ve derisini saman ile doldurarak mezarlara dikerlerdir[185]. *Göktürkler* defin merasiminde *atlar* ve *koyun*lar kurban ederler, bunların kafalarını kazıklar üzerine koyarlardı[186]. VII-IX. asırlara ait olan *Uybat* ve *Kapçal* kurganlarında ağaçtan yapılmış *koyun* heykelleri bulunmuştur[187]. *Kapçal* kurganları muhariplere ait mezarlardır. *Kapçal*'da *koyunlar* da ölülerle birlikte gömülmüşlerdi[188].

IX. asır *Oğuz* boyları ölünün *at*larından, servetine göre yüz yahut ikiyüz *at* yahut bir baş *at* keserler, etini yerler, başını, derisini, ayaklarını ve kuyruğunu sırıklara asarlar; böylece onun cennete gideceğine inanırlardı[189]. Herhalde şurası muhakkaktır ki *şamanist Oğuzlar* ve *Kıpçaklar*, IX-XIII. asırlarda *Göktürkler*'in defin törenlerini olduğu gibi devam ettirmişlerdir[190].

Pilano Carpini, *at* ve *mezar kültü* ile ilgili dikkate değer bilgi değer bilgi vermekte, bu arada ölünün yanına, öbür dünyada sütünü içmesi için *tayı* ile beraber bir *kısrak* ve binmesi için *koşum takımı* ve *eyeri* bulunan bir *atı* da gömdüklerini kaydetmektedir[191].

W. Rubruk, XIII. asır *Kıpçak-Kuman* mezarlarından bahsederken, "*Yeni ölmüş bir kimsenin mezarının etrafında, her cihette dörder olmak üzere dikilen uzun sırıklara geçirilerek asılmış onaltı at derisi gördüm. Keza oraya içmek için kımız*, yemek için de et konulmuştu. Buna rağmen onun vaftiz edilmiş olduğunu söylüyorlardı"[192] demektedir[193].

[184] A. R. Yalgın, "*Anadolu'da Türk Damgaları*", 6-7. res.; F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara 1967, 208-209. s.

[185] L.Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, 104, 339. s., Ankara, 1986.

[186] A.İnan, "*Şamanizm...*", 177-178. res.

[187] B. Ögel, "*İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*", 212. s.

[189] A.İnan, *a.e.*, 178.s.

[190] A.İnan, *a.e.*, 179.s.

[191] F.Risch, Johann de Plano Carpini, *Geshichte der Mongolen und Reiseberich*, *1245-1247*, Leipzig 1930, 81-82. s.

[192] F.Risch, Wilhelm von Rubruk, *Reise zu den Mongolen und reisebericht*, *1253-1255*, Leipzig 1934, 74-75. s.

[193] Bu kayıt, Türklerin, at ve ölü gömme ile ilgili inanç ve adetleri hakkında verdiği bilgi kadar, dinlerini değiştirdikten sonra da bunlarla eski adet ve inançlarını aynen yaşattıklarını ortaya koyması bakımından mühimdir. Umumiyetle göçebe kavimler yeni dinin defin merasimini kolay kaldıramıyordu. (W. Barthold, "Türklerde Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair" (Çev.A.İnan), Belleten, *XI.C., 43. s., 1947, 322.s.) Selçuklular dahi eski defin ve matem merasimlerine riayet etmişlerdir, (O.Turan*, Selçuklular tarih ve Türk-İslâm medeniyeti, Ankara 1965, 35.s.), W. Radloff'un da bu konuda naklettikleri çok dikkate değer. W. Radloff Hıristiyan olmuş iki şamandan Şamanizmin sırları hakkında bilgi almak istediği zaman "Eski Tanrımız, kendisini terkettiğimiz için bize kâfi derecede kızgındır; şimdi bir de kendisine ihanet ettiğimizi öğrenirse ne yapar? Fakat eski dinîmiz hakkında konuştuğumuzu duyar diye Rus Tanrısından daha fazla korkuyoruz. O zaman nasıl bir kurtuluş yolu buluruz?" cevabını almıştır. (W. Radloff, *Sibiryadan* (Çev. A. Temir), İstanbul 1956, II-1-C., 4-5. s.). Bu nakiller Türklerin eski âdet ve inançlarını yeni dinlerinin içinde, bazen mahiyetleri, bazen şekilleri değiştirmek suretiyle, günümüze kadar yaşatmakta devam ettiklerini açıklar.

W. Radloff, *Altay*'da ölünün mezara tam giyinmiş olarak konduğunu, onun yanına, yol için, bir torba yiyecek ile bir binek *at* gömüldüğünü yazmaktadır[194]. *Anadolu*'da bugün *Tahtacılar* arasında benzer defin merasimleri mevcuttur[195].

Türklerin *koyun* ve *at* ile ilgili ölü gömme âdetleri ve öbür dünya hakkındaki inançlarının diğer bir tezahürü de mezarların üzerine konulan *koyun* ve *at* heykelleridir. *Askıs Nehri*'nin ağzından biraz kuzeyde, granitten kaba bir şekilde işlenmiş ve bir mezar üzerine konulmuş bir *koyun* heykeli bulunduğu[196] gibi, *Burçin Bölgesi*'nde *Minusink*'teki mezar heykelleri de *koç* başlıdır (175-176-177. res.)[197]. *Kül-Tigin* anıtının yanındaki kutsal yerin giriş kapısının iki tarafında mermerden birer *koç* heykeli konulmuştur[198]. Bu bölgede *at* şeklinde mezarlara dikilen boyalı heykeller de vardır[199]. Keza *Çin*'in kuzeyinde *Kien Ling*'de *at* şeklinde mezar heykelleri mevcuttur[200]. *Shensi*'de *Hun* devrine ait *at* şeklinde bir mezar anıtı vardır[201]. *Soul* yakınında XIV. asra ait mezarlar üzerinde *at* ve *koyun* heykelleri bulunur[202].

Anadolu'daki *koç, koyun* heykellerinin *Akkoyunlular*'la *Karakoyunlular*'a ait oldukları öteden beri kabul edilegelmiş; fakat *at* heykellerinin hangi boya ait olabileceği hakkında hiçbir şey söylenmemiştir. Filvaki, *Anadolu*'daki *koç* ve *koyun* heykellerinin *Akkoyunlular* ve *Karakoyunlular*'ın hakim oldukları sahalarda bulunmaktadırlar; *Ahlat*'ta Orta Okulun bahçesinden müzeye kaldırılan *koyun* heykeli (178. res.) 803/1400-1401 tarihlidir. *Ahlat* Müzesi'nde bulunan diğer bir *koç* heykeli 804/1401-1402 tarihini taşımaktadır. *Ahlat Kırklar Mezarlığı*'nda bulunan kitabeli *koç* heykeli ise insütü olarak durmaktadır. (179-180) res.) Bu mezar taşlarının 1400-1402 tarihlerini taşımaları,*koç* ve *koyun* şeklindeki mezartaşlarının *Akkoyunlu* ve *Karakoyunlular*'a ait olduğu fikrini doğrular. *Bitlis*'te ki iki *koç* heykeli Adliye binasını süslemektedir (181-183. res.). *Erzurum*'un *Hınıs* İlçesinde *Mirseyid Köyü Mezarlığı*'nda *Beyhan aşiretine* ait *koç* heykelleri vardır[203]. Bu aşiret *Tunceli*'den gelerek bu bölgeye yerleşmiştir ve kökleri *Akkoyunlular*'a dayanmaktadır. *Akşehir*'in *Maruf, Afyon*'un *Kümbed, Seyidgazi*'nin *Ayvalı* Köylerinde tesadüf edilen *koç* heykelleri buralara gelip yerleşen *Akkoyunlu* veya *Karakoyunlu* oymaklarına ait olmalıdır. Bunların buralara ne zaman yerleştikleri hakkında hiç bir bilgi yoktur. Yalnızca XVI. asırda bir vergi kaydında isimleri geçer[204]. Buradaki bazı sandukaların *koyun* şeklini hatırlatması sebebiyle bu civardan *Afyon Müzesi*'ne toplanan mezartaşlarının da XIII. asır sonundan XVI. asıra kadar olan üç asırlık bir zaman dilimine ait olmaları gerekir. *Koç* ve *koyun* heykellerinin tarih ve ölen şahısla ilgili bilgi ihtiva edenleri çok azdır. *Doğu Anadolu*'dakilerle *Azerbaycan*'dakilerin çoğu kitabesizdir. Üzerlerindeki figür ve motifler de bazen çok acemicedir. *Pertek*'teki 1934 tarihli *koç*un karın

[194] W.Radloff, *Sibiryadan Seçmeler,* Ankara 1986, 181. s.

[195] B. Karamağaralı, "Narlıdere'deki Bazı Figürlü Mezartaşları", A.Ü. İlâhiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, III, Ankara 1977, 124-126. s.

[196] W. Radloff Sibiryadan, II-1, 103. s.

[197] Appelgren-Kivalo, "Alt-Altaische Kunstdenkmäler" 285-286. res.

[198] L. Jisl, "Kül-tegin Anıtında 1958 de yapılan Arkeoloji Araştırmalarının Sonuçları", *Belleten*, XXVII. C., 107. s., 1963, 391, 401. s., 1,3. res.

[199] A.Stein, Innermost Asia, III. Pl., XLV, XLVII, XLIX Oxford 1928.

[200] Strzygowski, *Altai-Iran und Völkerwanderung,* Leipzig 1917, 114, res.; H.Koşay, a.m., 255. s., CLXXIII. lev., 18-19. res.; L.Sickman-A.Soper, *The Art and Architecture of China* 1968, L.13; A.Stein, Innermost Asia, III, Pl. XLV, XCVII, Oxford 1928.

[201] L.Sickman-A.Soper, *The Art and Architecture of China*, Penguin Books, 1968, Pl. XIII, 25.s.

[202] E.B. Adams, Art Treasures of Seul, Seul 1980, s. 138.

[203] T.Baykara, Mirseyid Köyü Mezarlığı 53. s.

[204] F. Sümer, *Kara Koyunlular* (Başlangıçtan Cihan Şah'a Kadar), I.C., Ankara 1967, 19.s., 27. not, 137.s.

kısmındaki *avcı* figürü bu acemiliğin bir örneğidir (184. res.). Üzerlerindeki figür ve motiflerin çizimine göre bu heykellerin tarihi tesbit edilmek istenirse, çizimlerdeki bazı inceliklere ve işaretlere dikkat etmek gerekir.

Yukarıda bahsettiğimiz *Tiflis*'teki *at*ın ayağında bulunan damga ve *at* heykellerinin *Alayuntluğ* boyuna ait olduğunu ortaya koymaktadır. Dikkate değer bir husus da *koyun* ve *at* şeklindeki mezar heykellerinin gerek *Anadolu*'da gerekse *Kafkasya*'da *Akkoyunlu* ve *Karakoyunlu*'lardan sonra da yapılmakta devam ettiği ve bu âdetin *Anadolu*'da son asra kadar geldiğidir.

Koç, koyun ve *at* şeklindeki mezar heykellerinin üzerinde bulunan *alet* ve *eşya* resimleri ile muhtelif *insan* ve *hayvan* figürleri, herhalde, namına bu mezar heykelinin yapıldığı şahsın hüviyeti ve icraatı ile ilgili olmalıdır. Mahiyetini anlayamadığımız bazı işaretlerin ve sahnelerin *İslâmiyet*e rağmen varlığını korumuş olan eski inançlarla, sihirle ilgili bulunmaları da çok mümkündür.

Koç ve *koyun* heykelleri arasındaki mahiyet farkını tesbit edemediğimiz gibi, bu heykellerin kimler için dikildiğini de bilemiyoruz. Ancak *Van Müzesi*'ndeki küçük ölçüde yapılmış *koç* ve *koyun* heykellerinin mevcudiyeti bunların çocuklar için dahi dikilebileceğini düşündürmektedir.

Bizanslılar'da ve diğer *Hıristiyan* topluluklarında *koç, koyun* ve *at* şeklinde mezar heykeli mevcut olmadığı için, *Ermeni* ve *Gürcüler* tarafından yapılmış olan bu tip mezartaşları köksüz kalmaktadır. Kanaatımızca bunlar *Türk* kültürünün *Ermeni* ve *Gürcüler*e tesirinin belgeleridir, ya da bu topluluklar tarafından *Hıristiyan*laştırılan, fakat kendi inanç ve adetlerini yaşatan *Türkler*in bıraktıkları hatıralardır.

Buraya kadar özellikle *Anadolu*'daki XII-XV. asır mezartaşlarının çeşitli bölgelerde gösterdiği özellikleri imkân nisbetinde tesbite ve bu farkları doğuran sebebleri tahkike çalıştık. Bazı hallerde de mezartaşı geleneğini XX. asra kadar takib etmek zorunluluğunu hissettik. Buna ilave olarak bu taşlar üzerindeki sembolleri inceleyerek onların bugün kazanmış oldukları mânâlara temas ettik.

Bütün bu bölgeler içinde *Ahlat* mezartaşları, sayıları, abidevî karakterleri, tip ve tezyinatlarının özelliği ve tarihî ehemmiyeti dolayısı ile müstesna bir yer işgal etmektedir. Bu sebeble onları diğerlerinden ayrı olarak ele aldık ve emsalleri arasından seçtiğimiz taşların katoloğunu ayrıca çalışmamıza ekledik.

AHLAT'IN TARİHÇESİ VE MEZARLIKLARI

Ortaçağ *İslâm* dünyasında büyük şehirler için yazılmış olan tarihlerin çoğu gibi Şeref b. Ebu'l-Mutahhar'ın *Ahlat tarihi* de kaybolmuştur. Günümüzde de *Ahlat* tarihi bütün devirleri ile müstakil bir araştırmanın konusu olmamıştır.

Burada, mezartaşlarını incelerken, *Ahlat*'ın gördüğü istilâları, yaşadığı mühim siyasî ve sosyal hadiseleri, anahatları ile vermeyi faydalı buluyoruz. Bu, şüphesiz, kaynaklara inen bir tarih araştırması değildir. Çünkü böyşe bir araştırma, konumuzun ve yetkimizin dışında kalır. Biz sadece mevcut neşriyattaki bilgileri toplamağa ve konumuz bakımından kıymetlendirmeğe çalıştık.

Tarihçe:

Ahlat, Halife Ömer zamanında, 641 de, İyâz b. Ganem isimli bir kumandan tarafından *Ermeniler*den alınarak *İslâm* ülkelerine katılmış, fakat şehrin idaresi yine *Hıristiyan*lara bırakılmıştır[205]. *Abbasî* Halifesi Mütevekkil Billâh zamanında *Ahlat*'ta bulunan *Ermeniler* isyan etmişler, *Ermeniye* valisi Muhammed b. Yusuf'u öldürmüşlerdir. Halife Mütevekkil, Buga'yı *Ermeniye* valisi tayin etmiş ve 241/885 yılında sükûn tamamen temin edilmiştir[206]. *Abbasî* hakimiyetinin zayıflaması üzerine *Bizanslılar* 928 de şehri almışlardır[207]. X. asrın sonunda, bir *Kürt* sülalesi olan *Mervanoğulları Ahlat*'a hakim oldular[208]. *Mervanoğulları* 1043 den beri *Büyük Selçuklu* Sultanı Tuğrul Bey'i metbu tanımışlardır[209]. Daha sonra *Ahlat*'ın tekrar *Bizanslıların* eline geçtiği anlaşılıyor. Çünkü, Tuğrul Bey'in *Bağdat* seferini (1055) müteakip, bir *Türkmen* kolu *Bizans*'ın *Muş (Darum)* bölgesi valisi Theodoros ile anlaşarak *Ahlat*'ı işgal etmiştir[210]. Alp Arslan zamanında *Ahlat Türk* akıncılarının üssü olmuştur. Alp Arslan, Romenos Deogenes'le karşılaşmak üzere *Malazgirt*'e *Ahlat*'tan hareket etmiştir[211]. Zaferden sonra Sultan ile İmparator arasında yapılan muahedede imparator *''Evvelce İslâmlara ait bulunan Antakya, Urfa, Membic, Ahlat ve Malazgirt beldelerinin Selçuklulara terkini''* taahhüt etmiştir[212]. Alp Arslan *Anadolu* işlerini düzenlerken *Ahlat*'ı tekrar *Mervanoğulları*na bırakmış[213]; fakat 478/1085 de Melikşah'ın Fahru'd-Devle kumandasındaki ordusu *Ahlat*'ı kısa bir muhasara ile zaptetmiş[214]; *Ahlat*, hâkim olduğu yerlere ilâve olarak Emir Sûndûk'a tevcih edilmiştir[215]. Şehir, Sûndûk ve *oğulları*ndan sonra 493/1100 yılında *Azerbaycan* Melîki Kudbeddin İsmail'in emîrlerinden Sökmen'

[205] Vakıdî. *Futuhu's-Şam*, II. c., Kahire, 1373, 113. s., Belazurî, *Futuhu'l-Büldan* (Çev. Z.K. Ugan), İstanbul 1955, 183 ve 322. s.

[206] Belazurî, a.e., II. c., 339-341. s.

[207] Streck, Ahlat, İ.A, I.c., 160. s.; A. Gabriel, Voyages Archéologigues dans la Turguie Orientale. paris, 1942, 241. s.; F.Sümer, *Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar*, Belleten I, Ankara 1986, 447-494. s.

[208] Streck, Ahlat, İ.A, I.c., 160. s.; A.Gabriel, a.e., 242. s.

[209] M.H.Yinanç, *Türkiye tarihi, Selçuklular Devri I-Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, 55. s.

[210] O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* Ankara 1965, 100-101. s.

[211] O.Turan, *a.e.*, 110-119, 125, 126. s.

[212] O. Turan, *''Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti''* 131-133. s.

[213] M. H. Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri* 136. s.

[214] M. H. Yinanç, a.e., 146. s.; İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, 54. s.

[215] M.H.Yinanç, *a.e.*, 146. s.

in eline geçmiştir[216]. Sökmen, tarihte *''Ermen-Şahlar''* olarak anılan devletin kurucusu olmuştur. Merkezi *Ahlat* olan bu devlet, fethi müteakip *Doğu Anadolu*'da kurulan *Selçuklu* devletlerinin en kuvvetlilerinden biridir. *Ermenşahlar* kısa zamanda, *Van Gölü* çevresindeki bütün şehirleri, *Hoy* ve *Salmas*'a kadar ele geçirmişler; *Muş* ve *Sasun* bölgelerini de hâkimiyetleri altına almışlardır. Sökmen' in kurduğu devlet bir asır kadar devam etmiş, 1207 de son bulmuştur. Bundan sonra *Ahlat Eyyûbîler*'in eline geçmiş, Sultan Meliku'l-Adil, oğulları el-Avhad ve el-Eşref ile, şehrin hâkimi olmuşlardır. *Eyyûbîler* de *Sökmenler*in geleneğini devam ettirmişler ve *''Şah-ı Ermen''* ünvanını taşımışlardır. Fakat bu devir de uzun sürmemiş, Celâleddin Harzemşah, iki defa muhasaradan sonra *Ahlat*'ı zaptetmiş (626/1229); yağma ve katliamla da iktifa etmeyerek binaları yakmış ve şehri harabeye çevirmiştir. Bu hâdise üzerine *Selçuklu* ve *Harzemşah* orduları arasında *Yassı-Çimen*'de vukua gelen muharebede Alâeddin Keykûbad, Celâleddin Harzemşah'ı perişan etmiş (1230) ve *Ahlat* kısa bir müddet *Eyyûbîlere* terkedildikten sonra Alâeddin Keykûbad'ın kumandanı Kamyâr tarafından fethedilmiş ve *Selçuklu* ülkesine katılarak, kalenin ve şehrin imârına başlanmıştır[217]. *Ahlat* 1232 de bir *Moğol* ordusunun baskınına uğramış; 642/1244 de kesin olarak *Moğolların* eline geçmiştir. 1336'da *İlhanlı İmparatorluğu*'nun parçalanması üzerine *Ahlat*, *Celâirliler*'e tâbi olmuştur. *Ahlat*'ın bu devir tarihi, bütün *Güney-Doğu Anadolu* gibi, birtakım mücadelerle doludur ve karanlıktır. Şehir sık sık valiler, emîrler ve *Kürt* beyleri arasında el değiştirmiş; 789/1387 de de Timur *Van Gölü* havzasına inmiş; buradaki diğer şehirler meyanında *Ahlat*'ı da zaptetmiştir[218]. Bir ara *Kürt* emîrleri tarafından idare edilen[219] ve birkaç defa el değiştirdikten sonra *Karakoyunlular*'a[220], onlardan da *Akkoyunlular*'a geçen *Ahlat*, 1503 de bütün *Akkoyunlu* toprakları ile beraber *Safevîler* tarafından zaptedilmiş[221]; nihayet *Çaldıran* Zaferi ile *Osmanlı* topraklarına katılmıştır. 955/1548 de Şah Tahmasp tarafından zaptedilen şehir Kanunî Sultan Süleyman tarafından geri alınmış ve bu durum bir daha değişmemiştir.

*Türkler*in gelmeye başlamasından az evvel *Ahlat*'ı ziyaret etmiş olan Nasır-ı Husrev, burada *Arapça, Ermenice ve Farsça* konuşulduğunu kaydeder[222]. Fakat daha Tuğrul Bey zamanında bu bölgeye sel halinde *Türkmen* göçleri vukû bulmuştur[223]. *Malazgirt*ten önce *Ahlat*'ın bir *Türk* üssü haline geldiğini yukarıda kaydetmiştik. *Türk* göçleri fetihden sonra da devam etmiş; *Ermenşahlar* devrinde *Ahlat* bir *Türk* şehri olmuştur. Daha sonra *Moğolların* sebebiyet verdiği göç dalgaları ile yeni *Türk* kitleleri ve *Moğol* hakimiyeti zamanında *Moğol* ve *Doğu Türk Oymakları Ahlat*'a gelip yerleşmişlerdir. Evliya Çelebi'nin *Ahlatlılar*'ın lehçelerinin biraz *Moğolca*'ya, biraz *Çağatayca*'ya kaçtığı hakkındaki kayıtları çok ilgi çekicidir[224]. Zekeriya Kazvinî (ölümü 1283), *Ahlat*'ta konuşulan dillerin sıra ile *Türkçe, Ermenice* ve *Farsça* olduğunu kaydeder[225]. *Ermenice*'nin ekaliyet dili, *Farsça*'nın

[216] E.De Zambaur, *Manuel de Genéalogie et de Chronologie Pour l'Histoire de l'Islam*, Hanover 1927, 136 ve 229. s.; Streck, Ahlat, *İA*, I.C., 160. s.; A. Gabriel, *a.e.*, 242. s.

[217] O.Turan, *Türkiye Selçukluları hakkında resmî Vesikalar*, Ankara 1958, 79. s.

[218] F.Sümer, *Akkoyunlular*, 51.s.

[219] Bu hususu mezartaşlarında tesbit ediyoruz.

[220] A.Ş. Beygu, *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul 1932, 55. s.

[221] M.H.Yinanç. Akkoyunlar, İA, I.c., 262. s.

[222] Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme* Çev. Abdülvehhab Tarai), İstanbul 1950, 10.s.

[223] O.Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 214. s.

[224] Evliya Çelebi, Seyahatnâme, IV, 138. s.

[225] Zekeriya kaznivî, Asaru'l-Bilad. Beyrud 1960, 524.s.

da yüksek tabakanın dili olduğunu muakkaktır. Bu diller arasında *Kürtçe*'nin zikredilmeyişi ayrıca üzerinde durulmaya değer.

XIII. asırda *Ahlat*'ın nüfusunun ne kadar olduğunu tesbit etmeğe imkân yoktur. Bu hususta ancak bazı tahminlerde bulunmak mümkün olabilir. *Ahlat*'ın, *Güneydoğu Anadolu*'da *Amid*'den sonra en büyük ve kalabalık şehir olduğu ileri sürülebilir. Bizi bu düşünceye sevk eden hususlar XIII. asırda bir zelzelesinden sonra 120.000 hanenin *Kahire*'ye göç etmesi[226]; *Ahlat*'ın en mühim bilim ve sanat merkezlerinden biri oluşu ve mezarlıklarının büyüklüğüdür.

Mezartaşlarının kataloğunda da görüleceği gibi, *Ahlat* pekçok kadı, ilim adamı ve sanatkâr yetiştiren bir ilim ve kültür merkezi idi[227]. Beldeye *Kubbetu'l İslâm* denilmesi, *Ahlat*'ı bu sıfatı taşıyan *Belh* ve *Buhara* ile mukayese etmemizi gerektirir. H a m d u l l a h K a z v i n î bağ ve bahçeleri bol ve meyvacılığı iyi olan *Ahlât*'ın *İlhanlılar*'a ödediği verginin 51.500 dinar olduğunu söylemektedir[228]. Bu dönemde *Erzurum*'un 22.000, *Bayburt*'un 21.000 dinar vergi ödediği hesaba katılırsa bu şehrin önemi daha iyi belirlenir. R e ş i d ü d d î n'e göre *Ahlat*'tan *İlhanlı Sarayına* 2.000 men elma gönderiliyordu. Ancak 674/1275-76 da vuku bulan zelzele ile *Ahlat*'ın büyük bir kısmı toprak altında kalmıştır[229].

Mezarlıkları:

Mezarlıkları bakımından da *Ahlat*, bildiğimiz kadar, bütün *Ortaçağ İslâm* dünyasında müstesna bir yer işgal eder. *Ahlat*'ta muhtelif yerlerde görülen küçük mezarlıklardan başka tarihî değer taşıyan ve büyük sahalar kaplayan altı mezarlık vardır.

1 — Harabe Şehir Kabristanı:

Bu mezarlık *Selçuklu* kalesi içindeki *Harabe Şehir*'de bulunmaktadır. Etrafı bir taş duvarla çevrili olan kabristanda alelâde mezartaşları ile iki "akıt" bulunmaktadır.

2 — Taht-ı Süleyman Kabristanı:

Hasan Padişah Kümbedi'nin güney-batısında, adını taşıdığı mahallede bulunmaktadır. Burada XIV. asra ait pekçok şahideli sandık biçiminde mezartaşı, bir *akıt* ve bir *koyun* heykeli mevcuttur. Mezartaşları itina ile işlenmişlerdir. Bir kısmı *Meydanlık Kabristanı*'nda görülen usta kitabelerini taşırlar. Fakat daha ziyade ikinci sınıf eserlerdir. Bu mezarlığa *Kara Şeyh Mezarlığı* da denilmektedir.

3 — Kırklar Mezarlığı:

Kırklar Mahallesi'nde bulunan bu mezarlıktaki kabirlerin bir kısmı XIII-XIV. asırlara aittir. Bunlar da şahideli ve sandık şeklinde mezar kısmını ihtiva eden tiplerdir. Kitabeli ve sanatkâr imzalı olmakla beraber küçük ölçüde ve kabaca işlenmişlerdir. Fakat sütûn şeklindeki bir sandûka bu tipin *Ahlat* mezarlıklarında bulunanların en itinalılarındandır (430. res.). Bu mezarlıkta *Orta Asya balbal*larını hatırlatan insan şeklinde arkaik şahideler mevcuttur. Bunlar yuvarlak veya köşeli bir baş ile omuz başları da belirtilen uzunca bir gövdeden ibaret taş bloklardır.

4 — Merkez Kabristanı:

Merkez Mahallesi'nde *Şeyh Necmeddin* ve *Erzen Hâtun Kümbetleri*'nin bulunduğu sâhadadır. Çoğu harap olmuş basit mezartaşlarını ihtiva etmektedir. Bu mezarlığın bulunduğu mahalle "*Kayı*"dan muharref olarak "*Kaya*" denmektedir. Mezarlıkla *Kaya Mezarlığı* olarak anılmaktadır.

5 — Meydanlık Kabristanı (185-186. res.):

Ahlat'ın en büyük ve en mühim mezarlığı budur. Bugün kuzeyden güneye *Taht-ı Süleyman* yolu ile *Tatvan* şosesi; doğudan batıya *İki Kubbe Mahallesi* ile *Harabe Şehir* arasındaki geniş düzlüğü kaplayan mezarlığın çevresi kısmen tarla haline getirilmiştir. Aslında, kabristanın çizdiğimiz bu sınırların dışına taşmış olması çok mümkündür. Mezarlığın doğusundan geçen *Taht-ı Süleyman* yolunu *Tatvan* şosesine bağlamak için mezarlığın içinden bir yol açılmıştır. Bu yol muhtemelen, mezarlığın iç yollarından biri genişletilerek ve seviyesi indirilerek yapılmıştır. Bu işlem sırasında yola rastlayan birçok mezar bozulmuş, tam kenara isabet edenlerin de mahzen kısmı meydana çıkmıştır. Bu durum, zelzeleler veya heyelanlar ile mezarlığın da kaydığını ortaya çıkarmıştır. A . Ş . B e y g u ve İ . K a f e s o ğ l u 'nun bu kabristanda kat kat mezar bulunduğunu ileri sürmeleri[230], bu toprak kaymaları ile meydana gelen durumun yanlış bir tefsiri olmak gerekir. Çünkü üstteki lâhitler ile alttaki mahzenler arasındaki seviye farkı üst üste iki mezar bulunmasına imkân vermez. *Meydanlık Kabristanı*'nda XII. asrın başından XVI. asra kadar tarihlenen muhtelif tiplerde takriben bin kadar mezartaşı bulunmaktadır. Bunun dışında yedi tanesi meydana çıkarılmış bulunan ve kazılarla sayılarının daha da artması muhtemel olan halkın *"akıt"* dediği *tümülüs* tarzında mezarlar da mevcuttur.

6 — Kale Mezarlığı:

Y a v u z S u l t a n S e l i m ' in *Çaldıran* seferinden sonra inşaasına başlanan ve K a n u n î S u l t a n S ü l e y m a n zamanında tamamlanan *Osmanlı* kalesinin dışındaki bu mezarlıkta *Ahlat*'ın *Osmanlı* devri mezarları bulunmaktadır. Birbirlerine çok benzeyen bu kabirler, biçim ve işçilik bakımından kabadırlar. Tezyinat, şahidelerin yan kısımlarında görülen sgrafito tarzında yapılmış *kuş* ve *hançer* motiflerinden ibarettir (187. res.). Kitabesinde "Şeyh" olduğu zikredilen E y y û b b. in mezartaşı 1054 Muharrem/1644 Mart; ilim ve kalem sahibi olduğu ifade edilen İ b r a h i m b. A h m e d ' inki ise Safer 1054/1644 Nisan tarihlidir (187.188. res.).

Bu mezartaşları *Ahlat*'ta bu sanat kolunun artık sönmüş bulunduğunu ve Ahlat'ın bir sanat merkezi olmak hüviyetini kaybettiğini göstermektedir.

[226] Evliya Çelebi, Seyahatnâme, IV, 138-139. s.

[227] Omer Rıdâ Kehhale, *sekiz Ahlatlı âlimi* el-Mu'cemu'l-Mu'ellifin,VII. C.21.190. s.; X.c.118, s.; XI. C. 7,8, 213. s.), Taiköprülüzade, iki Ahlatlı fakihi (*Tabakatu'l-Fukaha*, 136. s.), Şemseddin Sami, ulemadan bir şahsı, *(Kamusu'l-âlâm*. III. C. 2052. s.) zikretmektedir. A.Ş. Beygu'da 20 Ahlatlı ilim adamı tesbit etmiştir. a.e., 99-103. s.

[228] O. Turan, Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar, 99. s., O.Turan, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 124. s., İstanbul 1973; O. Turan, Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, 360-378. s., Nüshet al-Kulub, nşr. 6. Le Strange, 100-102. s.; İbn Bibî, Anadolu Selçukluları Devleti tarihi, 430. s.da Ahlat civarında bağların bulunduğundan bahseder.

[229] Baybars Tarihi, (Çev.) Ş. Yaltkaya, T. T. Kurumu, İstanbul 1941, 66. s.

[230] A.Ş.Beygu, a.e., 86. s.; I.Kafesoğlu, Ahlat ve Çevresinde 1945'te yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahatı Raporu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, I.c., 1. sayı, 1949, 181. s.

AHLAT MEZARTAŞLARI

Ahlat mezartaşlarını, tiplerinin genel vasıflarına göre:

I — *Çatma lâhidler;*

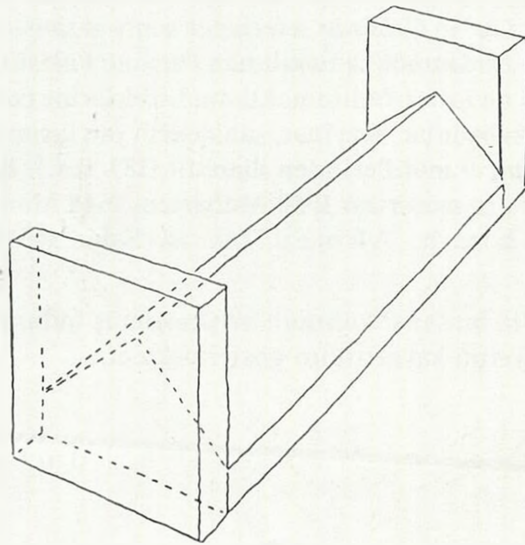
II — Şahidesiz prizmatik sandûkalar;

III — Şahideli mezarlar;

olarak üç ana grupta incelemek mümkündür. Bunlardan ikinci ve bilhassa üçüncü grup, farklı üslûpları ve farklı devirleri gösteren form ve tezyinat özelliklerine göre kendi içlerinde talî gruplara ayrılırlar.

I — Çatma lâhidler (Kat. No. 1; 189. res., 1. şek.):

Bunlar, gri tüften kesilmiş iki uzun levhanın üst kenarlarından bir açı teşkil edecek surette birbirine çatılması ile meydana gelen bir lâhidle, baş ve ayak uçlarındaki üçgen biçimli boşlukların önüne konulan küçük birer dikdörtgen bloktan ibaret basit mezarlardır. Meydanlık kabristanın kuzeydoğu köşesinde tesadüf edilen bu tipin, sayıları mahdut örneklerinin çoğunda satıhlar boş bırakılmıştır. Yazılı olanların birinde *Besmele*'den başka ölünün hüviyetini bildiren kitabeye de raslanmıştır. Yazı arkaik ve sade bir kûfîdir. Fakat kitabe çok harap olduğu için okunamamıştır (189. res.). *Besmele*'de ح harfi, büyük bir soru işareti gibi,bir kıvrım çizer. Harfler arasında hiçbir süs unsuru görülmez. Kesim mâildir. Bu haliyle bu mezar *Ahlat*'taki en eski (XI. asrın sonu veya XII. asrın başı) örneklerden birini teşkil etmektedir.

ŞEKİL. 1

II — Şahidesiz prizmatik sandûkalar (Kat. No.2-18; 190. res.)

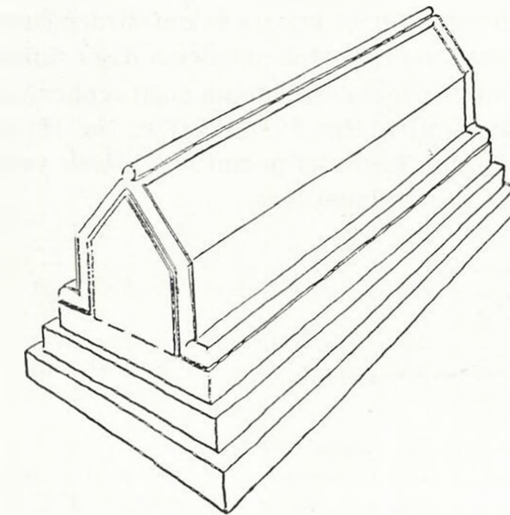
İslâm âleminde çok geniş bir sâhaya yayılmış olan ve çok değişik örnekleri bulunan sandûkalara Anadolu'da da her bölgede, her devirde rastlanır. Fakat bölge ve devir üslûplarının farklı olması sebebiyle sandûkalar malzeme, form, ölçü ve tezyinat bakımından birçok çeşitler gösterirler. Bunların en eskileri *Ahlat*'ta ve *Ahlat Mezarlıkları* içinde yalnız *Meydanlık Kabristan*ında görülür. Kabristanın kuzeydoğusunda toplu olarak bulunan bu tipin örnekleri güneye ve güney-batıya doğru seyrekleşirler. *Ahlat*'taki sandûkalar formlarına göre iki grup teşkil ederler.

1 — Yekpare gövdeli basit sandûkalar (Kat. No.2-3; 190-191. res.; 2. şek.):

Bunlar kaidesiz veya alçak ve ensiz birkaç basamaklı bir kaide ile birlikte kesilmiş, beş kenarlı prizma biçiminde, yekpare bir kitle teşkil eden basit sandûkalardır. Bir-iki örnek hariç hemen hepsi gri tüften yapılmışlardır. Genel olarak, kaide bulunup bulunmadığına göre, uzunlukları 1.91-2.15 m., genişlikleri 0.39-0.83 m., yükseklikleri de 0.60-0.90 m. arasında değişmektedir. Yalnız birkaç çocuk mezarı bu ölçülerin dışındadır.

Bu sandûkalarda, iki yanda, çatıyı teşkil eden mâil satıhlarla çizgi halinde bir çerçeve içinde, dişi olarak arkaik bir *kûfî* ile ölünün hüviyetini bildiren bir kitabe ve bazı âyetler yazılmıştır. Kesim genel olarak mâildir. Kitabeler maalesef okunamamıştır. Hiçbirinde tarih kitabesine de, sanatkâr kitabesine de rastlanmamıştır.

Tezyinat, bahsettiğimiz bu arkaik *kûfî*den ibarettir. Yalnız, bu grup eserlerin yayılma sahasının batı sınırında bulunan ve kırmızı tüften yapılmış olan bir sandûka (Kat. No. 3; 191 res.), baş ve ayak cephelerinin birer pano halinde kabartma *rûmî*lerle süslenmiş olması ve sırtın yanlarındaki *kûfî* kitabede bazı harflerin saplarının soru işareti gibi kıvrımlar çizmesi, harf uçlarının genişleyerek çatallanması ve harfler arasındaki boşlukların çatallı basit ve ince *spiral*lerle doldurulması bakımından diğerlerinden ayrılır. Bu grubu teşkil eden yekpare sandûkalar mezarlıkta toplu olarak bulundukları yere ve yazının karakterine göre XI. asrın sonundan veya XII. asrın başından kalmış olmalıdırlar. Şimdilik bildiğimiz süslü tek örnek olan yekpare sandûka, bu tip taşların yayılma sâhasının sınırında bulunması, *kûfî*nin gelişmiş olması ve ayrıca *spiralleri* ihtiva etmesi ile grubun en geç eseri sayılabilir (XII. asrın ilk çeyreği).

ŞEKİL. 2

2 — Gövdeli ve kapaklı sandûkalar (Kat. No. 4-18; 3-4. şek.):

Bunlar sandık biçiminde içi boş bir gövde ile bunun üzerini örten beş kenarlı prizma biçiminde bir kapaktan müteşekkil eserlerdir. Mezarlıkta daha ziyade yekpare basit sandûkaların bulundukları sâhanın batısında sıralanırlar. Büyük bir kısmının prizmatik kapakları kaybolmuş, bir kısmınınki ise parçalanarak lâhidin içine düşmüştür. Sağlam vaziyette olanlar sayılıdır. Kapağı kaybolmuş bulunanlardan çoğu ağız kenarına kadar toprak altında kalmıştır. Bunları etraflarındaki toprakları kaldırarak meydana çıkardık. Sandûkaların gövde uzunluğu 1.94-2.18 m., yükseklikleri 0.27-0.78 m., genişlikleri 0.70-0.83 m.; kapak yükseklikleri de 0.58-0.60 m. arasında değişmektedir. Bu sandûkalar da *İslâm* âleminde yaygındır. Genellikle makamlar bu tarzda yapılmışlardır.

Bu tip mezarları *Orkun* vadisinde *Bilge Kağan* anıtı civarında da bulmaktayız. B. de Lacosté 'nin verdiği fotoğraf[231], kapaktaşı içine düşmüş sandık biçimindeki yüksek bir lâhid örneğini göstermektedir. Yine bu bölgede *İhe Nor* bataklık gölü civarında, *Bilge Kağan* anıtının biraz kuzeyinde, *Türkçe* kitabelerin bulunduğu sâhada dört parça taştan yapılmış, içi boş sandık biçiminde, kapakları büyük ihtimalle kaybolmuş sandûkalar mevcuttur (431. res.)[232]. Ayrıca, *Yenisey ırmağı* kenarında *Hanuya Nehri*nin kolu olan *Dzun-dzur Çayı* civarında bu tipte mezarlar bulunmuştur[233]. *Tonyukuk*'un mezar yerinde, kapak taşı içine düşmüş, yan yüzleri tezyin edilmiş bu tipte bir lâhid[234] ile *Koşu Çaydam* civarında *İhe Aşete*, yazıtını ihtiva eden, keza kapak taşı içine düşmüş bir sandûka daha vardır[235]. Bu lâhidlerin, devri hakkında kesin bir bilgimiz yoksa da bulundukları yer dolayısı ile, *Orkun* anıtlarından biraz daha geç tarihlerde, VII. asrın ikinci yarısında ve IX. asırda yapılmış olabileceklerini düşünüyoruz. Bu tipin *Ahlat*'a, bu çevrelerden XI. asrın sonlarından itibaren büyük kitleler halinde batıya akan *Türk* boyları tarafından getirilmiş olması çok mümkündür. İlerideki bahislerde görüleceği üzere, *Ahlat* mezarlarındaki şahidelerle *Orkun* anıtları arasındaki yakın alâkalar bu tahminimizi kuvvetlendirmektedir. *İslâm* devrinde, *Gazne*'de Sebuktekin'in (387/1030) mermer lâhidleri[236] ile *Şam*'da Fatıma'nın lâhidi[237] (439/1048) bu tipin erken örnekleri; *Artukoğlu Emir Balak*'ın *Haleb*'te bulunan parçalanmış lâhidi[238] (1124) ile yine *Haleb*'te *Salihin* kabristanında bulunan 525/1130-31 tarihli lâhid *Ahlat*'takilerin -aşağı-yukarı- çağdaşıdır.

Ahlat'ta bu tip lâhidlerde ölünün lâkabı, adı ve şeceresi kapaktaki prizmatik kısmın mâil satıhlarına *kûfi* hatla yazılmıştır. Kitabe kuzeye bakan yüzden başlar, diğer yanlarda devam eder. Ölünün hüviyeti yalnız birtek örnekde gövdenin doğu cephesinde yer almıştır (Kat. No. 4). Ölüm tarihleri de birtek örnekde gövdenin doğu cephesindedir (Kat. No. 4), Ölüm tarihleri de iki eserde kaydedilmiştir. Biri 553/1158 (Kat. No. 18), diğeri 556/1161 (Kat. No. 17) tarihli olan bu sandûkalardaki kitabeler primitif bir *sülüsle* yazılmışlardır. Bunların hiçbirinde sanatkâr kitabesine rastlanılmamıştır.

[231] B. de lacoste, Au Pays Sacré des Anciens Turcs et de Mongols, Paris 1911, 25 pl.

[232] B. de lacoste, *a.e.*, 115. s., 25. pl.

[233] W. Radloff, *Arbeiten der Orchon-Expedition. Atlas der Alterthümer der Mongolei, St. Petersburg, 1893, XII-4 ve 6, XIII-1, LXXI-1 ile 4. lev. ve res.; H.N.Orkun, eski Türk yazıtları*, III. c., İstanbul 1940, 20-21.s.

[234] H.N.Orkun, *a.e.*, III. c., 218-219. s.

[235] H.N.Orkun, *a.e.*, II. c., 125-127. s.

[236] A. U. Pope, *A Survey of Persian Art*, V.c., London 1939, 521. pl.

[237] E. Lorey-G. Wiet. *Cénotaphes Deux dames Musulmanes à Damas. Syria*, II. c., 1921, 221-225. s., XXVII. pl., 1. res.

[238] J.Sauvaget, *la Tombe de l'Ortokide Balak*, Ars Islamica, V. c., 1938, 207-215. s., 4-5. res.

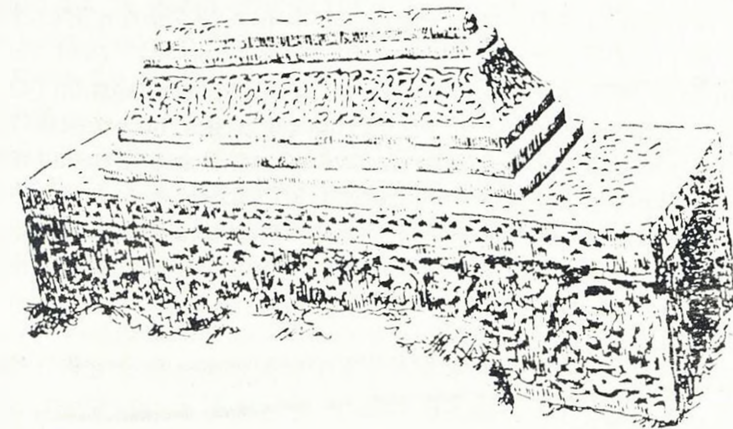
Kûfi karakterinden tamamen kurtulamamış arkaik bir *sülüs* yazı *Amul* mezartaşı (514/1120) nda görülür[239]. Bunu takibeden yıllarda *sülüs* yazı *İran*'da süratle artmağa ve yayılmağa başlamış; XII. asrın sonuna kadar, *kûfi* gittikçe azalmak üzere, kitabelerde her ikisi de kullanılmış ve XIII. asrın başında *kûfi* terkedilmiştir. Bu yazı nevi bundan böyle tezyinî mahiyetteki dinî metinlerde kullanılacaktır. XII. asrın ortalarından başlamak kaydı ile, *kûfi* ve *sülüsün* değişme ve gelişme seyri *Anadolu*'da da aynı olmuştur. Ancak, *Ahlat*'ta, biraz yukarıda bahsettiğimiz 1158 ve 1161 tarihli sandûkalardan itibaren *sülüsün* birdenbire *kûfi*nin yerini aldığını ve *kûfi*'nin kitabelerde artık kullanılmadığını görüyoruz. Böylece tarihli olan bu iki sandûka *Ahlat* mezartaşlarındaki *kûfi* için bir *terminus post guem; sülüs* için bir *terminus ante guem* teşkil etmektedir.

Dikkate değer bir husus da 556/1161 tarihli sandûkanın bu tipin son örneğini teşkil etmesidir. *Ahlat*'ta, hemen hemen *kûfi* yazı ile birlikte prizmatik sandûka tipi de ortadan kalkmış ve yerini lâhid kısmı silindirik sandûka biçiminde olan şahideli mezarlar almıştır.

Gövdeli ve kapaklı prizmatik sandûkalarda tezyinatın esasını gövdenin dört yüzünü de kaplayan, *kûfi celîsi* ile yazılmış âyet ve sûreler teşkil eder. Yazının dişi veya erkek oluşuna, harflerin karakterine, sade veya çeşitli unsurlarla süslü oluşuna göre bu sandûkaları dört talî gruba ayırmak uygun olacaktır.

ŞEKİL. 3

ŞEKİL. 4

[239] V.A. Kratchovskaya-Ornamental Naskhi Inscriptions. *A.Survey of Persian Art*, II. c., London 1939, 1770-1784. s.

Sade ve basit bir kûfî ile yazılmış olanlar (Kat. No. 4; 192. res.)

Bütün harflerin alt kenarları aynı hat üzerindedir. س harfi gövdenin yüksekliğince uzanan, birbirine eşit üç diş halindedir. ا alttan köşeli olarak ل harfine bitişir; ه sonda dik açılı bir üçgen şeklindedir. و ve ن ، م harfleri sona geldikleri zaman yukarıya dönerek taşın üst kenarına kadar uzanan, birbirinin eşi ters S kıvrımları çizmektedir. ق harfinin boyun kısmı fazla uzatılmış, başa üçgen şekli verilmiştir. Harfler arasında hiçbir motif yer almaz; yazı dişi, kesim mâildir.

Harflerin sadeliği, köşelerin keskin olması, alt kenarının aynı hat üzerinde bulunması ve hiçbir süs unsurunu ihtiva etmemesi bakımından bu yazı *Diyarbakır* kalesinin *Harput* kapısındaki *Halife Muktedir*'e ait olan 297/909 tarihli kitâbe[240], *Abarkuh*'daki *Kümbet-i Ali* (448/1058)nin dışta, külâhın altına yerleştirilmiş olan kitâbesi[241] ve *İsfahan*'daki *Mescid-i Cuma*'nın kubbe kasnağındaki yazı[242] ile mukayese edilebilir. Bu yazı nevinin *Ahlat*'a prizmatik sandûka tipi ile birlikte doğudan, XI. asrın sonunda veya XII. asrın başında geldiğini kabule mütemayiliz.

Noktalarla süslü bir kûfî ile yazılmış olanlar (Kat. No. 5-8, 12; 193-196, 202-205. res.):

Bu gruptaki yazıların başta gelen özelliği, harflerin aralarına ve içlerine süs olarak *nokta*lar konulmuş, pek çoğunda da iki ن arasına yine noktalarla süslü, çok basit, *ota* benzeyen stilize bir motif yerleştirilmiş olmasıdır. Bir iki örnekte de bazı boşluklar iç içe V teşkil eden birkaç *kırık çizgi* ile doldurulmuştur (263. res.). Bu basit tezyinatın ortaya çıkışı ile beraber harflerin karakterlerinde de bir değişme görülür. Bazı harfler satır çizgisinin biraz altına geçmektedir. Sona gelen م ، ي ، و harflerinin uçları bir kıvrım çizerek yukarıya çıktıktan sonra sola dönmekte; bazı örneklerde ilk kıvırma paralel ikinci bir kıvrım çizerek tekrar aşağıya inmektedir. (Kat. No. 8; 196. res.). ح harfi büyük bir soru işareti gibi bir yay çizer. Sona gelen ه harfi gözlü bir kuşbaşı şeklindedir. Kat. No. 10 olan eserde görülen yazı, *nokta*larla süslenmiş olmakla beraber, harf aralarının *spiral*lerle doldurulması ve bazı harflerin karakterinin değişmesi bakımından bu grupla bundan sonra ele alacağımız grup arasında bir bağ teşkil etmektedir (202-205. res.). Bu gruptaki eserlerin hepsinde kesim mâildir.

*Nokta*larla süsleme tarzı *Samarra*'da, bilhassa C üslûbunda (Herzfeld'de 1. üslûb) mevcuttur (432. res.). Aynı tarzı *post-Sammara* örneklerinde, meselâ *Tulunoğlu Camii*nin kemer karınlarındaki tezyinatta (433. res.); *Susa*'da bulunan ve *Tahran Müzesi*'nde muhafaza edilen X. asra veya XI. asrın başına tarihlenen bir stüko panoda[243] (434. res.). ve *İsfahan*'daki *Mescid-i Cuma*'nın 1072-1092 yıllarından kalan kubbe kasnağında (435. res.)[244] takibetmek mümkündür. *Susa* panosunda *noktalı* tezyinattan başka, bu gruptaki mezartaşlarında gördüğümüz *ot* motifinin çok yakın benzerini buluyoruz. Bu motif aradaki bağı daha da kuvvetlendirmektedir. Ancak, *nokta*larla süslenmiş bir kûfîye *Ahlat*'taki bu mezarların dışında hiçbir yerde rastlamadık. Gerek harflerde kıvrımların artması, gerekse yazının *nokta*larla ve *ot* motifleri ile süslenmiş olması, bizi bu gruptaki mezartaşlarının bir evvelki

[240] M.Van Berchem, Amida, *Matâriaux Pour l'Epigraphie et l'Historie Musulmanes du Diyar Bekr*, Heidelberg 1910, 17. s. III. pl.

[241] A. U. Pope, *A Survey of Persian Art.*, IV. c., 1938, 335, 336-B. Pl.; A. Godard, *Abarkuh*, *Athar-é Iran*, I. c., 1936, 51. s.

[242] A. U. Pope, *a.e.*, IV. c., 288. pl.

[243] R. Ettinghausen, *The "Beveled Style" in the post-samarra Period*, Archaeologica Orientalia in Memoriam Ernst Herzfeld, new York, 1952, 79. s. XIV pl, 3. res.

[244] R.Ettinghausen, *a.m.*, X. pl., 4. res.

gruptakilerden daha sonraya ait olduğu neticesine götürmektedir. Bununla beraber bu eserler de *Ermenşahlar* zamanında, XII. asrın ilk çeyreğinde yapılmış olmalıdırlar.

Spiralli kûfî ile yazılmış olanlar (Kat. No. 9-12; 198-204. res.):

Bu gruptaki yazıların en belirli vasfı, harflerin aralarındaki boşlukların ve sap kıvrımlarının içinin, genellikle çatallı *spiral*lerle doldurulmuş olmasıdır. Bir örnekte bu *spiral*ler tamamen *post-Samarra* üslûbundadır (Kat. No. 12; 202. res.). Bir evvelki grupla bu grup arasında bir bağ teşkil eden bu örnekten sonra, hiçbir eserde artık *noktalı süsleme ve ot* motifleri görülmez. Buna mukabil harf saplarının teşkil ettiği kıvrımların içine konulan *rozetlere* ve boşlukları doldurmada kullanılan *Süleyman mührüne* ilk defa bu gruptaki bir lâhidde rastlıyoruz (Kat. No. 9; 199. res.). Tezyinatla beraber yazıda da bazı değişiklikler görülür. harfi artık *kuş* başına benzetilmemektedir. Harflerinin sapları dik olarak yukarı çıktıktan sonra bir dik açı çizerek sola dönmektedir. Gerek yazılar, gerek motifler zemine mâil olarak oyulmuşlardır.

Burada gördüğümüz *spiral*lerin uzak benzerlerini, yukarıda kaydettiğimiz ve VIII.-IX. asırlardan kaldığını kabul ettiğimiz *Orkun Vadi*sinde ve *Hanuya Nehri* yakınında bulunan lâhidlerin dış yanlarındaki süslerde buluyoruz[245] (431. res.). Fakat *spiral*leri *kûfî* yazı ile beraber ancak *Kazvin*'deki *Mescid'-i Câmi* (507-509/1113-1116) in stüko kitâbesinde[246] görüyoruz.

*Nokta*larla yapılan süslerin yerlerini *spiral*lere terketmesi ve yazının daha gelişmiş olması bu gruptaki mezarların bir evvelki grubu takiben yapıldıklarını ortaya koymaktadır.

Rûmîli ve kıvrıkdallı kûfî ile yazılmış olanlar (Kat. No. 13-16-18; 205-210, 212-213. res.):

Hepsi kırmızı tüften yapılmış olan bu gruptaki eserlerin önde gelen özellikleri *spiral*lerin yerini *rûmî*nin ve *kıvrıkdal*ın alması; yazının kabartma olarak işlenmesi; kesimin dik ve derin olmasıdır.

Toprak altından çıkardığımız bir sandûka, grubunun ilk örneklerinden sayılabilir (Kat. No. 13; 205. res.). Bu eserde henüz *kıvrıkdal* teşekkül etmemiştir. Boşlukları iri, kalın *rûmî* kıvrımları doldurmaktadır. Lâhidin güney yüzünün ortasına ayrıca bir *rozet* çizilmiştir. Burada teknik bakımından görülen mühim yenilik, *rûmî*lerin ve yazıların dişi olarak oyulmayıp konturlarının dik ve derin çizgiler halinde oyulmak suretiyle belirtilmiş olmalarıdır. Zeminin diğer kısımları oyulmadığı için, yazının ve *rûmî* motiflerinin sathı zeminle aynı hizadadır ve düzdür. Bu örnekte harflerin sapları da üstteki çerçeve çizgisine kadar düz olarak uzanmaktadır.

Daha gelişmiş örneklerde *kıvrıkdal* tam olarak teşekkül etmiştir (Kat. No. 14-15; 206-208. res.). Sandûkaların yüzleri silmeli bir çerçeve içine alınmıştır. Kavisler çizen bir *kıvrıkdal*, sâhayı boydan boya katetmekte; *kıvrıkdal*dan çıkan *filiz* ve *yaprak*lar harflerin aralarındaki boşlukları doldurmaktadır. *Kıvrıkdal*ın alt kısmında yazı tam olarak bulunmakta; harflerin, ucu çatal veya kıvrım teşkil eden kuyrukları *kıvrıkdalı* geçerek üstteki silmeye kadar uzanmaktadır. Zeminde boş yer bırakılmamıştır. Yazının ve tezyinatın sathı yuvarlaktır. Oygu dik ve derindir. Daha gelişmiş örneklerde tezyinat yoğunlaşır. Bunlarda *kıvrıkdal* kavisler değil büyük *helezon*lar çizer (Kat. No. 16, 18; 209-210, 212-213. res.). Bu *helezon*lardan çı-

[245] 232. ve 233. notlara bakınız.

[246] A. U. Pope, *A Survey of Persian Art.*, V. c., 521-A, 524. pl.

kan filiz kıvrımları ve tomurcuklar bir *ağ* halinde bütün zemini kaplar. Bu grupta yazı, harflerin şekilleri ve nisbetleri bakımından evvelki gruplardan tamamen ayrılır. Sık olarak dizilen harflerin alt kenarları yuvarlatılmıştır, sert ve keskin köşeler kaybolmuştur. ح harfinin kıvrımlarındaki mübalâğa terkedilmiş, genel olarak harflerin aslî hatları belirtilmiştir. Geç örneklerde kapakta yer alan kitâbenin *kûfî* yerine dişi olarak oyulan basit bir *sülüsle* yazılmağa başlandığı görülür. En gelişmiş örneklerde, *çiçekli kûfî* yazının altında, gövdenin alt kısmını sınırlayan ince bir bordür mevcuttur. Uçları kalın ve şişkin kıvrımlarla biten *dalga* motiflerinin sıralamasından veya tepe aşağı *tomurcuk* sıralarından (209. res.) meydana gelen bu bordürler, ileride ele alacağımız şâhideli mezarların dikdörtgen prizma şeklindeki lâhidlerinde bir müddet biraz bozulmuş bir halde devam ettikten sonra tamamen kaybolmaktadır. Lâhidlerin kapağı üzerinde ve kapağın yan kenarlarında bulunan, birbirini çaprazlama kesen çubukların meydana getirdiği, dikine hatlarla küçük bölmelere ayrılmış basit *geometrik* tezyinat (209-210. res.) da, bu bölümden sonra ele alacağımız silindirik sandûkalarda *rûmî* karakteri almakta ve bir müddet sonra tamamen kaybolmaktadır.

*Çiçekli kûfî*nin menşei bilinmemekle beraber, bu türün *İran*'da doğmuş olması çok muhtemeldir. *Kıvrıkdallı kûfî* XI. asırda *Fatımîler*le beraber büyük bir gelişme kaydederek yayılır. *Şam*'daki 439/1048 tarihli F a t ı m a 'nın mezarı[247] gerek tezyinatı gerekse yazılarının karakteri bakımından konumuz olan bu sandûkaların çok yakın benzeridir. XII. asır *Fatımî* devri taş eserlerinde de floral zeminli *kûfî*ye çok rastlanır. *İran*'da da *Yezd*'deki *Mescid-i Şâh Ebu'l-Kasım*'ın mihrabında olduğu gibi[248] XI-XII. asır eserlerinde ince *kıvrıkdal*lı kûfi bol olarak kullanılmıştır. Bu tipin *Anadolu*'da da ahşap, stüko, çini ve taş eserler üzerinde hayli örneği mevcuttur. *Diyarbakır* kalesindeki *Mervanoğlu Emîr Ahmed*'e ait olan *çiçekli kûfî* ile yazılmış 437/1045-46 tarihli kitabe *Anadolu*'daki bildiğimiz en eski örnektir. *Ahlat*'taki *kıvrıkdal*lı *kûfî* yazıların ilhamını bunlardan alması muhtemel olduğu gibi, devamlı göçlerle, doğrudan doğruya ana kaynaktan yani *İran*'dan getirilmiş olması daha mümkündür. *Ahlat*'taki sandûkaların gelişme seyri bakımından, bu, *rûmî*li ve *kıvrıkdal*lı *kûfî*yi ihtiva eden sandûkaların 1141-1160 yılları arasında yapıldığını düşünüyoruz.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, gövdeli ve kapaklı prizmatik sandûka tipinin doğudan gelen *Türkler* tarafından *Ahlat*'a getirildiği kanaatindeyiz. İlk örneklerinin XI. asrın sonlarından kaldığını tahmin ettiğimiz bu tip, 553/1158 (Kat. No. 17; 211. res.) ve 556/1161 (Kat. No. 18) tarihli iki eserden sonra kaybolur ve yerini 15-20 yıllık bir fasıladan sonra silindirik sandûkalar alır. *Ahlat*'ta *Ermenşahlar* devrinin ortasında bu tipin niçin birdenbire kaybolduğunu ve tipin kayboluşu ile silindirik sandûkaların en erken örneklerinin ortaya çıkışı arasındaki 15-20 yıllık boşluğu, bugünkü bilgilerimizle izah imkânını bulamıyoruz. Yeni araştırmaların ve *Ahlat*'ta devam edecek olan kazıların bize bu durumu aydınlatacak yeni bilgiler kazandırmasını temenni ederiz.

III — Şâhideli mezarlar (Kat. No. 19-117):

Çeşitli tipler gösteren bir sandûka ile çok defa sadece baş, bazen hem baş hem ayak taraflarında bulunan birer yüksek şâhideden meydana gelen bu lâhidler *Ahlat*'ın beş büyük mezarlığını doldurmaktadır. Bine yakın mezartaşı, bir kısmı bozulmuş, pek çoğu üzerini liken kaplamış olarak günümüze kadar ulaşmışlardır. Bunların en zengin, en itinalı ve abi-

[247] G. Wiet-E. de Lorey, Cénotaphes de deux dames. II, c. 1921, 221-225. s., XXVII., pl., 1. res.; G. Contenau, *L'Insitut Français d'Archéologie et d'Art Musulmane de Damas*, Syria, V.c., 207. s., LI. pl., 2. res.

[248] A.U.Pope, *A Survey of Persian Art.*, IV. c., 312-B. pl.

devî olanları *Meydanlık Kabristan*ında bulunmaktadır. Diğer mezarlıklar da aynı sanatkârların eserlerine tesadüf edilmekte ise de, bunlar gerek tezyinat, gerek işçilik bakımından ikinci, üçüncü sınıf eserlerdir.

Şâhideli mezarların hepsi kırmızı *Ahlat taşı* denilen bir tüften yapılmışlardır. Bunlardan, açık kırmızımsı kahve renginde olanlar daha ince grenli ve daha dayanıklıdır. Koyu renkli olanlar daha pütürlü ve dayanıksızdır. Büyük sanatkârlar, bilhassa ince bir işçilik gösteren eserlerinde, daima ince grenli ve açık renkli taşı kullanmışlardır.

*Meydanlık Kabristan*ına asıl karakterini veren bu yüksek şâhideli lâhidler XII. asrın son çeyreğinden itibaren görülmeğe başlar. Bu tipin gelişme seyri tarihî ve sosyal olaylarla ilgili bir grafik çizmektedir.

XIII. asrın ilk çeyreğinden kalan örnekler çok defa çift, nâdiren tek şâhideli ve pek çoğu silindirik sandûkalı olarak yapılmışlardır. Miktarları çok fazla olmamakla beraber tezyinat çok zengin, işçilik çok yüksektir. Asrın ilk çeyreği dolarken bu lâhidlerin de birdenbire kesildiğini görüyoruz. Asrın ikinci çeyreğinden kalan eser pek azdır. Bu durum siyasî ve sosyal bir olayla ilgili görünmektedir. Çeyrek asırlık bir fâsıladan sonra bu sanat yeniden doğmaya başlar. Fakat yeni yapılan eserlerin asrın ilk çeyreğinden kalanlarla tezyinat ve işçilik bakımından alâkası yok gibidir. Kompozisyonlar basit, işçilik düşüktür. Bununla beraber gittikçe hızlanan bir gelişme dikkate çarpmaktadır. Asrın sonuna doğru eser adedi artar, ölçüler büyür ve kaliteli işçilik hâkim olur. İsimlerini bildiğimiz büyük sanatkârlar ilk eserlerini bu yıllarda vermeğe başlarlar.

XIV. asrın ilk çeyreği bu sanatın zirveye ulaştığı devirdir. Her bakımdan çok yoğun ve çok süratli bir gelişme görülür. Eser adedi çok artar. Birçok sanatkâr birbiri ile adetâ yarış halindedir. Ölçüler çok büyük, kalite çok yüksektir. Anıt karekterinde olan şahideler bu devrin mahsûlüdür. Asrın ikinci çeyreğinde bu sanata yeni bir şey getirmemektedir. Artık sadece büyük üstadlar kopya ve tekrar edilmektedir. Kalitede de tedrici bir düşme hissedilir. Asrın ikinci yarısında eser miktarında da biraz azalma müşahede edilir. Kalite düşmekte devam etmektedir.

XV. asrın ilk yıllarında eser adedinde kısa süreli bir artış farkedilir. Bunlar emîrlere ve emîr soyundan gelenlere ait lâhidlerdir. Kompozisyon ve motiflerde eski gelenek gittikçe çoğalmak üzere tekrarlanmaktadır. Çok kaliteli olmamakla beraber güzel örnekler meydana getirilmiştir. Fakat onbeş yirmi yıl kadar süren bu faaliyet de birdenbire kesilir. Bundan sonra takriben bir asırlık bir müddet içinde yapılmış bir tek lâhde rastlanmamaktadır.

XVI. asrın hemen başında birdenbire ortaya çıkan yeni bir sanatkârla yeni bir hamle görülür. Fakat bu teşebbüs de ömürlü olmamış, gerçekten yüksek kaliteli olan dört eserle bu son parıltı da sönmüştür.

Fasılalı olarak üçyüz yıldan fazla bir zaman devam eden şâhideli lâhidler bu müddet içinde elbette ki form, ölçü, kompozisyon, motif ve teknik bakımdan bir takım değişmeler göstermişlerdir. Bu değişiklikler farklı devirleri karakterlendirmektedir. Bu bölümde ayrı ayrı ele alacağımız unsurlarda bu değişmeleri takibe çalışacağız.

Sandûkalar:

Sandûkaları tiplerinin genel vasıflarına göre:
1 — *Silindirik sandûkalar*
2 — *Sütun biçiminde sandûkalar*

3 — *Üç parçadan müteşekkil üzeri açık sandûkalar*

4 — *Tekne biçiminde sandûkalar*

5 — *Dikdörtgen prizma biçiminde yekpâre sandûkalar*

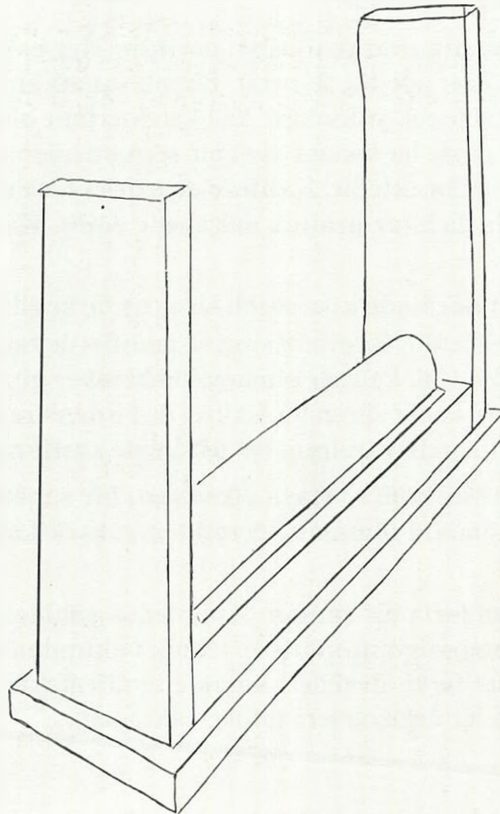
Olmak üzere beş grupta incelemek mümkündür. Bu beş tip sandûka, birbirinden zaman bakımından kesin çizgilerle ayrılmamakla beraber, genel olarak birbirini takip etmekte ve ayrı ayrı devirleri temsil etmektedirler.

1 — *Silindirik sandûkalar* (5 Şek.):

Bunlar bir veya birkaç basamaklı dikdörtgen prizma şeklinde alçak bir kaide üzerine oturan yarım silindir biçiminde bir kısımdan meydana gelmişlerdir. Lâhdin çevresine düzgün kesilmiş taşlar döşenmiştir. Sandûkaların boyları 2.50-4.20 m., enleri 0.53-0.60 m., kaideleri ile birlikte yükseklikleri 0.40-0.70 m. arasında değişmektedir.

Anadolu'da birçok türbede taştan veya çiniden yapılmış şâhidesiz silindirik sandûkalar mevcuttur. Ancak, şahideli silindirik sandûkalar ise yalnız *Ahlat*'ın *Meydanlık Kabristan*ında rastlanmaktadır. Mezarlığın doğu tarafından yoğun olarak bulunan bu tipin örnekleri batıya ve güneye doğru seyrekleşirler.

Silindirik sandûkalı şâhidelerde sandûkaya şâhide kadar, hatta bazan şâhideden daha çok ehemmiyet verilmiştir. Lâhdin en süslü kısmı sandûkadır. Sandûkaların üzerindeki tezyinat belli başlı üç çeşittir.

ŞEKİL. 5

R û m î a ğ l a r ı :

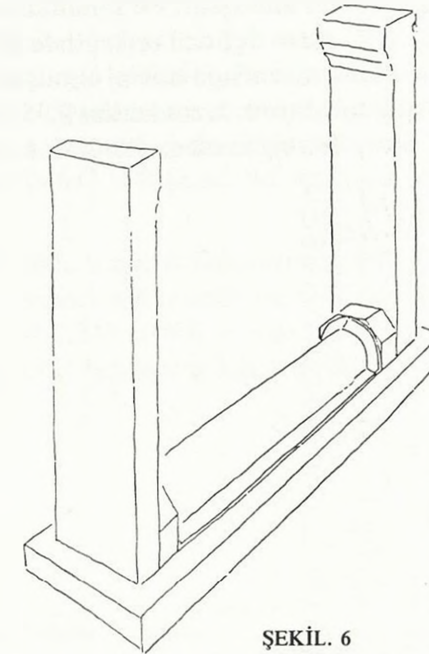
Silindirik sandûkaların bütün sathını, hiç boş yere bırakmamak üzere, *rûmî* kıvrımlarının ördüğü sık ve yoğun ağlar kaplamaktadır. Dik ve derin oygularla küçük satıhlar üzerinde kuvvetli bir -ışık gölge kontrastı temin edilmiştir. Böylece bütün satıh bir dantelâ görünüşü almaktadır. Silindirik sandûkalardan *rûmî* ile süslenmiş olanlar, bu tipin yayılma sahasının genellikle kuzeydoğusunda bulunmaktadırlar. Tarihi bilinen örneklere (Kat. No. 19 ve 26) göre bu tezyinat XII. asrın ilk çeyreği arasında kullanılmıştır.

K a s e t t e z y i n a t ı :

Silindirik gövdenin iki tarafında, içleri, bazan *rozet* görünüşü alan, *rûmî* motifleriyle doldurulmuş *madalyonlar* zinciri sıralanır. Sayıları nispeten az olan bu örnekler *rûmî* ile süslenmiş olanların güneyinde ve batısında görülmektedir. Tarihi tesbit edilebilenlere göre (Kat. No. 23-24) *kasetli* tezyinat XIII. asrın ilk çeyreği içinde kullanılmıştır.

R û m î i l e k a r ı ş ı k y a z ı t e z y i n a t ı :

Silindirik sandûkaların diğer bir grubu, harflerin aralarındaki boşlukları küçük ve sık *rûmî* kıvrımları ile tomurcukların doldurduğu âyet ve hadîslerle süslenmiş olanlardır. Yazı, geç örneklerde kabartma bir arkaik *sülüs*tür (234. res.)[249]. *Meydanlık Kabristan*ında, sandûkası *rûmî*lerle kaplı olanların daha güneyinde rastlanan bu sandûkaların çoğunun şâhideleri kırık olduğu için pek azının tarihini tesbit edebiliyoruz. Bunlardan bir örnek 668/1269 tarihlidir (Kat. No. 30). XIV. asrın ilk çeyreğinde silindirik sandûkaları yeniden canlandırmak isteyen, fakat kendinden sonra devamını sağlayamayan M i r a n b. Y u s u f'un eseri ise 721/1321 tarihlidir. Yazı ile süslenmiş sandûkaların ilk örneklerinin de yine XIII. asrın ilk çeyreği içinde yapıldığını ve bu tipin asrın üçüncü çeyreğinde yeniden canlandırılmak istendiğini kabul ediyoruz.

ŞEKİL. 6

[249] ك harfinin boyuna göre ل harfi bütün çerçevenin yüksekliğini kaplar. دائقة kelimesinin دا harfleri bir üst sıraya alınmış الموت kelimesinin ت harfi ise üçüncü bir sıra teşkil etmiştir. Bu istifa ve aşırı derecede uzatılmış harfler sülüs yazının prototipleri kabul edilebilir. Sülüs yazının bu gelişimi bilhassa Ahlat mezartaşlarında çok iyi takip edebilmektedir.

2 — *Sütun biçiminde sandûkalar:*

*Meydanlık Kabristan*ında ancak birkaç örneği bulunan bu tip sandûkalarda gövde bir sütun gibi yuvarlatılmış, baş ve ayak tarafları dört köşe olarak kesilmiştir. Yuvarlak gövde bu köşeli kısımlara mâil bir geçişle veya mukarnaslarla bağlanmaktadır (Kat. No. 32). Böylece sandûka, başlığı ve kaideli ve kaidesi ile yekpâre, devrilmiş bir sütun gibi durmaktadır (6. şek.). Bazılarında, sütun başlığı ve kaidesini andıran baş ve ayak kısımları *rûmî* kıvrımları ile süslenmiştir. Silindirik gövdenin sathına, aralarındaki boşluklara *rûmî* kıvrımlarının serpiştirdiği kabartma *sülüs* harflerle bir hâdis yazılmıştır. Hiçbirinin şâhidesindeki tarih okunamayan bu tip sandûkaların XIII. asrın üçüncü çeyreğinde yapıldıklarını kabul ediyoruz (Kat. No. 32).

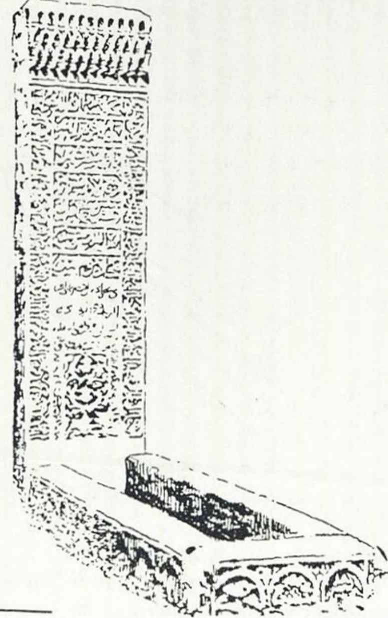
Ahlat'ta pek rağbet görmeyen bu tipin değişik örneklerine *Erciş* ve *Gevaş* mezarlıklarında rastlıyoruz. Bunlar biraz daha geç devirlere aittir.

Ahlat civarındaki bugün ortadan kalkmış bulunan bir *Ermeni* mezarlığında da sandûkası sütun biçiminde, *stelli* bir çok mezar bulunduğunu W. Bachmann'ın neşrettiği bir fotoğraftan anlıyoruz[250]. Tarihlerini bilemediğimiz bu mezarlar bize XVI-XVII. asır eserleri olarak görünmektedirler. *Malazgirt* mezarlığındaki düz veya burmalı sütun biçiminde, *steli* bulunmayan *Ermeni* sandûkaları da XVII-XVIII. asırlardan kalmadır.

Akşehir'de, *Batı Anadolu*'da ve Osmanlılarda sütun biçiminde şâhideler mevcuttur. Fakat bu bölgelerde sütun biçiminde bir sandûkaya tesadüf edemedik.

3 — *Üç parçadan müteşekkil üzeri açık sandûkalar:*

Bunlar iki yanları ile ayak uçları dikdörtgen şeklinde birer taş levha ile çevrilen basit sandûkalardır. Baş uçları şâhide ile kapatılmıştır. Böylece meydana gelen üzeri açık sandık biçimindeki hacmin içi toprakla doldurulmuştur. Bu sandûkalar XIII. asrın ilk çeyreğinde birçok örnekle temsil edilirler. XIII. asrın üçüncü çeyreğinde XIV. asrın ikinci yarısına kadar bu tip çok rağbet görmüş ve bütün mezarlığa hâkim olmuştur. Genellikle ölçüleri büyük olmakla beraber değişik boyda yapılmışlardır. Uzunlukları 2.05-3.17 m., genişlikleri 0.57-0.97 m. arasında değişmektedir. (7. Şek.). Hiçbir zaman, silindirik sandûkalar gibi şâhide ile denk

ŞEKİL. 7

[250] W. Bachmann, *Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan*, Leipzig 1913, 6. s., 6. res.

tutulmuş değilse de, diğer tiplere göre yine de en çok tezyin edilenler bu tip sandûkalar olmuştur. Bu tezyinatın belli başlı dört grupta inceleyebiliriz.

Geometrik tezyinat:

XIII. asrın birinci çeyreğine ait birkaç sandûkada yan yüzler yoğun ve girift bir *yıldız* ağı ile kaplanmışlardır (Kat. No. 36-37). Oygu dik ve derin, işçilik itinalıdır.

Kandilli tezyinat:

XIII. asrın başından kalan birçok sandûkanın yan yüzlerinde, yanyana sıralanan bir *kandil* dizisi yer almaktadır (Kat. No. 38). Bu tip tezyinat XIV. asrın ortalarındaki birkaç eserde de kabaca işlenmiş olarak görünmektedir.

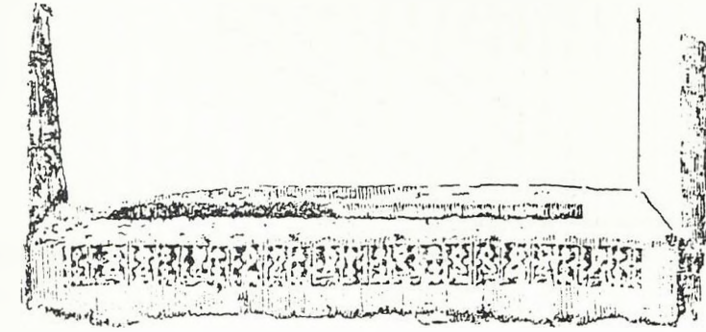
Tezyinî niş sıraları: Bu tip lâhidlerde en yaygın olan tezyinat, içleri ve aralarındaki boşluklar *rûmî*lerle doldurulmuş olan *niş* sıralarıdır. Bunlar XIII. asrın üçüncü çeyreğinden itibaren görülmeğe başlar (Kat. No. 52-53) ve XIV. asırda lâhid tezyinatında başlıca yeri işgal ederler. İlk defa Esed b. Eyyub'un iki eserinde karşımıza çıkan bu *niş* sıraları, yuvarlak kemerler çizerek sandûkanın yan yüzünü baştan başa kateden kalın bir silme ile teşkil edilmiştir. Kemerlerin içleri ve araları *rûmî*lerle doldurulmuştur. XIII. asrın sonundan itibaren XIV. asrın ortalarına kadar bazı eserlerde bu silmelerin *urgan* şeklini aldığı ve motiflerin daha detaylı olarak işlendiği görülmektedir (Kat. No. 62).

Örgülü kûfîden mülhem tezyinat: XIII. asrın ortalarından kalan bir sandûkada (Kat. No. 46) yan kenarlar *örgülü kûfî*den mülhem girift şerit tezyinatı ile süslenmişlerdir. Asrın ikinci yarısından (Kat. No. 50) ve son çeyreğinden (Kat. No. 54) kalan bazı eserlerde de bu tezyinatın *rûmî*lerle karışmış ve çok gelişmiş son örnekleri bulmaktayız.

4 — *Tekne biçiminde yekpare sandûkalar* (8. şek.):

Dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir blokun içi tekne tarzında oyulmak suretiyle meydana getirilen bu sandûkalar, *Meydanlık, Kabristan*ının orta ve güney-doğu kısımlarında, dağınık olarak bulunurlar. Sayıları onu geçmeyen bu sandûkalar XIII. asrın ilk yarısında aittirler. Bu tip asrın ikinci yarısında kaybolmuştur. Tarihi bilinen son örnekler Ahmed el-Müzeyyin'in 647/1249 (Kat. No. 42) ve 652/1254 (Kat. No. 44) tarihli eserleridir.

Bu tip sandûkalar genellikle tezyinat bakımından çok zengin değildir. XIII. asrın ilk çeyreğinden kalan en erken örneklerde sandûkanın yan kenarları sathî oyulmuş tezyinî *niş* sıraları ile süslenmişlerdir. 647/1249 tarihli eserde (Kat. No. 42) ise yan taraflar *kuş* başlı *kûfî* yazıyı hatırlatan örgülü bir tezyinatla kaplanmışlardır.

ŞEKİL. 8

5 — *Dikdörtgen prizma biçiminde yekpare sandûkalar* (9. Şek.):

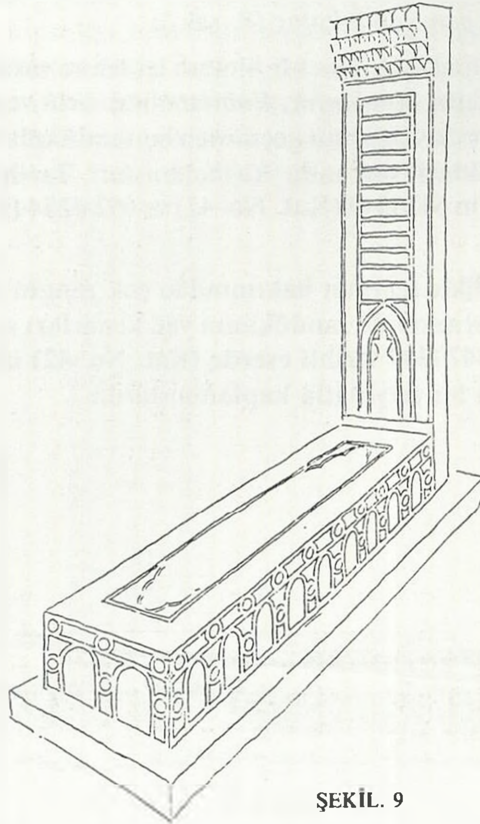
Kabrin üzerine oturtulmuş bir kapaktaşı mahiyetinde olan bu monolit sandûkalar ilk olarak XII. asrın son çeyreğinde görülürler. XIII. asırdan çok az örneğine sahip bulunduğumuz bu tip, XIV. asrın ilk çeyreğinden sonra artmaya başlamış; XV. ve XVI. asrın başlarından kalan mahdud sayıdaki eserlerde de bu tip kullanılmıştır. Bu sandûka tipi de diğerleri gibi ölçü bakımından hususiyet göstermez.

Bu tip sandûkaların üst yüzlerinde, hemen daima sathî olarak, iki başı da kemerli bir *mihrap* şekli oyulmuştur. *Mihrap* motifinin içinde çok defa bir ilâ üç *rozet* bulunmaktadır. Yan kenarlar çoğunda düz bırakılmış; fakat fazla ehemmiyet verilen mezarlarda bu yüzler de tezyin edilmiştir. Tezyinat üç grupta incelenebilir.

Rûmî ile karışık yazı tezyinatı:

Sandûkaların yan yüzlerinde, harflerin aralarındaki boşlukları ince *rûmî* kıvrımlarının doldurduğu, *sülüs celîsi* ile kabartma olarak yazılmış bir hâdis dolaşmaktadır. XIII. asrın ilk yarısından kalan pek az örnekte görülen (Kat. No. 41) bu tezyinat, XII. asrın muhteşem prizmatik sandûkaların yanlarını süsleyen *kıvrıkdal*lı *kûfî*lerin gelişmiş bir devamıdır. Hiç değilse ilhamını oradan almış olmalıdır. Bazı örneklerde bu panonun altında *dalga* motifleriyle meydana getirilmiş bulunan bordür, bu bağı daha açık olarak ortaya koymaktadır.

Madalyon ve niş dizileri: Sandûkaların yan yüzlerinde *rûmî*lerle kaplı bir zemin üzerinde boydan boya uzanan kalın silmeler kendi üzerlerinde dönerek büyüklü küçüklü *madalyon*lar veya *madalyon*larla beraber kemer dizileri teşkil etmektedirler. Bu tip tezyinat XIV. asrın ilk çeyreğinin sonlarından XV. asrın başındaki eserlere kadar devam ederler.

ŞEKİL. 9

Kıvrıkdal tezyinatı:

Sadece 912/1506 tarihli bir eserde (Kat. No. 111) görülmektedir. Esasen bu tarihten birkaç yıl sonra *Ahlat*'ta bu sanat son bulmaktadır.

Şahideler:

Şahideler, hem mezarın yerini uzaktan belli etmekte, hem de taşıdığı kitabe ile adına dikildiği şahsı ebedileştirmektedir. Bu vasıfları ile mezarın ziyaretciyi uzaktan karşılayan ve aynı zamanda -ihtiva ettiği kitabe dolayısı ile- yakından da ençok meşgul eden kısmı şahide olmaktadır. Şahideler bu önemleri ile mütenasip olarak tezyin edilmişlerdir. Hiç şüphesiz bu tezyinat mahiyet bakımından sosyal çevrenin inanç ve adetlerine uygun olduğu gibi, emek ve itina yönünden de ölün şahsın sosyal mevkii ve zenginliği ile de ilgilidir.

*Meydanlık Kabristanı*ndaki bütün şahideler ölçülerin büyüklüğü ve tezyinatın mahiyeti ve yoğunluğu bakımından müşterek vasıflara sahiptirler. Bu vasıflar *Ahlat* mezartaşlarının özelliklerini teşkil ederler. Bu şahidelerin en mütevazî olanları dahi *Anadolu*'nun diğer bölgelerinde bütün devirler boyunca yapılan şahidelerin en büyüğünden yine de büyük ve heybetlidir. Bunların içinde 3, 52 m. yüksekliğinde, tam bir anıt karakterinde olanlar vardır. (Kat. No. 56). Bu anıtşahideler tamamen *Orkun* anıtlarının esprisinde ve görünüşündedir. *Ahlat*'ın anıtşahideleri ile *Orkun* anıtları arasındaki ilgileri bu görünüş benzerliğinden ibaret değildir[251]. Aradaki yakın bağlara aşağıda yeri geldikçe temas edilecektir. *Ahlat* şahidelerinin tek tek *Orkun Stellerine* benzemesinden başka, *Ahlat* mezarlıkları da bütünü ile *Altay*'lardaki eski *Türk* mezarlıklarının manzarasındadır (185-186 ve 436-437. res.).

Ahlat'ta şahideli mezarlar XII. asrın son çeyreğinde görülmeğe başlarlar. XIII. asrın ilk çeyreğinin sonuna kadar yapılan mezarlar hem baş, hem ayak şahidesini ihtiva etmektedirler. XIII. asrın ortalarından itibaren yapılanlar ise, istisnalar dikkate alınmazsa, yalnız baş şahidesi kullanılmıştır. Bundan sonra ancak bir-iki lâhidde görülen ayak şahideleri artık ilk eserlerde olduğu gibi baştaşının ağırlığında değildir. *Anadolu*'nun diğer bölgelerinde baş ve ayak taşlarına taksim edilmiş olan tezyinî ve epigrafik unsurlar *Ahlat*'ta tek şahide üzerinde toplanmış ve düzenlenmiştir. Bu şahideler, genellikle, adına dikildiği şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren bir kitabeyi ve çok defa ölüyü öven, onun arkasından duyulan acıyı belirten *Farsça* bir şiiri, bir sanatkâr kitabesini, ölümle ilgili âyet ve hadîslerle bazı hikmetli sözleri, ayrıca bütün sathı kaplayan büyük bir panoyu veya alınlıklarda, eteklerde ve bunların arasında yer alan birkaç panoyu ihtiva etmektedirler. Fasılalı olarak XII. asrın son çeyreğinden XVI. asrın başlarına kadar süren uzun devrede bu unsurların mâhiyetlerinde, şekillerinde, ölçülerinde ve şahide üzerindeki yerlerinde birtakım değişmeler görülmektedir. Bunların kronolojik bir düzen içinde tesbiti, bize, şahide kompozisyonlarının gelişme ve değişme seyrini göstermekte ve tarih kitabesi okunamayan eserleri de oldukça küçük zaman çerçeveleri içine alarak tarihlemek imkânını vermektedir.

Ölçüler:

Muhtelif sanatkârların muhtelif seviyede kimseler için yaptıkları şahideleri ölçülerine göre tasnif ederek bundan sıhhatlı tarihleme esasları çıkarmak mümkün değildir. Ancak, düzgün bir grafik çizmemekle beraber, XII. asrın son çeyreğinden itibaren XIV. asrın ilk çeyreğinin sonlarına kadar ölçülerin genel olarak büyüdüğü; yükseklik ölçülerinde ki artışın, en ölçülerindeki artışa göre daha fazla olması ile şahidelerin daha ince uzun bir görü-

[251] H.N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, II. c., 122, 123, 134, 136. s.

nüşe sahip olduğu da bir vakıadır. XIV. asrın ilk çeyreğinden sonra ölçülerde nisbî bir küçülme görülürse de, en ile boyun birbirine nisbeti değişmez. XVI. asrın başından kalan dört şahide ise bu nisbet bakımından *Meydanlık Kabristanın*daki en narin örnekleri teşkil ederler.

Cephe Kompozisyonu:

*Meydanlık Kabristanın*daki şahideler, cephelerinin tanzimi bakımından en belirli vasıflarına göre üç gruba ayrılırlar:

1 — Nişli şahideler

2 — Geometrik bir ağ ile kaplı olan şahideler

3 — Büyük bir kandil motifi ile süslü olan şahideler

Bu üç grubun çeşitli varyasyonları ve karma tipleri mevcuttur.

1 — Nişli Şahideler:

Bu tip çok yaygındır ve örnekleri *Ahlat*'ın bütün tarihî mezarlıklarında bulunmaktadır. Şahidelerin en eski örnekleri bu tipte yapılmışlardır. Sâhanın bölümlere ayrılması bakımından gelişmeğe çok müsait olan bu tip, ana şema içinde çok çeşitli örnekler vererek XVI. asrın başına kadar devam etmiştir. En büyük, en muhteşem şahideler bu tipte yapılmış olanların arasında bulunmaktadır.

XII. asrın son çeyreğinden kalan şahidelerin (Kat. No. 20, 33) alınlığında bir pano, eteğinde ince bir pano, bunların arasında da üç yandan enli bir bordürle kuşatılan ince-uzun büyük bir pano bulunmaktadır. Bu panonun içinde büyük bir niş ile onun üstünde imza kitabesi yer almaktadır.

XIII. asırda bu tipe fazla rağbet edilmemiştir. Mevcut örneklerin çoğunda alınlık panoları büyümüş, bazıları kareye yaklaşmıştır (Kat. No. 23, 25, 38, 42). Sanatkâr kitabelerinin belirli bir yeri yoktur. Bir kısmı şahidenin arka yüzüne konulmuşlardır. Asrın son çeyreğinde, bu nişli kompozisyonla ikinci grubu karakterlendiren kompozisyonun karması olan ve kendinden sonra devam etmeyen eserlerle (Kat. No. 57), gelişme istikametinin dışında bazı denemelerin mahsûlü olan eserler (Kat. No. 59) de ortaya çıkmıştır. 676/1277 tarihli şahidede (Kat. No. 52) sanatkâr kitabesi ile büyük nişli panonun arasına yeni bir pano eklenmiştir. Bu ilâve panoyu daha sonraki eserlerin bir çoğunda göreceğiz. Etekteki pano da büyümüş, alınlık panosu ile denkleşmiştir. Nişli kompozisyon tipi bu eserle esas karakterini almıştır.

XIV. asrın ilk çeyreği bu tipin mükemmeleştiği devredir. Bu devreden kalma eserlerde panoların nisbetleri ayarlanmış; nişli büyük panoyu dört yandan kuşatan bordür pekçok örnekte dikdörtgen bir çerçeve olmaktan çıkarak sivri kemerli nişi kuşatmıştır (Kat. No. 66, 69, 70, 76, 79, 81). Havend b. Bergi'nin 3.52 m. yüksekliğe erişen bir eserinde (Kat. No. 76) alınlık panosunun üzerine dört sıra mukarnastan müteşekkil bir taç oturtulmuştur. Böylece bu şahide, mezartaşının âbide haline geldiği emsalsiz bir eser olmuştur.

Asrın kalan üç çeyreğinde yapılan eserler cephe kompozisyonuna bir yenilik getirmezler. Aşağıda göreceğimiz üzere, bu, tezyinatta da böyle olacak, işçilik ise gittikçe düşecektir.

XV. asır bir çözülme devridir. Asrın son çeyreğinden kalan bazı şahideler klâsik örneklerden çok uzaklaşmıştır (Kat. No. 107). Burada alınlık panosunun altından sivri kemerli niş başlamaktadır. Sanatkâr kitabesi mevcut değildir. Etekteki pano hiç bir eserde rastlamadığımız ölçüde büyümüştür.

XVI. asrın başından kalan son dört eserde alınlık panosu çok büyük tutulmuş, imza kitabesi kesin olarak ikinci pano ile nişli pano arasına yerleştirilmiştir (Kat. No. 108-111). Bu yer şahidenin aşağı yukarı ortasıdır. Etekteki panolar tekrar küçülmüş, hatta bir eserde (Kat. No. 108) tamamen kaldırılmıştır. Bu dört eserde XIV. asrın ilk çeyreği tekrar canlandırılmak istenmişse de nisbetlerde klâsik ölçülerden çok uzaklaşılmıştır.

2 — Geometrik bir ağ ile kaplı olan şahideler:

Yalnız *Meydanlık Kabristanın*da görülen bu tipin en eski örneği 607/1210 tarihli bir şahidedir (Kat. No. 21). Bütün sâha yekpare bir pano halindedir. Yalnız etekte bordür tarzında ince bir pano yer almaktadır (Kat. No. 22, 26). 617/1220 tarihli bir şahidede (Kat. No. 34) büyük pano ilk defa bir bordür içine alınmıştır. Bir iki istisna ile, bu tipin bundan sonra yapılan örnekleri hep bordürle çerçevelenmiştir. Bu bordürler, ilerde görüleceği üzere *rûmîli*, *yazılı* veya *geometrik* olabilirler. Zamanla ve bazı atlamalarla etek panosunun büyüdüğü görülür. (Kat. No. 40, 46, 47, 53, 54). Bilinen örneklere göre, ilk defa 66/81269 tarihli şahideye (Kat. No. 30) bir alınlık panosu ilâve edilmiştir. Bu eser, bütün sathı kaplayan büyük panonun üst kısmının sivri kemer şeklinde yapılması ile nişli şahideleri hatırlatır. Bunu, iki tipin karması olan bir örnek saymak mümkündür. Böyle bir örnek de 690/1291 tarihli şahidedir (Kat. No. 57). Alınlık panoları büyük bir gelişme göstermeden ve fasılalı olarak devam eder (Kat. No. 53). İmza kitabelerinin cephede bulunduğu örnekler azdır (Kat. No. 30, 32, 61). Bunlar genellikle büyük panonun üzerine yerleştirilmişlerdir. Bordürlerin zamanla kalınlaşması, etekteki panonun büyümesi, alınlık panosu, imza kitabesi gibi ilâvelerle bütün sâhayı kaplayan panoyu gittikçe küçültmektedir (Kat. No. 26, 32, 36, 40, 46, 53, 54). Bu tipin tesbit edebildiğimiz son örneği 697/1297 yılında yapılmıştır. (Kat. No. 61). Bu tarihten sonra bu tipe rastlanmamaktadır. Ancak, aşağıda görüleceği üzere, nişli şahidelerde nişin içini dolduran *yıldız ağaçları*, bu tipte bütün sathı kaplayan *yıldız ağ*larının küçük bir sâhada devamı olarak görülebilirler.

3 — Büyük bir kandil motifi ile süslenmiş şahideler:

Kandil motifi hemen bütün şahidelerde alınlıkta, ortadaki niş içinde, etekte, arka yüzde, hattâ sandûkalarda bol miktarda kullanılmıştır. Bizim bu başlık altında topladığımız şahideler önyüzlerinde, askıları ile beraber bütün sâhayı dolduran büyük bir *kandil* motifini ihtiva edenlerdir. Az emek isteyen ve ucuza mal olan bu tipin *Meydanlık Kabristan*ında pekçok örneği bulunmaktadır. Kaba ve arkaik görünüşleri bunların çok erken bir tarihte yapıldıklarını düşündürürse de tesbit edebildiğimiz en erken örneği 647/1249 tarihlidir. (Kat. No. 115). Bu tipte yapılmış bütün şahidelerde, istisnasız olarak, *kandil* motifini üç yönden bir yazı bordürü kuşatmaktadır. Bazı örneklerde *kandil* motifinin üzerinde bir alınlık panosu yer almaktadır (Kat. No. 43, 48, 114). Arka yüzde tesbit ettiğimiz bir örnek hariç tutulursa, hiçbirisi imza kitabesi taşımayan *kandil*li şahidelerden yalnız birinin üst kısmına bir kitabe yeri hazırlanmış, fakat kitabe yazılmamıştır. (Kat. No. 113).

Tezyinat:

Yıldız ağları:

İslâm sanatının en karakteristik tezyin unsuru olan *yıldız* ağları *Ahlat* mezartaşlarında ehemmiyetle bir yer işgal eder. *Yıldız* ağlarının menşei ve sistemleri pekçok sanat tarihçisini meşgul etmiştir. M. J. Bourgoin, bu *yıldız* ağlarının sistemlerini araştırmış ve pekçok

kompozisyonun esaslarını çizerek, açıklamıştır[252]. Yazar bu desenlerin menşeinin tezhib olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüş diğer bazı sanat tarihçileri tarafından da benimsenmiştir. E. Kühnel de bu desenlerin kitap sanatından doğduğunu tekrarlamaktadır[253]. Herzfeld ise bu desenin ahşap işçiliğinden çıktığı ve bunların önce ahşap kalıplar üzerine işlendiği kanaatindedir[254]. S. Ögel, *Anadolu Selçuklu* eserlerinden evvel *yıldız* örneklerinin tahtadan başka tuğlaya da işlendiğini kaydetmekte ve Norbert'in fikrini benimseyerek tezhibte bazı başlangıç unsurları bulunmakla beraber bunların henüz olgunlaşmamış olduğunu, XII. asırdan itibaren *Nahcivan, Musul, Kahire* ve *Konya* gibi merkezlerde tam teşekkül etmiş bir tezyinat olarak karşımıza çıktığını söylemektedir[255].

Bütün bu görüşlerin ayrı ayrı haklı tarafları mevcuttur. *Yıldız ağlarının*, bir bakıma, tezhipten gelmiş olması çok mâkul görünmektedir. Çünkü bu desenlerin kâğıt üzerine daha kolay tatbik edileceği meydandadır. Fakat XII. asrın ahşap ve taş eserlerindeki kadar gelişmiş bir tezhip örneği elimize geçmemiştir. Esasen bu kompozisyonlar derinliği olmayan, çok renkli tezhip için elverişli değildir.

Kızıl'da mağara resimlerinde mimarî tezyinat olarak, içleri birbirini kesen hatlarla doldurulmuş *eşkenar dörtgen, altıgen, kare* ve *daire* şekilleri görülmektedir. Bunlar *geometrik* ağların prototipleridir[256]. Aslında bu motifler sonsuzun, kâinatın, yıldızların ve tanrının sembolleridir. İnanç olarak *Taoizme* bağlanır[257]. Aural Stein Yotkan'da, *Niya*'da ve *Hotan*'da onsekiz kollu, oniki kollu pişmiş topraktan, tahtadan ve taştan yapılmış *yıldız* motifleri bulmuştur[258]. Bunlardan başka, *Lou-lan*'da muşarabiyelerin prototipi sayılabilecek olan ahşap üzerine işlenmiş *geometrik* desenler ele geçmiştir[259]. Bu örnekler *Doğu Türkistan*'ın bu motifleri çok eskidenberi tanıdığını göstermektedir. *Samarra*'daki sondajlarda, ortasında *spiral* bulunan sekiz köşeli münferit *yıldızlar* ve ucuca eklenerek devam eden *yıldız* dizileri ele geçmiştir[260]. *Tolunoğlu Camiinin* kemer karınlarında da *yıldız ağlarının* ilk örneklerini bulmak mümkündür (433. res.). *Sermej*'de bulunan ve X. asra tarihlenen bir taş pano (439. res.) üzerindeki *yıldız ağı* gelişmiş bir örnektir[261]. Bu, taş üzerinde görülen ilk erken *yıldız* ağıdır. *Anadolu*'da en erken örneklere *Ermeni* sanatında, taş üzerinde *Ani Katedralinin* (989-1001) pencere pervazlarında[262]; ahşap üzerinde de *Erivan Devlet Müzesi*'nde bulunan 1134 tarihli bir kapı kanadında[263] rastlanmaktadır. Fakat bu eserlerin hiçbiri *Nahcivan*'da bulunan *Mümine Hatun Türbesinde* erişilen mükemmeliyette değildir. Bütün bunlar, bizi, *yıldız* motifi ile *yıldız* ağlarının doğudan geldiğini ve duvar tezyinatında doğmasa bile, duvar tezyinatında geliştiği; *Ermeni* eserlerinin de aynı kaynaktan beslendiği düşüncesine götürmektedir. *Anadolu*'da ahşap eserlerde XII. asrın ikinci yarısında görülmeğe başlanan çok çeşitli ve gelişmiş örneklere *Ahlat* mezartaşları üzerinde XIII. asrın başından itibaren rastlanmaktadır.

252 M.J. Bourgoin, *Les Arts Arabes, Paris 1869-70; Le Trait de l'Entrelacs*, Paris 1879; *Les Elements de l'Art Arabe*, Paris 1879.
253 E. Kühnel, *Der Mamlukische Kassettenstil*, Kunst des Orients, I, (1950), 55-68. s.
254 E. Herzfeld, damascus: *Studies in Architecture II*, Ars Islamica, X, 1943, 65-66. s.
255 S.Ögel, Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı, Ankara 1966, 88. s.
256 A.Grünwedel, Alt-Kutscha, Berlin 1920, XI-XII. lev.-fig. 2. XIX-XX. lev.
257 P. Rawson, *The Art of Tantra*, London 1982, 70-71, 74-75.
258 M.A.Stein, Serindia, Oxford 1921, II, VI, XVIII. lev.
259 M.A.Stein, *a.e.*, XXXII. lev.
260 Excavations at Samarra, 1936-1939, Part I, *Architecture and Mural Decoration*, Baghdad 1940, C, CII, CV-CVI. lev.
261 R. Ettinghausen, *The "Beveled Style" in the post-Samarra Period*, Archaeologica Orientalia in Meoriam E.Herzfeld, 1952, s. XIV. lev., 2. fig.
262 A. Sakisian, *Pages d'Art Armenien*, Paris 1940, 146. fig.
263 A. Sakisian, *a.e.*, 30. fig.

Yıldız ağları ile doldurulan dikdörtgen büyük bir pano, ikinci gruptaki şahidelerin müşterek vasfıdır. Bazı eserlerde bu pano üstte bir kemerle nihayetlenmektedir. Bu kemerli pano küçülerek bir niş şeklini alacak böylece iki gruptaki şahideler birleşmiş olacaktır (Kat. No. 25, 30, 40, 42). *Yıldız ağları* mezartaşlarında zaman zaman yerini *rûmî ağlarına* veya iri *palmet* motiflerine bırakarak XVI. asrın başına kadar sürer. Şüphesiz bu devre içinde çeşitli örnekler ortaya çıkmış ve kompozisyon devamlı bir değişme göstermiştir.

XIII. asrın ilk on yılındaki örneklerde (Kat. No. 21, 28) sâhaya onaltı veya onsekiz kollu büyük *yıldız*lardan üreyen bir *ağ* kaplamaktadır. Şeritler alttan üstten geçerek bir örgü meydana getirirler. Sistem açıktır ve ortada üst üste sıralanan üç büyük *yıldız*dan çıkan hatlarla hem dik hem yatay istikamette yarım *yıldız*lar teşekkül etmiştir. *Yıldız*ların merkezlerinde sırt sırta iki S şekli çizen bir çift *spiral* mevcuttur. Mâil kesimli olan bu *spiral*ler tipik *post-Samarra* motifleridir. Bunların orijinalleri *Samarra*'da yapılan 1936-1939 kazılarında ele geçen panolarda bulunmaktadır[264]. *Yıldız*ların kollarının içi, daha doğrusu şeritlerin araları, oyulmuş ve içleri boş bırakılmıştır. Oygu dik ve derindir. Sert bir ışık-gölge kontrastı örgülü *yıldız ağı*na çok plâstik bir görünüş vermektedir.

Anadolu Selçuklularında taş üzerine işlenen gelişmiş *yıldız ağlarının* en eski örnekleri bunlardır. Onaltı kollu *yıldıza*, bu şahidelerin dışında yalnız *Aksaray Sultan Hanı*'nın (1229) dış portalinde rastlıyoruz. Onsekiz kollu *yıldız* ise hiçbir eserde görülmemektedir. Bu durum bizi, bu taşları işleyen ustaların bu *yıldız ağlarını Anadolu*'daki mimarî eserlerden almadıkları; karşılık olarak bu şahidelerin de mimariye örnek teşkil etmedikleri neticesine götürmektedir. *Ahlat*'ta aynı devirde yapılmış olan mimarî eserler yok olmamış olsa idi belki onlarla mezartaşları arasında bazı paraleller bulunabilirdi. Bu hususta ümidimizi kazılara bağlamış bulunuyoruz. Bugün tesbit ettiğimiz husus, *Ahlat*'ta ayakta duran XIII-XV. asır kümbetleri ile mezartaşlarının tezyinatı arasında yakın bir benzerliğin bulunmayışıdır. *Ahlat* mezartaşlarındaki *yıldız ağları* birdenbire çok gelişmiş olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kabil bütün hadiselerde olduğu gibi burada da bir dış tesir söz konusu olabilir. Bu şahidelerdeki *yıldız ağları* ile *Selçuklu* mimarî tezyinatı arasında tesbit edebildiğimiz tek paralel bunların işleme tekniği ve görünüşleri ile ilgilidir. *Yıldız*ların kol adedini dikkate almazsak, bu *yıldız*ların kalın şeritlerle sık olarak örülmesi *Sivas*'taki *Keykâvus Daruşşifası*'nın portalinde yer alan *yıldız ağları* ile büyük bir benzerlik göstermektedir. *Daruşşifa*'nın bu tezyinatı da XIII. asır *Selçuklu* taş tezyinatı içinde tek kalmaktadır. Bu tek kalışı mimarının *Merend*'li oluşu izah edebilirse, *Ahlat* şahidelerindeki birdenbire gelişmiş olarak çıkıveren *yıldız ağlarının* menşeine de bir ışık tutulmuş olur.

617/1220 tarihli şahide (Kat. No. 34) asrın ilk on yılından kalanların daha girift bir örneğidir. Burada onsekiz kollu *yıldız*lar biraz daha küçük tutulmuş buna mukabil dikey ve yatay istikamette sıralanan *yıldız*ların aralarındaki mesafe geniş bırakılarak bu kısım merkezleri belirtilen küçük ara *yıldız*ları ile doldurulmuştur. Büyük *yıldız*ların ortalarındaki *madalyon*lar da artık *spiraller*le değil *rûmî* kıvrımları ile süslenmişlerdir. 620/1223 tarihli şahidede (Kat. No. 26) onaltı kollu *yıldız*lar, ilk örnekledekilere göre yine biraz küçük tutulmuş fakat bu defa aralarındaki örgüler kaldırılmak suretiyle yerden tasarruf edilmiş ve yanlarda daha evvel yarım olarak teşekkül eden *yıldız*lar dörtte üç nispetinde meydana çıkmıştır. Bunlarda *yıldız*ın onaltı kolundan onbiri ile ortasındaki *madalyon* panonun içine alınmıştır. Aynı örgü, aynı teknik devam etmektedir. 622/1225 tarihli şahidede (Kat. No. 36) bu gelişme ta-

264 Excavations at Samarra, C. lev.

mamlanmış, ortadaki *yıldız*ların biraz daha küçültülmesine mukabil, daha eski örneklerde yarım, daha sonra dörtte üç nispetinde görülen yanlardaki *yıldız*lar tam olarak teşekkül etmiştir. Böylece panonun içinde, ortadaki, iki yandakilerin arasına gelmek üzere üç sıra halinde üst üste sıralanan ondört *yıldız* yer almaktadır. *Ağ* daha ince ve daha sık olarak örülmüştür. *Yıldız*ların ortalarında *çarkıfelek* şeklinde birer *rozet* bulunmaktadır.

Selçuklu tezyinatında da aynı şerit üzerinde iki veya üç *yıldız* dizisi görülmektedir. Bunların *Ahlat*'takilere en yakın örneğine yine *Sivas Daruşşifası*'nda tesadüf ediyoruz.

622/1225 tarihli şahide (Kat. No. 36) bir evvelkinin daha sık, daha girift bir benzeridir. Gelişme bu istikamette devam ederek 688/1269 tarihli eserde (Kat. No. 49) örgü adeta sık bir dokuma halini almıştır. Böylece XIII. asrın başından takriben üçüncü çeyreğinin sonuna kadar *yıldız*ların onaltı ve onsekiz kollu yapıldığını; çok büyük olarak başlayıp tedricen küçüldüklerini ve panoya bir sıra yerine üç sıra *yıldızın* girdiğini; şeritlerin teşkil ettiği örgülerin gittikçe sıklaşarak âdeta bir dokuma haline geldiğini *Selçuklu* mimarî tezyinatında bunların en yakın benzerinin *Sivas*'taki *Merend'li* Ahmed b. Bezl'in eseri olan *Daruşşifa*'da görüldüğünü tesbit etmiş bulunuyoruz.

Şüphesiz bu değişme seyrinin dışında, münferit kalan bazı desenlerin denendiği (Kat. No. 53) veya kendinden evvel yapılmış olanları ufak değişikliklerle tekrarlayan örnekler bulunduğu gibi kompozisyonda ve teknikte başka gelişme yolları açan eserler de mevcuttur. 618/1222 tarihli bir şahidede (Kat. No. 25) dikdörtgen panonun içini dolduran *yıldız* ağının üst kısmı ince bir silme ile çizilen bir sivri kemerle nihayetlenmektedir. Bunu 1225 yıllarına tarihlediğimiz bir eser (Kat. No. 40) takib etmektedir. Ahmed el-Müzeyyin'in 647/1249 tarihli eserinde, bir sıçrama ile, bu kemerli pano bordürlerle yukarıya ilâve edilen büyük bir alınlık panosu, sanatkâr kitabesi ve *rûmî*li bir şeritle küçültülerek bir niş, bir mihrap motifi haline getirilmiş ve bordürlerin seviyesinden daha içerlek olarak işlenmiştir. Bu örnekle bu gruptaki şahideler birinci gruptaki eserlerle birleşerek tek tip haline gelmişlerdir. Ancak, bu hamleli eser uzun zaman tek örnek olarak kalmış, kendisinden sonra yapılan eserler eski kompozisyonları devam ettirmişlerdir (Kat. No. 30, 57). Birinci gruptaki eserlerde nişin içi bu tarihten önceki örneklerde *rûmî*lerle tezyin edilmekte idi. *Yıldız ağları*nın bu sâhada kendine yer bulması ikinci grubun tedricen ortadan kalkması sonucunu doğurmuştur.

Ahmed el-Müzeyyin 647/1249 tarihli eseri ile *yıldız* motiflerinde ve teknikte de bazı yenilikler göstermektedir. İlk defa bu eserde sekiz kollu *yıldız*larla karşılaşıyoruz. *Yıldız* kompozisyonu çok basittir. Şeritler örülmez, düz bir satıh üzerinde birbirlerini keserler. Ancak, burada şeritlerin çerçevelediği boşluklar tamamen oyulmayarak sadece, şeritlerin kenarları oyulduğu için *yıldız*ların ortalarında ve kollarının içinde çerçeveye uygun poligonal parçalar ortaya çıkmıştır. Bu teknik bu panolara ahşap işçiliği görünüşü vermektedir. Ahmed el-Müzeyyin'in diğer bazı eserlerinde de (Kat. No. 45, 47) devam eden bu teknik oğlu Veys'in de bir eserinde (Kat. No. 50) görüldükten sonra kaybolmaktadır. Ancak bu tarzın XIV. asır şahidelerinde görülecek olan gelişmiş ahşap desenlerinin ilk örnekleri olduğunu söyleyebiliriz.

Anadolu'da ve *İran*'daki XII-XIV. asır mimarî tezyinatında bu tekniğe rastlamıyoruz. *Konya*'daki *Sırçalı Medrese*'nin portalinde *yıldız*ların kolları içine birer *rozet* yerleştirilmişse de bu çok farklı bir tarzdır.

Ahlat şahidelerinde *yıldız ağları*nın bundan sonraki gelişmesini nişlerin içindeki panolarda takip edeceğiz. Yalnız, bahsettiğimiz gelişme seyrinin dışında kalan eserlerin de teker

teker birtakım küçük yenilikler getirdiğini ve içlerinden bazılarının şaheser vasfına lâyık olduklarını kaydetmek gerekir: 659/1261 tarihli şahidede (Kat. No. 46) ilk defa oniki kollu; 1270 yıllarına tarihlediğimiz bir şahidede (Kat. No. 32) ilk defa on kollu *yıldız* motifleri ile karşılaşmaktayız. Bu son eserde *yıldız ağı* artık açık bir sistem göstermemektedir. *Yıldız*lardan çıkan şeritler örülerek aynı zamanda kenarlardaki silmeleri meydana getirmekte ve sonsuza uzanmayan kapalı bir sistem teşkil etmektedirler. Sonsuza açılan şeritlerin yolunun kenarlarda kompozisyonun üzerine oturtulmuş bir çerçeve ile kesilmemesi, bilâkis, *geometrik ağı* meydana getiren şeritlerin kenarlarda örülerek tekrar içe dönmeleri sistemi kendi içinde kapatmaktadır. Bu tarzın örneklerini XIII. asrın sonuna kadar takib edebiliyoruz. (Kat. No. 51, 53, 54, 57).

Yıldız ağları nişlerin içine geçtikten sonra Ahmed el-Müzeyyin'in eserini takip eden ilk örnek Esed b. Eyyub'un 687/1288 tarihli şahidesidir. Burada niş, şahidenin bütününe nisbetle çok büyük tutulmuş, bu sâhanın içi *yıldız ağı* karakterini kaybetmiş olan sık bir örgü ile doldurulmuştur. Bu desen aynı sanatkârın eseri olan 685/1286 tarihli şahidede (Kat. No. 54) görülen ağın çok daha sık olarak örülmüş bir örneğidir. 1297 yıllarından kaldığını kabul ettiğimiz bir şahidede (Kat. No. 62) tekrar *yıldız ağları*na dönüldüğü görülmektedir. *Yıldız*lar oniki köşelidir ve ince bir geçiş örgüsü ile birbirlerine eklenmektedir. Yuvarlak satıhlı ince şeritler gayet dolaşık ve karışık bir örgü meydana getirmektedir. Oygu dik ve derindir. İlk defa bu eserde şeritlerin arasında kalan küçük boşluklara birer *rûmî tomurcuğu*nun yerleştirildiğini görüyoruz. Bunlar *yıldız*larla aynı seviyede işlenmişlerdir.

Mimarî tezyinatta *yıldızı* teşkil eden şeritlerin aralarındaki boşluklara, *yıldız*ların kollarının içine *rûmî* motiflerinin işlendiği ilk örnekler *Buhara*'daki *Maghak-i Attari Camii*nin cephesindeki XII. asrın başına tarihlenen stüko panolar;[265] *Uzgend*'deki 1187 tarihli türbe[266]; *Nahcivan*'daki *Yusuf b. Kathir* Türbesi (1161-62)[267]; *Mümine Hatun Türbesi* (1186-87)[268] ve *Marega*'daki *Künbet-i Kebut* (1161-97)[269]; ile XIII. asrın başına tarihlenen *İran*'daki *Farûmad camii*dir[270]. *Anadolu*'da bunun biraz farklı benzerlerini *Karatay Hanı*'nda, *Hacı Kılıç Cami*'inde ve *Sivas*'taki *Gök Medrese* ile *Çifte Minareli*'de görüyoruz. *Ahlat*'taki bu şahide doğudaki örneklerden geç (yalnız *Farûmad Camii* ile çağdaş), *Anadolu*'daki benzerlerinden evveldir. *Ahlat* mezartaşlarındaki tezyinatın *Anadolu Selçuklu* mimarîsindeki örneklerinden daha önce gelişmiş olduğu açıktır. Bununla beraber bu tezyinatın mahallî kaldığı ve *Selçuklu* eserlerine tesir etmediği de meydandadır. Bundan dolayı *Karatay Hanı* ile *Hacı Kılıç Cami*'inde ve *Sivas*'taki *Gök Medrese* ile *Çifte Minareli*'de görülen bu tarzı *Ahlat*'a bağlamak bize isabetli görünmemektedir. Kanaatimizce bunlar aynı kaynaktan, fakat ayrı zamanlarda ayrı yollarla gelmiş olmalıdırlar.

700/1300 tarihini taşıyan şahidede nişin içi yuvarlak satıhlı ince çubukların örülerek meydana getirdiği oniki köşeli iki *yıldız* ihtiva etmektedir. Sâha içindeki kompozisyon basittir. Sağlam kalan üstteki *yıldızın* kollarının içi daha derinde ve ince ince oyulmuş *rûmî tomur-*

---

[265] Derek Hill - Oleg Graber, *Islamic Architecture and its decoration.* A.D.800-1500. London 1964, 49. s., 3-5. res.

[266] A.e., 54. s., 114. res.

[267] A.e., 60. s., 228. res.

[268] A.e., 60. s., 229. res.

[269] A.e., 60. s., 225. res.

[270] S.Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, 112-113. s., 131. res.; D.N.Wilber, *The Architecture of Islamic Iran. The Il-Khanid Period, Princeton 1956, 156-157. s., 127. res.*

cukları, ortası ise *örümcek ağı* gibi işlenmiş çerçevesiz bir *rozet*le doldurulmuştur. 702/1312 tarihli bir eserde de (Kat. No. 67) uygulanmıştır. Bütün bunlarda ahşap işçiliğinde olduğu gibi, *rûmî*ler *yıldız ağı*na zemin teşkil etmektedir. Dik ve derin oygu ile iki katlı işlemenin meydana getirdiği ışık-gölge kontrastı kompozisyona bir derinlik kazandırmaktadır. Yine 712/1312 tarihli diğer bir eserde daha evvel de bir çok örneğini gördüğümüz gibi genel gidişin dışına çıkılarak eski bir kompozisyona dönülmüştür. Burada üç sıra üzerine tertiplenmiş oniki köşeli küçük *yıldız*ların meydana getirdiği girift bir *ağ* mevcuttur. Şeritlerin arasındaki boşluklar, yani zemin boş bırakılmıştır. Kompozisyona dantela görünüşü veren ışık-gölge kontrastı, iki katlı işleme yerine, ince ve sık şeritlerin girift örgüsü ile temin edilmiştir. Bu kompozisyon 690/1291 tarihli şahidede (Kat. No. 57) gördüğümüzün bir varyasyonudur.

Ne *Anadolu*'da, ne de *İran*'da rastladığımız bu örnek *Ahlat*'ta bu sanatın zirveye ulaştığı devreye rastlamaktadır. *Ahlat*lı sanatkârların devamlı olarak doğudan beslendiklerini düşünmek için bir sebep yoktur. Birçok örneklerin doğrudan doğruya onlar tarafından yaratıldığını kabul etmek lâzımdır.

Hevend b. Bergî'nin 1310-1315 yıllarına tarihlediğimiz bir eseri (Kat. No. 78) ile 714/1314 tarihli muhteşem eseri (Kat. No. 76) zemini *rûmî*lerle doldurulmuş iki *yıldız*lı bir kompozisyonla genel gidişi devam ettirirler. Asîl b. Veys'in 719/1319 tarihli eseri (Kat. No. 69) ile Esed b. Havend'in 721/1321 tarihli şahidesinde (Kat. No. 80) nişlere biraz daha ince uzun bir biçim verilmiştir. Her ikisinde de nişin içi üst üste sıralanan oniki kollu *yıldız*ların teşkil ettiği son derecede girift ve kesif bir *ağ* ile kaplanmıştır. İnce ve düz satıhlı şeritler örülmeden birbirini kesmektedir. Küçük boşlukları dolduran *rûmî* tomurcukları düz şeritlerle aynı hizadadır. Oygu dik ve derin şeritler keskin kenarlıdır. Böylece çok küçük satıhlar üzerinde temin edilen sert ışıklı-gölge kontrastı kompozisyona sık işlenmiş bir dantela görünüşü vermektedir. Esed b. Havend'in 720/1320 tarihli eserinden (Kat. No. 79) itibaren XVI. asrın başına kadar nişlerin içini dolduran *yıldız*lar poligonal çerçeveler içine alınmıştır. Bu çerçeveleri *yıldız*ları ören şeritler meydana getirmektedir. Yani, *yıldız*lar örülürken ve üretilirken bu çerçeveler de sistemin icabı olarak kendiliğinden meydana gelmektedir. Bu tipteki *yıldız ağları*nın bazı değişik örneklerine *Anadolu*'da rastlıyoruz. *Kayseri*'deki *Daruşşifa* (1205-6) portalindeki şerit bunun yakın benzeridir. *Tercan*'daki *Mama Hatun Türbesi*nin kemer kovanında, mukarnas dilimlerindeki örnekle *Sivas*'taki *Çifte Minareli*'de gördüğümüz içiçe geçen poligonlar da esasında aynı sistem grubuna girerler. *Sırçalı Medrese*'nin eyvan dekorunda ve *Amasya*'daki *Gök Medrese Camii*nin türbesisindeki panolarda olduğu gibi çini ve tuğla tezyinatta da paraleller bulmak mümkündür.

Eserlerin bazılarında zemin ince *rûmî*lerle (Kat. No. 81, 98) doldurulmuş; bazılarında tamamen boş bırakılmıştır (Kat. No. 73, 74, 85). 725/1325 tarihli eserde (Kat. No. 85) değişik bir kompozisyon dikkati çekmektedir. Bu muşarabiye görünüşündeki desene mezarlıkta birkaç eserde daha rastlanmıştır. Geç devirlerde istisnâî de olsa *yıldız ağları*nın etek ve alınlık panolarında da yer aldığı görülmektedir. 886/1481 tarihli şahidenin eteğinde altı köşeli *yıldız*lardan üreyen ve peteği hatırlatan *geometrik* bir *ağ* kompozisyonu bulunmaktadır. Bu *geometrik* kompozisyonun bütün cepheyi kaplayan çok yakın benzerlerine *Gevaş*'ın aynı devre ait mezartaşlarında rastlamaktayız. Gerek bu kompozisyon, gerek etekte *geometrik* bir *ağ* kullanılması *Ahlat*'a yabancıdır. Esasen bu şahide ancak form ve bir dereceye kadar cephe düzeni ile *Ahlat*lıdır. Alınlık panosu da, *nebatî* motifleri de *Ahlat*'ta görülenlere hiç benzemektedir. *Ahlat* mezartaşlarının sanat değeri taşıyan son örneklerinden 912/1506 tarihli şahidenin (Kat. No. 111) büyük alınlık panosunda boş yer bırakmaksızın bütün zemini kaplayan, ince işlenmiş yoğun *rûmî* kıvrımlarının üzerinde ince şeritlerle örülmüş ve poligonal çerçeveler içine alınmış olan sekizer köşeli *yıldız*ların teşkil ettiği girift bir *ağ* bulunmaktadır. Çok ince işlenmiş derin zemin ile, bu zemin üzerinde kabartma desenlerin teşkil ettiği tezat panoya uzaktan plâstik bir ifade verdiği gibi, küçük satıhların üzerinde temin edilen ışık gölge kontrastı da, yakından bir dantela görünüşü kazandırmaktadır. Bu pano *Ahlat* mezartaşlarında *yıldız ağları*nın son örneğidir.

Böylece, *geometrik ağlar*ın şahidelerin ön yüzlerinde bulunan büyük nişin içine alınmasından sonra *yıldız*ların sekiz, oniki, bazan da on kollu olarak işlendiklerini; onaltı ve onsekiz kollu *yıldız*ların artık görünmediğini; XIII. asrın son yıllarından itibaren *yıldız*ların kollarının içindeki boşlukların ahşap işçiliğinde olduğu gibi *rûmî* motifleri ile doldurulduğunu; *rûmî* ve *geometrik* motiflerin iki katlı olarak işlendiğini; 1320 tarihinden XIV. asrın başına kadar *yıldız*ların poligonal çerçeveler içine alınmış olduğunu; XIV. asrın başından-beri ışık-gölge oyunlarına çok önem verildiğini, motiflerin, çok ince ve sık işlenmesi ile kompozisyonun bir dantel görünüşü aldığını tesbit etmiş bulunuyoruz.

Rûmî ağları:

Ahlat mezartaşlarında *rûmî*ler saf olarak veya diğer motiflerle karıştırılarak geniş ölçüde kullanılmıştır. Saf olarak cephe nişinin içinde, köşeliklerde ve bordürlerde; *yıldız* ile beraber yine nişin içinde, alınlık panosunda; şeritlerle kaynaşmış olarak, alınlık panolarında; *yazı* ile birlikte de alınlık panolarında, bordürlerde ve kitâbelerde görülmektedir. *Rûmî ağları* bazen bütün cepheyi süsleyen büyük *kandil* motiflerinin etrafını sardığı gibi, bazen de, herhangi bir panoda, kıvrımların arasına yerleştirilmiş küçük *kandil* motiflerini ihtiva eder. Bu bölümde cephe nişlerinin içini dolduran ve *kandil*li şahidelerle *kandil*in etrafını saran *rûmî* tezyinatı inceleyeceğiz. Fon mahiyetinde, talî bir unsur olarak kullanılan *rûmî*ler, fon teşkil ettikleri esas unsurlarla ilgili bahislerde gözden geçirilmişlerdir. Keza, bordürler üzerinde bulunan *rûmî*ler de bordürler incelenirken ele alınacaktır.

Genel olarak *rûmî*lerin doğuşu ve gelişme safhaları hakkında açık ve kesin bilgilere sahip değiliz. *Rûmî* adı bu stilize tezyinatı *Anadolu*'ya bağlamaktadır. Fakat bu alâkanın tezyinatın menşeine işaret ettiği söylenemez. *Gazne*'de daha XI. asırda tam gelişmiş *rûmî* örnekleri mevcuttur. *Anadolu*'da da XII. asrın ortalarından kalan ahşap eserlerde *rûmî*nin en gelişmiş örneklerini görüyoruz. Fakat *rûmî*nin bundan evvelki safhalarına ait örnekler bilinmemektedir. Bu tezyinatın kök olarak *Samarra* motiflerinden çıktığı düşünülebilir[271]. *Ahlat*'taki XII. asrın ilk yarısından kalan prizmatik sandûkaların üzerinde görülen çatallı *post-Samarra spiral*leri (199, 201, 204. res.) *rûmî* kıvrımlarının menşeine ışık tutmaktadır. Bunlardan önce *rûmî*nin tam olarak geliştiğini biliyoruz. *Ahlat*'taki *spiral*ler, arkaizan örnekler de olsa, *Samarra* motiflerinden *rûmî*ye varan gelişmenin bir merhalesini göstermekte ve aradaki bağı kurmamıza yardım etmektedir.

Ahlat'ta şahideli mezarların XII. asrın son çeyreğinden kalmış olan en eski örneklerinde (Kat. No. 20, 33) cephedeki büyük niş motifinin içi iri *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur. Taşlar bozulduğu için detayları seçmek mümkün olamamaktadır. XIII. asrın ilk çeyreğinde yapılmış olan birkaç şahidenin (Kat. No. 23, 28) nişinde de *barok* karakterli *rûmî* kıvrımları kullanılmıştır. Asrın kalan üç çeyreğinden ancak bir iki örneğe sahibiz. Bunlardan 647/1275 yılında yapılmış olan biri, şahidenin üç yüzündedir (Kat. No. 51). Burada, üstüste sırala-

[271] Excavation at Samarra, LXIII, C, CXI, CXIII. lev.

nan *rûmî* tomurcukları ile o tomurcukların ikiye ayrılan uçlarından çıkarak bir aşırı üstte bulunan tomurcuğa sap ve ucundan çıktığı ile sapına bağladığı iki *tomurcuk* arasında kalana da çerçeve teşkil eden üzeri taramalı yarım *palmet* yapraklarının ördüğü bir desen görülmektedir (10. şek.). Burada bir sistem dahilinde devamlı bir tekerrür söz konusudur. Yalnız bir istikamette üretilmeğe müsait olan bu desen bordürlerde kullanılan bir sudur.

ŞEKİL. 10

*Meydanlık Kabristanı*nda, XIV. asrın ilk çeyreğinde yapılmış olan bazı örnekler de mevcuttur. Bunlardan 1311-1315 yıllarına tarihlenen şahidede (Kat. No. 77) *rûmî*ler yoğun bir şekilde nişi doldururlar. Tomurcuklar ve yapraklar düz satıhlı, ince kıvrımlar çizen saplar yuvarlak satıhlıdır. Panonun ekseni üzerinde alt ve üst kısımlara küçük birer *kandil* motifi yerleştirilmiştir. *Kandil*lerin sapları *rûmî*lerle karışmış ve kaynamıştır. *Rûmî ağları*nın birer motifi haline gelen *kandil*lerin ve aralarındaki tomurcukların üst üste sıralanması panonun eksenini belirli hale getirmektedir. Oygu dik ve derindir. 719/1319 tarihli şahidede (Kat. No. 96) katalog numarası 51 olan eserde gördüğümüz *rûmî* suyun daha zengin, daha ince işlenmiş bir varyasyonu görülmektedir. Ortada üstüste dizilen tomurcuklar bir eksen teşkil etmektedir. Nişin içine alınmış *rûmî* kıvrımlarının XIII. asır *Anadolu* mimarîsindeki en güzel örneklerini *Konya*'daki *İnce Minareli*'nin (1260-65) minare kaidesinde ve *Sivas Gök Medrese*'de portalin üstündeki duran dendanlarla, *Çifte Minareli* kazasında çıkan dendanlarda buluyoruz. Bu örneklerde kompozisyon çerçeveye göre düzenlendiği gibi, bariz bir eksen de mevcuttur. *Norşin*'deki 720/1320 tarihli şahidede de (Kat. No. 87) *rûmî* ağları içinde birer küçük *kandil* motifi yer almaktadır. Bunlarda *kandil* tomurcuk gibi bir *rûmî* motifi haline getirilmiştir.

XVI. asrın ikinci çeyreğinde de çoğu bozulmuş olan bazı örneklere sahip bulunuyoruz. Bunlarda sanatkârın nişin içini tamamen serbest olarak değişik şekillerde doldurduğu görülmektedir (Kat. No. 91, 93, 94, 99). Bunların en mükemmel, en temiz örneği 730/1330 tarihli şahidedir (Kat. No. 99). Desen, ortada çok sık olarak üst üste binen *rûmî* tomurcuklarının çizdiği bir eksenle iki yanda bu eksenden taşan ince sık yaprak ve kıvrımlardan müteşekkildir. 886/1481 tarihli şahide (Kat. No. 108) motiflerin aslî karakterini kaybettiği geç bir eserdir. Burada nişin içini dolduran kıvrımlar artık *rûmî* değildir.

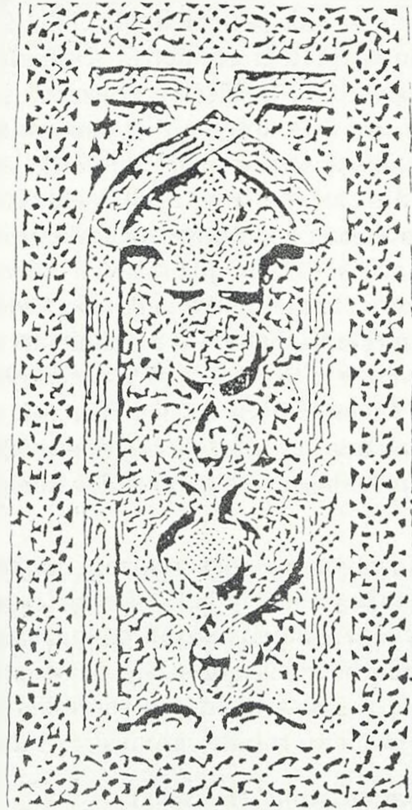
*Kandil*li şahidelerin bazılarında da bütün saha *rûmî*lerle doldurulmuştur. 664/1266 tarihli şahidede (Kat. No. 48) bütün satıh tomurcuklu ince ve sık *rûmî* kıvrımları ile ve üzerleri taranmış yarım *palet* yaprakları ile kaplanmıştır. Üstte *kandil*in bağlandığı *geometrik* bir şekil yer almaktadır. *Rûmî*ler alttan üstten dolaşarak bu *geometrik* çerçevenin içini dışını doldururlar. *Kandil*in askısı iri bir *rûmî* tomurcuğu ile nihayet bulmaktadır. Burada ekseni, *kandil*in ağzı ile askısının üzerindeki iki tomurcuğun arasında, üstüste sıralanan tomurcuklar teşkil etmektedir. Bununla beraber *kandil*in üst kenara kadar varan uzun askıların teşkil ettiği açı ekseni belirsiz hale getirmektedir. 1293-95 yıllarına tarihlenen şahidede (Kat. No. 114) ise *kandil*in bağlandığı *geometrik* şekillerle kaynaşmış olan düz satıhlı, iri *rûmî* kıvrımları ile karşılaşıyoruz. *Rûmî*ler bu *geometrik* şekillerden çıkmaktadır. Keza *kandil* askılarının ucunda da, üst üste, düğmeli iri *rûmî* motifleri bulunmaktadır. Burada *kandil*in askıları arasında dik olarak sıralanan iri motiflerle, askıların üzerine yerleştirilmiş tomurcuklar ekseni çizmektedir. Motifler iri ve aralıklı olduğu için askılar bu ekseni bozmamaktadır. *Kandil* iri *rûmî*ler arasında ehemmiyetini kaybetmiştir. 1290-1300 yıllarına tarihlediğimiz diğer bir örnekte (Kat. No. 115) bu düz satıhlı iri *rûmî* motiflerinin daha sıklaştığını ve daha baroklaştığını görüyoruz. Panonun üst yarısında *kandil*in birleşen ve tek olarak devam eden askısı ekseni belirtmektedir. Fakat alt kısmında iri ve sık motifler arasında eksen dağılmıştır. 721/1321 tarihli şahidede (Kat. No. 117) *kandil* ehemmiyetini kaybederek alelâde bir motif haline gelmiştir. *Rûmî*ler düğmeli, iri, kaba, sık ve yoğundur. Burada *kandil*in ağzından itibaren üstüste sıralanan ve yukarıya doğru gittikçe küçülen tomurcuklar belirli bir eksen çizmektedir. Bu örnekten sonra bu tip şahide kompozisyonunun terkedildiği görülmektedir.

Ahlat mezartaşlarındaki *rûmî* kompozisyonlarının müşterek vasıfları sâhanın ortasında, genellikle üstüste binen tomurcuklarla belirtilen bir eksen bulunması ve bu eksenden çıkan filiz ve kıvrımların iki yanı simetrik olarak doldurmasıdır. *Rûmî* kompozisyonlarını *yıldız ağları*ndan ayıran en belirli özelliklerden biri de sanatkârın *rûmî* desenlerini daima çerçeveye göre organik olarak düzenlemek imkânına sahib oluşudur. Yani burada kenarlar deseni kesmemekte, kenara gelen kıvrımlar rahatça içeri döndürülmektedir.

Barok palmet ve nar kompozisyonu (11. şek.):

Nişli şahidelerde nişin içinde kullanılan üçüncü kompozisyon grubunu *barok palmet* ile *nar* veya *haşhaş* teşkil eder. Bu kompozisyon XIII. asrın son çeyreği ile başlar ve yarım asır kadar *yıldız ağları* ile beraber devam ettikten sonra, XIV. asrın ilk çeyreğinin sonuna doğru kaybolurlar. Yalnız, XVI. asrın başında K a s ı m b. M u h a m m e d bu sanatla beraber bu kompozisyonu da ihya etmek istemişse de teşebbüsü ömürlü olamamıştır. Bunlarla çağdaş olan *rûmî*li kompozisyonlar pek az olduğu halde, bunların kaybolmasından sonra diğerlerinde bir artış, bir canlanma müşahede edilir. En eskisinden (Kat. No. 52) sonuncusuna (Kat. No. 31) kadar, bir istisna ile, bütün örneklerde niş *rûmî*li bir su ile dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. İstisna teşkil eden örnek (Kat. No. 60) XIII. asrın son yıllarına tarihlenmektedir. Burada sivri kemerli nişin ayrı bir bordürü yoktur. *Rûmî* yerine yazı ile doldurulmuş olan dış bordür, kemeri ile birlikte bütün nişi çizmekte ve çevrelemektedir. Diğer örneklerde niş kemerinin iki kavsi tepede birbirini katedip iki yana doğru yatay olarak uzanmaktadır (11. şek.). Elimizdeki bütün örneklerde (Kat. No. 31, 52, 55, 63, 64, 72, 75, 83, 84) küçük farklarla aynı kompozisyon tekrarlanmaktadır. Bir *rûmî ağının* örttüğü zemin üzerinde (Kat. No. 72) kemerin tepe noktasından geçen dik bir eksene göre simetrik olarak, üstüste, iki yana açılan *palmet* yaprakları, bu yaprakların çerçeve teşkil ettiği *nara* benzeyen bir motif, *nar*dan çıkan yaprakların taşıdığı yuvarlak bir şekil (muhtemelen yine bir *nar*) ve en üstte iri bir *tomurcuk* yer almaktadır. Üstteki *tomurcuk* hemen daima, alttaki yapraklar da yer yer yandaki bordüre taşmaktadır. Bütün bu motiflerin üzeri *rûmî* tomur-

cukları ve kıvrımları ile ince ince işlenmiştir. *Nar*lar, bazan da üstteki tomurcuğun orta yaprağı, filigran tarzında kafeslidir. Bu kompozisyonun örneklerini tipolojik ve kronolojik bir tasnife tabî tutarak bir gelişme ve değişme seyri tesbitine imkân yoktur.

ŞEKİL. 11

Bunların mimarî tezyinatta paralellerini bulmak mümkündür. Motifler *Ahlatlı* büyük mimar H û r ş a h 'ın eseri olan *Divriği Ulu Camii*'ni hatırlatmaktadır. Bilindiği üzere *Divriği Ulu Camii* bu şahidelerin 676/1277 tarihli olan (Kat. No. 52) en eskisinden takriben yarım asır önce yapılmıştır. *Divriği Ulu Camii*'nin bu mezartaşlarına niçin zamanında tesir etmediği cevaplayamadığımız bir sorudur. Ancak bu şahidelerle *Divriği Ulu Camii*'ndeki motifler arasındaki benzerlik, bir menşe birliğinin kat'i işaretidir. Bilindiği gibi *Divriği Ulu Camii* nevi şahsına münhasır kalmış bir eserdir. *Anadolu*'da *Moğol* istilâsından sonra, bilhassa 1270 lerden itibaren mimarî tezyinatta bir baroklaşma görülmektedir. *Ahlat* şahidelerindeki bu barok kompozisyon bu devreye rastlamaktadır. *Sivas*'taki *Çifte Minareli* ile *Buruciye Medreselerinin* portallerindeki *palmet*li pano ve *Amasya*'daki *Bimârhane*'nin cephe tezyinatı, *Ahlat* şahidelerindeki kompozisyonun en yakın paralelleridir. XV. asra kadar uzanan paralelleri saymayı lüzumlu bulmuyoruz. *Bimârhane*'de bu barok tezyinatın *Ahlat*'takiler gibi sivri kemerli nişler içine alınmış olması ve niş kemerinin iki kavsinin tepede birbirini kat ederek iki yana dönmesi aralarında büyük bir yakınlık ve ilgi kurmaktadır. Görülüyor ki bu eserler bu devir üslûbu içinde birleşmişlerdir. Burada da, *Divriği Ulu Camii*' ile yukarda saydığımız eserler ve *Ahlat* şahideleri arasında ayrı zamanlarda ve ayrı yollarla ilgi kurulan müşterek bir kaynak söz konusu olmak gerekir. Bu plâstik *palmet* motiflerinin en eski örnekleri

XII. asırdan kalan *Ardisdan Mescid-i Camii*[272] ile *Kazvin*'deki *Medrese-i Haydariye*'nin[273] mihraplarında, *Hemedan*'daki *Kümbet-i Aleviyan*'ın[274] ve *Abrakuh*'daki *Pîr Hamza Sebzpûş Türbesinin*[275] stüko panolarında bulunmaktadır.

Birbiri ile kaynamış rûmîlerle şeritlerin teşkil ettiği örgüler:

Ahlat mezartaşlarında görülen değişik bir tezyin şekli de *rûmî*lerle şeritlerin kaynaşarak teşkil ettikleri örgülerdir. Bunları üç grupta incelemek mümkündür:

a — Örgülü kûfîden mülhem geçmeler: İlk defa A h m e d e l - M ü z e y y i n 647/1249 tarihli eserin (Kat. No. 42) alınlık panosunda, altlı üstlü simetrik olmak üzere *örgülü kûfî*yi andıran kaba bir desen kullanmıştır. Şeritlerin uçları göz teşkil eden kıvrımlarla nihayetlenmektedir. Bu desen iki ayrı gruba da kaynak olmuştur. *Örgülü kûfî*ye benzeyen geçmelerin alınlık panosunda yer aldığı ilk şahide 668/1269 tarihlidir (Kat. No. 30). Buradaki geçmelerin A h m e d e l - M ü z e y y i n 'in eserindeki geçmelerle alâkası çok açıktır. Tesbit edebildiğimiz örneklere göre bunu 682/1283 tarihli şahidenin alınlık panosu takib eder. Burada zemin *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur. Yuvarlak profilli şeritlerin uçları *rûmî* kıvrımları ile nihayetlenmektedir. Yuvarlak bir şekil çizen ortadaki geçme, iki yandaki örgülü şekillere birbirleri ile karşılaşan şerit uçlarının müşterek olarak teşkil ettikleri birer *rûmî* motifi ile bağlanmaktadır. Bunlardan XIII. asrın sonuna kadar yapılmış olanlar (Kat. No. 55, 56, 62, 64, 75) aynı esas, aynı sistem içinde değişik örgülerin denendiği motiflerdir.

Bu desen XIII. asrın son çeyreğinden itibaren (Kat. No. 52) alınlık panolarını süslemeğe devam ettiği gibi, başka bir tip alınlık panosunun bulunduğu şahidelerde, imza kitabesinin altında veya üstünde yer alan ikinci panoda kullanılmıştır. Asrın başlarından itibaren boşlukları dolduran *rûmî ağları* gittikçe yoğunlaşır ve örgüler sıklaşır (Kat. No. 80; 12-13. şek.). Hemen bütün örneklerde şeritler düz satıhlıdır. Desen örülürken panonun alt tarafında bir hat meydana getirmektedir. (Kat. No. 64, 84). Bu tipin en güzel örneklerinden biri 714/1314 tarihli şahidedeki alınlık panosundadır (Kat. No. 72; 14. şek.). Buradaki bütün uçları *rûmî* kıvrımları ile biten düz satıhlı enli şeritlerin araları dik ve derin oyulmuş ince *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur. Bu ince *rûmî*ler, şeritlerle aynı hizada olmakla beraber, esas deseni belirtmeğe yarayan bir fon mahiyetindedir. Güzel örnekler veren bu tip 730/1330 tarihli şahideden (Kat. No. 99) sonra alınlık panosunda görülmez.

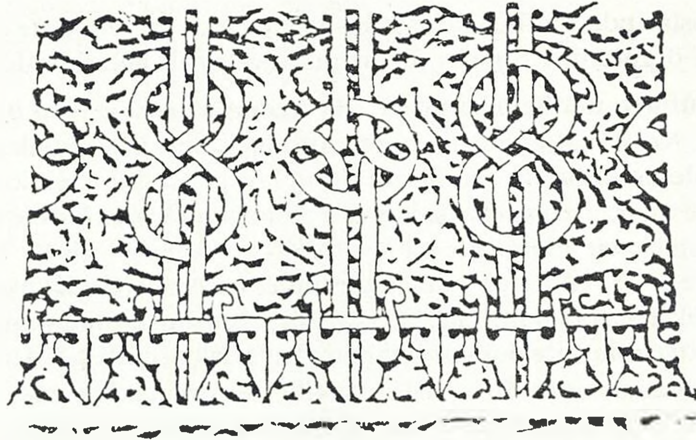
İkinci panoda XVI. asrın başına kadar devam eden örgüler alınlık panosundakilere göre daha sık, daha yoğundur (Kat. No. 79, 89, 110). Bunlarla 721/1321 tarihli bir örnekle (Kat. No. 31) beraber panonun içinde, üstte, çerçeve silmesine paralel ikinci bir çizgi daha belirir (Kat. No. 101), yoğunluk gittikçe artar. Bazı örneklerde motifleri seçmek âdeta imkân dışına çıkar.

Bu desenlerin *örgülü kûfî* ile akrabalığı açıktır. Gerek *İran*'da, gerek *Anadolu*'da aynı örgüleri gösteren *kûfî* yazılar çoktur. Fakat daha *Farûmad Mescid-i Camii*'nde bu örgülerin yazı olmaktan çıkarak sadece bir desen haline geldiğini görüyoruz[276]. *Anadolu*'da *Divriği Ulu Camii*'nde minber tahtının alınlığında, *Huand Medresesi*'nin portal şeritlerinde ve *Si-*

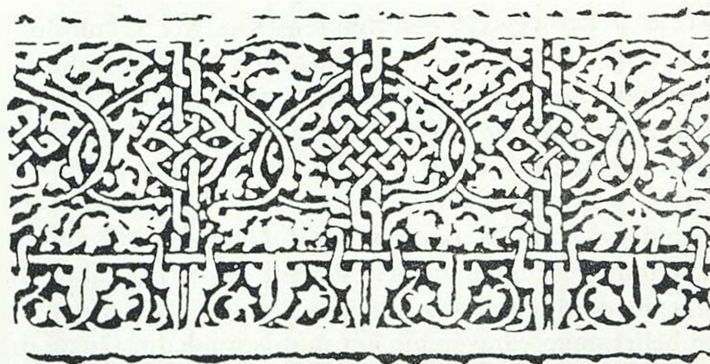
---

[272] A. U. Pope, *A Survey of Persian Art*, IV, 321-324. lev.; S. Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, 114-115. s., 132. res.
[273] *A.e.*, 313-316. lev.; S.Ögel, *a.g.*, 115. s.
[274] *A.e.*, 329-332. lev.; S.Ögel, *a.e.*, 115-116. s., 134-35. res.
[275] *A.g.*, 391. lev.; S.Ögel, *a.e.*, 116. s., 136. res.
[276] S.Ögel, *a.e.*, 131. res.

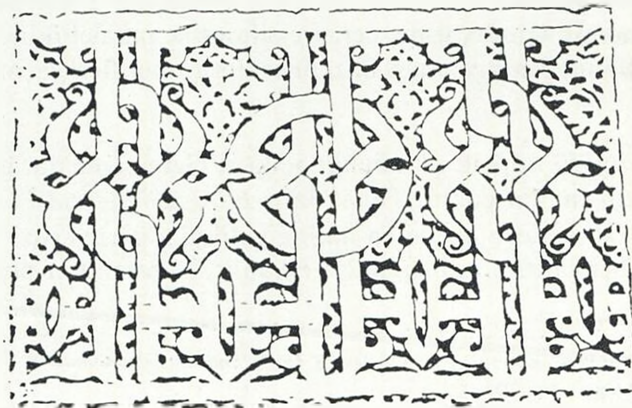
vas'taki *Çifte Minareli*'nin cephesinin muhtelif kısımlarında aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ancak hiçbir yerde *Ahlat* şahidelerinde olduğu gibi *rûmî*leşmiş, ince ve yoğun ağlar haline gelmemiştir.

ŞEKİL. 12

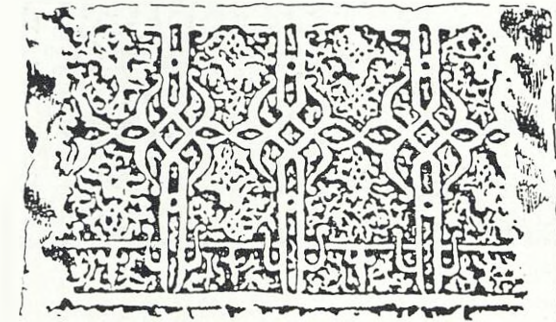

ŞEKİL. 13

ŞEKİL. 14

b — Geometrik olarak düzenlenen rûmîler: Bu kompozisyonun esasını *geometrik* olarak düzenlenen *palmet* yaprakları ile onların bir şerit halinde uzayarak köşeli ve yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra yine *rûmî* yaprakları ve kıvrımları ile nihayetlenen sapları meydana getirmektedir. Zemin bütün örneklerde ince ince işlenmiş yoğun *rûmî ağları* ile kaplanmıştır. Yalnız alınlık panolarında kullanılan bu kompozisyonun da başlangıcını Ahmed el-Müzeyyin'in 476/1249 tarihli eserine (Kat. No. 42) bağlamak mümkündür. Fakat tam karakterini almış olarak XIV. asırda başlar (Kat. No. 65) ve asrın ilk yarısında sık kullanılır (Kat. No. 67; 15. şek.). İkinci yarıdan itibaren süratle azalarak XV. asırda birkaç (Kat. No. 107), XVI. asırda da tek örnekle (Kat. No. 110) temsil edilerek son bulur (16. şek.). İlk örneklerde *palmet* yaprakları ve şeritler düzdür. 1310-15 yıllarına tarihlediğimiz bir şahidede (Kat. No. 78) *palmet* yapraklarının üstünün tarandığını ve şeritlerin yivlendiğini; 720/1320 tarihini taşıyan bir örnekte de (Kat. No. 79) şeritlerin zincir gibi örüldüğünü görmekteyiz. *Palmet*ler bu tarihten itibaren bazı istisnalarla hemen bütün eserlerde taramalıdır. Aynı şeyi yivli şeritler için de söyleyebiliriz. Ancak, örtülü şeritlere seyrek olarak rastlanmaktadır (Kat. No. 70, 100).

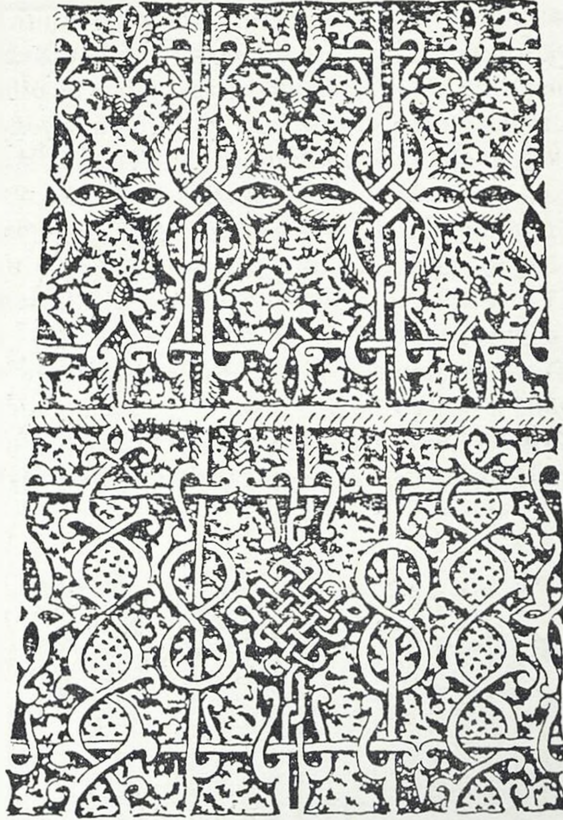

ŞEKİL. 15

Daha 700/1300 tarihli şahidede (Kat. No. 65), panonun alt tarafında, örgünün bünyesine dahil olarak, çerçeve silmesine paralel bir hat teşekkül etmiş idi. Bu hat istisnasız bütün örneklerde mevcuttur (Kat. No. 67, 98). Asrın ilk çeyreğinin sonundan kalan bir şahidede (Kat. No. 101) çizgilerin ilk defa dört yanda teşekkül ettiği ve bir iç çerçeve meydana getirdiği göze çarpmaktadır. Bu çerçeve (bazan iki bazan üç kenarda birer çizgi halinde olmak üzere) asrın ilk çeyreğinden sonra yapılan kompozisyonların çoğu için karakteristiktir (Kat. No. 90-92, 100, 107, 110).

Anadolu'da XIII. ve XIV. asra ait bazı eserlerin tezyinatında *rûmî* saplarının *geometrik* örgüler teşkil ettiğini biliyoruz. *Sivas*'taki *Çifte Minareli*'nin cephe şeritlerinde, *Erzurum*'da *Hatuniye Medresesi*'nin eyvan tezyinatında, keza, *Amasya*'daki *Bimârhane*'nin portalinde gerek kasetlerin içini dolduran motiflerde gerek kasetleri kuşatan *rûmî* sularda sapların *geometrik* olarak düzenledikleri ve *örgüler* teşkil ettikleri malûmdur. *İran*'da *İlhanlı* devri evlerinde, örnek olarak, *Bistam*'daki *Beyazid Türbesi*'nin mihrabında[277], *Kum*'daki *İmamzade Ali b. Cafer*'in kubbe göbeğinde[278], *İsfahan*'daki *İmamzade Rabia Hatun*'un *Tahran Müzesi*'nde bulunan mihrabında da[279] *rûmî* sapları *geometrik* bir düzende örülmüşlerdir. Bunların

[277] D.N.Wilber, *The Architecture of Islamic Iran*, 127-128. s., 37. res.
[278] *A.e.*, 132. s. 51. res.
[279] *A.e.*, 138. s., 68. res.

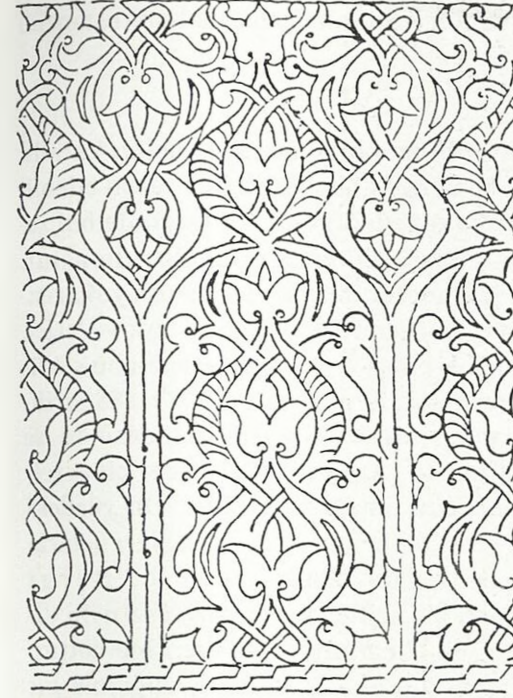
ŞEKİL. 16

hepsi aşağı yukarı çağdaş eserlerdir. *Nebatî* ve *geometrik* motiflerin bu terkibi, daha doğrusu, gerek *nebatî*, gerek *geometrik* motiflerin aslî karakterlerini kısmen kaybetmeleri ve şekiller arasındaki keskin farkların kaldırılması *İlhanlı* devrinin tezyînî prensiplerindendir. *Ahlat* şahideleri de bu prensiplere göre tezyin edilmişlerdir. Fakat incelediğimiz kompozisyonun bir benzerine başka yerde rastlanmamıştır. Bu, tamamen *Ahlat*'a has örneklerden birisidir.

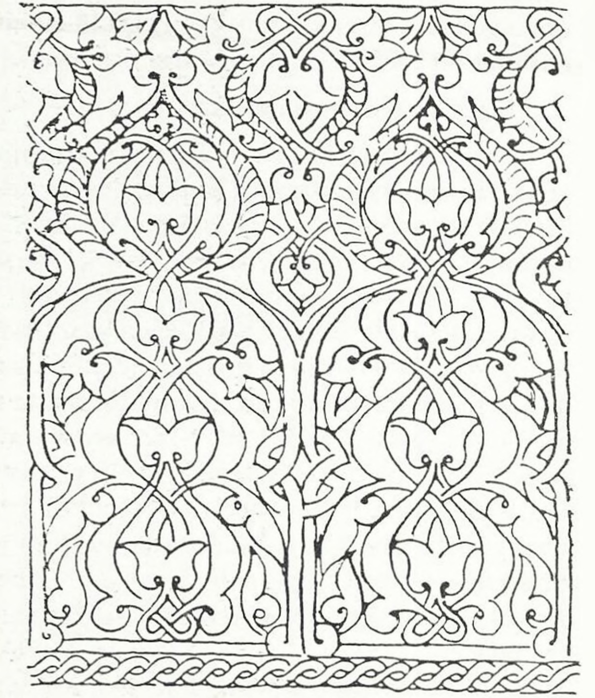
c — Niş teşkil eden palmet örgüleri:

Bu kompozisyonda *palmet* yaprakları ile bu yapraklardan çıkan saplar taşkın sivri kemerli birer niş şeklinde düzenlenmişlerdir. Niş'in kemeri, karşılıklı yer alan iki *palmet* yaprağı ile teşkil edilmiştir. (17-18. şek.). Yaprakların alt ucundan çıkan saplar aşağıya doğru uzayarak nişlerin kenarlarını çizmektedir. Yanyana gelen iki nişin komşu kenarları birbirlerine dolanarak *geometrik örgüler* meydana getirirler. Nişlerin içini ve aralarındaki boşlukları tomurcuklu *rûmî*ler doldurmuştur. Bu şekilde yan yana sıralanan dört veya üç nişten meydana gelen kompozisyon şahidenin alınlığında, eteğinde veya hem alınlığında hem eteğinde son çeyreğinde kalan en eski şahidelerdir. XIII. asrın ilk çeyreğinde de bu niş yer alır.

Tezyini küçük nişler XII. asrın eteğinde yanyana dizilen basit motiflerle beraber görülürler. Bunlar, şahidenin dizilerinde mühim bir değişme görülmez. Yukarıda açıkladığımız kompozisyon ilk defa asrın son çeyreğinde, üç nişli olarak bu şahidenin etek panosunda yer almıştır. (Kat. No. 53). Burada, iki yanda bulunan nişlerin içindeki *rûmî* ağlarının arasında küçük birer *kandil* motifi görülmektedir.

ŞEKİL. 17

ŞEKİL. 18

İlk defa 695/1295 tarihli şahidede (Kat. No. 63) alınlık panosuna işlenmiş olan bu kompozisyon, takriben yarım asır hem alınlık, hem etek panosunda birlikte kullanıldıktan sonra (Kat. No. 86, 93) yine etek panosuna çekilir ve XV. asrın ilk çeyreğinin sonlarına kadar devam eder. Son görüldüğü eser 823/1420 tarrihli bir şahidedir (Kat. No. 107).

Dizi halinde tezyinî niş motifleri XIII. asrın sonlarında minberlerin de alt kısımlarında görülmeğe başlar. Bilinen örneklere göre bunların en eskisi *Ahî Şerefeddin Camii*'nin minberidir (1290). XIII. asrın bazı mimarî eserlerinde de mihrabiyelerin üzerinde küçük niş dizileri bulunmaktadır. Örnek olarak *Ağzıkara Han*'ı *Sivas*'taki *Çifte Minareli*'yi zikredebiliriz. Tezyinî niş dizileri *Anadolu*'ya has bir motiftir. Bunların en eski örnekleri de *Ahlat* mezartaşlarında görülmektedir. *Palmet* yaprakları ve onların sapları ile teşkil edilen niş motiflerine ise hiçbir yerde rastlanmamıştır.

Geç devirlerde *nebatî* motiflerin *geometrik* olarak düzenlendiği değişik bazı örnekler de mevcuttur.

886/1481 tarihli şahide (Kat. No. 108) kompozisyonların çözüldüğü, bozulduğu bir eserdir. Alınlık panosunda altı köşeli iki *yıldız* şeklinde düzenlenen naturalist *yaprak* ve *çiçek*lerle bunları çerçeveleyen yivli şeritlerin teşkil ettiği bir kompozisyon yer almaktadır. *Çiçekli yıldız*ların aralarında kalan boşluklar karakterini kaybetmiş *rûmî* motifleri ile doldurulmuştur. Bu kompozisyonun *Ahlat*'ta öncesi ve sonrası bulunmadığı gibi başka yerde de herhangi bir benzerine rastlanmamıştır.

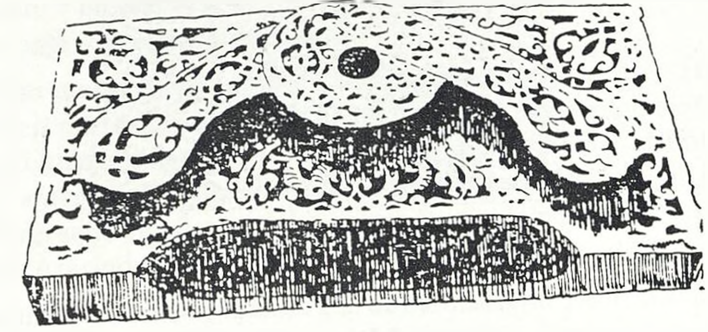
908/1502 (Kat. No. 108) ve 914/1508 (Kat. No. 112) tarihli taşlar *Meydanlık Kabristanını* süsleyen son eserlerden ikisidir. Bunlarda, çok ince olarak işlenmiş yoğun *rûmî* kıvrımlarının üzerinde, ince yarım *palmet* yapraklarının teşkil ettiği halkaların çeşitli örgüleri ile mey-

dana getirilen birer kompozisyon görülmektedir. Işık ve gölgenin son derece maharetle tanzim edildiği bu eserler maniyerizmin örnekleridir.

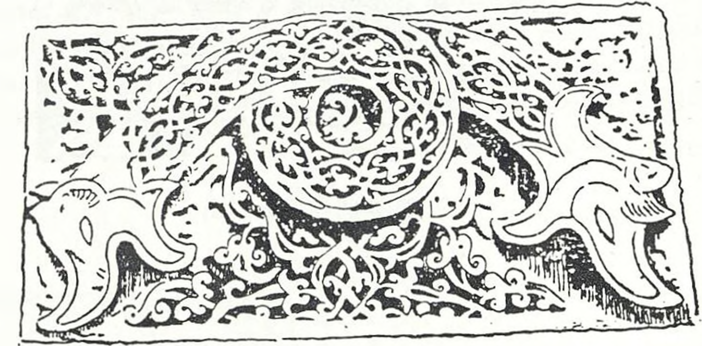
Ejder ve ejder-kemerler:

Bazı şahidelerin arka yüzlerinin alınlığında çıkıntılı bir tabla üzerinde uçları çatallı, yuvarlak veya *ejder* başları ile biten sivri ve düğümlü kemerler görülmektedir. Tesbit edebildiğimiz ilk kemer V e y s b. A h m e d 'in 1270 yıllarına tarihlediğimiz bir eserinde bulunmaktadır. Bu kemer sağır olarak yapılmış ve üzeri *rûmî*lerle doldurulmuştur. E s e d e l - M ü z e y y i n 'in 684/1285 tarihli eserinde kemer mukarnas sıralarının yukarısına oturtulmuştur. Kemerin uçları, çatallanarak içe doğru dönen büyük kıvrımlar teşkil ederler. Bu uçların tabiî bir kemer başlangıcı olmadığı muhakkak olduğu gibi, kemerlerin bu şekilde tezyinî bir unsur olarak kullanıldığına da rastlanmamıştır. Aynı sanatkâr 687/1288 tarihli eserinde (Kat. No. 56) böyle bir kemer motifi kullanmış; 691/1292 tarihli şahidesinde ise hem arka, hem ön yüzün alınlığına birer kemer yerleştirmiştir. Arka yüzdeki kemer bir evvelkinin çok yakın benzeridir. Kemer uçları barok *palmet* kıvrımları halindedir. Ön yüzdeki kemerin iki kavsi kendi içinde birer büklüm yaparak bir *yılan* başını hatırlatan sivri uçlarla nihayetlenmektedir. E s e d b. E y y û b 'un bildiğimiz iki talebesinden H a v e n d b. B e r g î de 960/1291 tarihli eserinde (Kat. No. 75) uçları kıvrımlı bir kemer yapmıştır. E s e d 'in diğer talebesi A s î l b. V e y s 'in konumuz bakımından çok ehemmiyetli iki eseri mevcuttur. 700/1300 tarihli şahidesinde (Kat. No. 65) uçları baş gibi top olarak yapılmış düğümlü bir kemer (19. şek.); tarihsiz olan diğerinde (Kat. No. 64) ise uçları korkunç birer *ejder* başı ile nihayetlenen düğümlü bir kemer işlenmiştir (20. şek.). Tarihi belli olmayan bu eseri, imzasında hocasının adını kaydetmesi sebebi ile, diğerinden biraz önceye koyuyoruz. Aynı şekilde A s i l b. V e y s 'in kardeşi M u h a m m e d b. V e y s 'in de bir *ejder* ve bir kemer kompozisyonu mevcuttur. 1300 civarına tarihlediğimiz ejderler (Kat. No. 71) düğümlü bir kemerin iki ucundadır (21. şek.). Bu düğümlü kemer A s î l b. V e y s 'in kemerleri ile aynı tiptedir. *Ejder*ler *kurt* başını hatırlatmaktadır. Başlar çok büyük ve detaylı olarak işlenmişlerdir. 714/1314 tarihini taşıyan diğer eserinde (Kat. No. 72) ise, iri kıvrımlarla çatallaşan ve uçları açılmış bir *ejder* ağzını andıran bir sivri kemer görülmektedir (22. şek.). Aynı sanatkârların, aynı yıllarda hem kemer, hem *ejder* yapmaları; kemerlerin ya düğümleri ya da uçları ile *ejder*leri hatırlatmaları, bu iki motif arasında mahiyet bakımından bir fark bulunmadığını, kemerlerin de tamamen stilize birer *ejder* olduklarını açık olarak ortaya koymaktadır. Bunların bazılarına niçin *ejder* başı işlendiği sorusuna kesinlikle cevap veremeyiz. Ama, burada sembolizmin, mezarı yaptıran tarafından müşahhas şekillerin hoş karşılanmayışının rolü olabilir.

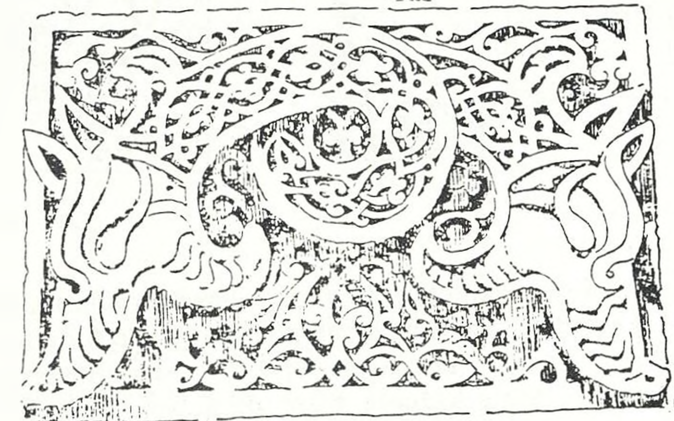
*Meydanlık Kabristan*ında birini 1290-1300 yıllarına (Kat. No. 115, 23. şek.), diğerini XI-XII. asrın sonuna (Kat. No. 60. 24. şek.) tarihlediğimiz iki *ejder* figürü daha mevcuttur. Bunların hangi sanatkârların elinden çıktığını bilemiyoruz. Ancak tarihli ve imzalı örneklere göre kemer ve *ejder*ler 1270 ile 1314 yılları arasında ve birbirleri ile *usta, şagirt* ve *kardeş* münasebetleri içinde bulunan belli sanatkârlar ve kuvvetli ihtimalle E s e d b. E y y û b veya talebesi A s î l b. V e y s tarafından yapılmış olabileceklerini düşünmek mümkündür. XVI. asrın başlarında, XIV. asrın bütün motif ve kompozisyonlarını canlandırmak isteyen K a s ı m b. M u h a m m e d iki eserinde *ejder-kemer* motifini de kullanmıştır. Bunlardan 910/1505 tarihli olan (Kat. No. 110) şahidede M u h a m m e d b. V e y s 'in 714/1314 tarihli eserindeki kemer şekli kopya edilmiş; 912/1506 yılında yapılmış bulunana da (Kat. No. 111, 25. şek.) uçları çatallı ve kıvrımlı, üzeri pulları ifade eden ince *balıksırtı* deseni ile süslü, iki dilimli değişik bir *ejder-kemer* işlenmiştir.

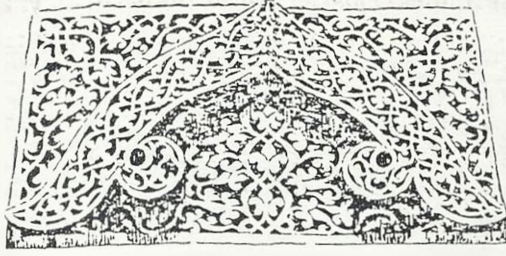
ŞEKİL. 19

ŞEKİL. 20

ŞEKİL. 21

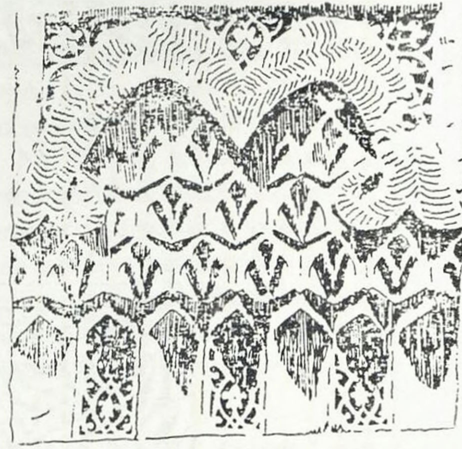
22. Şekil (Kat. No. 72)

23. Şekil (Kat. No. 115)

ŞEKİL. 24

ŞEKİL. 25

XIII.-XIV. asır *Anadolu* sanatında *ejder* gerek mimarî tezyinatta, gerekse el sanatlarında çok kullanılan bir motifdir[280]. Fakat, *Afyon* mezartaşındaki bir çift *yılan* figürü[281] hariç tutulursa, *Ahlat*'takilerin dışında mezartaşları üzerinde bu motife tesadüf edilmediği gibi, diğer örnekler içinde böyle kemer şeklinde stilize edilmiş veya kemerle kompoze edilmiş *ejder* figürleri de bulunamamıştır. Düğümleri ve ters çevrildiği zaman aldığı kemer biçimi ile

[280] G.Öney, *Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri*, Belleten, XXXIII, 130. sayı, 1969, 171-192. s.

[281] K. Otto-dorn, *Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs aus Kleinasien*, Ars orientalis, III, 1959, 63. s., 1-2. res.

Erzurum Hatuniye Medresesi'ndeki *ejder*ler *Ahlat*'takilerin en yakın örneğidir. 1285-91 yıllarına tarihlenmiş olan[282] bu medrese ile *Ahlat*'taki *ejder*li mezartaşlarının tarihleri arasındaki yakınlık da bu bağı kuvvetlendirmektedir.

Ejder motifini *İran* menşeyli bir şahidede de görmekteyiz (440. res.). Halen *Doğu Berlin*'de *Pergamon Müzesi*'nde bulunan bu şahide (Env. No. J. 591) firûze çiniden yapılmıştır. Burada *ejder*ler içteki kırma kemerin alınlığında *rûmî*lerle kompoze edilmiş olarak yer almaktadır. *Ahlat*'taki *ejder*lerin gövdelerini teşkil eden kemerler ve kemerin gerek köşelikleri, gerekse çerçevelediği sahâ *rûmî*lerle kaplanmıştır. Bugün için bilhassa mühim olan husus *İran*'da da bir şahide üzerinde ejder motiflerinin görülmesidir.

Ejderli mezartaşlarının en eski örneklerini *Çin*'de bulmaktayız. *Han Sülâlesi* (M.S. 145-168) zamanında *Shantung Chiahsiang*'da bir *Wu Aile Mezarında*, *Taoist* hikâyeleri tasvir eden resimli taş levhalar üzerinde tepede düğümlenerek yuvarlak bir kemer şekli meydana getiren, üzeri pullarla işli, kanatlı ve kulaklı bir çift *ejder* mevcuttur (441. res.)[283]. *Shensi*'de IV-VI. asırlar içinde yapıldığı kabul edilen bir mezartaşında, yine tepede bir düğüm yapan iki ucu *ejder*li bir kemer görülmektedir. (29. res.)[284]. *Mineapolis Müzesi*'nde bulunan VI. asrın ilk çeyreğine ait bir lâhid kapağında da bir halka teşkil eden, birbirine sarılmış iki *ejder* figürü mevcuttur[285]. *Sian-fu*'da VIII. asrın son çeyreğine ait bir *Nesturi* anıtında da yukarıda kemer şekli verilmiş, üzeri pullu iki *ejder* kabartması bulunmaktadır[286] (26. şek.).

ŞEKİL. 26

[282] A. Kuran, *Anadolu Medreseleri*, I, Ankara 1969, 123-125. s.; H.Karamağaralı, *Erzurum'daki Hatuniye Medresesinin Tarihi ve Bânisi Hakkında Bazı Mülâhazalar*, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III (1971), 1971, 233, 239-240, 242. s., 5-6. res.

[283] O. Siren, *Chinese Painting*, London, I. c., 17-18. s., III. c., 2. lev.

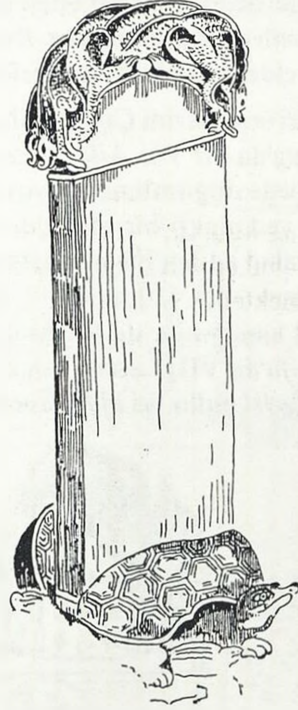
[284] O. Siren, *Chinese Sculpture from the IV th to VI th Centuries*, II. c., 128. s.

[285] O. Siren, *Chinese painting*, I. c., 57. s.

[286] A. Von Wening - W. Heimann, *Das Nestorianer-Denkmal von Sian-Fu*, *Orientalisches Archis*, III, Leipzig 1912/1913, 19-24. s., Abb. 2, s.

Osaka Müzesi'nde bulunan, *Sung* devri (960-1126) sanatkarlarından L i - C h ' e n g 'e ait bir resmin *Ming* devri kopyasında bir mezar anıtı tasvir edilmiştir. Bu stel de *Nasturî steline* çok benzer. Taşın yukarısında kemer şeklinde birbirine sarılmış iki *ejder* görülmektedir (27. şek.)[287].

Eski *Altay* yöresi mezartaşları ve anıtları da *yılan* ve *ejder* motiflerini ihtiva etmektedir. *Uibat* ve *Bria Nehirleri* arasında *Çamak* bölgesinde bulunan ve VII-VIII. asırlardan kaldığı

ŞEKİL. 27

kabul edilen bir mezartaşı üzerinde bir *yılan* resmi görülmektedir (13. res.)[288]. Taşın diğer tarafından bir *koç başı* kabartması mevcuttur. *Kültigin*'in *Orkun Vadisi*ndeki 732 tarihli anıtı üzerinde de bir *ejder* tasviri bulunduğu bilinmektedir[289]. Keza, *Bilge Kağan*'a ait anıtta da bir kemer şekli meydana getiren bir çift *ejder* kabartması bulunmaktadır (442 res.)[290]. Bu anıt form bakımından *Ahlat* mezartaşlarını hatırlattığı gibi *ejder*lerin alınlıktaki kompozisyonu ile onların yakın bir benzerini teşkil etmektedir. Bu benzerlik tesadüfî olmasa gerektir. Evvelki bahislerde de *Ahlat* mezartaşları ile *İslâm*'dan önceki *Türk* mezartaşları arasındaki münasebetlere işaret etmiştik. *İlhanlılar*'ın hakimiyeti devrinde *Anadolu*'ya akıp gelen kitleler arasında bulunan doğu *Türk* oymaklarının birtakım sanat unsurları ile beraber eski inanç ve gelenekleri de *Anadolu*'ya taşıdıkları muhakkaktır. *Altay* mezartaşlarındaki *ejder*lerin neyi ifade ettiğini kesinlikle söyleyemiyeceğiz. Evvelâ, çeşitli devirlerde, çeşitli bölgelerde ve çeşitli yapı ile eşya üzerinde görülen *ejder*lerin çok ayrı inançlara bağlı olduk-

[287] O. Sirén, *Chinese Painting*, I, 198-199. s.; III, c., 149. pl.
[288] Appelgren-Kivalo, Alt Altaische Kunsdenkmäler, 151-152. res.
[289] J.Strzygowski, *Türkler ve Orta Asya Meselesi*, Türkiyat mecmuası, III, 1935, 16. s.
[290] H. N. Orkun *Eski Türk Yazıtları*, II, 49. s.

larını ve ayrı ayrı mefhumları sembolleştirdiklerini kabul etmek lâzımdır. *Ejder, Orkun* stellerinden *Ahlat* şahidelerine, yalnız herhangi bir motif olarak değil, stel üzerindeki yerini ve formunu da muhafaza ederek nakledilmiştir. Bu husus bazı geleneklerin de fazla bir değişmeye uğramadan *Anadolu*'da devam ettirildiğine bir işaret sayılabilir. Bu mesele ile ilgili olarak, Giriş'te de *Türklerin* eski âdet ve inançlarının *İslâmiyet*ten sonra da yaşamakta devam ettiği üzerinde durmuş; bu inançların mezartaşlarındaki akislerinden örnekler vermiştik. *Ahlat* mezartaşlarındaki *ejder*ler, herhalde *Çin* menşeine bağlı olarak, ölümle ve ruhun devamıyla ilgili kuvvetlerin sembolleri olması gerektir.

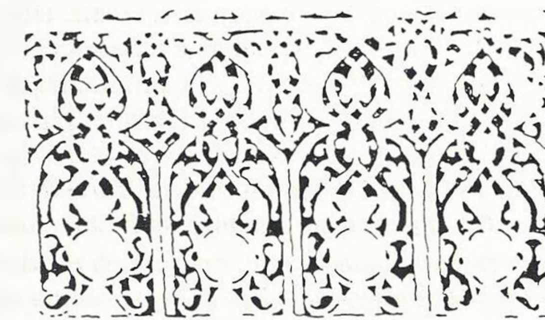
Kandiller ve şamdanlar:

Bütün *Anadolu* mezartaşlarında en yaygın olan motif *kandil*dir. *Ahlat*'ta şahideli lâhidlerde ve ilk defa XIII. asrın ilk çeyreğinde görülen bu motifin en eski örneklerde yeri belli değildir. Şahidenin arka yüzünde (Kat. No. 38) bulunabilirler. Asrın ikinci çeyreğinden itibaren bazı şahidelerde cephenin, uzun askıları olan büyük bir *kandil* motifi ile süslendiğini görüyoruz. (Kat. No. 43, 113). Asrın ikinci yarısında bu büyük *kandil* motiflerinin ve askılarının her tarafı *rûmî*lerle doldurulmağa başlar ve *kandil* bu *rûmî*ler arasında ehemmiyetini gittikçe kaybeder.

Kandil motifi ayrıca şahidelerin cephesindeki büyük nişlerin içinde ve yine *rûmî ağları* arasında görülür (Kat. No. 77, 78). Buralarda çok küçülmüş ve adeta bir *rûmî* motifi haline gelmiştir. Keza etekte ve alınlıkta yer alan tezyinî niş sıralarının içinde de küçük *kandil* motiflerine rastlanabilir (Kat. No. 49, 53, 54, 76, 77, 80; 28. şek.). Şahidelerin arka yüzlerindeki *kandil*ler de birer doldurma motifi olmaktan ileri geçmezler (Kat. No. 44-113). *Kandil* motifi, *Ahlat*'ta, çok zengin geometrik ağların ve kompozisyonların yanında diğer bölgelerde sahip olduğu ehemmiyetli yeri işgal edememiştir.

Şamdan motifleri çok nadirdir. Katalog numarası 40 olan şahidede önyüzün eteğindeki küçük nişlerin içini süsleyen bu motif çoğu kere *kandil*lerle beraber görülmektedir (Kat. No. 38, 42, 47).

Şamdanlar da *kandil*ler gibi, bir hususiyet göstermeyen küçük doldurma motifleri olarak kullanılmışlardır.

ŞEKİL. 28

Silmeler ve bordürler:

Şahidelerin en eski örneği olan 583/1187-88 tarihli eserden (Kat. No. 33) itibaren 700/1300 tarihli şahideye (Kat. No. 65) kadar hemen bütün taşların dış yüzleri *zencirekli* bir silme

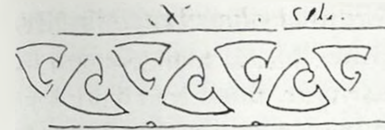
ile çepeçevre kuşatılmıştır. Yalnız yazılı bir bordürle çerçevelenmiş olanlar silmesizdir. XIV. asrın başından itibaren silme kaybolmakta ve bir daha görünmemektedir. Şahidenin dış kenarlarında kullanılan silme hep aynı *zencirekli* örgüdür. Bir asırdan fazla süren ömrü içinde dikkate değer bir gelişme veya değişme göstermez. Şahideyi çerçeveleyen bu silmenin dışında, bazen, cephelerde yer alan büyük niş motifinin bordür kenarlarında (Kat. No. 57, 66, 83) veya imza kitabesinin çerçevesinde de değişik örgülerle süslü silmeler bulunmaktadır (Kat. No. 62, 64, 66, 83).

Bordürler en belirli ayırıcı vasıflarına göre,
a — Rûmî bordürleri
b — Geometrik bordürler
c — Yazılı bordürler

olmak üzere belli başlı üç gruba ayrılırlar. Bunlardan *rûmî*li ve yazılı bordürler kendi içlerinde bir gelişme ve değişme seyri takip ederler.

a — Rûmî bordürler: Şahidelerin en eskisi olan 583/1287-88 tarihli taşta (Kat. No. 33) basit bir *rûmî* bordür görülür. Saplar birbirini katederek hafif kavisler çizmekte, kavislerin boşluğu içinde meydana gelen tomurcuğun ucu tekrar incelerek sapa dönmekte ve kıvrımlar böylece devam etmektedir. Bunu takip eden 585/1189 tarihli şahide de ise değişik bir *rûmî* su kullanılmıştır. Burada tomurcuğun yan yaprakları incelerek ve arada içe doğru birer düğme teşkil ederek uzamakta, bir sonraki tomurcuğa sap olmaktadır. Bunun altında halkalar çizen basit bir örgü şeridi yer almaktadır. Bu şerit üstteki *rûmî* suyu zenginleştirmektedir.

XIII. asrın ilk çeyreğindeki *yıldız ağı* ile kaplı bazı şahidelerde (Kat. No. 21, 22, 26) bordür yoktur. Bazılarında ise silmenin iç tarafında çok ince bir bordür görülür. 617/1220 tarihli şahidede (Kat. No. 34) bu su üç sapın hafif kavisler çizerek birbirini katettiği basit bir örgüdür. Sap üzerinde *yaprak* veya *tomurcuk* yoktur. 618/1222 tarihli şahidede (Kat. No. 25.) daha enli tutulan bordürde kavislerin boşluğunu birer iri düğme doldurur (29. şek.). 622/1225 tarihli şahidede, kıvrımların içi düğmeli olarak, yine ince bir suya dönülmüştür. 620/1223 tarihli bir şahideyle (Kat. No. 35) canlı ve hareketli bir *rûmî* su başlar. Burada bir sap kavisler çizerek her dönüşte bir tomurcuk teşkil etmekte, tomurcuğun orta yaprağı incelip uzayarak tekrar sap olmakta ve böylece devam etmektedir. Diğer bir sap tomurcuklu sapı katederek dolaşmakta ve boşluklarda birer düğme meydana getirmektedir (30. şek.). Bu suyun gelişmiş bir örneğini taşıyan 1225 yıllarından kalmış olan şahidede (Kat. No. 40) üzeri taramalı ikinci sap yarım *palmet* yapraklarına dönerek tomurcukları içine alan birer halka teşkil etmektedir (31. şek.). Bu su gittikçe kıvraklaşarak XIII. asrın sonuna kadar devam eder (Kat. No. 49, 53, 54, 61) ve istisnaî olarak son defa 725/1325 tarihli bir eserde (Kat. No. 85) görülerek kaybolur. 1300 yılı civarına tarihlediğimiz bir şahidede (Kat. No. 83) *rûmî* suyun değiştiği görülür. Burada tomurcuğun orta yaprağı evvelâ ikiye ayrılarak ince saplar teşkil etmekte, sonra bu saplar kavisli iki *palmet* yaprağına dönerek bir aşırı ilerdeki tomurcuğa sap olmakta ve arada kalan tomurcuğu bir halka içine almaktadır (10. şek.). Bu suyun belirli vasfı tomurcukların iki yana kıvrılmadan üst üste sıralanmalarıdır. Diğerinin dalgalı olmasına mukabil bu durgun akan bir sudur. Bu su da daha zenginleşerek (Kat. No. 31, 72, 84) XIV. asrın ilk çeyreğinin sonuna kadar devam eder ve yerini yazılı bordürlere kesin olarak terkeder. Ancak bu intikal devri eseri olan 886/1481 tarihli şahidede (Kat. No. 108) bozulmuş olarak son defa görülür.

ŞEKİL. 29

ŞEKİL. 30

ŞEKİL. 31

Bu tip bordürler ilk defa *Gaznelilerde*[291] kullanılmıştır. Anadolu *Selçukluları*nda mimarîde en eski örneğini *Sivas Daruşşifa*'sında buluyoruz. *Karatay Kervansarayı*'ndan itibaren gittikçe gelişerek yoğunlaşır ve XIII. asrın son çeyreğinde barok bir karakter alır. *Sivas*'-taki *Gök Medrese*'nin, *Erzurum*'daki *Hatuniye Medresesi*'nin ve *Beyşehir*'deki *Eşrefoğlu Camii*'nin portallerindeki *rûmî* sular bu barok devrin örnekleridir.

b — Geometrik bordürler: *Ahlat* mezartaşlarında bordür tezyinatı olarak örgüler tercih edilmemiştir. Şahidenin dış yüzünü çerçeveleyen *geometrik* bordürlere yalnız iki eserde tesadüf edebildik. 1270 yılı civarına tarihlediğimiz bu eserde (Kat. No. 32) imza kitabesinin altında kalan sâhayı, üç küçük halkayı uzun bir parçanın takip ettiği basit bir *zencirek* örgü kuşatır. 690/1291 tarihli olan diğer şahidede (Kat. No. 57) bordür, yivli olarak işlenmiş üç çift ince şeridin örülmesi ile meydana gelen bir su ile süslenmiştir. Şeritler *hasır* örgüsü ile birbirine geçen kasetler teşkil ederler. Her iki suya da *Selçukluların* ne mimarî tezyinatında ne ahşap eserlerinde rastlanabilmiştir.

Nişli şahidelerde nişi çerçeveleyen ince bir bordür daha mevcuttur. İlk örneğine 695/1296 tarihli bir şahidede (Kat. No. 63) tesadüf ettiğimiz bu bordür hemen pekçok örnekte filigran tarzında işlenmiştir (Kat. No. 69, 83, 107, 108). Bazı şahidelerde daha değişik örgüler de kullanılmıştır (Kat. No. 72, 110, 111).

Bu tip ince örgüler bazen imza kitabelerine de çerçevelik etmektedir (Kat. No. 83, 110). Filigran tarzındaki işçiliğin en eski örneklerini *Samarra* stükolarında buluyoruz[292]. Çok sık ve küçük *kare* veya *baklava* dilimi şeklindeki bu örgüler stüko için çok elverişlidir. *Anadolu*'da az tanınan filigran tarzının örnekleri *Divriği Ulu Camii*'nin kuzey portalinde, büyük *madalyon*ların içini dolduran peteklerde görülmektedir. Şahidelerde ortaya çıkışı bu tarihten sonradır.

c — Yazılı bordürler: XIII. asrın ikinci çeyreğindeki durgunluğu takiben ilk eserleri veren A h m e d el - M ü z e y y i n 'in 647/1249 tarihli şahidesinde (Kat. No. 42) ilk defa yazılı bir bordürün cepheyi üç taraftan kuşattığı tesbit edilmektedir. A h m e d el - M ü z e y y i n 'in oğlu V e y s (Ü v e y s) de 670/1272 tarihli bir eseriyle (Kat. No. 50) bu tarzı devam ettirmiştir.

[291] S. Flury, *Le Epigraphigue des Monuments de gazni*, Syria, VI, 1925, XVII. lev; A.U.Pope, *Architectural Ornament*, *Survey of persian Art*, II, 501-d. fig.
[292] Excavations at Samarra, XXXIII. lev.

XIII. asrın son çeyreğinden sonra bütün taşı kuşatan bu tip bordürler yalnız *kandil*li şahidelerde görülürler (Kat. No. 117). 674/1275 tarihli şahidenin (Kat. No. 51) arka yüzünde ilk defa, büyük bir nişli panoyu kuşatan, yazı bordürü ile karşılaşıyoruz. Bunu E s e d b. E y y û b 'un 687/1288 tarihli eserinin cephesindeki nişin bordürü takib eder. Bundan sonra yazılı bordürler gittikçe artar ve XII. asrın ilk çeyreğinin sonundan itibaren, tek bordür tipi olarak, XVI. asrın başındaki eserlere kadar devam ederler. Bunlardan XIII. asrın son çeyreğine ait bir iki örnekte bordür, nişli dikdörtgen olarak üç veya dört yönden çerçeveler (Kat. No. 62, 65). Diğer bütün yazılı bordürler sivri kemerli olarak nişin şekline uymuşlardır.

İlk örneklerde yazı dişi olarak oyulmuş kaba bir *sülüs* XIII. asrın son çeyreği ile beraber bordürlerdeki *sülüs* yazının kabartma olarak işlendiği görülmektedir (Kat. No. 51, 56). Bu tarihten sonraki bordürlerin hemen hepsi *rûmî* kıvrımları ile süslenmişlerdir. Harflerin içlerindeki ve aralarındaki boşluklar gittikçe yoğunlaşan *rûmî* kıvrımları ve tomurcukları ile doldurulurlar (Kat. No. 99). Çoğunda yazı ile *rûmî*ler aynı seviyede olduğu halde bazılarında *rûmî* zemini teşkil eder, kabartma *sülüs* bu zeminin üzerinde yer alır (Kat. No. 110, 111). Bu bordürler üzerinde yer alan yazıların mahiyeti hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

Yazılar:

Şahide üzerindeki yazılar esas itibariyle dinî metinler ve kitabeler olmak üzere iki grupta incelenebilir.

Dinî metinler âyetler ve hadîslerdir. Miktarları az olan dualar ve ölümle ilgili hikmetli sözleri de bu gruba katabiliriz.

XII. asrın sonundan kalmış olan iki şahideden birinin önyüzünün alınlığında *Besmele* (Kat. No. 33), diğerinde (Kat. No. 20) *Âli İmran Sûresi*nin 185., *Enbiya Sûresi*nin 35. ve *Ankebut Sûresi*nin 57. âyeti olan كل نفس ذائقة الموت "Bütün nefisler ölümü tadıcıdır" yazılıdır. Yazı, harf aralarındaki boşlukları *rûmî* kıvrımlarının doldurduğu kabartma *sülüs celîsi*dir.

XIII. asrın *kandil*li şahidelerinin bir kısmının alınlığında aynı âyeti bulmaktayız. (Kat. No. 48. 115). *Kandil*li olmayan diğer tiplerde âyetle süslü bir alınlık panosu istisnaî olarak görülür (Kat. No. 32). XIV. asır için de aynı şey söylenebilir (Kat. No. 87). "الله" "Allah" kelimesi ile süslenmiş bir-iki alınlık panosunu bu asır için bir değişiklik olarak kaydedebiliriz (Kat. No. 94).

A h m e d e l - M ü z e y y i n 'le başlayan yazılı bordürlerde genel olarak *Âyetu'l-Kürsî*'nin veya *Âli İmran Sûresi*nin 18. âyetinin bir kısmı bulunmaktadır (Kat. No. 42, 45, 47). A h m e d e l - M ü z e y y i n 'in oğlu V e y s (Ü v e y s) de 670/1272 tarihli bir çocuk mezarının şahidesinde, kısa âyet ve hadîsleri birbirine eklediği bir bordür kullanmıştır (Kat. No. 50). Bu tek kalan, istisnâi bir eserdir. Şahidenin iç yüzünün de bir âyetle çerçevelendiği birkaç örnek mevcuttur (Kat. No. 19, 33). Bütün bu bordürlerde yazı dişi olarak oyulmuş, tezyinî karakteri olmayan kaba bir *sülüs*tür. XIII. asrın üçüncü çeyreğinden sonra bu tip yazı kuşakları yalnız *kandil*li şahidelerde devam etmektedir (Kat. No. 114, 115). Nişli şahidelerdeki yazı bordüründe yer alan âyet, nişi çerçevelemekte veya niş kemerinin üzerinde bulunmaktadır. Bunlarda yazı, harf araları veya zemini *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuş olan kaba bir *sülüs*tür (Kat. No. 56, 65, 100 ve 110). Bu yazılarda görünüş ve gösteriş ön plâna alınmış, yazının delâlet ettiği mânanın anlaşılmasına aynı derecede önem verilmemiştir. Çünkü yazının okunabilmesinden çok tezyinî formül ve prensiplere dikkat edilmiştir. XIII. ve XIV.

asır şahidelerinin arka yüzünde, kitabenin altında boş yer kaldığı takdirde, buraya bazen bir âyet, meselâ: *Rahman Sûresi*nin كل من عليها فان "Bütün insanlar fanîdir" mânasındaki 26. âyeti (Kat. No. 42); bazan bir hadîs, meselâ: الدنيا ساعة فاجعلها طاعة "Dünya kısa bir müddettir, onu ibadetle geçir" (Kat. No. 55), bazen bir dua, meselâ: (Kat. No. 70) رحمة الله "Allah ona rahmet etsin" yazılmıştır. Boş yerin büyük olduğu hallerde bunlardan ikisine (Kat. No. 47), hattâ üçüne bir arada rastlamak mümkündür.

Yazıların ikinci grubunu sanatkâr kitabesi, adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabeler ve ölüyle ilgili şiirler teşkil etmektedir.

Şahidelerden önyüzü büyük bir *kandil* motifi ile süslü olanların yalnız biri sanatkâr kitabesini taşımaktadır (Kat. No. 48). Bu taşta arka yüzün alt kısımlarında bulunan kitabe *sülüs*le, dişi olarak yazılmıştır. *Kandil*li olanların dışındaki diğer şahidelerin çok büyük bir kısmı imzalıdır.

Bu kitabelerden, sanatkârın adından başka babasının, ustasının adlarını, lâkab ve ünvanlarını, hatta ne zaman hacı olduklarını; müşterek isimler dolayısı ile de sanatkârlar arasındaki akrabalık münasebetlerini, şecerelerini öğrenmekteyiz. Tarih kitabelerinin de yardımıyla sanatkârların eser verdikleri yılları tesbit; üsluplarını teşhis ve gelişmelerini takip imkânı doğmaktadır.

İmza kitabelerinin yeri XII. ve XIII. asır eserlerinde muayyen değildir. Sanatkârlar henüz araştırma safhasındadırlar ve isimlerini müsait gördükleri herhangi bir yere yazmaktadırlar. İ b r a h i m b. K a s ı m şahidenin iç yüzünü (Kat. No. 36); O s m a n b. H a s a n (Kat. No. 20) ile H a s a n b. Y u s u f (Kat. No. 38) şahidenin dış yüzünü tercih etmişler; A h m e d e l - M ü z e y y i n (Kat. No. 42, 45), E s e d b. E y y u b (Kat. No. 52-53) ve V e y s b. A h m e d (Kat. No. 21, 51) imzalarını her iki yüze de atmışlardır. Bunlardan başka İ b r a h i m adlı sanatkâr (Kat. No. 25) ile V e y s b. A h m e d imza kitabelerini ayak şahidesine, biri iç, diğeri dış yüze; A h m e d e l - M ü z e y y i n ise çift şahideli bir eserinde (Kat. No. 42) hem baş hem ayak taşına yerleştirmişlerdir. Bu karışıklığın yanı sıra, iç yüzdeki imzalar yukarıya, ortaya, alta, mukarnas dilimlerinin üzerine veya kemer şeklinde stilize edilmiş *ejder*lerin çevrelediği sâha içine; dış yüzde de alınlık panosunun altına veya niş kemerinin köşeliklerindeki boşluklara konulabilmektedir. Asrın son çeyreğinden bazı eserler hariç olmak üzere, bu devrin bütün imza kitabeleri küçük ve itinasız bir *sülüs*le dişi olarak yazılmışlardır.

XIV. asrın başında sanatkâr kitabesi için belli bir yer, belli bir yazı karakteri ve kompozisyonu ortaya çıkmıştır. Kitabeler şahidenin dış yüzünde, büyük niş motifinin yukarısında *rûmî* kıvrımlarının teşkil ettiği zemin üzerine, itinalı bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmışlardır. Kitabe, genellikle, düz silmeli veya *zencirek*li bir çerçeve içine alınmıştır (Kat. No. 66, 70, 76). Bu klâsik şekli hazırlayan örnekleri XIII. hattâ XII., asırda dahi bulmak mümkündür. Fakat kitabenin artık başka bir tarzın denenmeyeceği, değişmez şeklini alması H a v e n d b. B e r g î ve A s î l b. V e y s 'le başlar. Bu tarz XVI. asrın başındaki son esere kadar muhafaza edilmiştir.

Lâhdin adına yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe ilk eserden son esere kadar baş şahidesinin arkasına yazılmıştır. Kitabenin yeri böylesine sabit kalmakla beraber düzenlenişi, muhtevası, yazının karakteri değişmektedir.

XII. asrın son çeyreği ile XIII. asrın ilk çeyreğinde hüviyet ve tarih kitabesi şahidenin arka yüzünde alt alta sıralanan satırlar halindedir. Satırlar bazen ince çizgilerle birbirlerinden ayrılırlar (Kat. No. 21). Yazı, linear olarak zemine oyulmuş *sülüstür*. XIII. asrın ilk çeyreğinin sonunda kitabenin değişik bir şekilde düzenlendiği görülmektedir. (Kat. No. 38, 40). Kitabe sağ alt köşeden başlayarak şahideyi üç yandan bir bordür halinde kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilen paralel satırlarda devam etmektedir. Bunlar da dişi olarak oyulmuş, sülüsle yazılmışlardır. Yalnız bir eserde, istisnaî olarak, çevredeki yazı kabartmadır (Kat. No. 35). Kitabenin bordür teşkil eden kısmı A s î l b . V e y s 'in 668/1269 tarihli eserinde (Kat. No. 49) yine kabartma olarak işlenmiştir. Bu tarz bu tarihten sonra devam eder ve çerçevenin içindeki satırlar da kısmen veya tamamen kabartma olarak yazılırlar. Ancak, kabartma kitabelerin yanı sıra tamamen dişi olarak yazılan kitabeler de, gittikçe azalmak üzere, XVI. asrın başına kadar varlığını muhafaza etmektedir. İlk defa 674/1275 tarihli bir eserde (Kat. No. 51) kabartma harflerin arasındaki boşluklara *rûmî* motiflerinin serpiştirildiğini görüyoruz. Yazı gittikçe gelişirken harflerin aralarını dolduran *rûmî* kıvrımları da yoğunlaşmaktadır (Kat. No. 65, 72). Fakat bu husus, genel bir temayül olmakla beraber, sanatkârın üslûbuna da bağlıdır. Çünkü bu arada, tek tük de olsa, düz ve sade yazıya rastlamaktayız.

Zamanla kitabelerin muhtevasında da bazı değişmeler olmaktadır:

XII. asrın son çeyreğinden itibaren kitâbeler هذا قبر kelimeleri ile başlamaktadır (Kat. No. 20, 21). Bu tarz XIV. asrın ortalarına kadar devam etmektedir (Kat. No. 89). Bunun yanı sıra هذاده تربة (Kat. No. 58) veya هذه روضة (Kat. No. 57) tarzında başlayan kitabeler de mevcuttur. Fakat bunlara XIII. asrın sonunda artarak XIV. asırda da devam ederler (Kat. No. 82, 98). Bununla beraber çok yaygın değildirler.

XIV. asrın ilk çeyreğinde bazı kitabelerin

اللهم تعطف برحمتك ورأفتك على ساكن هذا اللحد tarzında uzun ibarelerle başladığı görülür. (Kat. No. 69). Bu tarz gittikçe artarak XV. ve XVI. asır kitabelerinde de devam etmektedir (Kat. No. 105, 111).

XII. asrın son ve XIII. asrın ilk çeyreğindeki kitabe metinleri kısa ve sadedir. Bunlarda kısaca ölünün şeceresi verilir, lâkab ve şöhretleri yazılır ve ölüm tarihi kaydedilir (Kat. No. 35). XIII. asrın ikinci yarısından itibaren ölüyü öven ve onun vasıflarını anlatan ibareler de artmaya başlar. XIV. asır kitabeleri ise, *Orkun* anıtlarında olduğu gibi, ölünün sağlığında yaptığı işlerin sayılması ve övgülerle doludur. Meselâ bir kitâbede "ilmiyle iş gören, fazıl, kadıların ve hâkimlerin en büyüğü, iki âlemin müftisi, dinin ve milletin süsü" gibi sıfatlar yer almaktadır (Kat. No. 46, 65, 73). Bazı kitabelerden orada yatanın "devrin çok tanınmış pehlivan bir yiğitti" (Kat. No. 100); veya "zamanın bülbül sesli bir hafızı" (Kat. No. 81); bazı kimselerinde "*Emîr*" (Kat. No. 105), "*Ahî*" (Kat. No. 107) ve "*Feta*" (Kat. No. 52, 100) olduklarını öğreniyoruz. Kitabelerde bunlardan başka, ailesinden uzakta ölenlerin, katledilenlerin, bir karışıklıkta hayattan ayrılanların durumları da belirtilmiştir (Kat. No. 84).

Adına lâhdin yapıldığı kimsenin ölüm tarihini bildiren ibare kitabenin sonunda yer almaktadır. Genellikle iki ilâ dört satır tutan bu kısımda, orada yatanın öldüğü yıl, ay, ayın başı, ortası veya sonu, hattâ bazan günü kaydedilmektedir. Ölüm cuma gecesi olmuşsa bu ayrıca belirtilmiştir. İlk eserden son esere kadar bütün mezartaşlarındaki tarihler yazı ile verilmiştir. XVI. asrın başından kalanlar da dahi rakam kullanılmamıştır.

XIII. asrın ilk üç çeyreğinden kalan şahidelerin bir kısmında kitabeyi *Farsça* sekiz ilâ onaltı mısralık bir şiir takib etmektedir. Maalesef ancak pek azı sağlam kalabilen, bu gerçekten lirik ve güzel şiirlerde ölünün meziyetleri, güzelliği ve ardından duyulan acı hüzünlü bir dille anlatılmaktadır (Kat. No. 30, 49). Böylece *Arapça* ve *Farsça Ahlat* mezartaşlarında birarada kullanılmış olmaktadır. *Gök Türkler*de de mezar kitabelerinde ölünün hayat hikâyesini anlatmak ve ailesi efradından bahsetmek âdeti vardır. *Orkun* anıtlarından başka *Koşu Çaydam*'da bulunan mezartaşları üzerinde de ölünün arkasından duyulan hüznü belirten edebî ibarelere rastlanmaktadır[293]. Bu paralel eski *Türk* geleneklerinden birinin daha *Ahlat*'ta belirli bir devrede yaşatıldığını göstermektedir.

---

[293] H.N.Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, II, 122, 123, 134, 136. s.

AHLATLI SANATKÂRLAR

İstilâlar ve bilhassa zelzeleler sebebiyle *Ahlat*'ın XII-XIV. asır anıtları, kümbetlerin bir kısmı hariç olmak üzere, yıkılmış ve ortadan kalkmışlardır. Bu yapıların mimarî ve tezyinî karakterleri hakkında ancak kazıları sonunda bilgi edinebileceğiz.

*Ahlat*lı sanatkârlardan beşini, *Ahlat* dışında meydana getirdikleri eserlerden tanıyoruz. Bunlar, *Konya Alâeddin Camii*'nin minberini yapmış olan el-Hac Mekki b. el-Hılâtî ile, *Anadolu*'daki bütün XIII. asır anıtları içinde gerçekten çok müstesna bir yer işgal eden *Divriği Ulu Camii* ile *Daruşşifa*'sını yapmış olan Hûrşah el-Hılâtî, *Tercan*'daki *Mama Hatun Türbesi*'nin mimarı Ebu'n-Nema b. Mufaddalu'l-Ahval el-Hılâtî, *Gevaş Halime Hatun Kümbeti*nin ustası Esed b. Haven el-Hilâtî ve *Kayseri-Nevşehir* yolu üzerindeki *Alay Han*'ını yapan *Ahlat*lı sanatkârdır. *Anadolu Selçuklu* sanatı içinde nevi şahsına münhasır birer yapı olarak kalan bu *Divriği* ve *Tercan*'daki mimarî anıtın da *Ahlat*lı birer mimar tarafından yapılmış olması, *Ahlat*lı sanatkârlar üzerine dikkat çekmelidir. Biz, bugün, eserleri *Ahlat* dışında bulunan beş büyük üstaddan başka, *Ahlat* mezartaşlarına imzalarını atmış olan 22 sanatkâr daha tanıyoruz. Bunlar mezartaşlarını mezar anıtları haline getirilen, bu sanat kolunun büyük ustalarıdır. Bu sanatkârlardan Kasım b. Üstad Ali (Kat. No. 105, 106) aynı zamanında *Ahlat*'ın çok güzel kümbetlerinden biri olan *Erzen Hatun Kümbeti*'nin de mimarıdır. *Gevaş Halime Hatun Kümbetini* yapan Esed b. Havend'in de *Ahlat* mezarlıklarında pekçok eseri vardır. Bu durum bu mezartaşı sanatkârların aynı zamanda mimar olabileceklerini göstermektedir.

Ahlat mezartaşlarında sanatkâr imzalarının bulunuşu bu eserlere bir hususiyet ve ayrıca bir ehemmiyet kazandırmaktadır. *Türkler*de bildiğimiz en eski imzalı lâhid, *Koşu Çaydan* havalisinde, *Uygurlar*'dan kalan bir sandûkadır. Burada "Azganaz er ağar yapmış" denilmektedir[294]. Müslüman mezartaşları içinde tesbit edebildiğimiz en eski imza da *Yezd*'de, Fatıma binti Yezd b. Ahmed b. Ali'nin mezartaşındadır[295]. *Anadolu* mezartaşları imza ilk olarak *Ahlat*'ın *Meydanlık Kabristanın*daki bir şahide üzerinde görülmektedir (Kat. No. 19). Bundan sonra imzalar artmakta ve gösterişli bir hal almaktadır. *Anadolu* mezartaşları içinde *Tokat* menşeli bir sandûka[296] ile *Akşehir* mezartaşlarının birkaçında da sanatkâr kitabesinde rastlanmaktadır. Fakat bunların değeri sadece münferit bazı eserlerin ustalarını tanıtmaktan ve mezartaşlarına ehemmiyet verildiğini göstermekten ibaret kalmakta, sanatkârların üslûplarının gelişmesini takibe ve sanatkârlar arasındaki bağları tesbite imkân vermemektedir. Buna mukabil *Ahlat* mezartaşlarındaki imza kitabelerinden, sanatkârların hüviyetlerinden başka, hayatlarının muhtelif safhalarını ve üslûplarının gelişme ve değişme seyrini takib edebiliyoruz. İmza kitabelerinin bazılarında, sanat hayatının merhalelerini ifade eden "*gulâm, şagird, üstad*" gibi lâkablar bulunmaktadır. Dikkati çeken bir husus da *Ahlat*lı mezartaşı sanatkârlarında mühim bir kısmının *dede, baba, oğul, amcazâde* ve *hoca-talebe* münasebetleri içinde bulunmaktadır. Sanatkârlar ilk eserlerinde ustalarının adını belirtmektedirler. *Ahlat* mezarlıklarında yatanların arasında "*ahî*" (Kat. No. 107) ve "*feta*" (Kat. No. 52, 100) sıfatlarını taşıyan bazı isimlere rastlanmaktadır. Bu durum, sanatkârlar arasındaki dikkat çekici bağları ve dayanışmayı, XII-XVI. asırlarda *Doğu Anadolu*'da yaygın olan fütüvvet ile izah etmeyi mümkün kılmaktadır. Bir esnaf teşkilâtı olan *fütüvvet* veya *ahîlik*te esnafın riayet etmesi gereken birçok kaide ve merasim mevcuttur. Meselâ, bir sanata intisap eden bir kimsenin muayyen bir müdded bir ustanın yanında o sanatı öğrenerek çırak veya kalfa çıkması gerekmekte; ondan sonra kendi başına iş yapabilmesi veya işyeri açabilmesi için bir ehliyet merasimi yapılmaktadır[297]. *Ahlat* mezartaşlarındaki imza kitabelerinde rastladığımız *gulâm, şagird* ve *üstad* ünvanları bu teşkilâtın burada taşçı esnafı arasında ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir. Kitabelere göre, *Ahlat*lı sanatkârların sıra ile önce *gulâm* ve *şagird* olduklarını ve ustalarının adını zikrederek imza attıklarını; daha sonra sadece isimlerini yazdıklarını yani bir merasim sonunda, kendi başlarına iş yapma iznini aldıklarını ve nihayet "*üstad*" ünvanını kullandıklarını; bu safhadan sonra çırak ve kalfa yetiştirdiklerini tesbit edebiliyoruz. Mamafih üstadlık devrinde de yine ustasının adını kitabesine yazan tek bir sanatkâr da mevcuttur (Kat. No. 52, 58).

Ahlat mezartaşlarındaki imza kitabeleri ilk olarak A. Ş. Beygu tarafından neşredilmiştir. Ancak, bunların çoğu yanlış kopya edilmiştir. Meselâ Yusuf b. Mîran "Yusuf b. Emin"; Hacı Mîrçe b. Mîran, "el-Hacı Karaca b. Mirza'-'; Esed b. Hâvend, "Esed b. Bakavend"; Muhammed b. Miran, "Mehmed b. Mîrza"; Hacı Mîran b. Yusuf, "Hacı Emin b. Yusuf"; Esed b. Eyyub, "Esed b. Üstad"; Esed el-Vâş, "Estelvaş" olarak okunmuşlardır[298].

Ahlat mezartaşlarında tesbit ettiğimiz sanatkârlar şunlardır: Osman b. Hasan, İbrahim b. Kasım, Hasan b. Yusuf, Muhammed Davut (?) Ahmed el-Müzeyyin, Üveys (Veys) b. Ahmed, Esed b. Eyyub, Cum'a b. Muhammed, Hâvend b. Bergî, Esed b. Hâvend, Asîl b. Veys, Muhammed b. Veys, Hacı Yusuf b. Mîran, Hacı Mirçe b. Mîran, Hacı Mîran b. Yusuf, Muhammed b. Mîran, Buûs b. Şems (Şemsîk) ed-Darabî el-Hılâtî, Kasım b. Üstad Ali, Ahmed Kasım b. Muhammed.

Bunlardan başka kendi eserlerini bulamadığımız fakat yetiştirdikleri sanatkârların imza kitabelerinde isimleri anılan Üstad Ali ve Üstad Hoyeng adlı iki sanatkâr daha bulunmaktadır.

Bütün bu sanatkârlardan hiçbirinin lâhidini bulamadık. *Meydanlık Kabristanın*da rastlıyabildiğimiz üç sanatkâr mezarı, hüviyetleri hakkında başkaca bilgi edinemediğimiz "el-Müveşşî" lâkabı ile maruf Üstad Ali b. Mevdûd'a (Kat. No. 47), Üstad Mîran b. Hacı Mîr Hüseyn el-Haccare'ye (Kat. No. 83) ve Üstad Alamu'd-

---

294 H.N.Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, III, 121-125. s.

295 A.U.Pope, *Survey of Persian Art*. V. 519-E.

296 S. Eyice, *Kırşehir'de 709 (1310) tarihli*, 217. s.

297 "Bir sanata intisab eden çırağın o sanat için beynelesnaf muayyen olan müddeti ikmal ederek kalfa veya çırak çıkarılması yani kendi başına dükkân sahibi olması merasimine de son zamanlara gelinceye kadar birçok esnaf sahibi olması merasimine de son zamanlara gelinceye kadar birçok esnaf tarafından riayet edilmesi idi." (Osman Nuri Ergin, mecelle-ı Umar-ı belediye, İstanbul 1922-1338, I. c., 519. s.).

298 A.Ş. Beygu, *a.e.*, 87. s.

d î n S e n c e r e s - S a y i g î 'ye (Kat. No. 114) aittir. En büyükleri de dahil olmak üzere, diğer sanatkârlardan hiçbirinin mezarının bulunmayışı; buna mukabil mezarı bulunan üç üstadın da mezarlıkta hiçbir eserine rastgelinmemesi izahı güç bir husustur. Bu üç üstad mezartaşı sanatkârı olmayabilirler. Bu sebeple de onların imzasını taşıyan mezartaşlarına rastlanmaması tabiîdir. Diğer sanatkârların mezarlarının ise *Meydanlık Kabristanının* dışında, başka bir mezarlıkta bulunması hatıra gelebilir. Fakat biz, *Ahlat*'taki mevcut diğer mezarlıklarda da bir sanatkâr mezarı bulamadık. Bu mesele bugün için çözümlenemeyecektir.

Eseri olan mezartaşı sanatkârlarını şimdi tek tek inceleyeceğiz.

1 — O s m a n b. H a s a n (Kat. No. 19, 20, 33):

Elimizde bulunan üç eseri de XII. asrın son çeyreğine aittir. Bunlar, baş ve ayak şahidesi ile silindirik veya dikdörtgen prizma biçimindeki yekpare bir sandûkadan teşekkül eden lâhidlerin bilinen en erken örnekleridir. Hepsi de kabristanın orta kısımlarında, birbirine yakın mesafelerde bulunan bu lâhidlerin sandûkası silindirik olan ikisinde (Kat. No. 19-20) sandûkaların boyları, şahidelere nisbetle, fazla uzundur. Diğer bir eserinde görülen dikdörtgen prizma şeklinde bir kapak taşından ibaret bir sandûka ise bu tipin en erken örneklerindendir (Kat. No. 33). Şahidelerin hepsinde aynı kompozisyon görülmektedir. Yukarı kısımda yazı ile doldurulan bir pano; onun altında ince bir şerit halinde, *sülüs*le *dişi olarak* yazılmış sanatkâr kitabesi, daha altta *rûmî* bir çerçeve içine alınmış olan, *rûmî*lerle *kaplı sivri* kemerli büyük bir niş yer alır. Bir yazı ile süslenen üst panolarda *sülüs*, *tezyinî bir unsur* olarak *kûfî*nin yerini almıştır. İmza kitabesi ilk defa bu sanatkârda, XIV. asrın klâsik eserlerindeki yerine konulmuştur. Adı bilinen ilk sanatkâr olan O s m a n b. H a s a n, aynı zamanda XIII.-XIV. asır *Ahlat* çevresi ekolünün klâsik addedilebilecek şahide kompozisyonunu ana hatları ile tesbit eden ilk sanatkârdır.

2 — İ b r a h i m b. K a s ı m (Kat. No. 35-36):

Sanatkârın baba isminin "e l - K a s ı m" olarak kaydedildiği iki eser tanımaktayız. İkisi de *Meydanlık Kabristanının* doğu kısmındadır ve XII. asrın ilk çeyreğinde yapılmışlardır. 1223 (Kat. No. 35) ve 1225 (Kat. No. 36) yıllarından kalan bu eserler motif ve kompozisyon bakımından birbirlerine çok benzerler. Her iki şahidenin dış yüzü, ince bir *rûmî* çerçeve içine alınmış, onaltı kollu *yıldız*lardan müteşekkil bir *ağ* ile kaplıdır. *Yıldız*ların ortalarını *rozet*ler süslemektedir.

Bu sanatkâr kataloğumuza almadığımız 614/1217 ve 618/1222 (Kat. No. 25) tarihlerinde değişik bir kompozisyon gösteren silindirik sandûkalı iki lâhid yapmış olan "İ b r a h i m" isimli taşçı ustası ile aynı şahıs olabilir. Fakat elimizde üslûp mukayesesi için gerekli miktarda ve çeşitte eseri bulunmadığından bir neticeye varılmamaktadır. Bununla beraber bu sanatkârın İ b r a h i m b. K a s ı m olması kuvvetle muhtemeldir.

3 — H a s a n b. Y u s u f (Kat. No. 38):

Klâsik şahide kompozisyonunun öncülerindendir. Motifleri kaba ve iridir. Küçük ölçülerde eser vermiştir.

622/1225 tarihli, "H a s a n ' ı n e s e r i" şeklinde bir sanatkâr kitabesi taşıyan ve sivri kemerli büyük bir niş içinde bir *yıldız* ağını ihtiva eden şahideli lâhidin, (Kat. No. 39; 171-172. Res.) diğer eserinden çok farklı bir kompozisyon göstermesi sebebiyle, aynı sanatkâra aidiyeti katiyetle söylenemezse de *Ahlat* mezar taşçılarının XIII. asrın sonuna kadar süren araştırma devrinde birbirinden çok farklı motif ve kompozisyonları kullandıkları; imza kitabelerinde baba, hattâ usta isimlerini andıkları gibi, bazen sadece ilk isimlerini kullandıkları örnekler de mevcuttur. Bu sebeple birbirine çok yakın tarihlerde yapılmış olan bu eserlerin aynı sanatkâra ait olması ihtimal dahilindedir.

4 — M u h a m m e d D a v u d (داواد):

Henüz tek bir eserini tanıdığımız bu sanatkâr XIII. asrın ilk çeyreğinde çalışmıştır. Eserin önyüzü, üst üste bir sistem dahilinde sıralanan *rûmî* tomurcuklarından bir su ile çerçevelenmiştir. Üzerleri taramalı *palmet* yaprakları ve uçları düğmelerle biten tomurcuklar XIII. asrın ilk çeyreğinde görülmeğe başlanan ve asrın ikinci yarısında da gelişmesine devam eden bir *rûmî* kenar tezyinatıdır. Şahidenin önyüzünü kaplayan *yıldız ağlarının* kolları tepede sivri bir kemer meydana getirmekte, yanlarda da geçme bir su halinde devam etmektedir. Sekiz kollu olan *yıldız*lar, fazla düzenli bir şekil göstermemekle beraber, rastlıyabildiğimiz en erken örnektir.

Bu sanatkâr önyüzdeki sivri kemerli nişi, kemer köşeliklerine koyduğu imza kitabesi ve kemerin üstündeki geçmeler ile birçok yeni unsuru bir araya toplamıştır.

5 — A h m e d e l - M ü z e y y i n (Kat. No. 27, 42-47):

Bu sanatkârın eserlerine *Ahlat*'ın *Meydanlık Kabristanında* ve *Reşadiye*'de *Çerhgilân* mezarlığında (Kat. No. 27) rastlamaktayız. İmzası ve tarihi okunabilen en erken eseri 647/1249 (Kat. No. 42), en geç olanı da 660/1261 yıllarındadır (Kat. No. 47).

Eserlerinin ikisinde yekpare taştan yapılmış olan sandûkaların içleri bir tekne şeklinde oyulmuştur. XIII. asrın ilk çeyreğinde görülmeğe başlanmış olan bu tip, bu sanatkârın eserlerinden sonra yerini başka tip sandûkalara bırakmıştır. Sanatkâr bu tekne şeklindeki sandûkaların dışa bakan yan kenarlarını kendine has, arkaik *kuşlu kûfî*ye benzer desenlerle süslemiştir (Kat. No. 42, 46). Bu kabartma desenleri kendisinden sonra yapan olmamışsa da, oğlu olduğunu kuvvetle tahmin ettiğimiz Ü v e y s (V e y s b. A h m e d) *kûfî* yazıdan mülhem *geometrik* örgü şeritleri kullanmıştır.

Sanatkâr şahide tezyinatında yepyeni motifler ve kompozisyonlar denemiş, yeni bir teknikle çalışmalar yapmıştır. XIII. asrın ilk çeyreğinde, silindirik sandûkalı lâhidlerin şahide tezyinatında kullanılan *geometrik* motifler ve *rûmî* bordürler tamamen bırakılmıştır. Bu sanatkâr yeni bir kompozisyon anlayışı içinde değişik motifler kullanmıştır.

Sanatkâr şahidelerinin dış yüzünü genellikle bir âyeti ihtiva eden ve sülüsle dişi olarak yazılan bir bordür ile çerçeveler. Bu sâhanın içini, bazen tamamen, sekiz veya oniki kollu iri *yıldız*larla kaplar. Dik ve derin oygu, kalın şeritlerin ördüğü *yıldız*lara plâstik bir ifade vermektedir (Kat. No. 45, 47).

Sanatkârın eserleri için tipik olan bu desen ve teknik, oğlu V e y s tarafından da bir iki eserde tatbik edilmiştir.

Sanatkârın çok karakteristik bir kompozisyonu da *örgülü kûfî*den mülhem tezyinatın çift ve simetrik olarak kullanılması ve bir pano halinde şahidelerde yer almasıdır. Bu tezyinata sanatkârın 647/1249 ve 652/1254 tarihli eserleri ile yalnız imza kitabesi bulunan bir eserinde, ayrıca imza kitabesi bulunmayan fakat tipik tezyinatı ve sandûka şekli ile bu sanatkâra atfedilen iki şahide üzerinde de rastlamaktayız.

Ahmed el-Müzeyyin hemen hemen her eserine bir veya bir çift *kandil* yerleştirmiştir. Karın kısmı küre, ağız ve taban kısımları üçgen şeklindeki *kandil*ler uzun bağlarla kulplarından yuvarlak bir kemere asılmaktadırlar. Yanar vaziyette gösterilen *kandil*lerin karınlarında umumiyetle "*Allah*" kelimesi yazılıdır.

Bu sanatkâr yeni bir lâhid formu, yeni kompozisyon ve motifler getirerek bir hamle yapmıştır. *Moğolların* istilâsına uğramış, karışıklığın hüküm sürdüğü bir yerde eski geleneğin ve çok emek isteyen, çift şahideli silindirik sandûkalı lâhidlerin terkedilmesi ve işçiliğin kabalaşması tabiî karşılanmalıdır.

6 — Veys (Üveys). b. Ahmed (Kat. No. 30, 32, 48-51):

Eserleri *Meydanlık Kabristanın* kuzey-doğu kısımları ile "*Kadılar mezarlığı*" denilen kısmında bulunmaktadır. Bu taşlardan en erkeni 664/1265, en geç olanı da 674/1275 tarihini taşımaktadır.

Sanatkârın babası olan Ahmed'in, Ahmed el-Müzeyyin olması kuvvetle muhtemeldir. Bazı eserlerindeki *yıldız ağları*, *kandil* motifleri ve kompozisyon Ahmed el-Müzeyyin'in tesirini gösterir. Eserlerinin tarihleri de böyle bir münasebetin tasavvuruna imkan vermektedir. Veys'in Muhammed ve Asîl isimli iki oğlu devrin en büyük ustalarındandırlar. Yine devrin büyük üstadlarından olan ve Asîl b. Veys'e hocalık yapmış bulunan Esed b. Eyyub'da Veys'in yetiştirdiği bir sanatkârdır.

Bu sanatkâr da yeni bir takım şekil, motif ve kompozisyonları denemiştir. XIII. asrın ilk çeyreğinde çok görülen ve tedricen azalan silindirik sandûkaları farklı bir proporsiyonla tekrar ele almış, yeni bir zevk ve anlayışla üzerini iri kabartma *sülüs*le aralıklı olarak doldurmuştur (Kat. No. 30). Ayrıca baş ve ayak tarafları sütun başlığı ve sütûn kaidesi şeklinde işlenen değişik bir sandûka tipini denemiş, fakat bi tip fazla devam etmemiştir (Kat. No. 32). Bu iki tipten başka ortası açık dikdörtgen prizma şeklinde uzun ve yüksek sandûkalar yapmıştır. Şahide tezyinatında araları *rûmî*lerle kaplanan, *örgülü kûfî*den mülhem kabartma bir desen kullanılmıştır. Bu desen daha sonra bilhassa Esed b. Eyyub'da, şahidelerin alınlık panosunda kullanılmıştır.

Sanatkârın repertuvarında *yıldız ağları* ile *nar-palmet* veya *kandil-rûmî* konbinezonu mühim bir yer işgal eder.

İmza kitabesi itinasızdır ve belli bir yeri yoktur.

Veys b. Ahmed'in eserleri Ahmed el-Müzeyyin'inkilere göre daha büyük ve emeklidir. Şahideler enli ve kalındır. İç yüzde bulunan kitabelerin yarısı kabartma yarısı dişi olarak oyulmuştur.

XIII. asrın üçüncü çeyreğinde eser veren bu sanatkâr babasının kullandığı motifleri tekrarlamakla beraber, eski prizmatik sandûkalara adapte etmiştir.

7 — Esed b. Eyyub (Kat. No. 52-60):

İmzasına *Meydanlık Kabristanın*dan başka *Taht-ı Süleyman Mezarlığın*da da rastladığımız bu sanatkârın elimizde bulunan en erken tarihli eseri 676/1277 yılındandır (Kat. No. 52). Esed b. Eyyub bu eserinde *üstad* ünvanını kullanmakla beraber Veys b. Ahmed'in "*gulâm*"ı olduğunu da kaydetmektedir.

Gulâm kelimesi *Arapça*'da talebe, ikinci anlamda da köle mânasına gelmektedir. Fakat köleler için "*amd*" *gulâm*dan daha yaygındır. İsminden de anlaşılacağı gibi sanatkârın babası *müslümandır*. *İslâm* fıkhına göre, babası da *Müslüman* olan bir kimsenin diğer bir *Müslüman*'a köle olması mümkün değildir. Biz burada "*gulâm*"ın talebe mânasına kullanıldığını kabul ediyoruz. 682/1283 ve 685/1286 tarihli eserlerinde (Kat. No. 53, 54) "Amelu Esed şagird-i Veys ve Esed b. Eyyub şagird-i Veys b. Ahmed" şeklinde kullanılan ibareler de bunu teyid etmektedir. İleride görüleceği üzere, XIV. asrın en büyük iki sanatkârı Hâvend b. Bergî ile ustasının oğlu Asîl b. Veys de Esed b. Eyyub'un *şagird*leri olmuşlardır.

690/1291 tarihli bir şahidede (Kat. No. 57) "Esed el-Vâş" şeklinde bir imzaya rastlanılmaktadır. Bu imzaların Veys b. Ahmed'in talebesi olan Esed b. Eyyub'a ait olup olmadığı münakaşa edilebilir. Ayrı bir sanatkâr olduğu bilinen Esed b. Hâvend'in eserleri XIV. asrın başına aittir ve motif, kompozisyon ve teknik bakımından hususiyetler gösterir. Bu sebeple Esed el-Vâş ve (Kat. No. 55) olan eserde bulunan Esed el Müzeyyin imzaları ona ait olamaz.

"Esed el-Vâş" imzalı ve 690/1291 tarihli eser (Kat. No. 57) çok mükemmeldir. Böyle gelişmiş bir eser veren ve devrinin ileri gelenlerinin mezartaşlarını işleyen bir sanatkârın başka eserlerine de tesadüf edilmeli idi. Diğer bütün eserlerinin kaybolmuş olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu devir mezartaşlarının pekçoğu ayakta olduğu gibi bu devir sanatkârlarının seceresi dahi tesbit edilebilmektedir. Baba ve usta adı zikredilmeksizin sadece "Esed el-Vâş" diye atılan bir imza 676/1277 yılındanberi "*Üstad*" olarak imza veren Esed b. Eyyub'a ve onun en meşhur olduğu zamana ait olsa gerektir. İmza kitabesinin yeri bakımından bu eserle "Esed b. Eyyub" imzasını taşıyan diğer bir eser (Kat. No. 53) arasındaki benzerlik ve yine bu eserle (Kat. No. 54) olan eserde şahidelerin arka yüzlerinin tertibi, bilhassa, üstteki mukarnaslar arasındaki yakın benzerlik "Esed el-Vâş" imzasının da Esed b. Eyyub'a ait olduğunu göstermektedir. El-Vâşî, Arapçada "İnce dokuma yapan" mânasına gelmektedir. Sanatkârın bu eserindeki *geometrik* ağ örtülerinin gerçekten bir dantelayı andırması dolayısı ile böyle bir lâkabla alınmış olması mümkündür.

Diğer bir eser (Kat. No. 55) üzerinde görülen "Esed el-Müzeyyin" imzası da aynı mahiyette olmalıdır.

Sanatkâr devamlı olarak kendisini tekrarlamamış, çeşitli motifler ve kompozisyonlar kullanmıştır. Bilhassa 676/1277 tarihli şahidenin kompozisyonu (Kat. No. 52) XIV. asrın başından itibaren geliştirilen ve adeta klâsikleşen bir kompozisyonu belirli olarak tesbit etmiştir. Bu eserede *rûmî*lerle *geometrik* şeritler kaynaştırılarak çeşitli panolar meydana getirilmiştir. Birbirine düğümlenerek yanyana sıralanan, yukarı kısımları stilize *palmet* yaprakları şeklindeki dilimli nişlerin içleri, daha sathî oyulmuş *rûmî*lerle kaplanmıştır. *Geometrik* örgülerle *rûmî*lerin kaynaştığı bu kompozisyona daha evvel rastlanılmamıştır.

İmza kitabesi için kesin bir yer tesbit edilmemişse de, sanatkâr çok defa taşın arka yüzünde fazla göze çarpmayan bir yeri ve zemine oyulan linear bir yazıyı tercih etmiştir. Yalnız, üç eserinde imza ön yüzde, alınlık panosunun altında yer almış ve bunlardan ikisi kabartma olarak yazılmıştır. Esed b. Eyyub'dan önce görülmeyen bu tarz XIV. asrın başından itibaren yaygınlaşacaktır.

İlk defa basit olarak Ahmed el-Müzeyyin'de görülen *örgülü kûfî*den mülhem *geometrik* şerit tezyinatını Esed b. Eyyub *rûmî*lerle kaynaştırarak çok geliştirmiştir.

Şahideyi veya şahidenin ortasını kaplayan panoyu kuşatan bordürlerde *rûmî* suları ve yazıyı kullanmakta devam ettiği gibi, şeritlerle örülen enli bir *geometrik* suyu da ilk defa E s e d b. E y y u b kullanmıştır.

Şahidenin önyüzünde kompozisyonun esasını teşkil eden orta kısımdaki panoyu çok defa nişli olarak işlemiş ve içini ya dantela gibi örülmüş sık ve yoğun *yıldız ağları* ile kaplamış, yahut da zemini ve üzerleri ince ince işlenmiş iri *palmet* ve *nar* motifleri ile süslemiştir. *Geometrik* kompozisyonların hâkim olduğu eserlerde ustası V e y s b. A h m e d 'in tesiri görülür.

Kendisinden sonra çok tutunacak ve gelişecek olan mukarnası ilk defa kullanılan E s e d b. E y y u b olduğu gibi şahidelerin ön veya arka yüzlerinin alınlığında stilize *ejder*leri hatırlatan kabartma kemer motiflerini de ilk defa onun eserlerinde görüyoruz. (Kat. No. 60) olan *ejderli* şahidenin de -diğer üslûp özelliklerini dikkate alarak- bu sanatkârın elinden çıktığını kabul ediyoruz. Bu *ejder* figürleri ile *ejderi* andıran stilize kemer motifleri talebesi A s î l b. V e y s 'in eserlerinde de görmekteyiz.

Babasının, ustasının, talebelerinin adını bildiğimiz, sanat hayatının ve üslûp gelişmesinin safhalarını takib edebildiğimiz E s e d b. E y y u b, *Ahlat*lı sanatkârların orijinal ve büyük olanlardan biridir.

8 — C u m ' a b. M u h a m m e d (Kat. No. 61-62):

*Meydanlık Kabristanı*nda halen üç eserine rastladığımız sanatkârın XIII. asrın son çeyreğinde çalıştığı anlaşılmaktadır. Adını "H o y e n g" olarak okuduğumuz hocasının ise hiçbir eserine rastlanılmamıştır. XIV. asrın tanınmış sanatkârlarından Y u s u f b. M î r a n onun talebesidir.

Kat. No. 62 olan ve XIII. asrın son çeyreğinde yapılmış olan eseri ince ve itinalı bir işçilik göstermektedir. Taşın ortasında yer alan sivri kemerli tezyinî nişin içi sık bir *geometrik ağ* ile kaplanmış, boşluklara *rûmî* tomurcukları yerleştirilmiştir. Bu eser, *yıldız ağları*ndaki boşlukların *rûmî*lerle doldurulduğu ilk örnektir. Geliştirilecek olan bu tarz ile taş işçiliği örgü görünüşünden çıkarak tamamen ahşap işçiliğine benzeyen bir karakter alacaktır. Sanatkâr burmalı barok silmelere çok yer vermiştir. Bilhassa sandûka tezyinatında urgan şeklinde ve aşırı derecede kabarık silmeli kemer dizileri üslûbunu karakterlendirmektedir. Şahidenin iç yüzünde, yukarıda yer alan mukarnasların da daha taşkın hale getirildiği müşahade edilmemektedir.

697/1297 tarihli, temiz bir işçilik gösteren eserin (Kat. No. 61) hiçbir orijinal tarafı yoktur. Alışılmış bir kompozisyonu tekrarlayan bu eser, tipinin son örneklerinden biridir.

Kitabelerini kaba bir *sülüs*le kabartma olarak yazmış, harf aralarını *rûmî*lerle süslemiştir. Sanatkâr eski sanat geleneğini devam ettirirken nişli şahide kompozisyonunu geliştirmiştir. Barok bir hava taşıyan, kaba ve kabarık motifler kullanmış, teferruatlı ve emekli çalışmış, kendinden evvelki eserlere nazaran daha büyük ölçüde eserler vermiştir.

9 — A s î l b. V e y s (Ü v e y s) (Kat. No. 63-70):

XIII. asrın sonu ile XIV. asrın ilk yarısında eser veren bu büyük sanatkârın babası Ü s t a d V e y s b. A h m e d ; ustası ise babasının *gulâmı* ve *şagirdi* olan E s e d b. E y y u b'dur. Kardeşi M u h a m m e d b. V e y s kendisi kadar çok eser vermemekle beraber devrinin sayılı sanatkârlarındandır. *Meydanlık Kabristanı*nda ve T a h t - ı S ü l e y m a n mahallesindeki mezarlıkta pek çok eseri bulunan A s î l b. V e y s devrin tanınmış kişilerinin, kadı, imam ve sadr'larının lâhidlerini yapmıştır.

Elimizde tarihi okunabilen en erken eseri 695/1295 yılında yaptığı ve imza kitabesinde E s e d b. E y y u b'un talebesi olduğunu kaydettiği lâhiddir (Kat. No. 63). Bundan başka ustasının ismini zikrettiği birkaç eserine daha rastlanmıştır. Bütün bu çıraklık eserlerinde A s î l *palmet* motiflerinin ve *rûmî*lerin hâkim olduğu bir tezyinatı (Kat. No. 64) kaba bir şekilde işlemiş ve kendisinden evvel mevcut olan motif ve kompozisyonları devam ettirmiştir. İmzasını müstakil olarak attığı 700/1300 tarihli lâhidden (Kat. No. 65) önceki eserleri, sanatkârın tecrübe devresinin mahsulleridir.

Bu tecrübe yıllarında yaptığını kuvvetle tahmin ettiğimiz bazı şahidelerin iç yüzlerinde, yukarıda stilize kemer şeklinde bir kabartma motif görülmektedir. Bunların birinde, ortada düğüm yapan kemerin uçlarında kulaklı ve kanatlı birer *ejder* başı bulunmaktadır (Kat. No. 64). *Ejder*in ağzı, gözü, yanak ve boyun çizgileri detaylı olarak işlenmiştir. Fakat daha sonraki eserlerinde bu motife uçları bir *rûmî* motifi gibi içe ve dışa kıvrımlar yapan bir kemer biçimi vermiş; 700/1300 tarihli eserinde (Kat. No. 65) bu düğümlü kemerin iki başını yuvarlak ve şişkin olarak şekillendirmiştir. Daha geç eserlerinde ise bu yüksek kabartma kemerin yerini mukarnaslar almıştır. Bu duruma göre tarihi okunamayan *ejder* başlı eserleri 1300 yılından evvele ait olmalıdır.

XIV. asrın başında A s î l 'in sanatında hızlı bir ilerleme başlar. Motifleri geliştirmiş, zaman zaman çok büyük ölçülerde çalışmıştır. 700/1300 tarihli eseriyle kendisinden evvelkileri aşar (Kat. No. 65), E s e d b. E y y u b'da karşılaştığımız *geometrik* örgülerle *rûmî* kıvrımlarımın karıştığı, *kûfî*den mülhem desen ve motifler birbirine karışmadan terkip edilmiş; küçük satıhlarda kuvvetli bir ışık-gölge kontrastı temin edilmiş; kitabeler ince ve yuvarlak satıhlı, işlek ve okunaklı bir *sülüsle* yazılmıştır. Nişin içi ekseriya iri *yıldız*lardan müteşekkil ağlarla kaplanmış ve aralarındaki boşlukları daha sathî oyulmuş *rûmî*ler doldurmuştur. Şahidenin iç yüzündeki kitabenin altında kalan boşluğa, E s e d b. E y y u b gibi, bir niş yerleştirmiştir.

A s î l b. V e y s çift katlı oygu tekniğini geliştirmiş ve değişik seviyedeki motiflere farklı ışık tonları vermek suretiyle üstte bulunan desenleri daha plâstik olarak belirtmiştir. Bu arada bazı eserlerinde de yeni bir teknikle şahidelerine bambaşka bir görünüş kazandırmıştır (Kat. No. 68-69). Bunlardan imza kitabesi hariç, çift katlı oygu terk edilmiş, şeritlerle *yıldız ağları, yazılar* ve *rûmî*ler aynı seviyede ve hepsi düz satıhlı fakat dik ve derin olarak işlenmiştir. Böylece bütün cephede küçük satıhlar üzerinde keskin bir ışık-gölge kontrastı temin etmiş ve panolara bir dantela görünüşü vermiştir. 721/1321 yılında E s e d b. H â v e n d de aynı üslûpda bir eser vermiştir (Kat. No. 80).

Sanatkâr son eserlerinde motifleri sıklaştırarak, seyrekleştirerek çeşitli oyunlar yapar, zengin desenler işler. 728/1327 tarihli mezartaşı *üstad*ın bilinen en son eseridir (Kat. No. 70). Bu taş, gözün dahi seçemiyeceği kadar küçük *rûmî*lerle, filigran tarzındaki oygularla boş tek bir nokta bırakmaksızın işlenmiştir. Bu eser iki katlı işlemenin şaheser bir örneğidir. 720/1320 yılında E s e d b. H â v e n d 'de daha sade ve küçük olmak üzere böyle bir kompozisyonu 731/1330 tarihli mezartaşında (Kat. No. 100) maharetle tekrarladığını görüyoruz.

A s î l b. V e y s 'in bu harikulâde eserlerinin yanısıra, motif, kompozisyon ve teknik bakımından insanı hayrete düşürecek derecede basit, alelâde eserleri de mevcuttur. Bunlar, çok mühim olmayan kişilere ait ve muhtemelen az ücretle yaptığı eserleridir.

Asîl b. Veys'in bir *şagird*'ine tesadüf edemedik. Bu büyük sanatkârdan sonra bu sanatta bir duraklama başladığı görülmektedir.

10 — Muhammed b. Veys (Üveys) (Kat. No. 71-74):

Eserlerine yalnız *Meydanlık Kabristanında* rastladığımız bu sanatkâr Veys b. Ahmed'in oğlu, Asîl b. Veys'in kardeşidir.

Muhammed b. Veys XIII. asrın sonlarında 732/1331 yılına kadar eser vermiştir. Bu sanatkâr iddiasız fakat temiz ve itinalı kompozisyonlar yapmıştır. Değişik ve çeşitli motiflere rağbet etmemiş, teferruatı işlemekten mümkün olduğu kadar kaçınmıştır. Şahideleri büyük ölçülerde değildir. Eserleri Asîl b. Veys'inkilere göre sayıca da daha azdır.

XIII. asrın sonuna ait olduğunu kuvvetle tahmin ettiğimiz erken eserlerinin birinin imza kitabesinde "Muhammed b. Veys ve Muidi'nin eseri" denilmektedir (Kat. No. 71). Bundan dolayı bu eseri yaptığı sıralarda yanında kalfa yetiştirebilecek bir seviyeye erişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Fakat maalesef talebesinin ismine başka eserlerde rastlıyamadık. Bu mezartaşının motif ve kompozisyon bakımından *üstadın* diğer eserlerinden çok farklı oluşunu yanında çalıştırdığı kalfasına bağlamak lâzımdır. Eserin başta gelen özelliği, şahidenin iç yüzünde bulunan ve gövdesi düğümlü bir kemer şeklinde stilize edilmiş olan *kurt* başlı *ejder* figürleridir.

Sanatkârın 714/1314 (Kat. No. 72) tarihli eserinin şahidesinde görülen iri *palmet* motifi itinalı ve güzel işlenmiştir. Asîl b. Veys'in tecrübe devresinde kabaca işlediği bu *palmet-nar* kombinezonu Muhammed'de çok ölçülü ve emeklidir. Yer yer iki katlı bir işçilik görülür. Daha sonraki eserlerinde bu dikkat ve titizlik fazla hissedilmez. Emîr İzz'd-Din Yusuf ile oğlunun şahidelerinde, değişiklik olarak, imza kitabesinin ortasına *yıldız* şeklinde bir *madalyon* ve şahidenin ortasındaki büyük nişin içine oniki kollu iri *yıldız ağları* koymuştur. (Kat. No. 73-74).

732/1331 yılında yaptığı eserinde imza kitabesinde "*üstad*" ünvanını kullanmıştır. Sanatkârın bu tarihten sonraki bir eserine rastlanamamıştır.

11 — Hâvend b. Bergî (Kat. No. 75-78):

Sanatkârın 690/1291-717/1317 tarihleri arasında yaptığı eserleri *Meydanlık Kabristanı ile Taht-ı Süleyman Kabristanında* bulunmaktadır.

Yaptığı taşlardan biri üzerindeki imza kitabesine göre Esed b. Eyyub'un *gulâm*'ıdır (Kat. No. 75). Kendisinin de devrinin büyük sanatkârlarından olan Esed isminde bir oğlu vardır.

Sanatkârın motif ve kompozisyonları devamlı bir gelişme göstermektedir. İlk eserlerinde ustası Esed b. Eyyub'un tesiri görülürse de bunu çok çabuk aşmıştır. Çok ince, küçük ve sık, çeşitli motifleri değişik şekillerle kombine ederek ve iki ayrı derinlikte işleyerek gölgeli ve plâstik görünüşlü zengin kompozisyonlar meydana getirmiş; itinalı ve çok emekli eserler vermiştir.

714/1314 tarihli mezartaşı (Kat. No. 76) sanatkârın gelişmesini ve özelliklerini en iyi gösteren eserlerinden birisidir. *Ahlat* mezartaşlarının en yükseği olan bu şahidenin boyu, 3.52 m., eni 0.97 m., kalınlığı 0.35 m. ye ulaşmıştır. Bu eser ölçüleri, tezyinatı ve arkasında yer alan uzun kitabesi ile tam bir anıt karakterindedir.

Şahidenin ortasında yer alan büyük tezyinî nişin içini on veya oniki kollu iki veya üç büyük *yıldız* kaplamış, şişkin çubuklarla teşkil edilen *geometrik ağın* aralarını daha sathî oyulmuş ince *rûmî*ler doldurmuştur. Maharetle düzenlenen ışık motiflere bir yumuşaklık temin etmiştir.

717/1317 tarihli iki eserinde Hâvend b. Bergî fazla teferruatı atarak daha sade ve ölçülü, sanatının klâsik diyebileceğimiz eserlerini vermiştir. Sanatkârın motif ve kompozisyonları en güzel şeklini almıştır.

Üstad'ın büyük emek ve maharet isteyen eserlerinin yanında yine geç tarihlerde yapılmış, ikinci hatta üçüncü derecede, sanat değeri düşük eserleri de mevcuttur. Bunlara daha çok *Taht-ı Süleyman Kabristanı*nda rastlanmaktadır. Bu durum sanatkârın eserlerini ölünün sosyal durumuna göre yaptığını, az emek isteyen, ucuza aldığı siparişleri çıraklarına yaptırdığını düşündürmektedir.

12 — Esed b. Hâvend (Kat. No. 79-82):

Eserlerine *Meydanlık Kabristanı* ile *Taht-ı Süleyman Kabristanında* rastladığımız bu sanatkâr Üstad Hâvend b. Bergî'nin oğlu ve talebesidir. Onun tesirinden uzun zaman kurtulamamıştır. Elimizde bulunan tarihli eserleri 717/1317-727/1327 tarihleri arasındadır. Tabii bu tarihlerden evvel veya sonra da eserler vermiş olması mümkündür. Bu da babası gibi devrinin tanınmış kişilerinin mezartaşlarını nakşetmiş, iyi cins bir tüf kullanmıştır. Şahideleri ince ve uzundur. *Gevaş Halime Hatun Kümbeti* onun eseridir.

Sanatkârın *Meydanlık Kabristanında* bulunan 717/1317 tarihli bir eseri ile aynı özellikleri gösteren *Taht-ı Süleyman Kabristanın*daki diğer bir eseri babası Hâvend b. Bergî'nin en güzel eserlerini verdiği bir devreye isabet etmekte ve onun tesirini taşımaktadır. Bu sıralarda yaptığı şahidelerde babasının repertuvarındaki motif ve kompozisyonları daha plâstik bir ifade kazandırmıştır. 720/1320 (Kat. No. 79) tarihli eserinde FT102rûmîleri filigran tarzında gözle bile zor seçilecek küçüklükte oyarak babasını aşan bir maharet göstermiştir. Şahidelerin ölü ile ilgili kitabelerin bulunduğu arka yüzlerini de, zaman zaman, ince ve küçük *rûmî*lerle kaplı nişlerle süsler. Nişleri Asîl b. Veys'den daha emekli işlemiştir. Öyle ki sanatkârın (Kat. No. 79) olan 720/1320 tarihli eseri, ince, filigrana benzer üslûbu ve kompozisyonu ile Asîl b. Veys tarafından daha geliştirilerek tekrarlanmıştır.

721/1321 tarihli bir mezartaşında (Kat. No. 80) sanatkârın yepyeni bir teknikle çalıştığını görüyoruz. Burada bütün motifleri düz satıhlı olarak ve aynı derinlikte oymuş, yüzlerini adeta perdahlamıştır. Böylece birbirinden keskin ve derin çizgilerle ayrılan sık ve küçük motifler sert bir ışık-gölge tezadı ile bir dantelâ görünüşü almaktadır. Bütün kompozisyonda bir armoni göze çarpar.

İlk eserlerinde bile itinalı ve temiz bir işçilik görülen Esed b. Hâvend, devrinin en büyük taşçı ustalarındandır.

13 — Hacı Yusuf b. Mîran (Kat. No. 83-86):

694/1294-737/1336 yılları arasında yaptığı eserlerine *Ahlat*'ın *Meydanlık* ve *Taht-ı Süleyman Kabristanlar*ında ve *Gevaş*'ta *Halime Hatun Kümbeti* civarında bulunan kabristanda rastlanmaktadır. *Van Gölü* çevresinde tanınmış olan ve *Ahlat* dışından da siparişler kabul eden sanatkârın ustası Cum'a b. Muhammed'dir. *Ahlat*'ta birinci sınıf eserler vermiş büyük üstadlardan olan Mirçe b. Mîran onun kardeşidir.

Meydanlık Kabristanında pekçok eseri olan bu sanatkârın, ustasının adını zikrettiği *şagird*lik eserinde C u m 'a'nın tesiri görülür (Kat. No. 83).

717/1317 ve 719/1319 yıllarında yaptığı eserlerinde imzasını "*Üstad*" olarak atmış; 737/1337 tarihini taşıyan bir kitabesinde de, ayrıca, *hacı* lâkabını kullanmıştır.

Üstad olarak imza attığı ilk eserlerinde H â v e n d b. B e r g i 'nin kötü bir kopyası olmaktan ileri gidememiştir. 725/1324 tarihli eserinde şahidenin dış yüzüne değişik bir kemerle süslü bir sağır niş yapmıştır (Kat. No. 85). Sivri kemerli olan nişin içine dilimli bir ikinci kemer ilâve etmiş ve bunun kemer alınlıklarını işlemeden bırakmış, buna mukabil nişin içini dik ve derin oyulmuş *geometrik* bir *ağ* ile kaplamıştır. Bu çift kemerli nişler bu sanatkârın bir özelliğidir.

737/1336 tarihli şahidesi işçilik bakımından en kötü eserlerinden biridir. Motifler sathî ve aralıklı olarak oyulmuş, ışık-gölge iyi düzenlenememiştir (Kat. No. 86).

Sanatkârın *Gevaş*'ta rastlanan eserlerini itinalı olmakla beraber küçük ölçüde yapılmışlardır ve hiçbir hususiyet taşımazlar.

Y u s u f b. M î r a n daha ziyade orta tabakanın mezarlarını yapmıştır. Şahide ve sandûkaların ölçüleri nispeten küçüktür. En mükemmel eseri dahi ancak ikinci sınıf bir işçilik gösterir.

14 — H a c ı M î r a n b. Y u s u f (Kat. No. 31, 87-94):

Bu sanatkârın *Ahlat*'ın *Meydanlık Kabristanı* ile *Taht-ı Süleyman Kabristanındaki* eserlerinden başka *Norşin*'de de iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri 720/1320 tarihlidir (Kat. No. 87). *Gevaş Halime Hatun Türbesi* yanındaki mezarlıkta da eserleri vardır. Y u s u f ismindeki babasının, yukarıda bahsettiğimiz Y u s u f b. M î r a n ; amcasının da, devrin büyük üstadlarından M î r ç e b. M î r a n olması kuvvetle muhtemeldir. M u h a m m e d b. M î r a n ismindeki sanatkâr da oğlu olmalıdır.

Rastlayabildiğimiz eserleri 720/1320-746/1345 yılları arasında yapılmışlardır. İkinci derecede bir işçilik gösteren ve küçük ölçülerde yapılmış pek çok eseri vardır.

721/1321 tarihli baş ve ayak şahidesi bulunan silindirik sandûkalı lâhid, sanatkârın emekli ve güzel eserlerinden biridir (Kat. No. 31). Bu eserinde *nar-palmet* kombinezonunu emekle ve maharetle işlemiştir. Sânatkârın bundan sonraki eserlerinde fazla bir itina görülmez. Ancak XIV. asrın başından itibaren klâsikleşen nişli şahide kompozisyonunu daha sade motiflerle ve daha mütevazî ölçülerde tekrarlamıştır. 738/1337 ve 739/1338 tarihli S a l i h a ve A i ş e H a t u n 'ların mezartaşlarında da yine kaba ve yeknesak bir kompozisyon görülür. 743/1342 yılında yaptığı bir mezartaşı (Kat. No. 91) da evvelki eserlerinden farklı bir kompozisyon ve işçilik göstermez.

M î r a n b. Y u s u f yenilikçi olmayan, aynı motif ve kompozisyonları sık sık tekrarlayan bir sanatkârdır. Eserlerinin çoğunda işçilik kaba ve itinasızdır. Girift ve fazla emekli motiflerden kaçınmıştır. Birkaç eserinde birinci sınıf bir işçilik görülürse de umumiyetle ikinci derecede ve abidevî karakteri olmayan eserler yapmıştır. XIII. asrın baş ve ortalarında kullanılan silindirik sandûka tipini tekrar canlandırmağa çalışmıştır.

15 — H a c ı M i r ç e b. M î r a n (Kat. No. 96-101):

Eserleri *Meydanlık Kabristanının* daha ziyade "*Kadılar Mezarlığı*" denilen kısmı ile batı ucunda toplanmışlardır. 719/1319 ve 726/1325 yıllarında yaptığı eserlerindeki (Kat. No. 96-97) imza kitabelerinden "Y u s u f " isminde bir ustası bulunduğu anlaşılmaktadır. Ustası Y u s u f 'un, ağabeyi Y u s u f b. M î r a n olup olmadığını tesbit edemedik. Ancak, bu devirde, M i r ç e gibi büyük bir sanatkârın ustası olabilecek Y u s u f isminde başka bir sanatkâra da rastlayamadık.

727/1326 tarihli eserinde imzasına "*Hacı*" lâkabını da ilâve etmesinden M i r ç e 'nin de ağabeyi gibi hacca gittiği anlaşılmaktadır. Sanatkârın talebesinin veya oğlunun olup olmadığını bilemiyoruz. Çünkü M i r ç e b. M î r a n 'ın baba veya usta olarak anıldığı hiçbir imza kitabesine rastlanılmamıştır.

719/1319 tarihinde yaptığı bir şahidede (Kat. No. 96) sanatkârın çok itinalı ve ahenkli bir kompozisyon meydana getirdiği görülür. Motifleri ayrı ayrı ve küçük küçük işleyerek az derin fakat gölgeli bir fon temin etmiştir. Kompozisyonda *rûmî*ler hakimdir.

726/1326 ve 727/1327 tarihli eserlerinde ise kompozisyon ve motifler tamamen değişmiş, hâkimiyet *geometrik örgü* ve *ağlara* geçmiştir. (Kat. No. 97-98).

730/1329 tarihli bir mezartaşında (Kat. No. 99) işçilik ve tezyinat çok gelişmiştir. Burada *geometrik örgüler* ile *rûmî*ler aynı satıh üzerinde büyük bir âhenk içinde işlenmiştir. İri motiflerin satıhları düz bırakılmış, araları dolduran küçük motifler ise yuvarlatılmıştır. Böylece düz ve yuvarlak hatların birbiriyle karışmasından ve kaynaşmasından doğan hareketli bir görünüş elde edilmiştir.

731/1330 tarihli mezartaşı sanatkârın en emekli ve ustalıklı eserlerinden biridir (Kat. No. 100). Hiç bir boş yer bırakılmadan motiflerin zemini ve sathı ince ince oyulmuştur. Aynı kompozisyon ve işçilik daha evvel A s î l b. V e y s tarafından 717/1327 yılında yapılmıştır (Kat. No. 70). Fakat M i r ç e bu inanılmaz derecede maharet isteyen kompozisyonu daha emekli ve daha ince işleyerek A s î l ile bir rekabete girişmiştir.

738/1337 tarihli bir eseri, sanatkardan hiç umulmayan bir acemilik ve kaba bir işçilik göstermektedir. Kompozisyonu ve motifleri ile de yadırgadığımız bu şahide sanatkârın işçilerinin birinin elinden çıkmış veya ucuza mal edilmesi için itina gösterilmemiş olmalıdır.

Tesbit edebildiğimiz son eseri 739/1338 tarihini taşımaktadır.

M i r ç e 'nin şahideleri ölçü bakımından H â v e n d b. B e r g î 'ninkiler kadar büyük olmamakla beraber abidevî bir karakterdedir. Şahidelerin kitabe bulunan iç kısımları, yukarıda iki veya üç sıra zengin profilli mukarnasla süslenir. Bunların altında kitabe yer alır. Bazen kitabenin altında kalan boşluk, bilhassa ehemmiyetli kişilerin mezarlarında ve itinalı eserlerinde, küçük bir tezyinî niş ile süslenmiştir.

M i r ç e de devrinin en tanınmış kişilerinin mezarlarını işleyen, sayıları mahdut büyük ustalardan biridir.

A s î l b. V e y s, H â v e n d b. B e r g î, E s e d b. H â v e n d ve M i r ç e b. M î r a n 'ın aşağı yukarı aynı yıllarda eser verdikleri bu devir, bu sanatkârın en parlak çağıdır. Bu büyük üstadlardan sonra da duraklama ve gerileme başlayacaktır.

16 — M u h a m m e d b. M î r a n (Kat. No. 95):

Meydanlık Kabristanında iki eserine rastladığımız bu sanatkâr XIV. asrın son çeyreğinde eserler vermiştir. Eserlerin motif ve kompozisyon bakımından bir yenilik getirmediği gibi birinci derecede bir işçilik de göstermezler.

17 — K a s ı m b. Ü s t a d A l i (Kat. No. 105, 106):

Meydanlık Kabristanının batısında iki eserine rastlanılmıştır. (Kat. No. 104, 105) *Ahlat*'taki *Erzen Hatun kümbeti*'nin de mimarıdır. Bunların tarihlerine göre sanatkâr XIV. asrın son çeyreği ile XV. asrın ilk çeyreğinde eserler vermiştir. Babası Ü s t a d A l i isminde, büyük ihtimalle bir mezartaşı ustasıdır. Ancak bugüne kadar *Ahlat* kabristanlarında hiçbir eserine rastlanılmamıştır. K a s ı m b. Ü s t a d A l i 'nin A h m e d isminde bir talebesi bulunduğu bir imza kitabesinden anlaşılmaktadır. (Kat. No. 106). 823/1420 tarihli bir kitabe "*üstad*" olarak zikredilen sanatkâr devrinin ileri gelenlerinin lâhidlerini yapmıştır. Kullandığı motifler ve kompozisyon eski devirlerin bir tekrarıdır. Bu yenilik getirmediği gibi motifleri daha basit ve kaba bir şekilde işlemiştir.

18 — A h m e d (Kat. No. 107):

823/1420 tarihli tek bir eserine *Meydanlık Kabristanında* rastladığımız bu sanatkâr K a s ı m b. Ü s t a d A l i 'nin talebesidir (Kat. No. 106). Bu sanatkâr da bir yenilik ve değişiklik getirmemiş, kendinden evvelki kompozisyon ve motifleri tekrarlamıştır. Desenleri daha basitleştirmiş, üstelik kabaca ve acemice işlemiştir. Motifler ile kompozisyonun bütünü arasında bir âhenk görülmez. Yalnız, sandûkanın yan kenarları sade ve güzel bir geçme ile süslenmiştir.

19 — B u û s b. Ş e m s î k e d - D a r b a b î e l - H ı l â t î (Kat. No. 103-104):

Bu sanatkârın *Meydanlık Kabristanının* kuzeyinde iki eserine rastlanılmıştır. Bunlardan biri 780/1378 tarihini taşımakta (Kat. No. 102) dir. *Ahlâtî* mahlasını kullanan sanatkâr motif ve kompozisyon bakımından bir yenilik getirmemekle beraber, itinalı işçiliği ile dikkati çeker. Motifleri daha çok ana hatları ile vermeğe çalışmış, teferruattan kaçınmıştır.

20 — K a s ı m b. M u h a m m e d (Kat. No. 109-112):

Meydanlık Kabristanının "*Kadılar mezarlığı*" denilen kısmının kuzeyinde ince-uzun nispetleri, ince ve yoğun tezyinatı ile derhal dikkati çeken dört şahide üzerinde imzasını bulduğumuz bu sanatkâr uzun bir fasıladan sonra birdenbire ortaya çıkmış gibidir. Hüviyeti hakkında başkaca bir bilgiye sahip değiliz. Bulduğumuz dört eseri 908/1502-914/1508 yılları arasında yapılmıştır. Bir *Akkoyunlu* sanatkârı olduğunu tahmin ettiğimiz K a s ı m b. M u h a m m e d XIV. asrın geleneklerini değişik bir zevk ve anlayış içinde canlandırmağa çalışmıştır. Gerek şahidelerinin, gerekse şahide üzerindeki panoların ölçü ve nispetleri değiştiği gibi, panoların tertibi de XIV. asrın kaideleşmiş esaslarından uzaklaşmıştır. İnce-uzun şahidelerin alınlığında yer alan uzun birer panoda içleri ince *rûmî*lerle doldurulmuş geçmeli halkalar veya bir *yıldız ağı* yer almaktadır. İmza kitabesi enli bir pano halinde şahidenin ortasında veya biraz daha altta bulunmaktadır. Motifler iki katlıdır. Zemindekiler küçük ve ince, satıhtakiler daha iri ve detaylı olarak işlenmişlerdir. Oygu dik ve derindir. Çok ince işlenmiş derin zemin ile bu zemin üzerinde kabartma olarak işlenen iri desenlerin teşkil ettiği tezad, esere uzaktan plâstik bir ifade verdiği gibi, küçük satıhlar üzerinde temin edilen ışık-gölge kontrastı ve detaylı işçilik de panolara yakından bir dantela görünüşü kazandırmaktadır. Şahidelerin arka yüzlerinin alınlığında görülen *ejder-kemer*lerle mukarnasların kombinasyonu başarılı olmayan bir yeniliktir. Kemerler bazan iki dilimli ve üzerleri *balık sırtı* denilen tarzda ince ince taramalı olarak işlenmişlerdir. Şahidenin her iki yüzündeki yazılar artık *sülüs*e dönmüştür. Dikdörtgen prizma biçimindeki yekpare sandûkalar birer kapak taşı durumundadır. Yanları tezyinî kemer dizileri veya kıvrımdallarla işlenmiştir.

Şahidelerin bütün zarafetine rağmen, mahareti maniyerizme vardıran çok ince ve detaylı işçilik, panoların nispetlerinin bozulması bir inhitatı göstermektedir.

K a s ı m b. M u h a m m e d 'in XIV. asır sanatını yeni bir zevk ve anlayış içinde canlandırma teşebbüsü uzun ömürlü olmamış, *Ahlat*'a bir hususiyet veren bu sanat, kısa süren bu son parıltının ardından tamamen sönmüştür.

SONUÇ

*Meydanlık Kabristanın*daki muhtelif tipteki lâhidlerin yayılma sahası *Ahlat*'ın geçirdiği muhtelif devirleri göstermektedir. Yer yer iç içe girmeler söz konusu olmakla beraber mezarlığın hangi kısmının kimler tarafından kullanıldığı tesbit edilebilmektedir. Bu tesbit, tarihi bilinmeyen eserlerin tarihlenmesinde de bir dereceye kadar faydalı olmaktadır. Kabristanın kuzey-doğu kısmı *Ermenşahlar* zamanında kullanılmağa başlanmıştır. En eski mezarlar bu sâhada bulunmaktadır. Zamanla mezarlar güney-doğuya doğru yayılmışlardır. Bu devri bilhassa çift gövdeli prizmatik sandûkalar ile *rûmî* tezyinat ve *kûfî* yazı karakterlendirmektedir. Kabristanın doğu kısmının ortalarında güneye doğru çift şahideli silindirik sandûkalar sıralanmaktadır. Çok kısa süren bu tip *Eyyûbî* devrine rastlamaktadır. Bu devri silindirik sandûkalar ile üzerleri *yıldız ağları* ile kaplı şahideler karakterlendirmektedir. Sandûkası dikdörtgen prizma biçiminde olan şahideli lâhidler, bu kabristanın en uzun devam eden tipini teşkil etmektedirler. *Meydanlık Kabristanının* her tarafına yayılmış olan bu tip *İlhanlıların* hâkim olduğu çağın temsilcisidir ve fasılalarla *Karakoyunlular* zamanına kadar devam etmektedir.

Bütün bu lâhidler tipleri, miktarları, tezyin özellikleri ve kitabeleri ile bölgenin kültür tarihi ile siyasî tarihi bakımından çok önemli belgelerdir. Çift gövdeli prizmatik sandûkaların son örneklerini takiben, mezarlıkta 25-30 yıllık bir boşluk görülmektedir. Bu fasıladan sonra birdenbire en gelişmiş şekliyle çift şahideli silindirik sandûkalarla karşılaşıyoruz. Bu durum elbette ki sosyal ve siyasî bir takım olaylarla ilgilidir ve *Ermenşahların* son yıllarındaki karışıklıklarla *Eyyûbî* hâkimiyetinin kuruluşu sırasına rastlamaktadır. *Eyyûbî* hâkimiyetinin güneyde bir takım münasebetleri arttırdığı mezartaşlarında görülmektedir. Bu tipin de sahneden çekilerek, yerini bir baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkil olan lâhidlere terketmesi tesadüfî değildir. *Moğolların* sürükleyip getirdiği *Doğu Türk urukları, Ermenşahlar*dan çok daha kuvvetli olarak, *Türkler*in *İslâm*dan evvelki inanç, âdet ve geleneklerini *Ahlat*'a taşımışlardır. Bu devrin şahideleri birer mezar anıtı karakterindedir. Bunlar, hiçbir *İslâmî* mezartaşında rastlanmayan muazzam ölçüleri, kitabelerinin muhtevası ve *ejder* motifli tezyinatı ile *Orkun* anıtlarının *İslâmiyet*ten sonraki devamı gibidirler. *Arapça* ve *Farsça* kitabelerdeki yanlışlar halkın bu dilleri iyi bilmediğini göstermektedir. Bu diller sadece kitabelerde kullanılmış olsa gerektir.

Meydanlık Kabristanı, bu anıt-şahidelerle eski *Orta Asya* mezarlıklarının görünüşünü almıştır. XIV. asrın hemen ortalarına kadar bu muhteşem lâhidlerin bol miktarda yapılması; işçiliğin son derece ince olması bu devirde *Ahlat*'ın hiçbir devirde olmadığı kadar refah ve zenginlik içinde bulunduğunu göstermektedir. Sonra bu ihtişam devrinin de söndüğünü görüyoruz. Mezartaşları azalır ve kalitesi bozulur. XIV. asrın sonu ile XV. asrın başında yapılan şahideler birkaç emîr veya emîr soyundan gelene inhisar eder. *Ahlat* bu devirde mahallî emîrlerin ellerinde görünmektedir. Fakat bunların dahi mezarları ikinci, üçüncü sınıf eserlerdir. Sanatın kökünden koptuğu, soysuzlaştığı görülmektedir. Artık *Meydanlık Kabristanın*da halktan kimsenin mezartaşına rastlanmamaktadır. XVI. asrın başlarındaki şahideler kadılara aittir. Bunlar kadıların *Ahlat*'ta nüfuz ve söz sahibi oldukları bir devrin hatırasıdır. Eserlerde ihtişamlı, parlak çağa dönme gayretleri görülür. Fakat vereceğini vermiş bir çığırda daha ileri gitmek mümkün olamayacağı için maniyerizme düşülmüştür.

Kitabeler, bize meçhul olan bazı *şeyh, umumî vali, emîr, âlim* ve *fakîh, şair* ve *kadı*lar tanıtmaktadır. Bunlar *Ahlat*'ın ve belki bölge tarihinin mühim simalarıdır. Bu bakımdan tesbit ettiğimiz kitabeler tarihçilerimize kıymetli malzeme teşkil edeceğini ümid ederim.

Keza, şahidelerin arka yüzlerinde XIII. asrın ortalarına kadar sık görülen ve üçüncü çeyreğine kadar seyrekleşerek devam eden lirik şiirler de *Fars* edebiyatı tarihi bakımından büyük kıymet taşımaktadır.

Bazı lâhidler üzerindeki yazılar bu sanat dalının şaheser örnekleri olmaktan başka, *kûfî*den *sülüse* kadar devam eden gelişmeyi bize kronolojik olarak bütün safhaları ile vermesi bakımından da önemlidir.

İlhanlı devri lâhidlerinde hadîslerin çok azaldığını ve taşın talî bir yerine, bir boşluğu doldurmak için yerleştirildiği görülmektedir. Şahidelerin dış yüzünde, nişi çevreleyen bordürler üzerinde, *Ayetu'l-Kürsî* ile *Âli İmran Sûresinin 18. âyeti* tekrarlanır. Bunlar görünüş ve gösterişin ön plâna alındığı tezyinî yazılardır. Dinî mahiyetteki yazıların azalması ve ehemmiyetini kaybetmesi bu devir minberlerinde dahi görülen, genel karakterde bir cerayandır. Buna mukabil ölünün hüviyetini bildiren kitabelerde mübalağalı metihlere çok yer verilmiştir. Bu durum, *İlhanlıların* yarattığı müsait ortamda gelişmek imkânını bulan *Batıniliğin* yer yer dinî inançları sarsması ile izah edilebilir. Şahıslara fazla önem verilmesi, yaranmak gayreti, zenginliğe itibar edilmesi, *Ahlat*'ın manevî bir çöküş içinde bulunduğuna işaret sayılabilir.

Araştırma ve incelemelerimizle *Meydanlık Kabristanın*da eseri bulunan 20 sanatkâr tesbit ettik. Bunların aralarındaki *baba-oğul, usta-şagird* münasebetleri çok ilgi çekicidir. İmza kitabeleri esnaf teşkilâtı ile *Türkiye*'nin sosyal ve iktisadî tarihi bakımından bize yeni bilgiler kazandırmaktadır.

Bu mezartaşları ve bu sanatkârlar *Ahlat*'ta büyük mimarî eserlerin de yapılmış olduğunun delilidir. Halûk Karamağaralı tarafından yapılmakta olan *Ahlat* kazıları bu eserleri ortaya çıkarmaktadır. Kazılar ilerledikçe *Divriği*'deki muhteşem *Ulu Cami* münferit kalmayacak, *Orta Asya* ile *Anadolu* arasında yeni köprüler de kurulacaktır.

KATALOG

1 — Ç a t m a l â h i d (189. res.).

Meydanlık Kabristanının kuzey-doğu tarafında, en eski kabirlerin bulunduğu kısımdadır. Gri tüften kesilmiş iki uzun levhanın üst kenarlarının bir açı teşkil edecek surette birbirine çatılması ile meydana gelen bir lâhidle, baş ve ayak uçlarındaki üçgen biçimli boşlukların önüne konulan dikdörtgen, küçük birer bloktan ibarettir. Lâhid 2.08x0.47 m.; şahideler 0.655x0.47 m. ölçüsündedir. Lâhdin yan kenarlarına arkaik ve sade bir *kûfî* ile *Besmele* ve ölünün hüviyetini bildiren kitabe yazılmıştır. Fakat kitabe çok bozulmuş olduğu için okunamamaktadır. Yazı dişi, kesim mâildir. ح harfinin sapı bir soru işareti gibi büyük bir kavis çizer. Diğer harfler bir özellik göstermezler.

Bu eser, bulunduğu yer ve yazı karakteri bakımından mezarlıktaki en eski eserlerden biridir (XI. asrın sonu veya XII. asrın ilk yılları).

2 — S a n d û k a (190. res.).

Gri tüften yekpare olarak yapılmış beş kenarlı prizma biçimindeki bu sandûka *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğu köşesindedir. Uzunluğu 1.91 m., eni 0.39 m., yüksekliği 0.60 m. dir. Çatısının iki yanında mâil kesimle dişi olarak oyulmuş, arkaik bir *kûfî* kitabe bulunmaktadır.

Haza kabru... هذا قبر

"Bu kabir..."

diye başlayan kitabenin diğer kısımları okunamamıştır. Tarih ve sanatkâr kitabeleri bulunmamaktadır.

Sandûka XI. asrın sonundan veya XII. asrın ilk yıllarından kalmış olmalıdır.

3 — M u b a r e k b i n Y u s u f ' u n s a n d û k a s ı (191. Res.)

Meydanlık Kabristanında "*Kadılar mezarlığı*" denilen kısmın güney-batısında; toplu olarak bulunan diğer sandûkaların uzağındadır. Etrafında başka sandûka yoktur.

Kırmızı tüften yekpare olarak kesilmiş dikdörtgen prizma şeklinde bir gövde ile bir kaideden ibarettir. Kaide kısmı ince ve dar iki kademe halindedir. Oldukça iyi durumdadır. Yalnız baş ve ayak uçlarındaki motifler biraz aşınmıştır. Uzunluğu 2.03 m., eni 0.83 m., yüksekliği 0.80 m.dir.

Sandûkanın meyilli yüzlerinde *Besmele* ve ölünün ismi yazılıdır. Kitabe kaba bir köşeli *kûfî* ile hakkedişmiştir. Yazılar dike yakın mâil oygudur. Harfler 11. no.lu sandûkadaki ile aynı karakterdedir. İnce ve sathî oyulmuş helezonlar harf aralarını ve boşlukları doldururlar. Bunlar bozulmuş ve değişikliğe uğramış *post-Samarra* motifleridirler. Sandûkanın baş ile ayak taraflarında büyük birer *rûmî* desen görülmektedir. Bunlardan başka tezyinat yoktur. Sandûkanın çatısının iki yanında kuzeyden başlamak üzere *Besmele* ve mezar kitabesi yer alır.

بسم الله الرحمن الرحين هذا قبر مبارك

ابن يوسف رحمة الله ورضى عنه و والديه

Bi'smi'l-Lahi'r-rahmani'r-rahîm. Haza kabru Mubarek bin Y u s u f rahimehu'l-Lâhi ve radiya anhu ve an valideyhi.

"Bu kabir M u b a r e k b. Y u s u f 'undur. Allah ona rahmet etsin, ondan ve ebeveyninden razı olsun".

Ölüm tarihi bildirilmediği gibi, sanatkârın adı da kaydedilmemiştir.

Bu eser, yeri, kırmızı tüften yapılmış olması ve tezyinatı bakımından evvelkilerden biraz daha geç tarihlerden, XII. asrın ilk çeyreğinin sonlarından olmalıdır.

4 — K a p a ğ ı k a y b o l m u ş s a n d û k a (192.res.)

Meydanlık Kabristanının doğu tarafında, ortaya yakın bir yerdedir. Gri tüften yapılmış olan sandûkanın kapağı kaybolmuş; yalnız dört taş levhadan müteşekkil dikdörtgen prizma şeklindeki gövdesi kalmıştır. Bu kısmın uzunluğu 1.94 m., eni 0.73 m., yüksekliği 0.27 m. dir. Gövdenin dış yüzlerinde mâil kesimli dişi bir *kûfî* yazı yer almaktadır. Hepsi arkaik olmak üzere harflerin bir kısmı köşeli, bir kısmı yuvarlaktır. Kuzey yüzünde *Besmele* ile *İhlâs Sûresinin* baş kısmı bulunmaktadır. Güney yüzdeki harfler aşınmıştır. Fakat herhalde sûre bu yüzde de devam etmekte idi. Doğu tarafında ölünün hüviyetini bildiren kitabe bulunmakta ise de tam olarak okunmamaktadır.

هذاقبر

رحمة الله

"Bu kabir... Allah ona rahmet etsin"

Ölüm tarihi ve sanatkârın adı kaydedilmiştir. Hiçbir tezyinî unsur taşımayan eser XI. asrın sonunda veya XII. asrın ilk yıllarında yapılmış olmalıdır.

5 — K a p a ğ ı k a y b o l m u ş s a n d û k a (193. res.)

Meydanlık Kabristanının doğu tarafında, ortaya yakın bir yerdedir. 4. no.lu kabrin yakınındadır. Gri tüften yapılmıştır. Kapağı kaybolmuş, dört levhadan meydana gelen, üzeri açık dikdörtgen prizma şeklindeki gövdesi kalmıştır. İçi ve dışı hemen hemen tamamen toprakla örtülmüş olan sandûka etrafı açılmak suretiyle meydana çıkarılmıştır. Uzunluğu 2.05 m., eni 0.67 m., yüksekliği 0.35 m.dir. Kabrin dış yüzleri çepeçevre mâil kesimle dişi olarak oyulmuş *kûfî* yazı ile kaplıdır. Kuzey yan yüzde *Besmele* ile *İhlas Sûresinin* baş kısmı hakkedilmiştir. Güney yan yüzde harfler aşınmıştır. Eserde herhangi bir kitabe mevcut değildir. Ölünün hüviyetini bildiren kitabenin kaybolmuş olan beşkenarlı prizma şeklindeki kapak taşında bulunması beklenir. Yazıda م ve sona gelen ه harfleri *kuş* başına benzetilmiştir. Baş ve sondaki، ل ، خ، ر ، م harfleri uzatılmış ve ters S şeklinde kıvrımlar meydana getirmiştir. Harflerin aralarına, içlerine noktalar konularak *kûfî* yazı süslenmek istenmiştir. Ayrıca bazı boşluklara yine noktalarla süslü, ota benzeyen küçük motifler yerleştirilmiştir. Burada *post-Samarra*'da da gördüğümüz noktalarla süslü *ot* motiflerini ve *kuş* başlı *kûfî* yazıyı bir arada bulmaktayız. Eser XII. asrın ilk çeyreğinde yapılmış olmalıdır.

6 — Kapağı kaybolmuş sandûka (194. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu lâhid, *Meydanlık Kabristanının* doğusunda bulunmaktadır. Tamamen toprak altında kalmıştır. Üzerinde bulunması icap eden prizmatik kapak kaybolmuştur. Eser kazılarak meydana çıkarılmış ve temizletilmiştir. 1.92 X 0.64 X 0.32 m. ölçüsündedir.

Kaidenin yan yüzlerini mâil kesimli dişi olarak oyulmuş *noktalı kûfî* yazı süslemektedir. Kuzey yüzünde *Besmele* ile *İhlâs Sûresinin* ilk iki kelimesi yer alır. Güney yüzünde âyet tamamlanır.

Kuzey yüzünde *Besmelenin* ilk kelimesi üzerinde kalan boşluğu iç içe üç kırık çizgiden meydana gelmiş bir şekil doldurmaktadır. ، م ، ق ، ر ، ح harflerinin kuyrukları ters S şeklinde büyük birer kıvrım yapmakta, araları noktalarla süslenmektedir. ه harfi gagalı bir *kuş* başı şeklindedir. Güney yüzünde "Allah" kelimesinin iki ل harfi arasına ve "Samed" kelimesinin üzerine stilize birer yaprak şekli yapılmıştır. Güney yüzünde harflerin uçları büyük kıvrımlar yapmazlar, yalnız yukarı doğru çekilen kuyruklar hafifçe yuvarlatılmıştır. Yazı ve teyzinatı bir evvelki eserin karakterindedir. Bu sandûka da XII. asrın ilk çeyreğinde yapılmış olmalıdır.

7 — Kapaklı sandûka (195. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu kapaklı sandûka *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğu ucunda bulunmaktadır. Kaide kısmı tamamen toprağa gömülmüş, toprağın yüzünde kalan prizmatik kısmı yer yer parçalanmış ve yazıları aşınmıştır. Eser, etrafı kazılarak toprak yüzüne çıkarılmış ve likenleri temizletilmiştir.

Yüksek kaide kısmı 2.17 X 0.76 X 0.40 m. ölçüsündedir. Kapağı ile yüksekliği 0.90 m. ye ulaşmaktadır.

Lâhdin kaide kısmını mâil kesimle dişi olarak oyulmuş arkaik bir *kûfî* yazı baştanbaşa dolanır. Kuzey yanda *Besmele* yazılmış, onu *İhlâs Sûresi* takip etmiştir. Harflerin yukarıya çekilen uçları küçük birer üçgen şeklinde bitirilmiştir. ، ر ، م ، ق harflerinin yukarıya doğru birer kavis çizen sapları iki çatallı bir filizle nihayetlendirilmiştir. Harf aralarını noktalar süslemektedir. ح harfinin ucu bir kavis çizerek yukarıya dopru çıkmakta ve tepede bir küçük halka meydana getirerek kavsini tamamlamaktadır. Sona gelen ه harfi bir kuş başına benzetilmiştir. *Besmele*'nin ikinci kelimesi olan "Allah" da iki ل arasına stilize bir *ot* motifi ile satırın başlangıcındaki harflerin üzerine *içiçe üç kırık çizgi*den meydana gelmiş basit bir motif yerleştirilmiştir.

Prizmatik kapağın üzerinde ölünün hüviyetini bildiren *kûfî* bir kitabe yer alır. Fakat harfler aşınmış olduğu için yazı okunamamıştır. Eserde tarih ve sanatkâr ismi mevcut değildir.

Bu sandûka da XII. asrın ilk çeyreğinde yapılmış olmalıdır.

8 — Kapağı kaybolmuş sandûka (196-197. res.)

Gri tüften yapılmış olan bu üstü açık dikdörtgen prizma şeklindeki sandûka *Meydanlık Kabristanının* doğu kısmında 4 no.lu mezarın yakınındadır. Bu tip sandûkalarda, genel olarak, ölünün hüviyetini bildiren kitabeyi ihtiva eden kapak taşı bu eserde de kaybolmuştur. Mevcut kısmın uzunluğu 2.05 m., genişliği 0.70 m., yüksekliği 0.30 m.dir. Gövdenin dış yüzlerine, mâil kesimle dişi olarak oyulmuş *kûfî* ile kuzeyden başlayarak *Besmele* ve tesbit edemediğimiz bir âyet yazılmıştır. Güney tarafı çok aşınmıştır. Sona gelen ه harfi gagalı bir

kuş başına benzetilmiştir. Bazı harflerin uçları bir kıvrım çizerek yukarıya çıktıktan sonra sola dönerek evvelkine paralel bir kıvrımla tekrar aşağıya inmektedir. Bu ikinci kıvrımlar daha sonraki eserlerde gördüğümüz *spiral*lerin başlangıcıdır. Yazıda, boşluklar ve harflerin gözleri noktalarla süslenmiştir. "Allah" kelimesindeki iki ل arasındaki boşluğa da yine noktalarla süslenmiş ota benzeyen stilize bir *bitki* motifi yerleştirilmiştir.

Bu sandûka da XII. asrın ilk çeyreğinde yapılmış olmalıdır.

9 — İkiz lâhid (198-199. res.)

Üzerleri açık sandık biçiminde ve bir kenarları müşterek olan bu ikiz lâhid *Meydanlık Kabristanının* doğu tarafında, ortalarda bulunmaktadır. İkisi de kırmızı tüften yapılmış olan lâhidler toprağa gömülü olarak bulunmuş, etrafları kazılarak meydana çıkarılmışlardır. Toprak altında kaldığı için dört tarafı da bozulmadan günümüze ulaşmıştır. Her iki lâhdin de üzerinde ayrı ayrı bulunması gereken kapaklar kaybolmuştur. Kaidelerin uzunluğu 1.95 m., herbirinin eni 0.745 m., yüksekliği 0.37 m.dir. Dış yüzleri, kuzeyden başlamak üzere çepeçevre *Besmele*'yi ve *Rahmân Sûresinin* 26-27. âyetleri ile *Âli İmran Sûresinin* 18. Âyetini ihtiva etmektedir. Bu ikiz kabir herhalde aynı zamanda ölen birbirine çok yakın iki şahıs için yapılmış olmalıdır. Ancak sandûka kapakları kaybolmuş bulunduğu için bunların hüviyetleri ve -şayet mevcut idi ise- ölüm tarihlerini tespit edemiyoruz. Bu tipteki diğer lâhidlerde olduğu gibi bunların da kapaklarında sanatkâr kitabesinin bulunmadığı kanaatindeyiz.

Dış yüzlerinde yer alan âyetler mâil kesimle dişi olarak oyulmuş bir *kûfî* ile yazılmıştır. م harfinin gözüne birer nokta konulmuştur. Başta ve sonda bulunan ك ، خ ، م ve ر harflerinin uçları yukarıya doğru uzarken bir kavis çizmekte ve soru işaretine benzeyen şekiller meydana getirmektedir. Bazı ك ve ر harfleri ile ز harfinin sapları ise yukarıya kadar dik olarak çıkmakta ve keskin bir köşe teşkil ederek sola dönmektedir. Soru işaretine benzeyen kıvrımların içlerine küçük *rozet* ve çatallı *spiral*ler yerleştirildiği gibi harflerin aralarındaki boşluklar da ince çatallı *spiral*lerle doldurulmuştur. Güney yüzünde ayrıca bir *Süleyman mührü* bulunmaktadır.

*Spiralli kûfî*nin ilk örneklerinden birisi olan eser XII. asrın ikinci çeyreğinin başlarında yapılmış olmalıdır.

10 — Kapaklı sandûka (200. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu lâhid *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğusunda bulunmaktadır. Kaide kısmının yarıdan fazlası toprak altında kalmış, kapağın köşeleri kırılmış ve kabrin her yanı liken tutmuştur.

Kaide 2.20 X 0.80 X 0.43 m. ölçüsündedir. Prizmatik kapak ile yüksekliği 0.92 m. ye ulaşmaktadır.

Lâhdin kaide kısmının yan yüzlerini *kûfî* celîsi ile yazılmış *Besmele* ve onu takiben de *Âli İmran Sûresinin* 18. Âyeti çepeçevre dolanır. Yazı mâil kesimle dişi olarak oyulmuştur. ق ،ل ، م ، ر harflerinin yukarıya uzatılan kuyrukları sola dönerek birer köşe yaparlar. ح harfi soru işareti biçiminde büyük bir kıvrım çizer. Harflerin uçları genellikle çatallıdır. Noktalama şeklindeki süsler yerini tamamen ince, çatallı *spiral*lere terketmiştir. Prizmatik kapak kısmında *kûfî* ile ölünün ismi yazılıdır. Kuzey yüzünden başlayan kitabe güney yüzünde devam eder. Fakat güney yüzü fazla aşınmıştır. Bundan dolayı kitabenin ancak baş tarafı okunabilmektedir.

هذا قبر السعيد (الشهيد)

"Bu kabir şaid (şehid...)"

Sandûka XII. asrın ikinci çeyreğinde yapılmış olmalıdır.

11 — K a p a ğ ı k a y b o l m u ş s a n d û k a (201. res.)

Kırmızı tüften yapılmış, üzeri açık dikdörtgen prizma şeklindeki bu sandûka kaidesi *Meydanlık Kabristanının* doğu kısmında 4 ve 5 numaralı lâhidlerin yakınında bulunmaktadır. Kapağı maalesef mevcut değildir. Kabir yarıya kadar toprak altında idi. Kazılarak tamamı meydana çıkarılmış ve kısmen temizlenmiştir. Uzunluğu 2.16 m., eni 0.69 m., yüksekliği 0.49 m. dir.

Yan yüzleri çepeçevre oldukça dik ve derin bir mâil kesimle dişi olarak oyulmuş bir *kûfi* yazı ile kaplanmıştır. Kuzey yan yüzünde *Besmele* ve ان الذين ile başlayan bir âyet okunmaktadır. Ölünün ismini ve ölüm tarihini tesbit etmek mümkün olamamıştır. ل ، م ، ن harflerinin uçları yukarıya doğru dik olarak uzamakta ve sola dönerek köşe yapmaktadır. خ harfi ise soru işareti şeklinde bir kıvrımla nihayetlenmiştir. Harf araları yine küçük, çatallı *spiral*lerle doldurulmuştur.

Bu lâhid XII. asrın ikinci çeyreğinde yapılmış olmalıdır.

12 — Ş e y h E b u ' r - R ı z a (?) n ı n s a n d û k a s ı (202-204 res.)

Gri tüften yapılmış olan bu sandûka *Meydanlık Kabristanının* doğusunda, orta kısımdadır. Lâhdin içinden çıkan bir ağaç sandûkayı parçalamıştır. Lâhid dikdörtgen prizma biçiminde bir kaide ile üç kademeli, yukarıya doğru sivrilen yamuk prizma şeklindeki bir kapaktan müteşekkildir. Kapak parçalanmış ve kaidenin içine düşmüştür. Kaidenin toprak altında kalan kısımlarında motifler iyi durumdadır. Kaidenin uzunluğu 2.09 m., eni 0.75 m., yüksekliği 0.78 m. dir. Kapağın kalan kısmının uzunluğu 1.38 m., yüksekliği 0.44 m. dir.

Kapaktaki dişi *kûfi* harflerle ölünün hüviyeti yazılmıştır. Fakat çoğu harap olduğu için kitabenin tamamı okunamamaktadır.

هذا قبر الشيخ أبو الرضا ... منصور القاضى رحمة الله

Kitabeden bu kabrin Şeyh E b u ' r - R ı z a'ya ait olduğunu ve bu şahsın da K a d ı M a n s û r ailesine mensûb olduğunu anlamaktayız.

Kaidenin dış yüzlerinde kuzeyden başlamak üzere iri bir *kûfi* ile *Besmele* ve *Âli İmran Sûresi*nin 18. Âyeti yazılıdır. Harfler mâil kesimle dişi olarak oyulmuştur. ه harfi bir kuşun başını andırmaktadır. خ harfinin ucu ters S şeklinde büyük bir kıvrım çizmektedir. ر ، ن ، م harflerinin uçları dik olarak yukarıya doğru uzamakta ve sola doğru köşe yapmaktadır. harfi ortada iken bir yaprak şeklini almaktadır. Harf ve kelime araları *post-Samarra* üslûbunda içiçe helezonlarla ve kıvrımlarla tamamen doldurulmuştur. Baş tarafındaki taşta kıvrımlar birbirlerine eklenerek bir *zincir* meydana getirirler. ه ve م harflerinin gözleri ile kıvrımların ve helezonların araları birer nokta ile süslenmiştir.

Ş e y h E b u ' r - R ı z a'nın sandûkası *Ahlat*'ta gördüğümüz *post-Samarra* üslûbunun en güzel örneğidir. Ne yazık ki tarih ve sanatkâr kitabeleri yoktur. Bu eser de XII. asrın ikinci çeyreğinde yapılmış olmalıdır.

13 — K a p a ğ ı k a y b o l m u ş s a n d û k a (205. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu lâhid *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğusunda bulunmaktadır. Prizmatik kapağı kaybolmuştur. Büyük kısmı toprak altında kalmış olan kaide iyi durumdadır.

2.23 X 0.82 X 0.37 m. ölçüsünde olan lâhdin dış yüzlerini, kuzeyden başlamak üzere *Besmele* ve *İhlas Sûresi* çepeçevre kuşatmaktadır. Yazı köşeli bir *kûfi*dir. Sona gelen ه harfi bir *kuş* başına benzetilmiştir. Burada görülen mühim yenilik harflerin konturlarının dik ve derin çizgilerle oyulmak suretiyle belirtilmiş olmasıdır. Zeminin diğer kısımları oyulmadığı için yazının sathı zeminle aynı hizadadır ve düzdür. Harflerin sapları üstteki çerçeve çizgisine kadar çıkmakta ve sivri uçlarla nihayet bulmaktadır. Harf aralarındaki boşluklara aynı teknikle belirtilmiş *rûmî* kıvrımları yerleştirilmiştir. Satıhları aynı hizada ve aynı şekilde düz olduğu için zeminle bu motifler karışmaktadır. Ayrıca, güney yüzünün ortasına dişi olarak işlenmiş bir de *rozet* konulmuştur. Kime ait olduğu ve tarihi bilinmeyen bu lâhid XII. asrın ikinci çeyreğinin ortalarında yapılmış olmalıdır.

14 — K a p a ğ ı k a y b o l m u ş s a n d û k a (206-207. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu lâhid *Meydanlık Kabristanının doğusunda, sandûkaların* yayıldığı sâhanın güney sınırındadır. İçi boş, dikdörtgen prizma biçiminde olan sandûkanın uzunluğu 2.24 m., eni 0.78 m., yüksekliği 0.43 m. dir. Kapağı kaybolmuştur.

Bu sandûka teknik ve tezyinat bakımından büyük yenilikler getirmektedir. Büyük kavisler çizen bir *kıvrımdal* lâhidin bütün yüzlerini çepeçevre dolaşmakta; *kıvrımdal*dan çıkan *rûmî* filiz ve yaprakları da harflerin aralarındaki boşlukları doldurmaktadır. *Kıvrım*dalın alt tarafında yazının esas kısmı bulunmaktadır. Bu yazı kuzey yüzünde *Besmele* ile *Mü'minûn Sûresi*nin 115. Âyetinin başlangıcıdır. Hava tesirleriyle bozulmuş olan diğer cephelerde de âyetin devam ettiği tahmin edilebilir. *Kûfi*de yuvarlak şekiller hakimdir. Harflerin başlangıcındaki ve bilhassa saplarının nihayetindeki çatallar filiz kıvrımlarına dönmüştür. خ harfinin çizdiği ters S şeklindeki kıvrımlar, kıvrımlardan çıkan filiz kıvrımlarına karışmaktadır. Gerek yazılar, gerek *kıvrımdal* yuvarlak satıhlı ve kabartma olarak işlenmişlerdir. Oygu dik ve derindir. Kapağı mevcut olmadığı için namına bu büyük ve zengin dekorlu lâhidin yapıldığı şahsiyetin hüviyetini tesbit edemiyoruz. Sandûkanın sanatkârı da meçhuldür.

Bu eser 1150 yılı civarında yapılmış olmalıdır.

15 — K a p a ğ ı k a y b o l m u ş ç o c u k s a n d û k a s ı (208. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu lâhid *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğusunda bulunmaktadır. Tamamen toprak altında kalmış olan bir kaide kısmından ibarettir. Prizmatik kapağı kaybolmuştur. Eser kazılarak meydana çıkarılmıştır. 0.92 X 0.44 X 0.28 m. ölçüsünde küçük bir çocuk mezarıdır.

Taşın yan yüzlerini iri ve yüksek kabartma bir *kûfi* yazı süsler. Boydan boya geçen bir *kıvrıkdal* bu yazıyı zenginleştirmektedir.

Kuzey yüzünde *Besmele* yazılıdır. Doğu yüzünde *Rahman Sûresi*nin 26. Âyeti başlar ve diğer yüzlerde devam eder.

Bu sandûka XII. asrın ortasından kalmadır.

16 — Hibetu'l-lah b. Yusuf'un sandûkası (209-210. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu muhteşem sandûka *Meydanlık Kabristanının* doğusunda, orta kısımda, 12 numaralı sandûkanın biraz güneydoğusunda bulunmaktadır. Dikdörtgen prizma şeklinde yüksek bir kaide ile yukarıya doğru kademeler hâlinde yükselen, yamuk prizma biçiminde bir kapağı muhtevidir. Sandûka bütünü ile iyi durumdadır. Yalnız kaidenin baş tarafındaki taşı düşmüş ve göle bakan (güney) cephesi biraz aşınmıştır.

Kaidenin uzunluğu 2.81 m., genişliği 0.83 m., yüksekliği 0.72 m. dir. Kapağın yüksekliği 0.60 m. dir. Kaidenin etrafını, çepeçevre, *çiçekli kûfî* ile yazılmış olan *Tevbe Sûresinin* 21. Âyeti süslemektedir. Âyet, *Besmele* ile beraber, kuzey yüzünde başlamakta, diğer yüzlerde devam etmektedir. Kapağın prizmatik kısmının kuzey yüzünde, yine *çiçekli kûfî* ile ölünün adı yazılıdır.

Kuzey yüzünde:

هذا قبر هبة الله بن يوسف

"Bu kabir Hibetu'l-Lah b. Yusuf'undur".

Doğudan başlamak üzere kapağın diğer yüzlerinde رحمة الله "Allah onu afvetsin" ve *Kelime-i Tevhîd* görülmektedir.

Bu sandûkada tezyinat 15 numaralı sandûkaya göre daha yoğundur. Burada *kıvrıkdal* kavisler değil, büyük helezonlar çizmektedir. Bu helezonlardan çıkan filiz kıvrımları ve tomurcuklar bir *ağ* halinde bütün zemini kaplamaktadır. *Kûfî* tamamen yuvarlaklaşmıştır. Yalnız bazı harflerin dik olarak üstteki silmeye kadar çıkan sapları köşeli olarak sola dönerler. ح harfi soru işaretine benzeyen bir kavis çizerek üstteki silmeye dayanır. Harfler genellikle sık olarak dizilirler. Oygu dik ve derindir. Yazının alt kenarını sınırlayan silmenin altında, yanyana dizilen başaşağı tomurcuklardan meydana gelen bir sıra yer almaktadır. Sandûkanın üstüne gelen kapağın yan kenarları da basit bir *geometrik* su ile süslendiği gibi kapaktaşının üstünde, prizmatik kısmının iki başında kalan düz satıhlara da *nebatî* motifler işlenmiştir.

Sandûkanın adına yapıldığı Hibetu'l-Lah b. Yusuf'un kim olduğunu kitabeden anlamak mümkün değilse de devrin ileri gelenlerinden biri olduğu muhakkaktır. Kadı ve Şeyh gibi lâkabların da bulunmayışı, sandûkanın devlet adamlarından birine ait olduğunu düşündürmektedir.

17 ve 18 numaralı sandûkalarda görüleceği üzere 1158 den itibaren kitabeler arkaik *sülüs*le yazılmağa başlanacaktır. Bu sebeple Hibetu'l-Lah b. Yusuf'un sandûkasının 1155 yılı civarında yapıldığını söyleyebiliriz.

17 — Selâme b. Muhlid b. el-Haccak'ın sandûkası (211. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu sandûka *Meydanlık Kabristanının* güney doğusunda bulunmaktadır. Bütünü ile oldukça iyi durumdadır. Yalnız gövdenin ayak tarafındaki blok kaybolmuş ve kapak kaidesinin bu kısmı kırılmıştır.

2.30 X 0.73 X 0.93 m. ölçüsünde olan sandûka çok sadedir. Gövdenin yanları tamamen boş bırakılmıştır. Hiçbir yerinde yazı veya tezyinat görülmez. Yalnız kapağın prizmatik kısmının yanlarına itinalı bir *Selçuklu sülüsü* ile ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabe hakkedilmiştir. Kuzey yüzünden başlayan kitabe sırayla diğer yüzlerde devam ederek batıda tamamlanmaktadır.

هذا قبر ثلامه بن مخلد بن
الحجاق
رحمة الله فى سنة ثلاثة (و) خمسين (و)
خمسمائه

"Bu kabir 553/1158 yılında (vefat eden) Selâme b. Muhlid b. el-Haccak'ındır. Allah ona rahmet etsin".

1158 yılında yapılmış olan bu sade lâhid, hüviyeti ile birlikte ölüm tarihini de bildirmesi ve kitabesinin ilk defa *sülüs*le yazılmış olması dolayısı ile diğer sandûkaları aşağıya doğru tarihlememizde yardımcı olmakta ve bu bakımdan büyük ehemmiyet taşımaktadır.

18 — Ebu'l-Harem Mekkî'nin sandûkası (212-213. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu sandûka *Meydanlık Kabristanının* doğu tarafında, 16 numaralı lâhdin güney-batısındadır. Kaidenin baş tarafındaki taş kaybolmuş, kapağın bir kısmı da kırılmıştır. Kapakla kuzey yanının toprak üstünde kalan kısmını liken kaplamış; güneyde toprak üstünde kalan kısım hava tesiriyle aşınmış ve bozulmuştur. Kaidenin yanlarını örten topraklar kaldırılmışsa da likenlerin temizlenmesi henüz mümkün olamamıştır.

Kaidenin uzunluğu 2.21 m., eni 0.77 m., yüksekliği 0.31 m.; kapağın yüksekliği 0.58 m.dir.

Bu sandûka 16 numaralı ile -bazı teferruat dikkate alınmazsa- büyük benzerlik gösterir. Tezyinat ve kaidedeki yazı biraz daha barok bir karakter gösterir.

Kapağın prizmatik kısmında kötü bir *Selçuklu sülüsü* ile dişi olarak ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabe mevcuttur.

Kuzey yanından itibaren sıra ile

هذا قبر الشيخ الأجل ابى الحرم مكى بن
محمد ابن
هبة الله الحلبى بتاريخ شوال سنة سنة
خمسين وخمساية

"Bu kabir Şeyhu'l-eccel (Şeyhlerin en büyüğü) Ebi'l-Harem Mekkî b. Muhammed Hibetu'l-Lah el-Halebî (ye aittir.) 556/1161 yılının Şevval (Ekim) ayında (vefat etmiştir)".

Bu şahsın 16 numaralı sandûkasının sahibi Hibetu'l-lah b. Yusuf ile bir yakınlığı olup olmadığını bilmiyoruz.

Bu eserde görülen en mühim değişiklik kitabenin *kûfî* yerine *sülüs*le yazılmış olmasıdır. 556/1161 yılında yapılmış olan bu sandûkadan sonra *Ahlat*'ta şahidesiz sandûka tipi lâhidlere rastlanmamaktadır. Eser, *kıvrıkdal*lı kûfîyi ihtiva eden sandûkaları tarihlemede sağlam bir hareket noktası teşkil etmesi bakımından büyük ehemmiyet taşımaktadır.

19 — Osman b. Mesud'un şahideli silindirik sandûkası (214. res.)

Çift şahideli ve silindirik sandûkalı olan bu lâhid, *Meydanlık Kabristanının* doğusunda, orta kısımdadır. İyi olmayan bir cins kırmızı tüften yapılmıştır. Baş şahidesi yer yer aşınmış, ayak şahidesi dibinden kırılmış ve kaybolmuştur. Sandûkanın üzeri de aşınmış ve liken tutmuştur.

Sandûka 2.52 X 0.53 X 0.37 m., baş şahidesi 1.68 X 0.53 X 0.18 m. ölçüsündedir. Şahideden çok sandûkaya ehemmiyet verilmiştir. Görüldüğü gibi sandûka şahideye nispetle çok uzundur. Tek kademeli bir kaide üzerinde bulunan silindirik sandûka, *geometrik* bir görünüş almaya başlamış, *rûmî*lerin meydana getirdiği bir *ağ* ile kaplanmıştır. Aşınmış ve likenli olduğu için desen iyi seçilmemektedir.

Baş şahidesinin dış yüzünde, en üstte *sülüs* ile yazılmış bir *Besmele*'yi ihtiva eden bir pano yer alır. *Kıvrıkdal*la karıştırılmış olan yazı kabartma, oygu dik ve derindir. Bu panonun altında itinasız bir *sülüs*le dişi olarak yazılmış bir hadis bulunmaktadır.

الدنيا ساعة فاجعلها طاعة

"Dünya bir saatlik bir müddettir, onu ibadetle geçir."

Şahidenin bu hadîsin altında kalan kısmını *rûmî* ile süslü bir bordür çerçeveler. Bu çerçeve içinde, üstte, itinasız bir *sülüs*le dişi olarak yazılmış bulunan ve bozulmuş olduğu için güç okunabilen sanatkâr kitabesi mevcuttur.

"O s m a n b. H a s a n'ın eseri" عمل عثمان بن حسن

Kitabenin altında kemerli bir niş yer almaktadır. Bu kısım çok bozulduğu için tezyinatı seçilememektedir. Şahidenin bu yüzünde silmeler *zencirek* olarak işlenmiştir.

Şahidenin iç tarafı da yer yer aşınmıştır. Bu yüzü, sağ alt köşeden başlamak üzere *Âyete'l-Kürsî* çerçeveler. Bu çerçevenin içinde yukarıda dört satır halinde, *sülüs*le dişi olarak yazılmış, ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren, kitabe bulunmaktadır.

هذا قبر عثمان
بن مسعود ر
حمه الله سنة
خمس وثمانين وخمسمائه

"Bu kabir O s m a n b. M e s u d 'undur. Allah ona rahmet etsin. 585 (1189) yılında (vefat etmiştir)".

20 — Z e k i E m î n u ' d - D î n A l i b. M u h a m m e d ' i n s a n d û k a s ı (215. res.)

Çift şahideli ve silindirik sandûkalı olan bu lâhid, *Meydanlık Kabristanı*nın doğusunda, orta kısımdadır. Kırmızı tüften yapılmıştır. Sandûka ortadan çatlamış, baş ve ayak taraflarından kırılmıştır. Ayak şahidesinin de üst kısmı kırılmış ve kaybolmuştur. Bu haliyle sandûka 2.85 X 3.57 X 0.37 m., baş şahidesi 1.68 X 0.62 X 0.21 m.; ayak şahidesi de 0.96 X 0.58 X 0.21 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın gövdesi çok aşınmış ve tamamen liken tutmuş olmakla beraber *geometrik* bir *ağla* süslenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Baş şahidesinin alınlığında *sülüs* celîsi ile *Âli İmran Sûresi*nin 185., *Enbiya Sûresi*nin 35. ve *Ankebut Sûresi*nin 57. âyeti olan كل نفس ذائقة الموت "Her nefis ölümü tadıcıdır." yazılıdır. Bütün boşlukları dolduran tomurcuklu *rûmî* kıvrımları bu kabartma yazıya bir fon teşkil etmektedir. Oygu dik ve derindir. Alınlığın altında örgülü bir bordür bulunur. Şahidenin aşağı kısmı üç yanda, *rûmî* örgülerle süslü bordürlerle, en altta da küçük nişlerle kuşatılmıştır. Bu çerçevenin içinde, yukarıda, *sülüs*le dişi olarak yazılmış sanatkâr kitabesi yer almaktadır.

"O s m a n b. H a s a n'ın eseri" عمل عثمان بن حسن

Kitabenin altında sivri kemerli bir niş bulunmaktadır. Nişin üst kısmı tamamen bozulmuş, içini dolduran *geometrik* bir karakter kazanmış *rûmî ağ* da, aşınmıştır. Şahidenin bu yüzündeki silmeler *zencirek* halinde işlenmiştir. Arka yüz de *Âli İmran Sûresi*nin 18. Âyeti çepeçevre olarak yazılmıştır. Bu çerçevenin içinde *sülüs*le dişi olarak yazılmış ölüm kitabesi bulunmaktadır. Kitabe bozulmuş olduğu için ancak ölünün hüviyeti tesbit edilebilmektedir.

هذا قبر ذكى
امين الدين على
ابن محمد ..

"Bu kabir Z e k i E m î n u ' d - D î n A l i b. M u h a m m e d 'indir....."

Tarih kitabesi okunamayan lâhid, hemen yanında bulunan ve aynı sanatkârın eseri olan 585/1189 tarihli lâhidle (Kat. No. 19) büyük benzerlik göstermektedir. Bundan dolayı aynı yıllarda yapılmış olduğunu kabul edebiliriz.

21 — E b û A b d u l l a h H ü s e y n ' i n l â h d i (216-217. res.)

*Meydanlık Kabristanı*nın kuzey-doğusundadır. Tek kademeli silindirik bir sandûka ile baş şahidesinden müteşekkildir. Kırmızı tüften yapılmıştır. Sandûka kısmı liken kaplıdır ve kısmen aşınmıştır. Şahidenin dış yüzünün alt kısmı da bozulmuştur. Sandûka 2.69 X 0.43 X 0.51 m.; şahide 2.00 X 0.52 X 0.20 m. ölçüsündedir. Sandûkanın yüksekliği artmış, silindirik kısım daha şişkinleşmiştir. Şahide ince, dar ve uzundur.

Sandûkanın üzeri *geometrik* bir *ağ* ile kaplıdır. Motifler dik ve oldukça derin oyulmuştur. Aşınmadan ve likenlerden dolayı motifler iyi seçilememektedir. Şahidenin dış yüzü onaltı köşeli *yıldız*ların teşkil ettiği bir *ağ* ile kaplıdır. Ortada üç bütün iki yarım, yanlarda da dörder yarım *yıldız* mevcuttur. Bu iri *yıldız*ların ortalarını kabaralar doldurur. Bu yuvarlakların herbirinde *post-Samarra* üslûbunda, karışıklı S şekilleri çizen bir çift *spiral* bulunmaktadır. Bunlar evvelce şahidesiz kapaklı sandûkalarda bol olarak gördüğümüz *post-Samarra* motiflerinin mevzii kalmış bir dirilişidir. Şahidenin yan yüzleri de *rûmî* geçmelerle kaplanmıştır. Şahidenin ve sandûkanın bütün sathı itinalı bir kabartma işçiliği gösterir.

Şahidenin iç kısmında ondört satırlık bir mezar kitabesi bulunur. Yazı dişi olarak oyulmuş *sülüstür*. Yukarıdan itibaren ilk altı satır ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini bildirmektedir. Kalan sekiz satır ölüm ile ilgili, *Farsça* bir şiirdir.

هذا قبر المرحوم السعيد
الشهيد ابى عبد
الله حسين ابن على ابن
ابى طالب الاصفهانى نو
رالله مضجعه توفى فى
نصف المحرم سنة سبع وستمائة

"Bu kabir 607 yılı Muharrem ayının (Temmuz 1210) ortasında vefat eden şaid, şehid, merhum *İsfehanlı* E b û A b d u l l a h H ü s e y n b. A l i b. E b i T a l i b 'indir."

Bu eser *Samarra spiral*li şahideler içinde tarihi aşınmamış olan ve rahatça okunabilen tek örnektir. Bu bakımdan tarihi belli olmayanların tarihlenmesinde yardımcı olmaktır.

22 — Ş a h i d e l i s i l i n d i r i k s a n d û k a (218-219. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan lâhid *Meydanlık Kabristanının* doğu kesiminin orta kısmında, 12 numaralı sandûkanın yanında bulunmaktadır.

Baş ve ayak şahidesi ile üç kademeli bir kaide üzerine oturan silindirik bir sandûkadan meydana gelmiştir. Baş şahidesi kırılmış ve kaybolmuştur. Ayak şahidesinin orta kısmı aşınmış ve çok incelmiştir. Likenle kaplı olan bütün sandûka ve şahide temizletilmiştir. Sandûka 4.19 X 0.60 X 0.40 m.; baş şahidesi bugünkü haliyle 0.80 X 0.60 X 0.22 m.; ayak şahidesi de 1.94 X 0.60 X 0.22 m. ölçüsündedir.

Kaidesi ile beraber sandûkanın her tarafı küçük motiflerle ince ince ve kabartma olarak işlenmiştir. Oygu dik ve derindir. Işık-gölge çok âhenklidir. Silindirik kısmı yoğun *rûmî* kıvrımlarının teşkil ettiği bir *ağ* ile kaplanmıştır. Kaidenin yanları da girift bir *rûmî* su ile süslüdür. Burada *rûmî* motifler bir dilimli kemer sırası meydana getirirler. Kaidenin alt basamağında, altıgen şekillerle teşkil olunmuş *geometrik* bir şebeke görülür. Lâhdin kitabesi, kırılan ve kaybolan baş şahidesinin iç tarafında idi.

Ayak şahidesinin üçte ikisi tamamen harap olmuş bulunan dış yüzü, onsekiz kollu büyük *yıldız*lardan meydana gelmiş bir şebeke ile kaplanmıştır. Ortadaki *yıldız*lar tam, yanlardakiler yarımdır. Bütün *yıldız*ların ortalarında birer büyük *madalyon* görülür. Bu *madalyon*ların üzerinde karşılıklı iki S şeklinde *spiral*ler işlenmiştir. Mâil kesimli olan bu motifler çok tipik *post-Samarra* motifidirler. Eserin tarihlenmesinde bu motifler yardımcı olmaktadır. Bu *spiral*ler 607/1210 tarihli bir şahidede (Kat. No. 21) *yıldız*ların ortasındaki yuvarlaklarda görüldüğü halde, 620/1223 tarihli diğer bir şahidede (Kat. No. 26), aynı *yıldız* kompozisyonunda merkezlerde bulunan yuvarlakların üzerinde mevcut değildir. Daha sonraki hiçbir eserde de görülmemektedir. Bundan dolayı bu lâhdin 620/1223 den evvel ve muhtemelen 1210 yılı civarında yapılmış olduğu kabul edilebilir.

Ayak şahidesinin iç yüzünde dişi olarak oyulmuş *sülüs*le *Farsça* bir şiir yazılmıştır. *Ahlat*'ta bulunan silindirik sandûkaların en büyüğü ve en muhteşemi olan bu kabir devrin ileri gelenlerinden bir kimseye, bir emîr veya sad'ra ait olmalıdır.

23 — E b û B e k r ' i n ş a h i d e l i s a n d û k a s ı (220. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu lâhid *Meydanlık Kabristanının* orta kısmının biraz güneyindedir. Bir baş şahidesi ile tek kademeli bir kaide üzerinde bulunan silindirik bir sandûkadan meydana gelmiştir. Kaide kısmı toprağa gömülüdür. Sandûka 2.12 X 0.60 X 0.36 m.; şahide 1.53 X 0.60 X 0.18 m. ölçüsündedir. Kaidenin üstü ve kenarları *rûmî* bir su ile süslenmiştir. Silindirik gövdenin her iki tarafından geçmeli olarak birbirine bağlanan dokuzar *madalyon* sıralanmaktadır. Bunların içi *geometrik* bir karakter kazanmış, *rozet*ler teşkil eden *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur.

Motifler iri, işçilik kabadır.

Şahidenin dış yüzünde, yukarıda *bal peteği*ni andıran geometrik bir desen ile süslü kare şeklinde bir pano yer alır. Poligonal şekillerden bazılarının içi *rozet*lerle doldurulmuştur. Bu desen *İhe Nor*'da bulunan bir lâhidin yan kısmındaki *bal peteği*ne benzeyen tezyinatı hatırlatmaktadır. Fakat bunun mezarlıkta başka bir örneğine rastlanamamıştır. Bu panonun altında dikdörtgen bir çerçeve içinde sivri kemerli, içi *rûmî*lerle doldurulmuş bir niş vardır.

Şahidenin iç yüzünde mezar kitabesi bulunur. Fakat çok harap olduğu için okunamamakta ancak ابو بكر "E b û B e k r" adı ve في سنة اربع عشر وستماية "Altıyüzondört yılında (614/1217-18)" tarihi seçilebilmektedr. E b û B e k r adının burada yatan şahsa mı, yoksa babasına mı ait olduğu tesbit edilememektedir. Fakat baba ismi olması daha kuvvetli bir ihtimaldir.

Kitabenin altına bir *kandil* işlenmiştir.

24 — Ş a h i d e l i s i l i n d i r i k s a n d û k a (221. res.)

Kırmızı tüften yapılan ve baş şahidesi ile, tek kademeli bir kaide üzerindeki silindirik bir sandûkadan meydana gelmiş olan bir lâhid *Meydanlık Kabristanının* güney-doğu kısmındadır. Şahide 0.57 m., yukardan kırılmış ve kaybolmuştur. Sandûka 3.56 X 0.57 X 0.61 m. ölçüsündedir.

Dikdörtgen prizma biçimindeki kaidenin yan yüzleri, iç içe geçen ve ortalarında, kenarları kavisli dörtköşe şekiller meydana getiren çember dizilerinin teşkil ettiği *geometrik* bir bordürle süslüdür. Silindirik gövdenin alt kısmında da örgülü ince bir bordür görülür. Sandûkanın üstünde iki yanda simetrik olmak üzere, aralarında yuvarlak, küçük *madalyon*lar bulunan yedişer kaset yer alır. Bu *madalyon*lar ve kasetler bir aşırı olarak, yivli iki silmenin alttan üstten birbirine örgü gibi dolanması ile meydana gelmişlerdir. *Madalyon*ların ortasında birer *kabara*, kasetlerin içinde ise *rûmî* kıvrımları bulunmaktadır. İşçilik genellikle itinalıdır. Hiçbir kitabe bulunmadığı için, lâhdin kime ait olduğu, ne vakit ve kimin tarafından yapıldığı tesbit edilememektedir. Eserin tip ve tezyinat bakımından en yakın benzeri 23 numaralı lâhiddir. Bunun da ona yakın yıllarda, muhtemelen onu takiben yani 1220 yıllarında yapıldığını söyleyebiliriz.

25 — H a c ı O s m a n b. S ı d d î k ' ı n s a n d û k a s ı (222-223. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu iki şahideli silindirik sandûka *Meydanlık Kabristanının* güney-batısındadır. Şahideler ve sandûka noksansız ve çok iyi durumdadırlar. Yalnız üzerlerini örtmüş olan liken henüz kısmen temizlenebilmiştir.

Sandûka 2.25 X 0.58 X 0.40 m.; baş şahidesi 1.95 X 0.60 X 0.19 m.; ayak taşı ise 1.77 X 0.59 X 0.19 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üzerinde bulunduğu tek basamaklı kaidenin üst ve yan kenarları *rûmî* örgülerle süslüdür. Sandûkanın üzeri gayet yoğun *rûmî* ağları ile kaplanmıştır.

Baş şahidesinin dış yüzünde *rûmî* bir bordürün çerçevelediği sâhanın içinde, üst üste onaltı kollu üçbuçuk büyük *yıldız* yer alır. *Yıldız*ların ortalarına birer düz yuvarlak yerleştirilmiştir. En yukarıda *yıldız*ın tepesine silme ile bir sivri kemer yapılmıştır. Çerçeveli sâhanın altında içleri yoğun olarak *rûmî*lerle doldurulmuş iki tezyinî niş bulunmaktadır. Taşın dış kenarındaki silme *zencirek* olarak işlenmiştir. Şahidenin iç tarafında sağ alt köşeden başlayarak bir bordür gibi taşın üç kenarını çevreleyen dişi olarak oyulmuş *sülüs* yazı, ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabedir:

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى حاجى عثمان ابن صديق شهر ذى الحجة سنة ثمان عشر وستماية

"Bu kabir 618 yılının Zilhicce (Ocak 1222) ayında (vefat eden) said, şehid, merhum, yüce Allah'ın rahmetine muhtac H a c ı O s m a n b. S ı d d î k 'ındır."

Kitabenin çevrelediği sahanın üst kısmına yanyana, nişe benzer dört küçük şekil oyulmuş; bunun altına linear bir çerçeve içinde sanatkâr kitabesi yerleştirilmiştir:

"İ b r a h i m 'in eseri" عمل ابراهيم

Daha altta dilimli bir kemer içinde *rûmî*lerle süslü bir *kandil* yer almakta; bunun da aşağısında en yukardaki nişe benzer şekiller tekrarlanmakta; en altta da dikdörtgen bir çerçeve içinde yine *rûmî*lerle süslü bir *kandil* bulunmaktadır.

Ayak şahidesinin dış yüzünde bu tarihe kadar rastlanmayan bir kompozisyon görülmektedir. Üstte kare şeklinde bir panonun ortasında onaltı kollu büyük bir *yıldız* yer almaktadır. Hatlar ve örgüler devam ettirildiği için köşelerde de bu *yıldız*ın dörtte bir parçaları bulunmaktadır. Bu panonun altında, dişi olarak oyulmuş, *sülüs*le الدنيا ساعة فاجعلها طاعة "Dünya bir saatlik bir müddettir, onu ibadetle geçir" hadîsi yazılıdır. Daha altta üç yandan kalın ve iri düğmeli bir *rûmî* su ile süslü bordürlerle, aşağıda zemine oyulmuş, nişe benzer beş küçük şekille çevreleyen, sivri kemerli içi *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuş büyük bir niş yer almaktadır.

Ayak taşının iç tarafında, çevrede yine dinî mahiyette bir yazı, ortada alt alta satırlar halinde

لموت با
ب و كل
الناس دا [خله]

"Ölüm bir kapıdır, herkes oradan geçer" hadîsi; bunun altında *rûmî*lerle süslü bir *kandil* bulunmaktadır. Bütün yazılar dişi olarak oyulmuş *sülüs*tür.

Bu eser değişik kompozisyonu ile, ilerde inceleyeceğimiz şahideli sandık tipi mezarların şahide kompozisyonunu hazırlayan öncülerden biridir.

26 — P e h l i v a n E b û B e k r b. H a y d a r 'ı n ş a h i d e l i s i l i n d i r i k s a n d û k a s ı (224-226. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu lâhid *Meydanlık Kabristanı*nın kuzey kesiminde, biraz batıdadır. Bir baş şahidesi ile üç kedemeli bir kaide üzerine oturan silindirik bir sandûkadan müteşekkildir. Lâhid bütünü ile iyi durumdadır. Yalnız şahidenin iç tarafının orta kısmı aşınmış ve bozulmuştur. Kaidenin alt basamağı toprağa gömülüdür. Her tarafını kaplayan likenler henüz kısmen temizlenebilmiştir.

Sandûka 2.49 X 0.58 X 0.52 m., şahide 2.00 X 0.59 X 0.23 m. ölçüsündedir.

Sandûka kaidesinin en alt basamağının yan yüzleri örgülü bir su ile; üstteki, didörtgen prizma şeklindeki yüksek basamağın üst ve yan kenarları ise yoğun *rûmî* kıvrımlarının teşkil ettiği *ağ* halinde bir su ile süslüdür. Ayrıca sandûkanın bütün sathı boşluktan korkarcasına yoğun bir *rûmî ağ* ile doldurulmuştur. Oygu dik ve derindir.

Şahidenin dış yüzünü çerçeveleyen silme *zencirek*lidir. Bu yüz baştanbaşa, onaltı kollu *yıldız*lardan doğan ve üreyen *geometrik* bir *ağ* ile kaplanmıştır. Ortada dört tam, yanlarda tama yakın altı *yıldız* teşekkül etmiştir. Bütün bu *yıldız*ların merkezinde, üzerine *rûmî* kıvrımlarına benzeyen dişi olarak oyulmuş küçük şekilleri havî *madalyon*lar görülmektedir. 21 ve 22 numaralı lâhidlerin şahidelerinde bu madalyonlar üzerinde *post-Samarra spiral*leri mevcut idi. Burada bu *spiral*lerin şekillerinin ve mahiyetlerinin değiştiğini görüyoruz. Şahidenin yuvarlak *zencirek*li bir silme ile çerçevelenen iç tarafına, dişi olarak oyulmuş, *sülüs*le, ölüm kitabesi ve *Farsça* bir şiir yazılmıştır.

هذا قبر السعيد
الشهيد المرحوم
الغريق محتاج
الى رحمة الله تعالى
لى يهلوان أبوبكر
بن حيدار شهر جماذى
الاول سنة عشرين وستماية

"Bu kabir said, şahid, merhum, suda boğulmuş, Yüce Allah'ın rahmetine muhtaç Pehlivan E b û B e k r b. H a y d a r 'ındır. 620 yılının Cemazilevvel (Haziran 1223) ayında" (ölmüştür).

Farsça şiirin ancak iki satırı okunabilmektedir. Diğer kısımları bozulmuştur. Taşın en alt kısmında aşınmış ve bozulmuş iki niş içinde iki *kandil* motifi bulunmaktadır.

Şahidenin yan kenarları da enli *rûmî* sularla süslenmiştir.

27 — Ş a h i d e l i s i l i n d i r i k s a n d û k a (227. res.)

Bir şahide ile silindirik bir sandûkadan meydana gelmiş olan bu lâhid, *Van Gölü*'nün güney kısmında, *Reşadiye*'de bir tepe üzerinde bulunan *Cehrgilân* mezarlığındadır. Lâhid, "*Ahlat taşı*" denilen ve bu civarda bulunmayan kırmızı bir tüften yapılmıştır. Liken tutmuş olan sandûka toprağa gömülmüş, şahidenin de üst kısmı kopmuş, iç tarafı, aşınmıştır. Yazıların okunabilmesi için likenler kısmen temizlenmiştir.

Bugünkü haliyle, sandûka 1.90 X 0.60 X 0.30 m.; şahide 2.10 X 0.60 X 0.21 metre ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, çevrede, *sülüs*le dişi olarak yazılmış *Âyetu'l-Kürsî* yer almaktadır. Bu çerçevenin içinde, üstte sekiz kollu ve iki büyük *yıldız*dan meydana gelen bir pano; bunun altında yine dişi bir *sülüs*le yazılmış olan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır.

"A h m e d e l M ü z e y y i n 'in eseri" عمل احمد المزين

Bu imza, *Ahlat*'ta *Meydanlık Kabristanı*nda pekçok eseri bulunan bir sanatkâra aittir.

Kitabenin altındaki sâhada kulplarından asılmış bir *kandil* kabartması görülmektedir.

Şahidenin iç tarafında altta iki *kandil* motifi, üstte *sülüs*le dişi olarak yazılmış, fakat aşınmadan dolayı okunamaz hale gelmiş ölüm kitabesi mevcuttur. Hüviyeti tesbit edilemeyen ölünün mezarı *Ahlat* taşından ve *Ahlat*lı bir ustaya yaptırıldığına göre, mahallin ileri gelenlerinden biri olduğuna hükmedilebilir. Lâhid, üslûbuna ve A h m e d e l - M ü z e y y i n 'in diğer eserlerinin (*Ahlat*lı Sanatkârlar bölümüne bk.) tarihine göre, XIII. asrın ortalarında yapılmış olmalıdır.

28 — Ş a h i d e l i s i l i n d i r i k s a n d û k a (228. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu şahideli silindirik sandûka *Meydanlık Kabristanı*nın kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Baş ve ayak şahidesi kırılmış, silindirik gövde ile kaidesi ortadan ikiye ayrılmıştır.

Lâhid, 2.84 X 0.50 X 0.41 m.; mevcut kısma göre şahidesi 0.84 X 0.55 X 0.17 m.; ayak şahidesi de 0.52 X 0.48 X 0.21 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üzerini *rûmî* kıvrımları ve tomurcukları ile içiçe girmiş kabartma bir *sülüs*le yazılmış *Âyetu'l-Kürsî* kaplar. Tezyinat, harflerin aralarındaki ve içlerindeki bütün boşlukları doldurur. Her iki yanda yazının kapladığı sâhanın altında ince bir *rûmî* su uzanmaktadır. Kaidenin üst yüzlerinde de *rûmî* tezyinat yer almakta; yan kenarlarında ise *rûmî* ile karışık, mahiyetini tesbit edemediğimiz enli bir yazı şeridi bulunmaktadır.

Şahideleri kırık olduğu için lâhdin adına yapıldığı şahsın hüviyetini ve ölüm tarihini tesbit edemiyoruz. Sandûkanın çok ince uzun olması ve *rûmî ağları*na yazının da karışması dolayısı ile, eserin XIII. asrın ikinci çeyreğinde yapıldığını tahmin ediyoruz.

29 — Ş a h i d e l i s i l i n d i r i k s a n d û k a (229. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu şahideli silindirik sandûka *Meydanlık Kabristanının* kuzeydoğu kesiminde bulunmaktadır. Şahideleri kırılmış olan lâhdin silindirik sandûkası iyi durumdadır.

Sandûka 3.61 X 0.62 X 0.67 m.; kalan parçalarına göre baş şahidesi 0.51 X 0.63 X 0.23 m.; ayak şahidesi de 0.22 X 0.62 X 0.25 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üzerini *rûmî* kıvrımları ve tomurcukları ile iç içe girmiş kabartma bir *sülüs*le yazılmış bir hadîs kaplamaktadır.

Silindirik gövdenin üzerine oturduğu basamağın yan yüzlerine; bunun altında bulunan kaidenin ise hem üst, hem yan yüzlerine *sülüs*le dişi olarak, ölümle ilgili hadîsler yazılmıştır.

Şahideleri kırılmış bulunduğu için kesin tarihini tesbit edemediğimiz bu lâhdin de, sandûkanın çok ince uzun olması ve *rûmî ağları*na yazının da karışması dolayısı ile XIII. asrın ikinci çeyreğinde yapıldığını tahmin ediyoruz.

30 — O s m a n b. İ z z u ' d - D î n b. E b i ' l - K a s ı m e l - G a l a t î ' n i n l â h d i (230-231. res.)

*Meydanlık Kabristanın*da, ortalarda *"Kadılar mezarlığı"* denilen kısımdadır. Kırmızı tüften yapılmış olan lâhid baş ve ayak şahideleri ile silindirik bir sandûkayı ihtiva etmektedir. Üzeri tamamen likenle kaplı olan taşlar temizletilmiştir. Baş şahidesinin alt kısmı biraz aşınmıştır.

Sandûkada 2.52 X 0.64 X 0.45 m.; baş şahidesi 2.06 X 0.65 X 0.23 m; ayak şahidesi 1.90 X 0.65 X 0.21 m. ölçüsündedir.

Sandûka tek kademeli bir kaidenin üzerindedir. Bütün sathı, harflerin bazıları *sülüs*e çalan *çiçekli* bir *sülüs celîsi* ile yazılmış bir hadîs kaplamaktadır:

الدنيا حرام على أهل الآخرة والآخرة حرام على أهل الدنيا والآخرة حرام على أهل الله

"Dünya âhiret ehline, âhiret dünya ehline, dünya ve âhıret (ise) ehlullaha (derviş ve mutasavvıf) haramdır."

Baş şahidesinin dış yüzünde, alınlıkta, *kûfî* yazıdan mülhem, *geometrik* bir örgü şeridi yer alır. Alınlığın altındaki kısım *rûmî* kıvrım ve tomurcuklarından meydana getirilmiş sarmaşık şekilde bir bordür ile çerçevelenmektedir. Bu çerçevenin içini, ortada üç tam, yanlarda ikişer yarım olmak üzere onaltı kollu *yıldız*lardan meydana gelmiş bir ağ kaplar. *Yıldız*ların ortalarını *çarkıfelek* motifleri süslemektedir. Üstteki *yıldız*ın yukarı kısmı sivri kemer şeklinde bir silme ile sınırlanmıştır. Sivri kemerle sarmaşık çerçevenin arasında kalan köşelerde *sülüs*le dişi olarak yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır:

"Ü v e y s b. A h m e d 'in eseri" عمل أويس بن أحمد
taşın bu yüzü itinalı ve ince bir işçilik gösterir.

Baş şahidesinin iç yüzünde *Selçuklu sülüsü* ile kabartma olarak yazılmış mezar kitabesi bulunur. Sağ alt köşeden yukarıya doğru bir çerçeve şeklinde başlayan kitabe, bu çerçevenin içinde yukarıdan aşağıya birbirine paralel satırlar halinde devam ederek tamamlanır:

هذا قبر السعيد الشهيد الشاب القصير العمر المنغص بشبابه المقربى العالم العامل مفتى الفريقين علاء الملة والدين عثمان
ابن المرحوم
عزالدين ... ابى القاسم
ابن محمد الغلطى
انتقل الى رحمة الله
تعالى فى أواخر
شهر صفر سنة ثمان
وستين وستماية
....

"Bu kabir said, şehid, şabb (Terimler ced. bk.), gençliğine doymamış, kısa ömürlü, çok okuyan, ilmine göre hareket eden, iki cemaatin müftisi (Terimler ced. bk.) dinin ve milletin ulusu, 668 yılı Safer ayının sonlarında (Ekim 1269) Allah'ın rahmetine intikal eden O s m a n b. m e r h u m İ z z u ' d - D î n ... E b i ' l - K a s ı m b. M u h a m m e d G a l a t î '-nindir..."

Kitabenin altındaki kısım bozulmuştur. Ancak kalan izlerden burada bir *kandil*in bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ayak taşının dış yüzünde, üç küçük sağır niş içindeki üç *kandil* motifi alınlığı teşkil eder. İtinasız bir *sülüs*le dişi olarak oyulmuş bir hadîs, alınlığın altında yer alan ve sekiz kollu üç iri *yıldızı* ihtiva eden sivri kemerli bir nişi üç yandan bir çerçeve gibi kuşatır. Bu yüzde işçilik itinasız ve kabadır.

Ayak taşının iç tarafına, dişi olarak oyulmuş itinalı ve okunaklı bir *sülüs*le sekiz satırlık *Farsça* bir şiir yazılmıştır. Burada ölünün ardından duyulan acı dile getirilmiştir.

رفت آن گل نورسنه كه كاهي رفتار
رشك اوزدي زقامتش شاخ بهار
مانند علاء الدين نو دامادى
افسوس بود كه خاك كيرد بكنار
آن قامت سر وآن گل بستان كو
وآن بلبل هوش نواى خوب الخانكو
گرنيست يقينت كه جهان عبرتست
بارى بنسگر علاء الدين عثمان كو

"O yeni yetişmiş gül gitti.
Bahar dalı onun endamını kıskanırdı.
Yeni damat Alâu'd-Dîn'e ne yazık ki toprağı kucaklamaktadır.
O servi boylu, o bûstan gülü nerede?
O güzel sesli, hoş nağmeli bülbül nerede?
Eğer cihanın bir ibret yeri olduğuna inanmıyorsan, bari bak da söyle,
Alâu'd-Dîn Osman nerede?"

Bu şiirin altında *zencirek* bir çerçeve içine alınmış, *rûmî*lerle süslü iki *kandil* bulunmaktadır. Eser, silindirik sandûkalı lâhidlerin nadir olan geç örneklerindendir.

31 — Silindirik sandûkalı bir kadın lâhdi (232. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan bu iki şahideli, silindirik sandûkalı lâhid *Meydanlık Kabristanının* kuzey-batısındadır. Likenleri kısmen temizletilmiştir. Sandûka 1.89 X 0.51 X 0.495 m.; baş şahidesi 2.20 X 0.52 X 0.235 m.; ayak şahidesi 1.67 X 0.50 X 0.20 m.; ölçüsündedir.

Silindirik sandûka düz bir kaide üzerine oturtulmuştur. Ayak ucuna doğru tabut gibi alçalan sandûkanın üzerini iri bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış, 30 numaralı mezartaşının silindirik sandûkasında da bulunan bir hadîs süslemektedir.

Baş şahidesinin dış yüzünde, üstte yanyana üç tezyinî nişten yapılmış bir pano yer almaktadır. Nişlerin içini küçük birer *kandil* ile bunun etrafını saran *rûmî*ler doldurmaktadır. Bunun altında düz bir çerçeve içinde güzel bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış ve *rûmî*lerle süslenmiş sanatkâr kitabesi bulunmaktadır.

"Hacı Mîran b. Yusuf'un eseri" عمل حاجي ميران ابن يوسف

Kitabenin altında geometrik örgülerle *rûmî*lerin karıştığı enli bir şerit görülmektedir. Bu üç panonun teşkil ettiği alınlığın altında sivri kemerli büyük bir tezyinî niş bulunmaktadır. Niş, dikdörtgen bir *rûmî* çerçeve içine alınmıştır. Sivri kemeri filigran tarzında oyulmuş bir su ile çevrilmiş olan nişin içini iri bir *palmet-nar* kompozisyonu doldurmaktadır. *Palmet* yapraklarının üzeri ve nişin zemini ince ve küçük *rûmî*lerle; *nar*larınki filigran tarzında oygularla kaplanmıştır. Niş çerçevesinin altında en üstteki panoya çok benzeyen bir tezyinat görülmekte ise de aşınmadan dolayı tam olarak seçilememektedir.

Çok itina ile işlenmiş olan şahide sanatkârın en emekli eserlerinden biridir. Oygu dik olmakla beraber fazla derin değildir. Fakat motifler küçük, ince ve sık olduğu için gölge temin edilmiş ve esere dantelâ gibi bir görünüş kazandırılmıştır.

Ayak şahidesinin dış yüzü de aynı kompozisyonu ihtiva eder. Yalnız nişin içi, daha sade olarak, *rûmî*lerle süslü bir *kandil* motifi ile doldurulmuştur.

Baş şahidesinin iç tarafında üstte dar bir *rûmî* bordürün altında, zengin profilli üç sıra stalaktit yer almaktadır. Bunun altında üzerine kabartma harflerle *Esma-i Hüsna*'nın bir kısmı yazılmış bir bordür ile çerçevelenmiş sivri kemerli bir sağır niş bulunmaktadır. Niş kemerinin iç kısmı ile köşelikleri *rûmî* kıvrımları ile süslenmiştir. Ölünün hüviyetini bildiren kitabe bu nişin içinde yer alan birbirine paralel satırların altıncısından itibaren başlamaktadır. Son iki satır okunamayacak kadar bozulmuştur. Yazı dişi olarak oyulmuş bir sülüstür. Okunabilen altıncı ve yedinci satırlarda

..... السعيدة الشهيدة
المرحومة محتاجة

"Saide, şahide, merhume, muhtace" kelimeleri yazılıdır. Ayak taşının iç yüzünde tarih kitabesi bulunmaktadır:

"721 (1321) yılı" سنة احدى وعشرين وسبعمائة

32 — Şahideli sütûn biçiminde sandûka (233-235. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu eser *Meydanlık Kabristanının* güney-doğusundadır. Baş ve ayak şahideleri bulunan lâhdin sandûkası kaideli ve başlıklı bir sütunu andırmaktadır. Baş taşı 1.20 m. yukarıdan kırılmıştır. Gerek şahideler, gerek sandûka likenle kaplıdır.

Sandûka 1.93 X 0.54 X 0.35 m.; bugünkü haliyle baş şahidesi 1.20 X 0.60 X 0.24 m.; ayak şahidesi 1.88 X 0.57 X 0.24 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın baş ve ayak tarafları sütun gibi yuvarlatılmıştır. Sandûkanın sütûn başlığını ve kaidesini andıran uçları *rûmî* kıvrımları ile kaplanmıştır. Silindirik gövdenin sathına, *sülüs* harflerle, 30 numaralı taşın silindirik sandûkası üzerinde görülen, bir hadîs yazılmıştır. Aralarındaki boşluklara *rûmî* motiflerinin serpiştirildiği kabartma yazının alt kısmında *geometrik* bir örgü ile *zencirek*li bir silme yer almaktadır.

Erciş kabristanında, *Gevaş*'ta *Halime Hatun Kümbeti* yanındaki kabristanda ve *Ahlat* yakınındaki bir *Ermeni* kabristanında değişik örnekleri görülen sütun şeklindeki sandûkalara *Ahlat*'ta pek az rastlanmaktadır.

Baş şahidesinin dış yüzünde ortada yer alan bir niş içinde bir *palmet-nar* kompozisyonu görülür. Fakat motifler çok aşınmıştır. Taşın iç tarafında kabartma olarak mezar kitabesi yazılıdır. Şahide kırık olduğu için yarısı noksan olan kitabenin mevcut kısmı da okunamayacak kadar aşınmış ve bozulmuştur.

Ayak şahidesinin dış yüzünde, yukarıda, kabartma *çiçekli* bir *sülüs celîsi*yle

كل نفس ذائقة الموت

"Her nefis ölümü tadıcıdır." âyeti yazılmıştır.

Bunun altında itinalı bir *sülüs*le sanatkâr kitabesi yer almaktadır.

"Üveys b. Ahmed'in eseri" عمل اويس بن احمد

Sanatkâr kitabesinin altında *zencirek* örgülü çerçeve içine alınmış on kollu üç iri *yıldız*dan müteşekkil bir kompozisyon görülmektedir.

Ayak taşının iç tarafında, yukarıda bir çıkıntı yapan sivri kemerli bir alınlık bulunmaktadır. Bunun üzeri kalın ve derin oyulmuş *rûmî*lerle kaplıdır. Bu kısım bir sıra stalaktit ile şahideye bağlanmaktadır. Şahidenin ortasında sivri kemerli bir niş şekli mevcuttur. Nişin içini yoğun bir *rûmî ağ* kaplamaktadır. Bu kısımda, yanyana üç niş motifini ihtive eden enli bir şerit yer alır.

Bu eserin tarihi yoktur. Sanatkârın bilinen en geç tarihli eseri 674/1275 yılına aittir (III. bölüme bk.). Bu lâhdin 1270 yıllarında yapıldığını kabul ediyoruz.

33 — Resibe (?) binti Ebû Nâsır b. İbrahim'in şahideli prizmatik lâhdi (236. res.)

Çift şahideli ve dikdörtgen prizma şeklinde yekpare sandûkalı olan bu mezar, *Meydanlık Kabristanının* doğu kısmının ortalarındadır. Kötü cins bir kırmızı tüften yapılmıştır. Şahideleri ile sandûkası hava tesirleri ile yer yer oyulmuş ve liken kaplanmıştır.

Sandûka 1.94 X 0.52 X 0.25 m.; baş şahidesi 1.75 X 0.525 X 0.19 m. ölçüsündedir.

Prizmatik sandûkanın üst yüzüne karşılıklı iki mihrap şekli oyulmuştur. Baş şahidesinin dış yüzünde, en üstte, *sülüs celîsi* ile kabartma olarak hakkedilmiş "Her nefis ölümü tadıcıdır." âyeti yazılı bir pano yer alır. Harflerin araları ve boşlukları basit bir *kıvrıkdal* ile süslenmiştir. Oygu dik ve derindir. Bu panonun altındaki dikdörtgen sâhayı kabartma olarak işlenmiş arkaik bir *rûmî* bordür çevreler. Çerçevenin içinde üstte, itinasız bir *sülüs*le dişi olarak yazılmış sanatkâr kitabesi mevcuttur.

"O s m a n'ın eseri" عمل عثمان

Kitabenin altındaki sâha sivri kemerli bir nişle süslenmiştir. İçi çok bozulmuş olan nişin tamamiyle *rûmî*lerle doldurulmuş olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. En altta beş küçük nişten müteşekkil bir şerit yer alır. Sâhanın bu tarzda taksimi, XIII. asrın son çeyreğinde en gelişmiş şeklini bulan şahide kompozisyonunun prototipini teşkil etmektedir.

Şahidenin iç tarafı, bir bordür halinde, *Âli İmran Sûresi*nin 18. Âyeti ile çerçevelenmiştir. Yazı dişi olarak oyulmuş bir *sülüs*tür. Bu çerçevenin içinde kalan sâhaya yine aynı dişi *sülüs*le mezar kitabesi yazılmıştır.

هذا قبر
رسيبة بنت
أبو ناصر
بن ابراهم
... سنة ثلاث و
ثمانين وخمسماية

"Bu kabir E b û N â s ı r b. İ b r a h i m'in kızı R e s i b e (?) nindir. 583 (1187-88) yılı(nda)" (Vefat etmiştir).

Eser, sandûkası dikdörtgen prizma biçiminde olan şahideli mezarları en erken örneği olarak ehemmiyet taşımaktadır.

34 — A h m e d b. T a h i r b. Ö m e r'in ş a h i d e l i l â h d i (237-238. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanı*nın kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üstü açık bırakılmış bir sandûkadan müteşekkildir. İçi yarıya kadar toprakla doludur. Şahidenin aşağı kısmı ile sandûkanın güney yanı bozulmuştur.

Şahide 2.20 X 0.83 X 0.235 m.; sandûka 3.43 X 0.87 X 0.35 m. ölçüsündedir. Şahidenin dış yüzü, ortada bulunan onsekiz *yıldız*dan çıkan hatların meydana getirdiği ince ve sık bir *geometrik ağ* ile kaplıdır. Büyük bir pano halinde bütün şahideyi kaplayan bu deseni üç yönden *zikzaklı* ince bir bordürle *zencirek*li bir silme çerçeveler. En altta bu bordür ve silmenin yerinde dilimli altı tezyinî nişten müteşekkil bir şerit görülür. *Yıldız*ların ortalarında üzerleri *rûmî* ile süslü *rozet*ler vardır. Şahidenin kenarlarında teşekkül eden yarım *yıldız*ların merkezlerindeki yarım *rozet*lerin üzerinde S şeklinde kıvrımlar görülmektedir. Şahidenin iç tarafında, *Bakarâ Sûresi*nin 255. Âyeti olan *Âyetu'l-Kürsî*'nin bir kısmı bir bordür gibi taşı üç yandan kuşatır. Bu çerçevenin içinde alt alta dokuz satır halinde ölüm kitabesi yer alır. Yazı dişi olarak oyulmuş *sülüs*tür. Yazı bordürü iki ince çizgi içine alındığı gibi kitabenin her satırı da ince çizgilerle teşkil edilmiş dikdörtgen birer çerçeve içine alınmıştır.

هذا قبر السعيد
الشهيد المر
حوم المحتا
ج الى رحمة
الله تعالى ... ا
حمد بن أبى طا
هر بن همر فى شهر
رمضان سنة سبع
عشرة وستماية

"Bu kabir said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac... A h m e d E b i T a h i r b. Ö m e r'indir. 617 yılının Ramazan ayında (Kasım 1220)" (vefat etmiştir).

Kitabesinin altında dilimli dört niş içinde kulplarından asılı dört *kandil* motifi görülür. Şahidenin yan kenarları, birbirine üst üste bağlanan derin oyulmuş *rûmî* motiflerinin meydana getirdiği bir su ile süslenmiştir.

Sandûkanın yan yüzleri, altta *zencirek*li bir silme ve *zikzak*lı ince bir bordürle sınırlanan, bir hadîs ihtiva eder. Yazı dişi olarak oyulmuş *sülüs*tür.

Bu şahide tarihi bilinen en erken örneklerdendir. Eser, çok kollu *yıldız*ları, *rozet*ler üzerine *rûmî* kıvrımlarının işlenmesi ve *post-Samarra spiral*lerinin ancak yarım *rozet*lerde pek ehemmiyetsiz olarak kullanılması ile, bu tip kompozisyonların tarihlenmesinde rol oynamaktadır.

35 — E m î n u'd - D î n Ö m e r b. M e s'u d e l - H a m a m î'n i n ş a h i d e l i l â h d i (239-240. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanın* doğu kısmının ortalarında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin dış yüzünün alt kısmı bozulmuş, sandûka yanlara doğru biraz açılmıştır. Henüz, yalnız şahidenin likenleri temizletilebilmiştir. Şahide 2.20 X 0.77 X 0.21 m.; sandûka 2.64 X 0.77 X 0.39 m. ölçüsündedir. Şahidenin dış yüzünü üç yanda iç kenarları düz, dış kenarları *zencirek*li kalın birer silme ile sınırlanan zengin bir *rûmî* su çevirmiştir. Bu *rûmî* suda, kıvrımların meydana getirdiği boşlukları dolduran tomurcukların ortalarındaki yapraklar incelip uzayarak bir ilerdeki tomurcuğa sap teşkil etmektedir. Bordürün çevrelediği sâha, onaltı kollu *yıldız*ların ördüğü ince ve sık bir *geometrik ağ* ile kaplanmıştır. Ortadakiler iki yandakilerin aralarına gelmek üzere, üç sıra teşkil eden *yıldız*ların merkezlerine birer *çarkıfelek rozet*i yerleştirilmiştir. Dik ve derin olan oygu bu şahideye, *çarkıfelek rozet*lerinin bilhassa belirdiği plâstik bir ifade vermektedir. Bu panonun alt kenarını, yanyana sıralanan dilimli yedi küçük nişin teşkil ettiği bir dizi sınırlamaktadır. Bu niş dizisinin altında basit bir *rûmî* su yer alır.

Şahidenin iç tarafında kabartma olarak *sülüs*le yazılmış ölüm kitabesi, ön yüzdeki kalın silmeli *rûmî* bordür gibi, taşın üç yanını dolaşmakta ve bu çerçevenin içinde yer alan üstteki panoda da üç satır halinde, dişi olarak oyulmuş bir *sülüs*le, devam etmektedir.

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى أمين الدين
عمر بن مسعود
الحمامى سنة
عشرين وستماية

"Bu kabir said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac E m î n u ' d - D î n Ö m e r b. M e s 'ud e l - H a m a m î 'nindir. 620 (1223) yılında" (vefat etmiştir).

Kitabenin altında, içi, yaprakları taramalı girift *rûmî* kıvrımları ile yoğun olarak doldurulmuş bir niş motifi; bundan kalın bir silme ile ayrılan daha alttaki panoda da yine *rûmî*lerle süslü dilimli ikiz kemer içinde iki *kandil* motifi yer almaktadır. Bu panoyu aşağıya doğru, zemine oyulmuş yanyana dört küçük nişten meydana gelen bir sıra ile dişi bir *sülüs*le yazılmış imza kitabesi takib eder.

"İ b n i K a s ı m 'ın eseri" عمل ابن قاسم

Çok zengin ve itinalı bir işçilik gösteren lâhdin sandûkasını kaplayan likenler henüz temizletilememiştir.

36 — H a c ı E b i T a h i r b. M a n s u r 'un ş a h i d e l i l â h d i (241-242. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üstü açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûkanın içi yarıya kadar toprakla dolmuştur. Şahidenin her iki yüzünün alt kısımları çok bozulmuştur. Şahidenin ve sandûkanın likenleri temizletilmiştir.

Şahide 2.51 X 0.78 X 0.25 m.; sandûka 3.05 X 0.80 X 0.46 m. ölçüsündedir. Şahidelerin ve sandûkaların enlerine nisbetle uzunluklarının gittikçe arttığı müşahede edilmektedir. Şahidenin ön yüzü baştanbaşa oniki ve onaltı kollu sık ve ince *yıldız ağları* ile kaplanmıştır. Yan sıralardaki *yıldız*ların ortası boş bırakılmış, yalnız ortadaki dizide *yıldız*ların merkezine birer *rozet* konulmuştur. Oygu dik ve derindir. Işık-gölge kontrastı *geometrik ağa* plâstik bir görünüş kazandırmıştır. Bu pano, dışta *zencirek*li bir silme ile sınırlanan bir *rûmî* bordürü ile çepeçevre kuşatılmıştır.

Şahidenin iç tarafında, taşı bir bordür gibi üç yandan kuşatan, dişi olarak oyulmuş *sülüs* ile yazılmış, ölüm kitabesi yer almaktadır.

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى حاجى أبو (أبى) طاهر بن منصور فى شهر محرم سنة اثنين
وعشرين وستماية

"Bu kabir said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac H a c ı E b i T a h i r b. M a n s u r 'undur. 622 yılının Muharrem (Ocak 1225) ayında" (vefat etmiştir.).

Bu çerçevenin içinde, üstte, biraz çukurlaştırılmış bir zemin üzerinde *sülüs*le dişi olarak yazılmış sanatkâr kitabesi yer almaktadır:

"İ b r a h i m b. K a s ı m 'ın eseri" عمل ابراهيم بن قاسم (بن القاسم)

Bu kitabenin altındaki sâhaya, son dört satırı tamamen bozulmuş, onüç satırlık ölümle ilgili *Farsça* lirik bir şiir hakkedilmiştir. Yazı yine zemine oyulmuş *sülüs*tür. Bu şiirin altında, içlerinin *rûmî*lerle süslü olduğu izlerinden anlaşılan, çok bozulmuş, dilimli üç niş motifi bulunmaktadır.

Sandûkanın yan yüzleri oniki kollu *yıldız*larla örülü *geometrik* bir *ağ* ile kaplıdır. Bu tezyinatın altında ince bir *rûmî* bordürü mevcuttur. Sandûkanın yan taşlarının üst yüzleri de *geometrik* geçmeli bir su ile süslenmiştir. Lâhid bütünüyle güzel ve itinalı bir işçilik göstermektedir.

37 — B i r s a n d û k a n ı n y a n k e n a r ı (243. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğusunda bulunan bu parça, kapaksız sandık biçiminde bir sandûka ile baş şahidesinden müteşekkil bir lâhdin 2.67 X 0.17 X 0.51 m. ölçüsünde olan kuzey yanıdır. Şahide 0.67 m. yukarıdan kırılmış ve sandûkanın diğer yanları gibi kaybolmuştur.

Bu parçanın dış yüzü oniki kollu küçük *yıldız*lardan türeyen bir *ağ* ile kaplanmıştır. *Ağın* alt ve üst kenarları ile şahide tarafını *zencirek*li bir silme sınırlandırmaktadır. Ayak tarafında bu silmenin bulunmayışı tezyinatın kesilmeden dönerek doğu ve güney yanlarında da devam ettiğini göstermektedir. Alttaki *zenciriğin* altında basit örgülü bir bordür boydan boya uzanmaktadır.

Şahideden kalan parçanın iç tarafında, itinasız bir *sülüs* dişi olarak oyulmuş ölüm kitabesinin son üç satırı okunabilmektedir.

فى شهر ربيع الاول
سنة ثلاث و
عشرين وستماية

"623 yılının Rebiülevvel ayında (Mart 1226)".

38 — İ m a d u ' d - D î n İ b r a h i m b. e l - H a c E b û T a l i b b. H u s e y n ' - i n ş a h i d e l i l â h d i (244-246. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin orta kısmı ve iç tarafı aşınmış, yer yer oyulmuştur.

Sandûka 2.15 X 0.72 X 0.41 m., şahide 1.80 X 0.22 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzü panolara bölünmüştür. Üstte, kalın şeritlerin meydana getirdiği dilimli üç tezyinî kemer içinde, kulplarından asılı üç *kandil* ve her *kandil*in altında ikişer *şamdan*dan müteşekkil bir pano görülmektedir. Bu kompozisyona XIII. asrın ilk yarısından kalan mezartaşlarında rastlanmaktadır. Alt kenarı düz, üç kenarı *zencirek*li silmeler ile kuşatılan panonun altında itinasız bir *sülüs*le dişi olarak yazılmış imza kitabesi bulunmaktadır.

"H a s a n b. Y u s u f 'un eseri" عمل حسن بن يوسف

Kitabenin altında dıştan içe, *zencirek*li, düz, örgülü ve iki kademeli olmak üzere, beş sıra silme ile teşkil edilen dikdörtgen çerçeve içinde, demet sütunlara oturan ve müteaddid silmelerden meydana gelen yuvarlak kemerli bir niş motifi bulunmaktadır. Zengin profilasyonu ile bu niş *Divriği Darüşşifası*'ndaki portalin havasını taşımaktadır.

Şahidenin iç tarafında, sadece, *sülüs*le dişi olarak yazılmış bir kitabe bulunmaktadır. Sağ alt köşeden başlayarak kitabe bir bordür halinde taşı üç yandan kuşattıktan sonra bu çerçevenin içinde paralel satırlar halinde devam etmektedir. Ancak tarih kısmını ihtiva eden son üç satır tamamen bozulmuştur.

... الشاب الشيخ الصدر العالم المقرئ ... الفقيه ... السعيد الشهيد المرحو...
مقرى عماد
الدين ابراهم
بن الحاجى ابو
طالب بن حسين
توف وقت...

"(Bu kabir) şabb (Terimler ced. bk.), şeyh âlim, sadr (Terimler ced. bk.), fakîh, ... çok okuyan, ... said, şehid, merhum... İmadu'd-Dîn İbrahim b. Hacı Ebî Talib b. Hüseyn'indir... vaktinde öldü."

Sandûkanın yan yüzleri, üstte ve iki başta, *rûmî*li bir su ile kuşatılmıştır. Bu çerçevenin içinde, herbirinin etrafı üç dilimli kemer şeklinde oyulmuş sekizer *kandil* motifi sıralanmaktadır. Kulpları yukarıda bir *rûmî* tomurcuğu ile bağlanan *kandil*lerin karın kısımlarında yazılıdır. Bu sandûka tezyinatı ile bütün *Ahlat*'ta tek örnek olarak kalmaktadır.

Tarihi kesin olarak tesbit edilemeyen lâhdin 1220-1225 yıllarında yapıldığını ileri sürebiliriz.

39 — İzzu'd-Dîn Mahmud b. Kerimu'd-Dîn'in lâhdi (246-247. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* güney-batısında bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üstü açık bırakılmış, dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Üzeri aşınmış ve liken tutmuştur.

Sandûka 1.30 X 0.78 X 0.23 m., şahide 1.82 X 0.78 X 0.23 m. ölçüsündedir. Şahidenin dış yüzünü tomurcuklu bir *rûmî* su çerçeveler. Bu çerçevenin içinde sivri kemerli büyük bir niş motifi yer almaktadır. Kemerin içi onsekiz kollu üç sıra *yıldızın* teşkil ettiği bir *geometrik ağ* ile kaplanmıştır. Alt kısmı bozuk olduğu için *yıldız*ların adedini tesbit etmek mümkün olamamıştır. Kemerin köşeliklerinde itinasız küçük *sülüs* harflerle dişi olarak sanatkâr kitabesi yazılmıştır.

"Hasan'ın eseri" عمل حسن

Nişin alt kısmında bir boşluk bırakılmıştır. Burası muhtemelen yanyana küçük nişlerden veya *kandil*lerden meydana gelen bir diziye ayrılmış, fakat bunlar işlenmemiştir.

Şahidenin iç tarafında sağ alt köşeden başlayan kitabe, bir bordür halinde taşı üç yandan kuşatmaktadır. Bu çerçevenin içinde, paralel satırlar halinde, okunamayan *Farsça* bir şiir ile daha altta üç satır halinde tarih kitabesi yer almaktadır.

...الشاب المظلوم المرحوم السعيد المشهيد قصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى عزالدين محمود بن كريم الدين قدس الله روحه

"(Bu kabir) genç, mazlum (öldürülmüş), merhum, said, şehid, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac İzzu'd-Dîn Mahmud b. Kerimu'd-Dîn'indir. Allah onun ruhunu yüceltsin."

"Ey temiz ve daha lâtif! — ای پاك ولطيف تر
Cihanda ölmüş... — كشته بجهان ....

Bağda... dostlarımız... — در باغ ... دوستان ما...
Kara toprakta..." — درخاك سياه ...

توفى يوم ثلاث وسادس
ذى الحجة سنة اثنين
وعشرين وستعاية

"622 yılının, Zilhicce ayının 23. günü (27 Aralık 1225) vefat etmiştir."

Yazı, dişi olarak oyulmuş *sülüs*tür. Alt kısımda aşınmış iki *kandil* motifi görülmektedir.

40 — Ömer b. Ebi Bekr'in lâhdi (248. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* güney-batısında bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen biçiminde bir sandûkayı ihtiva etmektedir. Büyük kısmını örten likenler henüz temizlenememiştir.

Sandûka 2.18 X 0.83 X 0.30 m.; şahide 2.10 X 0.75 X 0.22 m. ölçüsündedir.

Şahidenin iç yüzünde altta, içlerinde birer *şam*dan motifi bulunan sivri kemerli beş tezyinî niş sıralanmaktadır. Bunun üzerindeki sâha, çepeçevre bir *rûmî* su ile kuşatılmıştır. Kıvrımların içini dolduran tomurcukların orta yaprakları uzayıp incelerek, aksi istikamete dönük diğer bir tomurcuğa sap teşkil etmektedir. Bu çerçevenin içinde, üstte bir kaş kemer yer almaktadır. Küçük kemer köşelikleri boş bırakılmıştır. Kemerin altındaki sâha, yukarıdan aşağıya doğru iki sıra halinde, onaltı köşeli beşer *yıldız* ihtiva eden ince ve sık bir şebeke ile doldurulmuştur. *Yıldız*ların ortaları boş bırakılmıştır. Dik ve derin oygu kuvvetli bir ışık-gölge kontrastı meydana getirmektedir.

Taşın sandûkaya bakan yüzünde sağ alt köşeden başlayan kitabe sâhayı bir bordür gibi kuşatır. Yazı dişi olarak oyulmuş itinasız, kötü bir *sülüs*tür. Yer yer bozulmuş olduğu için tam olarak okunamamaktadır.

....المحتاج الى رحمة الله تعالى الامام العابد ... العالم المحب الملة والدين
عمر بن أبى بكر توفى في شهر الله الاصبر رجب فى ...

"(Bu kabir) Allah'ın rahmetine muhtaç, imam, âbid... âlim, dinin ve milletin sevgilisi Ömer b. Ebi Bekr'indir... Recep ayının ortalarında vefat etmiştir".

والاخر الكلام
الله الله الله من
عمل صالحاً فلنفسه
ومن اساه فعليها
ثم الى ربكم ترجعون

"Sözün sonu Allah Allah Allah.
Kim iyi bir iş yaparsa kendi nefsi içindir,
Kim kötülük ederse kendi aleyhinedir.
Sonra siz Rabbınıza döndürüleceksiniz."

Bu çerçevenin içinde alt alta satırlar halinde *Fussilet Sûresin*in 46. Âyeti yazılıdır. Daha altta iki *kandil*, onların da altında bozulmuş iki *şam*dan motifi yer almaktadır.

41 — Şahidesi kırılmış, dikdörtgen prizma biçiminde yekpare sandûka (249. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan *Meydanlık Kabristanı*nın kuzey-doğu kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile 2.68 X 0.47 X 0.33 m. ölçüsünde dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkayı ihtiva etmektedir. Şahide hemen sandûka seviyesinden kırılmış ve kaybolmuştur. Pek büyük kısmı toprak altından çıkarılan sandûkanın da yan yüzlerinde bazı kırklar ve zedeler göze çarpmaktadır.

Sandûkanın üst yüzünün ortasına karşılıklı mihrap şekilleri oyulmuş, bu kısmı dişi olarak *sülüs*le yazılmış dînî bir ibare çerçevelenmiştir. Sandûkanın yan yüzleri ile ayak tarafını harflerin aralarındaki boşlukları ince *rûmî* kıvrımlarının doldurduğu, güzel bir *sülüs celîsi* ile kabartma olarak yazılmış, bir hadîs dolaşmaktadır:

Kuzey tarafında: قال ألنى صلى الله عليه وسلم الدنيا حرام

Doğu tarafında: على أهل ا

Güney tarafında: لآخرة حرام على اهل الدنيا

"Nebi S.A.S. dedi: Dünya âhiret ehline, âhiret de dünya ehline haramdır."

Tarihi kesin olarak tesbit edilemeyen eser XIII. asrın ortalarına doğru yapılmış olmalıdır.

42 — Bacgû Beğ ismiyle marûf Nasru'd-Dîn Ahmed b. Câbir'in çift şahideli yekpare sandûkası (250-253.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanı*nın güney-doğusunda bulunan bu lâhid, baş ve ayak şahideleri ile içi tekne gibi oyularak üzeri açık bırakılan dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Üzerini kaplayan likenler kısmen temizletilmiş; büyük kısmı toprağa gömülü olan sandûka etrafı açılarak meydana çıkarılmıştır.

Baş şahidesinin dış yüzünde, dişi olarak oyulmuş *sülüs*le yazılan *Âyetu'l-Kürsî (Bakara Sûresi*, 225 Âyet), sağ alt köşeden başlamak üzere, taşın üç tarafını bir bordür halinde kuşatır. Bu çerçevenin içinde, üstte, altlı üstlü simetrik olmak üzere, *örgülü kûfî*ye benzeyen ve yalnız bu sanatkârın eserlerinde tesadüf olunan bir desenle süslü bir pano yer alır. Oygu dik ve derin, ifade plâstiktir. Bu panonun altında içerlek bir zemin üzerine *sülüs*le dişi olarak, sanatkâr kitabesi yazılmıştır:

"Ahmed el-Müzeyyin'in eseri" عمل احمد المزين

Kitabeyi aşağıya doğru aynı uzunlukta kabartma olarak işlenmiş *rûmî* bir su takib eder. Daha altta şişkin kemerli bir niş içinde, sekiz kollu üç büyük *yıldız* yukarıdan aşağıya doğru sıralanmaktadır. *Yıldız*ların merkezine birer *rozet* işlenmiş, kollarının içindeki boşluklara da çerçeveye uygun poligonal birer parça bırakılmıştır. *Yıldız*ların kollarını meydana getiren silmeler yivlidir. Oygu diktir. Bu haliyle bu pano ahşap işçiliğini hatırlatmaktadır.

Baş şahidesinin iç tarafında, sağ alt köşeden başlayan kitabe taşın üç tarafını kuşatmakta ve bu çerçeve içindeki birinci satırda tamamlanmaktadır:

هذا قبر السعيد الشهيد الشاب قصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى نصر الدين احمد المدعو باجكوبك بن جابر توفى
فى شهر رجب سنة
سبع واربعين وستماية
كل من عليها فان

"Bu kabir said, şehid, genç kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac Bacgî Beğ ismiyle marûf Nasru'd-Dîn Ahmed b. Câbir'indir. 647 yılının Receb ayında (Ekim 1249) vefat etmiştir."

Tarih kitabesinin altındaki satırda *Rahman Sûresin*in 26 Âyeti (Bütün insanlar fanîdir) ve daha altta da sekiz mısra halinde, burada yatanın ölümünden duyulan ıstırabı dile getiren *Farsça* bir şiir yer almaktadır. Fakat bu metin tam olarak çözülememiştir.

Kitabe ile âyet ve şiirden sonra kalan boşluk, içi *yıldız ağı* ile doldurulan büyük bir *rozet* ve saplarından asılı iki *kandil* motifi ile doldurulmuştur. Ayak taşının dış yüzünde, üstte sekiz kollu *yıldız*larla tertib edilmiş bir pano yer almaktadır. Fakat kompozisyon simetrik değildir. Panonun sol köşelerindeki *yıldız*lar tam olduğu halde sağ köşedekilerin ancak beş kolu sığdırılabilmiştir. *Yıldız*ların merkezlerinde birer *rozet* görülmektedir. Bu panonun altında çerçeve mahiyetindeki ince şeritlerden sonra, içi, merkezdeki altı köşeli bir *yıldız*dan gelişen bir *geometrik ağ* ile doldurulmuş büyük bir *rozet*; aşağıya doğru sıra ile, *örgülü kûfî*ye benzer bir desen ve bu desenle en alttaki tezyinî niş sırasının arasında *sülüs*le dişi olarak oyulmuş sanatkâr kitabesi yer almaktadır.

"Ahmed el-Müzeyyin'in eseri" عمل احمد المزين

Ayak şahidesinin iç tarafına çerçeve halinde, *sülüs*le, dişi olarak *Âli İmran Sûresi*nin 18. âyeti hakkedilmiştir. Taşın bu yüzündeki likenler henüz temizlenemediği için, çerçevenin içindeki yazılar okunamamaktadır. Bir *rûmî* şeridi ile sıralanan yazıların altında, iki yanında birer *şamdan* bulunan bir *kandil* motifi görülmektedir.

Eserde işçilik kaba, fakat kompozisyon ve motifler değişiktir. Ahmet el-Müzeyyin'in diğer eserlerinde de aynı tezyinatı buluyoruz.

43 — Kerîmu'd-Dîn Mes'ud b. Davud'un şahideli lâhdi (254. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanı*nın batı kesiminde bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Büyük kısmı likenle kaplıdır.

Sandûka 2.17 X 0.77 X 0.30 m., şahide 2.00 X 0.70 X 0.25 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, *sülüs*le dişi olarak yazılan *Âyetu'l-Kürsî*, sağ alt köşeden başlamak üzere, taşın üç tarafını bir bordür halinde kuşatır. Bu çerçevenin içinde, yukarıda, 42. numaralı taşta da gördüğümüz *örgülü kûfî*ye benzer desen tekrarlanmıştır. Bu panonun altındaki dar bir niş içine yana bir *kandil* motifi işlenmiştir. Karın kısmında الله yazılı olan bu büyük *kandil*, uzun askıları ile nişin kemerine bağlanmaktadır.

Şahidenin iç tarafında sağ alt köşeden başlayan kitabe taşı üç yandan kuşattıktan sonra bu çerçeve içinde yer alan üç satırda tamamlanmaktadır.

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى كريم الدين مسعود بن
داود توفى

في شهر ربيع الآخر
سنة تسع اربع وستمايه

"Bu kabir, D a v u d o ğ l u said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac K e r i m u ' d D î n M e s u d 'undur. 649 yılının Rebiülâhirinde (Haziran 1251) vefat etmiştir."

Bunun altında ayrıca üç satırlık bir dua bulunmaktadır.

اللهم ياربنا
في الدنيا
مزرعة الآخرة

"Ey Allah, ey Rabbimiz, dünya âhiretin tarlasıdır."

Lâhdin hiçbir yerinde sanatkâr kitabesine rastlanılmamıştır. Fakat şahide, gerek alınlık panosundaki desen, gerek işçilik bakımından A h m e d e l - M ü z e y y i n 'in özelliklerini taşımaktadır. Bu bakımdan eser, bu sanatkâr veya şagirtlerinden biri tarafından yapılmış olmalıdır.

Sandûka hiçbir tezyinat ihtiva etmez.

44 — E m e t u ' r - R a h m a n İ b n e t u N u r e d d i n e l - G a l a t î ' n i n ş a h i d e l i l â h d i (255. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* ortasında, *Kadılar Mezarlığı* denilen kısımda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare olarak kesilmiş ve içi boydan boya tekne gibi oyularak üzeri açık bırakılmış olan bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidesinden parça kopmuş, sandûkası oldukça aşınmış olan lâhid likenlerle kaplanmıştır.

Sandûka 2.27 X 0.63 X 0.33 m.; şahide 2.18 X 0.61 X 0.20 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünü *Bakara Sûresinin* 255. Âyeti olan *Âyetu'l-Kürsî* çerçevelemektedir. Yazı, dişi olarak oyulmuş itinasız bir *sülüs*tür. Bu çerçevenin içinde, üstte, 43 numaralı eserde görülen *örgülü kûfî*ye benzer bir desen bulunmaktadır. Bu panonun altında, yuvarlak kemerli, tezyînî bir niş içinde iki büyük *yıldız*dan meydana gelen bir şebeke yer almaktadır.

Şahidenin iç tarafına *sülüs*le dişi olarak yazılan ölüm kitabesi sağ alt köşeden başlayarak taşı üç taraftan kuşatır ve bu çerçevenin içinde beş satır halinde devam eder.

توفيت وانتقلت الى رحمة الله تعالى الحاجة الزاهدة المصونة امة الرحمان اينة نور الدين [ابن محمد] الغلطي
في خامس
شعبان
سنة اثنين
وخمسين
وستماية

"(Bu kabir) 652 yılının Şaban ayının beşinde (20 Eylül 1254) vefat ve Allah'ın rahmetine intikal eden hacı, zahide, masune N u r u ' d - D î n b. M u h a m m e d e l - G a l a t î 'nin kızı E m e t u ' r - R a h m a n 'ındır.

Kitabenin altında, zemine oyulmuş çizgilerle teşkil edilen dikdörtgen çerçevenin içinde saplarından asılmış bir *kandil* motifi; daha altta da üç satırlık bir dua bulunmaktadır.

ولاتفعل
بنا مايجراه
(اهله) يارحيم

"Bize kötü muamele yapma ya Rahîm"

Eserde imza kitabesi yoktur. Fakat üslûp özellikleri sanatkârı teşhis imkânı vermektedir. Alınlık panosundaki *kûfî*ye benzer desen ve tezyinî niş içindeki iki büyük *yıldız*ın meydana getirdiği şebeke yalnız A h m e d e l - M ü z e y y i n 'in eserlerinde görülmektedir. Kitabedeki tarih de bu sanatkârın eser verdiği yılların ortasına düşmektedir. Bu bakımdan bu lâhdin de onun elinden çıktığını ileri sürebiliriz.

45 — K e r i m u ' d - D î n M u h a m m e d b. e l - H a c Y u s u f ' u n ş a h i d e l i l â h d i (256. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey kesiminde bulunan bu lâhid baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde üstü açık bırakılmış bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin dış yüzü oldukça iyi durumdadır. Fakat iç tarafındaki kitabenin bir kısmı ve bunun altındaki *kandil*e benzeyen motif bozulmuştur.

Sandûka 2.64 X 0.70 X 0.34 m.; şahide 2.29 X 0.68 X 0.22 m. ölçüsünündedir.

Şahidenin dış yüzünü itinasız bir *sülüs*le, dişi olarak yazılmış *Âyetu'l-Kürsî* çerçevelemektedir. Bu çerçevenin içini yukarıdan aşağıya doğru tek sıra halinde sekiz kollu dört *yıldız* doldurur. Ahşap işçiliğinde çok görüldüğü gibi *yıldız*ları teşkil eden hatlar yivli olarak işlenmiş ve kolların içi tamamen oyulmayıp yalnız hatların etrafı oyulmak sureti ile poligonal şekiller meydana getirilmiştir. Ayrıca, *yıldız*ların ortalarına da *rozet*ler yerleştirilmiştir. Yazı çerçevesinin altında, içlerinde birer *şamdan* bulunan üç tezyinî niş yer almaktadır.

Şahidenin sandûkaya bakan yüzünde iri bir *sülüs*le dişi olarak yazılan kitabe sağ alt köşeden başlayarak taşın üç yanını dolaşır. Bu çerçevenin içinde, üstte aynı karakterde yazılmış olan iki satır, tarih kitabesidir.

[هذا قبر] السعيد الشهيد المرحوم القصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى كريم الدين محمد اين الحاجي [يوسف] ...
توفي في سنة اربع و
خمسه [ين] وستماية

"(Bu kabir) said, şehid, merhum, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac H a c ı (Y u s u f) o ğ l u K e r i m u ' d - D î n M u h a m m e d 'indir. 654 yılında (1256) vefat etmiştir."

Kitabenin altında, zemini derinleştirilmiş dikdörtgen bir kısım üzerine daha küçük harflerle ve yine dişi olarak sanatkâr kitabesi hakkedilmiştir.

"A h m e d e l - M ü z e y y i n 'in eseri" عمل احمد المزين

Daha altta okunaksız bir *sülüs*le dişi olarak oniki mısralık *Farsça* bir şiir yer almaktadır. Şiirin son mısralarından itibaren taşın alt kısmı tamamen bozulmuştur.

Hiç bir süs unsuru ihtiva etmeyen sandûka üzerinde okunamayan yazılar mevcuttur. Bunların hadîs olmaları muhtemeldir.

46 — **E b u ' l - B e r e k â t S a l i h b. E b i ' l - K a s ı m ' ı n ş a h i d e l i l â h d i** (257.-258. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının Kadılar Mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Likenleri kısmen temizlenebilmiş olan şahide iyi durumdadır. Sandûkanın ise güneye bakan yüzü aşınmıştır.

Sandûka 2.95 X 0.80 X 0.34 m.; şahide 2.62 X 0.80 X 0.21 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünü *Âyetu'l-Kürsî* çerçevelemektedir. Yazı, dişi olarak oyulmuş *sülüs*tür. Bu çerçevenin içinde yukarıdan aşağıya doğru, ortalarında birer *rozet* bulunan oniki kollu beş *yıldız* sıralanmaktadır. *Yıldız*lardan çıkan hatlar bir örgü gibi birbirini alttan üstten katederek bordüre kadar devam etmekte ve ortadaki tam *yıldız*larla çerçeve arasında kalan kısımda yarım *yıldız*lar meydana getirerek bütün sathı bir *ağ* halinde kaplamaktadır. Oygu dik ve derindir. Burada *yıldız*ların kollarının içi tamamen oyulduğu için çok kuvvetli bir ışık-gölge kontrastı hasıl olmaktadır. *Yıldız* kompozisyonunun altında, değişik bir *rûmî* ile süslü bir bordürle çerçevelenen ve içi yoğun *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuş yuvarlak kemerli bir niş yer almaktadır.

Şahidenin iç tarafında, sağ alt köşeden bağlayan kitabe taşı üç yandan kuşatmaktadır. Yazı, dişi olarak oyulmuş, *sülüs*tür

هذا قبر مولانا السعيد الشهيد العالم العامل الفاضل قاضى القضاة والحكام مفتى الفريقين زين الملة والدين ابى البركات
صالح بن أبو القاسم رحمة الله
توفى فى ثالث شهر
صفر سنه تسع
وخمسين وستماية

"Bu kabir mevlâna (Terimler ced. bk.), said, şehid, âlim, fâzıl, hâkimlerin ve kadıların en büyüğü (Terimler ced. bk.), iki âlemin müftisi (Terimler ced. bk.) dîninin ve milletinin süsü **E b u ' l - K a s ı m o ğ l u E b u ' l - B e r e k â t S a l i h**'indir. 659 yılının Safer ayının üçünde (..Ocak 1261) vefat etmiştir.

Tarih kitabesinin altında ölü ile ilgili sekiz mısralık *Farsça* lirik bir şiir; daha altta da sanatkâr kitabesi yer almaktadır.

"**A h m e d e l - M ü z e y y i n**'in eseri" عمل احمد المزين

Sanatkâr kitabesinin altına da filigran tarzında işlenmiş dikey iki şeridin arasında ve dikdörtgen bir çerçeve içinde, üst kısmı *rûmî*lerle süslü bir *kandil* motifi yerleştirilmiştir.

Sandûkanın yan kenarlarını *rûmî*ler süslemektedir. Fakat bunlar aşınmış olduğu için iyi seçilmemektedir.

47 — **E l M u v e ş ş î o l a r a k m a r û f Ü s t a d A l i b. M e v d û d ' u n ş a h i d e l i l â h d i** (259.-260. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* ortalarında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Tamamen liken kaplı olarak bulunan şahide büyük ölçüde temizlenmiştir. Sandûkanın açıkta kalması gereken bir kısmı da toprağa gömülmüştür.

Sandûka 2.49 X 0.60 X 0.19 m.; şahide 1.84 X 0.60 X 0.21 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünü, *Âyetu'l-Kürsî* çevrelemektedir. Yazı, dişi olarak oyulmuş *sülüs*tür. Bu çerçevenin içinde yukarıdan aşağıya doğru tek sıra halinde sekiz kollu üç *yıldız* sıralanır. Kalın hatlarla bir örgü gibi alttan üstten geçmeli olarak çizilen *yıldız*ların kollarının içi tamamen oyulmayıp yalnız hatların etrafı oyulduğu için buralarda poligonal şekiller teşekkül etmiştir. Bu görünüşü ahşap işçiliğini hatırlatmaktadır. *Yıldız*ların ortalarında da sathı düz bırakılmış yuvarlak birer şekil görülmektedir. İnce, dik ve derin oygunun temin ettiği gölge-ışık kontrastı yıldızlara plâstik bir ifade vermektedir. Burada dikkati çeken husus, *yıldız*lardan çıkan hatların çerçeveye kadar giderek bir ağ halinde sâhayı kaplamaması; hatların *yıldız*lardan çıktıkları yerde kesilerek çerçeve ile *yıldız*ların arasında kalan kısımların düz bırakılması ve *yıldız*ların ancak doğrudan doğruya temas ettikleri noktada birbirlerine bağlanmalarıdır.

Bu kısmın altında kaba *zencirek* çerçeveli bir niş motifinin içinde kulplarından asılmış, yanar vaziyette bir *kandil* motifi tasvir edilmiştir.

Şahidenin iç tarafında, kaba bir *sülüs*le dişi olarak yazılmış bulunan kitabe sağ alt köşeden başlayarak taşı üç yandan kuşatır. Bu çerçevenin içindeki sekiz satırın yukarıdan itibaren dördü tarih kitabesi; bunun altındaki ilk ikisi *Âli İmran Sûresi*nin 185. Âyeti; diğer ikisi de bir hadîstir.

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى استاد على بن مودود معروف الموشي
توفى فى شهر
جمادى الاولى
سنة ستين
وستماية

"Bu kabir, said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac **e l - M u v e ş ş î** olarak tanınan (Terimler ced. bk.) **Ü s t a d A l i b. M e v d û d**'undur. 660 yılının Cemazilevvelinde (1262 Mart-Nisan ayları arasında) vefat etmiştir."

كل نفس
ذائقة الموت

"Bütün nefisler ölümü tadıcıdır."

الدنيا ساعه جعلها طاعة

"Dünya bir saatliktir, onu ibadetle geçir."

Âyetleri takiben zemini derinleştirilmiş dikdörtgen bir kısmın içinde sanatkâr kitabesi görülmektedir.

"**A h m e t e l - M ü z e y y i n**'in eseri" عمل آحمد المزين

Daha altta kabaca işlenmiş bir *kandil* ile iki yanında birer *şamdan* motifi bulunmaktadır.

48 — **E m r u ' d - D î n M e v d û d b. N u r u ' d - D î n M u h a m m e d 'in ş a h i d e l i l â h d i** (261.-262. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* doğu kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. İyi durumda günümüze kadar gelen lâhdin likenleri temizletilmiştir.

Sandûka 2.46 X 0.65 X 0.24 m.; şahide 1.89 X 0.64 X 0.23 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, alınlıkta, harflerin aralarındaki boşlukları *rûmî*lerin süslemiş olduğu, kabartma bir *sülüs celisi* ile

كل نفس ذائقة الموت

"Bütün nefisler ölümü tadıcıdır." (Âli İmran, 185) yazılıdır.

Alınlığın altındaki sâhayı *Âyetu'l-Kürsî* üç yandan kuşatır. Sağ alt köşeden başlayan Âyet, *sülüs*le, dişi olarak yazılmıştır. Bu çerçevenin içinde, uzun zincirlerle asılmış bir *kandil* motifini ihtiva eden yoğun girift *rûmî* ağları ile doldurulan bi pano yer almaktadır. Bu şahide, *kandil*in esas motif olarak kullanıldığı tipin en seçkin örneklerinden biridir.

Şahidenin iç tarafında kitabeler bulunmaktadır. Ölünün hüviyetini bildiren ve kabartma olarak *sülüs*le yazılmış olan kitabe sağ alt köşeden başlayarak taşı üç yandan kuşattıktan sonra bu çerçeve içinde yer alan ve *sülüs*le dişi olarak yazılan satırlarda devam eder. Bu kitabenin tamamlandığı dördüncü satırı, beş satırlık tarih kitabesi takib eder.

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم الشاب قصير (العمر) المحتاج الى رحمة الله تعالى وغفرانه
أمر الدين
مودود
بن نورالدين
محمد توفى
فى شهر
ذى لحجة
سنة [بعين]
وستين
وستماية

"Bu kabir said, şehid, merhum, genç, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac **E m r u ' d - D î n M e v d u d b. N u r u ' d - D î n M u h a m m e d** 'indir. 664 yılının Zilhicce ayında (Eylül 1266) vefat etmiştir".

Daha altta, zemini derinleştirilerek diğer satırlardan ayırt edilen sanatkâr kitabesi okunmaktadır.

"**Ü v e y s b. A h m e d** 'in eseri" عمل ويس بن آحمد

Sanatkâr kitabesinin altında kalan boşluk, biraz aşınmış olan bir *kandil* ve *rûmî* motifleri ile doldurulmuştur.

Bütün *kandil*li şahideler içinde yalnız bu eser imza kitabesi taşımaktadır.

49 — **R e ş i d u ' d - D î n R e ş i d b. K a d i y u ' l - k u d a d Z e y n u ' d - D î n 'in ş a h i d e l i l â h d i** (263-264. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının Kadılar Mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üstü açık bırakılmış dikdörtgen prizma şeklinde bir sandûkayı ihtiva etmektedir. Likenleri büyük ölçüde temizlenmiş olan şahidenin dış ve bilhassa iç taraflarının alt kısmı bozulmuştur.

Sandûka 2.85 X 0.91 X 0.50 m.; şahide 2.58 X 0.94 X 0.30 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzü, *zencirek*li bir silme ile sınırlanan enli bir *rûmî* bordürün çerçevelediği sık ve yoğun bir *yıldız ağı* ile kaplı bir panoyu ve en altta yan yana sıralanan yedi niş motifinden meydana gelen enli bir şeridi ihtiva etmektedir.

Rûmî bordür barok bir karakter taşımaktadır. Kıvrımların meydana getirdiği halkaların içine yerleştirilen tomurcukların orta yaprakları, uzayıp incelerek, aksi istikamete dönük olan bir sonraki tomurcuğa sap teşkil etmektedir. Zemin dik ve derin oyulmuş, yalnız kıvrımların satıhları mâil olarak yontulmuştur. Bu haliyle bordür çok zengin ışık-gölge oyunlarına imkân vermekte ve çok plâstik bir görünüş kazanmaktadır. Bordürün içindeki pano, değişik *yıldız*ları ihtiva eden çok sık ve girift bir kompozisyon örneğidir. Zeminde boş yer bırakılmamıştır. *Yıldız*ları meydana getiren şeritler devamlı surette alttan üstten dolaştırılarak tam mânası ile örülmüşler ve taştan bir dokuma meydana getirmişlerdir.

Şahidenin diğer tarafı da *zencirek*li bir silme ile çepeçevre sınırlanmış ve üstte yazıların bulunduğu büyük kısımla, altta, *rûmî*lerle süslü üç *kandil* motifini ihtiva eden küçük fakat zengin pano birbirlerinden yine *zencirek*li bir silme ile ayrılmışlardır.

Ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kabartma *sülüs celîsi* kitabe, üstteki kısmın sağ alt köşesinden başlayarak bu sâhayı bir bordür gibi üç yandan kuşattıktan sonra bu çerçeve içinde yer alan ve *sülüs*le dişi olarak yazılan satırlarda devam ederek tamamlanır:

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم الفتى المحتاج الى رحمة الله تعالى رشيد الدين
رشيد بن المرحوم
قاضى القضاة زين
الدين تغمد هما الله
بغفرانه توفى
فى شهر صفر من سنة
ثمان وستين وستماية

"Bu kabir said, şehid, merhum, feta (Terimler ced. bk.), Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, Kadiu'l-kudad (Terimler ced. bk.) **Z e y n u ' d - D î n** 'in oğlu **R e ş i d u ' d - D î n R e ş i d** 'indir. 668 yılının Safer ayında (Ekim 1269) vefat etmiştir."

Kitabenin altında ölü ile ilgili altı mısralık *Farsça* lirik bir şiir bulunmaktadır. Şiirdeki bazı kelimeler anlaşılamamış, bozulmuş olan son iki mısra da okunamamıştır.

بى أبى عمر بين كه دور أفلاك
سوزد همه سال جان مزدم بى باك

در یاغ فتوت چوکلی بود رشید
بادی پراجل رسید افتاد بخاك

Bunun umumî mânası şudur: "Göğün dönüşü korkusuz insanoğlunun içini bütün sene yakıyor. R e ş i d delikanlılık bağında bir gül gibi idi. Ölüm dolu bir rüzgar esti ve onu toprağa düşürdü."

Şiirin altında zemini derinleştirilerek diğer satırlardan ayırt edilen sanatkâr kitabesi yer almaktadır.

"V e y s b. A h m e d 'in eseri." عمل اویس بن احمد

50 — Ş u h B e ğ b. A b d u l l a h 'ı n ş a h i d e l i l â h d i (265.-266. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* batı tarafında bulunan bu lâhid baş şahidesi ile, üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkayı ihtiva etmektedir. Likenleri temizletilmiş olan şahide iyi durumdadır. Sandûkanın büyük kısmı toprağa gömülmüştür.

Sandûka 1.33 X 0.49 X 0.10 m.; şahide 1.43 X 0.48 X 0.19 m. ölçüsündedir.

Ölçüler ve aşağıda metnini vereceğimiz kitabe, bu lâhdin bir çocuğa ait olduğunu göstermektedir.

Şahidenin dış yüzünü ölümle ilgili kısa âyet ve hadîslerle bir kelâm-ı kibar çerçeveler:

"Ölüm bir kapıdır, herkes oradan geçer." الموت باب و كل الناس داخلها
"Her nefis ölümü tadıcıdır." كل نفس ذائقة الموت
"Ölüm bir kadehtir, herkes ondan (içer)." الموت كاس و كل الناس ...
الدنيا ساعة فاجعلها طاعة

"Dünya bir saatlik bir müddettir. Onu ibadetle geçir."

Bu çerçevenin içini A h m e d e l - M ü z e y y i n 'in eserlerinde gördüğümüz (Kat. No. 45, 47) sekiz kollu üç büyük *yıldız* doldurur. Gerek kompozisyon gerek teknik A h m e d e l - M ü z e y y i n 'in tesirini göstermektedir.

Şahidenin iç tarafı ölünün hüviyeti ile ölüm tarihini ve taşı yapan ustanın adını bildiren kitabeleri ihtiva etmektedir. Yazı zemine oyulmuş çok arkaik ve kaba bir *sülüs*tür. Sağ alt köşesinden başlayan kitabe taşı üç yandan kuşattıktan sonra bu çerçevenin içinde yer alan dört satırda devam eder ve tamamlanır. Bunun altındaki iki satır yine bir hadîsi ihtiva eder.

هذا قبر الطفل السعيد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى شوح بك بن عبدالله
توفى فى
شهر ذى القعدة
سنة سبين سبعين
وستماية
الدنيا ساعة
فاجعلها طاعة

"Bu kabir, said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, çocukluk çağında, 670 yılının Zilkade ayında (Haziran 1272) vefat eden Ş u h B e ğ b. A b d u l l a h 'ındır. Dünya bir saatliktir, Onu ibadetle geçir."

En altta sanatkâr kitabesi okunmaktadır:

"V e y s 'in eseri" عمل ویس

51 — M u h a m m e d b. T ü r k m a n 'ı n ş a h i d e l i l â h d i (257. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûkadan ayrılarak dışa doğru yatan şahidenin dış yüzünün alt kısmı aşınmış ve oyulmuştur. Likenler kısmen temizletilebilmiştir.

Sandûka 2.21 X 0.70 X 0.30 m.; şahide 2.10 X 0.70 X 0.27 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzleri, araları *rûmî*ler ve mâil kesimli *spiral*lerle doldurulmuş olan *düğümlü urgan* motiflerinden müteşekkil bir desen ile süslenmiştir. Motifler iri, oygu derindir.

Şahidenin dış yüzünde, altta, içlerinde birer *kandil* motifi bulunan dört tezyinî niş sıralanmaktadır. Bu kısmın üstünde aynı sanatkârın diğer eserlerinde de gördüğümüz plâstik ifadeli, enli, bir *rûmî* suyun çerçevelediği sâha içinde yukarıdan aşağıya doğru onar kollu dört *yıldız* sıralanmaktadır. *Yıldız*ların kollarının içi tamamen oyulmuştur. Örgü şeritleri bordürün silmesine kadar devam ederek girift bir *ağ* meydana getirirler. Oygu dik ve derindir.

Şahidenin diğer tarafında, harflerin aralarındaki boşlukları küçük *rûmî* motifleri ile süslü kabartma bir *sülüs*le ile yazılmış olan kitabe sağ alt köşeden başlayarak yukarıda, köşelikleri *rûmî*lerle süslü, çıkıntılı bir sivri kemer teşkil etmek üzere taşı üç yandan kuşatır.

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم الشاب القصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى محمد ابن ترك مان توفى واقمة الوى ؟

"Bu kabir said, şehid, merhum, genç, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtaç, ? vakasında ölen M u h a m m e d b. T ü r k m a n î 'nindir."

Kemerli bordürün içinde, üstte, yine kemerli mâil pervazın üzerinde *sülüs*le dişi olarak yazılmış *Âyetu'l-Kürsî*'yi, içinde iri *rûmî* motiflerin teşkil ettiği enli bir suyu ihtiva eden bir niş yer almaktadır. Bu nişin altında, derin bir zemin üzerine, *sülüs*le dişi olarak yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır.

"V e y s 'in eseri" عمل ویس

Sanatkâr kitabesinin altında da yine *sülüs* dişi olarak yazılmış dört satırlık tarih kitabesi bulunmaktadır.

وفى شهر ربيع ال
آخر سنة اربع
وسبين
وستماية

"674 yılının Rebiülâhır (Eylül 1275) ayında (vefat etmiştir)."

52 — Muhammed b. Nuru'd-Dîn Osman b. Ebi Şeref'in şahideli lâhdi (268-269. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Üzeri liken kaplı olan şahidenin alt kısımları bozulmuştur.

Sandûka 2.30 X 0.76 X 0.48 m.; şahide 2.55 X 0.73 X 0.26 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzlerini, yanyana dizilen, içleri *rûmî*lerle süslü tezyinî kemer sıraları kaplar. Bu kemer sıralarının üzerinde *rûmî* bir bordür taşı boydan boya kat eder. Bu kısım fazla aşınmış olduğu için motifler iyi seçilememektedir.

Şahidenin dış yüzünde taşın üç tarafı *zencirek*li bir silme ile sınırlanmıştır. Şahidenin alınlığında kemerleri dilimli yanyana dört nişi ihtiva eden bir pano yer almaktadır. Nişlerin içleri ve araları, sapları bazan *geometrik* örgüler meydana getiren ince ve sık *rûmî* kıvrımları ile yoğun olarak doldurulmuştur. Örgülü ince bir bordürle çerçevelenmiş ve ikiye bölünmüş olan imza kitabesi alınlık panosunun altını işgal eder:

"Veys'in gulâmı Üstad Esed'in eseri" عمل الاستاد اسد غلام ويس

Bu kitabede, lâhdi yapan Esed isimli sanatkârın Üveys'in yetiştirmesi olduğu anlaşılmaktadır (Terimler ced. "gulam" kelimesine bk.). Kitabenin altında *zencirek*li çok ince bir silme ile çerçevelenmiş; çok ince ve çok sık *rûmî* kıvrımları ile *geometrik* örgülerin kaynaştığı ikinci bir pano bulunmaktadır.

Daha altta çok ince işlenmiş enli bir *rûmî* suyun kuşattığı dikdörtgen, büyük bir pano mevcuttur. Bu panonun içini, çevresi, filigran tarzında işlenmiş örgülü bir bordür ile şekillendirilen sivri kemerli bir niş motifi doldurmaktadır.

Kemerin, tepeden birbirini kateden kavisleri iki yana doğru yatay olarak uzanmakta ve bordür hizasında, aşağıya sarkan iri *rûmî* kıvrımları ile son bulmaktadır. Nişin içi iki kat kabartma ile süslenmiştir. Derin olan zemini ince ve sık *rûmî* kıvrımları kaplamaktadır. Ortada, ikinci bir kat teşkil eden, üzerleri ayrıca ince ve sık *rûmî* kıvrımları ile bir oya gibi işlenen *palmet* ve *nar* (?) motifleri bulunmaktadır.

Bu panonun da altında, alınlık panosunun son derece ince ve sık işlenmiş bir benzeri yer almaktadır. Bütün bu panolarda oygu ince, dik ve derindir.

Şahidenin iç tarafında üstte bir sıra stalaktit görülmektedir. Alt sırayı teşkil eden peteklerin içi *rûmî*lerle süslenmiştir. Ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren ve *sülüs*le kabartma olarak yazılan kitabe sağ alt köşeden başlayark bir bordür halinde taşı üç taraftan kuşattıktan sonra bu çerçevenin içine yerleştirilmiş olan altı satırda devam etmekte ve tarih kitabesi ile tamamlanmaktadır.

[هذه روضة] المولى المقربى السعيد الفتا العالم العابد الزاهد الوارع المحقق الفاضل الشهيد
الحاج ابى الخيرات
محمد ابن نورالدين
عثمان ابن شرف
و ذلك فى شهر محرم
المبارك من شهور سنة
ست وسبعين وستماية

"(Bu kabir) mevlâ, çok okuyan, said, feta (Terimler cad. bk.), âlim, âbid, zahid vari' (Terimler ced. bk.), gerçeği arayan, fazilet sahibi, hac şehidi Ebi'l-Hayrat b. Nuru'd-Dîn Osman b. Şeref'indir. 676 yılının mubarek Muharrem (Haziran 1277) ayında vefat etmiştir."

Kitabeye göre bu şahıs hac yolunda ölmüştür. Âlim ve âbid bir kimsedir Feta kelimesinin ölünün genç mi yoksa fütüvvet ehlinden mi bulunduğunu göstermekte olduğu münakaşa edilebilir. Fakat burada sayılan sıfatları ile bu kimsenin genç olduğunu kabul etmek güçtür. Biz bu şahsın fütüvvet ehlinden olduğunu ve kitabedeki "feta" kelimesi ile de bunun kastedildiğini kabul etmek istiyoruz.

Kitabenin altında sivri kemerli, bozulmuş bir niş görülmektedir. Tezyinatı belli olmamakla beraber diğer yüzdeki gibi bu nişin içinde de *palmet-nar* (?) motiflerinin bulunması muhtemeldir.

53 — Nuru'ı-Lah b. Ahmed b. Haydar'ın şahideli lâhdi (270-272. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* ortalarında, biraz batıda bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahide çok iyi korunmuştur. Liken kaplı olan sandûka ise yanlara doğru açılmıştır.

Sandûka 2.50 X 0.82 X 0.62 m.; şahide 2.35 X 0.82 X 0.23 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzlerine şeritlerle tezyinî kemer dizileri işlenmiş; bunların içleri *rûmî*lerle doldurulmuştur.

Baş şahidesinin dış yüzünde kenar silmeleri kısmen *zencirek*li olarak işlenmiştir. Alınlık panosunda, örgülü kûfîden mülhem, derin oyulmuş kalın şeritlerin meydana getirdiği geçmeli bir tezyinat görülür. Örgü şeritlerinin aralarındaki boşluklar küçük ve ince *rûmî*lerle doldurulmuştur. Bunun altında enli bir *rûmî* bordürün (Bk. Kat. No. 49, 51) dört yandan kuşattığı, dikdörtgen, büyük bir pano yer almaktadır. Pano ayrıca ince, değişik bir *zencirek*li silme ile çerçevelenmiştir. Bu çerçevenin içindeki sâhayı yukarıdan aşağıya üç sıra teşkil eden onbeş *yıldız*dan çıkan şeritlerle son derece sık ve girift olarak örülen bir ağ kaplamaktadır. *Yıldız*ların ortalarında *rozet* bulunmaktadır.

Şahidenin eteğindeki panoda kemerleri dilimli üç tezyinî niş sıralanmaktadır. Ortadaki nişin içini tamamen *rûmî* motifler doldurmaktadır. İki yandakilerde ise girift *rûmî*lerin değişik örnekleri ile süslü birer *kandil* motifi bulunmaktadır.

Şahidenin iç tarafında ölünün hüviyetini bildiren ve sülüsle kabartma olarak yazılan kitabe sağ alt köşeden başlayarak taşın üç yanını kenarları silmeli bir bordür halinde kuşatır. Bu çerçevenin içinde, yine kabartma olarak, silmelerle birbirinden ayrılan dört satırlık tarih kitabesi yer almaktadır:

هذا تربة السعيد الشهيد الشاب النصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى نور الدين احمد بن حيدر المعروف لابن صوري
توفى دار الفنا الى دارالبقاء
فى شهر شوال من
شهور سنة اثنين
وثمانون (ثمانين) وستماية

"Bu türbe, said, şehid, kıs ömürlü, genç, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac İbni Savresî olarak tanınan Nuru'd-Dîn Ahmed b. Haydar'ındır. Fenâ âleminden beka âlemine 682 yılının Şevval ayında (1283 Aralık) göçmüştür."

Savire veya savara Arapçada nakış mânasına gelmektedir. Burada kelimenin sonunda harfleri bulunmaktadır. Bu sebeple bunun bir yer ismi olması ve bu şahsın da ortaya nispet edilmesi daha mümkündür.

Bu kitabenin altındaki altı satır bir duadır:

يسرالله رحلته
وتغمده برحمته
ورحم غربته
واسكنه جنته
وتقبل حسناته
وغفر سيئاته

"Allah göçünü kolaylaştırsın; rahmetine daldırsın; garîbine rahmet etsin, onu Cennetinde oturtsun ve yaptığı iyiliklerini kabul, günahlarını afvetsin."

Duanın son satırını takiben, *sülüs*le dişi olarak, sanatkâr kitabesi yazılmıştır.

"Veys'in talebesi Esed'in eseri" عمل أسد شاكرد ويس

Daha altta basit, beş küçük nişten müteşekkil bir sıra, çerçevenin içinde kalan bir satırlık boşluğu doldurmaktadır.

İmza kitabesinden Üstad Esed'in Veys b. Ahmed'in talebesi olduğu anlaşılmaktadır. Eser çok temiz bir işçilik göstermektedir. Sanatkâr daha sonraki bir eserinde *yıldız ağ*ları kompozisyonunu çok mükemmelleştirmiştir (Kat. No. 57). Sanatkâr kitabesi, diğer eserlerinde de görüleceği gibi, mütevazi bir şekilde alta konulmuştur. Sanatkâr, imzasında hâlâ hocasını zikrettiğine göre bu tarihte Veys b. Ahmed'in sağ olduğu düşünülebilir.

54 — Esedu'd-Dîn Emîr Esed'in şahideli lâhdi (273-274. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanı*nın güney-batı tarafından bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üstü açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin ön, bilhassa arka yüzünde etek aşınmıştır. Sandûkanın yan taşları halen liken kaplıdır. Şahide tamamen temizletilmiştir.

Sandûka 2.20 X 0.66 X 0.29 m.; şahide 2.22 X 0.66 X 0.24 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzleri kabartma *rûmî*lerle kaplıdır. Ancak likenler motifleri seçmeğe imkân vermemektedir.

Şahidenin dış yüzünü *zencirek*li bir silme sınırlar. Etekte, içlerinde *rûmî*lerle süslü birer *kandil* ihtiva eden sivri kemerli dört tezyinî niş sıralanır. Bunun üzerindeki sâha, enli bir *rûmî* bordürün çerçevelediği girift bir *yıldız* ağı ile kaplanmıştır.

Veys b. Ahmed'in eserlerinde de gördüğümüz (Kat. No. 49, 51) bu *rûmî* bordür barok bir karakter taşımaktadır. Kıvrımların ve üzerleri taranmış yaprakların meydana getirdiği halkaların içine yerleştirilen tomurcukların orta sapları uzayıp incelerek, aksi istikamete

dönük olan bir sonraki tomurcuğa sap teşkil etmektedir. Zemin dik ve derin olarak oyulmuş, yalnız kıvrımların satıhları mâil olarak yontulmuştur. Bordür bu hâliyle çok zengin ışık-gölge oyunlarına imkân vermekte ve çok plâstik bir görünüş kazanmaktadır.

Bordürün içindeki pano, ortalarında birer *rozet* bulunan on kollu altışar *yıldız*ın iki sıra halinde altalta dizilmesi ile vücut bulan girift ve yoğun bir ağ ile kaplanmıştır. İki sıradaki *yıldız*ların merkezleri aynı hat üzerinde olmadığı gibi, bir sıradakiler diğer sıradaki *yıldız*ların araları hizasında da değildir. Bu durum bu ağın, çok daha büyük bir sâhada tamamlanan girift bir kompozisyonun bir parçası olduğunu göstermektedir. Burada *yıldız*ların meydana getiren şeritler âdeta dantelâ gibi örülmüşlerdir. İşçilik ince ve itinalıdır.

Şahidenin iç yüzünde, yukarda bir çıkıntı teşkil eden, pek muntazam işlenmiş iki sıra mukarnas görülür. Mukarnasların altında, bu çıkıntıyı şahidenin sathına bağlayan kavisli yaprakların üzerine sülüsle dişi olarak sanatkâr kitabesi hakkedilmiştir.

"Veys b. Ahmed'in talebesi Esed'in eseri" عمل أسد شاكرد ويس بن احمد

*Sülüs*le kabartma olarak yazılmış olan ve ölünün hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak, yukardaki mukarnaslara kadar uzanan sâhayı üç yönden bir bordür gibi kuşatmakta ve bu çerçevenin içinde de devam ederek üstten ikinci satırda tamamlanmaktadır.

هذا قبر السعيد الشهيد بشبابه المنغص [المنعص بشبابه] قصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى اسد الدين أمير اسد بن
عثمان توفي
فى شهر شعبان
سنة خمس وثما
نين وستماية

"Bu kabir, said, şehid, gençliğine doymamış, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac Esedu'd-Dîn Emîr Esed b. Osman'ındır. 685 yılının Şaban ayında (Eylül 1286) vefat etmiştir."

Kitabenin altındaki satırda kabartma olarak başladığı halde devamı dişi olarak yazılı olan *Farsça* şiirin son mısraları tamamen bozulmuştur.

İmzasını, Veys b. Ahmed'in talebesi olduğunu kaydederek atan Esed, bu itinalı eseri ile üstadını aşmıştır. Ancak, geometrik ağı çerçeveleyen *rûmî* bordürde ve arka yüzde hem kabartma, hem dişi yazının aynı zamanda kullanılmasında Veys b. Ahmed'in tesiri görülebilir.

55 — Şahideli lâhid (275.-276. res.)

Taht-ı Süleyman mahallesinde aynı isimle anılan mezarlıkta bulunan ve kırmızı tüften yapılmış olan bu lâhid baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Etek kısımları aşınmış olan şahidenin her iki yüzü de likenleşmiş, ancak sanatkâr kitabesi temizlenebilmiştir.

Sandûkâ 2.15 X 0.60 X 0.15 m.; şahide 2.10 X 0.60 X 0.20 m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünde örgülü kûfiden mülhem geçmeli şerit tezyinatını ihtiva eden bir pano yer almaktadır. Şeritler yuvarlak satıhlı plâstiktir. Boşlukları *rûmî* kıvrımları doldurmaktadır. Oygu diktir.

Bu panonun altında derinleştirilmiş bir zemin üzerine kabartma *sülüs*le yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır.

"E s e d l - M ü z e y y i n 'in eseri" عمل أسد المزين

Şahidenin orta kısmını enli bir *rûmî* bordürün çerçevelediği dikdörtgen bir pano işgal eder. Silmeler panonun üst kısmında bir kemer şekli meydana getirmektedir. Bu niş motifinin içindeki *rûmî*lerle kaplı zemin üzerine, kenardaki bordüre taşan barok bir görünüşe sahip *palmet* ve *nar* (?) motifleri yerleştirilmiştir. Bu motiflerin üzerleri ayrıca ince ince işlenmiştir. Dik oygu ve derinlik farkları tezyinata çok plâstik bir ifade kazandırmaktadır.

Etekte, araları *rûmî*lerle doldurulmuş, içlerinde yanar vaziyette birer *kandil* motifi ihtiva eden tezyinî üç niş görülmektedir.

Şahidenin iç yüzünde üstte büyük bir çıkıntı teşkil eden sivri bir kemer yer almaktadır. Üzerleri işli olan kemer kavislerinin uçları çatallaşarak içe doğru dönen *rûmî* kıvrımları meydana getirmektedir. Derinde kalan kemer köşelikleri de *rûmî*lerle süslüdür.

Kemerin altında iki sıra mukarnasla bu çıkıntılı kısmı şahidenin sathına bağlayan içe doğru kavisli dilimler üzerine dişi olarak oyulmuş *sülüs*le bir hadîs yazılmıştır. Hadis eksiktir.

الدنيا (ساعة) فاجعلها طاعة

"Dünya bir saatlik bir müddettir, onu ibadetle geçir"

*Sülüs*le kabartma olarak yazılmış olan ve ölünün hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak yukarıdaki mukarnas sıralarına kadar uzanan sâhayı üç yönden bir bordür gibi kuşatmakta ve bu çerçevenin içindeki sıralarda devam etmektedir. Fakat yazı çok bozulmuş olduğu için ancak tarih kısmı okunabilmektedir.

اربع وثمانين وستمائة

Kitabenin bu parçasından eserin 684 (1285) yılında yapıldığı anlaşılmaktadır.

56 — Ş e m s u ' d - D î n M u h a m m e d b . G a n e m ' i n ş a h i d e l i l â h d i (277-279. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanı*nın güney-batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûkanın büyük kısmı toprağa gömülmüştür. İç tarafının alt kısmı aşınmış olan şahidenin iki yüzü de likenlidir. Yalnız ön yüzdeki imza kitabesinin yosunları temizlenmiştir.

Sandûka 2.50 X 0.75 X 0.09 m.; şahide 2.29 X 0.75 X 0.23 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde kenarlar *zencirek*li bir silme ile kuşatılmıştır. Alınlıkta örgülü kûfîden mülhem geçmeli şerit tezyinatını ihtiva eden bir pano yer almaktadır. Şeritler kalın ve düz satıhlıdır. Boşlukları, likenlerin seçilmez hale getirdiği *rûmî ağları* kaplamaktadır. Oygu dik ve derindir.

Bu panonun altında, çıkıntılı silmelerin arasında uzanan dar bir şerit üzerine *sülüs*le dişi olarak sanatkâr kitabesi ve onun bittiği yerden itibaren de bir hadîs yazılmıştır.

عمل اسد (بن) ايوب الدنيا ساعة فاجعلها طاعة

"E s e d b . E y y u b'un eseri. Dünya bir saatlik bir müddettir, onu ibadetle geçir."

Daha altta sivri kemerli büyük bir niş motifi göz almaktadır. Nişin iki bordüründeki dıştaki, *çiçekli sülüs*le kabartma olarak yazılmış bulunan, *Âli İmran Sûresi*nin 18. Âyetini ihtiva etmektedir. İçteki bordür üzerine de küçük *sülüs*le harflerle, dişi olarak *Âyetu'l-Kürsî* hakkedilmiştir. Nişin içini, ortalarında birer rozet bulunan on kollu *yıldız*lardan çıkan şeritlerin ördüğü sık ve girift bir *ağ* kaplamaktadır. Bu *yıldız ağını* aynı sanatkârın diğer bir eserinde de görmüştük (Kat. No. 54).

Etekte, hemen daima olduğu gibi, tezyinî bir niş sırası yer almaktadır.

Şahidenin iç yüzünde, yukarıdan çıkıntı teşkil eden bir pano üzerinde, içe ve dışa doğru kıvrımlar yapan uçları stilize *ejder* başlarını hatırlatan sivri bir kemer şekli mevcuttur. Kemerin üzeri, köşelikleri, içi *rûmî*lerle kaplanmıştır. *Çiçekli sülüs*le kabartma olarak yazılan ve ölünün hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe sağ alt köşeden başlayarak, üç tarafı dolaşmakta ve bu çerçeve içindeki üç satırda tamamlanmaktadır.

هذا قبر السعيد الشهيد الاجل المحترم المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى المقرى شمس الدين محمد بن غنم توفى شهر
محرم وسنة
سبع وثمانين
وستماية

"Bu kabir, said, şehid, pek büyük (Terimler ced. bek. Ecell), muhterem, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac olan okuyan Ş e m s u ' d - D î n M u h a m m e d b . G a n e m 'indir. 687 yılının Muharrem ayında (Şubat 1288) vefat etmiştir."

Kitabenin altındaki boşluğa, *geometrik örgülü* bir bordürün şekillendiği bir niş motifi yerleştirilmiştir. Nişin bozulmuş olan iç kısmında iri *palmet* ve *nar* (?) motiflerinin bulunduğu, kalan parçalardan anlaşılmaktadır.

57 — . . . D î n Ö m e r b . İ m a m , K a d ı y u ' l - k u d a d Ş e r e f u ' d - D î n Y u s u f b . S a l i h b . E b u ' l - K a s ı m ' ı n ş a h i d e l i l â h d i (280-283. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının Kadılar Mezarlığı* denen kısmında bulunan bu muhteşem lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Her tarafını kaplayan likenler tamamen temizlenmiştir. Bütünü ile lâhid iyi durumdadır.

Sandûka 2.43 X 0.91 X 0.31 m.; şahide 2.86 X 0.92 X 0.27 m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünü üç yandan *geometrik* bir su kuşatır. Bu su, yivli olarak işlenmiş üç çift ince silmenin örülmesi ile meydana gelmiştir. Çerçevenin içinde, yuvarlak profilli kalın bir silme, kemeri *Bursa* tipine benzeyen bir niş çizer. Bu silmenin iç kenarındaki *zencirek*li ikinci bir silme tepede bir sivri kemer teşkil eder. Sivri kemerin üzerinde kalan boşluk ile kemer köşelikleri *rûmî*lerle süslenmiştir. Nişin içi ise, üç sıra halinde dizilen oniki kollu dokuzar *yıldız*ın teşkil ettiği harikulâde bir *ağ* ile kaplanmıştır. Burada şeritler bir dantelâ gibi sık ve ince örülmüşlerdir. Dik ve derin oyulmuş küçük boşluklar ışık-gölge oyunlarına çok müsaittir.

Altta, köşelikleri ve içleri zengin *rûmî* örgüleri ile doldurulmuş sivri kemerli iki tezyinî niş yer almaktadır. Bütün cephede işçilik son derece temiz ve itinalıdır.

Şahidenin iç tarafında, üstte, çıkıntı teşkil eden iki sıra basit mukarnas bulunmaktadır. *Sülüs*le kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini

bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak yukarıdaki mukarnas sıralarına kadar uzanan sâhayı üç yönden bir bordür gibi kuşatmakta ve bu çerçevenin içindeki üç satırda devam ederek tamamlanmaktadır.

هذا [هذه] روشة السميد الشهيد الامام العالم الفاضل الكامل محبوب الخلايق اشجع الرجال ملك العلماء والخطباء سلالة القضاة منبع الاحسان كريم الاخلاق الشاب قصير العمر ... الدين عمر ابن الامام قاضى القضاة شرف الدين يوسف

ابن المرحوم زين الدين صالح ابن
ابى القاسم انتقل من الدنيا
ليلة الجمعة غرة محرم سنة تسعين ستماية

"Bu kabir said, şehid, imam, âlim, fazıl, kâmil, yaratıkların sevgilisi, erkeklerin en yiğidi, âlimlerin ve hatiblerin melîki (Terimler ced. bk.), kadılar soyundan, ihsan kaynağı, güzel huylu, genç (Terimler ced., bk. Şabb), kısa ömürlü; Kadıların başı imam Şerefu'd-Dîn Yûsuf b. Zeynu'd-Dîn Salih b. Ebi'l-Kasım'ın oğlu ... Dîn Ömer'indir. 690 yılında Muharrem ayının birinci günü Cuma gecesi (4 Ocak 1291) dünyadan göçmüştür."

Kitabenin altında, *sülüs*le dişi olarak, oniki mısralık *Farsça* bir şiir yazılmıştır. Son mısralar bozuk olduğu için okunamamıştır.

Etekte, zemini derinleştirilmiş bir şerit üzerine, *sülüs*le sanatkâr kitabesi hakkedilmiştir.

"Esed el-Vaşî'nin eseri" عمل اسد الواش (الواشى)

Kitabenin altında, içlerinde alevli birer şamdan bulunan sivri kemerli, basit dört küçük niş sıralanmaktadır.

58 — Sedidu'd-Dîn Sedîd b. Hacı Merhum Nuru'd-Dîn Osman b. Ebû Şeref'in şahideli lâhdi (284. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* doğu kısmında bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçimde bir sandûkadan müteşekkildir. Likenleri henüz temizletilememiştir.

Sandûka 2.25 X 0.65 X 0.26 m.; şahide 2.02 X 0.68 X 0.21 m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünde, alınlıkta, yanyana sıralanan dört tezyinî nişten meydana gelen bir pano yer almaktadır. İçleri ve kemer köşelikleri *rûmî*lerle kaplı olan nişleri meydana getiren silmeler, yanlarda birer ilmik ile birbirlerine bağlanmaktadır.

Alınlık panosunun altında, içerlek bir zemin üzerine *sülüs*le dişi olarak sanatkâr kitabesi yazılmıştır.

عمل الاستاد اسد ابن أيوب غلام ويس

"Veys'in talebesi Üstad Esed b. Eyyub'un eseri"

Daha altta, *rûmî* enli bir suyun çerçevelediği sâha içinde, konturları ve kemeri *zencirek*li bir bordürle çizilen tezyinî bir niş bulunmaktadır. Nişin içinde *nar* (?) motifleri işlenmiştir.

Etekte, iki sıra halinde dilimli dört nişten müteşekkil bir pano mevcuttur.

Şahidenin iç tarafında üstte iki sıra mukarnas görülmektedir. Alttaki mukarnasların içleri *rûmî*lerle süslenmiştir. *Sülüs*le kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak yukardaki mukarnas sıralarına kadar uzanan sâhayı üç yönden bir bordür gibi kuşatmakta ve bu çerçevenin içindeki dokuz satırda devam ederek tamamlanmaktadır.

هذه تربة السميد الشهيد الشاب القصير العمر المنغص بشبابه المنهوب من بين الحياة المحتاج
الى رحمة الله
تعالى سديد
الدين سديد
بن الحاجى المرحوم
نورالدين عثمان
ابن ابى شرف
توفى فى عشرين
من ذى الحجة سنة اربع
وتسعين وستماية

"Bu türbe (mezar) said, şehid, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, gençliğine doymamış..., Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, Ebû Şeref oğlu merhum Hacı Nuru'd-Dîn oğlu Sedidu'd-Dîn Sedîd'indir. 690 yılının 20 Zilhiccesinde (14 Aralık 1291) vefat etmiştir.

59 — Şerefu'd-Dîn Osman b. Muhammed'in şahideli lâhdi (285-287. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* güney-batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin her iki yüzü de yer yer aşınmış ve bozulmuştur. Yalnız arka yüzünün likenleri temizlenebilmiştir.

Sandûka 2.33 X 0.70 X 0.28 m.; şahide 2.25 X 0.70 X 0.24 m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzü *zencirek*li bir silme ile sınırlanmıştır. Alınlıkta, kenar silmesinin seviyesinde, zemini *rûmî*lerle kaplanmış bir pano üzerinde, çok sıkıntılı olarak işlenmiş, kıvrımları ile *ejder*leri hatırlatan plâstik bir kemer motifi bulunmaktadır. Bu sivri kemerin üstünde de zemine oyulmuş S şeklinde *spiral*ler görülmektedir. Bunlar *post-Samarra* motiflerinin karakterini tamamen kaybetmiş serpintilerdir. Alınlık panosunun altında içiçe iki bordür, içiçe iki niş meydana getirmektedir. Dıştaki bordür *çiçekli sülüs*le kabartma olarak yazılmış *Âyetu'l-Kürsî*'dir. İnce olan ikinci bordür bir *rûmî* su ile süslüdür. İki niş kemeri arasındaki boşluk da *rûmî*lerle doldurulmuştur. Nişin içini kaplayan *yıldız ağı*ndan pekaz bir parça kalmıştır. Etekte, yoğun *rûmî ağları*nın arasında âdeta kaybolan dört tezyinî niş sıralanmaktadır. Nişlerin içindeki yuvarlak şekillerin ne olduğu anlaşılmaktadır. Şahidenin iç tarafında, kemerin uçları çatallanmakta ve bir uç kıvrılarak içe dönmektedir. Bu haliyle stilize bir *ejder*i andıran kemerin sathı da, köşelikleri de ince ince işlenmiş, dik ve derin oygulu *rûmî*lerle doldurulmuştur. Kemerin çerçevelediği sâhada, kıvrımların arasında *sülüs*le dişi olarak yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır.

عمل
اسد
ابن ايوب

"E s e d b . E y y u b'un eseri"

*Çiçekli sülüs*le kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlamak üzere, kemer motifinin altında kalan sâhayı üç yönden bir bordür gibi kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilmiş olan üç satırda devam ederek tamamlanmaktadır.

هذا قبر السعيد الشهيد الغريب المحتاج الى رحمة الله تعالى شرف الدين عثمان ابن محمد توفا في شهر شوال سنة
احدى
وتسعين
وستماية

"Bu kabir, şaid, şehid, garib, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac Ş e r e f u 'd - D î n O s m a n b . M u h a m m e d 'indir. 691 yılının Şevval ayında (Eylül 1292) vefat etmiştir."

Bu şahıs Ş e m s u 'd - D î n M u h a m m e d b . G a n e m'in oğludur (Kat. No. 56).

Kitabenin altında kalan boşlukta çok bozulmuş olan sivri kemerli bir niş mevcuttur. Kalıntılardan anlaşıldığına göre, nişin içini barok *palmet* ve *nar* (?) motifleri doldurmakta idi.

60 — S a n e m H a t u n ' u n ş a h i d e l i l â h d i (288.-290. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* güney-doğusunda bulunan bu lâhid baş şahidesi ile yekpare olarak yapılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin dış yüzü likenlidir; iç tarafın orta kısmı bozulmuştur. Bu yüzün likenleri temizlenmiştir.

Sandûka 2.10 X 0.59 X 0.30 m.; şahide 2.00 X 0.59 X 0.22 m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünde, alınlıkta, yanyana sıralanan içleri ve köşelikleri *rûmî*lerle doldurulmuş sivri kemerli üç niş motifini ihtiva eden bir pano yer almaktadır. Nişleri meydana getiren silmeler birer ilmekle birbirlerine bağlandıkları gibi, kemer kavisleri de tepede bir düğüm yaparak iki yana dönmekte ve iki yandaki diğer nişlerin kemerlerini teşkil etmektedir.

Şahidenin orta kısmında sivri kemerli niş şeklinde büyük bir pano bulunmaktadır. Nişin enli bordürü, *sülüs*le kabartma olarak yazılmış bulunan *Âli İmran Sûresi*nin 17. Âyetini ihtiva etmektedir. Kemer köşelikleri *rûmî*lerle doldurulmuştur. Nişin içinde, derin olan zemini *rûmî* kıvrımları kaplamaktadır. Bu zemin üzerine ikinci bir kat teşkil eden, satıhları ayrıca ince ve sık *rûmî* kıvrımları ile oya gibi işlenen iri ve plâstik *palmet* ve *nar* (?) motifleri yerleştirilmiştir. Bu nişin altında içleri ve köşelikleri *rûmî*lerle süslenmiş sivri kemerli dört niş motifi yanyana sıralanmaktadır.

Şahidenin iç tarafında, üstte, dikdörtgen şeklinde çıkıntılı bir pano mevcuttur. İnce işlenmiş *rûmî ağların* zemin teşkil ettiği bu pano üzerinde, uçları *kurt* başını andıran birer *ejder* başı ile nihayetlenen bir sivri kemer görülmektedir. *Ejder*lerin gövdelerini teşkil eden kemer kavisleri de *rûmî*lerle işlenmiştir.

*Sülüs*le kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak *ejder*li panonun altında kalan sâhayı üç yönden bordür gibi kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır. Ancak büyük kısmı bozulmuş olan kitabenin okunabilen parçaları azdır:

(هذا قبر السعيدة الش) هيدة المحتاجة الى رحمة الله (تعالى) وعفوه
صنم خاتون
بنت الرضى

"(Bu kabir) saide, şahide, asil, siyanet edilen, seyyide, Yüce Allah'ın rahmetine ve afvine muhtaç R ı z a kızı S a n e m H a t u n 'undur..."

Lâhdin S a n e m H a t u n için yapıldığı, bu kadının asil bir soydan geldiği anlaşılmakta fakat kim olduğu tesbit edilememektedir. Bu kabristanda bu tip mezarları bulunan kadınların hepsi devrin ileri gelenlerinden birinin kızı veya karısıdır.

Şahidede sanatkâr kitabesinin bulunmayışı dikkat çekicidir. Üslûp özellikleri, bizi, bu eseri E s e d b . E y y u b'a veya onun talebesi A s î l b . V e y s 'e maletmeğe sevketmektedir.

Tarihi de okunamayan eserin diğer *ejder*li taşlara göre XIII. asrın son yıllarında yapılmış olduğu ileri sürülebilir.

61 — N u r u ' d - D î n A h m e d b . M u h a m m e d e l - M a l a c i r d î ' n i n ş a h i d e l i l â h d i (291. res.)

Kırmızı tüften yapılan ve *Meydanlık Kabristanının* orta kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin alt kısımları aşınmıştır.

Sandûka 2.40 X 0.70 X 0.28 m.; şahide 2.25 X 0.67 X 0.25 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan kenarları *kûfî*ye benzetilen geçmelerle süslenmiştir. Boşlukları *rûmî*lerin *geometrik* şekillerle karıştığı bir arabesk doldurur. Fakat bu kısım çok aşındığı için motifler iyi seçilmemektedir.

Şahidenin dış yüzünün kenarları *zencirek*li kalın bir silme ile sınırlanmıştır. Etekte, içlerinde *rûmî*lerle süslü birer *kandil* ihtiva eden tezyinî dört niş yanyana sıralanmaktadır. Şahidenin üstte kalan kısmını enli bir *rûmî* bordür kuşatır. Barok bir karakter gösteren bu *rûmî* suda sapların ve üzeri taranmış yaprakların çizdiği kıvrımların içine yerleştirilen tomurcukların orta yaprakları uzayıp incelerek, aksi istikamete dönük olan bir sonraki tomurcuğa sap teşkil etmektedir. Çerçevenin içinde, üstte, derinleştirilmiş bir zemin üzerine *sülüs*le kabartma olarak yazılan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır:

"... talebesi C u m ' a 'nın eseri"   عمل جمعة شاكرد ...

Görüldüğü gibi metin ve kitabelik birbirine göre ayarlanmadığı için kitabe sığdırılamamış, yarım kalmıştır. Bu kitabenin devamının, tamamen bozulmuş olan alttaki pervaz üzerinde bulunması da muhtemeldir.

Kitabenin altındaki büyük pano, tek sıra halinde üst üste dizilen oniki kollu altı büyük *yıldız*ın ve bu *yıldız*lardan çıkan şeritlerin bir sistem dahilinde uzatılmasından doğan yarım *yıldız*lardan çıkan şeritlerin bir sistem dahilinde uzatılmasından doğan yarım *yıldız*ların ör-

düğü bir *ağ* ile kaplanmıştır. *Yıldız*ların ortaları ve kollarının içi dik ve derin olarak oyulmuştur. Bu tarz, benzerlerinde de olduğu gibi, kuvvetli bir ışık-gölge kontrastı meydana getirmektedir.

Şahidenin arka yüzü, tamamen adına bu lâhdin yapıldığı şahsın hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabeye tahsis edilmiştir. *Sülüs*le kabartma olarak yazılan kitabe şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak taşın üç tarafını bir bordür gibi kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan altı satırda devam ederek tamamlanmaktadır:

(هذا قبر) السعيد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة تعالى نوالدين احمد ابن محمد الملاجردي
(انتقل) من
الدنيا فى
شهر ربيع
الاول سنة
سبع وتسعين
وستماية

"(Bu kabir) said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine muhtaç M u h a m m e d M a l a c i r d î oğlu N u r u ' d - D î n A h m e d 'indir. 697 yılının Rebiülevvel ayında (Aralık 1297) dünyadan (göçmüştür.)"

62 — S e d i d b. K a d ı b. Z e y n u ' d - D î n S a l i h ' i n ş a h i d e l i l â h d i (292-293. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının Kadılar Mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin her iki yüzünde alt kısımlar aşınmıştır.

Sandûka 2.42 X 0.85 X 0.33 m.; şahide 2.42 X 0.85 X 0.30 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan kenarlarını aralarında *rûmî* bir su bulunan *urgan* şeklinde iki silme üç yandan kuşatır. Bu çerçevenin içinde, yine *urgan* şeklinde silmelerle, ortaları ince ve sathı oyulmuş *rûmî*lerle kaplı tezyinî kemer sıraları meydana getirilmiştir.

Şahidenin dış yüzünde, üstte, *rûmî*lerin ördüğü bir zemin üzerine yerleştirilmiş *örgülü kûfî*den mülhem bir tezyinat yer almaktadır. Örgülerin aşağıya uzanan sapları, bu panonun altında bulunan sanatkâr kitabesinin içine üç kol hâlinde girmekte ve buradan yine birer geçme meydana getirerek kitabeyi dörde bölmektedir. Sanatkâr kitabesi zemini derinleştirilmiş bir şerit üzerine *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır. Bu koyu renkli derinliğin temin ettiği kontrast ile kitabe daha göz alıcı olmaktadır.

عمل جمعة ابن محمد شاكرد حوينك

"H o y e n k 'in talebesi C u m ' a b. M u h a m m e d 'in eseri"

Kitabeden C u m ' a b. M u h a m m e d ' i n H o y e n k isimli bir ustanın talebesi olduğunu öğrenmekteyiz. *Ahlat* mezarlıklarında hiçbir lâhid üzerinde adına tesadüf edemediğimiz bu ustanın hüviyeti hakkında başkaca bir bilgiye sahib değiliz.

Kitabenin altında zemini ince *rûmî* kıvrımları ile süslü bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış bulunan *Âli İmran Sûresi*nin 18. Âyetinin çerçevelediği mihraplı büyük bir pano yer

almaktadır. Ortada bulunan sivri kemerli niş zencirekli ince bir bordürle kuşatılmıştır. Kemer köşeleri *rûmî*lerle, nişin içi ise küçük boşluklarına birer *rûmî* tomurcuğunun işlendiği son derecede yoğun ve girift bir *yıldız ağı* ile kaplanmıştır.

Şahidenin eteğinde beş küçük niş motifinden meydana gelen bir pano görülmektedir. Nişlerin kemerlerini meydana getiren kavisler, tepede birbirlerini kat ederek kemerin üstünde birer halka teşkil etmektedirler. Nişlerle üstteki halkaların içi ve aralarındaki boşluklar ince ince işlenmiş sık *rûmî ağları* ile doldurulmuştur.

Şahidenin iç tarafında, zemini *rûmî*lerle kaplanmış olan alınlık panosunda üç sıra mukarnas mevcuttur. Harf araları *rûmî*lerle süslü kabartma bir *sülüs*le yazılmış olan ve adına lahdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak alınlık panosunun altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilmiş olan beş satırda da devam ederek tamamlanmaktadır. Bozulmuş olan bazı kısımları tam olarak okunmayan kitabe şöyledir:

[هذا قبر الس] عيد الشهيد الامام العالم الزاهد الوارع قصير العمر والمساكين (؟)
سديد ابن القا
ضي بن زين الدين
صالح توفى في شهر
ربيع الاول سنة
سع و ... وستماية

"Bu (kabir said), şehid, imam, âlim, zâhid vârig (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü Z e y n u ' d - D î n S a l i h o ğ l u , K a d ı o ğ l u S e d i d 'indir. 6?7 yılının Rebiülevvel ayında (12?7-8) vefat etmiştir."

Kitabeden anlaşıldığına göre S e d i d *Ahlat*'ın büyük ailelerinden birine mensubtur.

Kitabenin altında kalan boşluğu bugün tamamen harap olmuş bulunan bir niş motifi doldurmakta idi.

63 — İ m a d u ' d - D î n İ m a d b. M e r h u m K e r i m u ' d - D î n ' i n ş a h i d e l i l â h d i (294-295. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* batısında, yolun karşı tarafında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka, alttaki toprakla beraber yamaçtan aşağıya doğru biraz kaymıştır. Şahidenin iç tarafındaki niş aşınmış ve bozulmuştur. Bütün şahide ve sandûka liken tutmuştur.

Sandûka 2.14 X 0.78 X 0.68 m.; şahide 2.15 X 0.78 X 0.25 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzleri, içleri ince ve derin olarak oyulmuş yoğun *rûmî* kıvrımları ve tomurcukları ile doldurulmuş, birbirlerinden çift silme ile ayrılan tezyinî kemer sıraları ile süslenmiştir. Her nişin kemeri tepede bir düğüm yaparak iki yana doğru açılmakta ve iki yandaki nişlerin kemerleri ile birleşmektedir. Böylece kemer dizisinin üzerinde taşı boydan boya kateden bir silme meydana gelmektedir.

Şahidenin dış yüzü *zencirek*li bir silme ile kuşatılmıştır. Üstte, içleri ve köşelikleri yoğun *rûmî ağları* ile doldurulmuş olan yanyana sıralı tezyinî dört nişten müteşekkil bir pano

yer almaktadır. İki nişin yanyana gelen bacakları geçmelerle örülerek birbirine bağlanmaktadır. Bu kısmın altında, enli bir şerite benzeyen panoda da *rûmî*lerle kaynaşmış şeritlerin meydana getirdiği bir örgü görülmektedir.

Şahidenin ortasını, *rûmî*li bir bordürün dört yandan kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Nişin konturlarını çizen *geometrik* örgülü bordür, sivri kemerin tepesinde bir ilmek yaparak iki yana dönmekte ve kemer köşeliklerini dolduran iri *rûmî* motiflerine bağlanmaktadır. Nişin içi, irice *rûmî* tomurcuklarının teşkil ettiği zemin üzerine yerleştirilmiş ve ayrıca üzerleri ince ince işlenmiş barok *palmet* ve *nar* (?) motifleri ile doldurulmuştur.

Şahidenin arka yüzünde, yukarıda, iki sıra mukarnastan müteşekkil bir taç bulunmaktadır. Harf aralarına *rûmî* motiflerinin serpiştirildiği iri bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlamak üzere, mukarnasların altında kalan sâhayı üç yandan bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilmiş olan dört satırda devam etmektedir:

هذا (هذه) تربة السعيد الشهيد الشاب القصير العمر المنغص بشبابه المنهوب من بين اهله واترابه المحتاج الى رحمة الله تعالى
عماد الدين عماد ابن المرحوم
المقرى كريم الدين
توفى فى شهر صفر
سنة خمس وتسعين وستماية

"Bu mezar said, şehid, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, gençliğine doyamamış, akranları ve ailesi arasından çekip alınmış, Yüce Allah'ın rahmetine muhtaç, merhum, çok okumuş K e r i m u 'd - D î n oğlu İ m a d u 'd - D î n İ m a d i n dir. 695 yılının Safer ayında (Aralık 1295) vefat etmiştir."

Bu kitabenin altında *sülüs*le dişi olarak yazılmış olan iki satırlık sanatkâr kitabesi yer almaktadır:

عمل اصيل ابن ويس
شاكرداسد ابن أيوب

"E s e d b. E y y u b'un talebesi A s î l b. V e y s'in eseri"

İmza kitabesinin altında *rûmî*lerle karışmış tezyinî bir kemer görülmektedir. Nişin alt kısmı bozulmuştur.

A s i l b. V e y s bu eserinde kompozisyon ve motifler bakımından olduğu gibi imza kitabesinin yeri ve dişi olarak yazılışı bakımından da ustasının tarzını devam ettirmektedir. Bu sebeple bu lâhdin onun ilk eseri olduğunu tahmin ediyoruz.

64 — H ü s a m u 'd - D î n H a s a n e l - E r z e n u R û m î 'n i n ş a h i d e l i l â h d i (296.-298. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanı*nın batısında bulunan bu lâhid, baş ve ayak şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Baş şahidesinin her iki yüzde alt kısmı, ayak şahidesinin de her iki yüzde orta kısmı tamamen oyulmuştur. Bir müddet sonra her iki şahidenin de oyulan yerlerinden kırılıp düşeceği muhakkaktır. Lâhdin her tarafını liken kaplamıştır. Biz henüz baş tarafının arka yüzünü temizleyebildik.

Sandûka 2.78 X 0.70 X 0.34 m.; baştaşı 2.34 X 0.70 X 0.22 m.; ayaktaşı 1.73 X 0.70 X 0.21 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzlerini tezyini küçük niş dizileri ve niş kemerlerini meydana getiren silmelerin tepede düğümlenerek iki yana döndükten sonra, üstte iki kemer arasında çizdikleri küçük *madalyon*lar süslemektedir. Nişlerin içleri ve boşlukları *rûmî*lerle doldurulmuştur. İşçilik oldukça itinalıdır.

Baş şahidesinin dış yüzü *zencirek*li bir silme ile kuşatılmıştır. Alınlıkta *rûmî ağları*nın örttüğü zemin üzerinde, *örgülü kûfî*den mülhem, geçmeli bir şerit tezyinatı yer almaktadır. Oygu dik ve derindir. Bu panonun altında, ortada büyük bir *madalyon* çizen *zencirek*li bir silmenin çerçevelediği sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. *Madalyon* kitabeyi üçe bölmektedir:

عمل اصيل بن   اويس   شاكرد اسد بن آيوب

"E s e d b. E y y u b'un talebesi A s î l b. Ü v e y s (V e y s)'in eseri"

Şahidenin orta kısmını, *rûmî*li bir bordürün dört yandan kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Nişin konturlarını *geometrik* örgülü bordür sınırlandırmaktadır. Sivri kemeri teşkil eden iki kavis tepede birbirlerini alttan-üstten katederek iki yana dönmekte ve panoyu çevreleyen *rûmî*li bordüre kadar uzanmaktadır. Nişin içinde, yukarıda *geometrik* örgülü bordürün üzerine taşan, üzeri ince ince *rûmî*lerle süslenmiş iri bir *palmet* yer almaktadır. Bu motifin altındaki sâha tamamen harap olmuştur. Şahidenin eteğindeki *rûmî*lerle süslü tezyinî dört niş de aşınmış ve bozulmuştur.

Baş şahidesinin arka yüzünde, alınlıkta, *rûmî*lerle kaplanmış bir zemin üzerinde ortada yuvarlak bir kıvrım teşkil eden kanatlı ve kulaklı iki başlı bir *ejder* görülmektedir. *Ejder*lerin başları panonun alt köşelerine doğrudur. Böylece, üzeri *rûmî* bir su ile işlenmiş olan gövdeleri bir kemer şeklini almaktadır. *Ejder*in iki başı ayrı ayrı işlenmiştir. Güneye bakan *ejder* kısmen bozulduğu için bütün detayları ile seçilememektedir. Kuzeye bakan *ejder*in ağzı açıktır ve boncuk gibi yuvarlak bir gözü vardır.

Alınlık panosunun altındaki sâha *zencirek*li bir silme ile sınırlanmıştır. Bazı harf aralarına *rûmî* motiflerin serpiştirildiği iri bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak alınlık panosunun altında kalan sâhayı üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilen satırlarda devam etmektedir. Kitabenin 5. satırdan sonrası tamamen bozuk olduğu için okunamamaktadır.

هذه روضة السعيد الشهيد الغريب العاقل اللطيف المحصر على بلده
لمقل (المقتل) فى سفره من بلد بغداد المحتاج الى رحمة الله تعالى
حسام الدين حسن
الارزن رومى بن عبد
الله انتقل الى
دار الآخرة في
ربيع الاول سنة
....

"Bu kabir said, şehid, garib, akıllı, lâtif, memleketine hasret, kalmış, Bağdad şehrinden dönerken öldürülmüş, Yüce Allah'ın rahmetine muhtaç, A b d u 'l - L a h o ğ l u E r -

Erzurumlu Hüsamu'd-Dîn Hasan'ındır..... yılı Rebiülevvel ayında âhirete intikal etmiştir."

En altta, iki yazı bordürünün arasında, bozulmuş bir niş motifi seçilmektedir.

Kitabenin tarih kısmı tam okunamadığı için adına bir lâhdin yapıldığı Erzurumlu Hüsamuddin Hasan'ın ölüm yılı, dolayısı ile, lâhdin tarihi tesbit edilememektedir. Ancak, sanatkârın imza kitabesi, eseri tarihlemek için bazı ip uçları vermektedir. Asîl bu eserinde imzasını Esed b. Eyyub'un *şagirdi* olduğunu kaydederek atmıştır. İlk eseri olduğunu tahmin ettiğimiz 695/1295 tarihli eserinin (Kat. No. 63) ön yüzünde de buradakine çok benzeyen bir kompozisyon ve ayni şekilde bir imza kullanması; buna mukabil 700/1300 tarihli eserinde ve sonrakilerde (Kat. No. 65-70) ise, nişin içine koyduğu iri *palmet* ve *nar* (?) motifini terketmesi ve adını müstakil olarak "Asîl b. Veys" şeklinde yazması, tarih kitabesi tam okunamayan bu eserinin 1295-1300 yılları arasında yapıldığını ortaya koymaktadır.

Ayak şahidesinin dış yüzünde, üstte, *rûmî* ağlarının örttüğü bir zemin üzerinde, *örgülü kûfî*den mülhem geçmeli bir şerit tezyinatı yer almaktadır. Bu panonun altındaki kısım tamamen harap olmuştur. Taşın iç tarafı yazılara tahsis olunmuş ise de, kalın bir liken tabakası ile kaplı ve yer yer bozulmuş olduğu için okunamamaktadır.

65 — Kerimu'd-Dîn İbrahim'in şahideli lâhdi (299-302. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının Kadılar Mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin her iki yüzünde bazı kısımlar aşınmıştır. Sandûka iyi vaziyettedir. Likenleri temizletilmiştir.

Sandûka 2.58 X 0.86 X 0.40 m.; şahide 2.97 X 0.86 X 0.31 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yanlarının üst kısmında bir *rûmî* su dolanır. Bunun altında içleri *rûmî*lerle doldurulmuş tezyinî nişlerin teşkil ettiği diziler yer alır.

Şahidenin dış yüzü, *zencirek*li bir silme ile çerçevelenmiştir. Alınlıkta, ince *rûmî* kıvrımlarının doldurduğu bir zemin üzerinde, *örgülü kûfî*den gelen girift bir şerit tezyinatı yer almaktadır. Bu panonun altında yine ince *rûmî* kıvrımların teşkil ettiği zemin üzerinde *sülüs*le kabartma olarak yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır.

"Asîl b. Veys'in eseri" عمل اصيل بن ويس

Bu kitabenin altında da, girift şeritlerle *rûmî*lerin birbirine karıştığı ve kaynaştığı, enli bir şerit halinde uzanan bir pano daha mevcuttur.

Şahidenin orta kısmını zemini *rûmî*li kabartma bir *sülüs*le yazılan *Âyetu'l-Kürsî*'nin yandan kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişi *geometrik örgülü* ince bir bordür çerçevelemektedir. Nişin içinde, alttaki maalesef bozulmuş olan oniki kollu iki *yıldız* yer almaktadır. Üstteki *yıldız*ın ortası fevkalâde ince işlenmiş bir *rozet*le, kollarının içi yine çok ince oyulmuş *rûmî* tomurcukları ile doldurulmuştur. *Yıldızı* meydana getiren çubuklarla bu ince desenler göze hoş gelen bir kontrast teşkil etmektedir. Etekte, içleri ve köşelikleri çok ince işlenmiş yoğun *rûmî ağları* ile doldurulmuş taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Bütün cephede oygular dik ve derin, işçilik nadir rastlanacak derecede ince ve temizdir.

Şahidenin iç tarafı nispeten sadedir. Üstte çıkıntı teşkil eden, zemini *rûmî*lerle kaplı bir pano üzerinde, gövdesi ortada yuvarlak bir kıvrım teşkil eden, kemer şeklinde üslûplaştırılmış bir *ejder* figürü bulunmaktadır. *Ejder*in üstü de *rûmî*lerle süslenmiş, başları hafifçe kalınlaştırılarak belli edilmiştir. *Sülüs*le kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak alınlık panosunun altında kalan sâhayı üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen altı satırda devam ederek tamamlanmaktadır:

هذه روضة الصدر الاجل السعيد الشهيد المرحوم الشاب قصير العمر سيد الحاج وال[حرمين] سيد البلاد المحتاج الى رحمة
الله تعالى كريم الدين ابراهم ابن الصدر الاجل الحاج
شمس الدين محمد
ابن ابى الحسن الغلطى
انتقل من الدنيا الى
رحمة الله تعالى
ثالث عشرين صفر
سنة سبعماية

"Bu kabir Ebi'l-Hasan el-Galatî'nin oğlu sadru'l-eccel (Terimler ced. bk.) Hacı Şemsu'd-Dîn Muhammed'in oğlu sadru'l-eccel, said, şehid, merhum, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, hac'ın ve (Mekke ile Medine'nin) seyyidi (Terimler ced. bk.), beldelerin seyyidi, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac Kerimu'd-Dîn İbrahim dir. 700 yılının 23 Saferinde (7 Kasım 1300) dünyadan Yüce Allah'ın rahmetine intikal etti."

Kitabenin altında dişi olarak *sülüs*le bir dua yazılıdır:

والحمدلله وحمده

"Hamd Allah'a mahsustur ve o Allah'a hamdetti."

En altta, iç kısmı tamamen bozulmuş olan ön yüzdekinin küçüğü bir niş bulunmaktadır.

66 — Şihabu'd-Dîn Emîr Gazî b. Merhum Şerefu'd-Dîn Ömer b. Ebi'l-Hasan Gazî b. Muhammed el-Galatî'nin şahideli lâhdi (303-304. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının Kadılar Mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Her iki yüzünde bazı kısımlar aşınmış ve bozulmuş olan şahidenin likenleri temizlenmiştir.

Sandûkanın yan yüzlerini, içleri *rûmî*lerle doldurulmuş olan tezyinî niş sıraları kaplamaktadır.

Şahidenin iç yüzünde, üstte, içleri ve köşelikleri çok ince işlenmiş yoğun *rûmî ağları* ile doldurulmuş taşkın sivri kemerli dört niş motifini ihtiva eden bir pano, onun altında *zencirek*li silmelerle çerçevelenen, çok ince işlenmiş *rûmî*lerden bir zemin üzerine *sülüs*le kabartma olarak yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır.

"Asil b. Veys'in eseri" عمل اصيل ابن ويس

Şahidenin orta kısmını, zemini *rûmili* kabartma bir *sülüs*le yazılan *Âyetu'l-Kürsî*'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Kaş kemerli nişin köşelikle-

rini ince ince işlenmiş *rûmî ağları* doldurmaktadır. Bordürün dış ve iç kenarını sınırlayan silmeler *zencirek*li, nişi içten bir daha kuşatan ikinci bordür *geometrik* örgülüdür. Nişin içini oniki kollu *yıldız*larla örülen bir ağ kaplamaktadır. *Yıldız*ların ortaları ve kollarının içi daha derinde, çok ince işlenmiş tomurcuklu *rûmî* motiflerinin arasındaki seviye ve kalınlık farkı, *yıldız*ları daha belirli gösteren çok âhenkli bir kontrast yaratmaktadır.

Şahidenin harap olmuş olan eteğinde, içlerinde çok ince oyulmuş *rûmî*lerle süslü küçük birer *kandil* motifini ihtiva eden tezyinî dört niş görülmektedir.

Şahidenin yan kenarları ve mail olarak kesilmiş üst yüzü de *örgülü kûfî*den mülhem girift bir şerit tezyinatı ile kaplanmıştır. Üstte, bu tezyinattan *zencirek*li bir silme ile ayrılan kısım son derece yoğun bir *rûmî ağına* tahsis edilmiştir.

Arka yüzde, yukarda, dört sıra mukarnas yer almaktadır. Mukarnasları şahidenin satrına bağlayan yaprakların üzerleri *rûmî*lerle süslenmiştir. *Rûmî* zeminli güzel ve işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen altı satırda devam ederek tamamlanmaktadır.

هذه تربة السعيد الشهيد الشاب العاقل محبوب الخلق والخلائق قصير العمر (المحتاج) الى عفو ربه الباري شهاب الدين
أمير غازى ابن المرحوم
شرف الدين عمر ابن المر
حوم أبي الحسن غازي
ابن محمد الغلطى توفى
الى رحمة الله تعالى و
غفرانه فى شهر جمازى
الاول (جمادى الاولى) سنة احدى وسبعماية

"Bu kabir said, şehid, şabb (Terimler ced. bk.), akıllı, Yaradan'ın ve yaratılmışların sevgilisi, kısa ömürlü, Rabb'inin afvine (muhtac), üstün vasıflı, M u h a m m e d G a l a t î o ğ l u Merhum E b i ' l H a s a n G a z i oğlu, merhum Ş e r e f u ' d - D î n Ö m e r o ğ l u Ş i h a b u ' d - D î n E m î r G a z î 'nindir. 701 yılının Cemazilevvel ayında (Ocak 1302) Yüce Allah'ın rahmet ve gufranına kavuşmuştur."

Kitabe yazılırken hattat veya hakkâk tarafından bazı hatalar ve atlamalar yapılmıştır.

Kitabenin altında, dikdörtgen bir çerçeve içinde örgülü bir bordürle kuşatılan sivri kemerli büyük bir niş motifi yer almaktadır. Kemer köşelikleri ve nişin zemini ince *rûmî* ağları ile kaplanmıştır. Nişin içinde, bu *rûmî* zemin üzerine, üzerleri ince *rûmî* örgüleri ile doldurulmuş iri *palmet* ve *nar* (?) motifleri yerleştirilmiştir.

67 — Z e y n u ' d - D î n K ü r d E m î n ' i n ş a h i d e l i l â h d i (305-306. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanında Kadılar Mezarlığı* denilen kısmın doğu tarafında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûkanın bugün mevcut olan tek yanı da, altındaki toprak kaydığı için, aşağıya doğru sarkmış ve kırılmıştır. Şahidenin her iki yüzünde kenarları zedelenmiş ve kırılmıştır. Satıhları örten likenler temizlenmiştir.

Sandûka, 2.34 (iki parça beraber) X 0.76 X 0.65 m.; şahide 1.88 X 0.76 X 0.25 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yere yan olarak yatmış olan kenarının parçaları üzerinde içleri ve kemer köşelikleri *rûmî*lerle doldurulmuş tezyinî sekiz niş görülmektedir. İşçilik itinalıdır.

Şahidenin dış yüzünde bütün satıh çift katlı olarak işlenmiş; panolar birbirinden ince silmelerle ayrılmıştır. Alınlık panosunda zemin çok ince oyulmuş sık bir *rûmî ağı* ile örtülmüştür. Bunun üzerinde daha iri *rûmî* motifleri ile geçmeler teşkil eden şeritler ve *rûmî* kıvrımlarının düz olarak devam eden uzantılarından başka bir şey değildir. Burada *palmet* yaprakları *geometrik* olarak düzenlenmişler ve düz bir şerit hâlini alan saplar köşeli veya yuvarlak *geometrik* örgüler teşkil ettikten sonra yine *rûmî* kıvrımlarına dönen uçlarla nihayetlenmişlerdir.

Alınlık panosunun altında, ince *rûmî* kıvrımların zemin teşkil ettiği kabartma *sülüs*le yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır.

"A s î l b. V e y s 'in eseri" عمل اصيل ابن (بن) ويس

Daha altta, zemini *rûmî*li kabartma bir *sülüs*le yazılan *Âyetu'l-Kürsî*'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano mevcuttur. Kaş kemerli nişin köşelikleri alttakiler ince ve sık, üsttekiler iri ve seyrek olmak üzere iki katlı işlenmiş *rûmî*ler doldurmaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de ince bordürle kuşatılmıştır. Nişin içini oniki kollu iki büyük *yıldız* kaplamaktadır. *Yıldız*ların ortaları ve kollarının içi, daha derinde, çok ince işlenmiş tomurcuklu *rûmî* kıvrımlarını ihtiva etmektedir. Dik ve derin oygu motiflerin zemindekiler ince satıhtakiler daha iri olmak üzere iki kat hâlinde işlenmesi, çok âhenkli bir kontrast ve zengin bir görünüş temin etmektedir. Şahidenin alttan bir kısmı toprağa gömülüdür. Gömülü olan kısım arkadaki kitabeden hesaplanabilmektedir. Buna göre, şahidenin ön yüzünde nişli dıştan kuşatan yazı bordürünün altında herhangi bir tezyinat olmaması gerekir.

Arka yüzde, alınlıkta, aşağıya doğru büyüyen dört sıra mukarnas yer almaktadır. Mukarnasların içi ince ince işlenmiş tomurcuklu *rûmî* örgüleri ile bir petek gibi doldurulmuştur. Zeminini *rûmî*lerin süslediği, işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen sekiz satırda devam ederek tamamlanmaktadır.

(هذا) قبر المولى الصدر الاجل المحترم السعيد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى وغفرانه وامتنانه زين الدين كرد
أمين ابن المرحوم
نورالدين ....
شرين بك نوفى
فى شهر ذيا
لحجة من شهور سنة
احدى عشر و
الله بغفرانه

(Bu kabir) mevlâ, sadru'l-ecell (Terimler ced. bk.), muhterem, said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine, afvine ve yardımına muhtac merhum N u r u ' d - D î n ... Ş i -

rin Bey'in oğlu Zeynu'd Dîn Kürd Emîn'indir. 711 yılının Zilhiccesinde (Nisan 1312) vefat etmiştir." Allah ona merhameti ile yardım etsin.

Kitabede "Sedru'l-ecell" ve "mevla" sıfatları ile Nuru'd Din Şirin Bey'in oğlu Zeynu'd-Din Kürd (?) Emin'in devrinin ileri gelenlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

68 — Asîlu'd-Dîn Ali b. Merhum Şerefe'd-Dîn Ömer b. Merhum Ebi'l-Hasan el-Galatî'nin şahideli lâhdi (307-308. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının Kadılar Mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış olan dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin her iki yüzünde küçük zedeler göze çarpmaktadır. Şahidenin likenleri tamamen temizlenmiş, sandûka henüz ele alınamamıştır.

Sandûka 2.68 X 0.88 X 0.44 m.; şahide 3.37 X 0.88 X 0.33 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yanları, daha evvel gördüğümüz gibi (Kat. No. 63 v.d.), içleri sathî olarak işlenmiş küçük *rûmî*lerle doldurulan ve kemer silmeleri tepede düğüm yaparak birbirine bağlanan tezyinî niş sıraları ile süslenmiştir.

Şahidenin dış yüzünün alınlığında, içleri yukarıya doğru yükselen girift *rûmî* sularla doldurulmuş olan dört tezyinî nişin teşkil ettiği bir pano yer almaktadır. Nişlerin taşkın sivri kemerlerini meydana getiren üzeri taranmış *palmet* yapraklarının sapları, düz satıhlı birer şerit hâline dönerek nişlerin yan kenarlarını teşkil etmektedir. Nişlerin birbirine bakan yanlarındaki şeritler paralel olarak uzanırlarken birbirlerine dolanmakta ve örgüler meydana getirmektedir.

Alınlık panosunun altında düz satıhlı kalın silmelerle çerçevelenen sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, yoğun *rûmî* kıvrımlarının örttüğü bir zemin üzerinde işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır.

"Asîl b. Veys'in eseri" عمل اصيل بن ويس

Derinde kalan ince örgülerin üzerindeki iri, kabartma yazı plâstik ifadesi ile dikkati üzerine çekmektedir.

Şahidenin orta kısmını, *rûmî*lerin teşkil ettiği zemin üzerine kabartma *sülüs*le yazılan *Âyetu'l-Kürsî*'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano kaplamaktadır. Kaş kemerli nişin köşeliklerini yoğun *rûmî ağları* doldurmaktadır. Niş, yazı bordürün iç silmesinden başka, bir de örgülü ince bir bordürle kuşatılmıştır. Nişin içini, üç sıra hâlinde dizilen oniki kollu dokuz *yıldız*ın teşkil ettiği, girift bir *ağ* kaplamaktadır. Burada şeritler bir dantela gibi sık ve ince örülmüşlerdir. Dik ve derin oyulmuş küçük boşluklar gölgelendiği zaman *yıldız ağı* harikulâde bir görünüş kazanmaktadır. Bu kompozisyon 57 numaralı eserdeki *yıldız ağları*nın çok yakın bir benzeridir.

Şahidenin aşınmış olan eteğinde, detay farkları dikkate alınmazsa, alınlık panosunun bir eşi görülmektedir.

Arka yüzde, alınlıkta, çok gelişmiş mukarnasların teşkil ettiği üç sıra yer almaktadır.

Bazı harflerin aralarına *rûmî* kıvrımlarının serpiştirildiği güzel bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe,

şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen üç satırda devam ederek tamamlanmaktadır.

هذه روضة السعيد الشهيد الصدر الاجل المحترم المنعم الشاب القصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى اصيل الدين على
ابن المرحوم شرف الدين عمر ابن المرحوم ابى الحسن
غازى الغلطى توفى فى
منتصف شهر شعبان سنة
اثنى عشر وسبعماية

"Bu mezar said, şehid, sadru'l-ecell (Terimler ced. bk.), muhterem, cömert, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtaç Merhum Ebi'l-Hasan Gazî el-Galatî'nin oğlu Merhum Şerefu'd-Dîn Ömer oğlu Asîlu'd-Dîn Ali'nindir. 712 yılında Şaban ayının ortalarında (Aralık 1312) vefat etmiştir."

Kitabenin altında, iki silme arasına alınmış olan ince bir *zencirek* bordürle çevrilmiş olan sivri kemerli, ince uzun bir niş bulunmaktadır. Kemer köşelikleri *rûmî*lerle süslenmiş olan nişin içini, şeritlerle gayet sık olarak örülen yoğun bir *ağ* kaplamaktadır. Bu çok girift desene yalnız bu eserde rastlanmaktadır.

69 — İzzu'd-Dîn Yusuf b. Fahru'd-Dîn Mirçe'nin şahideli lâhdi (309-311. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Ön yüzünde zedeleri bulunan, arka yüzünün alt kısmı aşınmış olan şahidenin likenleri temizletilmiştir.

Sandûka 2.01 X 0.64 X 0.32 m.; şahide 2.50 X 0.64 X 0.23 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzleri, yuvarlak silmeli tezyinî nişlerle süslenmiştir. Nişlerin içini *rûmî* motifleri doldurmaktadır. İşçilik biraz kabadır.

Şahidenin dış yüzünün alınlığında, içleri yukarıya doğru yükselen girift *rûmî* suları ile doldurulmuş olan tezyinî dört nişin teşkil ettiği bir pano yer almaktadır. Nişlerin taşkın sivri kemerlerini meydana getiren üzeri taranmış *palmet* sapları düz satıhlı birer şerit hâline dönerek nişlerin yan kenarlarını teşkil etmektedirler. Nişlerin birbirine bakan yanlarındaki şeritler paralel olarak uzanırlarken birbirlerine dolanmakta ve örgüler meydana getirmektedirler.

Alınlık panosunun altında düz satıhlı silmelerle çerçevelenen sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe yoğun *rûmî* kıvrımlarının örttüğü bir zemin üzerine işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır.

"Asîl b. Veys'in eseri" عمل اصيل بن ويس

Derinde kalan ince ve sık motiflerle üstte yer alan kalın ve aralıklı yazı arasındaki tezat, kitabeye, dikkati derhal üzerine çeken plâstik bir görünüş vermektedir.

Kitabenin altında, helezonlar çizen yoğun bir *rûmî ağ*ının içinde, düz şeritlere dönen *rûmî* saplarının teşkil ettiği çeşitli örgüleri ihtiva eden bir pano daha yer almaktadır. Tezyinat o kadar sık ve yoğun, oygu o kadar incedir ki birbiri içine girmiş olan motifleri ayırt etmek mümkün olamamaktadır.

Şahidenin orta kısmını, *rûmî*lerin teşkil ettiği zemin üzerine kabartma *sülüs*le yazılan *Âli İmran Sûresi*nin 18. Âyetinin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano kaplamaktadır. Ortadaki tezyinî niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de örgülü ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içini düz satıhlı şeritlerin teşkil ettiği oniki kollu sık ve yoğun *yıldız ağları* kaplamaktadır. *Yıldız*ların ortaları ve kollarının içi çok ince olarak işlenmiş *rûmî* motifleri ile doldurulmuştur.

Şahidenin aşınmış olan eteğinde, içleri, yukarı doğru yükselen girift *rûmî* suları ile doldurulmuş yuvarlak kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır.

Arka yüzün alınlığında çok gelişmiş üç sıra mukarnas yer almaktadır. Mukarnas sıralarının teşkil ettiği çıkıntıyı şahidenin sathına bağlayan dilimlerin üzerleri düz bırakılmıştır.

Güzel bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen dokuz satırda devam ederek tamamlanmaktadır:

اللهم تعطف برحمتك ورأفتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد الصدر الاجل المرحوم المحتاج الى رحمة تعالى وغفرانه
عزالدين يوسف
ابن المرحوم
فخرالدين ميرجه
انتقل من
لدنيا الى الآ
خرة فى شهر
ربيع الاول
من شهورسنة
تسعته عشرة
وسبعماية

"Ey Allah! Bu mezarda yatanı rahmetin ve şefkatinle esirge. Said, şehid, sadru'l-ecell, muhterem, Yüze Allah'ın rahmetine ve gufranına muhtac, merhum F a h r u ' d - D î n M î r ç e oğlu İ z z u ' d - D î n Y u s u f 719 yılının Rebiülevvel ayında (Nisan-Mayıs 1319) dünyadan âhirete göçmüştür."

Kitabenin altında dişi olarak oyulmuş itinasız bir *sülüs*le yazılan fakat aşınmış olduğu için okunamayan bir dua bulunmaktadır.

Bu lâhid A s î l b . V e y s 'in en itinalı, en ince, en güzel ve zengin eserlerinden birisidir.

70 — H ü s a m u ' d - D î n M u h l i s b . M e r h u m . . . b . Y u s u f e l - M e d d a h ' ı n ş a h i d e l i l â h d i (312-314. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanı*nın güney-batısında, yola yakın bir yerde bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Alt kısmı biraz aşınmış olan şahide iyi durumdadır. Likenleri temizlenmiştir.

Sandûka 2.24 X 0.75 X 0.33 m.; şahide 2.86 X 0.73 X 0.26 m. ölçüsündedir.

Sandûka, sanatkârın diğer eserlerinde olduğu gibi, içleri *rûmî*lerle doldurulmuş küçük niş sıraları ile süslenmiştir.

Şahidenin dış yüzü E s e d b . H a v e n d 'in 720/1320 tarihli eserinin (Kat. No. 79) kopyasıdır. Çift katlı olarak işlenmiş beş panoya bölünen bu yüzün alınlık kısmında zemin, hiç boşluk bırakılmaksızın, son derecede ince ve sık *rûmî* kıvrımlarının dokuduğu bir *ağ* ile örtülmüştür. Bu zemin üzerinde yivli ve *zencirek*li şeritler, geçmeler ve örgüler meydana getirmektedir. Aslında bu şeritler zemin üzerinde yerleştirilen *palmet* yapraklarının düz olarak devam eden uzantılarından ibarettir. *Palmet* yaprakları *geometrik* olarak düzenlenmişler ve düz bir şerit hâlini alan sapları köşeli veya yuvarlak geometrik örgüler teşkil ettikten sonra yine *rûmî* kıvrımlarına dönen uçlarla nihayet bulmuşlardır.

Alınlık panosunun altında *zencirek*li silmelerle çerçevelenen sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe alınlık panosundaki gibi son derece ince ve sık bir *rûmî* ağının teşkil ettiği zemin üzerine işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır.

"A s î l b . V e y s 'in eseri" عمل اصيل بن ويس

Derinde kalan ince ve sık motiflerle üstte yer alan kalın ve aralıklı yazı arasındaki tezat, kitabeye, dikkati derhal üzerine çeken plâstik bir görünüş kazandırmaktadır.

Kitabenin altında aynı yoğun *rûmî ağı*nın teşkil ettiği zemin üzerinde, yuvarlak satıhlı ince şeritlerin meydana getirdiği, *örgülü kûfî*den mülhem, çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano yer almaktadır.

Şahidenin orta kısmını, ince ve yoğun *rûmî*lerin teşkil ettiği zemin üzerine işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan *Âli İmran Sûresi*nin 18. Âyetinin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini zemindekiler ince, sık ve yoğun, üsttekiler iri ve seyrek olmak üzere iki katlı işlenmiş *rûmî*ler kaplamaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de örgülü, ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içinde, bütün sathı boşluk bırakmadan örten *rûmî* tabakasının üstünde, yuvarlak satıhlı ince çubukların meydana getirdiği sekiz köşeli *yıldız*lardan üreyen *geometrik* bir *ağ* yer almaktadır.

Şahidenin aşınmış olan eteğinde, içleri yoğun *rûmî ağları* ile doldurulmuş olan sivri taşkın kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini yarım *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz şerit hâline dönen sapları teşkil etmekte; bu şeritler ortalarda birbirine dolanarak örgüler vücuda getirmektedir.

Şahidenin iç tarafında, alınlıkta kesin profilli üç sıra mukarnas yer almaktadır.

*Sülüs*le kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak, mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır:

(هذه) روضة السعيد الشعيد الشهيد الشاب الاجل المحترم المؤمين محبوب القلوب مشفق الخلائق القصير العمر المنقص
بشابه المفارق من اخوانه واصحابه المحتاج الى رحمة الله تعالى غفرانه وامتنانه حسام الدين مخلص بن المرحوم ابن
المرحوم ابن
يوسف المداح توفى
تارخ ربيع الآخر

فى شهور سنة

ثمان وعشرين

وسبعماية رحمة الله....

"Bu mezar said, şehid, en büyük, şabb (Terimler ced. bk.), muhterem mü'min, kalplerin sevgilisi, şefkatli, kısa ömürlü, gençliğine doymamış, dostlarından ve arkadaşlarından ayrı kalmış, Yüce Allah'ın rahmet, gufran ve yardımına muhtac Y u s u f e l - M e d d a h'ın oğlu H ü s a m u ' d - D î n M u h l i s 'indir. 728 yılının Rebiülâhırında (Şubat-Mart 1328) vefat etmiştir."

Bu şahide sanatkârın en yüksek, en detaylı çalışılmış eserlerinden birisidir.

71 — İ m a d u ' d - D î n İ m a d b. M u h a m m e d b. H a y d a r ' ı n ş a h i d e l i l â h d i (315-318. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* orta kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üstü açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sândûkadan müteşekkildir. Bir kısmı toprak altından çıkarılan sandûkanın kuzey tarafı çok iyi durumdadır. Güney tarafı aşınmıştır. Likenleri tamamen temizletilmiş olan şahidenin ön yüzünde nişin içi, arka yüzünde kitabenin tarihi ihtiva eden kısmı bozulmuştur.

Sandûka 2.65 X 0.68 X 0.56 m.; şahide 2.38 X 0.68 X 0. 23 m ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzlerinin üst ve yan kenarlarını girift bir *rûmî* su kuşatır. Bu çerçevenin içinde, yuvarlak profilli kalın silmelerin meydana getirdiği yarı daire kemerli dokuz tezyinî niştren ibaret bir dizi yer alır. Nişlerin içi ve kemer köşelikleri ince olarak işlenmiş tomurcuklu *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur.

Şahidenin dış yüzü *zencirek*li bir silme ile kuşatılmıştır. Alınlık panosunda, boş yer bırakılmaksızın bütün zemini kaplayan ince ince işlenmiş yoğun *rûmî ağlarının* üzerinde yivli şeritlerin teşkil ettiği çıkıntılı örgüler yer almaktadır. Bu örgülerin arasında kemerleri dilimli nişlerle, onların yukarısında, dilimli *madalyonlar* meydana gelmektedir. Üstteki şeritler ve örgülerle zemindeki ince *rûmî*ler arasındaki seviye farkı bu panoya plâstik bir görünüş vermektedir.

Altta, örgülü ince bir bordürün çevrelediği sanatkâr kitabesi yer almaktadır. Kitabe zeminden içerlek olarak, harf araları *rûmî*lerle doldurulmuş itinasız, kabartma bir *sülüs*le yazılmıştır.

"M u h a m m e d b. V e y s ve yardımcısının eseri" (٥) عمل محمد بن ويس وعميده

Kitabenin altında, ince *rûmî* kıvrımlarının dolaştırıldığı bir zemin üzerine güzel bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan *Âli İmran Sûresi*nin 18. Âyetinin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı büyük bir pano bulunmaktadır. Sivri kemerli nişin köşeliklerini dik ve derin oyulmuş yoğun *rûmî ağları* doldurmaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de *geometrik* örgülü ince bir bordür çevrelemiştir. Nişin içi tamamen bozulmuştur.

Şahidenin eteğinde içleri *rûmî* örgüleri ile süslenmiş olan taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı yarım *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz şeritler hâline dönen sapları teşkil etmektedir.

Şahidenin yan kenarları da enli bir *rûmî* ile süslenmiş, alınlık panosunun hizasında bir silme ile kesilen bu suyun üzerinde içi yoğun *rûmî*lerle dolu bir niş motifi yer almıştır.

Şahidenin iç tarafında, üstte, dikdörtgen biçiminde çıkıntılı bir pano bulunmaktadır. Zemini *rûmî ağları* ile kaplanmış bulunan bu pano üzerinde, bir kemer gibi kavisli olan gövdeleri ortada bir düğüm yapan kanatlı ve kulaklı iki başlı bir *ejder* görülmektedir. *Ejder* başları panonun alt köşelerine doğru uzanmıştır. Her ikisi ayrı ayrı işlenmiş olan bu başlar göz oyuntuları, yanak ve çene hatları, kulakları, açık ağızları ve ucu kalkık burunları ile birer *kurt* başına benzemektedir. Gövdeyi teşkil eden düğümlü kemer *rûmî*li bir su ile süslenmiştir. *Sülüs*le kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak, alınlıktaki *ejder*li panonun altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen, birbirinden silmelerle ayrılmış satırlarda devam etmektedir. Kitabenin tarih kısmının başladığı beşinci satırdan sonrası okunamayacak şekilde bozulmuştur.

هذا ... الضريع تربة الشاب المرحوم السعيد الشهيد القصير العمر المنغص بشبابه المحتاج الى رحمة الله تعالى عماد الدين

عماد ابن محمد بن حيدار

انتقل من دار

الدنيا الى الآخرة

فى شهر صفر

....

"Bu ... kabir, şabb (Terimler ced. bk.), merhum, said, şehid, kısa ömürlü, gençliğine doymamış, Yüce Allah'ım rahmetine muhtac İ m a d u ' d - D î n İ m a d b. M u h a m m e d b. H a y d a r 'ındır. Dünyadan âhirete .... Safer ayında göçmüştür."

Kitabenin altında dişi olarak oyulmuş tam olarak okunamayan bir dua mevcuttur.

"Allah onun yalnızlığını gidersin" أنس الله وحشته

"ve garibine merhamet etsin." ورحم غريبه

Bu eserin yanındaki 682/1283 tarihli lâhid bu kabirde gömülü olan İ m a d ü ' d - D î n İ m a d 'ın amcasına aittir (Kat. No. 53).

Bu eseri M u h a m m e d b. V e y s ile, adını bilmediğimiz yardımcısı beraber yapmışlardır. Kompozisyon sanatkârın diğer eserlerinden farklı olduğu için, kimliğini tesbit edemediğimiz yardımcısının bu eserde rolünün büyük olduğu düşünülebilir.

Tarih kitabesi okunamamakla beraber sanatkârın diğer eserlerine kıyasla bu esere yaklaşık bir tarih vermek mümkündür. Kanaatimizce bu lâhid 1300 yılı civarında yapılmış olmalıdır.

72 — N a s i h a H a t u n b i n t i S e d i d u ' d - D î n S e d i d ' i n ş a h i d e l i l â h d i (318-322. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının Kadılar Mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Yalnız ön yüzünün alt kısmı aşınmış olan şahide ve sandûka iyi durumdadır. Şahidenin her iki tarafını kaplayan likenler temizlenmiştir.

Sandûka 2.43 X 0.69 X 0.27 m.; şahide 2.41 X 0.69 X 0.24 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzlerine, içleri *rûmî*lerle doldurulmuş olan tezyinî nişlerden bir sıra işlenmiştir.

Şahidenin dış yüzünün alınlığında, uçları *rûmî* kıvrımları ile nihayetlenen düz satıhlı enli şeritlerin teşkil ettiği, *örgülü kûfî*den mülhem girift bir desen yer almaktadır. Örgülerin aralarındaki boşluklar, dik ve derin oyulmuş ince *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur. *Rûmî*ler burada şeritlerle aynı seviyede olmakla beraber, yine de esas deseni belirtmeye yarayan bir fon mahiyetindedir.

Alınlık panosunun altında düz silmelerle çerçevelenen imza kitabesi bulunmaktadır. Harflerin aralarını ince *rûmî* kıvrımlarının doldurduğu kitabe, işlek ve güzel bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır.

"M u h a m m e d b. Ü v e y s (V e y s) 'in eseri" عمل محمد بن اويس

Kitabenin altında enli bir *rûmî* suyun kuşattığı dikdörtgen, büyük bir pano mevcuttur. Bu panonun içini *geometrik örgülü* ince bir bordürün çevrelediği sivri kemerli bir niş motifi doldurmaktadır. Kemerin tepede birbirini kat eden kavisleri iki yanda dikdörtgen çerçeveye kadar ufkî olarak uzanmaktadır. Nişin içi iki kat kabartma ile süslenmiştir. Derin olan zemini ince ve sık *rûmî* kıvrımları kaplamaktadır. Bu zeminin üzerinde nişin iç bordürüne taşan iri *palmet* ve *nar* (?) motifleri yer almaktadır. Bu barok motiflerin üzerleri bir oya inceliğinde *rûmî*lerle süslenmiş veya filigran tarzında işlenmiştir.

Şahidenin eteğinde aşınmış ve bozulmuş olan taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. İçlerini ve aralarındaki boşlukları *rûmî*lerin doldurduğu bu nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların bir şerit halinde uzayan sapları teşkil etmektedir.

Şahidenin arka yüzünde, çıkıntı teşkil eden alınlık panosunda, karakterini kaybederek uçları dilimli ve kıvrımlı bir kemer şeklini almış olan stilize bir *ejder* motifi yer almaktadır. Kemerin üstü, köşelikleri ve çerçevelediği sâha yoğun *rûmî ağları* ile kaplanmıştır.

Yoğun *rûmî* kıvrımları ile süslenen işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış olan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak alınlık panosunun altında kalan sahayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilen yedi satırda devam ederek tamamlanmaktadır. Kitabenin son üç satırı tarihi ihtiva etmektedir.

هذا تربه السعيدة الشهيد المرحومة فخر النساء فى العالم المحتاجة الى رحمة الله تعالى ومرحمة وغفرانه
ناصحة خاتون
بنت المرحوم
سديد الدين
سديد توفه (توفها)
فى اواسط شهر
صفر سنة ار
بع عشر وسبعماية

"Bu mezar said, şehid, örtünen, merhum, dünya kadınlarının iftiharı, Yüce Allah'ın rahmetine ve gufranın muhtac, merhum S e d ı d u ' d - D î n S e d i d 'in kızı N a s i h a H a t u n 'undur. 714 yılı Safer ayının ortalarında (1314 Mayıs sonu) vefat etmiştir."

Kitabenin altında *geometrik* örgülü bir bordürle kuşatılmış olan sivri kemerli bir niş görünmektedir. Nişin içinde, zemini kaplayan yoğun *rûmî ağlarının* üzerinde *nar*la *palmeti* birleştiren, mahiyetini anlayamadığımız iri bir motif bulunmaktadır.

73 — İ z z u ' d - D î n E m î r Y u s u f b. M e r h u m N u r u ' d - D î n Ö m e r e s - S a r r a f ' ı n ş a h i d e l i l â h d i (323. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üstü açık bırakılmış, dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin dış yüzünün ortasında bir kısım aşınmış, iç tarafının alt kısımları da bozulmuştur. Lâhdin yalnız imza kitabesinin likenleri temizlenebilmiştir.

Sandûka 2.27 X 0.69 X 0.29 m.; şahide 2.10 X 0.69 X 0.23 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzlerine içleri ve araları *rûmî*lerle doldurulmuş olan tezyinî nişlerden müteşekkil bir sıra işlenmiştir.

Şahidenin dış yüzünde, üstte, uçları, *rûmî* kıvrımları ile nihayetlenen düz satıhlı şeritlerin teşkil ettiği, *örgülü kûfî*den mülhem girift bir desen yer almaktadır. Örgülerin aralarındaki boşlukları *rûmî* kıvrımları kaplamaktadır.

Alınlık panosunun altında, örgülü bir silmenin çerçevelediği sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Silmeler kitabeliğin ortasında dönerek bir *madalyon* teşkil etmekte ve kitabeyi ikiye bölmektedirler. *Madalyon*un içini uçları birer *rûmî* tomurcuğu ile nihayetlenen bir *yıldız* doldurmaktadır. *Rûmî* kıvrımları ile süslenen kitabe güzel bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır:

"M u h a m m e d b. V e y s 'in eseri" عمل محمد ابن ويس

Kitabenin altında, aralarında *rûmî* motiflerinin serpiştirdiği okunaklı bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış olan *Âli İmran Sûresi*nin 18. Âyetinin bir bordür gibi kuşattığı mihraplı büyük bir pano mevcuttur. Bu bordürün içinde, filigran tarzında işlenmiş ikinci bir bordür sivri kemerli nişi çevreler. Kemer köşelikleri *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur. Nişin içini oniki kollu iki *yıldız*dan üreyen örgülü *geometrik* bir *ağ* kaplamaktadır. *Yıldız*ların ortaları ve kollarının içi boş bırakılmıştır. Bu çok değişik ağın mühim bir kısmı ne yazık ki bozulmuştur.

Şahidenin eteğinde, *rûmî*lerle süslü birer *kandil* ihtiva eden yuvarlak kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır.

Şahidenin diğer yüzünde, üstte, iki sıra mukarnas yer almaktadır.

Harf aralarında *rûmî* kıvrımlarının dolaştığı güzel bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış olan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilmiş olan yedi satırda devam etmektedir. Kitabenin tarihi ihtiva eden kısmı bozulmuştur.

(هذه) روضة الصدر الاجل السعيد الشهيد المرحوم الملك العلماء صاحب الاخلاق افضل الامائيل قدوة الاكابير الشاب
قصير العمر المحتاج الى رحمة تعالى وغفرانه
عزالدين امير
يوسف ابن المرحوم
نورالدين عمر
الصراف ابن احمد
الله ......

"Bu kabir sadru'l-ecell, said, şehid, merhum, âlimlerin melîki, ahlâk sahibi, itibarlı kimselerin en üstünü, ekâbirin başı, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rah-

metine muhtac, Ahmedoğlu merhum Nuru'd-Dîn Ömer es-Sarrafoğlu Izzu'd-Dîn Emîr Yusuf'undur. Allah ..."

Kitabenin altında kalan boşluğu dikey iki *rûmî* şerit arasına alınmış olan ve tamamen harap olmuş bulunan bir niş doldurmaktadır.

Kitabede adı geçen İzzu'd-Dîn Yusuf 725/1325 yılında vefat eden ve lâhdi aynı sanatkâr tarafından yapılan Sadu'd-Dîn Abdu's-Samed'in babasıdır (Kat. No. 74). Bu şahıs 725/1325 tarihli kitabede "merhum" olarak anıldığına göre bu tarihten evvel ölmüştür. Fakat baba-oğul her ikisinin lâhdinin de aynı sanatkâr tarafından yapılmış olması ve şahide kompozisyonlarının birbirine çok benzemesi, aralarında büyük bir zaman farkı bulunmadığını göstermektedir.

74 — Sadu'd-Dîn Abdu's-Samed b. Merhum İzzu'd-Dîn Emîr Yusuf'un şahideli lâhdi (324-325. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Üzerlerinde yer yer zedeler görülen şahide ve sandûka likenlerle kaplıdır.

Sandûka 1.80 X 0.56 X 0.17 m.; şahide 1.92 X 0.59 X 0.21 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne boydan boya mihrap şeklinde bir niş motifi oyulmuş, yan yüzlerine de tezyinî niş dizileri işlenmiştir. Sandûka yarı yarıya toprağa gömülü olduğu için nişleri dolduran *rûmî* tezyinat seçilememektedir.

Şahidenin ön yüzünde, üstte, uçları *rûmî* kıvrımları ile nihayetlenen düz satıhlı şeritlerin teşkil ettiği, *örgülü kûfî*den mülhem girift bir desen yer almaktadır. Örgülerin aralarındaki boşlukları *rûmî* kıvrımları doldurmaktadır. *Rûmî*ler burada şeritlerle aynı seviyede olmakla beraber, yine de esas deseni belirtmeğe yarayan bir fon mahiyetindedir.

Alınlık panosunun altında, düz silmelerin çerçevelediği sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe işlek ve güzel bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış, harflerin araları dik ve derin oyulmuş ve bir dantela gibi işlenmiş olan ince *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur.

"Muhammed b. Veys'in eseri" عمل محمد بن ويس

Kitabenin altında, aralarında *rûmî* kıvrımlarının dolaştırıldığı okunaklı bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış olan *Âli İmran Sûresi*nin 18. Âyetinin bir bordür gibi kuşattığı mihraplı büyük bir pano mevcuttur. Bu bordürün içinde, filigran tarzında işlenmiş ikinci bir bordür sivri kemerli nişi çevreler. Kemer köşelikleri *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur. Nişin içini oniki kollu iki *yıldız*dan üreyen, örgülü, değişik bir *geometrik ağ* kaplamaktadır. *Yıldız*ların ortaları ve kollarının içi boş bırakılmıştır.

Şahidenin diğer yüzünde, üstte, çıkıntı teşkil eden üç sıra basit mukarnas yer almaktadır.

Dişi olarak zemine oyulmuş itinasız fakat okunaklı bir *sülüs*le yazılmış olan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilmiş olan satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır:

اللهم تعطف برحمتك ورأفتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد العاقل العالم الفاضل ملك الشعراء صاحب الخلق
محبوب الخلائق شمع مجمع ال[محتاج] 161
الى رحمة الله تعالى
سعد الدين عبد الصمد
المرحوم عزالدين
امير يوسف (بن نورالدين عمر)
الصراف توفى فى ذي الحجة
من شهور سنة خمس وعشرين (و) سبعماية

"Ey Allah! Bu mezarda yatana rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. Said, şehid, akıllı âlim, fâzıl, şairlerin meliki, ahlâk sahibi, yaratılmışların sevgilisi (şairler) meclisinin kandili, Yüce Allah'ın rahmetine (muhtac) Nuru'd-Dîn Ömer es-Sarrafoğlu, merhum İzzu'd-Dîn Emîr Yusufoğlu Sadu'd-Dîn Abdu's-Samed 725 yılının Zilhicce ayında (Kasım 1325) vefat etmiştir."

75 — Kitabesi okunamayan şahideli lâhid (326. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Tahtı Süleyman Mezarlığı*nda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûkanın yarıdan fazlası toprağa gömülüdür. Şahidenin her iki yüzü de yer yer aşınmış ve bozulmuştur. Henüz likenleri temizlenmemiştir.

Sandûka 210 X 0.72 X 0.13 m.; şahide 1.77 X 0.68 X 0.30 m. ölçüsündedir.

Bu lâhid sanatkârın üçüncü derecede bir eseri olmakla beraber, taşıdığı imza kitabesinin mahiyeti bakımından mühimdir.

Şahidenin dış yüzü *zencirek*li bir silme ile çerçevelenmiştir. Alınlık panosunda, uçları *rûmî* kıvrımları ile nihayetlenen yivli şeritlerin teşkil ettiği, *örgülü kûfî*den mülhem girift bir desen yer almaktadır. Örgülerin aralarındaki boşlukları *rûmî* kıvrımları doldurmaktadır. *Rûmî*ler burada şeritlerle aynı seviyede olmakla beraber, yine de esas deseni belirtmeğe yarayan bir fon mahiyetindedir.

Alınlık panosunun altında, *zencirek*li bir silmenin çerçevelediği sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Silmeler kitabeliğin ortasında dönerek bir *madalyon* teşkil etmekte ve kitabeyi üçe bölmektedirler. Kitabe içerlek bir zemin üzerine kötü bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır.

"Esed'in *gulamı* Hâvend b. Bergî'nin eseri." عمل هاوند بن بركى غلام اسد

Kitâbede ''*Hâvend*'' kelimesi harfinden sonra konulmadan yazılmıştır. Sanatkârın daha sonraki eserlerinde bulunan sanatkâr kitâbesinde bu mevcuttur.

Sanatkâr kitabesinin altında enli bir *rûmî* suyun kuşattığı dikdörtgen, büyük bir pano mevcuttur. Bu panonun içini sivri kemerli bir niş motifi doldurmaktadır. Nişin aşınmış ve bozulmuş olan içinde iri *palmet* ve *nar* (?) motifleri yer almaktadır. Bu barok motiflerin üzerleri *rûmî*lerle süslenmiş veya filigran tarzında işlenmiştir.

Şahidenin kısmen toprağa gömülü olan eteğinde taşkın sivri kemerli üç niş motifi sıralanmaktadır. İçlerini ve aralarındaki boşlukları *rûmî*lerin doldurduğu bu nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı yarım *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların yivli bir şerit halinde uzayan sapları teşkil etmektedir.

Bütün cephede işçilik itinasız ve kabadır.

Şahidenin iç tarafında, çıkıntı teşkil eden alınlık panosunda, karakterini tamamen kaybederek uçları dilimli ve kıvrımlı bir kemer şeklini almış olan stilize bir *ejder* motifi yer almaktadır. Kemerin üstü, köşelikleri ve çerçevelediği sâha yoğun *rûmî ağları* ile kaplanmıştır.

*Sülüs*le kabartma olarak yazılmış olan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak alınlık panosunun altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilen satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır. Fakat aşınmış ve likenle kaplanmış olduğu için okunamamıştır. Yalnız, tarihi ihtiva eden ve dişi olarak oyulmuş bulunan son iki satır seçilebilmektedir.

....

تسعين

وسبعماية

altıyüz doksan ... (129?) (yılında)

Sanatkârın imza kitabesinde adını zikrettiği ustası E s e d , bu tarihlerde de eserler vermiş olan E s e d b. E y y u b'dan başkası değildir. Bu şahidenin tezyinatında da onun tesirini görmekteyiz.

76 — N u r u ' d - D î n E b i ' l - H a s a n b. H a c ı Ş e m s u ' d - D î n M u h a m m e d b. E b i ' l - H a s a n G a z î e l - G a l a t î ' n i n ş a h i d e l i l â h d i (327-331. res.)

İyi cins tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının Kadılar Mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu muhteşem lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Lâhid bütünüyle iyi vaziyettedir. Sandûka kısmen toprağa gömülüdür. Şahidenin iki yüzünü tamamen kaplayan likenler temizlenmiştir.

Sandûka 3.17 X 0.97 X 0.38 m.; şahide 3.52 X 0.97 X 0.35 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üç yan yüzünde, diğer örneklerde de (Kat. No. 63) gördüğümüz, içleri ve kemer köşelikleri *rûmî*lerle doldurulmuş tezyinî niş dizileri bulunmaktadır.

Şahidenin dış yüzünde, üstte, keskin profilli dört sıra mukarnas yer almaktadır. Bazı dilimlerin üzeri süslenmiştir.

Alınlığın altında taşkın sivri kemerli beş tezyini nişten meydana gelen bir pano bulunmaktadır. Nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı yarım *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların ince, düz bir şerit halinde uzayan ve birbirlerine dolaşarak örgüler meydana getiren sapları teşkil etmektedir. Nişlerin içlerini ve köşeliklerini ince ince işlenmiş tomurcuklu *rûmî ağları* doldurmaktadır. Yalnız ortadaki nişin içinde, *rûmî*lerin arasında bir *kandil* motifi görülmektedir.

Bu panonun altında *zencirek*li silmelerle çerçevelenmiş olan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabeliğin ortasında yivli iki ince şerit birbirlerine dolaşarak bir örgü motifi meydana getirmekte ve kitabeyi ikiye bölmektedir. Kitabe, ince ve sık *rûmî* kıvrımlarının teşkil ettiği zemin üzerine *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır:

"H a v e n d b. B e r g î 'nin eseri" عمل هاوند بن بركى

Derinde kalan ince ve sık *rûmî ağı* ile üstte yer alan iri ve kabartma yazı arasındaki tezat, kitabeye dikkati üzerine çeken plâstik bir görünüş kazandırmaktadır.

Kitabenin altında bütün zemini kaplayan ince ve sık *rûmî ağların* üzerinde uçları *rûmî* kıvrımları ile nihayetlenen ince şeritlerin meydana getirdiği, *örgülü kûfî*den mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano daha mevcuttur.

Daha altta, aralarına seyrek olarak *rûmî* kıvrımlarının serpiştirildiği itinalı bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan Âyetu'l-Kürsî'nin baş kısmının bir bordür hâlinde kuşattığı nişli bir pano yer almaktadır. Bu bordürün içinde, filigran tarzında işlenmiş ikinci bir bordür sivri kemerli nişi çevreler. Kemer köşelikleri yoğun *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur. Nişin içinde, bütün zemini örten ince ve sık *rûmî* tabakalarının üstünde, yuvarlak profilli ince şeritlerin meydana getirdiği on kollu iki *yıldız*dan üreyen girift bir *geometrik ağ* yer almaktadır.

Şahidenin eteğinde taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı yarım *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz bir şerit hâlinde uzayan sapları teşkil etmektedir. Nişlerin içleri ve köşelikleri tomurcuklu *rûmî*lerle doldurulmuştur. Ortadaki iki nişte, *rûmî*lerin arasında birer *kandil* motifi görülmektedir. Bu panoda bütün motiflerin sathı düz olarak kesilmiştir. Bütün cephede oygular dik ve derin, işçilik itinalı ve temizdir.

Şahidenin arka yüzünde, yukarda, yine dört sıra mukarnas bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının içleri *istiridye* motifi ile süslenmiştir.

Sade ve güzel bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan beş satırda devam ederek tamamlanmaktadır. Sondan dört satır tarih kısmını teşkil etmektedir.

انتقل الشاب السعيد الشهيد الصدر الاجل المحترم العاقل القصير العمر بشابه المفارق من اولاده واحبابه المحسور من اصدقائه
وأنسابه المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى وعفوه وغفرانه نورالدين ابو الحسن ابن الاجل الحاج شمس الدين محمد بن
ابى الحسن غازي الغلطي الدنيا مزرعة الآخرة رحمة الله

فى اواسط شهر

ربيع اول سنة اربع

عشر وسبعماية

انس الله وحشته و

محاذ توبه

غفرالله لمن حضر على هذه

التربة وقرأ فاتحة

(و) الكلتاب قل هو الله احد

"Şabb (Terimler ced. bk.), said, şehid, sadru'l-ecell (Terimler ced. bk.), muhterem, akıllı, kısa ömürlü, gençliğine doymamış, çocuklarından ve dostlarından uzak, soyuna ve sevdiklerine hasret, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine, avfine ve gufranına muhtac E b i ' l - H a s a n G a z î e l - G a l a t î oğlu yüce H a c ı Ş e m s u ' d - D î n M u h a m m e d oğlu N u r u ' d - D î n E b i ' l - H a s a n dünya ahîretin bir tarlasıdır, Allah ona rahmet etsin -714 yılının Rebiülevvel ayında (Haziran 1314) göçmüştür."

Kitabenin altındaki kabartma olarak işlenmiş bir satırla bunun altındaki dişi olarak yazılmış satırlar bir duayı ihtiva etmektedir:

"Allah onun yalnızlığını gidersin."
"Allah günahlarını afvetsin."
"Bu türbeye gelip ona Fatiha ve
"İhlas okuyanların hepsini Allah afvetsin."

Daha altta zemine oyulmuş dikdörtgen bir sâha üzerinde iri *rûmî* yaprak ve tomurcuklarından müteşekkil bir pano yerleştirilmiştir.

H â v e n d b. B e r g î 'nin bu eseri *Meydanlık Kabristanında* bulunan şahidelerin en büyüğü, en muhteşemidir.

77 — E b u M u h a m m e d Y u s u f b. Z e y n u ' d - D î n S a l i h b. E b i ' l - K a s ı m ' ı n ş a h i d e l i l â h d i (332. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının Kadılar Mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Likenleri kısmen temizletilmiş olan şahidenin iç tarafında üçte bir kısmı tamamen bozulmuş, sandûkanın da güney yüzü aşınmıştır.

Sandûka 2.04 X 0.74 X 0.34 m.; şahide 2.43 X 0.745 X 0.255 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünün alınlığında uçları *rûmî* kıvrımları ile nihayetlenen, bazıları düz satıhlı, bazıları yivli şeritlerin teşkil ettiği, *örgülü kûfî*den mülhem girift bir desen yer almaktadır. Örgülerin aralarındaki boşlukları *rûmî* kıvrımları doldurmaktadır. *Rûmî*ler burada şeritlerle aynı hizada olmakla beraber, yine de esas deseni belirtmeye yarayan bir fon mahiyetindedir.

Alınlık panosunun altında düz silmelerin çerçevelediği sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe kaba bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış, harflerin araları dik ve derin oyulan *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur.

"H a v e n d b. B e r g î 'nin eseri" عمل هاوند بن برکی

Kitabenin altında, aralarında sık *rûmî* kıvrımlarının dolaştırıldığı işlek bir *sülüs*le yazılmış olan *Âli İmran Sûresi*nin 18. Âyetinin bir bordür gibi kuşattığı sivri kemerli büyük bir niş motifi yer almaktadır. Bordürün iç silmesi, üzeri kısmen filigran tarzında işlenmiş olan enli bir şerit hâlindedir. Kemer köşelikleri *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur. Nişin içini tomurcuklu iri bir *rûmî ağı* kaplamaktadır. Biri altta, diğeri üstte olmak üzere bu *ağın* arasına iki *kandil* motifi yerleştirilmiştir.

Şahidenin eteğinde taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini yarım *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz bir şerit hâlinde uzayan sapları teşkil etmektedir. Nişlerin içleri ve köşelikleri tomurcuklu *rûmî*lerle doldurulmuştur. Ortadaki iki nişte *rûmî*lerin arasında küçük birer *kandil* motifi görülmektedir.

Bütün cephede oygular dik ve derin, işçilik itinalıdır.

Şahidenin arka yüzü, tamamen, burada gömülü olan şahsın hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabeye tahsis olunmuştur. Dişi olarak oyulan ve basit bir *sülüs*le yazılmış olan kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak taşı üç yandan bir bordür hâlinde kuşattıktan

sonra, bu çerçevenin içindeki satırlarda devam eder. Kitabenin, tarihi ihtiva eden son kısmı bozulmuştur. Burada ancak yüzler ve onlar hanesi güçlükle seçilebilmektedir.

(هذا قبر) الامام العالم الفاضل الكامل الوارع المنقى المحسن المنصف مبين الحلال عن الحرام محى السنة صدر الشريعة
قامع البدع والهوى
شرف الملة والدين حجة
الاسلام والمسلم
ابو يوسف ابن ا
لمولى الامام قاضى
القضاة زين الدين
صالح بن ابى القاسم
انتقل الى رحمه الله
..... عشر وسبعماية

"(Bu kabir) E b u ' l - K a s ı m oğlu mevlâ, imam, kadiu'l-kudad Z e y n u ' d - D î n S a l i h oğlu imam, âlim, fazıl, kâmil, vâri' (Terimler ced. bk.), üstün vasıflı, Allah'tan korkan, iyilik eden, helâl ile haramı ayıran, sünneti ihya eden, şeriatın başı, bid'atlerin ve (dünyevî) arzuların düşmanı, dinin ve milletin şerefi, İslâmın ve müslümanların hücceti (Terimler ced. bk.) E b u M u h a m m e d Y u s u f 'undur. 71? (131?) (yılında) Allah'ın rahmetine intikal etmiştir."

Kitabenin altındaki sâha tamamen harap olduğu için burada evvelce neyin bulunduğunu anlamaya imkân yoktur.

Birler hanesi okunamadığı için tarihi kesin olarak tesbit edilemeyen eserin 710-715 H. yılları arasında yapıldığını tahmin ediyoruz.

78 — Ş e r e f u ' d - D î n O s m a n b. M u h a m m e d B a h a u ' d - D î n Ö m e r b. M e r h u m A b d u ' l - V e h h a b ' ı n ş a h i d e l i l â h i d i (333-334. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Kısmen toprağa gömülü olan sandûka yer yer aşınmıştır. Likenleri temizletilmiş olan şahidenin her iki tarafında, bilhassa dış yüzünde aşınmış ve kopmuş kısımlar mevcuttur.

Sandûka 2.22 X 0.76 X 0.17 m.; şahide 2.10 X 0.60 X 0.20 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, alınlıkta, boş yer bırakılmaksızın zemini kaplayan ince ve sık *rûmî ağları*nın üzerinde, *geometrik* olarak düzenlenen üstleri taramalı *palmet* yaprakları ile onların yivli bir şerit hâlinde uzayarak köşeli ve yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra uçları yine *rûmî* yaprakları ile nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derece yoğun bir kompozisyon yer almaktadır.

Daha altta, alınlık panosunda *zencirek*li bir silme ile ayrılan ve ince, sık *rûmî*lerle kaplı bir zemin üzerinde, düz satıhlı ince şeritlerin meydana getirdiği *örgülü kûfî*den mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano bulunmaktadır.

Yukarıdan aşağıya doğru üçüncü panoyu *zencirek*li bir çerçeve içine alınmış olan sanatkâr kitabesi teşkil etmektedir. Kitabe, ince ve sık bir *rûmî* ağının kapladığı zemin üzerine kaba bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır:

"H â v e n d b. B e r g î 'nin eseri" عمل هاوند بن بركى

Derinde kalan ince ve yoğun *rûmî ağları* ile üstte yer alan iri harfli kabartma yazı arasındaki tezat, kitabeye daha belirli bir görünüş kazandırmaktadır.

Şahidenin orta kısmını, ince ve sık *rûmî*lerin kapladığı bir zemin üzerine kaba bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan *Âyetu'l-Kürsî*'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini dik ve derin oyulmuş, sık *rûmî*ler doldurmaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka bir de *rûmî*li ince bir bordürle çevrelenmiştir. Alt kısmı tamamen bozulmuş olan nişin içi, düz satıhlı ince şeritlenmiştir. Alt kısmı tamamen bozulmuş olan nişin içi, düz satıhlı ince şeritlerin ördüğü sekiz köşeli *yıldız*lardan üreyen *geometrik* bir *ağ* ile kaplanmıştır. Zeminde *yıldız*ların ortaları, kollarının içi ve araları *rûmî*lerle doldurulmuştur.

Şahidenin aşınmış ve bozulmuş olan eteğinde taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. İçleri ve köşelikleri *rûmî*lerle süslü olan nişlerin kemerlerini yarım *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz şeritleri hâline dönen ve birbirine ilmiklenerek uzanan sapları teşkil etmektedir.

Şahidenin iç tarafında yukarıda iki sıra mukarnas mevcuttur. Üst sıradakilerin üzeri ince *rûmî*lerle bir etek danteli gibi işlenmiştir. Kaba bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan ve gömülü olan şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve çerçeve içine yerleştirilen altı satırda devam etmektedir. Tarihi ihtiva eden son iki satır aşınmıştır:

اللهم تطف برحمتك على ساكن هذا اللهد السعيد الشهيد الشاب قصير العمر المرحوم المغفور المحتاج الى رحمة الله تعالى
و غفرانه شرف الدين عثمان بن الصدر الاجل (محمد)
بها الدين عمر
بن المرحوم عبد
الوهاب انتقل
من الدنيا الآ
خرة ....
.... سبعماية

"Ey Allah! Bu kabirde yatana rahmetin ve şefkatinle yardım et. Merhum A b d u ' l - V e h h a b oğlu, s a d r u ' l - e c e l l M u h a m m e d B a h a u ' d - D î n Ö m e r oğlu said, şehid, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, merhum, mağfur, Yüce Allah'ın rahmetine ve afvine muhtac Ş e r e f u ' d - D î n O s m a n 7?? (13??) yılının... ayında dünyadan âhirete göçmüştür."

Kitabenin altındaki boşluğa sivri kemerli bir niş motifi yerleştirilmiştir. Nişin bozulmuş olan içinde iri bir *palmet* ile bir *rozet* görülmektedir.

H â v e n d b. B e r g î 'nin bu eserinin tarihini kesin olarak tesbit edemiyoruz. Fakat 690/1291-717)1317 tarihleri arasındaki diğer eserleri ile mukayese edildiği zaman bu şahidenin 1310-1315 yılları arasında yapıldığı ileri sürülebilir.

79 — R a z ı u ' d - D î n M u h a m m e d b. M e r h u m Ö m e r u ' d - D î n E b u B e k r ' i n ş a h i d e l i l â h d i (335-337. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanı*nın güney-batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Güney yan taşı biraz açılmış bulunan sandûkanın toprak altında kalan kısmı meydana çıkarılmış; toprak üstünde kalan kısmı da her tarafını kalın bir tabaka hâlinde kaplayan likenden mümkün olabildiği kadar temizlenmiştir. Ön yüzünde aşınmalar ve zedeler göze çarpan şahide de likenlerden temizlenmiştir.

Sandûka 2.42 X 0.68 X 0.42 m.; şahide 2.64 X 0.68 X 0.25 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzlerinde üst ve yan kenarları enli bir *rûmî* şerit kuşatmaktadır. Bu çerçevenin içinde ince *rûmî ağları*ndan bir zemin üzerinde, birbirine paralel dört kalın silmenin üç sıra üzerinde teşkil ettiği küçük ve büyük *madalyon*lar sıralanmaktadır. Bunların içlerinde ve aralarındaki boşluklarda zemini örten küçük *rûmî* kıvrımları görülür. H â v e n d b. B e r g î 'nin 1310-1315 yılları arasında yapılmış olan eseri (Kat. No. 78) örnek alınarak geliştirilmiştir. Bütün sâha çift katlı olarak işlenmiştir. Zemin, hiç boş yer bırakılmaksızın, son derece ince ve sık *rûmî* kıvrımlarının dokuduğu bir ağ ile bir tabaka hâlinde örtülmüştür. Bu zemin üzerinde beş pano yer almaktadır.

Alınlıkta, boş yer bırakmaksızın bütün zemini kaplayan çok ince ve sık *rûmî ağları*nın üzerinde, *geometrik* olarak düzenlenen, üstleri taramalı *palmet* yapraklarının ve onların yivli ve *zencirek*li bir şerit hâlinde uzayarak köşeli ve yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra yine *rûmî* yaprakları hâlini alan uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derecede yoğun bir kompozisyon yer almaktadır.

Bu panonun altında *zencirek*li silmelerle çerçevelenen ve işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır.

"E s e d b. H â v e n d 'in eseri" عمل اسد بن هاوند

Derinde kalan ince ve sık *rûmî ağı* ile üstte yer alan kalın ve aralıklı yazı arasındaki tezat, kitabeye, dikkati derhal üzerine çeken plâstik bir görünüş kazandırmaktadır.

Kitabenin altında, yuvarlak satıhlı ince şeritlerin meydana getirdiği *örgülü kûfî*den mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano daha bulunmaktadır.

Şahidenin orta kısmını, ince ve yoğun *rûmî*lerin teşkil ettiği zemin üzerine işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan *Âyetu'l-Kürsî*'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini zemindekiler ince, sık ve yoğun, üsttekiler iri ve seyrek olmak üzere iki katlı işlenmiş *rûmî*ler kaplamaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de örgülü, ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içinde, bütün zemin, örten *rûmî* tabakasının üstünde, yuvarlak satıhlı ince çukurların meydana getirdiği sekiz köşeli *yıldız*lardan üreyen *geometrik* bir *ağ* yer almaktadır.

Şahidenin eteğinde, içleri yoğun *rûmî ağları* ile doldurulmuş olan sivri taşkın kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini yarım *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz şerit haline dönen sapları teşkil etmekte; bu şeritler ortalarda birbirine dolanarak örgüler vücuda getirmektedir.

Şahidenin iç tarafında, alınlıkta, dört sıra mukarnas yer almaktadır. Mukarnasların içleri yuvalı olarak oyulduğu gibi bazı parçaların ve bu çıkıntıyı şahidenin sathına bağlayan dilimlerin üzeri *rûmî* örgüleri ile süslenmiştir.

*Sülüs*le kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak, mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen altı satırda devam ederek tamamlanmaktadır. Son iki satır tarihi ihtiva etmektedir. En alttaki satır dişi olarak yazılmıştır.

هذه روضة السعيد الشهيد الشاب الاجل المحترم المحبوب الخلائق القصير العمر المنفص عن شبابه المحتاج الى رحمة الله
تعالى وغفرانه وامتنانه .... حياته
المرحوم المقرى
رضى الدين محمد
ابن المرحوم عمرا
لدين ابوبكر توفى
فى شهر رجب سنة عشرين
وسبعماية

"Bu kabir, merhum Ö m e r u ' d - D î n E b u B e k r oğlu said, şehid, yüce, şabb (Terimler ced. bk.), muhterem, herkesin sevgilisi, kısa ömürlü, gençliğine doymamış, Yüce Allah'ın rahmet ve afvıne muhtaç, hayatını ..., merhum, (Kur'anı) çok okuyan, R a z ı u ' d - D î n M u h a m m e d 'indir. 720 yılının Receb ayında (Ağustos 1320) vefat etmiştir."

Kitabenin altında kalan boşluğu örgülü bir bordürle çerçevelenniş sivri kemerli tezyinî bir niş doldurmaktadır. Zemini ince ince işlenmiş *rûmî ağları* ile kaplı olan nişin alınlık tablasına oniki kollu bir *yıldız*; bir silme ile ayrılmış olan alt kısmına da iri *palmet* yapraklarından meydana gelen bir örgü yerleştirilmiştir. Bu tarzda birbirine eklenen *yıldız-rûmî* kompozisyonu bu sanatkâr için bir özellik teşkil etmektedir.

80 — M a h m u d b. Ş e r e f u ' d - D î n Y u s u f b. Z e y n u ' d - D î n S a l i h ' i n ş a h i d e l i l â h d i (338-341. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının Kadılar Mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûkanın açılan yan kenarlarından biri yan yatmış, diğeri yere kapanmıştır. Likenleri temizletilmiş olan şahide çok iyi durumdadır.

Sandûka 3.00 X 0.84 X 0.47 m.; şahide 3.30 X 0.86 X 0.29 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde üstte, uçları *rûmî* kıvrımları ile nihayetlenen düz satıhlı şeritlerin teşkil ettiği *örgülü kûfî*den mülhem girift bir desen yer almaktadır. Örgülerin aralarındaki boşlukları dantela gibi sık ve ince işlenmiş *rûmî* kıvrımları doldurmaktadır. Bu *rûmî ağı* burada şeritlerle aynı hizada olmakla beraber, yine de esas deseni belirtmeğe yarayan bir fon mahiyetindedir.

Alınlık panosunun altında düz silmelerin çerçevelediği sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe işlek ve güzel bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış, harflerin araları ince ve sık *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur.

"Ü s t a d H â v e n d 'in oğlu E s e d 'in eseri" عمل اسد بن استاد هاوند

Kitabenin altında, ince bir *rûmî ağı*nın ortasında uçları *rûmî* kıvrımları ile nihayetlenen ince şeritlerin teşkil ettiği çeşitli örgüleri ihtiva eden bir pano daha yer almaktadır. Tezyinat o kadar sık ve yoğun, oygu o kadar incedir ki birbiri içine girmiş motifleri ayırt etmek mümkün olmamaktadır.

Daha altta, harflerin aralarına *rûmî* kıvrımlarının yerleştirildiği güzel ve işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan *Âyetu'l-Kürsî*'nin bir bordür hâlinde kuşattığı sivri kemerli büyük bir niş motifi bulunmaktadır. Bu tezyinî niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka bir de filigran tarzında işlenmiş ikinci bir bordürle çevrelenmiştir. Kemer köşeliklerini yoğun *rûmî* kıvrımları doldurmaktadır. Nişin içini düz satıhlı şeritlerin ördüğü oniki köşeli iki büyük *yıldız*dan üreyen girift bir *geometrik ağ* kaplamaktadır. *Yıldız*ların ortaları ve kollarının içi çok ince olarak işlenmiş *rûmî* motifleri ile doldurulmuştur.

Şahidenin eteğinde taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı yarım *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz bir şerit hâlinde uzayan sapları teşkil etmektedir. Nişlerin köşelikleri ince *rûmî*lerle, içleri küçük birer *kandil* motifini saran tomurcuklu *rûmî ağları* ile süslenmiştir.

Bütün cephede oygular düz satıhlı, dik ve derin; işçilik çok itinalıdır. Tezyinattaki yoğunluk, *rûmî*lerle *geometrik* örgülerin kaynaşması, panoların oya gibi işlenişi ve küçük satıhlar üzerinde ışık-gölge kontrastının temini bu eserin özelliğini teşkil etmektedir.

Şahidenin iç tarafında, yukarıda üç sıra mukarnas görülmektedir. Sade ve güzel bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan *Âyetu'l-Kürsî*'nin bir bordür hâlinde kuşattığı sivri kemerli yazılan ve adına bu muhteşem lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan on satırda devam ederek tamamlanmaktadır.

اللهم تعطف برحمتك و رأفتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد المولى الامام العالم الفاضل الكامل الحسيب النسيب
المغصف المحسن الوارع
البارع المتدين المنقى المرحوم
قاضى القضاة والحكام
مبين الحلال عن الحرام
حجة الحق المحتاج الى
رحمة الله تعالى فخر المللة
والدين محمود بن المرحوم
شرف الدين يوسف ابن المغفور القاضى
(زين) الدين صالح طاب ثراهم
انتقل من الدنيا الى الرخرة
فى شهر صفر من شهور سنة
احدى و عشرين وستماية

"Eh Allah! Bu mezarda yatana rahmetin ve şefkatinle muamele eyle. Mağfur kadı Z e y n u ' d - D î n S a l i h oğlu merhum Ş e r e f u ' d - D î n Y u s u f oğlu said, şehid, mev-

lâ, âlim, fâzıl, kâmil, itibarlı, soylu, iyilik eden, üstün insan, takva sahibi, dinine baplı, Allah'tan korkan, merhum, kadıların ve hüküm verenlerin başı, haram ve helâli ayıran, hakkın örneği, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac dinin ve milletin iftiharı M a h m u d -toprağı ve kabri temiz olsun- dünyadan âhirete 721 yılının Safer ayında (Mart 1321) göçtü."

Kitabenin altındaki dişi olarak yazılmış iki satır tam okunamayan bir duayı ihtiva etmektedir.

Bu lâhid *Meydanlık Kabristanın*daki en ihtişamlı, en güzel eserlerden birisidir.

81 — N a s ı r u ' d - D î n B e s s a s î b. A s î l b. H a c ı A l i ' n i n ş a h i d e l i l â h d i (342-344. res.).

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Şahide yana meyletmiştir. Bütün lâhdin likenleri temizlenmiştir.

Sandûka 2.00 X 0.60 X 0.38 m.; şahide 0.32 X 0.59 X 0.23 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne, içinde iki *rozet* bulunan karşılıklı iki başlı bir niş motifi işlenmiştir. Yan yüzlerinde *rûmî*lerle kaplı bir zemin üzerinde boydan boya uzanan kalın silmeler, belirli aralıklarla, üst ve alt kenarlarda küçük, ortada iç içe bir büyük bir küçük *madalyon*lar teşkil etmektedir.

Şahidenin iç yüzü, yine aynı sanatkârın bir eseri olan 720/1320 tarihli lâhdin (Kat. No. 79) şahidesinin daha az emekli, biraz daha kaba bir örneği gibidir. Alınlıkta, boş yer bırakmaksızın zemini kaplayan ince ve sık *rûmî ağlarının* üzerinde, *geometrik* olarak düzenlenen üstleri taramalı *palmet* yaprakları ile onların yivli bir şerit hâlinde uzayarak köşeli ve yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra yine *rûmî* filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derece yoğun bir kompozisyon yer almaktadır.

Alınlık panosunun altında, yine bütün zemini bir tabaka hâlinde kaplayan ince ve sık *rûmî ağlarının* üzerinde düz satıhlı ince şeritlerin meydana getirdiği, *örgülü kûfî*den mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden dantelâ gibi bir pano daha mevcuttur.

Daha altta düz silmelerle çerçevelenen sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe bir *rûmî ağın* teşkil ettiği zemin üzerine işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır.

"E s e d b. H â v e n d 'in eseri" عمل أسد بن هاوند

Kitabe, derinde kalan ince ve sık *rûmî* zeminin üzerinde plâstik olarak belirmektedir.

Şahidenin arka kısmını sık *rûmî* kıvrımlarının örttüğü bir zemin üzerinde iri ve işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan *Âyetu'l-Kürsî*'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı büyük bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini, zemindekiler daha küçük ve daha sık, üsttekiler daha iri ve aralıklı olmak üzere iki katlı işlenmiş *rûmî*ler doldurmaktadır. Motifler düz satıhlı ve sadedir. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de düğmeli şeritlerle *geometrik* olarak örülmüş ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içini, yuvarlak profilli ince şeritlerle örülen ve herbiri sekizgen bir çerçeve içine alınmış olan sekiz köşeli *yıldız*lardan üreyen *geometrik* bir *ağ* kaplamaktadır. Zeminde, *yıldız*ların ortalarında ve kollarının içinde birer *rûmî* tomurcuğu mevcuttur.

Şahidenin eteğinde, bir kısmı toprağa gömülü olan taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. İçleri ve köşelikleri *rûmî*lerle doldurulmuş olan nişlerin kemerlerini yarım

palmet yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz şeritler haline dönen ve birbirine ilmiklenerek uzanan sapları teşkil etmektedir.

Şahidenin iç tarafında, üstte, iki sıra mukarnas yer almaktadır. İşlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan ve gömülü olan şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen beş satırda devam ederek tamamlanmaktadır. En altta, zemine dişi olarak oyulmuş olan son iki satır tarihi ihtiva etmektedir.

.... السعيد الشهيد المقرى الحافظ كلام الله صاحب الخلوق وطيب الالحان محبوب الخلائق وعندليب الزمان المحتاج
الى رحمة الله تعالى

ناصرالدين البساسى
ابن اصيل بن الحاجى
جى على توفى فى
شهر شوال سنة
احدى وعشرين وسبعماية

"(Bu kabir) H a c ı A l i oğlu A s î l oğlu said, şehid, çok okuyan, *Kur'an*'ın hâfızı, ahlâk sahibi, güzel sesli, yaratılmışların sevgilisi zamanın bülbülü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac N a s ı r u ' d - D î n B a s s a s î 'nindir. 721 yılının Şevval ayında (Kasım 1321) vefat etmiştir."

Kitabenin altında kalan boşluk, sivri kemerli büyük bir niş motifi ile doldurulmultur. Nişin alınlık tablasında sekiz kollu bir *yıldız*; bir silme ile ayrılmış olan alt kısmına da iri tomurcuklardan ve *palmet* yapraklarından meydana gelen bir örgü yerleştirilmiştir. Bu tarzda birbirine eklenen *yıldız-rûmî* kompozisyonu bu sanatkâr için bir özellik teşkil etmektedir.

82 — K e b b i r e H a t u n ' u n ş a h i d e l i l â h d i (345-346. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Likenleri kısmen temizletilmiş olan şahidenin alt kısımları biraz aşınmıştır.

Sandûka 2.16 X 0.75 X 0.30 m.; şahide 2.48 X 0.70 X 0.23 m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünde de, üstte boş yer bırakmaksızın zemini kaplayan ince ve yoğun *rûmî ağlarının* üzerinde, *geometrik* olarak düzenlenen, üstleri taramalı *palmet* yaprakları ile onların yivli bir şerit hâlinde uzayarak köşeli ve yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra yine *rûmî* filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derecede yoğun bir kompozisyon yer almaktadır.

Alınlık panosunun altında düz silmelerle çerçevelenen sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe alınlık panosundaki gibi ince ve sık bir *rûmî* ağının kapladığı zemin üzerine *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır:

"Ü s t a d H â v e n d 'in oğlu E s e d 'in eseri" عمل اسد بن استاد هاوند

Derinde kalan ince ve yoğun *rûmî ağları* ile üstte yer alan iri ve kabartma yazı arasındaki tezat, kitabeye, dikkati üzerine çeken plâstik bir görünüş kazandırmaktadır.

Şahidenin orta kısmını, kitabedeki gibi ince ve sık *rûmî* örgülerinin dolaştırıldığı bir zemin üzerine iri bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan *Âyetu'l-Kürsî*'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı büyük bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini dik ve derin oyulmuş *rûmî*ler doldurmaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de *geometrik örgülü* ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içini, bütün zemini örten ince ve yoğun *rûmî* tabakasının üstünde ince şeritlerin örttüğü oniki kollu *yıldız*ların teşkil ettiği *geometrik* bir *ağ* kaplamaktadır. *Yıldız*ların ortaları *petek* tarzında işlenmiştir.

Şahidenin eteğinde içleri ve köşelikleri tomurcuklu *rûmî*lerle süslenmiş olan taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır.

Şahidenin iç tarafında yukarıda zengin profilli üç sıra mukarnas yer almaktadır. İri ve sade bir *sülüsle* kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatma ve bu çerçeve içine yerleştirilen dört satırda devam ederek tamamlanmaktadır.

هذه تربة السعيدة الشهيدة لمرحومة المحتاجة الى رحمة الله تعالى وغفرانه ورضوانه كبره خاتون بنت المرحوم شرف الدين
عثمان توفى
فى شهر ذى
الحجة سنة سبع
وعشرين وسبعمايه

"Bu kabir Ş e r e f u ' d - D î n O s m a n'ın kızı, saide, şehide, merhume, Yüce Allah'ın rahmetine, afvine ve cennetine muhtac K e b b i r e H a t u n'undur. 727 yılının Zilhicce ayında 8 Ekim 1327) ölmüştür."

Kitabenin aşınmış olan altındaki boşlukta, içleri *rûmî*lerle doldurulmuş sivri kemerli üç niş motif görülmektedir.

83 — M î r a n b. H a c ı M î r H ü s e y n e l - H a c c a r (e)'n i n ş a h i d e l i l â h d i (347-348. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir.

Lâhdin muhtelif kısımları aşınmış, bozulmuş ve likenlerle kaplanmıştır.

Sandûka 2.11 X 0.70 X 0.42 m.; şahide 1.94 X 0.68 X 0.24 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın iki yanında sekizer sağır kemer sıralanmaktadır. Kemer sıralarının yukarısına ince bir *rûmî* bordür işlenmiştir.

Şahidenin dış yüzü *zencirekli* bir silme ile kuşatılmıştır. Alınlıkta, taşkın sivri kemerli dört tezyinî nişten ibaret bir pano yer almaktadır. Nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı yarım *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların yivli birer şerit halinde uzayan ve birbirlerine dolanarak örgüler teşkil eden sapları meydana getirmektedir. Nişlerin içleri ve köşelikleri dik ve derin oyulmuş ince *rûmî ağları* ile kaplanmıştır.

Alınlık panosunun altında örgülü silmelerle çerçevelenmiş olan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, ince ve sık olarak işlenmiş düğümlü *rûmî* kıvrımlarının teşkil ettiği zemin üzerine itinalı bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır.

"C u m ' a 'nın talebesi Y u s u f b. M î r a n'ın eseri" عمل يوسف ابن ميران شاكرد جمعه

Kitabenin altında enli bir *rûmî* suyun kuşattığı dikdörtgen, büyük bir pano mevcuttur. Bu panonun içinde *geometrik* örgülü ince bir bordürün çevrelediği sivri kemerli bir niş motifi yer almaktadır. Kemerin tepede birbirini kateden kavisleri iki yanda *rûmî*li dış bordüre kadar yatay olarak uzanmakta ve oradan aşağı dönerek nişin kemerine dayanmaktadır. Çok bozulmuş olan nişin iç kısmında, yukarıda, uçları iç bordürün üzerine taşan, sathı oya gibi ince ince işli *rûmî*lerle kaplanmış barok bir *palmet* motifi bulunmaktadır.

Şahidenin eteğinde çok küçük farklarla alınlık panosu tekrarlanmıştır.

Bütün cephede oygular dik ve derin işçilik itinalıdır.

Şahidenin iç tarafında, üstte, iki sıra mukarnas bulunmaktadır. Mukarnas sıraları şahidenin tam kenarından değili iki yanda düz birer şehit bırakarak içerden başlamaktadır. Böylece etrafı düz bırakılmış olan bir zeminden fışkıran mukarnaslar daha taşkın bir görünüş almaktadırlar. Bu değişik tarz, sanatkârın imza kitabesinde adını andığı ustası C u m 'a'nın eski bir eserinde (Kat. No. 62) görülmektedir.

Harflerinin aralarındaki ve içlerindeki boşluklar *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuş olan güzel bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatan ve bu çerçeve içine sık olarak yerleştirilen oniki satırda devam etmektedir. Tarih ibaresini de ihtiva eden son altı satır aşınmadan dolayı okunamamaktadır.

هذا (قبر السعيد) الشهيد العاقل الاستا (د) الشاب القصير العمر المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى ورضوانه ميران
ابن المرحوم
الحاج مير حسين الحجار (ه)
انتقل الى رحمة الله
تعالى وعفوه من
دار دنيا الى دار
الآخرة فى شهر ربيع الاول
من شهورسنة
....

"Bu (kabir), merhum H a c ı M î r H ü s e y n e l - H a c c a r (e) oğlu (said), şehid, akıllı, üstad, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine ve rızasına muhtac M i r a n ' ındır. ... yılının Rebiülevvel ayında dünyadan âhirete göçmüştür."

Bu taş ustası Miran, Yusuf ve Mirçe'nin babaları olabilir.

Y u s u f b. M î r a n 717/1317 tarihli eserinde ustasının adını anmamakta ve kendisinden "*Üstad*" olarak bahsetmektedir. Ustası C u m ' a 'nın bildiğimiz en geç eseri (Kat. No. 61) ise 697/1297 tarihlidir. Bu sebeple incelediğimiz lâhid bu iki tarih arasında ve muhtemelen 1300 yılı civarında yapılmış olmalıdır.

84 — N u r u ' d - D î n A h m e d b. Ş i h a b u ' d - D î n b. Y u s u f ' u n ş a h i d e l i l â h d î (349-350. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* güney-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan

müteşekkildir. Yana eğilmiş olan sandûkanın likenleri temizlenmiş, sandûkanın toprak altında kalan kısmı meydana çıkarılmıştır.

Sandûka 2.00 X 0.72 X 0.40 m; şahide 2.20 X 0.60 X 0.22 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzlerini içleri *rûmî*lerle doldurulmuş yuvarlak kemerli sekizer niş süslemektedir.

Şahidenin ön yüzünde üstte, taşkın sivri kemerli üç tezyinî nişten müteşekkil bir pano yer almaktadır. Nişlerin kemerlerini yarım *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların birer şerit hâlinde uzayan ve birbirlerine dolanarak örgüler meydana getiren sapları teşkil etmektedir. Nişlerin içleri ve köşelikleri yoğun *rûmî ağları* ile doldurulmuştur.

Alınlık panosunun altında düz silmelerle çerçevelenmiş olan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, sık *rûmî* kıvrımlarının kapladığı zemin üzerine kaba bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır.

"Y u s u f b. M î r a n'ın eseri" عمل يوسف بن ميران

İmza kitabesinin altında, uçları *rûmî* kıvrımları ile nihayetlenen ince şeritlerin meydana getirdiği, *örgülü kûfî*den mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano mevcuttur. Örgülerin aralarındaki boşlukları *rûmî* kıvrımları doldurmaktadır.

Daha altta, enli bir *rûmî* suyun kuşattığı dikdörtgen, büyük bir pano yer almaktadır. Bu panonun içinde *geometrik* örgülü ince bir bordürün çevrelediği sivri kemerli bir niş motifi bulunmaktadır. Kemerin tepede birbirini kateden kavisleri iki yanda *rûmî*li dış bordüre yatay olarak uzanmaktadır. Nişin içi iki kat kabartma ile süslenmiştir. Derin olan zemini ince ve sık *rûmî* kıvrımları kaplamaktadır. Bu zeminin üzerinde uçları nişin iç bordürüne taşan iri *palmet* ve *nar* motifleri yer almaktadır. Bu barok motiflerin üzerleri ince *rûmî*lerle süslenmiş veya filigran tarzında işlenmiştir.

Kısmen toprağa gömülmüş olan şahidenin eteğinde çok küçük farklarla alınlık panosu tekrarlanmıştır.

Bütün cephede oygular dik ve derin, işçilik itinalıdır.

Şahidenin iç tarafında, üstte, iki sıra mukarnas mevcuttur.

Aralarına seyrek olarak *rûmî* kıvrımları serpiştirilen kaba bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsiyetin hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı üç taraftan bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan kısa sekiz satırda devam etmektedir. Kitabenin son satırı bozulmuş olmakla beraber yazı seçilebilmektedir.

(هذا قبر) السعيد الشهيد المقتول قصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى وغفرانه المنقول من (الاستيما ؟)
نور الدين
احمد ابن
شهاب الدين
ابن يوسف
توفى شهر
ذو (ذى) الحجة
سنة سبع
عشرة (سبعماية)

"(Bu kabir) Y u s u f oğlu, Ş e h a b u 'd - D î n oğlu said, şehid, şabb (Terimler ced. bk.) katledilmiş, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine ve afvetine muhtac, ... den nakledilmiş N u r u 'd - D î n A h m e d 'indir. (7) 17 yılının Zilhicce ayında (Şubat 1318) vefat etmiştir."

85 — R ü k n u 'd - D î n Y u s u f b. Ş e y h E s e d u 'd - D î n E s e d 'in ş a h i d e l i l â h d i (351-352. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidesi yana eğilmiş olan lâhid, iyi durumdadır. Şahidenin likenleri temizlenmiştir.

Sandûka 1.84 X 0.53 X 0.15 m; şahide 2.02 X 0.54 X 0.19 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne boylu boyunca bir niş oyulmuştur. Yan kenarlar düz olarak bırakılmıştır.

Şahidenin dış yüzünde, üstte, uçları *rûmî* kıvrımları ile nihayetlenen ince şeritlerin meydana getirdiği *örgülü kûfî*den mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano yer almaktadır. Örgülerin aralarındaki boşlukları yoğun *rûmî* kıvrımlar doldurmaktadır.

Alınlık panosunun altında, ince silmelerle çerçevelenmiş olan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe sık *rûmî* kıvrımlarının kapladığı zemin üzerine *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır:

"Y u s u f b. M î r a n'ın eseri" عمل يوسف بن ميران

İmza kitabesinin altında enli bir sarmaşıklı suyun kuşattığı dikdörtgen, büyük bir pano yer almaktadır. Bordürü süsleyen su barok bir karakter taşımaktadır. Üzerleri taramalı kıvrık yaprakların teşkil ettiği halkaların içine yerleştirilen tomurcukların orta yaprakları, uzayıp incelerek, aksi istikamete dönük olan bir sonraki tomurcuğa sap teşkil etmektedir. Zemin dik ve derin olarak oyulmuştur. Kıvrımları ile aynı zamanda çok zengin ışık-gölge oyunlarına imkân veren bu bordür canlı, akıcı bir görünüşe sahiptir. Panonun içinde sivri kemerli bir niş yer almaktadır. Nişin üst kısmı değişik bir tarzda işlenerek sivri kemerin içine dilimli bir kemer daha yerleştirilmiş, iki kemer arasındaki satıh düz bırakılmıştır. Bu sâhanın içi, iki sıra hâlinde alt alta sıralanan ve kapalı bir sistem içinde üreyen küçük *yıldız*ların teşkil ettiği geometrik bir ağ ile kaplanmıştır.

Şahidenin eteğinde taşkın sivri kemerli üç niş motifi görülmektedir. Nişlerin tepeleri tomurcuklu kemerlerini yarım *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların birer şerit hâlinde uzayan sapları teşkil etmektedir. Nişlerin içleri ve köşelikleri yoğun *rûmî ağları* ile doldurulmuştur.

Bütün cephede oygular dik ve derin, işçilik itinalıdır. Büyük panonun ortasındaki nişin şeklinde ve içini kaplayan *geometrik yıldız* ağının tertibinde güney *İslâm* tezyinatının tesiri hissedilmektedir.

Şahidenin arka yüzünde, üstte, üç sıra mukarnas yer almaktadır.

*Sülüs*le kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı üç taraftan bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilen dokuz satırda devam ederek tamamlanmaktadır:

اللهم تعطف بر حمتك ورأفتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد الشاب الاجل المحترم المقرى .... المكرم العاقل
الحليم الكريم المنقص بشبابه المفقود عن اخوانه المحصور من اولاده المغفور المرحوم المحتاج (الى)
رحمة الله تعالى
وعفوه وغفرانه
ركن الدين يوسف
ابن المرحوم شيح
اسد الدين اسد
انتقل من الدنيا الى
الآخرة فى شهر ذو (ذى) القعدة
من شهورسنة
خمس وعشرين وسبعماية

"Ey Allah! Burada yatana rahmet ve şefkat göster. Bu kabir, Şeyh E s e d u ' d - D î n E s e d oğlu said, şehid, yüce, şabb (Terimler ced. bk.), muhterem, çok okuyan, ..., cömert, akıllı, halim ve kerim, gençliğine doymamış, kardeşlerinden ve evlatlarından ayrı kalmış, mağfûr, merhum, Yüze Allah'ın rahmetine, şefkatine ve afvine muhtac R ü k n u ' d - D î n Y u s u f 'undur. Dünyadan âhirete 725 yılının Zilkadesinin 9. günü (17 Ekim 1325) göçmüştür."

86 — E m î n b. A l i ş î r ' i n ş a h i d e l i l â h d i (353. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Likenleri temizlenmiş olan şahidenin kenarları yer yer kırık veya zedelidir.

Sandûka 1.80 X 0.52 X 0.18 m.; şahide 2.05 X 0.52 X 0.19 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne büyük bir niş şekli oyulmuştur. Yanlarda itinasız bir *sülüs*le dişi olarak bir Âyet ve hadîs yazılmıştır.

Şahidenin dış yüzünde, üstte, taşkın sivri kemerli üç tezyinî niş sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini yarım *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların birer şerit hâlinde uzayan ve birbirlerine dolanarak örgüler meydana getiren sapları teşkil etmektedir. Nişlerin içleri ve köşelikleri derin olarak oyulmuş düğmeli *rûmî*lerle doldurulmuştur.

Alınlık panosunun altında düz silmelerle çerçevelenmiş olan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, sık *rûmî* kıvrımlarına karışmış kabartma bir *sülüs*le yazılmıştır.

"H a c ı Y u s u f ' un eseri" عمل حاجى يوسف

İmza kitabesinin altında uçları *rûmî* kıvrımları ile nihayetlenen ince şeritlerin meydana getirdiği *örgülü kûfî*den mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano daha mevcuttur. Örgülerle, araları dolduran *rûmî*ler tamamen birbirine karışmıştır.

Daha altta, yine harflerle *rûmî* kıvrımlarının birbirine karıştığı bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış *Âyetu'-l-Kürsî*'nin enli bir bordür hâlinde kuşattığı sivri kemerli bir şeklinde bir pano mevcuttur. Kemer köşelikleri iri ve aralıklı *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur. Yazı bordürünün içinde, *rûmî*li ince bir su ile süslü ikinci bir bordür nişi çevreler. Nişin içi, aralarında bir de küçük *kandil* motifi bulunan bir *rûmî ağı* ile kaplanmıştır.

Şahidenin eteğinde alınlıktaki panonun daha sade, daha kaba bir örneği görülmektedir.

*Rûmî*lerle yazıların ve *geometrik* şekillerin birbirleri ile karışması bu şahidenin bir özelliğidir.

Şahidenin arka yüzünde, yukarıda, iki sıra mukarnas yer almaktadır.

İtinasız kaba bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan ve adına yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı üç yandan bir bordür hâlinde kuşattıktan sonra bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır.

هذه روضة السعيد الشهيد المرحوم المعصوم الغريب القصير العمر ... المحتاج الى رحمة الله تعالى وغفرانه
الشاب امين
ابن عليشير
....
من ....
سبع
وثلاثين وسبعماية

"Bu kabir, ... (oğlu), A l i ş î r oğlu said, şehid, merhum, mâsum, garib, kısa ömürlü, ..., Yüce Allah'ın rahmetine ve afvine muhtac, şabb (Terimler ced. bk.), E m î n ' indir. 737 (1336) yılının ... ayında vefat etmiştir."

87 — E m î r T a c u ' d - D î n b. Ş e y h E m î n b. Ş e y h S a i d ' i n ş a h i d e l i l â h d i (354. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Muş-Bitlis* yolu üzerinde *Güroymak* (eski adı *Norşin*) nahiyesinde *Göl başı Mezarlığı*'nın batı kenarlarında bulunan bu lâhid, baş ve ayak şahideleri ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka toprağa gömülmüş, şahideler yer yer likenle kaplanmıştır.

Sandûka 1.52 m. uzunluğunda; baş şahidesi 1.50 X 0.54 X 0.22 m.; ayak şahidesi 0.74 X 0.51 X 0.20 m. ölçüsündedir.

Baş şahidesinin dış yüzünde, üstte, sivri kemerli tezyinî üç nişi ihtiva eden bir pano yer almaktadır. Bu panonun altında düz silmelerin çerçevelediği imza kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, *rûmî* kıvrımları ile süslü bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır.

"H a c ı M î r a n b. Y u s u f ' un eseri" عمل حاجى ميران ابن يوسف

İmza kitabesinin altında, aralarında *rûmî* kıvrımlarının dolaştırıldığı itinalı bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan *Âyetu'l-Kürsî*'nin enli bir bordür halinde kuşattığı sivri kemerli niş şeklinde bir pano mevcuttur. Kemer köşelikleri iri *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur. Yazı bordürünün içinde, *rûmî*li ince bir su ile süslü ikinci bir bordür nişi çevreler. Nişin içi, ortasında bir de alevli küçük bir *kandil* motifi bulunan tomurcuklu bir *rûmî ağı* ile kaplanmıştır.

Şahidenin eteğinde alınlık panosu tekrarlanmaktadır.

Şahidenin iç tarafında, yukarıda, iki mukarnas sırası yer almaktadır.

Kaba bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan ve gömülü olan şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında

kalan sâhayı üç taraftan bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan satırlarda devam etmektedir:

هذه روضة السعيد الشهيد المرحوم المغفور القصير العمر المحبوب الخلق المحتاج الى رحمة الله تعالى وغفرانه
امير تاج الدين
ابن شيح أمين
ابن شيح سعيد
انتقل من دارالفنا
الى دارالباق فى
عشرين وسبعماية

"Bu kabir, Şeyh Said oğlu, Şeyh Emîn oğlu said, şehid, merhum mağfur, kısa ömürlü, iyi huylu, Yüce Allah'ın rahmet ve afvine muhtac Emîr Tacu'd-Dîn'indir. Fanî âlemden bakî âleme 720 (1320) (yılın) da göçmüştür."

Bu eser sanatkârın en başarılı eserlerindendir.

88 — Şemsu'd-Dîn Muhammed b. İzzu'd-Dîn Yusuf'un şahideli lâhdi

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Alt kısımları aşınmış olan şahidenin ilkeleri temizlenmiştir.

Sandûka 1.89 X 0.58 X 0.10 m.; şahide 2.17 X 0.58 X 0.22 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzü kompozisyon ve motifler bakımından Pir Hüseyin'in mezar taşına (Kat. No. 91) çok benzemektedir. Alınlıkta, aralarını *rûmî* kıvrımlarının doldurduğu, *kûfî* yazıdan mülhem *geometrik* örgüleri ihtiva eden bir pano; onun altında da sanatkâr kitabesi yer almaktadır.

"Hacı Mîran b. Yusuf'un eseri" عمل حاجى ميران بن يوسف

İmza kitabesinin altında yine *geometrik* örgüleri ihtiva eden bir pano; daha altta da ortasında sivri kemerli bir niş bulunan büyük bir pano mevcuttur.

Şahidenin arka yüzünde, üstte, üç sıra mukarnas görülmektedir. *Sülüs*le dişi olarak yazılan ve gönüllü olan şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, bir bordür hâlinde taşı üç yandan çevirdikten sonra bu çerçevenin içine yerleştirilmiş olan satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır:

اللهم تعطف بر خمتك ورأفتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد الشاب المرحوم محبوب الخلاق المنغص بشبابه المفقود
عن أحبابه قصير العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى
شمس الدين
محمد بن الاجل
عز الدين يو
سف تو
فى جمازى الآ
خرسنة اربع
و ثلثين و سبعماية

"Ey Allah! Burada yatana rahmetinle ve şefkatinle muamele eyle. Yüce zzu'd-Dîn Yusuf oğlu said, şehid, muhterem, şabb (Terimler ced. bk.), yaratılmışların sevgilisi, gençliğine doymamış, dostlarından ayrı kalmış, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, Şemsu'd-Dîn Muhammed 734 yılının Cemazilâhır ayında (Şubat 1334) vefat etmiştir."

89 — Kerime Hatun'un şahideli lâhdi

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen ve prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Toprağa gömülmüş olan sandûkanın ölçülerini almak mümkün olamamıştır. Şahidenin mezar kitabesini ihtiva eden iç yüzünün orta kısmı aşınmıştır.

Şahide 1.71 X 0.56 X 0.21 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, üstte, *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuş bir zemin üzerinde, ortada bir *madalyon*la yanlarda 8 şeklinde düğümler meydana getiren *geometrik* bir örgüyü ihtiva eden bir pano bulunmaktadır. Aynı derinlikte oyulan *rûmî*ler ve örgüler birbiri ile kaynaşmıştır. Bunun altında düz silmelerle çerçevelenen ve iri bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış olan sanatkâr kitabesi yer almaktadır:

"Hacı Mîran b. Yusuf'un eseri" عمل حاجى ميران بن يوسف

İmza kitabesinin altında, taşın orta kısmını kaplayan sivri kemerli bir pano görülmektedir. Niş şeklindeki bu panoyu içte ince bir *rûmî*, dışta da araları *rûmî*lerle süslenmiş olan kaba bir *sülüs*le *Âli İmran Sûresi*nin 18. Âyetinin hakkedildiği enli bir yazı bordürü kuşatmaktadır. Nişin içini üst üste sıralanan beş *palmet* motifi doldurmaktadır. Bunun altında, içleri *rûmî* kıvrımları ile süslü, yan yana dizilen dört küçük nişten müteşekkil bir pano daha bulunmaktadır.

Şahidenin iç yüzünde, yukarıda, hafif profilli iki sıra mukarnas yer almaktadır. Adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşeden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı üç yandan bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilmiş olan satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır. Bir kısmı bozulmuş olan kitabe tam olarak okunamamaktadır:

(هذا قبر) السعيدة الشهيدة المرحومة الصالحة الى رحمة الله تعالى كريمه حاتون
بنت المرحوم
....توفى فى
(شهر) .... سنة
اربعة وعشرين
وسبعماية

"(Bu kabir) merhum ... kızı saide, şehide, merhume, saliha, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac Kerime Hatun'undur. 724 (1324) yılının ... (ayında) vefat etmiştir."

Bu mezar sanatkârın ikinci derecede eserlerinden biridir.

90 — Aişe Hatun binti Sadr Kameru'd-Dîn Muhammed'in şahideli silindirik sandûkası (355. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-batısında bulunan bu lâhid, baş ve ayak şahideleri ile silindirik bir sandûkadan müteşekkildir. Bütünü yer yer aşınmış ve üzeri likenle kaplanmıştır.

Silindirik sandûka 1.66 X 0.28 X 0.19 m., baş şahidesi 2.00 X 0.55 X 0.23 m., ayak şahidesi 1.91 X 0.54 X 0.23 m. ölçüsündedir.

Silindirik sandûkanın yüzüne yüksek kabartma bir *sülüs* celîsi ile bir hadîsin baş kısmı yazılmıştır.

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الدنيا حرام لاهل الاخرة

"Resulullah S.A.S. dedi: Dünya âhiret ehline haramdır."

Baş şahidesinin dış yüzünde, üstte, boş yer bırakmaksızın zemini kaplayan ince ve sık *rûmî ağlarının* üzerinde, *geometrik* olarak düzenlenen *palmet* yaprakları ile onların düz bir şerit hâlinde uzayarak köşeli veya yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra yine *rûmî* filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği bir kompozisyon yer almaktadır. Alınlık panosunun altında, örgülü ince bir bordürle çevrelenen sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, alınlık panosundaki gibi ince ve sık bir *rûmî ağının* teşkil ettiği zemin üzerine işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır:

"Hacı Mîran'ın eseri" عمل حاجي ميران

Kitabenin altındaki sahayı, ince ve sık *rûmî* kıvrımlarının örttüğü bir zemin üzerine, harfleri aralıklı iri bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan *Âli İmran Sûresi*nin 18. Âyetinin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano kaplamaktadır. Sivri kemerli nişin köşeliklerini dolduran *rûmî*ler üstteki kitabe panosundan da niş kemerinden de daha derinde kalmaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de örgülü, ince bir bordürle çevrelenmiştir. Harap olmuş bulunan nişin içini bir *rûmî ağı* kaplamaktadır.

Şahidenin bu yüzünde panoların tertibi ve nisbetleri âhenkli değildir. İç tarafında, yukarıda iki sıra zengin profilli mukarnas yer almaktadır. Mukarnas kitlesini ince bir *rûmî* bordür alttaki kitabeye tahsis edilen kısımdan ayırır.

*Sülüs*le kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak bütün sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş bulunan satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır:

اللهم تعطف (ب) رحمتك ورأفتك على ساكنة هذا اللحد السعيدة الشهيدة العابدة ... الصالحة المرحومة المغفورة المحتاجة
الى رحمة الله تعالى

عائشه خاتون
بنت الصدر
قمرالدين
محمد توفي
في شهر الله

الاصب رجب
سنة تسع
وثلثون وسبعمائة

"Ey Allah! Burada yatana rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. Saide, şehide, âbide saliha, merhuma, mağfure, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, sadr (Terimler ced. bk.), Kameru'd-Dîn Muhammed'in kızı Aişe Hatun 738 yılında, Recep ayının sonlarında (Şubat 1338) vefat etmiştir."

Lâhdin ayak şahidesi çok harap ve likenle kaplıdır.

Şahideli silindirik sandûkalar XIII. asrın üçüncü çeyreğinden sonra terkedilmiş olduğu halde Hacı Mîran'ın XIV. asrın ikinci çeyreğinde bu türde de bir iki örnek yaptığını görüyoruz. Gerek kompozisyon, gerek işçilik bakımından bir özelliğe, bir üstünlüğe sahip olmayan bu eser yeniden canlandırılmak istenen silindirik sandûkaların son örneği olarak ehemmiyet taşımaktadır.

91 — Pîr Hüseyn b. Merhum İzzu'd-Dîn Yusuf'un şahideli lâhdi (356. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Üzeri liken tutmuş olan sandûka yer yer aşınmıştır.

Sandûka 1.73 X 0.55 X 0.15 m.; şahide 2.22 X 0.55 X 0.23 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzü, ölçü farkları dikkate alınmazsa, Esed b. Hâvend'in 720/1320 tarihli eserinin (Kat. No. 79) bir kopyasıdır. Sâha, çift katlı olarak işlenmiş beş panoya bölünmüştür. Alınlık panosunda zemin, hiç boş yer bırakılmaksızın, son derece ince ve sık *rûmî* kıvrımlarının dokuduğu bir *ağ* ile örtülmüştür. Bu zemin üzerinde, geometrik olarak düzenlenen *palmet* yaprakları ile onların düz bir şerit halinde uzayarak köşeli veya yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra yine *rûmî* filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği bir kompozisyon yer almaktadır.

Alınlık panosunun altında, düz silmelerle çerçevelenen sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe alınlık panosundaki gibi ince ve sık bir *rûmî ağının* teşkil ettiği zemin üzerine işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır:

"Hacı Mîran b. Yusuf'un eseri" عمل حاجي ميران بن يوسف

Derinde kalan ince ve sık motiflerle üstte yer alan kalın ve aralıklı yazı arasındaki tezat, kitabeye daha belirli bir görünüş kazandırmaktadır.

Kitabenin altında, aynı yoğun *rûmî ağının* teşkil ettiği zemin üzerinde düz satıhlı ince şeritlerin meydana getirdiği, *örgülü kûfî*den mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano yer almaktadır.

Şahidenin orta kısmını ince ve yoğun *rûmî* kıvrımlarının kapladığı zemin üzerine işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan *Âyetu'l-Kürsî*'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini, zemindekiler ince ve sık, üsttekiler iri ve aralıklı olmak üzere iki katlı işlenmiş *rûmî*ler kaplamaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de örgülü, ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin aşınmış olan iç kısmının bir *rûmî ağı* ile kaplanmış bulunduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır.

Şahidenin eteğinde, işleri yoğun *rûmî ağları* ile doldurulmuş olan sivri taşkın kemerli üç niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini yarım *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların şerit hâline dönen sapları teşkil etmektedir.

Şahidenin iç tarafında yukarıda üç sıra mukarnas yer almaktadır.

*Sülüs*le kabartma olarak yazılmış bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas saralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır.

اللهم تعطف برحمتك ورأفتك على ساكن هذه الروضة السعيد الشهيد الشاب الاجل المنغص بشبابه المفقود من اخوانه
و احبابه المحتاج الى رحمة الله تعالى رضوانه وغفرانه
... پير حسين
ابن المرحوم عز الدين
يوسف المدعو
بموفقى انتقل
من دار الدنيا فى
غرة شهر رمضان
سنة ثلث واربعين وسبعماية

"Ey Allah! Burada yatana rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle, Said, şehid, yüce, şabb (Terimler ced. bk.), gençliğine doymamış, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, kardeşlerinden ve dostlarından ayrı düşmüş, **İ z z u ' d - D î n   Y u s u f** oğlu **P î r   H ü s e y n** 743 yılında, Ramazan ayının başlarında (1343 Ocak) vefat etmiştir."

Kitabede adı geçen şahıs, Kat. No. 88 olan lâhdin sahibi **Ş e m s u ' d - D î n   M u h a m m e d**'in kardeşidir.

Kitabenin altında kalan boşluğu, aşınmış bulunan sivri kemerli bir niş doldurmaktadır.

92 — **B i ' b n i   N û r   (?)   Ş e r e f u ' d - D î n   O s m a n   b.   M u h a m m e d   F e r a ş   e l - H o r a s a n î ' n i n   m e z a r t a ş ı** (357-359. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. İki yüzü de yer yer aşınmış ve likenle kaplanmış olan şahidenin yalnız ön yüzü temizlenebilmiştir.

Sandûka 2.16 X 0.575 X 0.14 m.; Şahide 2.34 X 0.575 X 0.235 m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzü, yine **H a c ı   M î r a n   b.   Y u s u f**'a ait olan 91 Kat. No'lu eserin çok yakın benzeridir. Burada sanatkâr kitabesi ile kitabenin altındaki pano yer değiştirmişlerdir. Nişin içi de bir *geometrik ağ* ile kaplanmış bulunduğu gibi motifler yuvarlak satıhlı ve daha derin oyulmuşlardır.

Şahidenin arka yüzünde yukarıda üç sıra mukarnas bulunmaktadır. Mukarnas alttan ve üstten birer sıra ince *rûmî* şeritle sınırlanmıştır. Kitabe dişi oygudur. Aşağıdan yukarıya doğru başlayan kitabe taşı çepeçevre kuşattıktan sonra bu çerçevenin içinde birbirine paralel satırlar hâlinde devam eder:

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم الغريب القصير العمر المنغص بشبابه المحصور عن اصحابه واخوانه المحتاج الى رحمة الله
تعالى وغفرانه شرف الدين عثمان المعروف بابن نور ابن المرحوم محمد الفراش الخراسانى
توفى فى شهر
المحرم الحرام
من شهور سنة
سبع وثلث (ثلثين)
وسبعماية

"Bu kabir **M u h a m m e d   F e r r a ş   e l - H o r a s a n î** oğlu, said, şehid, garib, kısa ömürlü, gençliğine doymamış, dostlarından ve kardeşlerinden ayrı düşmüş, Yüce Allah'ın rahmet ve gufranına muhtac **B i ' b n i   N û r** olarak marûf **Ş e r e f u ' d - D î n   O s m a n**'ındır. 737 yılının haram olan Muharrem ayında (Ağustos 1336) vefat etmiştir."

Tarih kitabesinin altında yer alan altı satırlık duâ silinmiştir; okunamamaktadır.

93 — **R ü s t e m   b.   B i h t e r   M u h a m m e d   F e r r a ş   e l - H o r a s a n î ' n i n   m e z a r t a ş ı** (360-362. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. İki yüzü de yer yer aşınmış ve likenle kaplanmış bulunan şahidenin yalnız ön yüzü temizlenebilmiştir.

Sandûka 2.02 X 0.565 X 0.1 m.; şahide 2.16 X 0.565 X 0.21 m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünde, alınlıkta araları ve içleri *rûmî ağları* ile doldurulmuş olan ve tepelerinde birer *rûmî* tomurcuğu bulunan şişkin sivri kemerli üç niş motifini ihtiva eden bir pano yer almaktadır. Yarım *palmet* yaprakları ile bu yaprakların birer şerit halinde uzayan saplarının meydana getirdiği niş şekilleri ve *rûmî ağları* düz satıhlı olarak aynı seviyede oyulmuşlardır. Dik ve derin oygu ile düz satıhlar kuvvetli bir ışık-gölge kontrastı meydana getirmektedirler.

Bu panonun altında yoğun *rûmî ağlarının* zemin teşkil ettiği, işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır:

"**H a c ı   M î r a n   b.   Y u s u f**'un eseri" عمل حاجى ميران بن يوسف

Şahidenin alt kısmını, ince yoğun *rûmî*lerin kapladığı zemin üzerine işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan *Âyetu'l-Kürsî*'nin bir bordür halinde kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini dolduran *rûmî*ler üstteki kitabe panosunda da, niş kemerlerinde de daha derinde kalmaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de *rûmî*li bir su ile süslü ince bir bordür ile çevrelenmiştir. Harap olmuş bulunan nişin içini tomurcuklu *rûmî* kıvrımları kaplamaktadır.

Şahidenin bozulmuş bulunan eteğinde, alınlıktakilere benzer üç niş motifinin sıralandığı kalan izlerden anlaşılmaktadır.

Şahidenin arka yüzünde, üç sıra mukarnas yer almaktadır. Bu mukarnaslı kısmın altında taşa dişi olarak oyulmuş mezar kitabesi mevcuttur. Kitabe, taşı bir yazı bordürü gibi çevreledikten sonra bu çerçevenin içinde birbirine paralel satırlar hâlinde devam eder:

.... السعيد الشهيد المرحوم الشاب قصير العمر المظلوم المغفور رستم بن مرحوم بهتر محمد فراشى الخراسانى انتقل
من الدنيا الى رحمة الله تعالى ...
الله الاحد (؟)
رجب المبارك
سنة ستة و
عشرين
و سبعماية
رحمة الله
....

"Bu kabir merhum Bihter Muhammet Ferraş el-Horasanî oğlu said, şehid, merhum, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, mazlûm, mağfur Rüstem'indir. 726 yılının mubarek Receb ayında (Haziran 1326) dünyadan ayrılarak Yüce Allah'ın rahmetine (kavuşmuştur.)"

Bu şahıs ile Şerefu'd-Dîn Osman (Kat. No. 92) kardeştirler.

94 — İsmi okunamayan bir kadının şahideli lâhdi (363-364. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Eser temizletilmiştir. Sandûkanın yan yüzlerine *rûmî*lerle süslü işlek bir *sülüs*le bir hâdis yazılmıştır.

قال ني صلى الله عليه وسلم الدنيا حرام على اهل الآخرة والآخرة حرام على اهل الدنيا

"Nebi S.A.S., Dünya âhiret ehline, âhiret de dünya ehline haramdır dedi."

Sandûka 1.70 X 0.52 X 0.31 m.; şahide 1.70 X 0.50 X 0.21 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, alınlıkta, derin olarak oyulmuş, düğmeli, iri bir *rûmî ağının* teşkil ettiği zemin üzerine güzel bir *sülüs celisi* ile kabartma olarak "Allah" kelimesi yazılmıştır. Yazı düz satıhlıdır.

Bu panonun altında, yine, düğmeli, iri bir *rûmî ağı*nın arasında, harf uçları *rûmî* kıvrımları ile biten kabartma bir *sülüs*le yazılmış sanatkâr kitabesi yer almaktadır:

"Hacı Mîran'ın eseri" عمل حاجى ميران

Şahidenin kitabenin altında kalan kısmını, düğmeli *rûmî*lerle karışmış olan kabartma bir *sülüs*le yazılı *Âyetu'l-Kürsî*'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı büyük bir pano kaplamaktadır. Sivri kemerli nişin köşelikleri düğmeli ve iri *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur. Nişin içini, ortada bulunan bir *kandil*den çıkan *rûmî*ler süslemektedir.

Hacı Mîran bu eserinde değişik bir teknikle işlenmiş düğmeli ve iri *rûmî* kıvrımları kullanmış; sanatkâr kitabesinde harflerin uçlarını düğmeli *rûmî* filizleri şeklinde nihayetlendirmiş ve alınlık panosunda XI. asrın sonu ile XIII. asrın başlarında görülen yazıyı tercih etmiştir. Ancak buradaki yazı âyet değil, sadece "Allah" kelimesidir.

Şahidenin iç yüzünde yukarıda bir sıra mukarnas yer almaktadır. Bunun altındaki sâhayı mezar kitabesi kaplar. Yazı dişi olarak oyulmuştur. Kitabe, taşı bir bordür gibi çevreledikten sonra bu çerçevenin içinde birbirine paralel satırlar hâlinde devam eder:

هذه الروضة السعيدة الشهيدة المرحومة المغفورة الزاهدة الساجدة المحتاج الى رحمة الله وغفرانه و رضوانه ....
المرحوم
مجد الد ... صل ..
الى رحمة
توفى فى سنة
......
......
سبعماية

"Bu kabir saide, şehide, merhume, mağfure, zahide, çok namaz kılan, Yüce Allah'ın rahmetine ve gufranına muhtac ....'indir. 7?? yılında vefat etmiştir."

Kitabenin tamamı okunamamaktadır.

95 — Emsile (?) Hatun'un şahideli lâhdi (365-366. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile, dikdörtgen prizma biçiminde bie sandûkadan müteşekkildir. Sandûka biraz aşınmıştır. İyi durumda olan şahidenin likenleri temizlenmiştir.

Sandûka 1.95 X 0.55 X 0.17 m.; şahide 1.95 X 0.62 X 0.22 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, alınlıkta, *rûmî* kıvrımlarının arasında yer alan *örgülü kûfî* yazıdan mülhem *geometrik* bir desen ile bu panonun altında, düz bir çerçeve ile kuşatılmış, *rûmî*lerle süslü bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır:

"Üstad Muhammed b. Mîran'ın eseri" عمل استاد محمد ابن ميران

İmza kitabesinin altında, biri *rûmî* kıvrımları ile süslü bir *sülüs*le kabartma olarak *Âli-İmran Sûresi*nin 18. Âyetinin yazılmış bulunduğu kalın, diğeri ince bir *rûmî*den ibaret olan iç içe iki bordürle çevrili sivri kemerli bir niş yer alır. Nişin içi üst üste sıralanan *palmet*lerle doldurulmuştur. Etekte, içleri yine üst üste *palmet*lerle doldurulmuş, yuvarlak kemerli dört nişten müteşekkil bir pano bulunmaktadır.

İç yüzde , yukarıda, küçük *palmet*lerden meydana gelmiş ince bir *kıvrımdal* bulunmaktadır. Bunun altında bir sıra iri mukarnas yer almaktadır. Taşın diğer kısmını mezar kitabesi kaplar.

Kaba bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış olan kitabe, taşı bir bordür gibi kuşattıktan sonra bu çerçevenin içinde birbirine paralel satırlar hâlinde devam eder:

هذه روضة السعيدة الشهيدة المرحومة المحتاجة الى رحمة الله تعالى وغفرانه امثل (؟) (امثله) حاتون
بنت المرحوم
حسام توفت (فى)
شهر جماذى الاو (ل)
من شهورسنة
ثمانين (؟) وسبعمايه (؟)

"Bu kabir, merhum H ü s a m kızı saide, şehide, merhuma, Yüce Allah'ın rahmet ve gufranına muhtac E m s i l e (?) H â t u n 'undur. 780 (?) yılının Cemazilevve(linde) (Eylûl 1378) vefat etmiştir."

Kitabenin altında kalan boşluğu küçük bir niş süslenmiştir.

96 — T a c u ' d - D î n H a s a n b. S ü l e y m a n ' ı n ş a h i d e l i l â h d i (367-369. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile, üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka biraz aşınmış ve bozulmuştur. İyi durumda ollan şahidenin likenleri temizlenmiştir.

Sandûka 2.09 X 0.69 X 0.27 m.; şahide 2.35 X 0.58 X 0.23 m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünün alınlığında, taşkın sivri kemerli dört tezyinî nişten müteşekkil bir pano yer almaktadır. Nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı yarım *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların birer şerit hâlinde uzayan ve birbirlerine dolanarak örgüler meydana getiren sapları teşkil etmektedir. Nişlerin içleri ve köşelikleri yoğun *rûmî ağları* ile doldurulmuştur.

Alınlık panosunun altında *zencirek*li ince silmelerin arasına alınmış olan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe sık *rûmî* kıvrımlarının kapladığı zemin üzerine itinalı bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır:

"Y u s u f 'un talebesi M î r ç e 'nin eseri": عمل ميران شاكرد يوسف

Kitabeden M î r ç e (b. M î r a n) nin ustasının Y u s u f isimli bir sanatkâr olduğunu öğreniyoruz.

İmza kitabesinin altında, uçları *rûmî* kıvrımları ile nihayetlenen ince şeritlerin meydana getirdiği *örgülü kûfî*den mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden, bir pano daha mevcuttur. Örgülerin aralarındaki boşlukları yoğun *rûmî* kıvrımları doldurmaktadır.

Şahidenin orta kısmını, ince ve sık *rûmî* kıvrımlarının dolaştırıldığı bir zemin üzerine işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan *Âyetu'l-Kürsî*'nin bir bordür hâlinde kuşattığı niş şeklinde büyük bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini *rûmî* kıvrımları doldurmaktadır. Niş, yazı bordüründen başka, bir de *rûmî*li bir su ile süslenmiş olan ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içini, ortalarında birer *rûmî* tomurcuğu ihtiva eden, üzerleri taramalı *palmet* yapraklarının örülerek teşkil ettiği halkalardan üreyen bir *ağ* kaplamaktadır.

Şahidenin eteğinde yuvarlak kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Ortadaki ikisinde ayrıca birer küçük *kandil* motifi bulunan nişlerin içleri *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur.

Bütün cephede çok itinalı bir işçilik görülmektedir.

Şahidenin arka yüzünde profilli iki sıra mukarnas yer almaktadır. Mukarnas sıralarının altındaki sâhada adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabe bulunmaktadır. *Sülüs*le yazılmış olan kitabe şahidenin sağ alt köşesinden kabartma olarak başlamakta, bir bordür hâlinde taşı üç yandan kuşatarak bu çerçeve içindeki dördüncü satırdan sonra zemine oyulmuş olarak devam etmekte ve tamamlanmaktadır:

(هذا قبر) السعيد الشهيد الاجل المحترم المتعم الزاهد العابد المتورع صاحب الصدقة المحتاج الى رحمة الله تعالى وغفرانه
امتنانه فى ...

تاج الدين
حسن ابن
سليمان توفى
فى شهر
رجب الاصن (؟)
سنة تسعة
عشر (و) سبعمايه

"(Bu kabir) S ü l e y m a n oğlu said, şehid, yüce, muhterem, (açları) doyuran, zahid, âbid, dinin emirlerine bağlı, çok sadaka dağıtan, Yüce Allah'ın rahmet ve gufranına muhtac T a c u ' d - D î n H a s a n 'ındır. 719 yılının Receb ayında (Ağustos 1319) vefat etmiştir."

Tarih kitabesinin altındaki boşluğu, köşelikleri ve içi *rûmî*lerle süslü bir niş doldurmaktadır.

97 — K e m a l u ' d - D î n b. H a y d a r ' ı n ş a h i d e l i l â h d i (370-371. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* güney-batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Alt kısmı aşınmış olan şahide liken kaplıdır.

Sandûka 2.14 X 0.56 X 0.28 m.; şahide 2.30 X 0.57 X 0.23 m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünde, üstte, *rûmî* kıvrımlarının arasında yer alan *örgülü kûfî* yazıdan mülhem *geometrik* desenler; bu panonun altında düz bir çerçeve ile kuşatılan ve *rûmî*lerle süslü bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmış olan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır:

"Y u s u f 'un talebesi M î r ç e 'nin eseri" عمل ميرچه شاكرد يوسف

Kitabeden M i r ç e 'nin ustasının Y u s u f adında bir sanatkâr olduğu anlaşılmaktadır.

Kitabenin altında, yine, ince şeritlerle meydana getirilmiş ve aralarındaki boşluklar *rûmî*lerle doldurulmuş olan örgüleri ihtiva eden bir pano mevcuttur.

Daha altta, iç içe iki bordürle çerçevelenmiş olan büyük bir niş motifi görülmektedir. Dıştaki enli bordürün üzerine harf araları *rûmî*lerle süslenmiş kabartma bir *sülüs*le *Âyetu'l-Kürsî* yazılmıştır. İçteki bordür *geometrik* örgülü ince bir sudur.

Şahidenin eteğinde dört niş motifi sıralanmaktadır.

Bu eser kompozisyon ve motifleri ile sanatkârın 1319 tarihli eserine (Kat. No. 96) çok benzemektedir.

Şahidenin iç tarafında, keskin profilli iki sıra mukarnas yer almaktadır.

*Sülüs*le dişi olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşattıktan sonra bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır:

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم الشاب قصير العمر المفارق من الاخوان والاحباب المحتاج الى رحمة الله تعالى
كمال الدين
ابن المرحوم

حدار (حيدار)
توفى فى
تاسع ربيع
الاول
سنة ستة
وعشرين
وسبعماية

"Bu kabir H a y d a r oğlu said, şehid, merhum, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, kardeşlerinden ve dostlarından ayrı düşmüş, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac K e m a l u 'd - D î n 'indir. 726 yılının Rebiülevvelinde (Şubat 1326) vefat etmiştir."

Kitabenin altında kalan boşluk, ortasında bir *kandil* ihtiva eden itina ile işlenmiş güzel bir *rûmî ağ* ile doldurulmuştur.

98 — N a s i h a M e l e k b i n t i M a h m u d b. Ş e r a d u 'd - D î n Y u s u f 'u n ş a h i d e l i l â h d i (372-375. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* güney-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Lâhid bütünü ile iyi durumdadır. Şahidenin likenleri temizletilmiştir.

Sandûka 2.25 X 0.62 X 0.22 m.; şahide 2.64 X 0.62 X 0.25 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzü, E s e d b. H â v e n d 'in 720/1320 tarihli (Kat. No. 79) eserinin kopyası denilecek kadar yakın bir benzeridir. Alınlıkta, boş yere bırakılmaksızın zemini kaplayan çok ince ve sık *rûmî ağlarının* üzerinde, geometrik olarak düzenlenen *palmet* yaprakları ile onların düz bir şerit hâlinde uzayarak köşeli veya yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra yine *rûmî* filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği bir kompozisyon yer almaktadır.

Alınlık panosunun altında yine bütün zemini bir tabaka hâlinde kaplayan çok ince ve sık *rûmî* ağlarının üzerinde, ince şeritlerin meydana getirdiği, *örgülü kûfî*den mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden dantela gibi bir pano daha bulunmaktadır.

Daha altta, düz silmelerle çerçevelenen sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, üst panolardaki gibi, çok ince ve sık bir *rûmî ağı*nın teşkil ettiği zemin üzerine işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır:

"H a c ı M i r ç e b. M î r a n 'ın eseri" عمل الحاج ميرچه بن ميران

Derinde kalan çok ince ve yoğun *rûmî ağı* ile üstte yer alan kabartma yazı arasındaki tezat, kitabeye, dikkati üzerine çeken plâstik bir ifade kazandırmaktadır.

Şahidenin orta kısmını, çok ince ve sık *rûmî*lerin örttüğü bir zemin üzerine işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan *Âyetu'l-Kürsî*'nin sondan bir kısmının bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano işgal etmektedir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini daha iri ve düğmeli *rûmî ağları* doldurmaktadır. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de filigran tarzında işlenmiş ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içini, bütün zemini örten ince *rûmî* tabakasının üstünde, yuvarlak profilli şeritlerin meydana getirdiği sekiz köşeli *yıldız*lardan üreyen *geometrik* bir *ağ* kaplamaktadır.

Şahidenin eteğinde, içleri yoğun *rûmî* örgüleri ile doldurulmuş olan taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini yarım *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların düz şerit hâline dönen sapları teşkil etmektedir.

Şahidenin iç tarafında, alınlıkta, iki sıra mukarnas bulunmaktadır. *Sülüs*le dişi olarak oyulmuş bulunan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak, mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve çerçeve içine yerleştirilen sekiz satırda devam ederek tamamlanmaktadır. Kitabenin son üç satırı tarihi vermektedir:

هذه روضة السعيدة الشهيدة المرحومة المظلومة الزاهدة العابدة الراكعة الساجدة فخر النساء فى العالمين ناصحة ملك
بنت المرحوم قاضى القضاة
فخر الملة و
الدين محمود
ابن القاضى
شرف الدين
يوسف توفى
فى غرة صفر
سنة سبع وعشرين
وسبعماية

"Bu kabir, Kadı Ş e r e f u 'd - D î n Y u s u f 'un oğlu kadiu'l-kudat (Terimler ced. bk.), milletin ve dinin iftiharı merhum M a h m u d 'un kızı, saide, şehide, merhume, mazlûme, züht sahibi, namazını devamlı kılan, iki âlem kadınlarının iftiharı N a s i h a M e l e k 'indir. 727 yılında Safer ayının başlarında (Ocak 1326) vefat etmiştir."

Kitabenin altında kalan boşluğu, büyük bir *rûmî* su ile süslenmiş, sivri kemerli bir niş doldurmaktadır.

M i r ç e b. M î r a n 'ın bu eseri kompozisyon ve tezyinat bakımından bir özellik göstermezse de çok ince ve itinalı işçiliği ile büyük değer taşımaktadır.

99 — İ n a n ç M e l e k b i n t i O s m a n 'ı n ş a h i d e l i l â h d i (376-379. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* güney-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir.

Bazı yerleri zedelenmiş olan şahidenin likenleri temizlenmiştir.

Sandûka 1.94 X 0.59 X 0.16 m.; şahide 1.96 X 0.59 X 0.21 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne büyük bir niş motifi işlenmiştir. Kenarları düz olarak bırakılmıştır.

Şahidenin dış yüzünde, üstte, uçları *rûmî* kıvrımları ile nihayetlenen düz satıhlı kalın şeritlerin teşkil ettiği, *örgülü kûfî*den mülhem girift bir desen yer almaktadır. Örgülerin aralarındaki boşluklar dik ve derin oyulmuş ince *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur. *Rûmî*ler burada şeritlerle aynı seviyede oyulmuş olmakla beraber, yine de esas deseni belirtmeğe yarayan bir fon mahiyetindedir.

Alınlık panosunun altında düz silmelerle çerçevelenen imza kitabesi bulunmaktadır. Harflerin aralarını ince *rûmî* kıvrımlarının doldurduğu kitabe işlek ve güzel bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır:

"Mirçe b. Miran'ın eseri" عمل میرچه ابن (بن) مران

Kitabenin altında sivri kemerli büyük bir niş yer almaktadır. Nişi iç içe iki bordür kuşatmaktadır. Dıştaki enli bordürün yüzüne kabartma iri *sülüs* harflerle *Âyetu'l-Kürsî* yazılmıştır. Harflerin aralarını ince *rûmî* kıvrımları doldurmaktadır. İçteki bordür filigran tarzında işlenmiş ince bir sudur. Nişin içini, tomurcukları üst üste sıralanan bir *rûmî ağı* kaplamaktadır.

Şahidenin eteğinde taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. İçlerini ve aralarındaki boşlukları *rûmî*lerin doldurduğu bu nişlerin kemerlerini *palmet* yaprakları, kenarlarını da bu yaprakların bir şerit hâlinde uzayan sapları teşkil etmektedir.

Bütün cephede temiz ve itinalı bir işçilik görülmektedir. Oygu dik ve derin, motifler ince ve sık olduğu için sathı yalayan ışık ile zemindeki koyuluğun meydana getirdiği tezat, esere bir dantela görünüşü vermektedir.

Şahidenin arka yüzünde, üstte iki sıra zengin mukarnas bulunmaktadır.

*Sülüs*le dişi olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı üç yandan bir bordür halinde kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan yedi satırda tamamlanmaktadır:

هذه روضة السعيدة الشهيدة السيدة العفيفة الصالحة المعصومة المظلومة المرحومة المحتاجة الى رحمة الله تعالى و ...
اناج ملك بنت
عثمان مير ابو (؟) ....
انتقل من
الدنيا الى الآ
خرة فى شهر
رجب سنة
ثلثين وسبعماية

"Bu kabir ... Osman kızı saide, şehide, seyyide (Terimler ced. bk.), iffetli, dinin emirlerini yerine getiren, mazlûme (Terimler ced. bk.), Yüce Allah'ın rahmetine ve gufranına muhtac İnanç Melek'indir. Dünyadan âhirete 730 yılının Receb ayında (Nisan-Mayıs 1330) göçmüştür."

Kitabenin altında yine aynı karakterde yazılmış olan iki satırlık bir dua yer almaktadır.

اللهم ارحمها
الرحمة

"Ey Allah! Ona acı, yardım et."

100 — Pehlivan Emîr Hızır b. İzzu'd-Dîn Yusuf'un şahideli lâhdi (380-384. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* güney-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Bütünüyle iyi durumda olan lâhdin likenleri temizlenmiştir.

Sandûka 2.56 X 0.65 X 0.33 m.; şahide 2.80 X 0.64 X 0.22 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne mihrap şekli oyulmuştur. Yan yüzlerin ortasında uzayan kalın bir silme kendi üzerinde dönerek yukarda aralıklı *madalyon*lar; aşağıda ise, yukardaki *madalyon*ların araları hizasında yuvarlak dilimli birer kemer ve daha aşağıda her iki kemer arasında birer küçük *madalyon* meydana getirmektedir. Bu *madalyon* ve kemerlerin içleri derinde kalan tomurcuklu *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuştur.

Şahidenin dış yüzü, Esed b. Hâvend'in 720/1320 tarihli (Kat. No. 79) eserinin kopyası denilecek kadar yakın bir benzeridir. Alınlıkta, boş yer bırakılmaksızın zemini kaplayan çok ince ve sık *rûmî ağlarının* üzerinde, *geometrik* olarak düzenlenen, üstleri taramalı *palmet* yaprakları ile onların *zencirek*li şeritler hâlinde uzayarak köşeli ve yuvarlak örgüler teşkil ettikten sonra yine *rûmî* filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derecede yoğun bir kompozisyon yer almaktadır.

Alınlık panosunun altında *zencirek*li silmelerle çerçevelenen sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, alınlık panosundaki gibi ince ve sık bir *rûmî ağının* kapladığı zemin işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır:

"Mirçe b. Mîran'ın eseri" عمل میرچه بن میران

Derinde kalan ince ve yoğun *rûmî ağları* ile üstte yer alan kabartma ve aralıklı yazı arasındaki tezat, kitabeye, dikkati üzerine çeken plâstik bir ifade kazandırmaktadır.

İmza kitabesinin altında, yine bütün zemini bir tabaka hâlinde kaplayan çok ince ve sık *rûmî ağlarının* üzerinde yuvarlak profilli ince şeritlerin meydana getirdiği, *örgülü kûfî*den mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden dantela gibi bir pano daha bulunmaktadır.

Şahidenin orta kısmı, çok ince ve sık *rûmî*lerin örttüğü bir zemin üzerine güzel ve işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan *Âli İmran Sûresi*nin 18. Âyetinin bir bordür halinde kuşattığı mihraplı büyük bir pano işgal etmektedir. Bordürün iç silmeleri *zencirek*lidir. Sivri kemerli nişin köşeliklerini, zemindekiler ince, sık ve yoğun, üsttekiler ise iri olmak üzere iki katlı işlenmiş *rûmî*ler doldurmaktadır. Üstteki *rûmî* yapraklarının satıhları da ayrıca taramayla veya ince *rûmî* kıvrımları ile süslenmiştir. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de *geometrik* örgülü ince bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içini, bütün zemini örten ince ve yoğun *rûmî* tabakasının üstünde, yuvarlak profilli, ince şeritlerin meydana getirdiği sekiz köşeli *yıldız*lardan üreyen *geometrik* bir *ağ* kaplamaktadır. *Yıldız*ların ortaları *petek* tarzında işlenmiştir.

Şahidenin eteğinde, içleri, tomurcuklu sık *rûmî* örgüleri ile doldurulmuş olan taşkın sivri kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır. Nişlerin kemerlerini üzerleri taramalı yarım *palmet* yaprakları, kenarlarını da yaprakların yivli düz şeritler hâline dönen ve birbirlerine ilmiklenerek uzayan sapları teşkil etmektedir.

Şahidenin iç tarafında, üstte, bazılarının içleri ve araları *rûmî*lerle süslü zengin profilli dört sıra mukarnas yer almaktadır. İşlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan ve adına lâh-

din yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak, mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen sekiz satırda devam ederek tamamlanmaktadır. Kitabenin sondan üç satırı tarihi ihtiva etmektedir:

اللهم تعطف برحمتك ورافتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد القصير العمر المنغص بشبابه المفقود من احبابه
المحسور عن اصحابه المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى وغفرانه الشاب الفتى پهلوان امير
حضر ابن (بن) عز
الدين يوسف
الى رحمة الله تعالى
انتقل من دار الدنيا
الى الآخرة
فى منتصف شعبان
المعظم سنة احدى
وثلاثين وسبعمايه

"Ey Allah! Bu lâhidde yatana rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. Rahmetli İ z z u ' d - D î n Y u s u f oğlu said, şehid, kısa ömürlü, gençliğine doymamış, sevenlerinden ve arkadaşlarından uzak düşmüş, Allah'ın rahmet ve gufranına muhtac, şabb (Terimler ced. bk.), feta (Terimler ced. bk.) Pehlivan E m î r H ı z ı r 731 yılı Şaban ayının ortasında (Mayıs 1331) dâr-ı dünyadan âhirete göçmüştür."

Kitabenin altında *sülüs*le dişi olarak oyulmuş dört satır daha mevcuttur. Okuyamadığımız bu yazının ölüm ile ilgili *Farsça* bir şiir olması muhtemeldir.

Bu kısmın altında, örgülü bir bordürle çevrelenmiş sivri kemerli bir niş bulunmaktadır. Bozulmuş olan nişin içinde, düğümlü *rûmî*lerden bir zemin üzerinde iri bir *palmet* ve *rozet* görülmektedir.

M i r ç e b . M î r a n'ın bu eseri kompozisyon bakımından bir yenilik getirmekle beraber harikulâde ince ve emekli bir işçilik göstermektedir. *Ahlat* mezarlıklarında bu kompozisyonu tekrarlayan pek çok taş vardır. Fakat bu lâhdin şahidesi, çok ince ve itinalı işçiliğine ilâveten narin boyu ve son derece âhenkli nisbetleriyle, örnek alındığı eser de dahil olmak üzere, bütün benzerlerini aşan bir güzelliğe ve ihtişama sahiptir.

101 — A l â u ' d - D î n b . S e d i d u ' d - D î n ' i n ş a h i d e l i l â h d i (385-386. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* güney-doğusunda bulunan bu lâhid baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkayı ihtiva etmektedir. Şahidenin, likenleri temizletilmiş olan ön yüzünde ortadaki nişin içi ile etekteki niş motifleri aşınmış, arka yüzünde, alttan yarıya yakın bir kısmı tamamen bozulmuştur.

Sandûka 1.86 X 0.50 X 0.29 m.; şahide 2.19 X 0.54 X 0.21 m. ölçüsündedir.

İmza kitabesi şahidenin ön yüzünde bulunmaktadır:

"M i r ç e b . M î r a n'ın eseri" عمل ميرچه بن ميران

M i r ç e b . M î r a n'ın bu eseri; bazı teferruat farkları ile, 726/1326 tarihli eserin (Kat. No. 98) daha az emekli, daha kaba bir tekrarıdır.

Arka yüzünde alınlıkta iki sıra mukarnas yer almaktadır. İri bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyetini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı üç yönden bir bordür gibi kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen satırlarda devam etmektedir:

(اللهم تعطف برحمتك رأفتك) على ساكن هذه الروضة السعيد الشهيد الحافظ الشاب القصير العمر
.... علا
الدين ابن (بن)
سديد الدين
... توفى
......

"(Ey Allah!) burada yatana rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. S e d i d u ' d - D î n oğlu said, şehid, hâfız, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, (Yüce Allah'ın rahmetine muhtac) ... A l â u ' d - D î n ... ... da vefat etmiştir.

Alt tarafı tamamen bozulduğu için kitabesinin tarih kısmı okunamayan bu eser N a s i - h a M e l e k H a t u n'un lâhdine (Kat. No. 98) yakın bir tarihte, XIV. asrın ilk çeyreğinin sonunda veya ikinci çeyreğinin başında yapılmış olmalıdır.

102 — E m î r H ı z ı r ' ı n m e z a r t a ş ı (387-388. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* batısından geçen yolun batısında kalan kabristandadır. Lâhid bir baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Şahide ve sandûka temizletilmişir.

Sandûka 1.97 X 0.58 X 0.23 m.; şahide 2.24 X 0.58 X 0.21 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzleri, içleri *rûmî*lerle kaplı *madalyon*lar meydana getiren bir örgü ile süslenmiştir.

Şahidenin iç yüzündeki sivri kemerli nişin alınlığı Kat. No. 98 olan eserin alınlık tezyinatına çok benzer. (283. res.). Yalnız burada sanatkâr kitabesi iki tezyinî panonun arasına alınmıştır.

Kitabe sülüsle kabartma olarak ve itina ile yazılmıştır:

"M i r ç e b . M î r a n'ın eseri" عمل ميرچه بن ميران

Ortadaki nişi, dışta üzerini *Âyetu'l-Kürsî*'nin süslediği kalın bir bordür ile *peteğe* benzeyen ince bir örgü şerit kuşatmaktadır. Nişin içi *geometrik* ve *rûmî* tezyinatın çok güzel kaynaştırıldığı, çok itinalı ince ve sık bir *ağ* ile doldurulmuştur. Etekte yanyana dört küçük nişin teşkil ettiği enli bir pano görülmektedir. Yanlardaki nişlerin içi üst üste binen *palmet* yaprakları ile kaplanmıştır. İçtekilerin içine ayrıca birer *kandil* ilâve edilmiştir. Eser çok itinalıdır.

Şahidenin iç kısmında yukarıda *palmet*lerden meydana gelmiş ince bir su bulunmaktadır. Bunun altında bir sıra mukarnas yer alır. Taşın diğer kısmının tamamı kitabeye ayrılmıştır.

Dişi olarak oyulmuş olan ve itinalı bir sülüsle yazılmış olan kitabe, taşı bir bordür hâlinde çevrelendikten sonra, bu çerçevenin içindeki birbirine paralel satırlarda devam eder:

اللهم .... (تعطف برجمه)ك ورأفتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد الشاب المحترم المقرى المقبل محبوب الخلائق
المنغص بشابه المفقود عن احبابه المحصور من احوانه واصحابه حلق ....
تعالى وغفرانه
سيد الحفاظ المقرى
امير خضر بن الصدر
الاجل المقرى علاء
الدين على المرحوم
المقرى احمد باروج
توفى فى عشرين
صفر من شهور سنة
سبع وعشرين
وسبعماية
......
......

"Ey Allah! Bu lâhidde yatana (rahmetin) ve şefkatinle (lûtfeyle). Merhum, (Kur'anı çok) okuyan A h m e t B a r u c oğlu sadru'l-ecell (Terimler ced. bak.), (Kur'anı çok) okuyan A l â u ' d - D î n A l i oğlu said, şehid, şabb (Terimler ced. bk.) muhterem, Kur'anı çok okuyan, ikballi, yaratılmışların sevgilisi, gençliğine doymamış, sevenlerinden, kardeşlerinden ve arkadaşlarından ayrı düşmüş, Yüce (Allah'ın) gufranına (muhtac), hâfızların en büyüğü, (Kur'anı çok) okuyan E m î r H ı z ı r 727 yılı 22 Saferinde (17 Ocak 1327) vefat etmiştir."

103 — A r z u H a t u n b i n t i T a h i r ' i n ş a h i d e l i l â h d i

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzeyinde bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka tamamen toprağa gömülmüş; şahide, önyüzü yere gelmek üzere, devrilerek ikiye bölünmüştür. Likenlerle kaplı olan şahide 1.97 X 0.55 X 0.23 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, üstte, *geometrik* olarak düzenlenmiş yarım *palmet* yaprakları ile bunların aralarını dolduran *rûmî*lerden meydana gelen bir pano yer almaktadır.

Alınlık panosunun altında sanatkâr kitabesi bulunmaktadır:

"B û u s b. Ş e m s'in eseri" عمل بوعس ابن (بن) شمس

Daha altta iç içe iki bordürün çevrelediği sivri kemerli büyük bir niş mevcuttur. Dıştaki bordür enli bir *rûmî*, içteki, filigran tarzında işlenmiş ince bir su ile süslüdür.

Eser XIV. asrın ilk yarısında yapılanlardan belli bir tipin tekrarıdır. Hiç bir yenilik getirmediği gibi işçilik de maharetli değildir.

Şahidenin iç tarafında, üstte, iki sıra mukarnas mevcuttur.

Sülüsle dişi olarak yazılan ve gömülü olan şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilen yedi satırda devam ederek tamamlanmaktadır:

(اللهم تعطف برحمتك ورأفتك على ساكنة) هذا اللحد السعيدة الشهيدة المرحومة المغفورة المحتاجة الى رحمة الله تعالى
ارزو
خاتون
بنت طاهر
توفى فى
شهر محروم
سنة ثمانين
وسبعماية

"Ey Allah! Bu lâhidde yatana (rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle.) T a h i r kızı saide, şehide, merhume, mâsume (Terimler ced. bk.), mağfure, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac A r z u H a t u n 780 yılı Muharrem ayında (Mayıs 1378) vefat etmiştir."

104 — E m î r S ü l e y m a n b. Ş e y h E m i n b. E m î r B a h a u ' d - D î n e r - R o ş k î ' n i n[299] ş a h i d e l i l â h d i (389. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* kuzeyinde bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka tamamen toprak altında kalmış, alt kısmı aşınmış olan şahide yer yer likenle kaplanmıştır.

Sandûkanın uzunluğu 2.20 m., genişliği 0.57 m.; şahidenin yüksekliği 2.00 m., genişliği 0.58 m., kalınlığı 0.23 m. dir.

Şahidenin ön yüzünde, üstte *geometrik* örgülerle *rûmî* kıvrımlarının terkib edildiği bir pano yer almaktadır. Bunun altında, aralarına küçük *rûmî* kıvrımlarının yerleştirildiği sıkışık *sülüs* harflerle kabartma olarak yazılan sanatkâr kitabesi bulunmaktadır:

عمل استاد بوعس ابن (بن) شمسك ادرابى الحلاطى

"*Ahlatlı* Üstad B û u s b. Ş e m s î k e d - D a r r a b î 'nın eseri"

Kitabenin altında iç içe iki bordürün çevrelediği sivri kemerli tezyinî bir niş mevcuttur. Dıştaki enli bordürün üzeri *rûmî*lerle, içtekinin ise filigran tarzında işlenmiş *geometrik* bir örgü ile süslenmiştir.

Eser kompozisyon bakımından bir yenilik getirmediği gibi, XIV. asrın ilk yarısında gördüğümüz itinalı işçilikten de mahrumdur.

Şahidenin arka yüzünde, yukarıda, iki sıra iri ve basit mukarnas yer almaktadır. Kaba bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçevenin içine yerleştirilen satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır:

[299] Bu kelime Şerefhan Tarihi'nde (Arapça ter. 368. s.; Türkçe ter. 410-411. s.) Rozkan olarak geçmektedir. Fakat yazar (z) yerine (ş) ile de telâffuz edildiğini ve bu şeklin güzel konuşan Türklerin tabiatine uygun olduğunu kaydetmektedir. Aynı eserde Bitlis Hanlığını kuran Roşkî (Bozkan olarak Şerefhan'ın Roşkî aşiretine hükümdar yapmak üzere Ahlat'tan iki soylu kardeşi Bitlis'e getirdikleri hususundaki kaydı araştırılmağa muhtaçtır. Keza, bu ailede tekin adının kullanılmış olması (katnu. 106) üzerinde de durmak lâzımdır. Roşkîlerin hükümdar ailesine ait birkaç mezartaşının Meydanlık kabristanında bulunması, bu ailenin aslen Ahlatlı olduğunu düşündürmektedir. Bu aileden gelen hükümdara tâbi olanlara da sonradan bu isim verilmiş olması muhtemeldir.

هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم المغفور القصير العمر المنغص بشبابه المحتاج الى رحمة الله تعالى امير سليمان
ابن المرحوم
شيخ امين بن
المرحوم امير
بهاء الدين الروشكى توفى
فى غرة شهر
ذو (ذى) الحجة سنة
سبع و ....
.....

"Bu kabir merhum Emîr Bahau'd-Dîn oğlu Şeyh Emîn oğlu said, şehid, merhum, mağfur, kısa ömürlü, gençliğine doyamamış, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac Süleyman er-Roşkî'nindir. (7)? 7 yılı Zilhicce ayının birinci günü vefat etmiştir."

Kitabesinin tarihi ihtiva eden kısmı aşındığı ve tam olarak okunamadığı için lâhdin hangi yılda yapıldığını kesin olarak tesbit etmek mümkün olamamaktadır. Ancak, hemen yanında bulunan ve aynı sanatkâr tarafından yapılmış olan Arzu Hatun'un lâhdi (Kat. No. 102) 780/1378 tarihini taşıdığına göre bu eserin de ona yakın bir tarihte yapılmış olduğu ileri sürülebilir.

105 — Emîr ve Emîrzade Hüsamu'd-Devleti ve'd-Dîn Emîr Birmiş b. Emîru'l-kebîr Emîri mısr b. Hacı Zeynu'd-Dîn er-Roşkî'nin[300] şahideli lâhdi (390-392. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* batısında, güney-kuzey doğrultusunda açılan yolun batı tarafında kalan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka toprağa gömülmüş, şahideyi liken kaplamıştır.

Sandûka 2.12 X 0.60 X 0.10 m.; şahide 2.39 X 0.60 X 0.22 m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzüne, üstte, *geometrik* bir örgü ile bunların aralarını dolduran *rûmî* kıvrımlarının terkibinden meydana gelen bir pano, bunun altında, düz bir çerçeve içinde, *sülüs*le kabartma olarak yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır:

"Üstad Ali'nin oğlu Kasım'ın eseri" عمل قاسم ابن (بن) استاد على

Kitabenin altında, yine ince şeritlerle örülen ve araları *rûmî* kıvrımları ile doldurulan girift bir desen ile daha altta, iç içe iki bordürle çerçevelenen sivri kemerli tezyini büyük bir niş yer almaktadır. Nişi dıştan kuşatan enli bordürün yüzüne *sülüs*le kabartma olarak *Âli İmran Sûresi*nin 18. Âyeti yazılmıştır. İçteki ince bordür filigran tarzında işlenen *geometrik* bir örgü ile süslenmiştir.

Nişin içini zemini *rûmî*lerle doldurulmuş oniki kollu üç *yıldız*dan müteşekkil *geometrik* bir *ağ* kaplamaktadır.

[300] Bk. 299. not.

Şahidenin eteğinde dört niş motifi yanyana sıralanmaktadır.

Bu şahidede de XIV. asrın alışılmış şekilleri kabalaşmış bir işçilikle devam ettirilmektedir.

Şahidenin arka yüzünde alınlığa üç sıra mukarnas yerleştirilmiştir.

Okunaklı fakat kaba bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçevenin içindeki oniki satırda devam ederek tamamlanmaktadır:

اللهم تعطف برحمتك ورأفتك على ساكن هذا اللحد السعيدالشهيد المرحوم المغفور القصير العمرالمحتاج الى رحمة اللهتعالى
و غفرانه
مير وامير
زاده حسام
الدولة والدين
امير برمش ابن
الامير الكبير امير
مصرابن (بن) المرحوم
حاجى زين الدين
الروشكى تو
فى فى شهر ربيع
الآخر سنة خمسة
عشر وثمانماية
كل نفس ذائقة
الموت كل من
عليها فان

"Ey Allah! Bu lâhidde yatan rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. merhum hacı Zeynu'd-Dîn Roşkî oğlu Emîru'l-kebîr (Terimler ced. bk.) Emîrî mısr (Terimler ced. Bk.) oğlu said, şehid, merhum, mağfur, kısa ömürlü, Yüce allah'ın rahmetine ve gufranına muhtac Emîr ve Emîrzade Hüsamu'd-Devleti ve'd-Dîn Birmiş 815 yılı rebiülâhır ayında (Temmuz 1412) vefat etmiştir."

Kitabenin altındaki son üç satırda *sülüs*le dişi olarak *Âli İmran* ve *Rahman Sûreler*inden kısa birer âyet yazılmıştır.

106 — Paşa hatun binti Emîru'l-kebîr Şeyh Şeref b. Emîru'l-Ekber Emîr İzzu'd-Dîn er-Roşkî'nin[301] şahideli lâhdi (393-395. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* batısında, kuzey-güney doğrultusunda açılan yolun batı tarafında kalan bu lâhdin, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma bi-

[301] Bk. 299. not

çiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka toprağa gömülmüştür. İyi durumda olan şahidenin likenleri temizlenmiştir.

Sandûkanın uzunluğu 1.70 m. genişliği 0.64 m.; şahidenin yüksekliği 1.98 m., genişliği 0.46 m., kalınlığı 0.21 m. dir

Şahidenin ön yüzünün alınlığında, yanyana sıralanan üç tezyinî nişten meydana gelen bir pano mevcuttur. Nişlerin içini *rûmî* kıvrımları doldurmaktadır. Bu panonun altında düz silmelerle çerçevelenen imza kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, harflerinin araları *rûmî*lerle süslenmiş olan iri ve itinalı bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır:

"Ü s t a d A l i 'nin oğlu K a s ı m 'ın eseri" عمل قاسم بن استاد على

Kitabenin altında ince şeritlerin meydana getirdiği *geometrik* girift desenlerle ince *rûmî ağlarının* terkib edildiği bir pano yer almaktadır.

Daha altta, iç içe iki bordürle çevrelenen tezyinî büyük bir niş bulunmaktadır. Dıştaki enli bordürün üzerine itinalı bir *sülüs*le kabartma olarak *Âyetu'l-Kürsî* yazılmış, içteki ince bordür *rûmî*li bir su ile süslenmiştir. Nişin içini, tomurculukları üst üste sıralanan yoğun *rûmî* örgüleri doldurmaktadır.

Küçük farklarla alınlıktakinin tekrarı olan etekteki dört nişli bir pano ön yüzün kompozisyonunu tamamlamaktadır.

Eser, kompozisyon ve motif bakımından XIV. asrın alışılmış şekillerini kaba ve itinasız bir işçilikle devam ettirmektedir.

Şahidenin arka yüzünde, alınlıkta, iki sıra mukarnas yer almaktadır.

Kaba bir *sülüs*le dişi olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı üç yandan kuşatmakta ve bu çerçeve içinde yerleştirilmiş olan oniki satırda devam ederek tamamlanmaktadır:

اللهم تعطف برحمتك ورأفتك على ساكن هذا اللحد السعيدة الشهيدة المرحومة القصير العمر المحتاج الى رحمة الله رحمة
الله تعالى پاشا خاتون
بنت الامير
الكبير مرحوم
امير شيخ شرف
ابن امير الا
كبر امير
.... (بن) ابن تكين بن
امير عز الدين
الروشكى تو
فى فى شهر رجب
ثمان (؟) ...
وسبعماية

"Ey Allah! Burada yatan rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. Bu kabir E m î r İ z z u ' d - D î n e r - R o ş k î oğlu E m î r u ' l - k e b î r (Terimler ced. bk.) Emîr ... oğlu Emiru'l-kebîr merhum E m î r Ş e y h Ş e r e f 'in kızı saide, şehirde, merhume, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac P a ş a H a t u n 'undur. 78(?)R (13??) yılının Receb ayında vefat etmiştir."

Kitabenin tarihi ihtiva eden kısmı aşınmış olduğu için okunamamaktadır. Ancak, hemen yanında bulunan ve aynı sanatkâr tarafından yapılmış olan E m î r B i r m i ş 'in lâhdi (Kat.No. 105) 815/1412 tarihini taşıdığına göre bu eserin de yakın bir tarihte 790-800, 1388-1397 arasında, yapılmış olduğu ileri sürülebilir.

107 — H o c a M u h a m m e d b. H ü s e y i n b. H a s a n b. A h î K a d ı ' n ı n ş a h i d e l i l â h d i (396-399. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının Kadılar Mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Bütün iyi durumda olan lâhdin likenleri de temizlenmiştir.

Sandûka 2.19 x 0.59 m. x 0.25 m.; şahide 1.99 X 0.59 X 0.27 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne, içinde üç *rozet* bulunan iki başlı bir niş motifi işlenmiştir. Yan yüzlerinde boydan boya uznan kalın silmeler belli aralıklarla, üst ve alt kenarlarında küçük, ortada iç içe bir büyük bir küçük *madalyon*lar teşkil etmektedir.

Şahidenin dış yüzü XIV. asrın ilk çeyreğinde gelişmiş olarak görülen ve muhtelif sanatkârlar tarafından küçük bazı değişikliklerle tekrarlanan bir kompozisyonun bir varyantını ithiva etmektedir. Alınlıkta boş yer bırakmaksızın zemini kaplayan çok ince ve sık *rûmî ağlarının* üzerinde, *geometrik* olarak düzenlenen üstleri taramalı *palmet* yaprakları ile onların düz bir şerit hâlinde uzayarak köşeli örgüler teşkil ettikten sonra yine *rûmî* filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derece yoğun bir kompozisyon yer almaktadır. Alınlık panosunun altında düz silmelerle çerçevelenen sanatkâr kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, alınlık panosundaki gibi ince ve sık bir *rûmî ağının* kapladığı zemin üzerine kaba bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır:

Üstad K a s ı m 'ın talebesi A h m e d 'in eseri" عمل احمد شاكرد الاستاد قاسم

İmza kitabesinin altında, yine bütün zemini kaplayan ince ve sık *rûmî ağlarının* üzerine, yuvarlak profilli ince şeritlerin meydana getirdiği, *örgülü kûfî*den mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano daha bulunmaktadır.

Şahidenin orta kısmını düşmeli, sık *rûmî*lerin ördüğü bir zemin üzerine kaba bir *sülüs*le yazılan *Âyetu'l-Kürsî*'nin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı büyük bir pano işgal etmektedir. Gemi teknesi kemerin köşeliklerini yoğun *rûmî* kıvrımları üzerine yerleştirilmiş, uçları *rûmî* kıvrımları ile biten yivli şeritlerin teşkil ettiği kaba bir geçme süslemektedir. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de *geometrik* örgülü ince bir bordür ile çevrelenmiştir. Nişin içini sık *rûmî ağlarının* teşkil ettiği zemin üzerinde, yivli şeritlerin meydana getirdiği, yuvarlak çerçeveler içinde alınmış sekiz köşeli *yıldız*lardan üreyen *geometrik* bir örgü kaplamaktadır.

Şahidenin eteğinde, içleri ve köşelikleri *rûmî*lerle doldurulmuş olan kırma kemerli dört niş motifi sıralanmaktadır.

Bütün cephede motifler dik ve derin olarak oyulmuşlardır.

Şahidenin iç yüzünde, üstte, içleri yuvarlak ve alttaki dilimleri bir aşırı *rûmî* motifleri ile süslü dört sıra mukarnas yer almaktadır. *Sülüs*le dişi olarak oyulan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe şahidenin sağ alt köşesinde başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içinde yerleştirilmiş ve birbirinden kalın silmelerle ayrılmış olan dokuz satırda devam ederek tamamlanmaktadır. Kitabenin son üç satırı tarihi ihtiva etmektedir:

اللهم تعطف برحمتك ورأفتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد الشاب الحافظ القطير (القصير) العمر فى الحسن الصورة والهيئة المتحصر على مراداته المحتاج الى رحمة الله تعالى وغفرانه

مقرى خواجه محمد
ابن المرحوم حسين
ابن المغفور حسن بن
المرحوم اخى القاضيى
تغمدهم الله بغفرانه
توفى فى منتصف شهر
جمازى الاول
من شهرور سنة ثلاث
وعشرين وثمانماية

"Ey allah! Burada yatana rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. Bu lâhid merhum A h î K a d ı oğlu mağfur H a s a n oğlu merhum H ü s e y i n oğlu said, şehid, şabb (Terimler ced.bk.), hâfız, kısa ömürlü, güzel yüz ve endamlı, muradına erememiş, Yüce Allah'ın gufranına ve rahmetine muhtac H o c a M u h a m m e d 'indir. Allah onları afvetsin. 823 yılının Cemazilevvel ayının ortasında (Mayıs 1420) vefat etmiştir."

Kitabenin altındaki iki satırda okunamayan bir dua yer almaktadır.

Bu lâhdin şahidesi XIV. asrın bir kompozisyonunu taşımakla beraber motifler ve işçilik kabalaşmıştır. Eser *Ahlat* mezartaşlarındaki gerilemenin ve bozulmanın bir örneğidir.

108 — K i m e a i t o l d u ğ u b i l i n e m e y e n ş a h i d e l i l â h i d (400-401. res.)

Kırmızı tüften yapılmış bulunan *Meydanlık Kabristanının* güney-doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. İyi durumda olan lâhidin likenleri kısmen temizlenmiştir.

Sandûka 2.15 X 0.42 X 0.24 m.; şahide 1.84 X 0.55 X 0.23 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın yan yüzleri boş bırakılmış, yalnız üst yüzüne büyük bir niş şekli işlenmiştir.

Şahidenin ön yüzünde, üstte, altı köşeli iki *yıldız* şeklinde düzenlenen naturalist *yaprak* ve *çiçekler*le, bunları çerçeveleyen yivli şeritlerin meydana getirdiği bir pano bulunmaktadır. *Çiçekli yıldız*ların aralarında kalan boşluklar karakterini kaybetmiş *rûmî* motifleri ile doldurulmuştur. Panonun alt kenarını *zencirek*li bir silme sınırlamaktadır. İki kenarda aşağı dönen bu silme, alttaki sivri kemerli büyük nişin kenar kavislerinin başladığı seviyeye kadar inerek kesilmektedir.

Niş birkaç sıra bordür ve silme ile kuşatılmıştır. Dıştaki enli bordür yarım *palmet* yapraklarının teşkil ettiği, herbiri içinde bir tomurcuk ihtiva eden halkaların geçmeli olarak

birbirine eklenmesi ile üreyip giden *rûmî* suyun bozulmuş bir örneği ile kaplanmıştır. Bu bordürün içinde *zencirek*li bir silme, daha içte filigran tarzında işlenmiş ince bir bordür yer almaktadır.

Kemer köşelikleri ve nişin içi belirli bir karakteri bulunmayan bu *nebatî* asıllı motiflerin sık örgüleri ile doldurulmuştur.

Şahidenin eteğinde altı köşeli *yıldız*lardan üreyen *petek* tarzında bir pano bulunmaktadır.

Şahidede dik ve derin oygularla ışık-gölge kontrastı ustalıkla tanzim edilmiştir. İşçilik itinalı ve temizdir. Fakat kompozisyonda ve motiflerde yapılmak istenen değişiklik başarılı olamamıştır. Etekteki *geometrik ağ*, üstteki *nebatî* motiflerle hiç uyuşmadığı gibi, bu *nebatî* motifler de belli bir karakter taşımayan soysuzlaşmış örneklerdir. Bu şahide *Ahlat* taş işçiliğindeki çöküşün habercisidir.

Şahidenin arka yüzünde, üstte, üç sıra mukarnas yer almaktadır. Adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altındaki sâhayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçeve içinde yerleştirilen yedi satırda devam ederek tamamlanmaktadır. Yazı dişi olarak oyulmuş işlek bir *sülüs*tür. Noktalar, çok yuvarlak ve harflere göre büyüktür.

Kitabenin likenle kaplı olan kısımları tam olarak okunamamaktadır. Tarih kitabesine göre, eser 886 yılının Rebiülevvelinde (mayıs 1481) vefat eden bir kimse için yapılmıştır.

109 — Ş e m s u ' d - D î n M u h a m m e d b. K a s ı m ' ı n ş a h i d e l i l â h d i (402-405 res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının Kadılar Mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka yana doğru kaymış, şahidenin ön yüzünün alt kısmı tamamen harap olmuştur. Şahideyi kaplayan kalın liken tabakası temizlenmiştir.

Sandûka 2.32 X 0,53 X 0.28 m.; şahide 2.85 X 0.53 X 0.25 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne büyük bir niş motifi işlenmiş; yan yüzler boş bırakılmıştır.

Şahidenin ön cephesinde, üstte, üzerleri taramalı ince yarım *palmet* yapraklarının geçmeli olarak yukarıdan aşağıya üç sıra hâlinde ördüğü halkalarla, bu halkalardan büyüklerinin ve halkalar arasındaki boşlukların zemini kaplayan son derece ince işlenmiş yoğun *rûmî* kıvrımlarının teşkil ettiği büyük bir pano yer almaktadır. Halkalar yukarıdan aşağıya bir küçük, bir büyük sırasıyle dizilmekte ve küçük halkaların içlerini filigran tarzında işlenmiş örgülü desenler doldurmaktadır.

Alınlık panosundan düz bir silme ile ayrılmış olan ikinci bir panoda XIV. asır şahidelerinden çok gördüğümüz bir kompozisyonun maniyerizme düşülmüş bir örneğini buluyoruz. Bu panoda çok ince *rûmî* kıvrımları ile kaplanmış olan derin zeminin üzerinde, uçları *rûmî* kıvrımları ile nihayetlenen yuvarlak profilli ince şeritlerin ördüğü girift desenler yer almaktadır. Örgüler arasındaki boşluklar filigran tarzında işlenmiş peteklerle doldurulmuştur.

Daha altta ayrıca düz silmelerle çerçevelenmiş imza kitabesi bulunmaktadır. Kitabe sık *rûmî* kıvrımlarının örttüğü derin zemin üzerine kaba bir *sülüs* ile kabartma olarak yazılmıştır:

"K a s ı m b. M u h a m m e d 'in eseri" عمل قاسم ابن (بن) محمد

İmza kitabesinin altındaki kısım tamamen harap olmuştur. İzlerinden anlaşıldığına göre, burada üzerinde bir âyet taşıyan sivri kemerli bir niş bulunmakta idi.

Bütün cephede oygu dik ve derin; işçilik son derece maharetlidir. Şahidenin nispetlerinde dikkati çeken bir değişme görülmektedir. Bu taş evvelki asırların eserlerine kıyasla daha ince-uzun bir proporsiyona sahiptir. Panolardaki çok ince işlenmiş derin zemin ile bu zemin üzerindeki iri kabartma desenlerin teşkil ettiği tezat, esere uzaktan plâstik bir ifade verdiği gibi, küçük satıhlar üzerinde temin edilen ışıl-gölge kontrastı da panolara yakından bir dantelâ görünüşü kazandırmaktadır. Bununla beraber, panoların nispetlerinin bozulması ve bu maniyerizm çöküş devrinin açık belirtisidir.

Şahidenin arka tarafından, alınlıkta, üst kenarı *rûmî*li bir bordürle sıralanan zengin profilli iki sıra mukarnas yer almaktadır. Bu çıkıntıyı şahidenin sathına bağlayan dilimler, bir aşırı olarak, *rûmî*lerle süslenmişlerdir.

İşlek bir *sülüs*le dişi olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı bir bordür halinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçeve içinde yerleştirilen on satırda devam ederek tamamlanmaktadır:

اللهم تعطف برحمتك ورأفتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد المرحوم المظلوم القصير العمر الكثير الحسرة المحتاج
الى رحمة الله تعالى
وغفرانه
شمس الدين
محمد ابن (بن)
القاضي
القضاة فخر
الملة والدين
قاسم توفى فى
شهر رجب
سنة ثمان وتسعمايه

"Ey Allah! Burada yatana rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. Bu mezar kadiu'l-kudat (Terimler ced.bk.), dinin ve milletin iftiharı K a s ı m oğlu said, şehid, öerhum, mazlûm (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü, hasret dolu. Yüce Allah'ın rahmet ve gufranına muhtac Ş e m s u ' d - D î n M u h a m m e d 'indir. 908 yılının Receb ayında (Ocak 1502) vefat etmiştir."

110 — Ş a h m e r H a t u n b i n t i K a s ı m b. K e r i m u ' d - D î n ' i n ş a h i d e l i l â h d i (406-409. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının Kadılar Mezarlığı* denilen kısmında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir.

Sandûka 2.24 X 0.51 X 0.32 m.; şahide 2.38 X 0.51 X 0.20 m. ölçüsündedir.

Sade olan sandûklanın üst yüzünde büyük bir niş motifi oyulmuştur.

Şahidenin dış yüzünde, alınlık panosunda, boş yer bırakmaksızın bütün zemini kaplayan ince ince işlenmiş yoğun *rûmî ağları*nın üzerinde, *geometrik* olarak düzenlenen, üstleri taramalı *palmet* yaprakları ile onların, yivli bir şerit hâlinde uzayarak köşeli ve yuvarlak

örgüler teşkil ettikten sonra uçları yine *rûmî* yaprakları ile nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derece yoğun bir kompozisyon yer almaktadır.

Daha altta, alınlık panosundan burmalı bir silme ile ayrılan ve ince, sık *rûmî* kıvrımları ile kaplı zemin üzerinde ince şeritlerin meydana getirdiği, *örgülü kûfî*den mülhem çeşitli girift desenleri ihtiva eden bir pano bulunmaktadır. Bu panoda bazı halkaların içleri filigran tarzında işlenmiştir.

Bu panonun altında, düz silmelerle sınırlanan *geometrik* örgülü ince bir bordürün çerçevelediği sanatkâr kitabesi yer almaktadır. Kitabe, ince ve sık bir *rûmî ağı*nın üzerinde arkaik bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır.

"K a s ı m b. M u h a m m e d 'in eseri" عمل قاسم ابن (بن) محمد

Derinde kalan ince ve yoğun *rûmî ağları* ile üstte yer alan iri harfli kabartma yazı arasındaki tezat kitabeye dikkati üzerine çeken plâstik bir ifade kazandırmaktadır.

Kitabenin altında çok ince ve sık *rûmî* kıvrımlarının dolaştırdığı bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan *Âli İmrân sûresi*nin 18. Ayetinin bir bordür hâlinde kuşattığı mihraplı bir pano bulunmaktadır. Sivri uçlu bir yaprakla nihayetlenen sivri kemerli köşeliklerini, zemindekiler ince ve sık üsttekiler ise iri olmak üzere, iki katlı işlenmiş *rûmî*ler doldurmaktadır. Üstteki *rûmî* yapraklarının satıhları ayrıca ince taramalarla süslenmiştir. Niş, yazı bordürünün iç silmesinden başka, bir de *geometrik* örgülü dar bir bordürle çevrelenmiştir. Nişin içini, bütün zemini örten ince ve yoğun *rûmî* tabakasının üstünde yuvarlak profilli şeritlerin meydana getirdiği sekiz kollu üç *yıldız* kaplamaktadır.

Şahidenin eteğinde ortaları oluklu şeritlerin teşkil ettiği kaba bir örgü mevcuttur.

Şahidenin iç tarafında, yukarda, karakterini tamamen kaybederek bir kemer şeklini almış, çift başlı, stilize bir *ejder* motifi bulunmaktadır. Çıkıntılı olarak yapılan kemerin üstü ve içerlek olarak kalan ve içerlek olarak kalan köşelikleri *rûmî*lerle süslenmiştir. Kemerin çerçevelediği boşluk mukarnaslarla doldurulmuş. Bu çıkıntıya zemine bağlayan dilimler de bir aşırı olarak *rûmî*lerle kaplanmıştır. Daha önceleri şahidelerin iç taraflarının alınlığında ayrı ayrı görülen kemer şeklinde stilize edilmiş *ejder* motifi ve mukarnas burada terkibedilmek istenmiştir. Her ikisinin de karakterini kaybettiği bu terkib başarılı olmamıştır.

Çiçekli, işlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak, alınlığın altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçeve içindeki enli silmelerle birbirinden ayrılan satırlarda devam ederek tamamlanmaktadır. Kitabenin tarih kısmını ihtiva eden son üç satırı dişi olarak oyulmuştur.

اللهم اغفر (ساكن) هذه روضة (الروضة) السعيدة الشهيدة المرحومة المظلومة المغفورة الصالحة السيدة الراكمة الساجدة
العالمة العابدة القصير (العمر) المحتاج
الى رحمة الله تعالى
وغفرانه
شاه مر خاتون
بنت القاضي
القضاة فخر

الملة والدين
قاسم ابن (بن) القاضي
كريم الدين
توفيت من
شهر رمضان
سنة عشر
وتسعماية

"Ey Allah! (Burada yatana) mağfiret et. Bu kabir Kadı K e r î m u ' d - D î n oğlu, dînin ve milletin iftiharı, kadii'l-Kudat (Terimler ced. bk.) K a s ı m 'ın kızı saide, şehide, merhume, mazlûme (Terimler ced. bk.), mağfure, dinin emirlerine uyan, seyyide (Terimler ced. bk.), namaz kılan, ibadet eden, asîl, âlime, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac Ş a h m e r H a t u n 'undur. 910 yılının Ramazan ayında (Şubat 1505) vefat etmiştir."

XVI. asrın başında yapılmış olan bu eserde şahidenin nisbetleri değişmiş ve yazı işlek bir *sülüs*e dönmüş olmakla beraber, sanatkâr XIV. asrın bir kompozisyonunu ve motiflerini yeniden canlandırmıştır.

111 — M e v l â n a K a d ı K a s ı m b. K a d ı A b d u ' s - S a m e d b. K a d ı M u h a m m e d ' i n ş a h i d e l i l â h d i (410-415. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının Kadılar Mezarlığı* denilen kısmının kuzeyinde olan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare sandûkadan müteşekkildir. İyi durumda olan lâhdi kaplayan liken tabakası temizlenmiştir.

Sandûka 2.37 X 0.56 X 0.26 m.; şahide 2.87 X 0.56 X 0.25 m. ölçüsündedir.

Sandukanın üst yüzüne büyük bir niş motifi işlenmiş; yan kenarları, ortalarında stilize birer *çiçek* motifi ihtiva eden üst üste iki *kıvrımdal* şeridi ile süslenmiştir.

Şahidenin dış yüzünde, alınlık panosunda, boş yer bırakmaksızın bütün zemini kaplayan ince işlenmiş yoğun *rûmî* kıvrımlarının üzerinde, düz şeritlerin ördüğü sekizer köşeli *yıldız*lardan üreyen son derece girift *geometrik* bir *ağ* bulunmaktadır.

Alınlık panosundan *zencirek*li ince bir silme ile ayrılan ikinci panoda, XIV. asır şahidelerinden çok rastladığımız bir desenin devamını görüyoruz. Bu panoda sık *rûmi* kıvrımları ile kaplanmış olan zemin üzerinde, uçları *rûmî* kıvrımları ile nihayetlenen yuvarlak profilli ince şeritlerin ördüğü girift desenler yer almaktadır.

Daha altta, *geometrik* örgülü ince bir bordürün çerçevelediği sanatkâr kitabesi mevcuttur. Kitabe sık *rûmî* kıvrımlarının kapladığı bir zemin üzerine kaba bir *sülüs*le kabartma olarak yazılmıştır:

"K a s ı m b. M u h a m m e d 'in eseri" عمل قاسم ابن (بن) محمد

Derinde kalan ince ve yoğun *rûmî ağları* ile üstte yer alan iri harfli kabartma yazı arasındaki tezat, kitabeye dikkati üzerine çeken plâstik bir ifade kazandırmaktadır.

Kitabenin altında, iç içe iki bordürün çevrelediği, tepesi bir *rûmî* yaprağı ile nihayetlenen sivri kemerli tezyinî bir niş bulunmaktadır. Dıştaki enli bordürde, çok ince ve sık *rûmî*

kıvrımlarının dolaştırıldığı bir zemin üzerine, işlek bir *sülüs*le kabartma olarak ölüm ile ilgili *Farsça*, hikmetli bir cümle yazılıdır.

خوش خلمتست عمر بر قامد بشر
ليكن معنيست بر فكركه كونه است

"Her fikir sahibi insan için (bilinen) bir gerçektir ki, ömür kısa bir elbise gibidir."

İçteki ince bordür *geometrik* bir örgü ile süslüdür. Kemer köşelikleri, alttakiler çok ince, üsttekiler iri olmak üzere çift katlı işlenmiş *rûmî*lerle doldurulmuştur. Nişin içi de iki katlı kabartmalarla süslenmiştir. Derin olan zemini ince ve sık *rûmî ağları* kaplamaktadır. Bu zemin üzerinde, uçları nişin iç bordürüne taşın iri *palmet, rozet* ve *nar* (?) motifleri yer almaktadır. Bu barok motiflerin üzerleri de ayrıca filigran tarzında işlenmiştir.

Şahidenin eteğinde, ortaları oluklu şeritlerin teşkil ettiği kaba bir örgü bulunmaktadır. Bu kalın ve kaba üst kısımlarda gördüğümüz motiflerle ve ince işçilikle uyuşmamaktadır.

Bütün cephede iki katlı dik ve derin oygular ile ışık-gölge kontrasları çok ustaca ayarlanmıştır. Şahidenin nispetlerinde bariz bir değişme dikkati çekmektedir. Şahide evvelki asırların eserlerine göre daha ince uzun bir proporsiyona sahiptir. Panolardaki çok ince işlenmiş derin zemin ile, bu zemin üzerinde iri kabartma desenlerin teşkil ettiği tezat, esere uzaktan plâstik bir ifâde verdiği gibi, küçük satıhların üzerinde temin edilen ışık-gölge kontrastı da panolara yakından bir dantelâ görünüşü kazandırmaktadır. Bununla beraber panoların nispetlerinin bozulması, etekteki örgü ve maniyerizme kaçan detaylar işçilik bir çöküşün açık belirtileridir.

Şahidenin arka yüzünün alınlığındaki panoda, XIII. asrın sonu ile XIV. asrın başında görülen kemer şeklinde stilize edilmiş *ejder*ler ile XIII. asrın son çeyreğinde başlayan ve devam eden mukarnas sıralarının terkibedildiği görülmektedir. İnce *rûmî* kıvrımlarının doldurduğu bir zemin üzerine yüksek kabartma işlenmiş olan iki dilimli kemerin uçları açılmış birer *ejder* ağzını hatırlatan iri kıvrımlarla nihayetlenmektedir. Kemerin bütün yüzü *balık sırtı* deseninde ince ve sık çizgilerle süslenmiştir. Kemerin çerçevelediği boşlukta ve bu kısmın altında üç sıra zengin profilli mukarnas bulunmaktadır. Bu çıkıntıyı şahidenin sathına bağlayan dilimler, bir aşırı ince *rûmî* kıvrımları ile doldurulmuşlardır. İşlek bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnaslarin altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç taraftan kuşatmakta ve bu çerçevenin içinde yer alan on satırda devam ederek tamamlanmaktadır:

اللهم تعطف برحمتك و رأفتك على ساكن (هذا) اللحد السعيد الشهيد المرحوم المغفور المسعود الشاب الاجل القصير
العمر المحتاج الى رحمة الله تعالى وغفرانه
مو (لا) نا الامام
االعام (العالم) الكام (الكامل)
الفاضل الوارح (الوارع)
مولانا قاضي قاسم
ابن قاضي كريم الدين
ابن قاضي عبد الصمد
ابن قاضي محمد

توفى فى شهور ربيع
الآخر من شهور سنة
اثنا عشر وتسعماية

"Ey Allah! Burada yatana rahmetin ve şefkatiyle lûtfeyle. Bu lâhid K a d ı M u h a m m e d oğlu K a d ı A b d u ' s - S a m e d oğlu K a d ı K e r i m u ' d D î n oğlu said, şehid, merhum, mağfur, mes'ud, yüce, şabb (Terimler ced. bk.), kısa ömürlü. Yüce Allah'ın rahmetine ve gufranına muhtac, M e v l â n a İ m â m , âlim, kâmil, fazıl, vâri (Terimler ced. bak.) M e v l a n a K a d ı K a s ı m'ındır. 912 yılının Rebiülâhir ayında (Ağustos-Eylûl 1506) vefat etmiştir."

Kitabenin altındaki boşluğa dişi olarak yazılmış dört satırlık bir dua yerleştirilmiştir.

Bu lâhidde gömülü olan M e v l â n a K a d ı K a s ı m'ın tanzim ettiği bir vakfiye dolayısıyle, XVI. asrın başında *Ahlat* kadısı olduğunu biliyoruz. Bu tarihlerde bu kadı ailesi *Ahlat*'ta karışıklık çıkarmış ve şehre hâkim olmak istemiştir.[302]

112 — V e y s b. K a d ı K e r i m u ' d - D î n b. K a d ı A b d u ' s - S a m e d ' i n ş a h i d e l i l â h d i (417-419. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının Kadılar Mezarlığı* denilen kısmının kuzeyinde bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka iyi durumdadır. Şahidenin ön yüzünün alt kısmı aşınmış ve bozulmuştur. Lâhdi kaplayan liken tabakası temizlenmiştir.

Sandûka 2.31 X 0.53 X 0.28 m.; şahide 2.15 X 0.54 X 0.25 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne büyük bir niş motifi işlenmiş, yan kenarları, yuvarlak profilli kalın silmelerin teşkil ettiği, tezyinî niş sıraları ile süslenmiştir.

Şahidenin ön yüzünde, üstte, ince şeritlerle geçmeli olarak örülen halkaların teşkil ettiği dizilerle halkaların teşkil ettiği dizilerle halkaların aralarındaki boşlukların zemini kaplayan yoğun *rûmî* kıvrımlarının terkib edildiği kare biçiminde bir pano yer almaktadır. Halkalar, yukardan aşağıya doğru, bir küçük bir büyük olmak üzere dört sıra hâlinde dizilmekte, küçük halkaların içlerini *petek*ler doldurmaktadır.

Alınlık panosunun düz bir silme ile ayrılan ikinci panoda, XVI. asır şahidelerinde çok rastladığımız bir desenin devamını görmekteyiz. Bu panoda sık *rûmî* kıvrımları ile kaplanmış olan zemin üzerinde, uçları *rûmî* kıvrımları ile nihayetlenen ince şeritlerin ördüğü girift desenler yer almaktadır.

Daha altta, *geometrik* örgülü ince bir bordürün çerçevelediği sanatkâr kitabesi mevcuttur. Sık *rûmî* kıvrımlarının örttüğü zemin üzerine kaba bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan kitabe, bir kısım bozulmuş olmakla beraber, kalan izlere göre okunabilmektedir:

"K a s ı m b. M u h a m m e d 'in eseri" عمل قاسم ابن (بن) محمد

Kitabenin altında, çok harap olmuş olan, nişli büyük bir pano bulunmaktadır. Sivri kemerli nişi iç içe iki bordür çevrelemektedir. Dıştaki enli bordürde, ince ve sıkı *rûmî* kıvrımlarının kapladığı bir zemin üzerinde, arkaik bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan fakat

[302] A.Ş. Baygu, Ahlat Kitabeleri, 54-59. s.

bozulduğu için okunamayan bir yazı yer almaktadır. İçteki ince bordürün üzerindeki desen de seçilememektedir. Kemer köşelikleri, alttakiler çok ince, üsttekiler iri olmak üzere çift katlı işlenmiş *rûmî*lerle doldurulmuştur. Nişin içinde, ince *rûmî* kıvrımlarının üzerine işlenmiş olan bir *yıldız ağı*nın bir parçası kalmıştır.

Bütün cephede itinalı ve ince bir işçilik hâkimdir. Küçük satıhlar üzerinde temin edilen ışık-gölge kontrastı, panolara bir dantelâ görünüşü vermektedir. Alınlık panosundaki desen ve maniyerizme kaçan detaylı işçilik bir çöküşün belirtileridir.

Şahidenin arka yüzünde, alınlıkta, üst kenarı *rûmî*li bir bordürle sınırlanan iki sıra mukarnas yer almaktadır. Bu çıkıntıyı şahidenin sathına bağlayan dilimler, bir aşırı olarak, *rûmî*lerle süslenmiştir.

İnce *rûmî* kıvrımlarının teşkil ettiği zemin üzerine arkaik bir *sülüs*le kabartma olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnasların altında kalan sâhayı bir bordür hâlinde üç yandan kuşatmakta ve bu çerçeve içinde yerleştirilmiş on satırda devam ederek tamamlanmıştır:

اللهم تعطف برحمتك ورأفتك على ساكن هذه (هذا) اللحد السعيد الشهيد المرحوم المظلوم المغفور المسعود الشاب الاجل
القصير العمر المحتاج الى
رحمة الله
تعالى وغفرانه
فخرا والدين
ويس ابن (بن)
قاضي كريم الدين بن
قاضي عبد
الصمد توفى
فى شهر رمضان
المبارك سنة اربع
عشر (عشرة) وتسعماية

"Ey Allah! Burada yatana rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. Bu kabir Kadı A b d u ' s - S a m e d oğlu Kadı K e r i m u ' d - D î n oğlu said, şehid, mazlûm (Terimler ced. bk.), mağfur, mes'ud, şabb (Terinler ced. bk.), yüce, kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmet ve gufranına muhtac, dinin ve milletin iftiharı V e y s 'indir. 914 yılının mubarek ramazan ayında (Aralık) 1508-Ocak 1509) vefat etmiştir."

Bu lâhid *Ahlat* mezarlıklarında, sanat değeri taşıyan son eserdir. *Meydanlık Kabristanı*nda takriben bir asırlık bir fasıladan sonra birdenbire ortaya çıkan K a s ı m b. M u h a m m e d 'in birkaç eseri XIV. asrın geleneklerini değişmiş olan yeni bir zevk içinde canlandırma teşebbüsünün örnekleridir. Ancak bu teşebbüs uzun ömürlü olmamış, *Ahlat*'ta bu sanat kısa süren bu pırıltıdan sonra tamamen sönmüştür.

113 — M e c d u ' d - D î n M u h s i n ' i n ş a h i d e l i l â h d i (420. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* güney- doğusunda bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış olan dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka toprağa gömülmüş, şahide yer yer aşınmış ve liken tutmuştur.

Şahide 1.41 X 0.61 X 0.22 m. ölçüsündedir.

Şahidenin ön yüzünü, *sülüs*le dişi olarak yazılmış *Âyetu'l-Kürsî* bir bordür hâlinde kuşatmaktadır. Bu çerçevenin içinde, üst kısmı *Bursa* kemerine benzeyen büyük bir niş şekli yer almaktadır. Nişin içine, kulplarından uzun birer kordonla asılmış olan iri bir *kandil* motifi yerleştirilmiştir. Oygu sathî, tezyinat sade ve basittir.

Kitabeler şahidenin iç tarafında bulunmaktadır. İtinasız bir *sülüs*le dişi olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak bir bordür hâlinde taşı üç yandan kuşatmakta ve çerçevenin içine yerleştirilmiş dört satırda devam ederek tamamlanmaktadır:

(هذا قبر) السعيد الشهيد المحتاج الى رحمة الله مجد الدين محسن .... عفا الله (عفى الله عنه)
توفى فى شهر
شعبان المبارك
سنة سبع وار
بعين وستماية

"(Bu kabir) said, şehid, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, M e c d u ' d - D i n M u h s i n '-indir... (Allah onu afvetsin!). 647 (1249) yılında vefat etmiştir."

Kitabenin altında iki satırlık bir dua; daha altta yuvarlak bir çerçeve içine alınmış olan bir *Süleyman mührü*; bunu takiben de kulplarından asılmış iki küçük *kandil* motifi bulunmaktadır.

114 — Ü s t a d A l e m u ' d - D î n S e n c e r e s - S â y i g ' i n ş a h i d e l i l â h d i (421-422. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile üzeri açık bırakılmış dikdörtgen prizma biçiminde bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka kısmı toprağa gömülmüştür. İki yüzünde de alt kısımları aşınmış olan lâhdin likenleri temizlenmiştir.

Sandûka 2.11 X 0.64 X 0.10 m.; şahide 2.20 X 0.64 X 0.22 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünü, *sülüs*le dişi olarak yazılmış *Tevbe Sûresi*nin 21. Âyeti bir bordür hâlinde kuşatmaktadır. Bu çerçevenin içinde, üstte, boş bırakılmış, içerlek bir kitabelik yer almaktadır. Kitabenin altında kalan sâhada kulplarından uzun birer kordonla asılmış büyük *kandil* motifi bulunmaktadır. *Kandil*in ve kordonların etrafını halkalar çizen iri *rûmî* motifleri sarmaktadır. Kordonların uçları da iri bir *palmet* motifine bağlanmaktadır.

Oygu dik fakat sathîdir. Bu şahide *kandil*li olanların en itinalı en güzel örneklerinden biridir.

Şahidenin iç tarafında, adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabe bulunmaktadır. *Sülüs*le yazılmış olan kitabe kabartma olarak şahidenin sağ alt köşesinden başlamakta, bir bordür hâlinde taşı üç yandan kuşatarak bu çerçeve içindeki beşinci satırdan sonra zemine oyulmuş olarak devam etmektedir. Kitabenin son kısmı bozulmuş olduğu için okunamamaktadır:

(هذا) قبر السعيد الشهيد الغريب المحتاج الى رحمة الله تعالى الاستاد علم الدين سنجر الصايغ بن عبد الرحيم الناصري
الذي توفى فى بحسرة والده الشاب (قصير)
العمر شمس
الدين شرين
توفى بمقام
اران سنة اثنين
....
وتسعين وستماية
المذكور
علم الدين
سنجر توفى
....

"(Bu) kabir A b d u ' r - R a h î m e n - N a s ı r î oğlu said, garib, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, Üstad A l e m u ' d - D î n S e n c e r e s - S â y i g ' indir. 692 (1293) yılında İran'da bir memuriyeti (sırasında) ölen genç ve kısa ömürlü oğlu Ş e m s u ' d - D î n Ş i r i n 'in hasretine dayanamayarak ... yılında ölmüştür." İran şeklindeki sözün anlamı anlaşılamamıştır.

Bugüne kadar *Meydanlık Kabristanın*da okuduğumuz üçyüzden fazla mezar kitabesi içinde yalnız üç eserde (bk. Kat. No. 47, 83) "*üstad*" lâkabına rastladık. mezarlıkta adını bildiğimiz hiçbir mezartaşı ustasının lâhdini bulamadık. Bu durumu izah etmek imkânına henüz sahip değiliz. Ancak, hiçbir eserde imzasını görmediğimiz Ü s t a d A l e m u ' d - D î n S e n c e r 'in bir mezartaşı *üstad*ı olmadığı muhakkaktır.

Eserin tarihi okunamamakla beraber, kitabede Ü s t a d A l e m u ' d - D î n S e n c e r '-in, 1293 yılında genç yaşta ölen oğlunun hasretine dayanamayarak öldüğü kaydedildiğine göre bu tarihten sonra çok yaşamadığı anlaşılmaktadır. Buna dayanarak lâhdin 1293-1295 yılları arasında yapıldığı ileri sürülebilir.

115 — K i m e a i t o l d u ğ u b i l i n m e y e n ş a h i d e l i l â h i d (423-426. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanının* batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile şahideden bozma bir sandûkadan müteşekkildir. Sandûka yerine kullanılan şahide XIV. asrın ortalarına aittir. Halbuki incelemekte olduğumuz lâhdin şahidesi, aşağıda izah edileceği üzere, XIII. asrın sonunda yapılmıştır. Bu durumda, bilinmeyen bir tarihte, lâhdin bozulmuş olan sandûkasının yerine, aynı ende bir şahidenin bulunup konulduğuna hükmetmek gerekmektedir.

Şahidenin dış tarafında destek olarak kullanılan diğer bir şahide parçasında ise 720/1320 tarihi bulunmaktadır.

Şahidenin iç tarafında alınlık panosunun bir yanı tahrip edilmiş; kitabenin gömülü olan şahsın adını ihtiva eden kısmı aşınarak okunamaz hale gelmiş tarih kısmı da sonradan sandûka yerine konulan şahide tarafından kapatılmıştır. Likenleri temizlenmiştir.

Sandûka (yerinde bulunan şahide) 1.93 X 0.77 X 0.18 m.; şahide 1.77 X 0.77 X 0.22 m. ölçüsündedir.

Şahidenin dış yüzünde, alınlıkta *sülüs celisi* ile

"Her nefis ölümü tadıcıdır." كل نفس ذائقة الموت

Âyeti yazılı bir pano bulunmaktadır. Alınlık panosunun altındaki sâhayı, *sülüs*le dişi olarak yazılan *Âli İmran Sûresi*nin 18. Âyeti bir bordür halinde çepeçevre kuşatmaktadır. Bu çerçeve içine, kulplarından uzun, kalın bağlarla asılmış bir *kandil* yerleştirilmiştir. *Kandil*in etrafını dik olarak oyulmuş, düz satıhlı kalın ve iri *rûmî* kıvrımları doldurmaktadır. Motifler kaba fakat işçilik itinalıdır.

Şahidenin arka yüzünde, çıkıntılı alınlık panosunda, *rûmî* kıvrımlarının kapladığı zemin üzerinde, sivri kemer şeklinde stilize edilmiş, iki başlı, kanatlı ve kulaklı bir *ejder* bulunmaktadır. Ağzı açık *ejder*lerin başları, diğer örneklerde (Kat. No. 60, 64, 71) olduğu gibi, panonun alttaki köşelerine doğru uzanmış; güneydeki baş tahrip edilmiştir. *Ejder*in korkunç yüzü detaylı olarak işlenmiş, gövdesini teşkil eden kemerin üzeri bir *rûmî* su ile süslemiştir.

*Sülüs*le dişi olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak *ejder*li panonun altında kalan sâhayı bir bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçeve içinde yerleştirilmiş olan satırlarda devam etmektedir. Kitabenin okunabilen kısımları şöyledir:

اللهم تعطف برحمتك ورأفتك على ساكن هذه (هذا) اللحد السعيد الشهيد المرحوم
المظلوم
المغفور
المسعود
الشاب
(الاجل) اقصر
العمر المحتاج
الى رحمة
الله تعالى توفى
فى شهر محر (م)
....

"Ey Allah! (Burada yatana) rahmetin ve şefkatinle lûtfeyle. (Bu kabir) said, şehid, mazlûm (Terimler ced. bk.), mağruf, med'ud, yüce, şabb (Terimler ced. bk.), pek kısa ömürlü, Yüce Allah'ın rahmetine muhtaç..."

Eserin tarihi kesin olarak tesbit edilememektedir. Ancak şahidenin ön yüzü XIII. asrın son yıllarında yapılmış olan bir eserle (Kat. No. 114) büyük benzerlik göstermektedir. Keza *ejder* motiflerini ihtiva eden diğer şahideler de 1300'ün altındaki yıllara tarihlenmişlerdir. Bu lâhdin de 1290-1300 yılları arasında yapıldığı ileri sürülebilir.

116 — A l â u ' d - D î n A l i b. A l â u ' d - D î n ' i n ş a h i d e l i l â h d i (427. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanı*nın batısında bulunan bu lâhid, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde bir kaide üzerinde bulunan silindirik bir sandûkadan müteşekkildir. Lâhdin üzeri yer yer likenlenmiştir.

Sandûka 1.09 X 0.60 X 0.51 m.; şahide 1.81. X 051 X 0.23 m. ölçüsündedir.

Sandûka yüksek kaidesi ve nisbetsiz derecede kısa boyu ile *Meydanlık Kabristanı*nda rastlanan tek örnektir.

Şahidenin dış yüzü *Ayetu'l-Kürsî* ile bir bordür hâlinde kuşatılmıştır. Yazı, dişi olarak oyulan itinasız bir *sülüs*tür. Bu çerçevenin içindeki sâhaya taşkın sivri kemerli bir niş motifi işlenmiş; bu nişin içine de uzun bağlarla kulplarından asılmış güzel bir *kandil* motifi yerleştirilmiştir. *Kandil*in yukarıda birleşen bağları bir mızrak ucu şeklini almakta ve nişin sivri kemerinin tepesine kadar dayanmaktadır. *Kandil*in ağzına da alev yerine bir *rûmî* motifi konulmuştur. Şahidenin cephesinde kompozisyon ve motifler basit, fakat işçilik itinalıdır.

Şahidenin arka yüzünde, üstte, ayrı demetler halinde, üçer sıralı iki mukarnas kümesi bulunmaktadır.

*Sülüs*le dişi olarak yazılan ve adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyetini bildiren kitabe, şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak mukarnas sıralarının altında kalan sâhayı üç yandan bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçeve içine yerleştirilmiş olan iki satırda devam ederek kesilmektedir. İkinci satırda başlayan tarih kitabesini ihtiva etmesi gereken üç satır boş bırakılmıştır.

هذه روضة السعيد الشهيد المرحوم المحتاج الى رحمة الله تعالى علاء الدين على ابن (بن) علاء
الدين يوسف
توفي فى
....

"Bu kabir, A l â u ' d - D î n Y u s u f oğlu said, şehid, merhum, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac, A l a û ' d - D î n A l i ' nindir. ...yılında vefat etmiştir.

Daha altta eksik olarak bir Hadîs yazılıdır.

"Dünya âhiret ehline haramdır..." الدنيا حرام على اهل .... والآخرة

117 — K e r i m u ' d - D î n A h m e d ' i n ş a h i d e l i l â h d i (428. res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan ve *Meydanlık Kabristanı*nın kuzey-doğusunda bulunan bu lâhid baş şahidesi ile dikdörtgen prizma biçiminde yekpare bir sandûkadan müteşekkildir. Şahidenin alt kısımları biraz aşınmış ve liken tutmuştur.

Sandûka 1.90 X 0.60 X 0.20 m.; şahide 1.87 X 0.60 X 0.23 m. ölçüsündedir.

Sandûkanın üst yüzüne büyük bir mihrap şekli işlenmiş, yan kenarları boş bırakılmıştır.

Şahidenin ön yüzü, *Âyetu'l-Kürsî* ile bir bordür hâlinde üç yandan kuşatılmıştır. Yazı, dişi olarak oyulan itinasız bir *sülüs*tür. Bu çerçevenin içindeki iri *rûmî* motifleri ile kaplanmış sâhaya bir *kandil* motifi yerleştirilmiştir. *Kandil* bu iri motifler arasında önemini kaybetmiştir. Bu şahide *kandil*li örneklerin içinde en yoğun olarak süslenmiş olanlardan birisidir. Fakat motifler kaba, oygu sathîdir.

Şahidenin arka yüzü, adına lâhdin yapıldığı şahsın hüviyeti ile ölüm tarihini bildiren kitabeye ve en altta yer alan iki satırlık bir dûaya ayrılmıştır.

İtinasız bir *sülüs*le dişi olarak yazılmış olan kitabe şahidenin sağ alt köşesinden başlayarak taşı bir bordür hâlinde kuşatmakta ve bu çerçeve içinde yerleştirilmiş olan on satırda, devam ederek tamamlanmaktadır.

هذا قبر المولى الامام العالم الفاضل ملك العلماء و .... الحافظ كلام الله تعالى المحتاج الى رحمة الله تعالى وغفرانه
كريم الدين
احمد بن المرحوم
محمد الجرير
توفى فى شهر
ربيع الآخر
من شهورسنة
احدى (و) عشرين و
سبعماية
تغمدها الله
بغفرانه

"Bu kabir merhum M u h a m m e d e l - C e r î r oğlu mevlâ, imam, âlim, fazıl, âlimlerin ve (hâkimlerin) melîki (Terimler ced. bk.), hâfız, Yüce Allah'ın rahmetine muhtac K e r i m u 'd - D î n A h m e d 'indir. 721 yılının Rebiülâhir ayında (Nisan 1321) vefat etmiştir. Allah onu merhameti ile sarsın."

Bu eser, şehide kompozisyonunda esas unsuru *kandil* motifinin teşkil ettiği tipin geç örneklerindendir. Bu tipin XIV. asrın ilk yarısında azaldığı görülmektedir.

118 — B i r ş a h i d e p a r ç a s ı (429, res.)

Kırmızı tüften yapılmış olan bu parça, *Meydanlık Kabristanının Kadılar Mezarlığı* denilen kısmında bulunan lâhdin düşmüş ve kırılmış şahidesine aittir. Lâhdin dikdörtgen prizma biçiminde olan yekpare sandûkası toprağa gömülmüştür. Şahidenin elimizdeki parçası 0.88 X 0.55 X 0.18 m. ölçüsündedir.

Parçanın ön yüzünde bir yazı bordürünün bir kısmı görülmektedir. Okunaklı bir *sülüs*le dişi olarak oyulan bu yazı *Farsça* bir şiir veya hikmetli bir sözün parçasıdır. Yazının çerçevelediği anlaşılan sâhada, iki tarafında birer *rozet* bulunan bir *kandil* yer almaktadır. *Kandil*in ağız kısmında, ortadaki kozalağa benzeyen üç *yaprak* görülmektedir.

Arka yüzünde çözemediğimiz yazı parçaları mevcuttur. Bütünü hakkında bir fikir edinemediğimiz bu eser, ihtiva ettiği değişik motifleri ve ön yüzünde *Farsça* bir yazı bulunması ile XV. asrın ilk yıllarına ait olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

ABDULLAH, b. Mahmud b. Mevdûd el-Muslî, *el-Ihtiyar li-ta'lili'l-muhtar*, I, Kahire 1936.

ABDURRAHMAN, el-cezirî, *el-Fıkhı ale'l-mezahibu'l-erbaa*, I, 2. baskı, Kahire 1931

ADAMS, E.B.- *The treasures of Seul*, Seul 1980.

AKIN, H., *Aydınoğulları hakkında bir araştırma*, İstanbul 1946.

AKSEL, M., *Türklerde dini resimler*, İstanbul 1967.

ANDREWS, F.H., *Wall painting from ancient shrines in Central Asia*, London 1948.

APPELGREN-KIVALO, *Alt-Altaische Kunstdenkmäler, Helsingfors* 1931.

ARIK, R.- *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara 1976.

ARSEVEN, C., *Türk sanatı tarihi, Menşeinden bugüne kadar*, I-X. fas, İstanbul 1954-1959.

ARTUK, İ., *Artukoğlu Emir Balak ve Mezarı* (Belleten, XI, 1947).

ATABEYLİ, N.K, *Antalya Tahtacılarına dair notlar* (TTAED, IV, İstanbul 1940).

_______, *Teke (Antalya) Yörükleri hakkında notlar* (TTAED, IV, İstanbul 1940).

AYANOĞLU, F.İ., *Fatih devri ricali mezartaşları ve kitabeleri* (Vakıflar Dergisi, IV 1958).

BACHMANN, W., *Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan*, Leipzig 1913.

BARKAN, Ö.L., *Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolanizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler* (Vakıflar dergisi, II, 1942).

_______, *İstilâ devirlerinin kolanizatör Türk dervişler ve zaviyeler* (Vakıflar Dergisi, II, 1942).

BARTHOLD, W., (Çev. Abdülkadir İnan), *Türklerde ve Moğollarda defin merasimlerine dair* (Belleten, XI, 1947).

BAŞAR, Z., *Erzurum'da Eski Mezarlık ve Resimli Mezartaşları*, Ankara 1973.

BAYATLI, O., *Bergama'da Alevi gelini ve inançları*, İzmir 1957.

BAYKAL, K., *Bursa ve anıtları*, Bursa 1950.

BAYKARA, T., *Mirseyit Köyü Mezarlığı* (Atatürk Üniversitesi E.F.Dergisi, Erzurum 1972).

BAYRAM, M., *Anadolu hacıları teşkilâtunun kurucusu Fatma bacı kimdir*, (Belleten 1982).

BELÂZURİ (Çev. Z.K.Ugan), *Futuhu'l- Buldan*, İstanbul 1955.

BENEKAY, Y., *Yaşayan Alevilik. Kızılbaşlar arasında*, İstanbul 1967.

BERCHEM, M. van, *Die muslimischen Inschriften von Pergamon*, Berlin 1912.

BEYGU, A.Ş., *Ahlat kitabeleri*, İstanbul 1932.

_______, *Erzurum tarihi, anıtları, kitabeleri*, İstanbul 1936.

BİRGE, J.K., *The Bektaşı Order of Dervisches*, London 1963

BLOCHET, E., *les peintures des manuscrits orientaux de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1914-1920.

BRANDENBURG, E., *Neue Untersuchungen an babiel der phrgischen Felsfassaden bd.* III, München 1900.

BOURGOIN, M. J., *Les arts arabes*, Paris 1869-1870.
______ , *Les éléments de l'art arabe*, Paris 1897.
BÖLÜKBAŞI, E., *Ankara Mezartaşları*, (H.Ü. Yayınlanmamış lisans tezi), Ankara 1989.
BURGESS, J, *Report on the Buddist Cave Tempels and their Inscriptions*, 1964 Varanasi
CAFEROĞLU, A., *Afyonkarahisar Azerileri* (Türklük Mec., 2. sayı).
CAVİT, M., *Akşehir kitabeleri ve tetkikatı*, Muğla 1934.
COMBE, Et.-SAUVAGET, J.-WIET, G., *Répertoire chronologique d'épifraphie arabe*, VIII-XI, Le Caire 1937-1951.
CONTENAU, G. *L'Institut Francais d'Arckéologie et d'Art Müslüman de Damas*, Syria.
COOK, R., *The Tree of Life Image for the Cosmos*, Netherlands 1974.
CRESWELL, K.A. C., *Early muslim architecture*, I-II, Oxford 1940.
______, *The muslim architecture of Egypt*, I-II, Oxford 1940.
ÇETİNTAŞ, S., *Sivas daruşşifası*, İstanbul 1953.
CAY, A., *Anadolu'da Türk damgası*, Ankara 1983.
DAĞLIOĞLU, H.T., *Aspect de notre civilisation les monuments funéraires Turcs* (La Turquie Kémaliste, 28. sayı, 1938).
DANIK, E., *Koç ve At şeklindeki Tunceli Mezartaşları*, Ankara 1990.
DANİŞMEND, N., *Anadolu Türk beyliklerinin haçlı bayrakları* (Türklük Mec. 12. sayı).
DERMAN, U., *Mezar kitabelerinde yazı sanatımız*, (T.T.O.K. Belleteni 1975).
DIMAND, M.S., *Studies in Islamic ornament* (Ars Islamica, IV, 1957).
DEMİRİZ, Y. - *İstanbul'da Piyale paşa Türbesi ve lahidleri üzerine* (Vakıflar Dergisi XIII, 1981).
DIEZ, E., *Die Kunst der Islamischen Völker*, Berlin 1915.
______, ASLANAPA, O., Türk Sanatı, İstanbul 1955.
DİYARBEKİRLİ, N., *Artukoğullarına ait olması muhtemel bir mezartaşı* (Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, ı. 1963).
______, *Hun sanatı*, İstanbul 1972.
EBERHARD, D.W. (Çev. Nimet Uludağ), *Çin'in şimal komşuları*, Ankara 1942.
EFFA, H. von, *A Tombstone of the Timurid period in the Gardner Museum of Boston* (Ars Islamica, XI-XII, 1946).
EILERS, W., *Lurische Grabsteine als Zeugnisse des Weiterlebens kassitischer Motive in der Gegenwart* (Aus der islamischen Kunst. Kühnel Festschrift, Berlin 1959).
ELIADE, M.J., *Schamanismus und archaische Ekstasetechnik*, Zürich 1957).
ERDMANN, K., *Beobachtungen auf einer Reise in Zentralanatolien im Juli* 1953 (Archaologischer Anzeiger, 1954).
______ , *Die beiden türkischen Grabteine im Türk ve İslâm Eserleri Müzesi in İstanbul* (Beiträge zur Kunstgeschicte Asiens. In Memoriam E. Diez, İstanbul 1963).
EREN, N. *Hece Tahtaları*, (I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu, 147-196. s. İzmir 1981).
______ , *Hece Tahtaları, Antalya-Burdur-Bolu-Muğla Çevresi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul 1984.
ERGİN, O., *Mecelle-i umur-i belediye*, I. İstanbul 1922-1338.
ERTEN, F.- *Antalya Vilâyeti Tarihi*, İstanbul 1940.
ERZİ, A., *Bursa'da İshaki dervişlerine mahsus zaviyanin vakfiyesi* (Vakıflar dergisi, II, 1942).

ESİN, E., *Eurasia göçebelerinin san'atının ve İslâmiyetten evvelki Türkistan san'atının Türk plâstik ve tersimi san'atları üzerindeki bazı tesirleri* (Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19-24 Ekim 1959. Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1962).
ETTINGHAUSEN, R., *The "Beveled style" in Post-Samarra period* (Archeologica Orientalia. In Memoriam Ernst Herzfelf, New York 1952).
EVLİYA Çelebi, *Seyahatnâme*, I-X, İstanbul 1314-1938.
EXCAVATION *at Samarra*, 1936-1939, I, *Architecture and mural decoration*, Baghdad 1940.
EYİCE; S., *Kırşehir'de H. 709 (1310) tarihli tasvirli bir Türk mezertaşı* (Reşid Rahmetli Arat İçin, Ankara 1966).
FLURY, S., *Islamische Schriftbander*, Amida-Diarbekr. Basel 1920.
______ , *La mosquée de Nayin* (Syria, XI, 1930).
______ , *Ghazni. le décor épigraphique de monument de Ghazni* (Syria, Syria, VI, 1925).
______, *Ornamental kufic inscriptions on pottery* (A.U. pope, A Survey of persian Art, II, Oxford 1939).
GABAIN, A.von, *Über die Bedeutung Frühgeschictlicher Tierdarstellungen* (Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953).
GABRIEL, A., *Monuments turcs d'Anatolie*, I-II, Paris 1931-1934.
______, *Voyages archéologiques dans la Turquie orientale*, I-II, Paris 1940-1942.
GASTANE, Y., *Les tampas des Kırgız*, Paris 1921.
GODARD, A., *Ardistan et Zevare* (Athar-é Iran, I, 1936).
______, *Historique du Masdjid-é Djum'a d'Isfahan* (Athar-é Iran, I, 1936).
GRAÇ, A.D., *Drevnetürkskiye İzvayaniya Tuvi*, Moskova 1961.
GONDA, J., *Die religion Indiens*, II, Stutgart 1963.
GÖKOĞLU, A., *Paflagonya*, Kastamonu 1952.
GÖLPINARLI, A., *İslâm ve Türk illerinde fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları* (İktisat fakültesi dergisi, II, 1949-1950).
______, *Vilâyetnâme*, İstanbul 1958.
______, *Yunus Emre ve tasavvuf*, İstanbul 1961.
______, *Tasavvuftan Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977.
GRİAZNOV, M., *L'Art Ancien de L'Altai, Müzée de L'Ermitage*, Leningrad 1958
GÖNÇER. S., *Afyon İli Tarihi*, İzmir 1971.
GROHMANN, A., *The origin and earlier developmen of floriadad kufic* (Ars Orientalis II, 1957).
GRÜNWEDEL, A., *Alt-Kutscha*, Berlin 1920.
GÜNDOĞDU, H., *Afyon'da yeni bulunmuş figürlü bir mezartaşı hakkında* (Sanat Tarihi Yıllığı XII, İstanbul 1982).
HALİL Ethem, *Düvel-i İslâmiye*, İstanbul 1927.
HARTNER, W., *The pseudoplanetary nodes of the moon's orbit in Hindu and islamic iconographies* (Ars ıslamica, II, 1938).
HAWARY, H.-RACHED, H., *Catalogue générale du Musée Arabe du Caire. Stèles funéraires*, Le Caire 1932.
HERZFELD, E., *Damascus II. Studies in architecture* (Ars Islamica, X, 1943).
HILL, D.-GRABAR, O., *İslamic Arhitecture and its decoration. A.D. 800-1500.*, London 1964.
HÜSAMEDDİN, H. *Amasya tarihi*, Dersaadet 1328-1330.

İBNİ BATUTA (Çev. M.Şerif), *Seyahatnâme*, I, İstanbul 1333-1335.

İBNİ FADLAN (Çev. L. Doğan), *Seyahatnâme* (İlahiyat Fakültesi Dergisi, I-II, 1954).

İBNİ'L ESİR, *Tarih*, XII, Kahire 1302.

İNAN, A., *Anadolu'nun Toponomisi ve Türk boylarının adları meselesi* (Türk Dili Belleteni, 3. seri, 1-3, 1945.)

_______, *Graç'ın Drevne Turkskiye izvayaniya tuvi*, Moskova 1961 adlı kitabının tenkidi (Türk Kültür, 47. sayı, 1966).

_______, *Müslüman Türklerde şamanizm kalıntıları* (İlahiyat fakültesi Dergisi, IV, 1952).

_______, *Tarihte ve bugün şemanizm*, Ankara 1954.

_______, *Türk folklorunda simurg ve garuda* (Türk Dili, 19. sayı, 1953).

_______, *Türklerde teslim ve itaat sembolleri* (Z.V.Togan Armağanı, İstanbul 1950-1955).

İSHAK EFENDİ, *Keşfu'l-Esrar*, Dersaadet

JISL, L., *Kül-Teğin anıtında 1958 de yapılan akreoloji araştırmalarının sonuçları* (Belleten, XVII, 1963).

KAFESOĞLU, İ., *Ahlat ve çevresinde 1945 de yapılan tarihi ve arkeolojik tetkik seyahati raporu* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarih Dergisi, I, sayı, 1949).

KARAMAĞARALI, B., *Sivas ve Tokat mezartaşlarının mahiyeti hakkında* (Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II, 1970).

_______, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara 1972.

_______, *Narlıdere'deki bazı figürlü mezartaşları* (A.Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi III, Ankara 1977).

_______, *Tekke ve Tarikat Sanatı Hakkında* (A.Ü.İlahiyat Fakültesi dergisi, Ankara 1976).

_______, *Türk Damgalarının devamlılığı hakkında* (Türk Dünyası Araştırmaları, 9, İstanbul 1980).

_______, İslâm Sanatında haşhaş ve Hint keneviri (A.Ü.İ.F.İslâm İlimleri Dergisi V, Ankara 1982).

KARAMAĞARALI, H., *Anadolu'da Moğol istilâsından sonra yapılan dini mimarlık eserlerinin plân ve form özellikleri*, 1964 (Basılmamış doçentlik tezi).

_______, *Erzurum'daki Hatuniye medresesinin tarihi ve banisi hakkında mülâhazalar* (Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, 1971).

KAŞGARÎ Mahmud, Divanu Lugati't-Türk, I-III, İstanbul 1333.

KAYGUSUZ, J.- *Onar Dede mezarlığı ve adı bilinmeyen bir Türk kolonizatörü Şeyh Hasan Onar*, İstanbul 1983.

KAZVİNÎ, Z., *Âsaru'l-Bilâd* (Wüstenfeld neşri, Leipzig 1848), Beyrut 1960.

KEHHALE, Ö.R., *Alama'n-Nisa*. V, Dimeşk 1957-1961.

_______, *Mu'cemu'l-Müellifin*. XV, Dimeşk 1957-1961.

KEMÂLU'D-DİN es-Sivasi (İbni Hüman), *el-Feth'ül Kadir*, II, Kahire 1315.

KIRZIOĞLU, M.F., *Kars tarihi*, II, İstanbul 1953.

KLAVİO, (Çev. Ö. R. Doğrul), *Timur devrinde Kudüs'ten Semerkant'a Seyahat* İstanbul 1940.

KONYALI, İ.H., *Abideleri ve kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya 1964.

_______, *Nasreddin Hocanın şehri Akşehir, Tarihi turistik kılavuz*, İst. 1965.

_______, *Abideleri ve kitabeleri ile Karaman tarihi, Ermenek ve Mut abideleri, İstanbul 1967*.

_______, *Mimar Koca Sinan*, İstanbul 1948.

KONYAR, B., *Diyarbekir tarihi*, I-II, Ankara 1936.

KOŞAY, H.Z., *Doğu Anadoludaki mezarlıklarda koç ve koyun heykelleri* (Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19-24 Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1962).

KOYUNLU, A., *Mezartaşı olarak yapılmış koç ve koyun heykelleri* (T.T.O.K.Belleteni, İstanbul 1976).

KÖPRÜLÜ, F., *Bektaşiliğin menşe'leri, Küçük Asya'da İslam Batîniliğin temâmül tarihçesi hakkında bir tecrübe* (Türk Yurda, II, 7.sayı, 1341-1925).

_______, *Influence du chamanisme Turcu-Mongol sur les ordres mystques musulman*, İstanbul 1926.

_______, *Mısır'da bektaşilik* (Türkiyat Mecmuası VI, 1936-1939).

_______, *Abdallar* (Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, 1935).

_______, *Mısır'da Bektaşilik (Türkiyat mecmuası, VI, 1936-1939)*.

_______, *Bayrak, (İA)*

_______, *Artuklular*, (İA).

_______, *Hukuki sembollerdeki motiflir* (THİF. Mecmuası, III, İstanbul 1939).

_______, *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*, Ankara 1966.

KRATCHKOVSKAYA, V.A., *Ornamental nashki inscription* (A.U. Pope, A.Survey of Persian art, II, Oxford. 1939).

KUM, N., *Selçuk yapılarında enterasan damgalar* (Belediyeler Dergisi, 50. sayı, 1939).

KUM, N., *Antalya Tahtacıların dair notlar* (Türk Tarih Arkeolojya ve Etnoğrafya dergisi 1940).

KUNTER, H.B., *Kitabelerimiz* (Vakıflar Dergisi, II, 1942).

KÜHNEL, E., *Der mamlukische Kasettenstil* (Kunst des orients, I, berlin 1950).

LACOSTE, B. de., *Au pays sacré des Turcs et Mongols*, Paris 1911.

LE COQ, A.Von, *Die buddhistische Spatantike in Mittelasien*, Siebenter (Schluss-) Teil, Berlin 1933.

_______, Chotcho, Berlin.

LİGETİ, *Bilinmeyen İç-Asya*, İstanbul 1946.

LYNCH, H., J., *Armenia. Travels and studies*, London 1901.

MAHMUTOV, A., *Kazakistan Epigrafyası*, Almaâta 1971.

MASSON, M.E., *Central Asian tombstones* (Epigrafika Vostoka, IX, 1956).

MARKO POLO, *Seyahatnâme*, I.

MAYER, L. A., *Sarcenic heraldry*, Oxford 1933.

MEHMLD Behçet, *Kastamoni âsr-ı kadimesi*, İstanbul 1341.

MENDEL, G., *Les Monuments Seldjoukides en Asie Mineure* (Révue de l'Art Ancien et Moderne, XXIII, 1908).

_______, *Anadolu Selçuklu âbideleri* (Yeni Mecmua, 19. sayı, 1917).

MERİÇ, R. M., *Akşehir türbe ve mezarları* (Türkiyat Mec., V, 1935).

_______, *Trakya kitabeleri 1. Hayrabolu kitabeleri* (Tarih vesikaları, I, 1958).

MILLES, G. C., *Epitaphe from an Isfahan grave-yard* (Ars Islamica, VI, 1939).

MINORSKY, V., *Calligraphers and painters. A treatise by Qadı Ahmed son of Mir-Münşî* (Circa A.H. 1015/AD 1606). Washington 1959.

MİTRA, J. D. *Buddhist Monuments*, Calcutta 1971.

el-MU'CEMU'*l-müfehres il el-fazı'l-Hadisi'n-Nebevî*, I-II, Leiden 1955.

MÜBARAK Galib, *Ankara*, İstanbul 1341.

______, Menteşeoğulları devrine ait bazı kabir taşları (Türkiyat Mec., II, 1926-1927).

MUJEZİNOVIC, M, *Islamska Epigrafika u Bosni I Hercegovini*, Sarajevo 1974.

NÂSIR-ı Hüsrev (Çev. Abdulvehhab Tarzı), *Sefernâme*, İstanbul 1950.

en-NESEFÎ, Muhammed, *Sireti's-Sultan Celale'd-Din Menguberti*, Cairo 1953.

NEŞRÎ, M., (Neşr. M. A. Köymen-F. R. Unat), *Kitab-ı Cihan-Nüma*, II, Ankara 1949.

NUMAN, İ, *Çankarı'da Yaran Sohbetleri ve Sohbet odaları* (Vakıflar Dergisi XIII, Ankara 1981).

NYKL, A. R., *Arabic inscriptions in Portugal* (Ars Islamica, XI-XII, 1946).

OĞUZ, B., *Türkiye Halkının kültür kökenleri*, I-II, İstanbul 1980.

ORAL, Z., *Konya'da tarihi mezartaşları* (Anıt Dergisi, 1-3, 6, 10. sayıları, 1949-50).

______, *Ahi Şerefü'd-Din türbesi ve sandûkası* (Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19-24 Ekim 1959. Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1962).

ORKUN, H. N., *Eski Türklerde kartal arması* (Türklük Mec., II, 7. sayı, 1939).

______, *Eski Türk yazıtları*, İstanbul 1936.

______, *La sculpture chez les anciens Turcs* (La Turquie Kémaliste, 47. sayı, 1943).

OTTO-DORN, K., *Der Mihrab der Arslanhane* (Anatolia, I, Ankara 1956).

______, *Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs aus Kleineasien* (Ars Orientalis, III, 1959).

ÖGEL, B., *İslâmiyetten önce Türk kültür tarihi*, Ankara 1962.

ÖGEL, S., *Anadolu ağaç oymacılığında mâil kesim* (İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Yıllığı 1964-1965).

______, *Anadolu Selçuklularının taş tezyinatı*, Ankara 1966.

ÖNDER, M., *Mevlâna şehri Konya*, Konya 1962.

______, Ein Neugefundenes Rumseldschukische Drachenrelief (Archaologischer Anzeiger, 1961).

ÖNEY, G., *Anadolu Selçuklu sanatında balık figürü* (İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Yıllığı, 1966-1968).

______, *İran Selçukluları ile mukayeseli olarak Anadolu Selçuklularında atlı av sahneleri* (Anadolu-Anatolia-XI, 1969).

______, *Artuklu devrinde bir hayat ağacı kabartması hakkında* (Vakıflar Dergisi, VII, 1968).

PAKALIN, M.Z., *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, I-III, İstanbul 1946.

PELLİOT, P.-*Les grottes de Touen-houang*, Paris 1914-1924.

PERROT, G.-Ch. Chipiez, *Histoire de l'Art dans l'Antiquité*, V, Paris 1980.

PLANO CARPINI, J. de., (Neşr. F. Risch), *Geschichete der Mongolen und Reisebericht*, 1245-1247, Leipzig 1930.

PEREMECİ, O.N.-*Edirne Tarihi*, İstanbul 1939.

POPE, A. U., *A Survey of persian art*, VI, London-Newyork.

______, *Calligraphy. On outline history* (A Survey of Persian art, II, Oxford, 1939).

______, *Some recently discovered Sedjuk stuco* (Ars Islamica, 1, 1934).

RADLOFF, W. M., *Arbeiten der Orchon-Expedition* (Atlas der Alterhümer der Mongolei) St. Petersburg 1896.

______, *Sibirya'dan Seçmeler*, Ankara 1986.

______, (Çev. Ahmed Temir), Sibiryadan, II, İstanbul 1956.

RAWSON, P., *The Art of Tantra*, London 1982.

RENDA, G. *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı (1700-1850)*, Ankara 1977,

RIDVAN Nafiz-İSMAİL Hakkı, Sivas şehri, İstanbul 1928.

RIZA Nur, Sinop at damgaları (Konya Mec., XXXVI).

RİYÂZÜ'S-SÂLİHİN *ve tercümesi*, III. cilt, Ankara 1958.

ROGERS, J. M., Calligraphy and Common Scrippt: Epitaphs from Aswan and Akhlat (Content and Context of Visual Art in the Islamic World, Ed. P.P. Soucek) London 1988

ROUX, J. P., *Türk göçebe sanatının dini bakımdan anlamı* (Türk Kültürü el-kitabı, II, İstanbul 1972)

RUBEN, W., *Anadolu'nun yerleşme tarihi ile ilgili görüşler: Koçhisar'ın Tuz Gölü batısındaki step köylerinde 1946 Eylûlünde yapılan bir araştırma gezisinin sonuçları* (DTFC Dergisi, V, 1947).

______, *Kırşehir'de dikkatimizi çeken san'at âbideleri* (Belleten, XII, 1948).

RUBRUK, W. Von, (Neşr. F. Risch), Reise zu den Mongolen 1253-1255, Leipzig 1934.

SADEDDİN Nüzhed, *Bektaşî şairleri*, İstanbul 1930.

______, *Mezar kitabeleri* (İstanbul'da madfun maşahire ait), İstanbul, 1932.

SAKA, R., *Uyuşturucu maddeler*, İstanbul 1948.

SAKISIAN, A., *Pages d'art armenien*, Paris 1940.

______, *Thèmes et motifs d'enluminure et de décoration arménienne et musulmans* (Ars Islamica, VI, 1939).

SARAÇOĞLU, N., *Türk mezarlarına dair araştırma* (İTÜ Yayınları, İstanbul 1950).

SAUVAGET, J., *La tombe l'Ortokide Balak* (Ars Islamica, V, 1938).

SERJEMİ, N., *Kızılbaş-Aleviliğin gizli felsefesi*, Tarih Dünyası, İstanbul 1950.

SEVGEN, N., *Anadolu'da at ve koyun motifli mezartaşları* (TMO Dergisi, I. sayı, 1955).

SEYİRLİ, M.-A. Topbaş, *Afyonkarahisar Yöresi Türkmen Mezartaşları*, İstanbul.

SICKMAN, L., A. Soper, *The Art and Architecture of China*, Penguen Books, 1968.

SIREN, O., *Chinese sculptures from the Vth to the XIV. centuries*, I-II, London 1924.

______, *Chinese painting*, I-III, London 1956.

SMITH, M. B., *The wood mimbar in the Masdjid-i Djami Nain* (Ars Islamica, V, 1938).

______, *Material for a copus of early Iranian islamic architecture* (Ars Islamica VI, 1939).

STEIN, M. A., *Serindia*, Oxford 1921.

______, *Innermost Asia*, III, Oxford 1928.

STRECK, M., *Ahlat* (İA).

STRZYGOWSKI, J., *Altai-Iran und Völkerwanderung*, Leipzig 1917.

______, *Türkler ve Orta Asya san'atı meselesi* (Türkiyat Mec., III, 1935).

SUNGUR, S., *İstanbul mezar taşı kitabeleri ve kabristan edebiyatı* (Konya Mec., 48. sayı).

SÜMER, F., *Oğuzlar (Türkmenler). Tarihleri-boy teşkilâtı-destanları*, Ankara 1961.

______, *Kara Koyunlular* (Başlangıçtan Cihan-Şah'a kadar), I, Ankara 1967.
______, *Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar* (Belleten, I, 1986).
ŞEMSEDDİN Sami, *Kamusu'l-âlâm*, III, İstanbul 1308.
ŞEREFHAN el-Bitlisî, *Şerefnâme* (Çev. M. E. Bozaslan) İstanbul 1971.
ŞEŞEN, R., *İbn Fadlan Seyehatnâmesi*, 1975.
ŞEYHİZADE Muhammed b. Süleyman, *Mülteka şerhi. Mecau'l-Enhur*, I, İstanbul 1309.
TACHUDI, R., *Das Vilayet-name das Hadshim Sultan*
TANYU, H., *Türklerde taşla ilgili inançlar*, Ankara 1968.
______, *Ankara çevresinde adak ve adak yerleri*, Ankara 1966.
TARIM, C.H., *Kırşehir tarihi*, Kırşehir 1938.
______, *Tarihte Kırşehri-Gülşehri ve Babailer, Ahiler, Bektaşiler*, İstanbul 1948.
TAŞKÖPRÜLÜZÂDE, *Tabakatu'l-Fukaha*, İstanbul.
THOMSON, W., *Moğolistandaki Türkçe kitabeler* (Türkiyat Mec., III, 1935).
TURAN, O., *Oniki hayvanlı Türk takvimi*, İstanbul 1941.
______, *Eski Türklerde okun hukuki bir sembol olarak kullanılması*, (Belleten, IX, 1945).
______, *Türkiye Selçukluları hakkında resmi vesikalar*, Ankara 1958.
______, *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*, Ankara 1965.
______, *Selçuklular zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.
ULUÇAY, C.,-GÖKÇEN, İ., *Manisa tarihi*, İstanbul 1939.
UZUNÇARŞILI, İ. H., *Kitabeler*, I-II, İstanbul 1927-1929.
ÜNVER, A. S., *Pierres tombales seldjoukides a éffigie au 14 siècle en Anatolie*, Jerusalem 1960.
VAKİDİ, *Futuhu'ş-Şam*, I-II, Kahire 1373.
VON WENING, A.-HEIMANN, W., *Das nestorianer-Denkmal von Sian-Fu* (Orientalisc hes Archiv, III, Leipzig 1912-1913).
WIET, G., *Catalogue général du Musée Arabe du Caire. Stéles Funéraires*, VI. Le Caire 1939.
______-LOREY, E. de, *Cénotaphes de deux dames musulmanes à Damas* (Syria, II, 1921).
WILBER, D.N., *The Arhitekture of Islamic Iran. The Il-Khanid Period*, Princeton 1956.
WITTEK, P., *Epifraphical notice* (Ars Islamica, V, 1938).
YAKUBOVSKY, A. Y., *Altınordu ve inhitatı*, İstanbul 1955.
YAKUT el-HAMEVÎ, *Mu'cemu'l-Buldan*, Kahire 1206.
YALGIN, A. R., *Cenupta Türkmen oymakları*, İstanbul 1932/Adana 1939.
______, *Cenupta Oğuz damgaları* (Bozkurt Mec. 8. sayı, 1940).
______, *Anadolu'da Türk damgaları*, Bursa 1943.
YAMAN, T. M., *Kastamonu tarihi*, Kastamonu 1943.
YILMAZ, A., *Tahtacılarda gelenekler*, Ankara 1948.
YINANÇ, M. H., *Akkoyunlular* (İA).
______, *Türkiye Tarihi. Selçuklular devri. I- Anadolu'nun fethi*, İstanbul 1944.
YÖRÜKÂN, Y. Z., *Anadolu'da Alevi köyleri ve bunların itikad ve âdetleri I* (Hayat Mec. III-56. sayı, 1927, ayni mecmua, III, 56, 58, 59, 63. sayılar, 1927-1928).
______, *Tahtacı oymaklarına dair bilgiler* (Hayat Mec. III, 68. sayı, 1928).
______, *Anadolu Alevileri ve Tahtacılar* (Darülfünun İlâhiyat Fakültesi Mec., 8. sayı, 1928).

______, *İslâm menabiinde Şamanlık* (Darülfünun İlâhiyat Fakültesi Mec., 21. sayı 1931).
______, *X. Asır iptidalarında yazılmış olan Ebû Dulef seyahatnamesine nazaran Orta Asya'da Türk boyları ve bunların dini vaziyetleri* (Darülfünun İlâhiyat Fakültesi Mec., 22-23. sayılar, 1932).
______, *Türk dinleri ve mezhepleri*, 1932 (Basılmamış).
ZAMBAUR, E. de, *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam*, Hanovre 1927.
ZBISS, M., *Corpus des inscriptions arabes de Tunisie. Inscriptions de Tunis et de sa banlieue*, I, Tunis 1955.
______, *Inscriptions du Gorjani*, Tunis 1960.
______, Inscriptions de Monastir, Tunis 1960.
ZEBİDİ-Zeyneddin Ahmed (Çev. Kâmil Miras), *Şahihi Buhari muhtasarı, Tecridi Sarih tercümesi*, IV, İstanbul 1938.

TERİMLER VE DEYİMLER

Mezartaşı kitabeleri İslâmî ilimler ve tarih terminolojisi bakımından da önem taşımaktadır. Bugüne kadar, muhtelif devirlerin tarihî terimlerini içine alan veya bir terimin muhtelif devirlerde ifade ettiği mânâları ve yine devirler boyunca devlet adamları ile ûlema ve meşayihe verilen lâkab ve unvanları açıklayan bir lûgat yapılmamıştır. Bu ihtiyacı konumuz ölçüsünde karşılayabilmek için metinde veya kitabelerde geçen terim ve deyimlerin buradaki mânâlarını açıklamağa çalıştık.

Ahî اخی (a.): Fütüvvet ehlinin şeylerine verilen isim.

Bâri' بارع (a.): Mükemmel, üstün vasıflı kimse.

Bida' بدع (a., bid'at'ın c.): Sonradan meydana çıkan şeyler. İslâm dininde, peygamber zamanından sonra ortaya çıkan şeyler.

Çelebî چلبی (a.): XVII. asra kadar hânedan mensuplarına; bir tarikatın başında bulunan erkâna, meşhur müelliflere verilen bir ünvandır. Hacı Bektaş oğulları denen Bektaşî çelebileri Hacı Bektaş'ın nefes evlâtları olarak kabul edilmişlerdir. Hacı Bektaş ocağına bağlı olanlara da çelebî denmektedir.

Ecell أجل (a. celil'den): Celîl, en büyük, yüce, ulu.

Emîr آمر (a., c. Umera): 1 — Bir kavmin, bir ülke veya şehrin hâkimi, beyi. 2 — Kumandan. 3 — Emîr-i Mimâr ve Emîr-i Ahûr gibi vezirlik seviyesinde bir rütbe. 4 — Hânedan soyundan olanlara, bey anlamına gelmek üzere, verilen ünvan.

Emîru'l-hac: أمير الحاج : Hac emîri, hac için Mekke'ye giden kafilenin reisi.

İslâmiyetin ilk yıllarında Halifeler bizzat hac emirliği yaparlardı. Daha sonraları bu vazife hânedan mensuplarına verilmiştir.

Emîr-i Mekke أميرمكه : Peygamber sülâlesinden seçilen ve Mekke'de, genellikle vali ile birlikte, vazife gören kimse.

Emîr-i mısır أمير مصر : Bir ülkenin veya şehrin emîri.

Fahru'l-milleti ve'd-dîn فخر الملة والدين (a.): Dinin ve milletin şerefi; ulusu, Fahru'l-âlem Hz. Muhammed'in lâkabı olduğuna göre, bu deyimin de devrin ileri gelenlerine; büyük âlim ve fakihlerine verildiği söylenebilir.

Fahru'n-nisa fi'l-âlemeyn فخر النساء في العالمين (a.): İki âlem (dünya ve âhiret) kadınlarının iftiharı, şerefi, ulusu.

Fetâ فتی (a., c. fityan): Fütüvvet teşkilâtında ahlâkî üstünlükleri olan, nefse ait kötülüklerden çekinen, Allah'ı tanıyıp bilmede yakîn sahibi, olgun ve civanmert kimse; fütüvvetdâr, fütüvvet ehli.

Filigran: Taşın üzerinin iki kat halinde işlenmesi.

Gulâm غلام (a. ve f., c. gılman): 1 - Bıyıkları yeni terlemiş delikanlı, genç, hizmetkâr, köle. 2 - Selçuklu teşkilâtında aylıklı asker demektir. 3 - Ahlat mezartaşlarının bazılarının imza kitabesinde (Amelu Üstad Esed b. Eyyub Gulâm-ı Veys) (Kat.No.58) veya "Amelu Hâvend b. Bergî Gulâm-ı Esed" (Kat. Nu. 75) şeklinde geçmektedir. Sanatkârların babaları mevcut olduğuna ve bir müslüman ismi taşıdığına göre, gulâm "köle" anlamında kullanılmış olamaz. Buradaki diğer mânâlar da uygun düşmemektedir. Esed b. Eyyub isimli sanatkârın bazı eserlerinde imzasını Veys isimli sanatkârın şagirdi olarak da atması, bu kelimenin taşçılık sanatında bir dereceye işaret ettiğini göstermektedir. Tahminimize göre bu şagirdlikten önceki devredir veya şagirdlik ile aynı anlam da kullanılmıştır.

Garîb غريب (a., c. gurebâ): 1 - Kimsesiz. 2 - Kendi memleketinin dışında bulunan, yabancı. 3 - Zavallı.

Hüccet حجت (a): 1 - Delil, senet. 2 - Kılavuz. 3 - Seçkin kimselere verilen ünvan.

Hüccetu'l-İslâm ve'l-müslim (în) حجة الاسلام والمسلم (a.): Büyük âlim ve fakihlere verilen bir ünvandır. İmam Gazâlî'nin de ünvanı Hüccetü'l-İslâm'dır.

Hüsamu'd-devleti ve'd-dîn حسام الدولة والدين (a.): Dinin ve devletin kılıcı. Emîrler için kullanılan bir ünvandır.

İmâm امام (a., c. eimme): Kendisine uyulan, önde bulunan, önayak olan, mezheb kuran kimseye denir. Hz. Ali neslinden gelenlere de denmektedir. Burada şer'i ilimleri en iyi bilenlerin başında gelen kimse anlamında kullanılmıştır.

Kabr قبر (a., c. kubûr) : Mezar, ölünün gömüldüğü çukur.

Kadi قاضی (a., c. kudâd) : Yapan, yerine getiren, şeriat hâkimi.

Kâdîu'l-kudât (kadıların kadısı) قاضی القضات (a): En büyük kadı; şeyhülislâm veya kazasker rütbesinde bulunan kimse.

Kâdîu'l-kudât ve'l-hükkâm قاضی القضات والحکام (a): Kadıların ve hâkimlerin en büyüğü. Bu tâbir şeyhülislâmlığa denk bir mevkiin sahibi için kullanılmış olmalıdır.

Kıdva قدوة (a.): Kendisine uyulup ardından gidilecek kimse. Bir sınıfın veya topluluğun başında olan şahıs.

Kıdvetu'l-ekâbir قدوة الاكابر (a.): Devlet ricalinin veya rütbece, görgü ve faziletce büyük olanların tâbi oldukları şahıs.

Künbed: 1 - Genel olarak kubbeli yapı; kubbenin haricî şekli; kubbe biçiminde çıkıntı. 2 - Kubbeli ve külâhlı Selçuklu türbesi.

Lâhd (a., c. elhâd, lühûd): 1 - Taş, tuğla ve harçla inşa edilen ve üzerine bir kapaktaşı veya sandûka konulan mezar; 2 - İçine ölünün konulduğu sandûka.

Mağfûr مغفور (a. gufrân'dan): Günahlarının afvedilmesi için arkasından Allah'a yalvarılan ve dua edilen ölmüş, yarlıganmış kimse, merhum.

Ma'sûm معصوم (a. ismet'den): Suçsuz, günahsız kimse; küçük çocuk. (müen. ma'sume). İmamiye mezhebinde günahsız sayılan Ehlibeyt mensubu.

Mazlûm مظلوم (a. zulm'den): Zulüm görmüş; sakin ve sessiz insan.

Mazlûmen merhum: Zulm edilerek öldürülmüş kimse.

Meddah مداح (a. medh'den): Taklitler yaparak hoş hikâyeler anlatıp halkı eğlendiren kimse.

Melik ملك (a., c. mülûk): Tek olarak kullanıldığı zaman padişah, hükümdâr; isim tamlamalar hâlinde baş, reis.

Meliku'l-ulema' ملك العلماء : âlimlerin en büyüğü.

Meliku'l-fukaha ملك الفقهاء Fakihlerin başı.

Meliku'l-hutaba' ملك الخطباء Hatiplerin en büyüğü.

Meliku'ş-şuara ملك الشعراء : Şairlerin en büyüğü.

Meliku'n-neccar ملك النجار : Marangozların başı.

Merhûm مرحوم (a. rahm'den) : Allah'ın rahmeine kavuşan kimse. Ölü (müslğmanlar için kullanılır). (müen. merhume).

Mevlâ (mevlâna) مولا (مولانا) (a., c. mevâlî) : Efendi, efendimiz; bazı şeyh ve ilim adamlarının lâkabı; "Hazret" mânâsına kullanılan bir hitab.

Mezar مزار (a., c. mezarât) : Genel olarak ölünün gömüldüğü yer. Bu kelime belli bir tipi ifade etmemekle beraber üzerine bina yapılmamış kabirler için kullanılır.

Mu'id معيد (a.) : 1 - Müderris yardımcısı, öğretmen vekili, asistan. 2 - Şagirdlik devresini bitirmiş, ehliyetli usta yardımcısı.

Muveşşî موشي (a. veşy'den) : Nakış yapan.

Mübeyyinu'l-halal ani'l-haram مبين الحلال عن الحرام : Helâl ve haramı meydana çıkaran çok dürüst kimse.

Müftî مفتي (a. fetva'dan) : Fetva veren.

Müftîu'l-ferîkayn مفتي الفريقين (a.) : İki cemaatin; iki alemin; iki mezhebin müftîsi, fetva vereni.

Müzeyyin مزين (a. zînet'den) : Tezyin eden, süsleyen.

Pehlivan پهلوان (f.) : Yiğit; kahraman; güreşçi.

Pîr پير (f.) : İhtiyar, ulu anlamına gelir. Mevlevî ve Bektaşilikte tarîkat koruyucularına ve tarîkat ileri gelenlerine denmektedir. Ahîlikte esnaf zümrelerini himaye eden velîye; tasavvufta Allah yoluna sülûk eden, müride doğru yolu gösteren kimseye denir. Alevîlikte "Dede" den sonraki mertebe için kullanılır.

Ravda روضه (a., c. ravdât) : 1 - Çayırı çimeni bol olan yer, bahçe. 2 - Cennet; 3 - Velîlerin , züht ve takva sahibi kimselerin mezarı.

Sadr صدر (a., c. sudûr) : 1 - Herşeyin başı, en yukarısı. 2 - Reis, vezîr, 3 - Vali, Paul Wittek

İlhanlılar devrinde *minister = bakan* anlamında kullanıldığını (Ars, IS. V. 1938, 33. s.); Minorsky ise XVI. asırda yazılmış bir yazmaya göre "umumî vali" anlamına gelen, "vekil" den evvelki bir kademe olduğunu ileri sürerler (Calligraphers and painters, Washington 1959, 81, 88. s.).

Sadru'l-ecell صدر الأجل : 1 - En büyük sadr, umumî vali, 2 - Din ve tarikat büyüklerine verilen bir sıfat. Bu ibare Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin sıfatlarından biridir.

Said سعيد (a.) : âhiretini hazırlamış, mutlu, uğurlu kimse.

Sandûka صندوقه (a.): Taş, mermer, ahşap, v.s den muhtelif biçimlerde yapılmış olan ve mezarın üzerine konulan kısım.

Seyyid سيد (a.) : Efendi, bey, baş. Asîl soydan gelen kimseler için kullanılan bir sıfat. Hz. Hasan soyundan gelen kimseler. (müen. seyyide.) : Muhterem hanımefendi.

Seyyidu'l-hacc ve'l-Haremeyn سيد الحاج والحرمين : Hac ve Haremeyn'in emîri.

Seyyidu'l-bilâd سيد البلاد : beldelerin efendisi, hâkimi.

Sultanu'l-fetâ سلطان الفتى : Fetaların başı, en büyüğü. Ahî Ahmed Şah'ın lâkabı.

Şabb شاب (a., c. şübbân) : Genç, delikanlı, yiğit. Ahlat mezartaşlarından birinde bu kelimeden başka aynı şahıs için "şeyh ve sadr'ul - âlim" denmektedir. Bu durum bu şahsın "şabblık" devresinde olmasına imkân vermez (Kat. Nu. 38). Diğer birinde ise "eş-şabb, el-fetâ" gibi birbirine yakın anlamdaki iki sıfat yanyana kullanılmıştır. Biz bu "fetâ" mahiyetinde bir anlam taşıyabileceğini düşünüyoruz.

Şagird شاگرد (f., c. şâgirdân) : Bir sanat öğrenmek üzere bir ustanın yanına devam eden çırak.

Şâhide شاهده (a.) : Mezarın baş veya hem baş, hem ayak tarafına dik olarak konulan, adına dikildiği şahsın hüviyetini bildiren bir kitâbeyi muhtevî tezyin edilmiş taş levha.

Şehîd شهيد (a. şehadet'den, c. şüheda) : 1 - İslâmiyet uğrunda canını feda eden; savaşta ölen Müslüman (Şehid-i hakikî). 2 - Suda boğularak, yanarak, garib olarak, zelzelede enkaz altında kalarak veya ilim yolunda ölen müslüman (şehid-i hükmî). 3 - Allah'ın birliğine ve peygamberlerine şehadet edenler. (Müen. şehîde).

Şem'i mecma' شمع مجمع (f.) : Bir toplantının, meclisin ışığı, kandili. Şairler için kullanılmaktadır.

Türbe تربه (a.) 1 - Aziz ve mubarek sayılan müslümanların mezarı; 2 - Üstüne kubbe yapılmış olan mezar.

Vâri' وارع (a. verâ'dan) : İleri derecede takva sahibi kimse, dindar.

Vâşî واشي (a. veşy'; vişaye'den) : İnce dokuma ve nakış yapan kimse, taşçı ustası lâkabı.

İNDEKS

— A —

A. Ş. Beygu: 43, 87
Abarkuh : 48-69
Abdu'l-lah oğlu Erzurumlu Hüsamu'd-Dîn Hasan : 149, 150
Abdu'l Vehhaboğlu, Sadru'l-ecell Muhammed Bahau'd-Dîn Ömer : 168
Adana : 13
Afgan : 26
Afganistan : 13
Afyon : 5, 7, 8, 9, 17, 18, 36, 39, 77
Afyon Müzesi : 8, 9, 36, 39
Ağzıkara Han : 73
Ahi, Ahîlik : 7, 12, 14, 19, 84
Ahi Evren Tekkesi : 14
Ahi Fahreddin b. Mehmed Şah : 28
Ahi Şerefeddin Camii : 73
Ahiboz Köyü : 20
Ahîlik Serpuşu : 7
Ahlat : 1-3, 17, 22, 29, 30, 33, 35, 38-48, 50, 52, 54, 57-65, 67-70, 72, 73, 78, 79, 81, 85-89, 92, 94, 96, 98-101, 106, 109, 115, 119, 124, 146, 147, 194, 197, 202, 203, 208, 209
Ahlat Mezarlıkları : 45
Ahlat Müzesi : 38
Ahlat taşı : 51, 115
Ahmed : 98, 201
Ahî Ahmet Şah : 4, 14
Ahmed b. Tahir b. Ömer : 120, 121
Ahmed el-Müzeyyin : 33, 55, 62, 63, 69, 71, 81-83, 87, 89, 90, 115, 126-131, 134
Ahmed Kasım b. Muhammed : 87
Ahmed Yesevi : 16
Ahmet Topbaşı : 8
Aîşe Hatun : 96
Aişe Hatun binti Sadr Kameru'd-Din Muhammed : 182-183
Akdamar : 33
Akdamar Kilisesi : 8
Akhin : 20
Akkoyunlu : 8, 98
Akkoyunlular : 38, 39, 41
Aksaray Sultan Hanı : 61
Akşehir : 4-7, 10, 14, 15, 35, 39, 54, 86
Akşehir Müzesi : 4
Akşehir Kileci Mescidi : 16
Akşehirli Ahmed : 52
Alaca Câmii : 21
Alâeddin Keykûbad : 41
Alâu'd-Dîn Ali b. Alâud'd-Din : 212-213
Alâu'd-Dîn b. Sedidu'd-Dîn : 194-195
Alay Han : 86
Alayundlu damgası : 37
Alayuntluğ : 39
Âlem : 28, 34
Alemşah Türbesi : 9
Alevî : 20, 24, 26
Alevî Mezarlığı : 34
Alevîler : 13, 16, 20, 34
Ali Çitme : 35
Âli İmran Sûresi : 82, 101, 105, 106, 110, 111, 120, 127, 131, 141, 144, 146, 156-162, 166, 181, 182, 187, 193, 198, 199, 205-212
Ali Rıza Yalgın : 22
Alp Arslan : 40
Altay : 1, 16, 26, 38, 57, 78
Altay Türkleri : 21
Altaylılar : 16
Amasya : 11, 64, 68, 71
Amid : 42
Amul : 47
Anadolu : 1, 2, 4, 8, 10, 14, 17, 18, 20-22, 24, 25, 28-30, 34-40, 45, 47, 50, 52, 57, 60-65, 68-71, 73, 77-79, 81, 86, 101
Anadolu Selçukluları : 60, 61, 63, 81, 86
Antakya : 40
Antalya : 18, 34
Ani katedrali : 60
Ankara : 7, 20, 26, 27, 34
Ankara Etnoğrafya Müzesi : 11, 12, 14, 15, 34
Ankara Savaşı : 34
Ankebut Sûresi : 82, 110
Araba tekerleği motifi : 9, 18, 19
Arapça : 41, 91, 100, 138
Arapkir : 29
Ardisdan Mescid-i Camii : 69
Artıkoğlu Emir Balak : 46
Armut : 23
Aruz Hatun binti Tahir : 196, 197, 198
Arslan (sanatçı) : 6
Arslan Figürü : 5-9, 11, 12, 15-17, 19
Asîl b. Veys : 74, 83, 84, 87, 90, 91-95, 142, 145, 148-151, 153-157
Asîlu'd-Dîn Ali b. Merhum Şerefe'd-Dîn Ömer b. Merhum Ebi'l-Hasan el-Galatî : 154
Askıs Nehri : 38
Asya : 21, 36
Aşağı Morg Nahiyesi : 28, 30
Âşık Paşa Türbesi : 6, 7
At figürü : 12, 18-20, 35-39
Aural Stein Yotkan : 60

Av sahnesi : 36
Av ve mücadele sahneleri : 7
Avcı figürü : 5, 39
Avrupa : 23
Ay motifi : 9, 18, 19, 23
Aydın : 23
Aydınoğulları : 23
Âyetu'l-Kürsî : 82, 101, 110, 115, 116, 120, 126-128, 130-132, 135, 141, 143, 150, 151, 153, 154, 165, 168, 169, 171, 172, 174, 178, 179, 183, 185, 186, 188-190, 192, 195, 200, 201, 210, 213
Ayna : 13
Ayvalı : 8, 36, 39
Ayyıldız motifi : 24
Azerbaycan : 36, 37, 39, 40

— B —

B. de Lacosté : 46
Babailik : 14
Baba İlyas : 18
Bacgî Beğ : 126, 127
Bacıyân-ı Rûm : 14
Bağdaş kurmuş bir genç figürü : 4
Bağdat : 26, 40
Bakarâ Sûresi : 120, 128
Baklava dilimi şekli : 24, 81
Bal peteği : 112
Balâ : 20
Balık figürü : 29
Bali Çelebi b. Yakup Ağa : 11, 14
Balkanlar : 21, 26
Balta motifi : 21, 37
Barak Baba : 28
Bardak motifi : 25
Baskil : 13, 25, 26
Başkırt : 16, 34
Başlık motifi : 24
Batınî : 19, 21, 101
Batı Anadolu : 6, 23, 54
Bayat damgası : 20, 21
Bayburt : 42
Bayındır : 20
Bayrak motifi : 12, 13, 26
Bektaşî : 3, 4, 14-16, 19, 20
Bektaşîlik : 9, 13, 14, 17, 27
Belh : 42
Beltirler : 25
Bergama : 23
Berlin : 22
Berlin Millî Kütüphanesi : 15
Beyazid Türbesi : 71
Beydili : 20
Beyhan aşireti : 39
Beylekan : 2
Beyşehir : 81
Bi'bni Nûr Şurfu'd-Din Osman b. Muhammed Fıraş el-Horasanî : 184-185
Bilge Kağan : 1, 46, 78
Bimârhane : 68, 71
I. Mesud : 8
Bistam : 71
Bitki motifi : 7, 12, 16, 105
Bitlis : 19, 38, 179
Bizanslılar : 21, 39
Boğa figürü : 8, 29
Bor : 13
Boyalı Külliyesi : 8
Boynuz motifi : 27, 28
Branderburg : 8
Bria Nehri : 78
Budin : 27
Budist : 13
Buhara : 42, 63
Burç : 19, 29
Burçin Bölgesi : 38
Bursa : 7, 18, 20, 22, 23, 26, 27, 141, 210
Bursa Muradiye Müzesi : 34
Buruciye Medreseleri : 68
Buûs b. Şemsîk ed-Darbabî el-Hılâtî : 87, 98, 196
Büyük Selçuklu : 40
Büyük Süvegenler : 12
Büyük Yayla : 9
Büyük tarlık : 19

— C —

C Üslûbu : 48
C. H. Tarım : 6
Câmi motifi : 23
Câmi ve haziresi motifi : 23
Cebrail : 26
Cehrgilân mezarlığı : 89, 115
Celâl Hatun : 6, 13
Celâirliler : 41
Celâleddin Herzamşah : 41
Cem âyinî : 3, 15
Cevgân : 36, 37
Cezve motifi : 12
Culfa : 36
Cum'a b. Muhammed : 87, 92, 95, 145, 146, 175

— Ç —

Çadovne Köyü : 19
Çağatayca : 41
Çaldıran seferi : 43
Çaldıran Zaferi : 41
Çam ağacı motifi : 17
Çamak bölgesi : 78
Çarkıfelek motifi : 10, 11, 15, 62, 116, 121
Çiçek motifi : 2, 23, 25, 27, 73, 206
Çift tavus kuşu figürü : 7
Çifte Minareli Medrese : 63, 64, 66, 68, 70, 71, 73
Çifte Minareli Medrese Müzesi : 28
Çin : 10, 13, 18, 19, 28, 38, 77, 79
Çöreği Büyük Tekkesi : 18

— D —

Dalga Motifleri : 56
Damla taşı : 33

Darülhadis Câmii : 27
Daru'l-Mülk Hatun : 2
Daruşşifa : 64, 86
Davudoğlu Said : 128
Dede Maksut Türbesi : 3
Deliler Köyü : 28
Demirkaynak Dede : 22
Dersim (Tunceli) : 15
Derviş Osman : 27
Dibek motifi : 12
Dikili Mezarlığı : 23
Divriği : 101
Divriği Daruşşifası : 123
Divriği Ulu Camii : 68, 69, 81, 86
Divit Motifi : 28
Diyarbakır : 8, 35
Diyarbakır kalesi : 8, 48, 50
Doğu Anadolu : 21, 33, 35, 36, 39, 41, 87
Doğu Berlin : 77
Doğu Türk Oymakları : 1, 41
Doğu Türk Urukları : 100
Doğu Türkistan : 13, 21, 60
Dört halife : 6
Dulkadiroğlu Süleyman Bey : 26
Dulukçalık : 23, 24, 25
Düğümlü Urgan motifi : 135
Dzun-dzur Çayı : 46

— E —

E. Danık : 35
E. Esin : 30
E. Kühnel : 60
Ebi'l-Harem Mekki b. Muhammed Hibetu'l-Lah el-Halebi : 109
Ebi'l-Hasan el-Galati : 151
Ebi'l Hasan Gazi el-Galatî oğlu Hacı Şemsu'd-Dîn Muhammedoğlu Nuru'd-Dîn Ebi'l Hasan : 165
Ebi'l Hasan Gazîel-Galati'nin oğlu merhum Şerefu'd-Dîn Ömer oğlu Asilu'd-Dîn Ali : 155
Ebi'l Hayrat b. Nuru'd Dîn Osman b. Şeref : 137
Ebi'l-Kasım b. Muhammad Galatî : 117
Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib : 111
Ebu Bekr : 112, 113
Ebu'l-Berekât Salih b. Ebi'l Kasım : 130
Ebu Muhammed Yusuf b. Zeynu'd-Dîn Salih b. Ebi'l Kasım : 166, 167
Ebû Nâsır b. İbrahim : 120
Ebu'n-Nema b. Mufaddalu'l-Ahval el-Hılâtî : 86
Edirne : 16, 23, 27, 34
Edirne Müzesi : 26
Edirnekapı Mezarlığı : 27
Ejder figürü : 3, 4, 7, 9, 16, 17, 74, 77-79, 83, 92-94, 98, 100, 141, 143-145, 149, 159, 160, 164, 205, 207, 212
Elazığ : 13, 25, 26, 35
Elbaşı : 12, 13
Elma motifi : 23
El motifi : 21
el-Avhad : 41
el-Eşref : 41
el-Hac Mekki b. el-Hılâti : 86
el-Hacı Karaca b. Mirza : 87
el-Müveşşi : 87
Emetu'r-Rahman İbnetu Nureddin el-Galatî : 128
Emin b. Alişir : 178-179
Emînu'd-Din Ömer b. Mes'ud el-Hamamî : 121, 122
Emir : 84
Emîr Birmiş : 201
Emir Hızır : 195-196
Emir İzz'd-Din Yusuf : 94
Emir Süleyman b. Şeyh Emin b. Emîr Bahau'd-Din er-Reşki : 197-198
Emir Sündük : 40
Emîr u. Emirzade Hüsamu'd-Devleti ve'd-Din Emir Birmiş b. Emiru'l-Kebir Emiri Mısr b. Hacı Zeynu'd-Din er-Reşki : 198-199
Emir Taceddin b. Şeyh Emin b. Şeyh Said : 30, 179, 180
Emru'd-Dîn Mevdûd b. Nuru'd-Dîn Muhammed : 132
Emsile Hatun : 187-188
Enbiya Sûresi : 82, 110
Erciş : 36, 54
Erivan Devlet Müzesi : 60
Ermeni : 30, 33, 36, 39, 40, 54, 60
Ermeni mezarlığı : 54, 119
Ermenice : 41
Ermenek : 6
Ermenşahlar : 41, 49, 50, 100
Erzen Hatun Kümbeti : 42, 86, 98
Erzurum : 28, 29, 35, 38, 42, 71, 81
Erzurum Çifte Minare : 17
Erzurum Hatuniye Medresesi : 77
Erzurum Müzesi : 36
Esed b. Bakavend : 87
Esed b. Eyyub : 55, 63, 74, 82, 83, 87, 90, 91-94, 139, 140, 144, 145, 148-150, 163, 164
Esed b. Havend : 64, 87, 91, 93, 95, 97, 157, 169, 172, 183, 190, 193
Esed b. Haven del-Hilâtî : 86
Esed b. Üstad : 87
Esed-el-Müzeyyin : 74, 91, 140
Esed-el-Vâş (Estelvaş) : 87, 91, 142
Esedud-Din Emir Esed b. Osman : 138, 139
Esedullah (Allahın Aslanı) : 15
Eski Kaplıca : 20
Eski Malatya : 29
Esma-i Hüsna : 118
Eşrefoğlu Camii : 81
Evliya Çelebi : 41
Eyer : 37
Eyyûb : 43
Eyyûbiler : 41, 100

— F —

Fahreddin Davud : 30
Fahru'd-Devle : 40
Fahru'd-Dîn Mirçeoğlu İzzu'd-Dîn Yusuf : 156
Fallus motifi : 34, 35
Fars edebiyatı : 101
Farsça : 41 , 57, 85, 100, 111, 112, 114, 115, 117, 122, 124, 127-130, 133, 139, 142, 194, 214

Farûmad Mescid-i Camii : 63, 69
Fatıma : 46, 50
Fatma Anamız : 24, 26, 27
Fatıma binti Yezd b. Ahmed b. Ali : 86
Fatımî : 50
Fatımîler : 50
Fatih Sultan Mehmed : 26
Fes motifi : 23, 24, 25
Feta : 84, 87
Fincan motifi : 13
Fişeklik motifi : 12
Fussilet Sûresi : 126

— G —

G. Mendel : 4
Gazi Mihal Bey : 27
Gazne : 46, 65
Gazneliler : 81
Gecek Köyü Mezarlığı : 34
Gerdanlık Motifi : 6
Gerede : 26, 34
Gergef motifi : 4, 5
Geometrik (motif) : 37, 59, 60, 66, 67, 71-73, 89, 91, 92, 108, 110, 111, 123, 141, 145, 157, 167, 169, 171, 172, 174-176, 179, 182, 187, 189, 193, 195, 196-198, 201-204
Geometrik ağ : 22, 33, 60, 63-65, 92, 95-97, 110, 111, 114, 120-124, 127, 139, 157, 161, 162, 165, 169, 171, 172, 174, 177, 184, 190, 198, 203, 206
Geometrik örgü : 93, 97, 118, 119, 141, 148, 149, 152, 153, 158, 160, 168, 180, 189, 201, 205, 207, 208
Gevaş : 33, 54, 96, 119
Gevaş Halime Hatun Kümbeti : 86, 95, 96
Geyik figürü : 7-9, 17, 18, 37
Geyik Boynuzu motifi : 18
Geyikli Sultan Baba : 18
Gonca motifi : 22
Gök Medrese Camii : 63, 64, 81
Göktürk alfabesi : 21
Göktürkler : 19, 37, 85
Gölbaşı Mezarlığı : 179
Gulâm : 87, 90-92, 136, 163
Güğüm motifi : 12
Gül motifi : 23
Gülbezek motifi : 12
Güneş motifi : 16, 18, 19, 29
Güney Doğu Anadolu : 26, 41, 42
Gürcistan : 37
Gürcüler : 36, 39
Güroymak (Norşin) : 179
Güvercin figürü : 5, 11, 15
Güzelce : 12, 13

— H —

Hacı : 97
Hacı Ali : 2
Hacı Bektaş Müzesi : 15
Hacı Bektaş Veli : 15
Hacı Ebi Tahir b. Mansur : 122
Hacı Emin b. Yusuf : 87
Hacı Kılıç Camii : 63
Hacı Şemsu'd-Dîn Muhammed : 151
Hacı Mehmed Efendi : 27
Hacı Mevlevî : 6
Hacı Miran : 182-186
Hacı Miran b. Yusuf : 30, 87, 96, 118, 179, 180
Hacı Mirçe b. Mîran : 87, 96, 190, 191
Hacı Nuru'd-Dîn oğlu Sedidu'd-Dîn Sedid : 143
Hacı Osman b. Sıddîk : 113
Hacı Yusuf b. Mîran : 87, 95, 178
Haç motifi : 30, 36, 37
Halep : 26, 30, 46
Halı motifi : 13, 23, 25
Halı tezgâhı motifi : 12, 13
Halife Ömer : 40
Halife Muktedir : 48
Halil oğlu Hüseyin : 24
Halime Hatun Kümbeti : 119
Halûk Karamağralı : 101
Hamaylı : 24, 25
Hamdullah Kazvinî : 42
Hamza Gündoğdu : 8
Han Sülâlesi : 77
Hançer motifi : 30, 36, 43
Hanuya Nehri : 46, 49
Harabe Şehir : 42, 43
Harput kapısı : 48
Harzemşah : 41
Ilas Hatun : 5
Hasan : 20, 25, 124
Hasan b. Yusuf : 83, 87, 88, 123
Hasan Padişah Kümbeti : 42
Hasır örgüsü : 81
Haşhaş motifi : 3, 5, 6, 12, 13, 15, 17, 67
Haşhaş Kozalağı (motifi) : 3
Haşişiye kolu : 16
Hatayî : 2, 3, 5, 7, 9, 22, 23
Hatuniye Medresesi : 71, 81
Hâvend b. Bergi : 58, 74, 83, 87, 91, 95, 96-97, 163, 164, 166, 168, 169
Hayat ağacı motifi : 3, 7, 11-13, 15-19
Haydarî Köyü : 28
Haymana : 20
Hayranveli : 36
Hayvan figürü : 7, 9, 13, 15, 36, 39
Hamedan : 9, 69
Herzfeld : 60
Havend b. Bergi : 64
Hıristiyanlar : 10, 39, 37, 40
Hınıs : 38
Hızır Baba : 16
Hibetu'l-lah b. Yusuf : 108, 109
Hilâl motifi : 28
Hindistan : 22, 34
Hint : 34
Hoca Muhammed b. Hüseyin b. Hasan b. Ahi kod. : 201-202
Horasan : 15
Horasan Erenleri : 16
Horoz figürü : 11, 12, 15, 16
Hotan : 60
Hoy : 41

Hoyeng : 92, 146
Hozat : 15
Huand Medresesi : 69
Huban-Danişmendli : 22
Hun : 13
Hun devri : 16, 17, 19, 20, 38
Hûrşah : 68
Hûrşah el-Hılâtî : 86
Hüsamu'd-Dîn Hasan el-Erzenu Rûmî : 148
Hüsamu'd-Dîn Muhlis b. Merhum... b. Yusuf el-Meddah : 156
Hüseyin : 25
Hüseyinoğlu Ali : 24
Hz. Ali : 6, 15, 16, 18, 19, 34
Hz. Ayşe : 1
Hz. Ebubekir : 1
Hz. Muhammed : 1
Hz. Ömer : 1

— I —

Ihe Ashete : 16

— İ —

İ. Kafesoğlu : 43
İbrahim : 1, 83, 114
İbrahim b. Ahmed : 43
İbrahim b. Kazım : 83, 87, 88, 122
İbrahim Bey Türbesi : 6
İbrahim Nihai : 1
İbni-i Fadlan : 25, 34
İbni Kasım : 122
İbni Savresi : 138
İbnü'l Esir : 19
İbrik motifi : 12, 13, 37
İhe Aşete : 46

İhe Nor : 46, 112
İhlâs Sûresi : 103, 104, 107
İhsaniye : 8, 17, 18
II. Murad : 20
İlhânî : 20
İlhanlı devri : 71, 72, 101
İlhanlı İmparatorluğu : 41
İlhanlı Sarayı : 42
İlhanlılar : 13, 42, 78, 100
İmadu'd-Dîn İbrahim b. el-Hac Ebû Talib b. Hüseyin : 123-124
İmadû'd-Dîn İmad : 159
İmadu'd-Dîn İmad b. Merhum Kerimu'd-Dîn : 147
İmadu'd-Dîn İmad b. Muhammed b. Haydar : 158, 159
İmamzade Ali b. Cafer : 71
İmamzade Rabia Hatun : 71
İmaret Camii : 4
İnanç Melek binti Osman : 191-192
İnce Minareli : 66
İnsan figürü : 5, 7, 13, 14, 20, 23, 37, 39
İran : 10, 26, 47, 50, 62-64, 69, 71, 77
İsfahan : 2, 48, 71, 111
İslâm : 1, 8, 21, 30, 40, 42, 45, 46, 59, 78, 91, 100, 177
İslâmî : 100
İslâmiyet : 2, 14, 39, 79, 100
İsmail Hakkı (Uzunçarşılı) : 10
İspanyol : 28
İstanbul : 27, 29, 34
İstanbul Türk-İslâm Eserleri Müzesi : 8, 36
İstiridye motifi : 165
İyâz b. Ganem : 40
İzmir : 13, 23
İznik : 21, 22
İznik Müzesi : 21, 22
İzzu'd-Dîn Emir Yusuf b. Merhum Nuru'd-Dîn Ömer es-Sarrat : 161
İzzu'd-Din Mahmud b. Kerimu'd-Din : 124
İzzu'd-Dîn Yusuf b. Fahru'd-Dîn Mirçe : 155, 162

— K —

K. Erdmann : 8
K. Otto-Dorn : 8
Kadem Camii : 9
Kadı Mansûr : 106
Kadılar Mezarlığı : 90, 96, 98, 102, 116, 130, 133, 141, 146, 150-152, 154, 159, 164, 166, 170, 201, 203, 204, 206, 208, 214
Kadın figürü : 20
Kafkasya : 25, 30, 36, 39
Kahire : 42, 60
Kahve değirmeni motifi : 13
Kahve fincanları motifi : 12
Kahve kavurma tavası : 12
Kahve takımı motifi : 13
Kahve tepsisi motifi : 12
Kakü Bey : 2
Kale Köyü : 13, 25
Kalender Hasan Dede : 22
Kalkan motifi : 12, 36
Kam : 17
Kama motifi : 21, 25, 28, 37
Kamyâr : 41
Kandil motifi : 3, 4, 6, 10, 19, 22, 28, 30, 33, 55, 59, 65-67, 72, 79, 82, 83, 90, 113-115, 118, 121-129, 131-133, 135, 137, 138, 140, 145, 152, 161, 164, 166, 171, 178, 179, 188, 190, 195, 210, 212-214
Kanunî Sultan Süleyman : 12, 41, 43
Kantar motifi : 28
Kapçal : 37
Kara Şeyh Mezarlığı : 42
Karacadağ : 20
Karakaya Köyü Mezarlığı : 34
Karakeçili Alevileri : 20
Karakoyunlu : 38, 39, 41, 100
Karaman : 6
Karamanoğlu Karaman Bey : 27
Karanfil motifi : 23
Karaözü Köyü : 13
Karatay Hanı (Kervansarayı) : 63, 81
Kars : 35
Kars Müzesi : 36, 37
Kasım b. Üstad Ali : 86, 87, 98
Kasım b. Muhammed : 67, 98, 99, 203, 205, 206, 208, 209

Kasımpatı motifi : 23
Kaşgârî : 21
Kaval motifi : 12
Kaya mezarlığı : 42
Kayı boyu : 20
Kayın ağacı motifi : 16, 17
Kayra Kan : 16
Kayseri : 12, 25, 26, 28, 34, 64, 86
Kayseri Döner Kümbet : 17
Kayseri Elbaşı Mezarlığı : 16
Kaz figürü : 16
Kazdağı : 13, 25
Kazvin : 49, 69
Kebbire Hatun : 173-174
Keçi motifi : 37
Kemalu'd-Din b. Haydar : 189-190
Kemaleddin Kasım : 2
Kemer motifi : 23, 24
Kemerbest motifi : 24
Kemer tokası motifi : 24
Kerime Hatun : 181
Kerimu'd-Dîn Ahmed : 213, 214
Kerimu'd-Dîn İbrahim : 150, 151
Kerimu'd-Dîn oğlu İmadu'd-Dîn İmad : 148
Kerimu'd-Dîn Mes'ud b. Davud : 127, 128
Kerimu'd-Dîn Muhammed b. el-Hac Yusuf : 129
Keyhatu : 4
Keykâvus Daruşşifası : 61
Kıbrıs : 26
Kılıç motifi : 21, 25, 28, 30, 36, 37
Kınık (damgası) : 21
Kıpçak : 38
Kıpçaklar : 37
Kırgızlar : 21
Kırkbudak : 3, 17
Kırkkuyu : 20
Kırklar Mahallesi : 42
Kırklar Mezarlığı : 7, 29-38
Kırmızı Şehitler Mezarlığı : 30
Kırşehir : 6, 7, 10, 14, 15
Kısrak : 37
Kıvrım (kıvrık) dal : 22, 49, 50, 56, 107, 109, 110, 120, 187, 206
Kızıl : 60
Kızılbaşlar : 15
Kien Ling : 38
Kimya Hatun : 23
Klaviyo : 28
Koç figürü : 9, 19, 20, 35-39, 78
Konak : 23
Konya : 2-4, 6, 7, 10, 14, 16, 23
Konya Alâeddin Camii : 86
Konya Ereğlisi : 34
Konya Kalesi : 8
Konya Mevlâna Dergâhı : 17, 34
Konya Mevlâna Müzesi : 4, 9
Konya Taş Eserleri Müzesi : 2
Koyun figürü : 18, 20, 35, 36-39, 60, 62, 66
Koşu Çaydam : 46, 85, 86
Koşum takımı motifi : 37
Köstek motifi : 24
Kubbetu'l İslâm : 42
Kudbeddin İsmail : 40
Kum : 71
Kuman : 38
Kunduzlu : 8
Kureyş : 2
Kurt figürü : 74, 94, 144, 159
Kuş figürü : 3, 5, 9, 10-13, 15-17, 43, 55, 89, 103, 105
Kuş tüyü motifi : 24
Kuşak motifi : 23, 24, 25
Kuzey Hindistan : 34
Külâh motifi : 7
Kültigin : 1, 38, 78
Kümbed : 36, 39
Kümbet-i Aleviyan : 69
Künbet-i Ali : 48
Kümbet-i Kebut : 63
Kürt : 40, 41
Kürtçe : 41

— L —

Li-Ch'eng :78
Linga :34
Lou-lan : 60

— M —

M. J. Bourgoin : 59
Madalyon Motifi : 5, 6, 12, 15, 22, 29, 53, 56, 61, 94, 112, 113, 149, 158, 161, 163, 169, 172, 181, 193, 195, 201
Macaristan : 33
Mağhak-i Attari Camii : 63
Mahmut bin Abdullah : 21
Mahmut b. Şerefu'd-Dîn Yusuf b. Zeynu'd-Dîn Salih : 170-171-172
Makas motifi : 37
Malatya : 29
Malazgirt : 30, 40, 41, 54
Mama Hatun Türbesi : 64, 86
Manisa : 23
Marega : 63
Marko Polo : 35
Maruf Köyü (Afyon) : 35, 39
Mecdu'd-Dîn Muhsin : 209-210
Medrese-i Haydariye : 69
Mehmed b. Mîrza : 87
Melek İbrahim Paşa : 27
Melikşah : 40
Meliku'l-Adil : 41
Membic : 40
Menteşeoğulları : 23
Merdivenköy Asitânesi : 34
Merend : 61
Merend'li Ahmed b. Bezl : 62
Merkez Mezarlığı : 36
Mervanoğlu Emir Ahmed : 50
Mervanoğulları : 40
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa : 27
Mescid'-i Câmi : 49
Mescid-i Cuma : 48

Mescid-i Şâh Ebu'l Kasım : 50
Mevlâna :16, 17
Mevlâna Dergâhı : 3
Mevlâna Kadı Kasım : 208
Mevlâna Kadı Kasım b. Kadı Abdu's-Semed b. Kadı Muhammed : 206-208
Mevlâna Müzesi : 2, 3
Mevlevî Şamdanı : 17
Mevlevi Serpuşu : 3
Mevlevilik : 12, 17, 23
Meydanlık Kabristanı : 30, 33, 42-45, 51, 52, 54, 55, 57-59, 66, 73, 74, 86, 88, 89, 92, 94-98, 100-116, 118-127, 129, 130, 132-138, 141-148, 150-156, 158, 159, 161, 162, 164, 166, 167, 169, 170, 172-175, 177, 178, 180-191, 193, 194-204, 206, 208-214
Meyva tasvirleri : 23
Mezopotamya : 17
Mihrap motifi : 56, 62
Milas : 23
Mimar Sinan : 27
Mineapolis Müzesi : 77
Ming devri : 78
Minusink : 38
Miran b. Hacı Hüseyin el-Haccér : 174-175
Miran b. Yusuf : 53
Mirçe b. Mîran : 95-97, 188, 189, 192-195
Mirseyid Köyü Mezarlığı : 38
Moğol : 41
Moğol devri : 13
Moğol İstilası : 8, 88
Moğalca : 41
Moğolistan : 19, 21, 25
Moğollar : 14, 21, 41, 90, 100
Mubarek b. Yusuf : 102, 103
Muhammed Davud : 87, 89
Muhammed b. Ali Garib Şah Tacik : 5
Muhammed b. Ebubekir Tiflisi : 10
Muhammed b. Mîran : 87, 96, 97
Muhammed b. Nuru'd-Din Osman b. Ebi Şeref : 136
Muhammed b. Türkman : 135
Muhammed b. Veys : 74, 87, 90, 94, 158-162
Muhammed el-Cerir : 214
Mum motifi : 33
Musa Seyirli : 8
Musalla Mezarlığı : 2
Muska motifi : 24, 25
Mustafa Çelebi b. Kutlu Melek : 10, 11
Musul : 60
Muş : 28, 30, 40, 41, 179
Muradiye Camii : 20
Muradiye Müzesi : 20, 22
Mümine Hatun Türbesi : 60, 63
Mü'minûn Sûresi : 107
Müslim : 1
Müslüman : 4, 8, 21, 91
Müşebbihe Mezhebi : 15

— N —

N. Sevgen : 15
Nahcivan : 60, 63
Nar motifi : 2, 23, 67, 68, 90, 92, 96, 118, 119, 136, 137, 140, 141, 142, 144, 148, 150, 152, 160, 163, 164, 176, 207
Narlıdere : 6, 13, 23, 25
Narlıdere Tahtacıları : 13
Nasır-ı Husrev : 41
Nasiha Hatun binti Sedidu'd-Dîn Sedid : 159
Nasiha Hatun Kümbedi : 34
Nasiha Melek binti Mahmud b. Şıradu'd Dîn Yusuf : 190-191
Nasiha Melek Hatun : 195
Nasru'd-Dîn Ahmed b. Câbir : 126, 127
Nasru'd-Dîn Bessasi b. Asîl b. Hacı Ali : 172-173
Nasreddin Hoca Mezarlığı : 4
Nastûri steli : 78
Nebatî motifi : 3, 36, 64, 72, 73, 108, 203
Nestûri : 77
Nevşehir : 86
Ney motifi : 12
Niksar : 18
Niya : 60
Nizami : 25
Nogaylar : 20
Norbert : 60
Norşin (Güroymak) : 3, 4, 19, 66, 96
Norşin (Güroymak) Mezarlığı : 30
Nuru'd-Din Ahmed b. Muhammed el-Malacirdi : 145
Nuru'd-Dîn Ahmet b. Şihobu'd-Dîn b. Yusuf : 175-177
Nuru'd-Dîn Ebu'l-Hasan b. Hacı Şemsu'd-Dîn Muhammed b. Ebi'l-Hasan Gazi el-Galati : 164
Nureddin Hasan : 2
Nuru'd-Din Ömer es-Sarrafoğlu İzzu'd-Dîn Emûr Yusuf : 162
Nuru'd Din Şirin Bey : 154
Nuru'l-Lah b. Ahmed b. Haydar : 137, 138

— O —

Ocak motifi : 25
Oğuz : 25, 26
Oğuz boyları : 37
Ok motifi : 9, 21, 25
Onar Köyü : 29
Orhaneli : 22
Orkun : 46, 57
Orkun anıtları : 84, 85, 100
Orkun steli : 79
Orkun vadisi : 1, 49, 78
Orta Asya : 3, 4, 16, 18-21, 25-27, 34, 36, 42, 100, 101
Orta Asya Türkleri : 16
Orta Anadolu : 4, 7, 9, 13-16, 18, 22, 23
Orta ve Batı Anadolu : 28
Osaka Müzesi : 78
Osman : 120
Osman b. Halil : 6, 13, 14
Osman b. Hasan : 83, 87, 88, 110, 111
Osman b. İzzu'd-Din b. Ebi'l-Kasım el-Galati : 116
Osman b. merhum İzzu'd-Dîn : 117
Osman b. Mesud : 109, 110
Osmanlı : 20, 22-24, 41, 43
Osmanlılar : 22, 28, 54
Ot motifi : 48, 49, 103, 104

Ovacık : 15
Ovaçiftlik Köyü : 13

— Ö —

Öküz boynuzu motifi : 28
Ömer b. Ebi Bekr : 125
Ön Asya : 14

— P —

Pakistan : 13
Palmet Motifi :23, 61, 66, 67, 68, 71-74, 80, 89-94, 96, 118, 119, 136, 137, 140, 141, 144, 148-150, 152-155, 157, 158, 160, 163-171, 173-178, 181-185, 187, 188, 190-196, 201-204, 207, 210
Paşa Hatun binti Emiru'l-Kebir Şeyh Şıref b. Emiru'l-Ekber Emir İzzu'd-Din er-Roşki : 199, 201
Pazırık Kurganı : 16, 20, 25
Pehlivan Ebû Bekr b. Haydar : 114, 115
Pehlivan Emir Hızır b. İzzu'd-Din Yusuf : 193-194
Penez (gümüş para) motifi : 24
Perde motifi : 12
Pergamon Müzesi : 22, 77
Perrot-Chipien : 8
Pertek : 17, 18, 30
Peşaver : 13, 26
Peşkir : 23
Petek motifi : 208
Pîr Hamza Sebzpûş Türbesi : 69
Pîr Hüseyin b. Mırhum İzzu'd-Dîn Yusuf : 104, 183
Planet : 19
Plano Carpini : 25, 37
Post-Samarra motifleri : 48, 49, 61, 65, 102, 103, 106, 111, 112, 114, 121, 143
Püskül motifi : 24

— R —

Rahman Sûresi : 29, 83, 105, 107, 127, 199
Rakı şişesi motifi : 20
Ramsay : 8
Râna Hatun binti Mehmed : 5
Razıu'd-Din Muhammed b. Mırhum Ömeru'd-Din Ebu Bekr : 169-170
Resibe binti Ebû Nâsır b. İbrahim : 119, 120
Reşadiye : 89, 115
Reşidüddin : 42
Reşidu'd-Dîn Reşid b. Kadiyu'l-kudad Zeynu'd Din : 133
Rıdvan Nafiz : 10
Romenos Diogenes : 40
Rozet motifi : 7, 9-12, 15, 16, 18, 19, 22, 28, 30, 33, 53, 56, 62, 64, 88, 105, 107, 112, 120, 121, 122, 126, 127, 129, 130, 139, 168, 172, 194, 201, 207
Rubruk W. : 25
Rûm : 15
Rûmî motifi : 2, 5, 6, 7, 9, 22, 33, 45, 49, 50, 53-56, 59, 61-67, 69-75, 77, 79-82, 84, 88-93, 95, 97, 98, 100, 102, 107, 110-116, 118, 120-127, 130, 132, 135-174, 176-198, 200-213
Runik Türk alfabesi : 20
Rüknü'd-Dîn Yusuf b. Şeyh Esudu'd-Dîn Esed :177-178
Rüstem b. Bihter Muhammed Ferras el-Horasanî : 185-186

— S —

S. Göncer : 8
S. Ögel : 60
S. Eyice : 6, 13, 14
Saat Kordonu motifi : 25
Saç örgüleri (belik) motifi : 26
Sadak motifi : 36, 37
Sadu'd-Dîn Abdu's-Samed : 162, 163
Sadu'd-Dîn Abdu's-samed b. Merhum İzzu'd-Din Emîr Yusuf : 162
Safevîler : 41
Saliha Hatun : 96
Salihin Kabristan : 30, 46
Salmas : 41
Salur damgası : 20
Samarra : 48, 60, 61, 65, 81, 111
Sanem Hatun : 144, 145
Saraç Ali Cemil Mezarlığı : 19
Saray-Bosna : 19, 21, 26
Sarıca Paşa Câmii : 27
Sarık motifi : 5, 25
Sarıoğlan Kasabası : 13, 25, 26
Sarı Saltuk : 28
Sasun : 41
Sebuktekin : 46
Sedid b. Kadı b. Zeynu'd-Dîn Salih : 146
Sedidu'd-Dîn Sedid b. Hacı Merhum Nuru'd-Dîn Osman b. Ebû Şeref : 142
Sedıdu'd-Dîn Sedid'in kızı Nasıha Hatun : 160
Selâme b. Muhlid b. el-Haccak : 108, 109
Selçuklu-Selçuklular : 2, 4, 14, 15, 19, 21, 40, 41, 42, 61, 62, 81, 108, 117
Selvi ağacı motifi : 16, 17, 23
Sermej : 60
Serpuş motifi : 22
Seyyid Elvan : 18
Seyidgazi : 7-9, 15, 17, 20, 21, 36, 39
Seyidgazi Bektaşi Dergâhı : 18
Seyitgazi Yağıbasan Mezarlığı : 34
Seyyid Mahmud Hayrani Türbesi : 4
Sfenks : 7, 18
Shantung Chiahsiang : 77
Shensi : 10, 18, 28, 38, 77
Sığırcık Mezarlığı : 28
Sırçalı Medrese : 62, 64
Sian-fu : 77
Sikke motifi : 4, 7, 27
Silâh motifi : 11
Silifke : 26
Sitti Hatun : 26
Sivas : 5, 9-11, 15, 18, 19, 61-64, 68, 70, 71, 73, 81
Sivas Daruşşifası : 62, 81
Sivas Gök Medrese : 66
Sivas Müzesi : 10
Sivrihisar : 9
Sivrihisar Günyüzü : 34
Seul : 38

Sökmen : 40, 41
Spiral motifi : 45, 48, 49, 61, 65, 105, 111, 112, 114, 121, 135, 143
Stupa : 34
Sultan I. Ahmed : 12
Sultan IV. Murad : 12
Sultan III. Murad : 12
Sultanu'l Arifin Burhanu'l Vasilin Mahmud dede b. Üveys Dede : 3
Sultanu'l-Fetâ : 4
Sung devri : 78
Susa : 48
Süleyman : 19
Süleyman Mührü : 30, 49, 105, 210
Süvari figürü : 3, 5, 11, 12, 25, 36

— Ş —

Şagird : 87, 91, 92, 94, 101, 150
Şah-ı Ermen : 41
Şahin figürü : 3, 5, 12
Şahin b. Ferhunde : 6
Şahmır Hatun binti Kasım b. Kerimu'd-Din : 204-206
Şah Tahmasp : 41
Şam : 46, 50, 79
Şaman : 8, 16, 17, 18
Şamanizm : 16-18, 37
Şamanlık : 9, 14, 16
Şamdan : 3, 4, 16, 17, 28, 33, 123, 126, 127, 129, 131
Şemsu'd-Dîn Muhammed b. Ganem : 140, 141
Şemsu'd-Dîn Muhammed b. İzzu'd-Din Yusuf : 180-181
Şemsu'd-Din Muhammed : 184
Şemsu'd-Din Muhammed b. Kasım : 203-204
Şeref b. Ebu'l-Mutahhe : 40
Şerife Fatma Kadın : 23
Şerefu'd-Dîn Osman : 168, 186
Şerefu'd-Dîn Osman b. Muhammed : 143, 144
Şerefu'd-Dîn Osman b. Muhammed Bahau'd-Dîn Ömer b. Merhum Abdu'l-Vehhab : 167
Şerefu'd-Dîn Yûsuf b. Zeynu'd-Dîn Salih b. Ebi'l-Kasım : 141, 142
Şeyh Abdullah Çelebi kızı Nefise : 19
Şeyh Ebu'r-Rıza : 106
Şeyh Hasan Bey : 10
Şeyh Meknun Zaviyesi : 18
Şeyh Necmeddin : 42
Şeyh Şihabeddin Külliye : 34
Şifa aynası : 11
Şihabu'd-Dîn Emîr Gazî b. Merhum şerefu'd-Dîn Ömer b. Ebi'l Hasan Gazî b. Muhammed el-Galatî : 151, 152
Şıh Hasan Köyü : 25
Şir-u Hurşid (Aslan-Güneş) : 6, 7, 12, 15
Şucab b. Ali Bey : 5
Şuh Beğ b. Abdullah :134, 135

— T —

Tabanca motifi : 36
Tacu'd-Dîn Hasan b. Süleyman : 188-189
Tahran Müzesi : 48, 71
Tahtacılar : 13, 14, 18, 24, 26, 38
Taht-ı Süleyman mahallesi : 139
Taht-ı Süleyman Mezarlığı : 35, 43, 90, 92, 94, 95, 96, 163
Takke motifi : 24
Taoizm : 60, 77
Taptuk Emre : 35
Taşnine : 30
Taş ve Ahşap Eserler Müzesi (İnce Minareli) : 3, 14
Tatarlar : 37
Tatvan : 30, 43
Tavşan figürü : 7, 9
Tay figürü : 37
Tazı figürü : 36
Teber motifi : 21, 27
Tercan : 64, 86
Terlik motifi : 23, 24
Terminus ante guem : 47
Terminus post guem : 47
Teslim Abdal Köyü : 26
Teslim-Aptal mezarlığı : 13
Testi : 25
Tevbe Sûresi : 108, 210
Theodoros : 40
Tibet : 34
Tiflis : 37, 39
Timur : 22, 34, 41
Tire : 23
Tire Müzesi : 23
Tokalı : 9
Tokat : 5, 7, 9-12, 14-19, 86
Tokat Müzesi : 11
Tolunoğlu Camii : 48, 60
Tomsk Müzesi : 16
Tonyukuk : 23, 46
Topkapı Sarayı : 15
Toroslar : 26
Totem dini : 9
Tozak : 23, 24
Toen-Huang : 34
Tuğ : 26
Tuğrul Beyn : 40
Turna kuşu motifi : 11, 16
Tunceli : 35, 39
Tunceli Alevîleri : 19
Tüfek motifi : 12, 37
Türk : 3, 4, 8, 9, 10, 13, 14, 17, 21, 24, 25, 36, 39, 40, 46, 57, 78, 85
Türkçe : 41, 46
Türkistan : 2, 21, 26, 35
Türkiye : 12, 36, 101
Türkler : 1, 3, 19, 21, 25, 33, 34, 37, 38, 41, 42, 79, 86, 100
Türkler köyü : 21
Türkmen : 8, 40, 41
Türkmenler : 9, 13, 25, 26, 29

— U —

Uibat Nehri : 78
Ulu Cami : 29, 101
Urbanjuso : 19
Urfa : 40
Urgan motifi : 29, 146
Uybat : 37
Uygur : 13, 17, 20
Uyuk Nehri : 19
Uzgend : 63

— Ü —

Üç Şehitler : 9
Üreğir damgası : 21
Üsküdar Rûfaî Tekkesi : 27, 28, 34
Üstad : 87, 91, 94-96, 98, 211
Üstad Alâmu'ddîn Sencer es-Sayigî : 87-88, 210, 211
Üstad Ali : 87, 98
Üstad Ali b. Mevdûd : 87, 130, 131
Üstad Ali oğlu Kasım : 198-200, 201
Üstad. Buûs b. Şemsik ed-Darrabî : 197
Üstad Esed : 33, 136, 138
Üstad Esed b. Eyyub : 142
Üstad Havend oğlu Esed : 171, 173
Üstad Hoyeng : 87
Üstad Mîran b. Hacı Mîr Hüseyn el-Haccare : 87
Üstad Muhammed b. Mîran : 187
Üveys : 136
Üveys b. Ahmed : 87, 117, 119, 132
Üybat Çirkov : 27
Üyük Byzelozero : 19
Üzengiler : 37
Üzüm motifi : 23

— V —

Van : 8
Van Gölü : 33, 41, 95, 115
Van Müzesi : 18, 35, 36, 39
Vazo motifi : 23
Vehbi Kerimesi Zehra : 24
Veys (Üveys) : 33, 62, 81, 82, 89
Veys b. Ahmed : 74, 83, 90, 91, 92, 94, 134, 135, 138, 139
Veys b. Kadı Kerimu'd-Dîn b. Kadı Abdu's-Samed : 208-209

— W —

W. Bachmann : 54
W. Radlof : 38
W. Ruben : 6, 13
W. Rubruk : 38
Wu Aile Mezarı : 77

— Y —

Yağıbasan Köyü : 18, 21
Yağıbasan Mezarlığı : 20, 21
Yağıbasan Yörükleri : 9
Yakup Paşa Camii : 21
Yakutiye Medresesi : 17
Yârân odaları : 12
Yassı-Çimen : 41
Ya-tamga : 21
Yavuz Sultan Selim : 43
Yay motifi : 21, 25, 37
Yayık motifi : 12, 13
Yen : 19
Yenisey Bölgesi : 21
Yenisey Irmağı : 27, 46
Yesevîlik : 28
Yeşil Camii : 20
Yezd : 50, 86
Yılan figürü : 7, 74, 77, 78
Yıldırım Camii : 20
Yıldız ağları : 59-61, 63, 64, 65, 67, 80, 89, 90, 92-95, 98, 100, 122, 127, 133, 138, 141, 143, 147, 156, 177, 209
Yıldız motifi : 4, 9, 10, 23, 33, 55, 60-65, 73, 88, 89, 93, 94, 111-117, 120-128, 130, 131, 133-135, 137, 139, 141, 145, 146, 150, 152, 153, 156, 157, 161, 162, 165, 168-174, 177, 190, 193, 198, 201-203, 205
Yin : 19
Yiva damgası : 20
Yörükler : 13
Yugoslavya : 4, 13, 19, 21, 26, 27, 28, 36
Yusuf (sanatçı) : 188-189
Yusuf b. Emin : 87
Yusuf b. Hamza : 5
Yusuf b. Kathir Türbesi : 63
Yusuf b. Miran : 33, 87, 92, 96, 97, 175-177
Yusuf el-Meddah'ın oğlu Hüsamu'd-Dîn Muhlis : 158
Yusuf Ziya Yörükân : 9, 20, 34
Yüksekova : 36

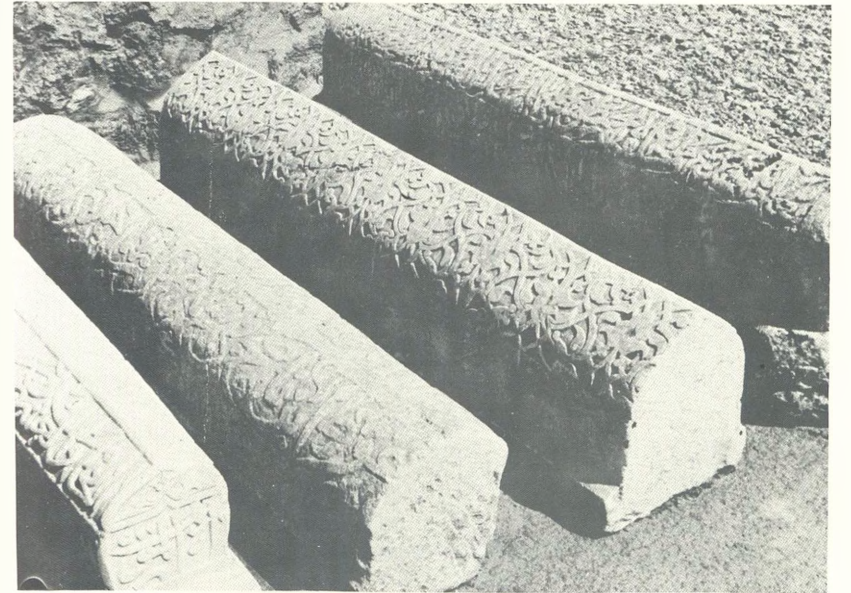
— Z —

Zekeriya Kazvini : 41
Zeki Eminu'd-Din Ali b. Muhammed : 110, 111
Zincir motifi : 106
Zencirek motifi : 79-81, 83, 110, 111, 113, 114, 118-123, 131, 133, 136-138, 140-143, 147, 149-152, 155, 157, 158, 163, 164, 167-169, 174, 188, 193, 202, 203, 206
Zeynu'd-Dîn Kürd Emin : 152, 154
Zeynu'd-Dîn Salih : 167
Zeynu'd-Dîn Salihoğlu Kadıoğlu Sedid : 147

RESİMLER

1. Res. Konya, Taş Eserleri Müzesi

2. Res. Konya, Taş Eserleri Müzesi

3. Res. Konya, Mevlana Müzesi, Mahmud Dede b. Üveys Dede'nin mezartaşı

4. Res. Konya, Mevlana Müzesi

5. Res. Konya, Mevlana Dergâhı, 16 kollu şamdan

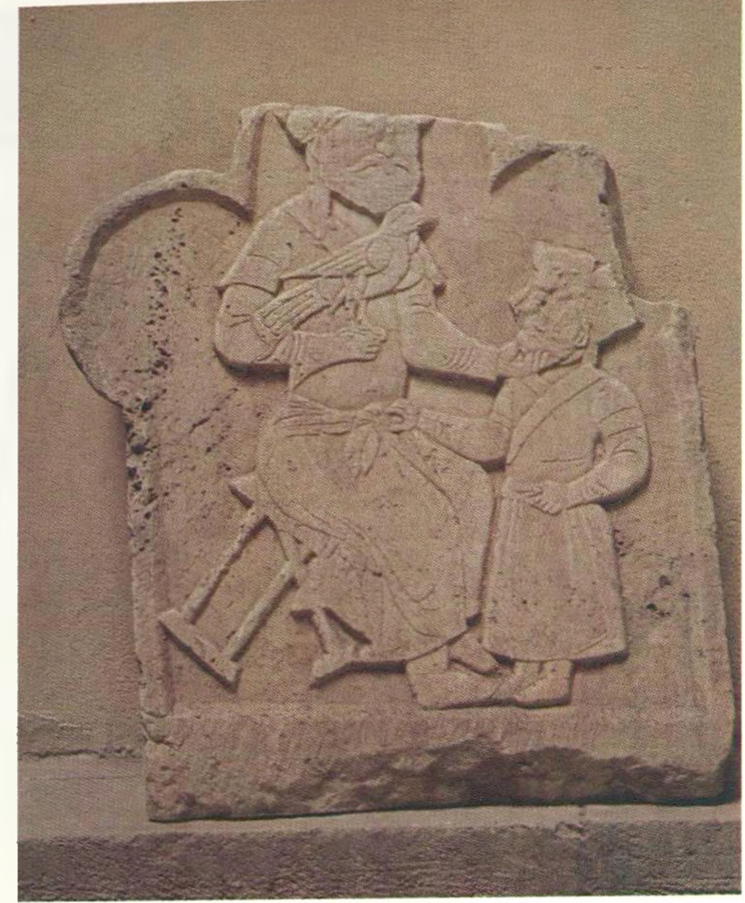
6. Res. Konya, Mevlâna Dergâhı, 16 kollu şamdanın 2 kolu

7. Res. Konya, Taş Eserleri Müzesi, Şahin tutan süvari figürlü mezartaşının ön yüzü

8. Res. Konya, Taş Eserleri Müzesi, Şahin tutan süvari figürlü mezartaşının arka yüzü

9. Res. Konya, Taş Eserleri Müzesi, Ahi Ahmet Şah'ın şaidesi

10. Res. Konya, Mevlâna Müzesi, Sonsuzluk sembolu

11. Res. Akşehir, Taş Eserleri Müzesi, Bağdaş kurarak oturan genç figürlü mezartaşı

12. Res. Akşehir, Taş Eserleri Müzesi, Gergef işleyen kadın figürlü mezartaşı.

13. Res. Akşehir, Taş Eserleri Müzesi, Gergef işleyen kadın figürlü mezartaşı

14. Res. Akşehir, Taş Eserleri Müzesi, Kitap okuyan erkek figürlü mezartaşı

15. Res. Akşehir, Taş Eserleri Müzesi, Avcı figürlü mezartaşı

17. Res. Ermenek, Şahidesi baş şekilli mezartaşlarından birinin ön yüzü

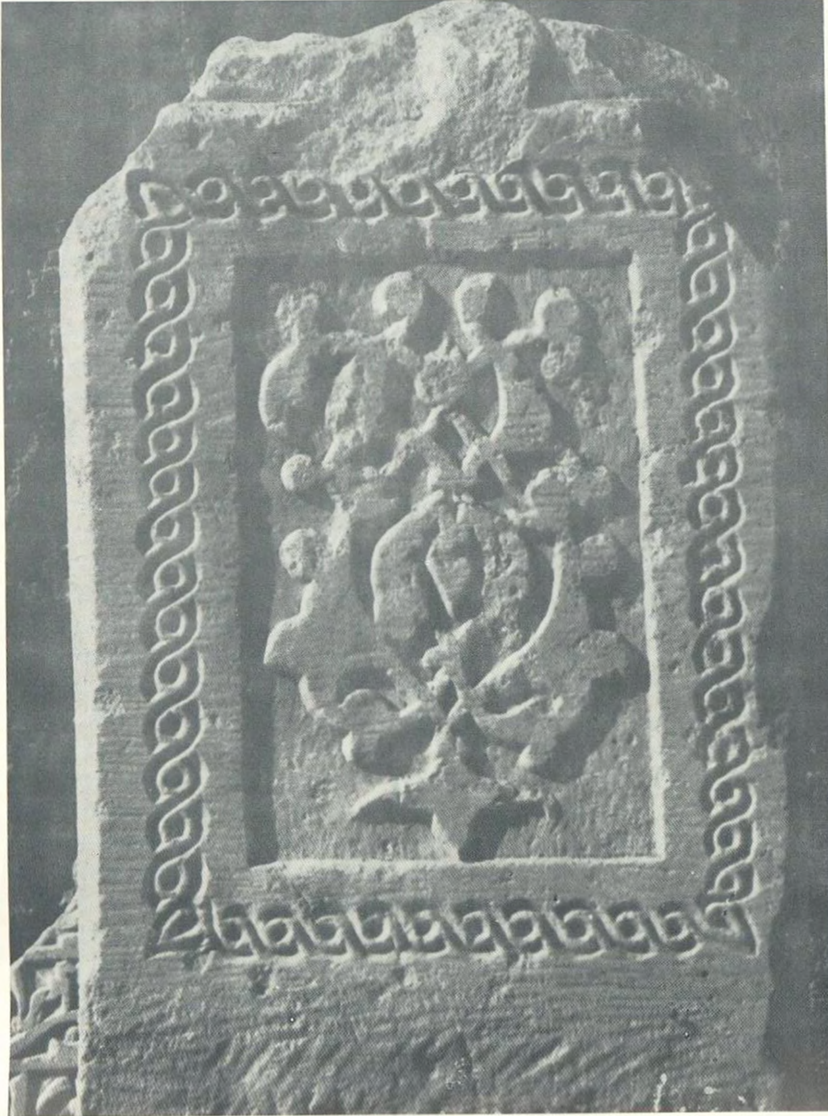
16. Res. a. Ermenek, Şahidesi baş şekilli mezartaşları

16. Res. b. Ermenek, Şahidesi baş şekilli mezartaşları.

18. Res. Kırşehir, Aşık Paşa Türbesi, Şir-u Hurşid motifli mezartaşının ön yüzü

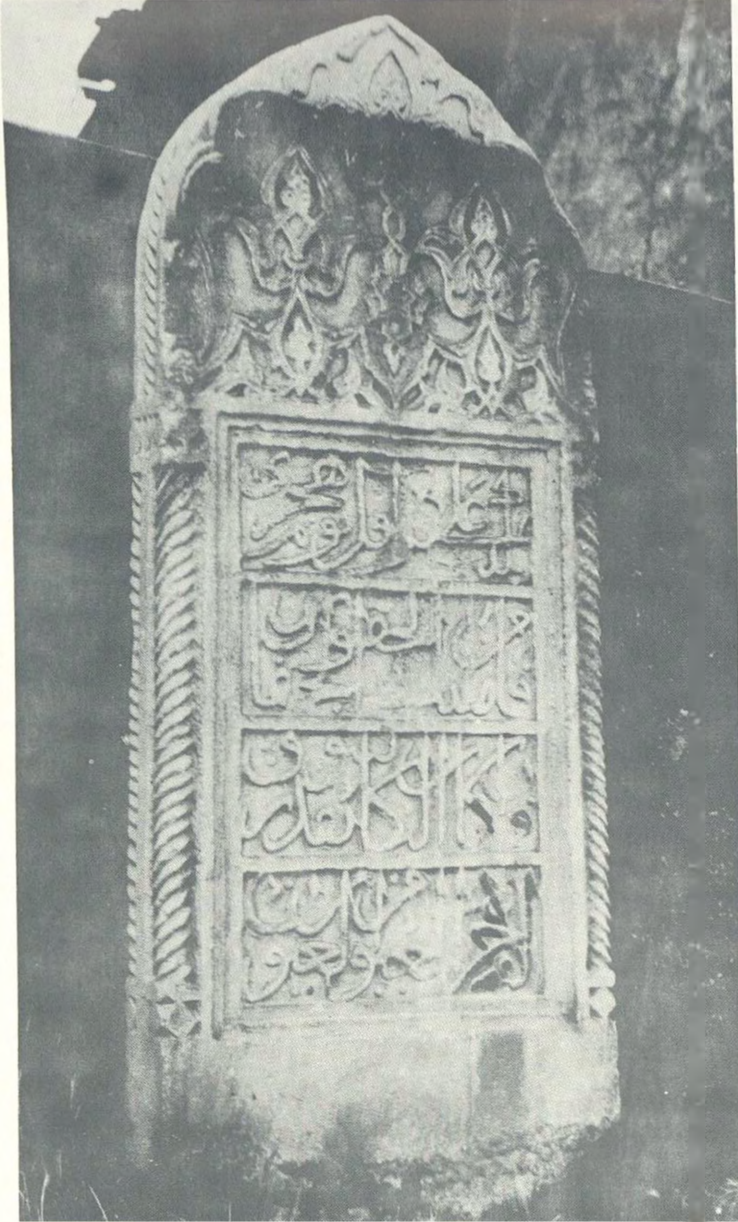

19. Res. Kırşehir, Aşık Paşa Türbesi, Şir-u Hurşid motifli mezartaşının arka yüzü

20. Res. Kırşehir, Aşık Paşa Türbesi, Bitki motifli mezartaşı

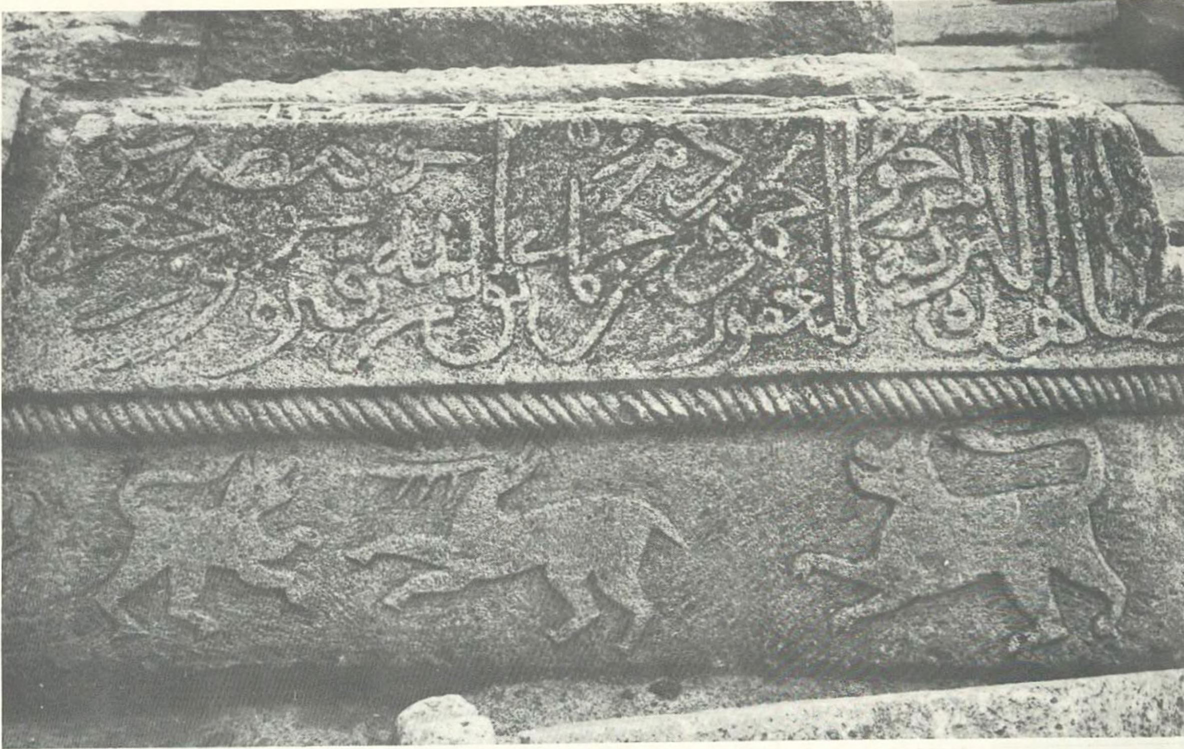
21. Res. Kırşehir, Aşık Paşa Türbesi, Kandil motifli mezartaşı

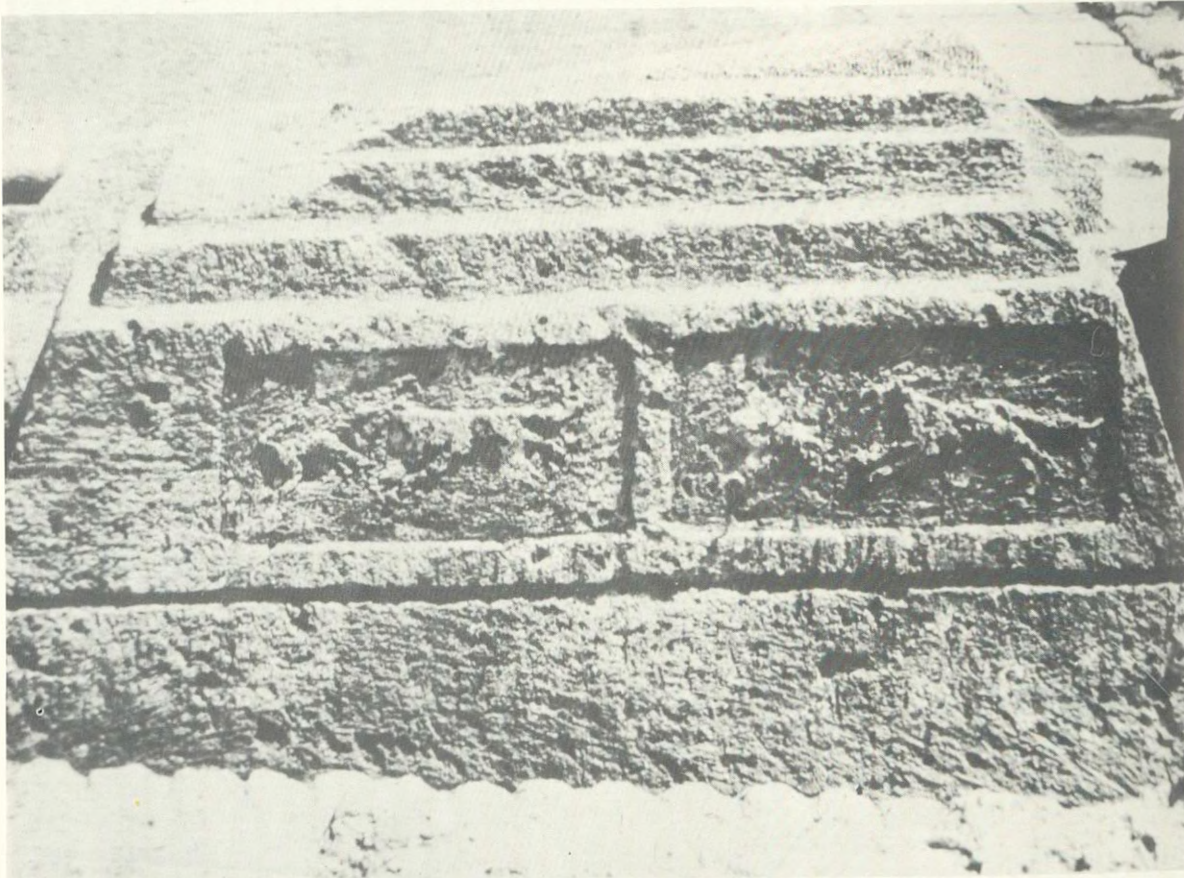
22. Res. Ankara, Kırklar Mezarlığında bir mezartaşı.

23. Res. Afyon, İhsaniye, Geyik figürlü taş

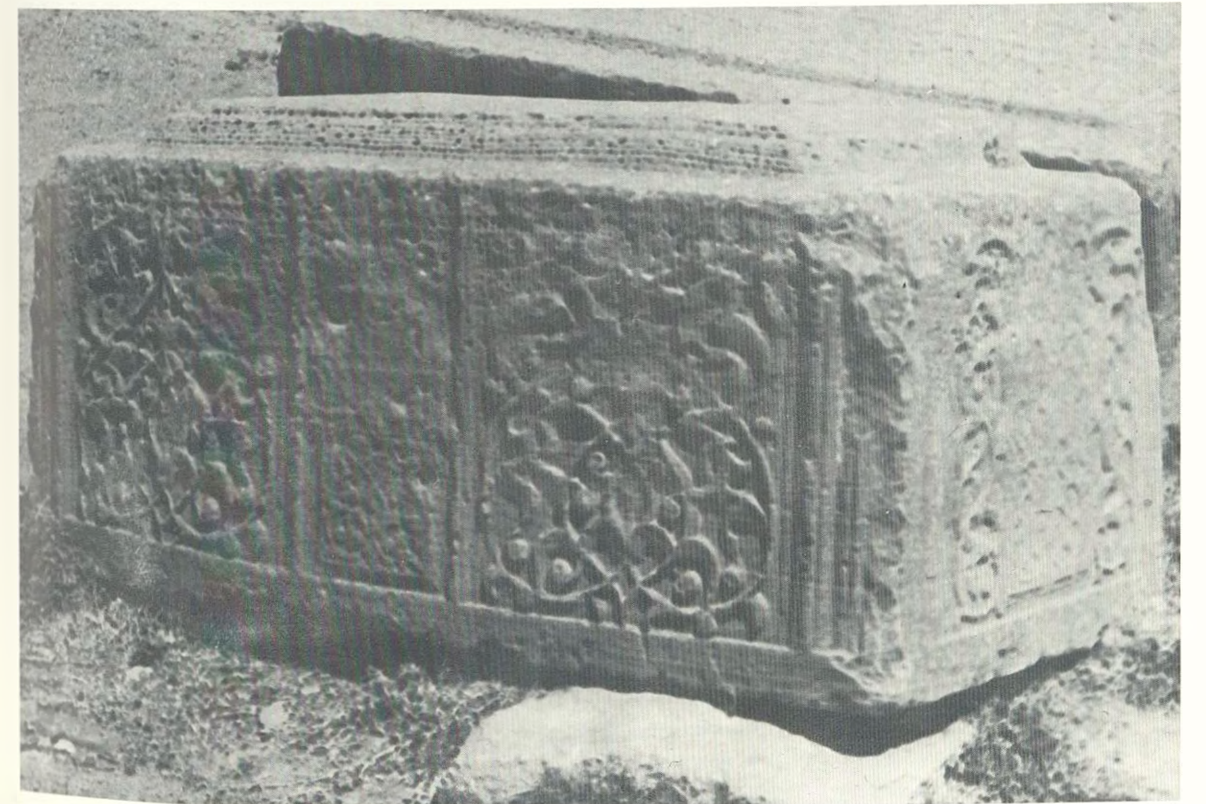
24. Res. Seyidgazi Dergâhı, Geyik, iki aslan ve tavşan figürlü mezartaşı

25. Res. Seyidgazi Dergâhı, Kurt (Köpek) ve tavşan figürlü mezartaşı

26. Res. Sivas, Üç Şehitler Mezarlığı'ndan görünüş

27. Res. Sivas Mezartaşı (G. Fehér Vari'den)

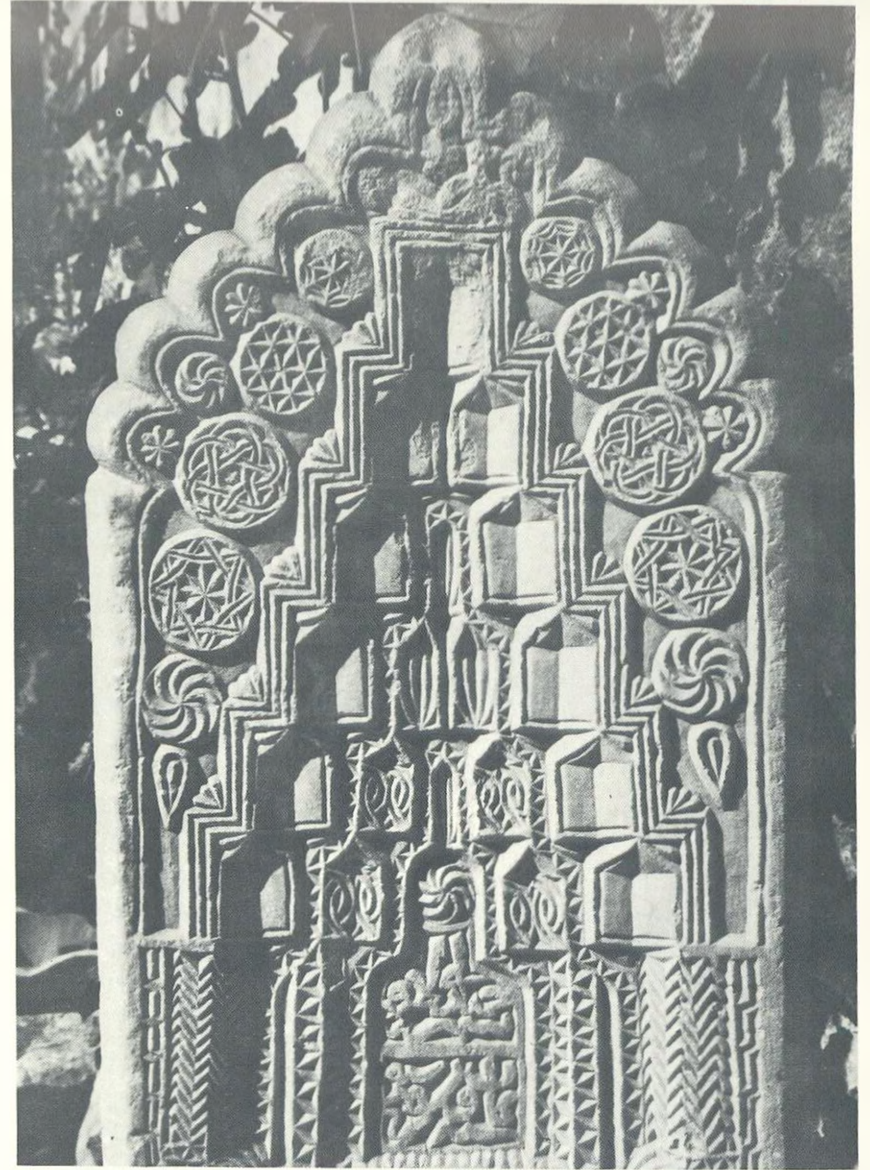
28. Res. Sivas Mezartaşı (G. Fehér Vari'den)

29. Res. Shensi'de IV-VI asır ay ve güneş sembolleri ile düğümlü çift ejder motifli mezar taşı (O. Siren'den)

30. Res. Sivas Müzesi, Kuş figürlü mezartaşı

31. Res. Sivas Müzesi, Kuş figürlü mezartaşı

32. Res. Sivas Müzesi, Kuş figürlü mezartaşı

33. Res. Sivas Müzesi, Kuş figürlü mezartaşı

34. Res. Sivas Müzesi, Kuş figürlü mezartaşı

35. Res. Sivas Müzesi, Mezartaşı parçaları

36. Res. Sivas Müzesi, Mezar kapağı

37. Res. Sivas Müzesi, Mezar kapağı

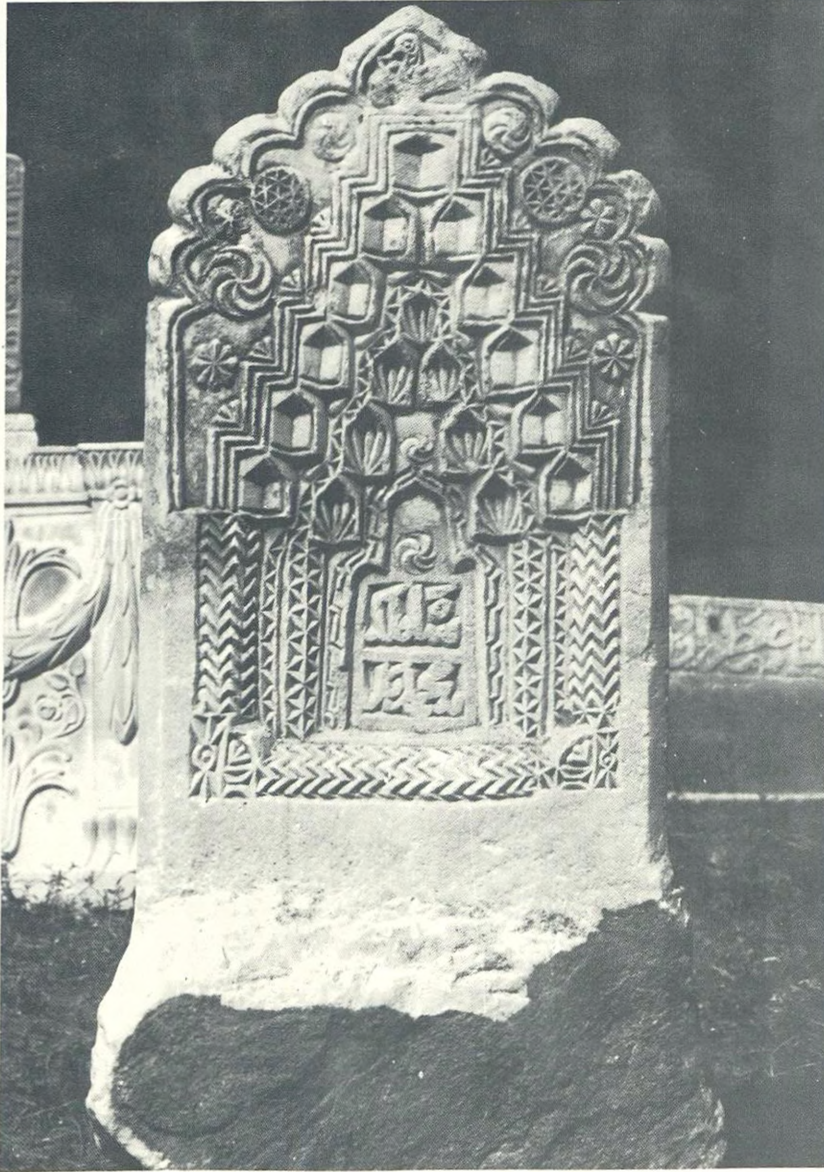
38. Res. Tokat Kalesi duvarı

39. Res. Tokat, Taş Eserleri Müzesi, Mezartaşları

40. Res. Tokat, Taş Eserleri Müzesi, Mustafa Çelebi b. Kutlu Melek'in çarkıfelek, afyon bitkisi ve aslan motifli mezartaşı

41. Res. Tokat, Taş Eserleri Müzesi, Şah Melek b. Muhammed Bey'in kuş figürlü mezartaşı

42. Res. Tokat, Taş Eserleri Müzesi,... b. Muhammed Çelebi'nin turna kuşu figürlü mezartaşı

43. Res. Tokat, Taş Eserleri Müzesi, Güvercin figürlü mezartaşı

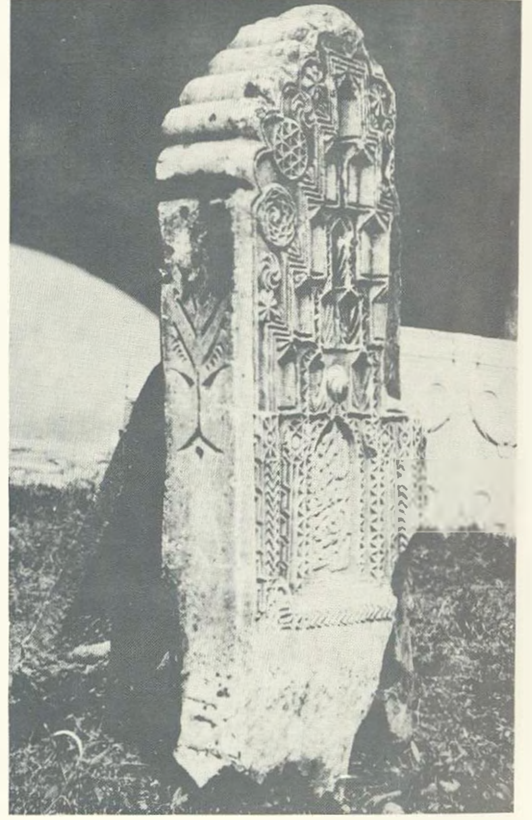
44. Res. Ankara, Etnografya müzesi, Tokat'tan getirilen horoz figürlü mezartaşı

45. Res. Ankara, Etnografya Müzesi, Tokat'tan getirilen horoz figürlü mezartaşı

46. Res. Tokat Müzesi, Horoz figürlü mezartaşının arka yüzü

47. Res. Tokat Müzesi, Çift başlı horoz figürlü mezartaşının ön ve yan yüzü

48. Res. Tokat Müzesi, Horoz figürlü mezartaşının arka yüzü detayı

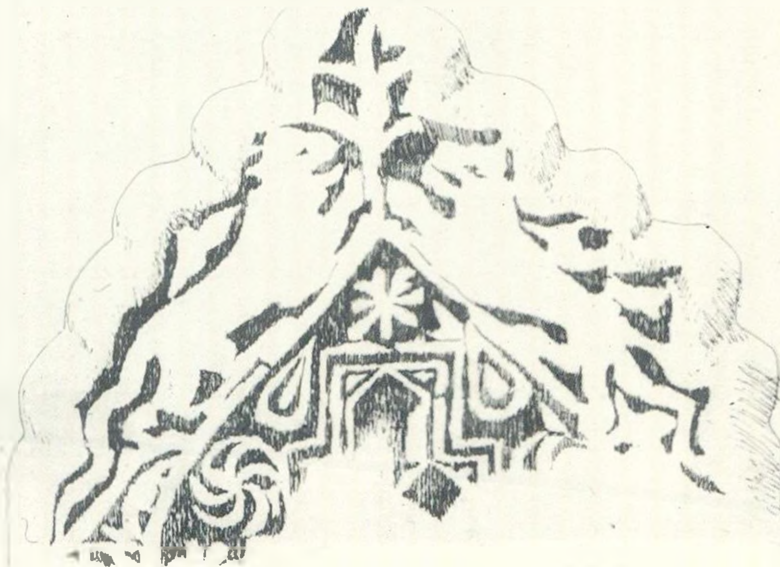
49. Res. Tokat Müzesi, Aslan figürlü mezartaşının yan yüzü

50. Res. Tokat Müzesi, Aslan figürlü mezartaşının yan yüzü

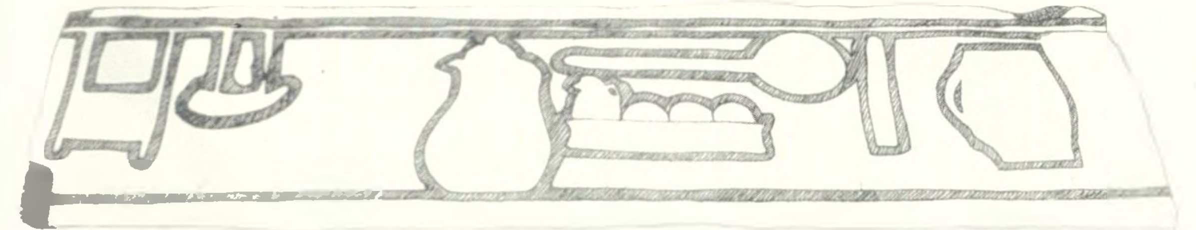
51. Res. Tokat Müzesi, Çift aslan ve Hayat ağacı motifli mezartaşı

52. Res. Tokat Müzesi, Çift aslan ve Hayat ağacı motifli mezartaşının çizimi

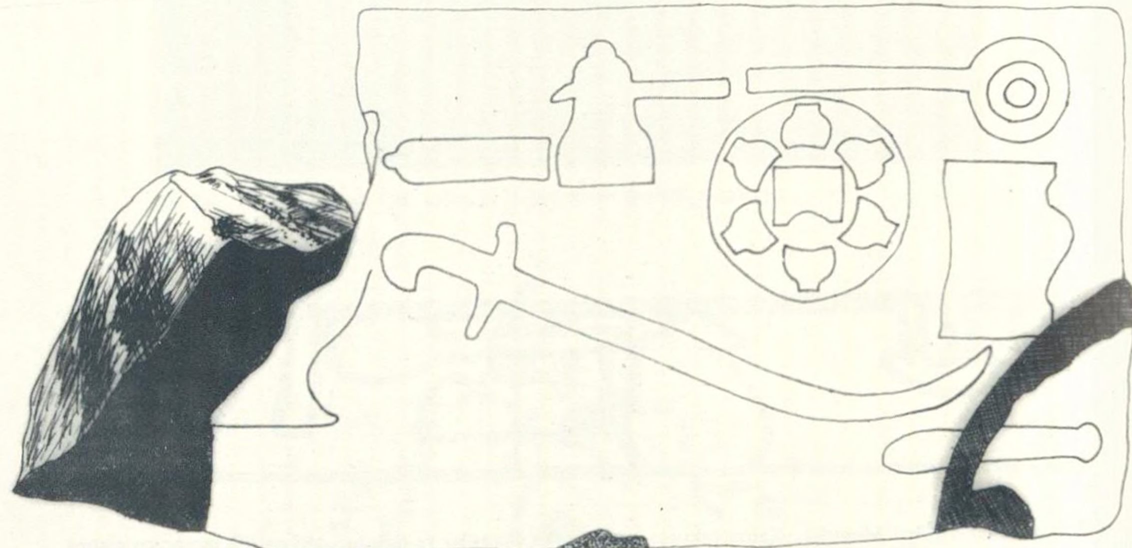
53. Res. Kayseri, Elbaşı Köyü Mezarlığı, Kahve takımı, tepsi, dibek, fincanlar ve halı tezgahı motifli mezartaşı

54. Res. Kayseri Elbaşı Köyü Mezarlığı, Kahve takımı, tepsi, dibek fincanlar ve halı tezgahı motifli mezartaşı çizimi

55. Res. Kayseri, Elbaşı Köyü Mezarlığı, Kılıç, kahve değirmeni, tepsi içinde fincanlar, kavurgaç motifli mezartaşı

56. Res. Kayseri, Elbaşı Köyü Mezarlığı, Kılıç, kahve değirmeni, tepsi içinde fincanlar, kavurgaç motifli mezartaşının çizimi

57. Res. Kayseri, Elbaşı Köyü Mezarlığı, Bayrak motifli mezartaşı

58. Res. Kayseri, Elbaşı Köyü Mezarlığı, Hayat ağacı kuş ve güneş figürlü mezartaşı

59. Res. Kayseri, Elbaşı Köyü Mezarlığı, Hayat ağacı kuş ve güneş figürlü mezartaşı

60. Res. Kayseri, Elbaşı Köyü Mezarlığı, halı tezgahı, yayık, kol, şahin ve kavurgaç motifli mezartaşı

61. Res. Kayseri, Güzelce Köyü Mezarlığı, Perde, tepsi içinde zarf fincan, kahve kavurma tavası, ibrik, süvari ve yedeğinde at figürlü mezartaşı

62. Res. Kayseri, Güzelce Köyü Mezarlığı, rozet, tepsi içinde zarf fincanlar, dibek, ibrik, kavurgaç ve cezve motifli mezartaşı

63. Res. Kayseri, Güzelce Köyü Mezarlığı, İki at ve kalkan figürlü mezartaşı

64. Res. Kayseri, Büyük Süvegenler Köyü, Kaval motifli mezartaşı

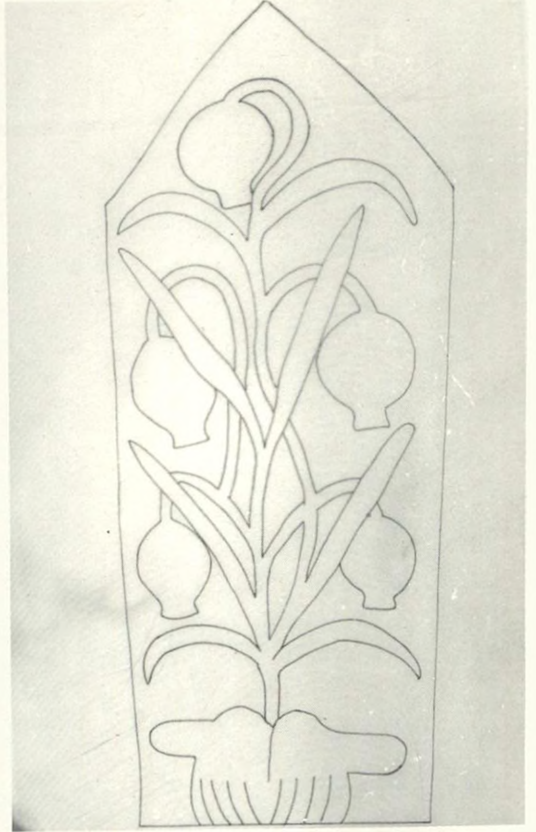
65. Res. Elazığ, Baskil, Teslim-Apdal Köyü Mezarlığı, Kahve ocağı (E. Parmon'dan)

66. Res. Yugoslavya, Bayrak motifli mezartaşı (Müjezinoviç'ten)

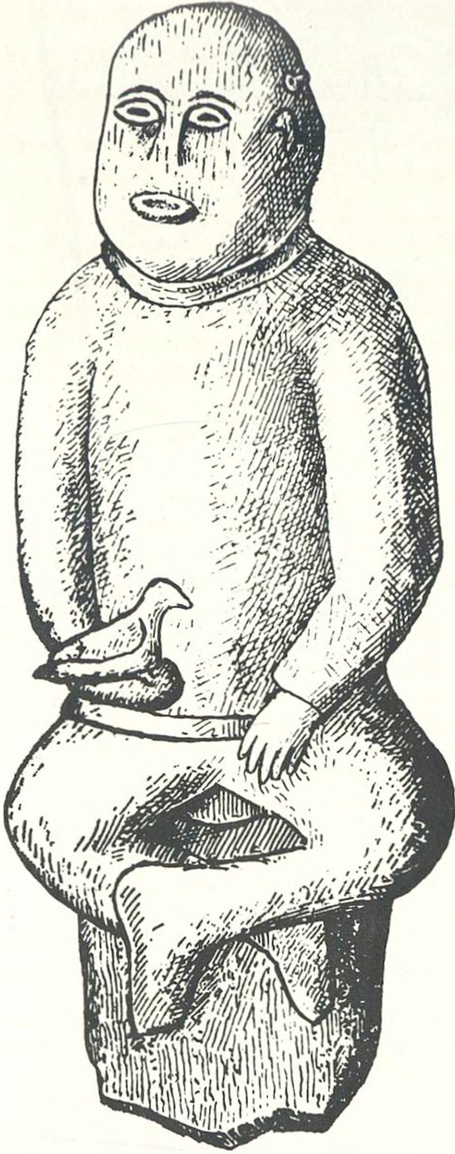
67. Res. Niğde, Bor, Haşhaş dalı motifli mezartaşı

68. Res. Niğde, Bor, Haşhaş dalı motifli mezartaşın çizimi

69. Res. Orta Asya, 1. Pazırık kurganı, Çift horoz figürü (Charriére'den)

70. Res. Tomsk Müzesi, Elinde kuş tutan insan figürlü mezartaşı (Kivalo'dan)

71. Res. Orta Asya, Geyik figürlü stel (N. Orkun'dan)

72. Res. Orta Asya, Hun devri, ahşap geyik heykeli (Grioznou'dan)

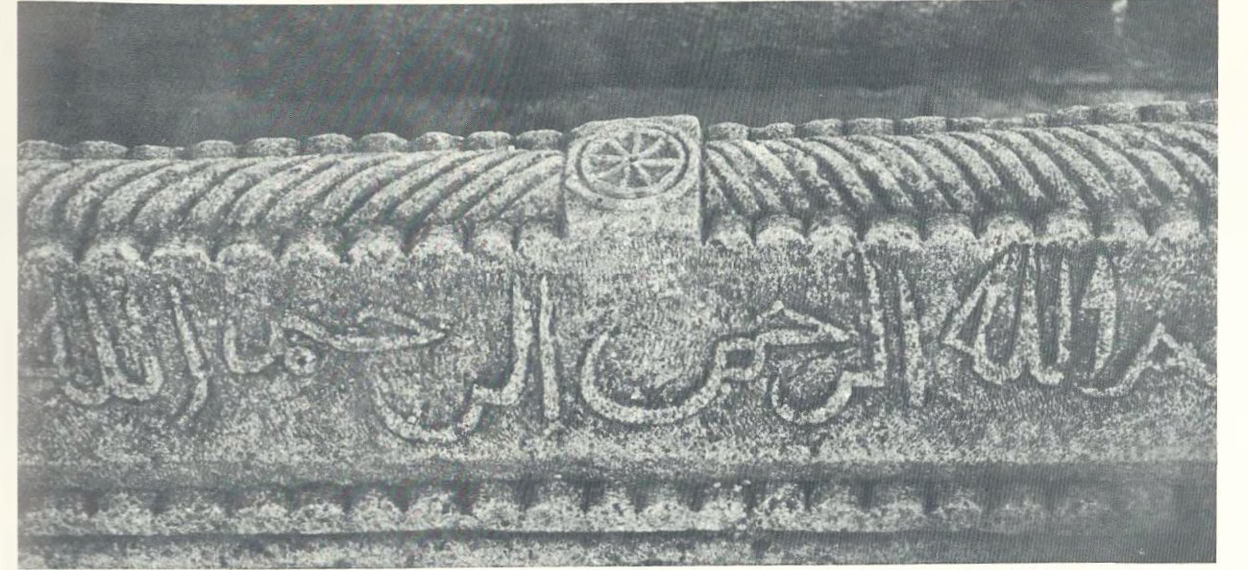
73. Res. Orta Asya, Tanrı motifli Uygur freski (Von le Coq'dan)

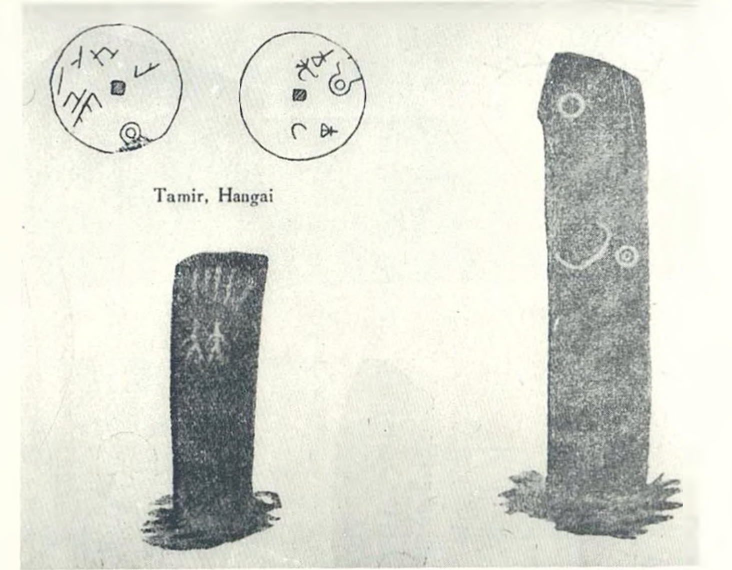
74. Res. Tokat Şeyh Meknun Zaviyesi duvarı, Geyik figürleri.

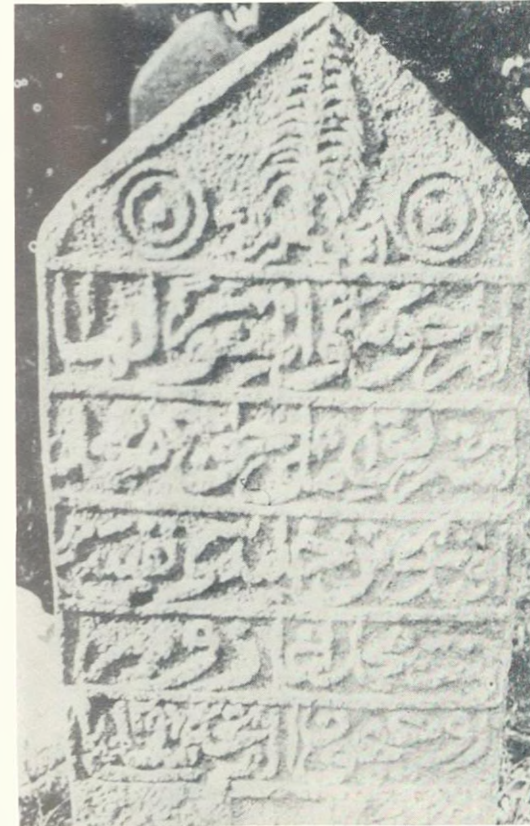
75. Res. Orta Asya Steli (N. Orkun'dan)

77. Res. Seyidgazi Dergâhı, Sanduka şeklinde mezartaşının üst kısmı.

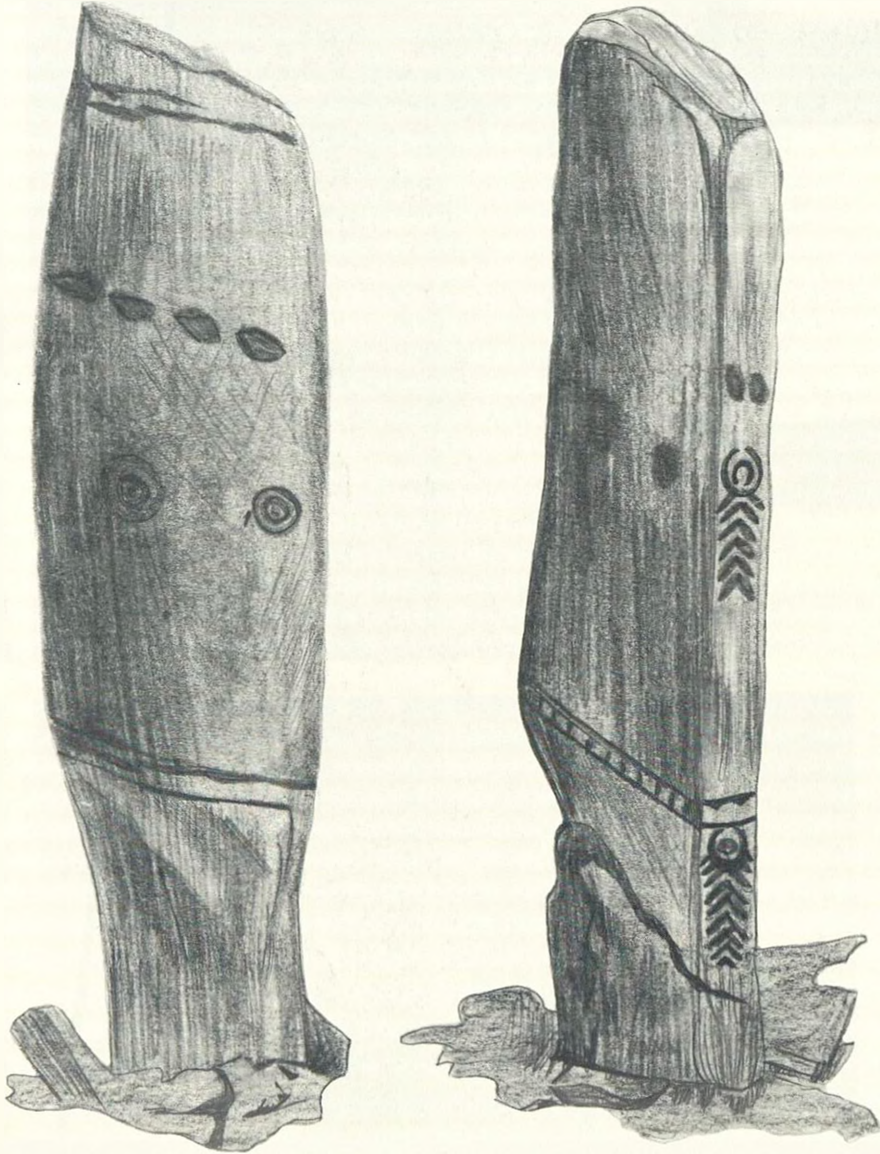
76. Res. Orta Asya Stelleri (N. Orkun'dan)

78. Res. Yugoslavya, Şeyh Abdullah Çelebi kızı Nefise'nin hayat ağacı ve içiçe daire motifli mezartaşı (Müjezinoviç'ten)

79. Res. Yugoslavya, Ekşi Su Kasabası, Hayat ağacı ve tekerlek motifli mezartaşının ön ve arka yüzü (Müjezinoviç'ten)

80. Res. Orta Asya, Uyuk Nehri civarında evren ağacı ve içiçe daire motifli steller
(N. Orkun'dan)

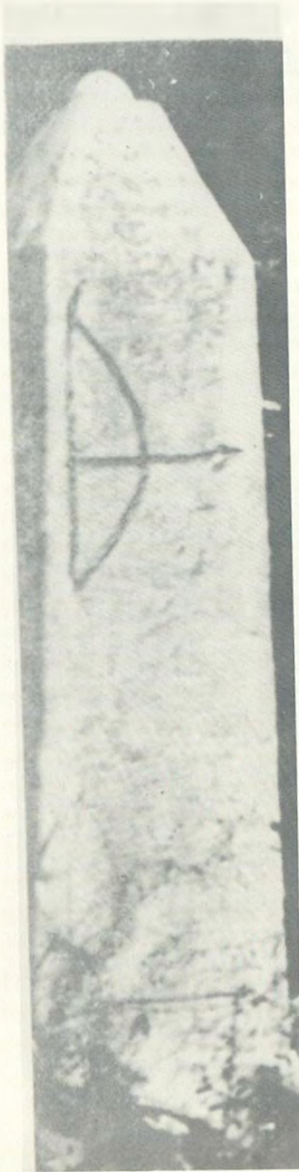
81. Res. Bursa, Muradiye Müzesi, Beydilli ve Bayat damgalı alem

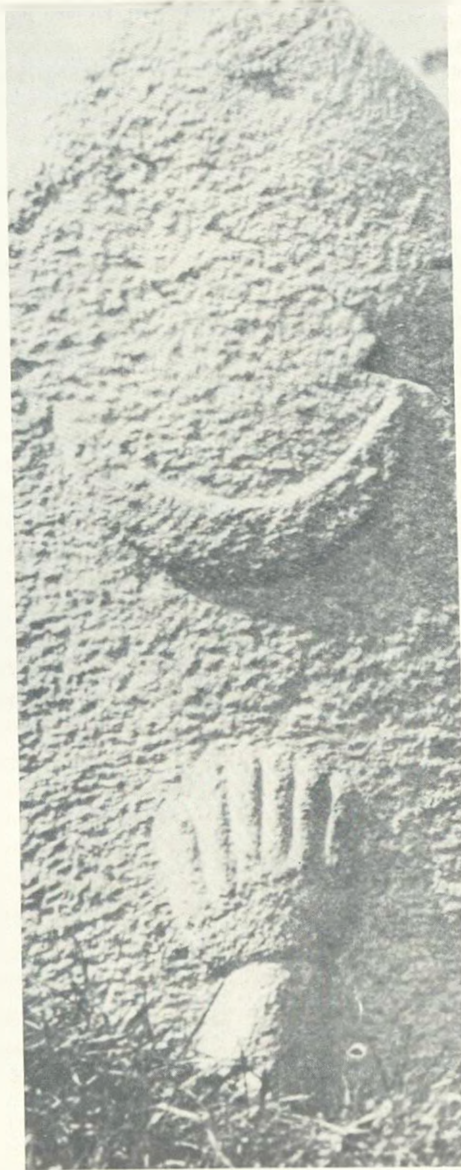
82. Res. Seyitgazi, Yağıbasan Mezarlığı, Salur damgalı mezartaşı

83. Res. Yugoslavya, Saraybosna'da kama motifli mezartaşı

84. Res. Yugoslavya, Saraybosna'da ok ve yay motifli mezartaşı

85. Res. Yugoslavya, El motifli mezartaşı

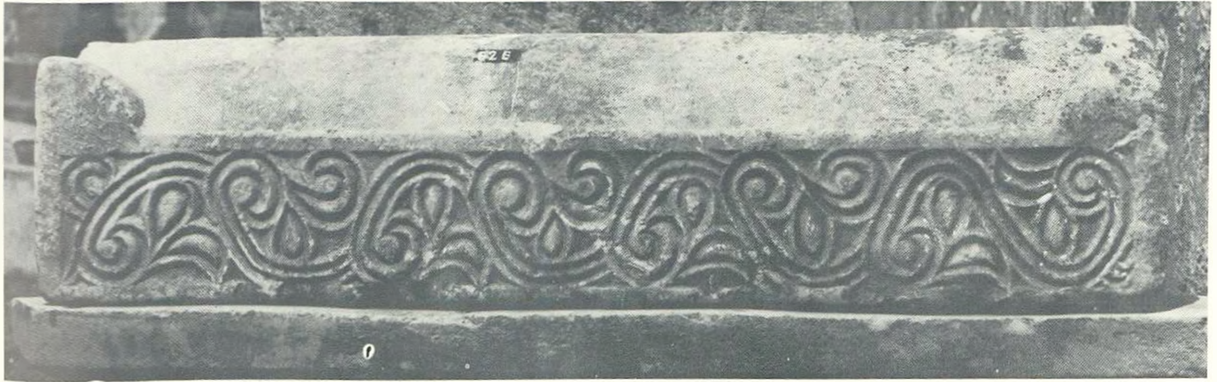
86. Res. Seyitgazi, Yağıbasan Mezarlığı, El motifli mezartaşı

87. Res. İznik Müzesi, Mahmud b. Abdullah'ın sandukası

89. Res. İznik Müzesi, Mahmud (Muhammed) b. Alaeddin'in şahidesi

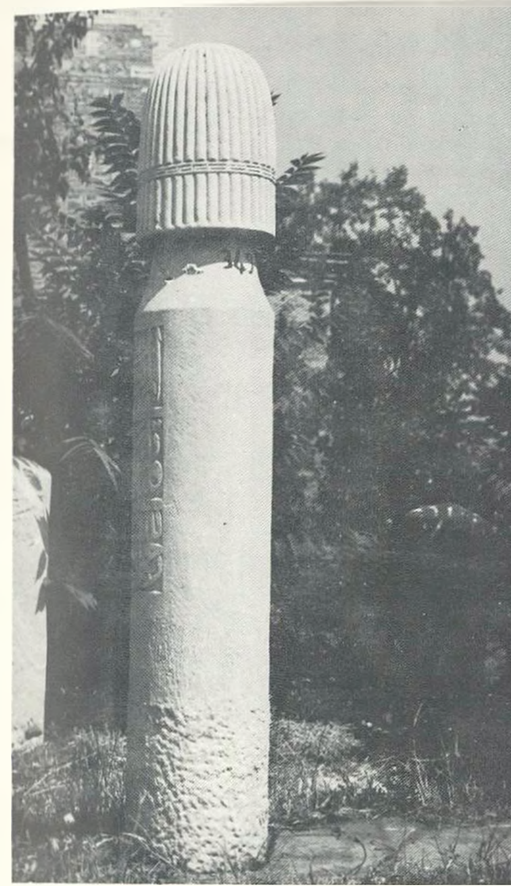
88. Res. İznik Müzesi, Kıvrık dallarla süslü sanduka

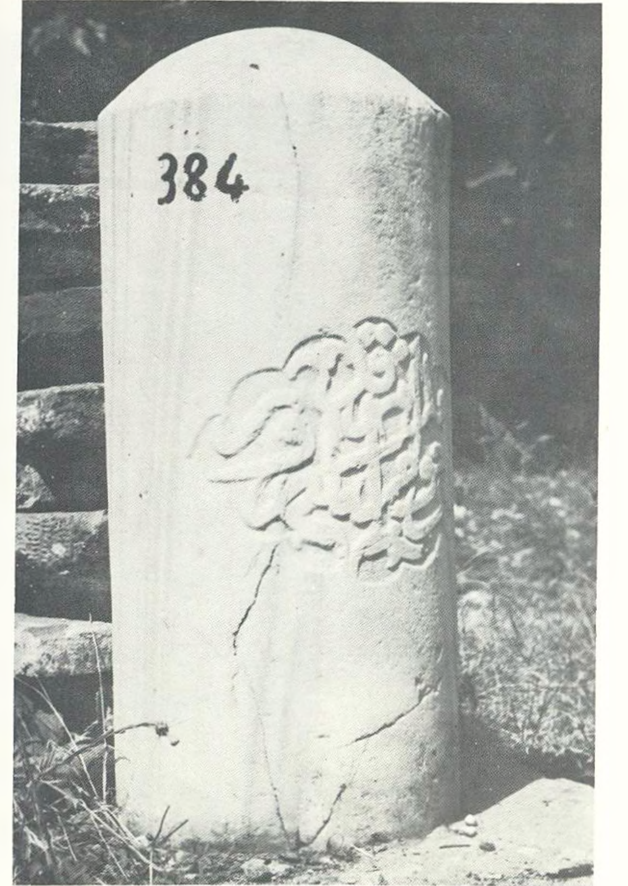
90. Res. Doğu Berlin, Pergamon Müzesi, Mum, kandil ve mukarnaslı mezartaşları

91. Res. Bursa, Muradiye Müzesi, Çeşitli mezartaşları

92. Res. Bursa, Muradiye Müzesi, Kalender Hasan Dede'nin mezartaşı

93. Res. Bursa, Muradiye Müzesi, Sütun şeklinde şahide

94. Res. Tire Müzesi, Kimya Hatun'un mezartaşının ön yüzü

95. Res. Tire Müzesi, Kimya Hatun'un mezartaşının arka yüzü

96. Res. Tire Müzesi, Şerife Fatma Kadın'a ait şahide

97. Res. Kur'an muhafazası (Özel Koleksiyon)

98. Res. İzmir, Narlıdere Mezarlığı, Vehbi Kerimesi Zehra'nın mezartaşı

99. Res. İzmir, Narlıdere Mezarlığı, Vehbi Kerimesi Zehra'nın mezartaşının çizimi

100. Res. İzmir, Narlıdere Mezarlığı, tozak, penezle, hamaylı ve muska motifli bir kadın mezartaşı

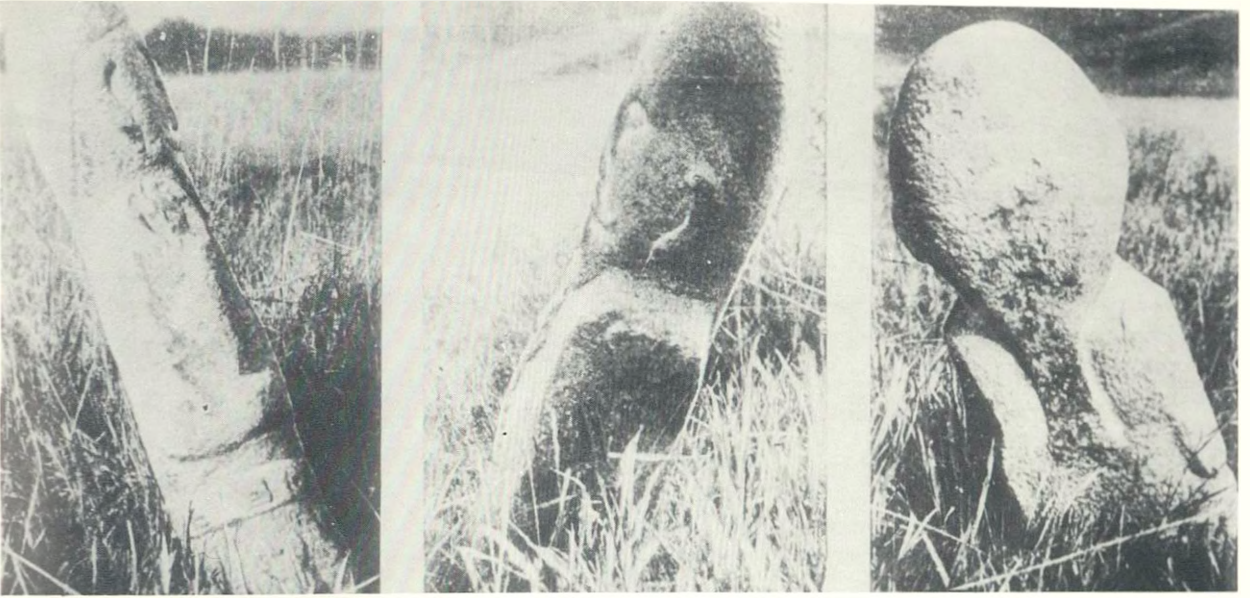
101. Res. İzmir, Narlıdere Mezarlığı, Hüseyin oğlu Ali'nin mezartaşı

102. Res. İzmir, Narlıdere Mezarlığı, Hüseyin oğlu Ali'nin mezartaşının çizimi

103. Res. 3 Orta Asya insan şeklinde bir mezar steli (A. Graç'tan).

104. Res. Orta Asya, insan şeklinde ve saç motifli steller (A. Graç'tan)

105. Res. Yugoslavya, Saraybosna, Saç örgülü mezartaşı

107. Res. Orta Asya, Saç motifli stel (A. Graç'tan)

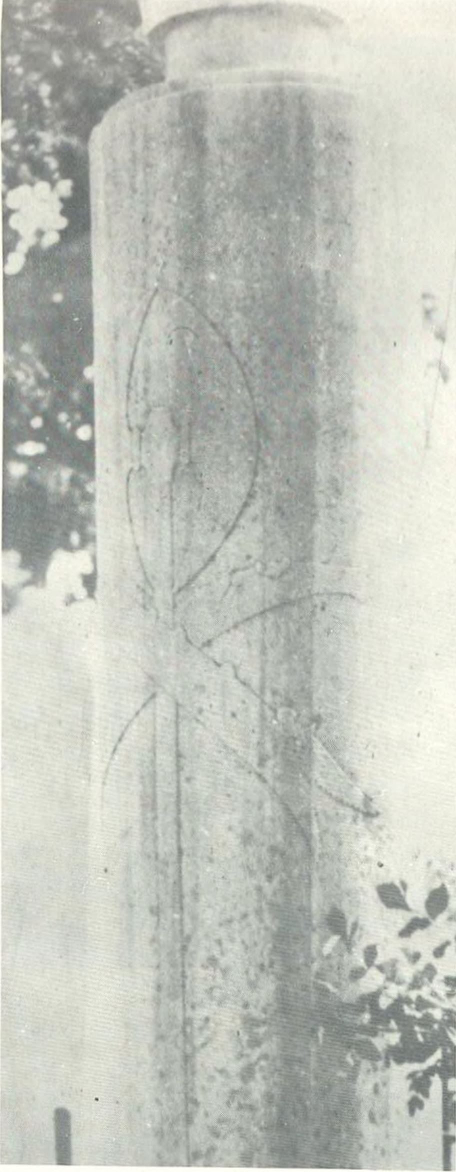
106. Res. Elazığ, Baskil, Teslim-Abdal Köyü Mezarlığı, Saç örgülü mezartaşı (E. Parman'dan)

108. Res. Edirne Müzesi, mihraplı mezartaşı

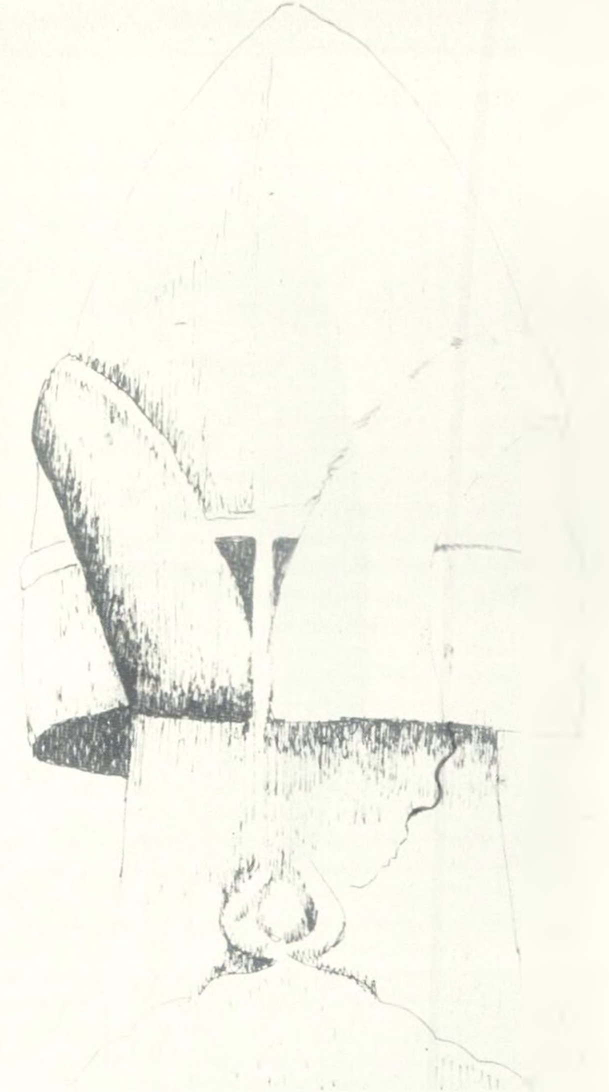
109. Res. Edirne Müzesi, Üsküf motifli mezartaşı

110. Res. Rumeli Hisarı Nafî Baba Tekkesi, Teber motifli mezartaşı

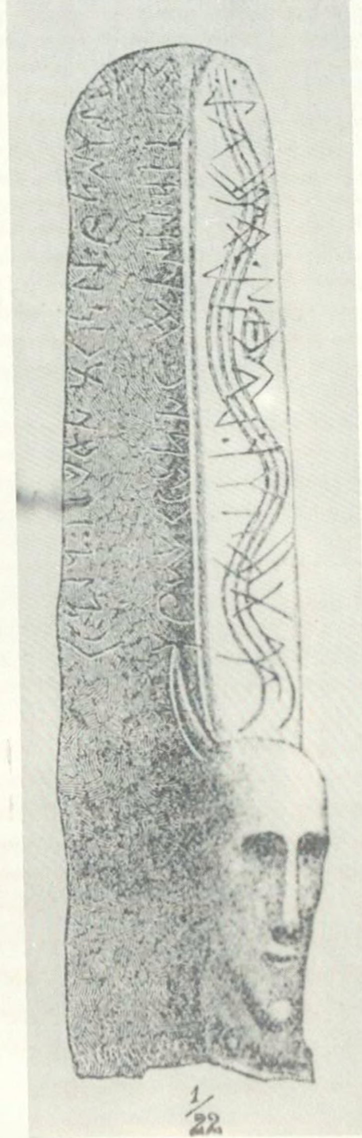
111. Res. Rumeli Hisarı Nafî Baba Tekkesi, Baş şeklinde, boynuz motifli mezartaşı

112. Res. Rumeli Hisarı Nafî Baba Tekkesi, Baş şeklinde, boynuz motifli mezartaşının çizimi.

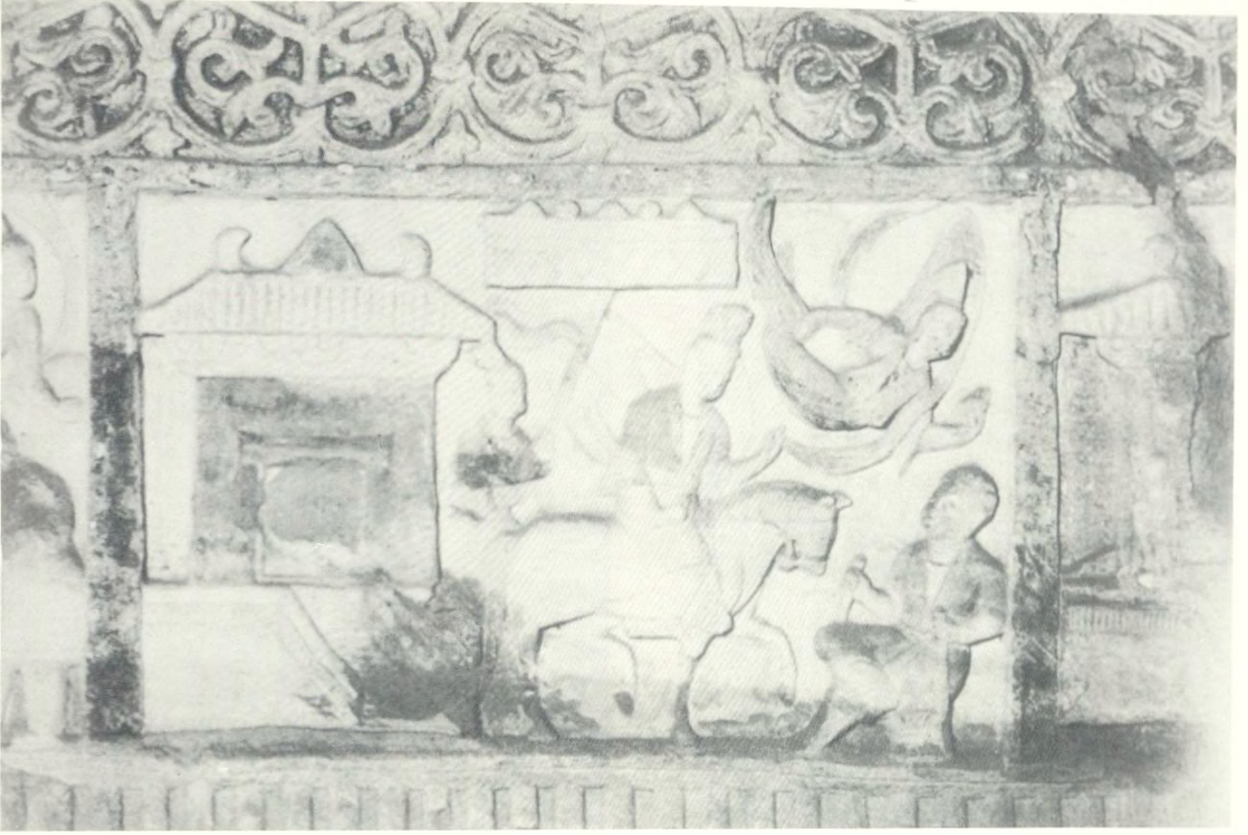
113. Res. Yugovslavya, Üsküp Rûfaî Tekkesi, Boynuz motifli mezartaşı

114. Res. Orta Asya, Uybat Çirkov, Boynuz motifli stel (N. Orkun'dan)

115. Res. Orta Asya, Uybat Çirkov, Boynuz motifli mezar stelleri (N. Orkun'dan)

116. Res. Çin, Shensi, V.yüzyılın ikinci yarasına ait mezar anıtı. (O. Sirèn'den)

117. Res. Erzurum, Çifte Minareli Medrese Müzesi, Kandil motifli mezartaşı

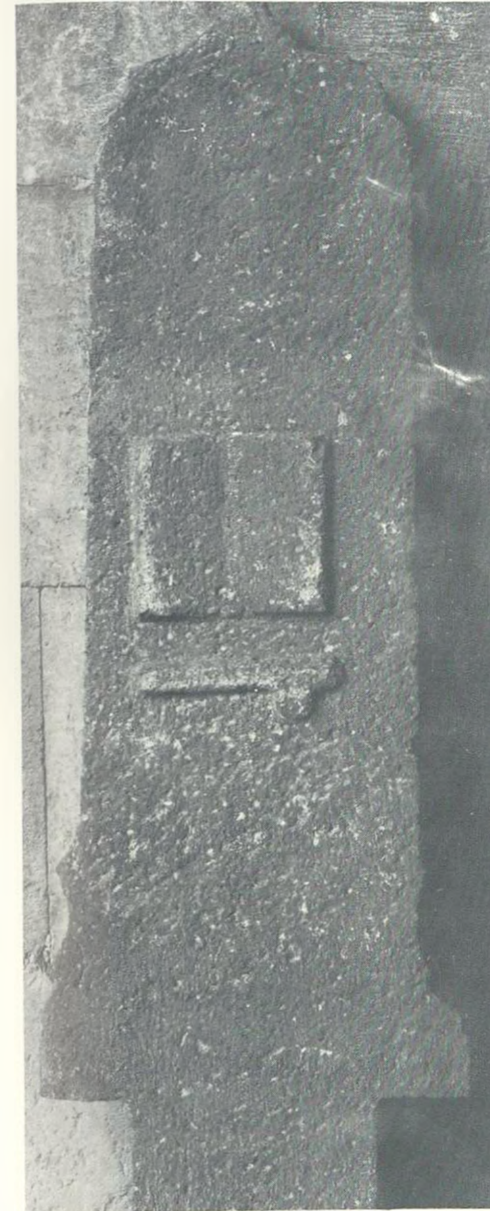
118. Res. Erzurum, Çifte Minareli Medrese Müzesi, Kandil motifli mezartaşı

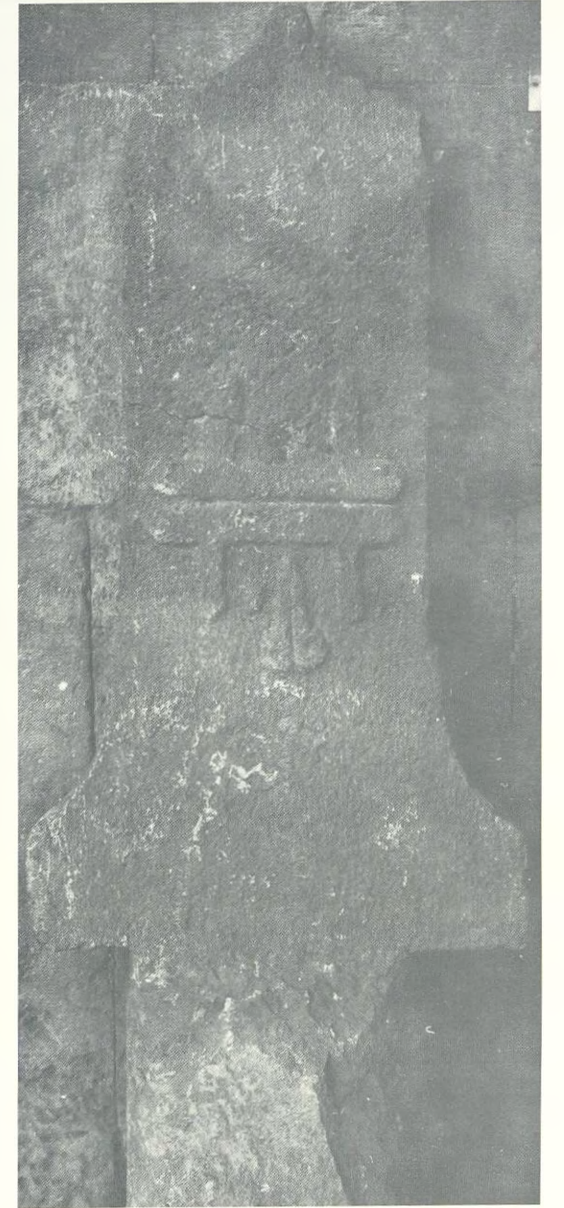
119. Res. Erzurum, Sığırcık Mezarlığı, Kandil motifli Ahî Fahreddin b. Mehmed Şah'ın mezartaşı

122. Res. Malatya, Eski Mezarlık, Kulaklı mezartaşı

120. Res. Erzurum, Kitap ve divit motifli mezartaşı

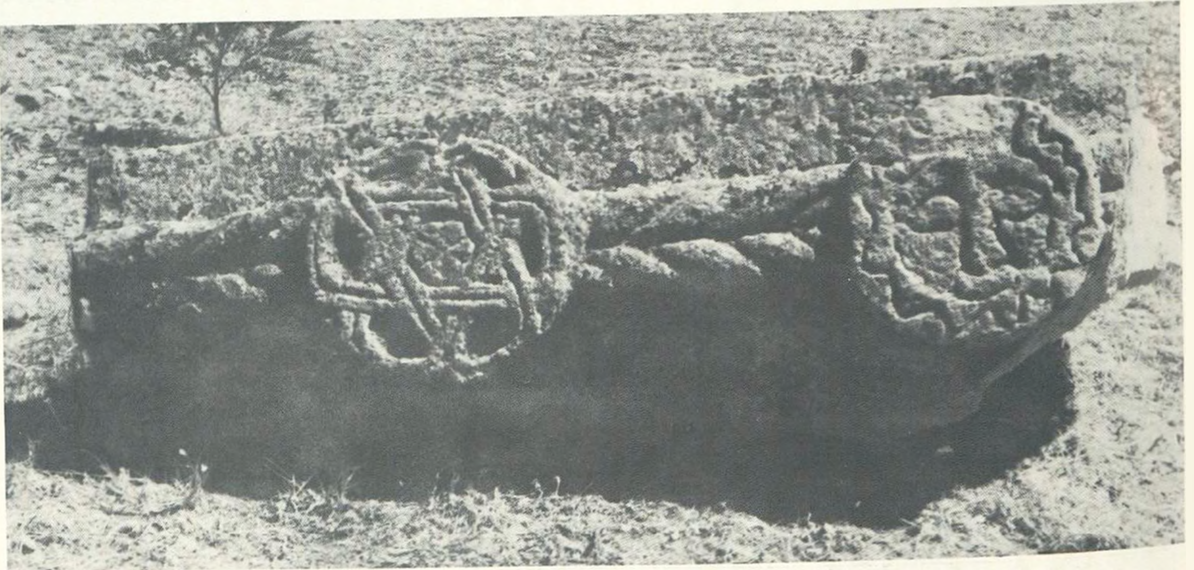
121. Res. Erzurum, Kantar motifli mezartaşı

123. Res. Malatya, Eski Mezarlık, bir mezartaşı parçası

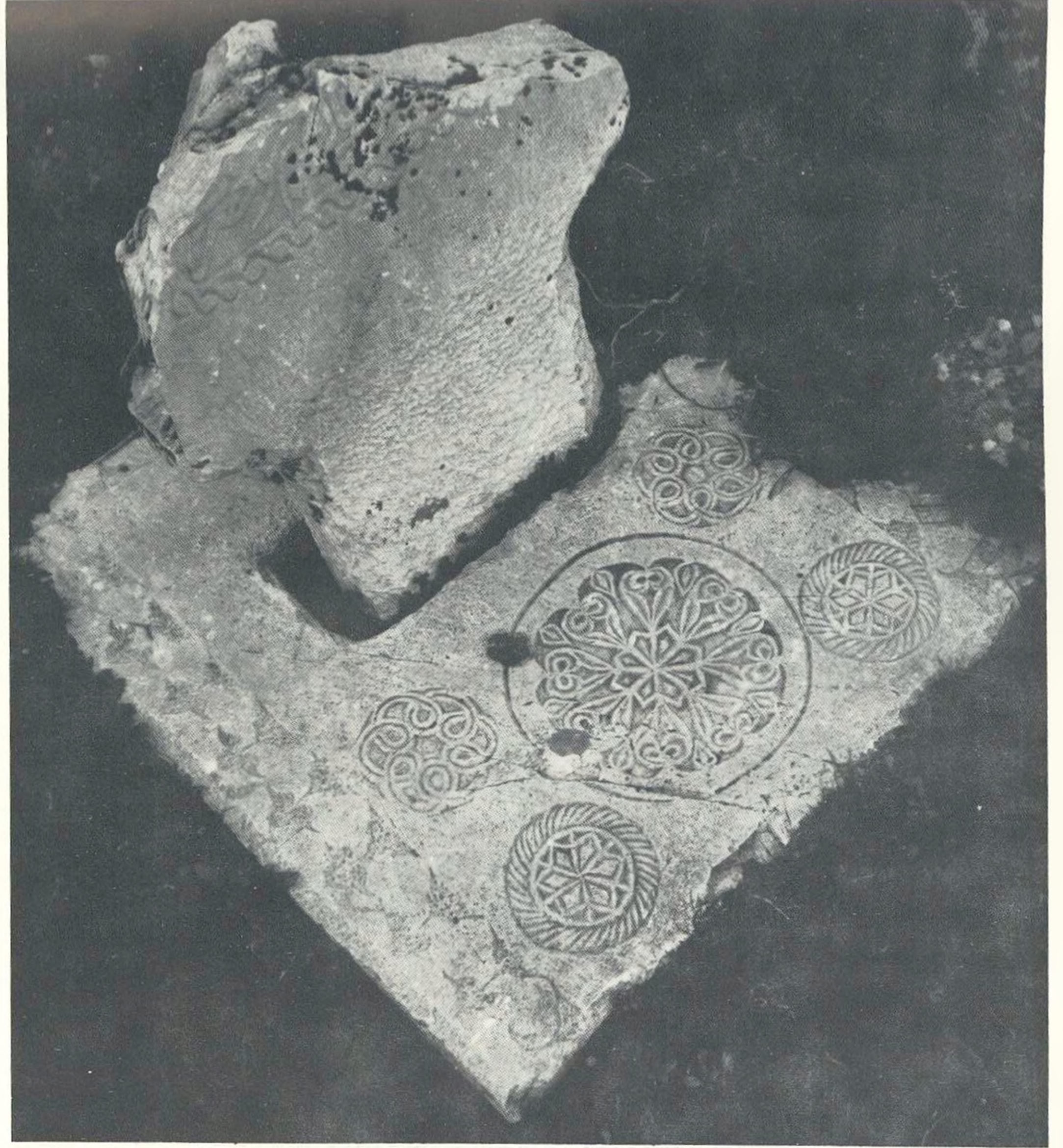
124. Res. Malatya, Eski Mezarlık, Balık, oğlak ve boğa figürlü mezartaşı

125. Res. Malatya Eski Mezarlık, Güneş tasvirli mezartaşı

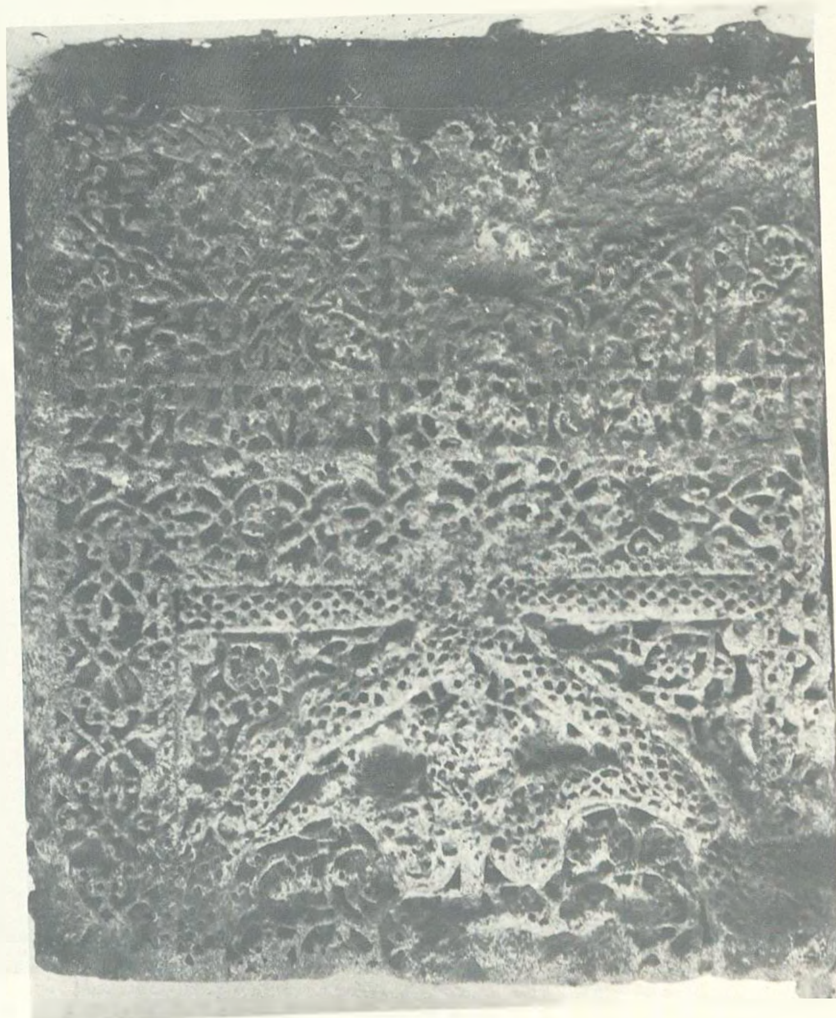
126. Res. Malatya'da bulunduğu söylenen mezartaşı (E. Esin'den)

127. Res. Muş, Malazgirt, Rozetlerle süslü mezartaşı

128. Res. Muş, Malazgirt, Cevgan, kılıç (hançer) motifli mezartaşı

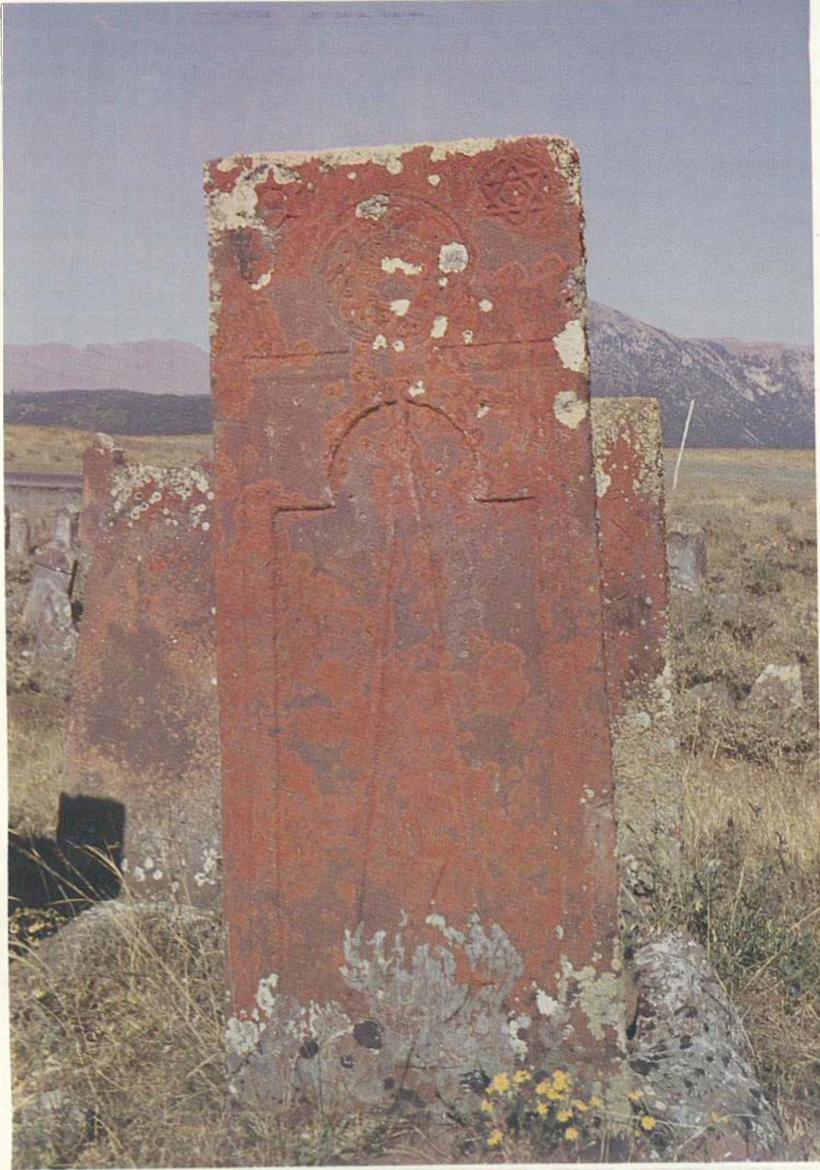
129. Res. Muş, Malazgirt, Bitkisel motifli mezartaşı

130. Res. Norşin Aşağı Mork Köyü, Kırmızı Şehitler Mezarlığı

131. Res. Norşin Aşağı Mork Köyü, Kırmızı Şehitler Mezarlığı

132. Res. Norşin Aşağı Mork Köyü, Kırmızı Şehitler Mezarlığı, Kandil motifli mezartaşı

133. Res. Norşin, Aşağı Mork Köyü, Kırmızı Şehitler Mezarlığı, Kandil motifli mezartaşı

134. Res. Norşin, Aşağı Mork Köyü, Kırmızı şehitler Mezarlığı, Kılıç, hançer ve kalkan motifli mezartaşları

135. Res. Norşin Aşağı Mork Köyü, Kırmızı Şehitler Mezarlığı, Kılıç, hançer ve kalkan motifli mezartaşı

136. Res. Norşin Aşağı Mork Köyü, Kırmızı Şehitler Mezarlığı, Cevgan motifli mezartaşı

137. Res. Erciş Mezarlığı, Rozet ve kandil motifli mezartaşı

138. Res. Erciş Mezarlığı

139. Res. Erciş Mezarlığı

140. Res. Erciş Mezarlığı

141. Res. Erciş Mezarlığı

142. Res. Erciş Mezarlığı

143. Res. Gevaş Mezarlığı

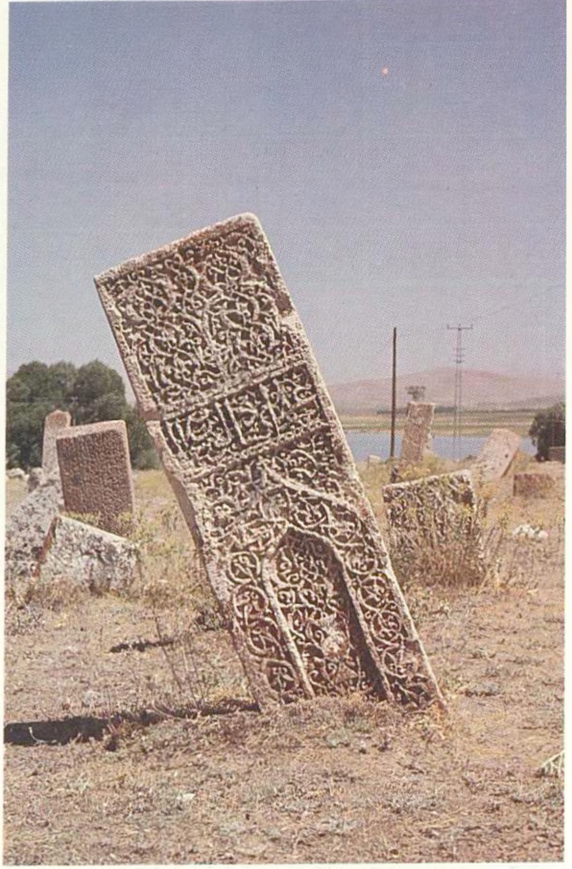
144. Res. Gevaş Mezarlığı

145. Res. Gevaş Mezarlığı

146. Res. Gevaş Mezarlığı

147. Res. Gevaş Mezarlığı, Yusuf b. Miron imzalı mezartaşı

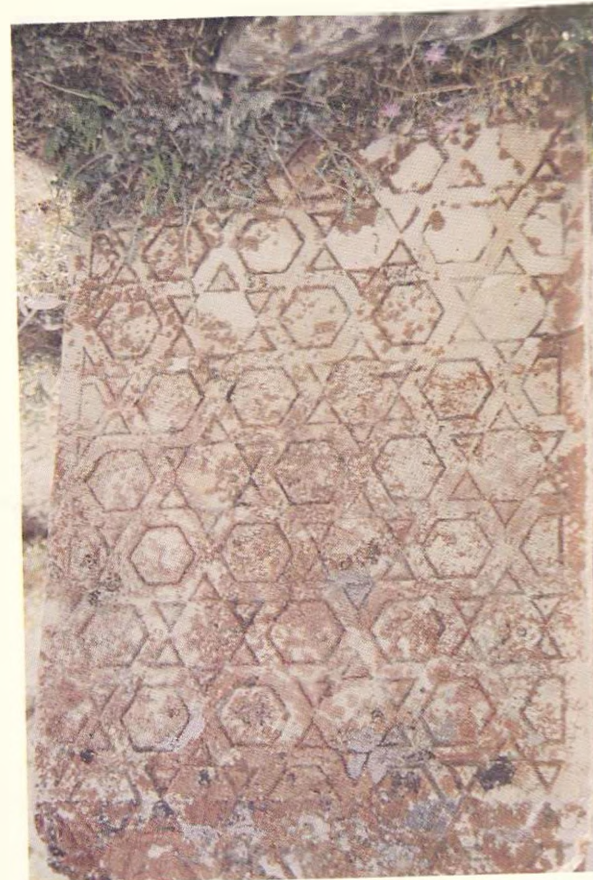
148. Res. Gevaş Mezarlığı, Üstad Esed imzalı mezartaşı

149. Res. Gevaş Mezarlığı, Üstad Esed imzalı mezartaşı

150. Res. Gevaş Mezarlığı

151. Res. Gevaş Mezarlığı

154. Res. Gevaş Mezarlığı

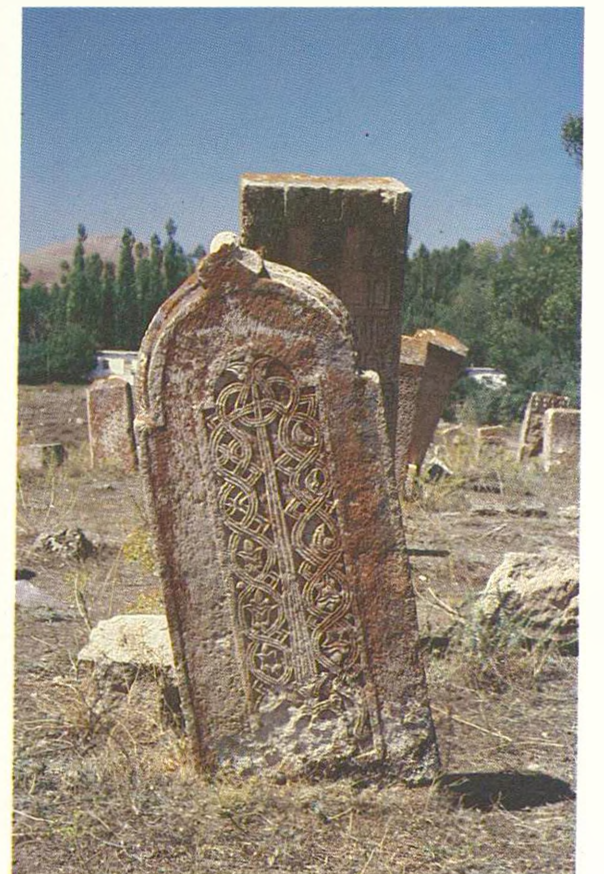
152. Res. Gevaş Mezarlığı

153. Res. Gevaş Mezarlığı

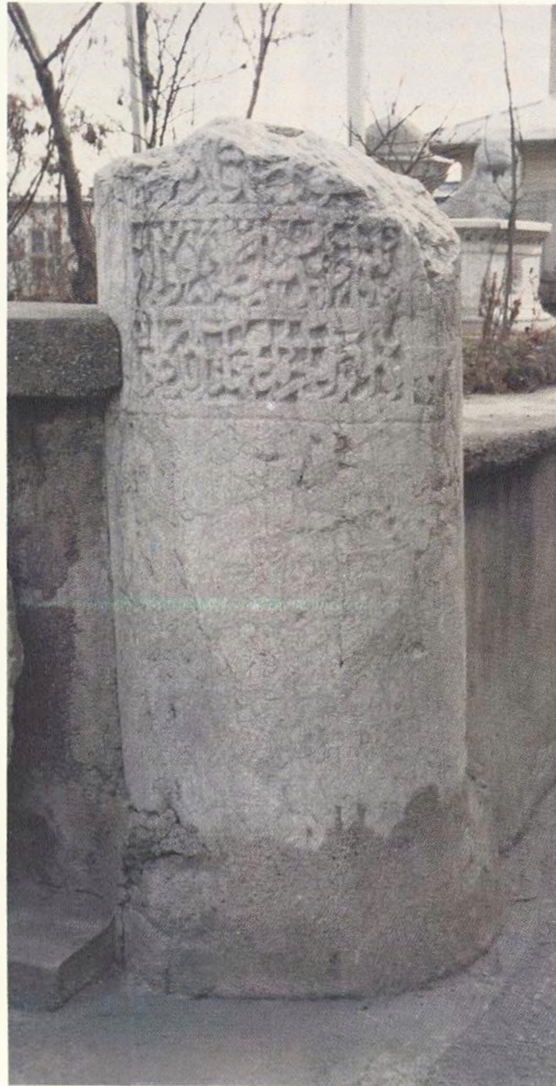
155. Res. Gevaş Mezarlığı

156. Res. Gevaş Mezarlığı

157. Res. Ankara, Etnografya Müzesi, Sütun şeklinde mezartaşı

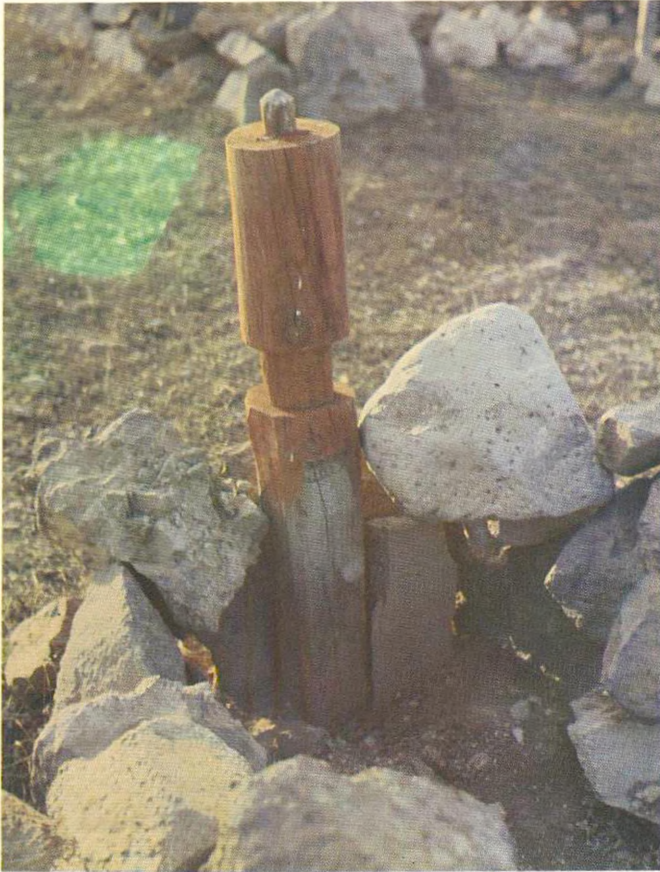
158. Res. Ankara, Etnografya Müzesi, Sütun şeklinde mezartaşı

159. Res. Kayseri, Karakaya Köyü Mezarlığı, Sütun şeklinde mezartaşı

160. Res. Sivrihisar, Günyüzü Bucağı, Gecek Köyü, Sütun şeklinde mezartaşı (Foto: F. MÜDERRİSOĞLU)

161. Res. Ankara-Gerede yolu, Alevi mezarlığında ahşap bir mezartaşı

162. Res. Van Müzesi, Koç heykeli şeklinde mezartaşı

163. Res. Van Müzesi, Koç heykeli şeklinde mezartaşı

164. Res. Van Müzesi, Koç heykeli şeklinde mezartaşı

165. Res. Van Müzesi, Koç heykeli şeklinde mezartaşı

166. Res. Erzurum Müzesi, Haçlı koç heykeli şeklinde mezartaşı

167. Res. a Erzurum Müzesi, Haçlı at heykeli şeklinde mezartaşı

167. Res. b Erzurum Müzesi, Haçlı at heykeli şeklindeki mezartaşının yandan görünüşü

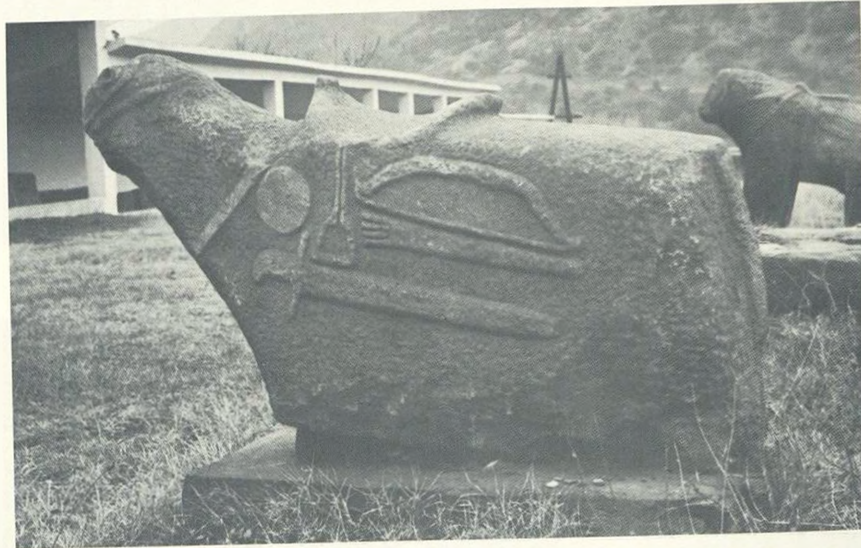
168. Res. Kars Müzesi, Koyun heykeli şeklinde mezartaşı

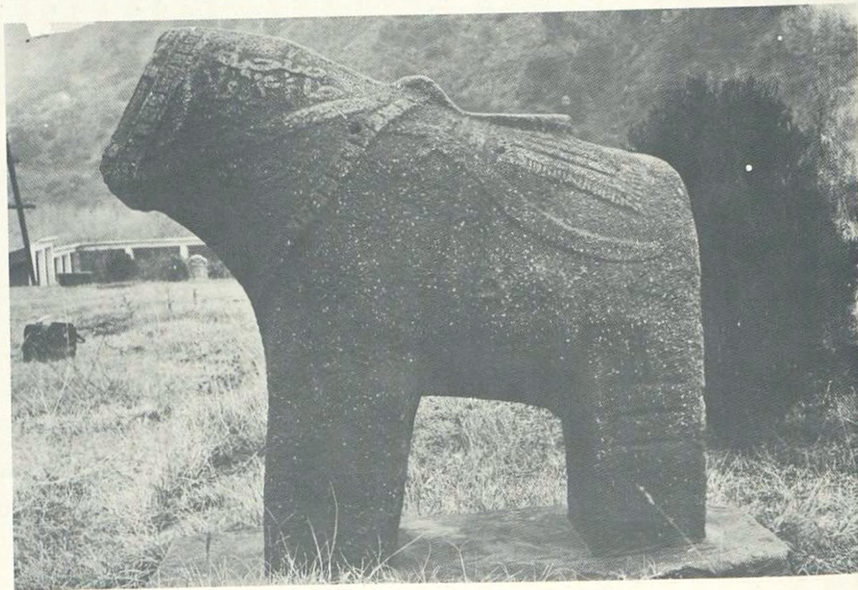
169. Res. Kars Müzesi. At heykeli şeklinde mezartaşı

170. Res. Tiflis Müzesi, Koyun heykeli şeklinde mezartaşı

171. Res. Tiflis Müzesi, At heykeli şeklinde mezartaşı

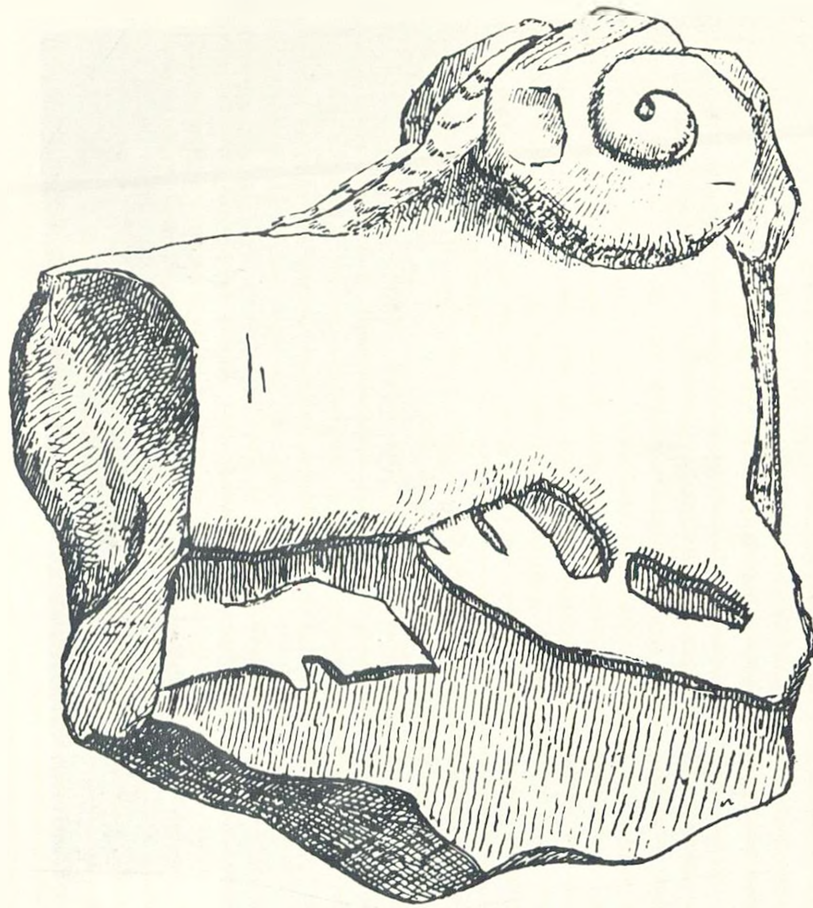
172. Res. Tiflis Müzesi, At heykeli şeklinde mezartaşı

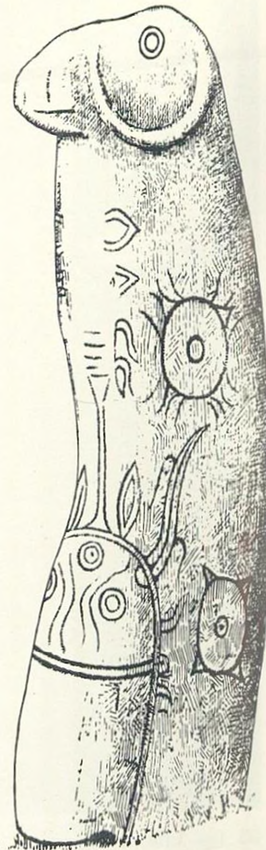
173. Res. Tiflis, Koyun heykeli şeklinde mezartaşı

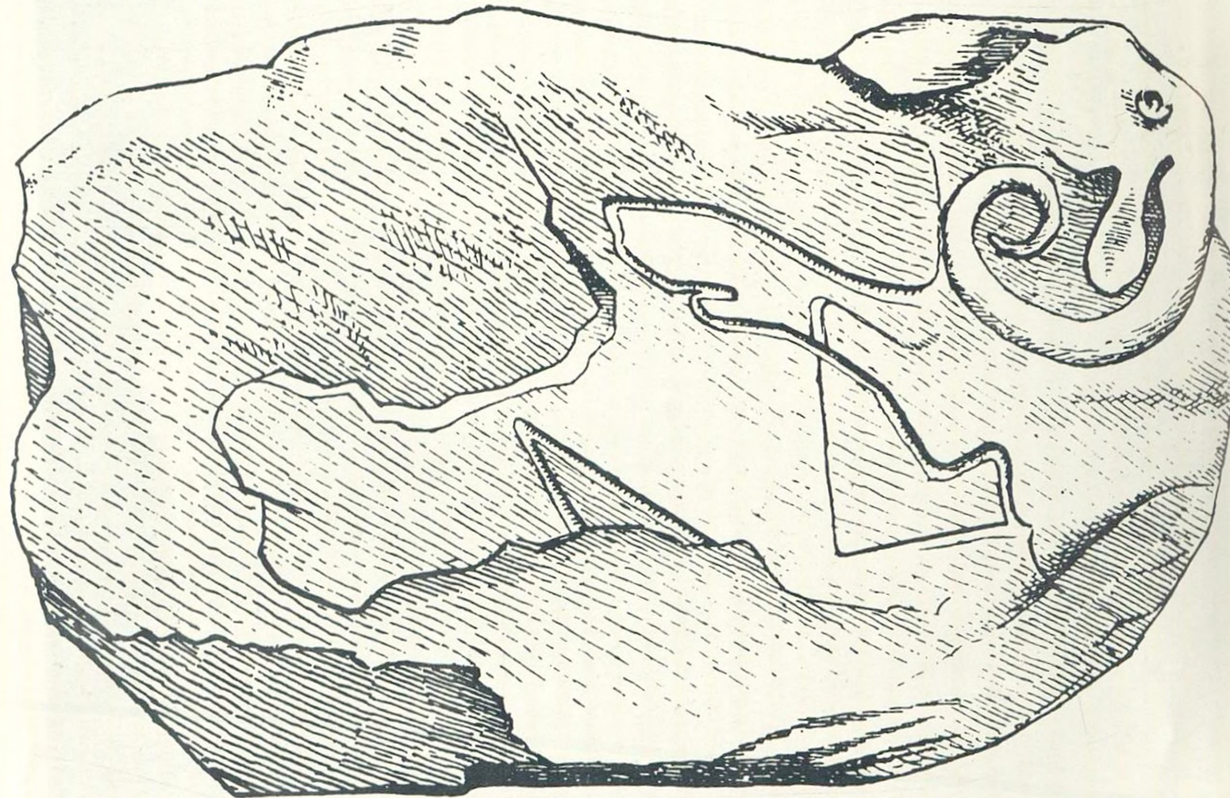
174. Res. Tiflis, Koyun heykeli şeklinde mezartaşı

175. Res. Minusink, Koç heykeli (A. Kivalo'dan)

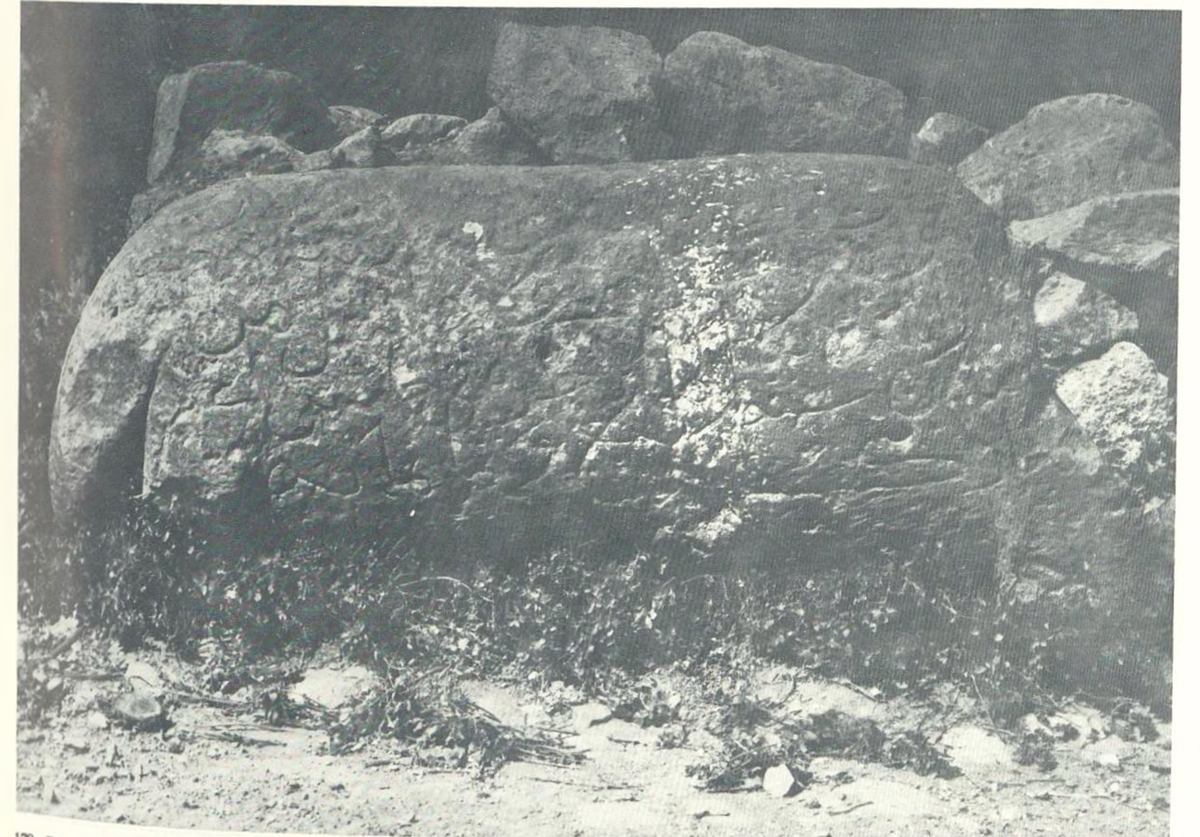
177. Res. Orta Asya Steli (A. Kivalo'dan)

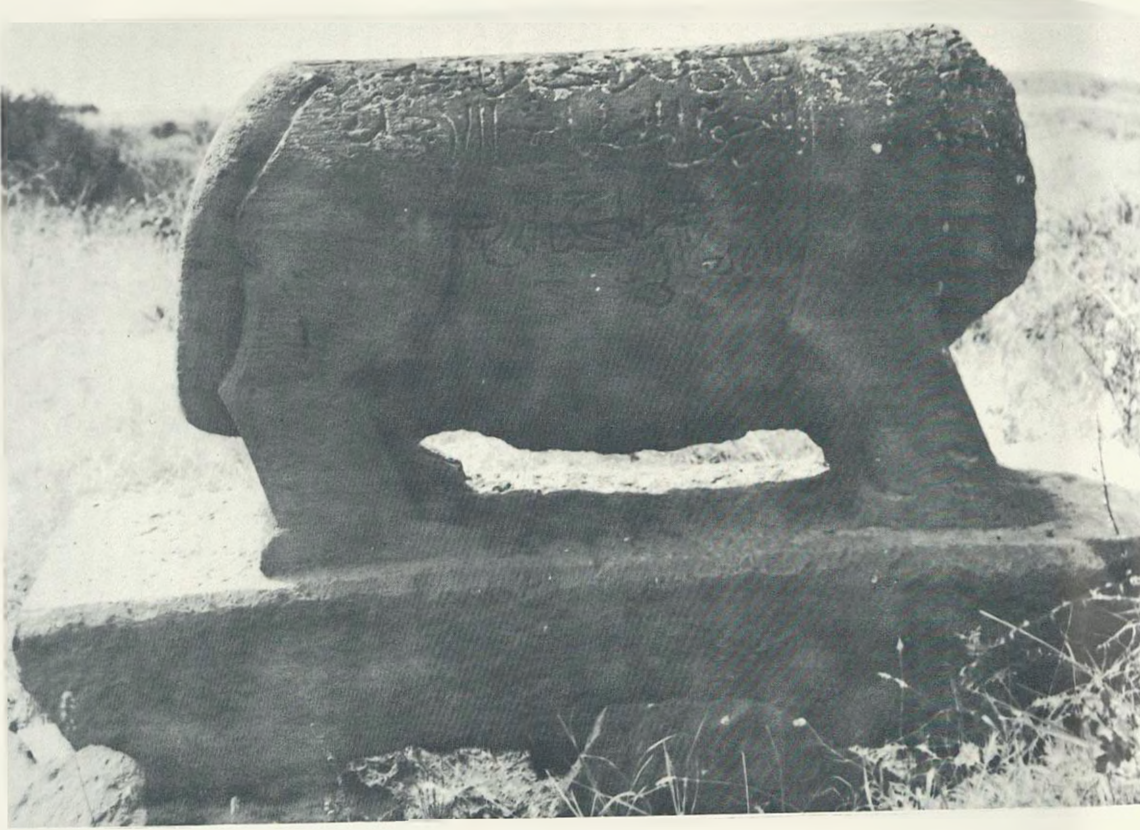
176. Res. Minusink, Koç heykeli (A. Kivalo'dan)

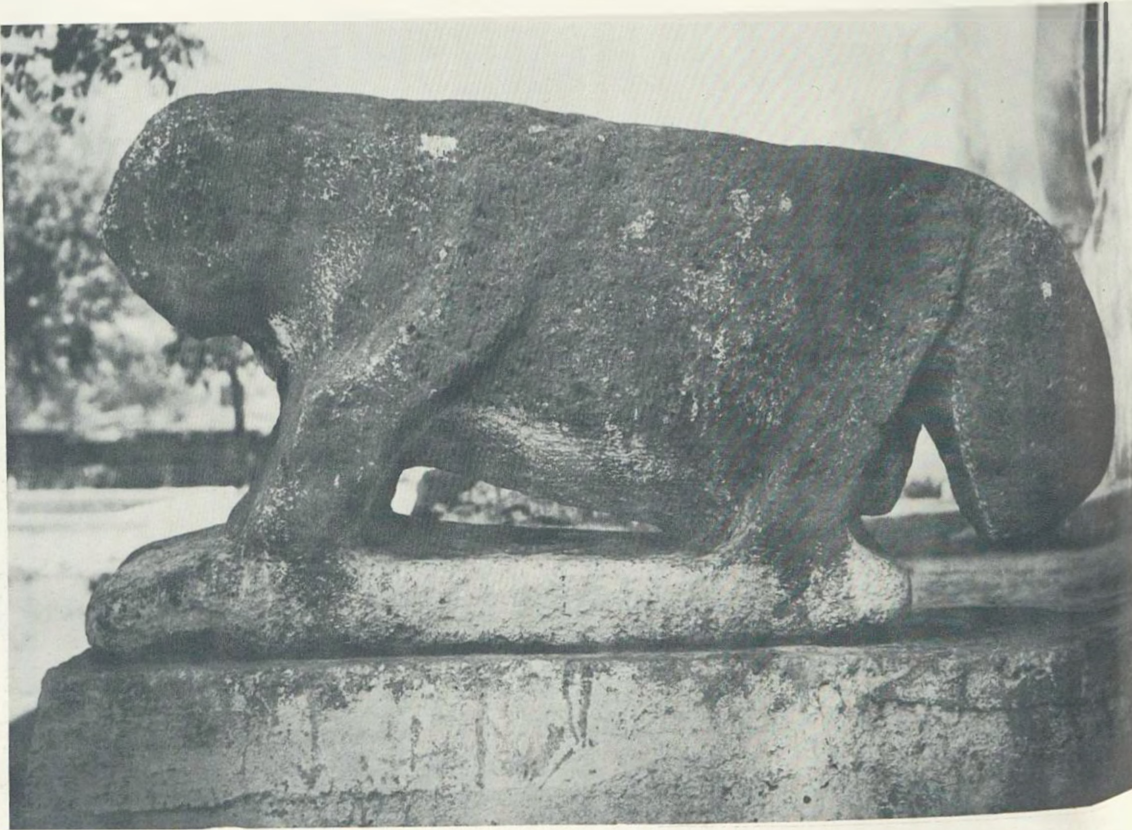
178. Res. Ahlat, Koç heykeli şeklinde mezartaşı 803/1400-1401, (Ahlat Orta Okulu bahçesi)

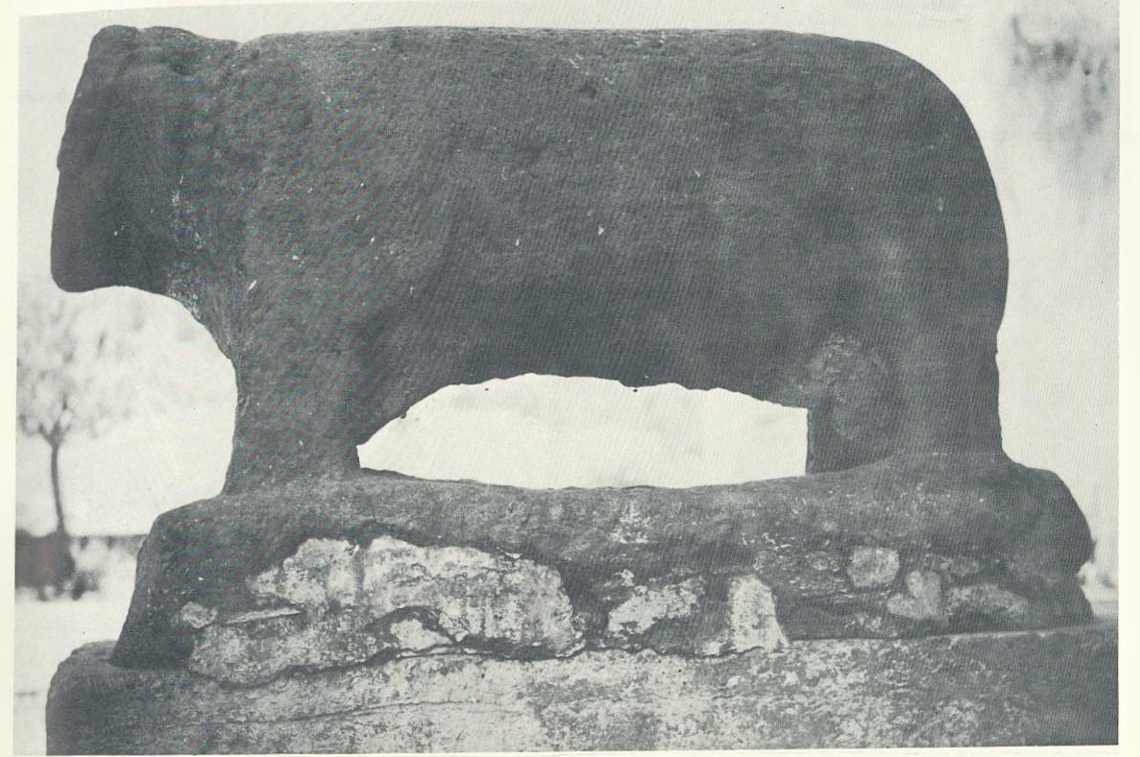
179. Res. Ahlat, Koç heykeli şeklinde mezartaşı

180. Res. Ahlat Kırklar Mezarlığı Koç heykeli şeklinde mezartaşı

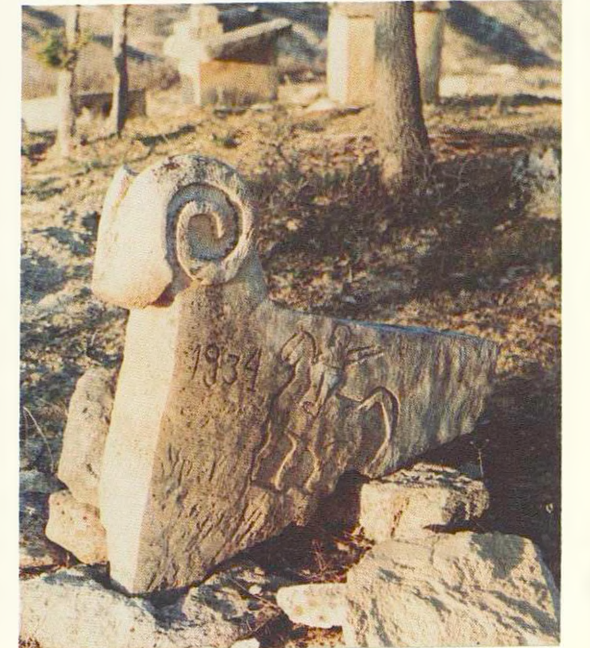
181. Res. Bitlis Adliye binası önündeki koç heykeli şeklinde mezartaşı

182. Res. Bitlis Adliye Binasının önündeki bir koyun heykeli şeklinde mezartaşı

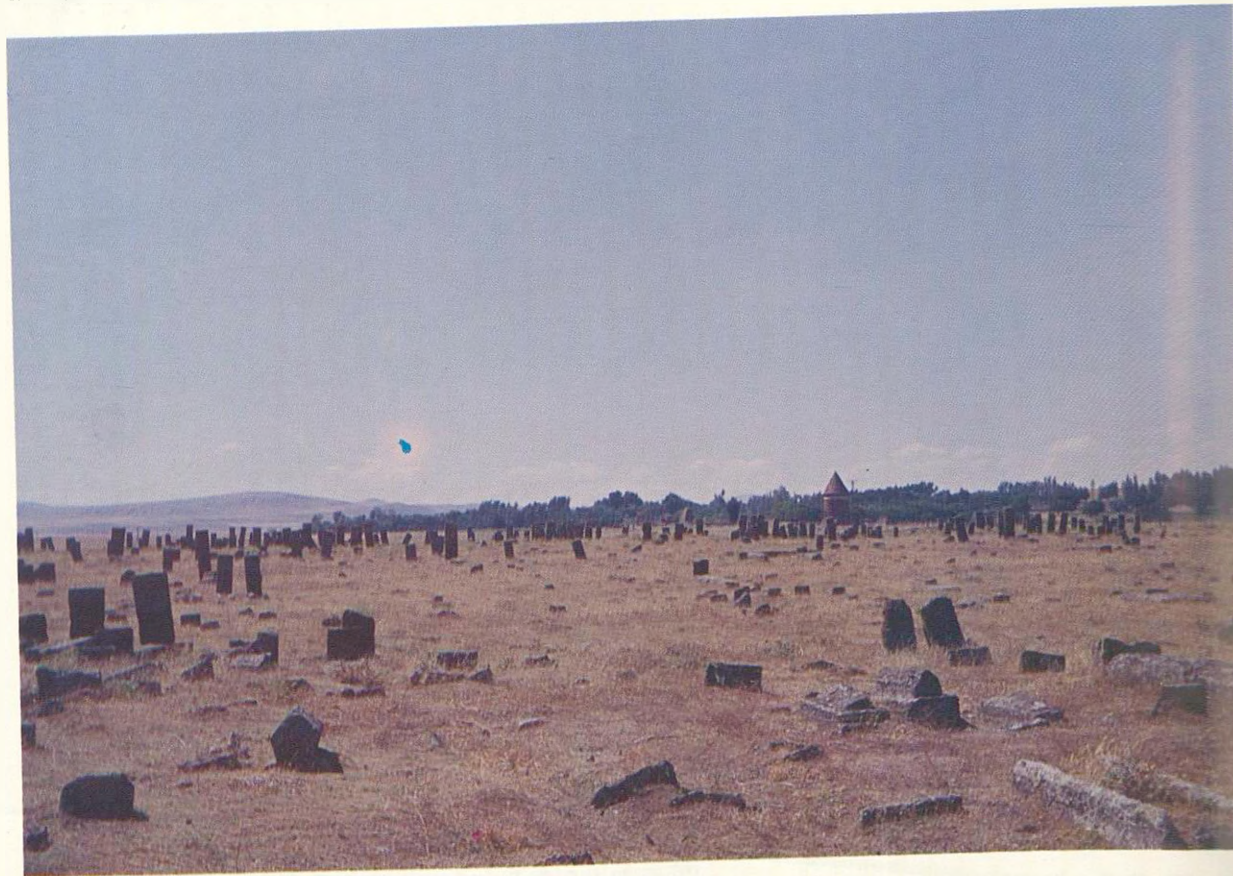
183. Res. Bitlis Adliye binasının önündeki bir koç heykeli şeklinde mezartaşı

184. Res. Pertek, Çalıözü (Vasgirt) köyü Mezarlığı, Koç heykeli şeklinde mezartaşı (Foto: E. Danık)

185. Res. Ahlat, Meydanlık Kabristanı, Genel görünüm

186. Res. Ahlat, Meydanlık Kabristanı, Genel görünüm

187. Res. Ahlat, Kale Mezarlığı, Kuş ve hançer motifli mezar taşı

188. Res. Ahlat, Kale Mezarlığı, 1644 tarihli İbrahim b. Ahmed'in mezartaşı

189. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No: 1)

190. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No: 2)

191. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 3)

192. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 4)

193. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 5)

194. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 6)

195. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 7)

196. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 8)

197. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 8)

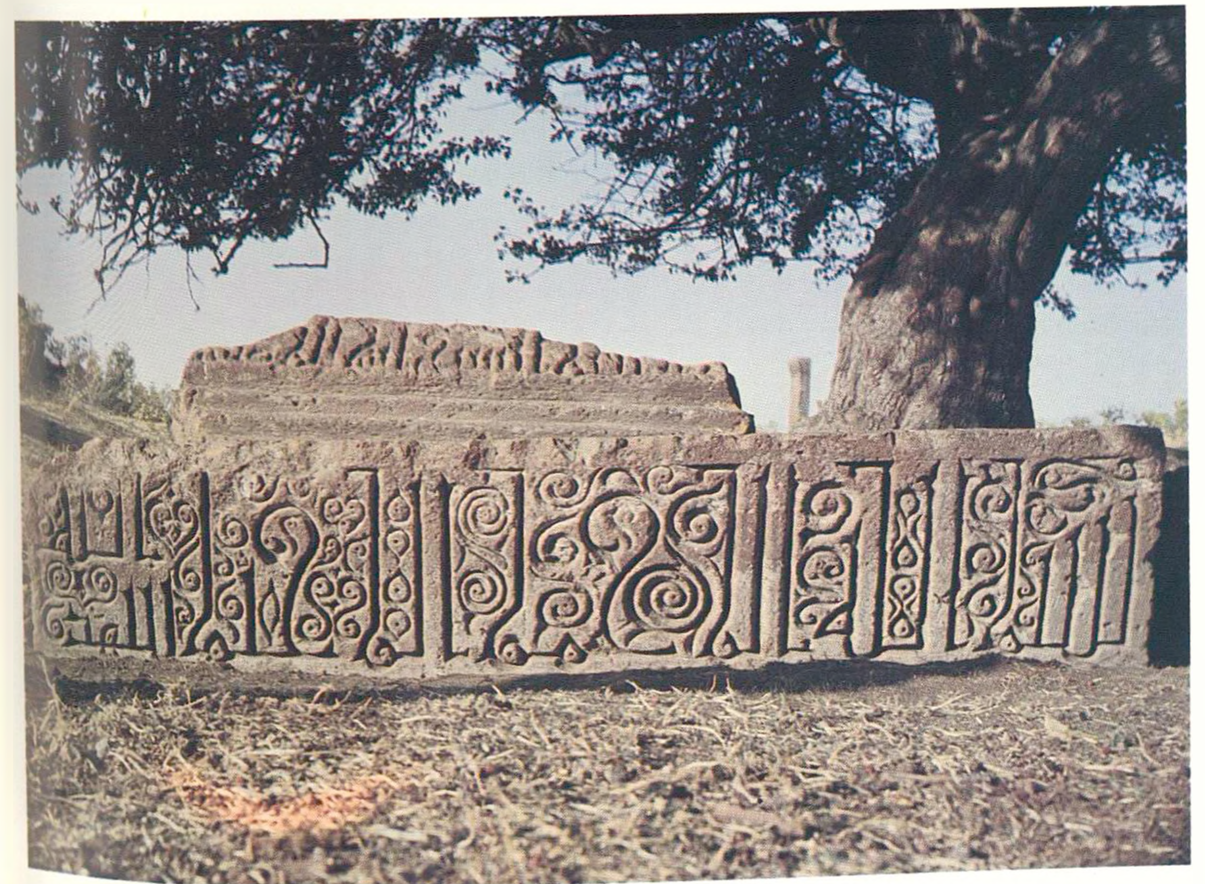

198. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 9)

199. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 9)

200. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 10)

201. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 11)

202. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 12)

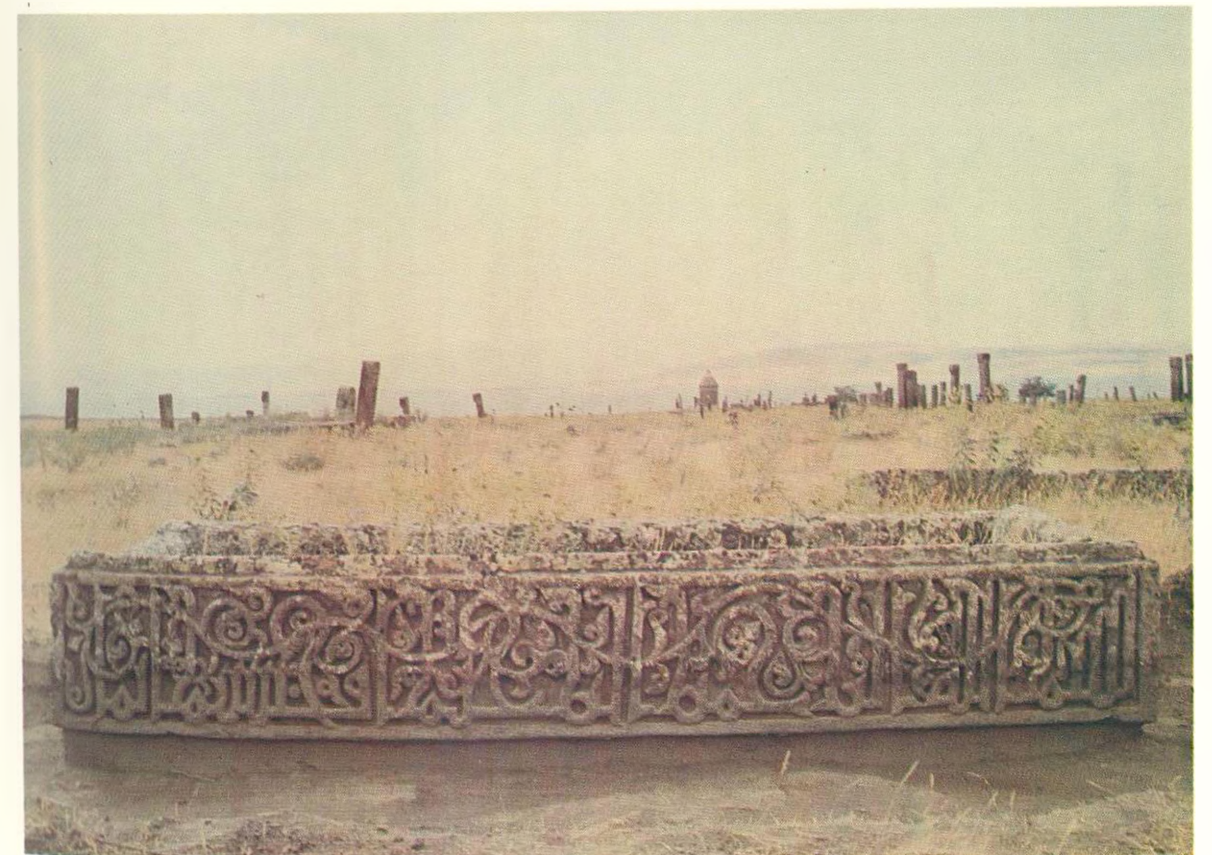
203. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 12)

204. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 12)

205. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 13)

206. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 14)

207. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 14)

208. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 15)

209. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 16)

210. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 16)

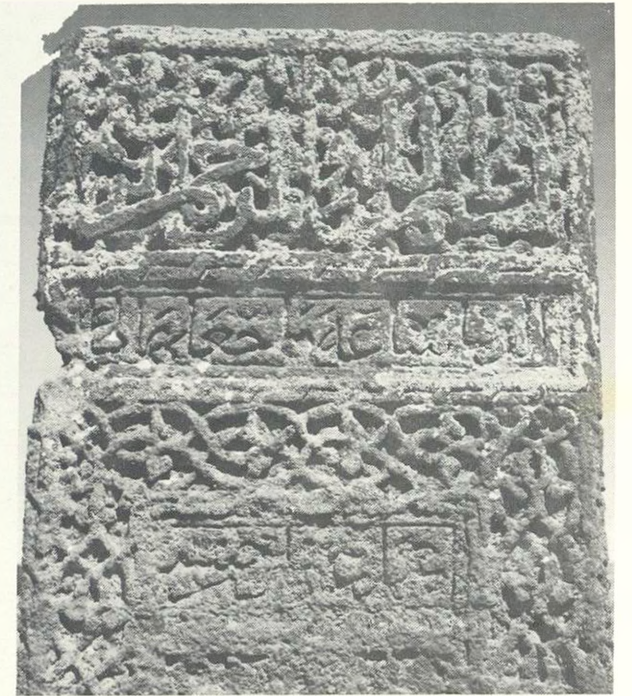
211. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 17)

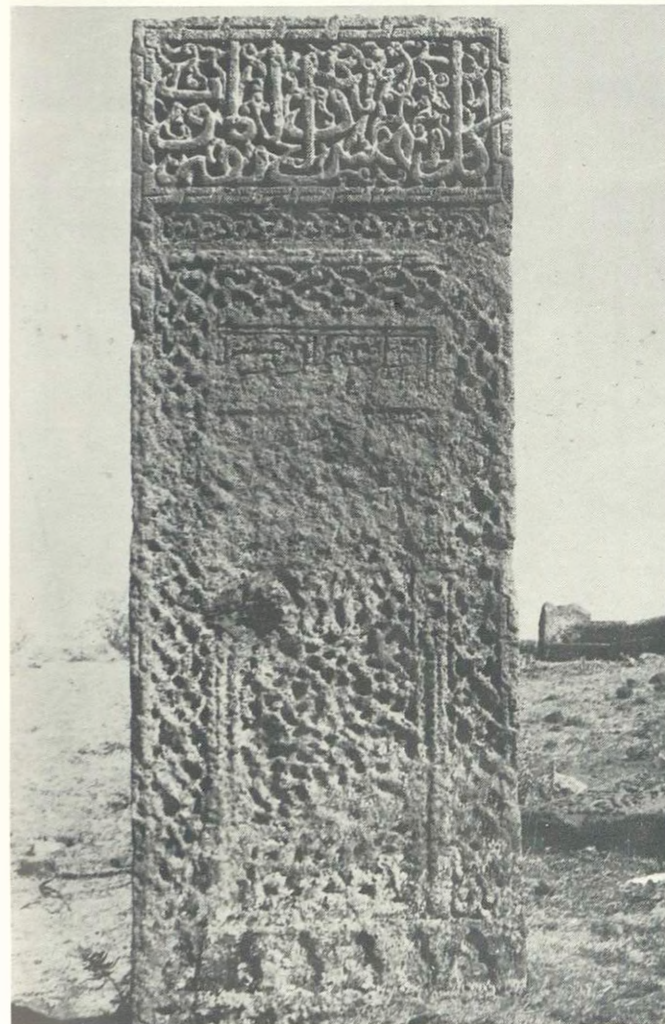
212. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 18)

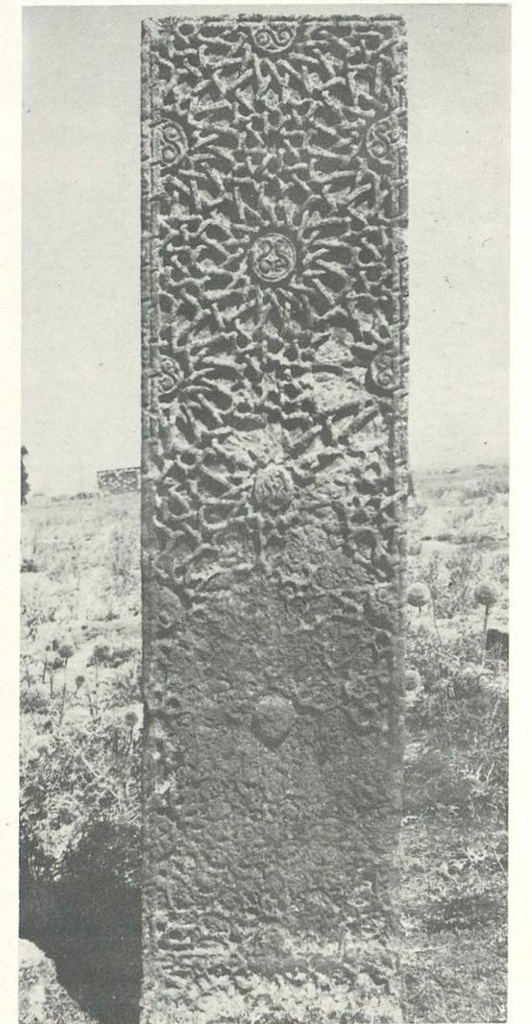
213. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 18)

214. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 19)

215. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 20)

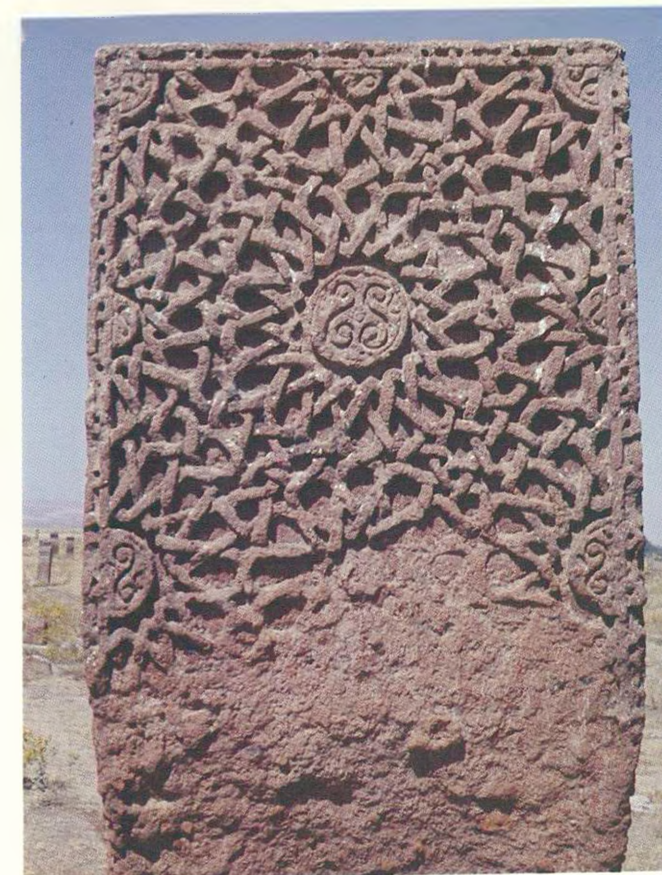
217. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 21)

216. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 21)

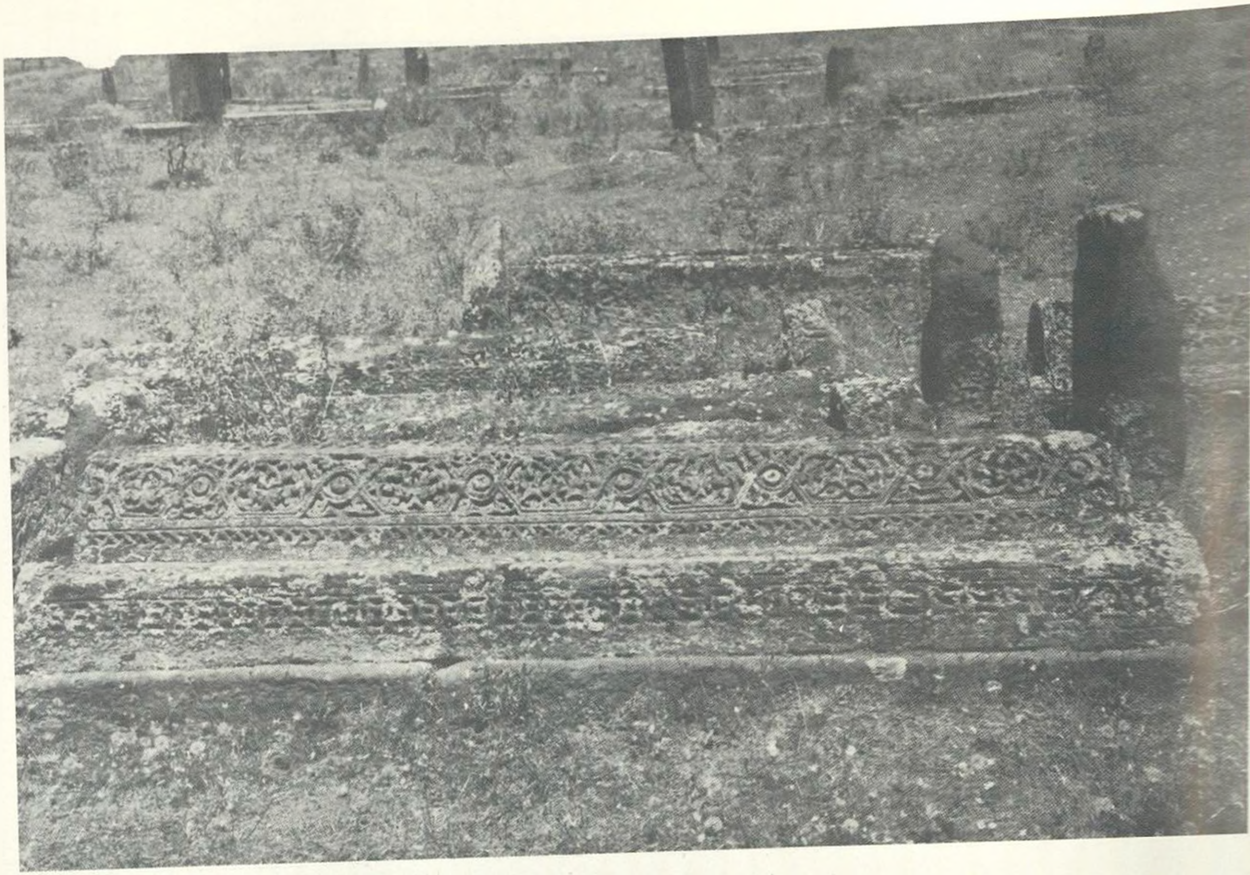
218. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 22)

219. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 22)

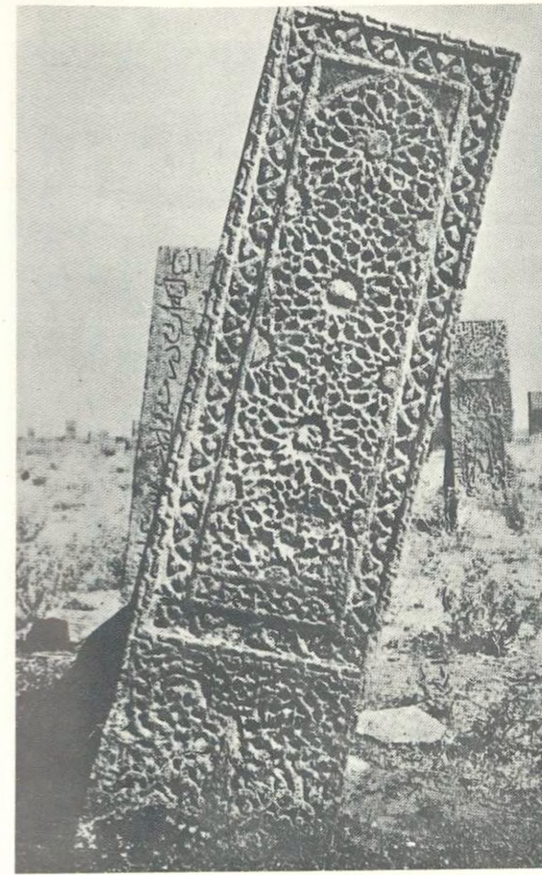
220. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 23)

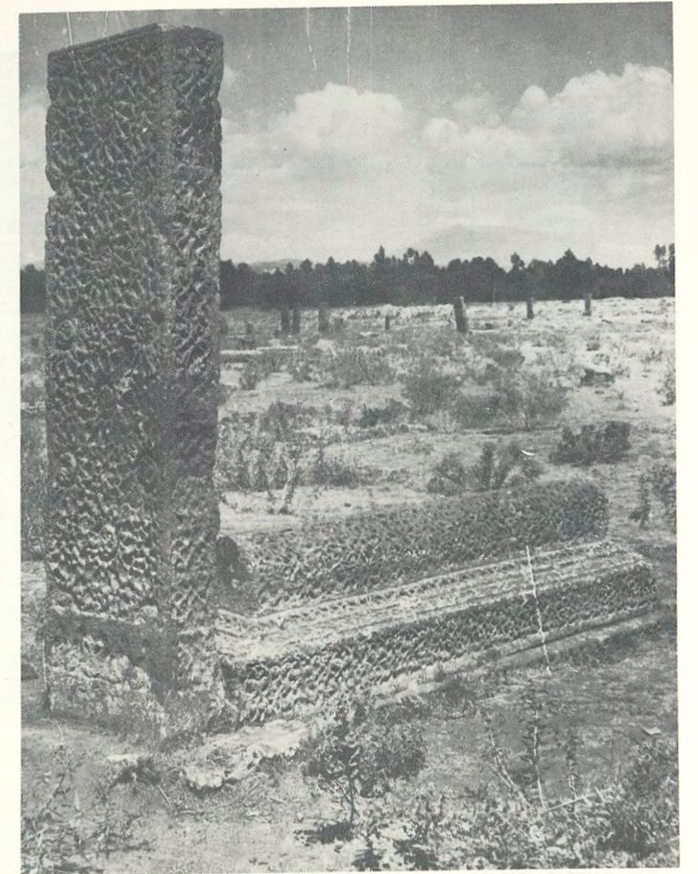
221. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 24)

222. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 25)

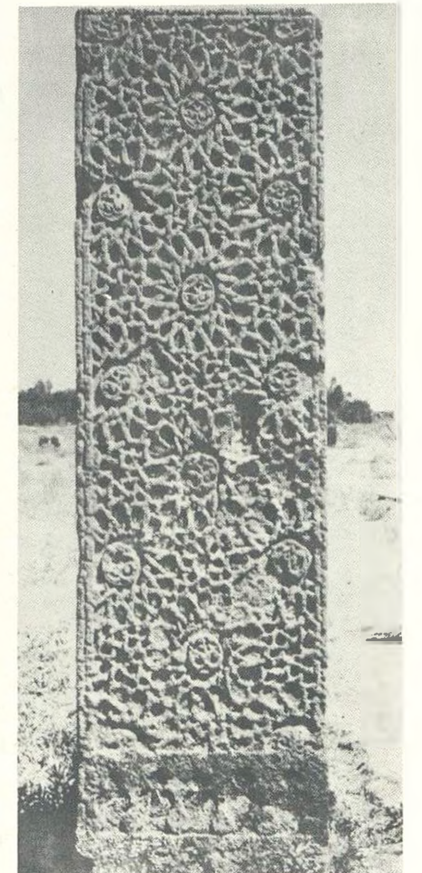
223. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 25)

224. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 26)

225. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 26)

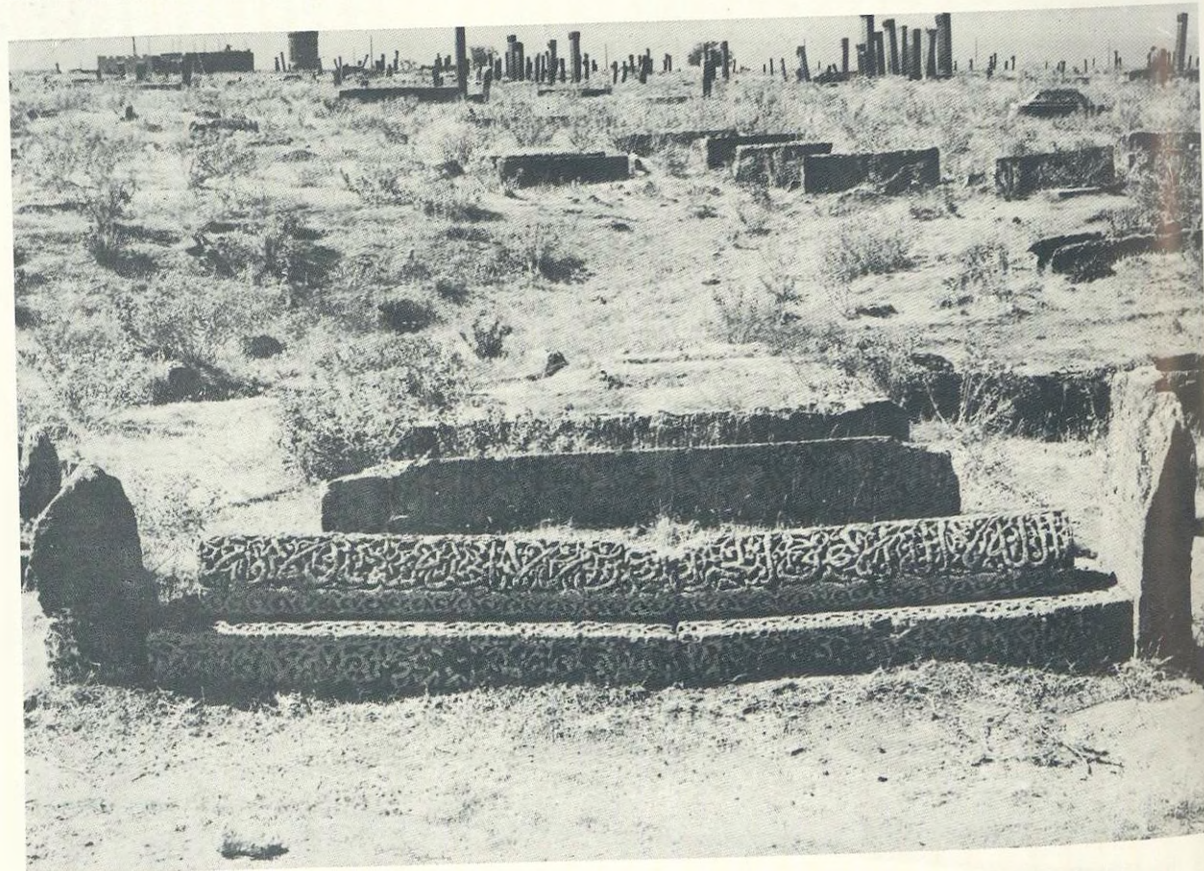
226. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 26)

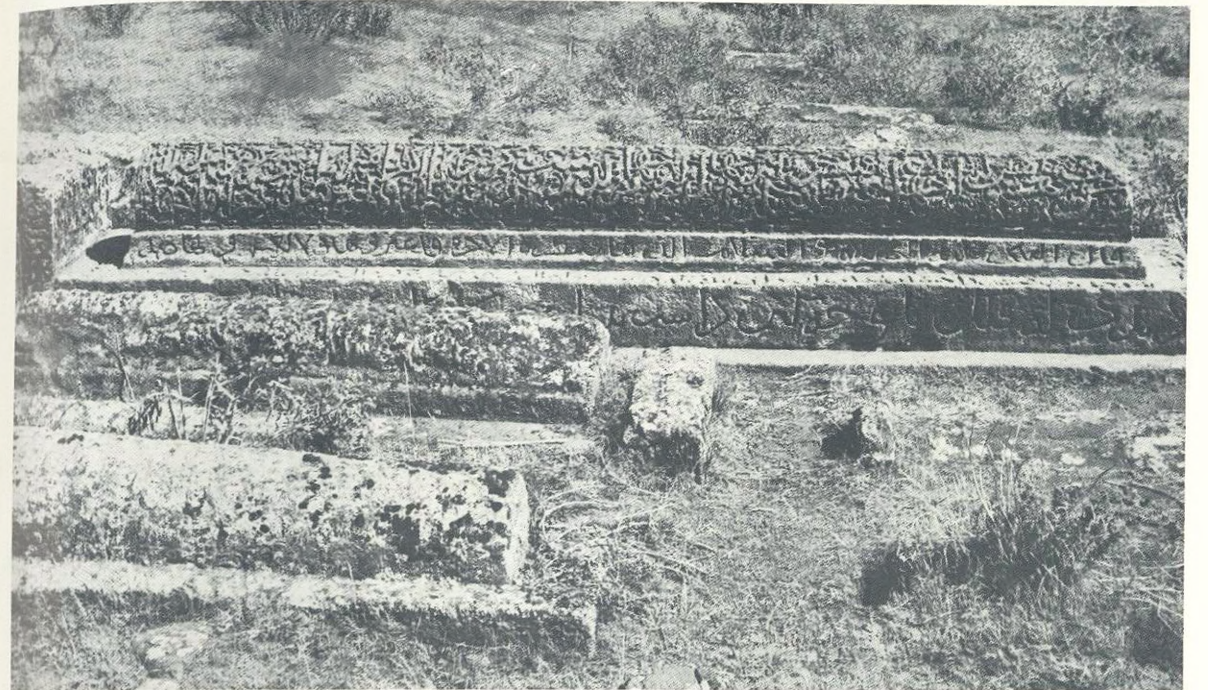
227. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 27)

231. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 30)

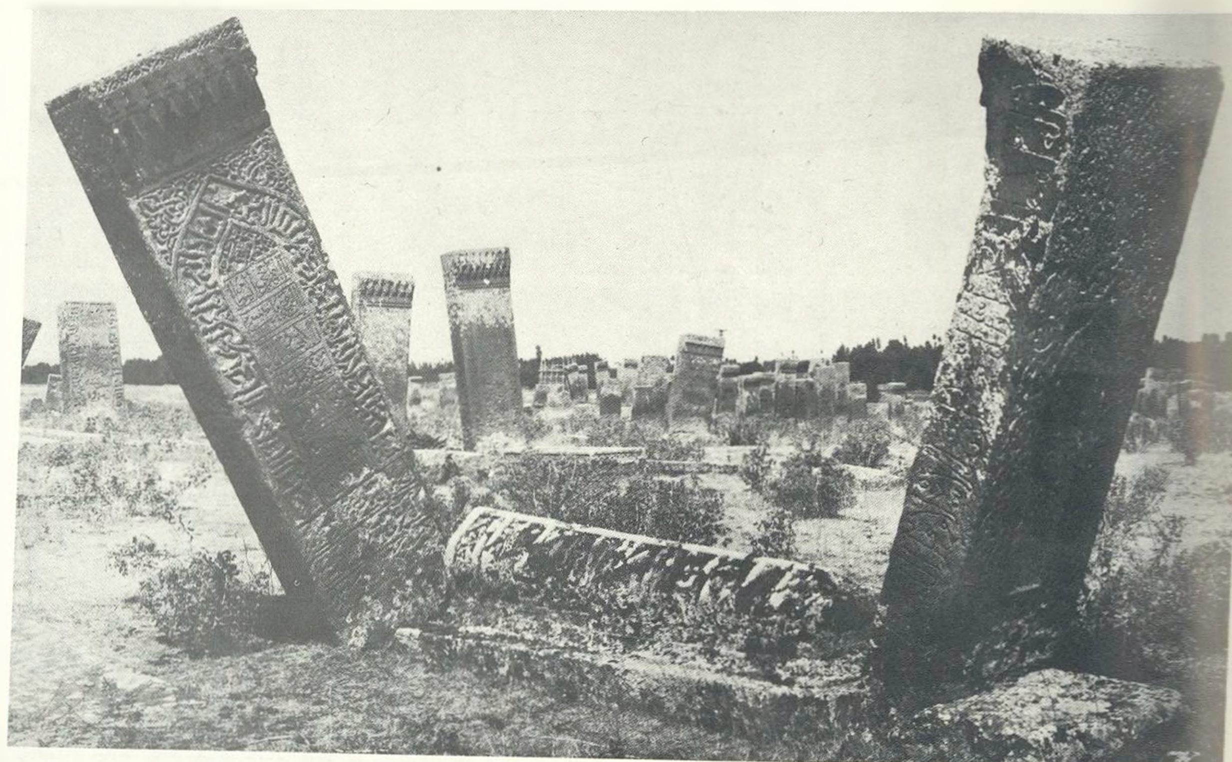
228. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 28)

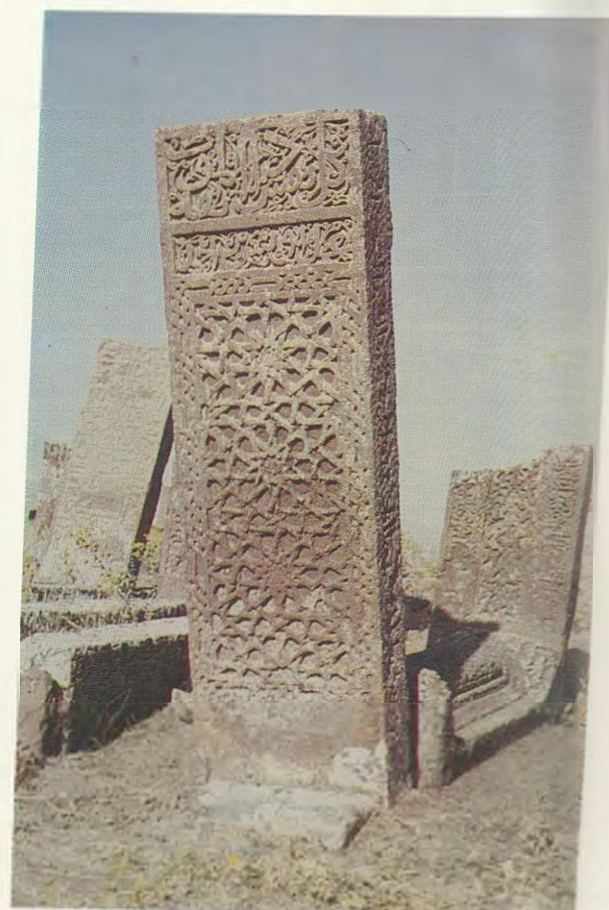
229. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 29)

230. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 30)

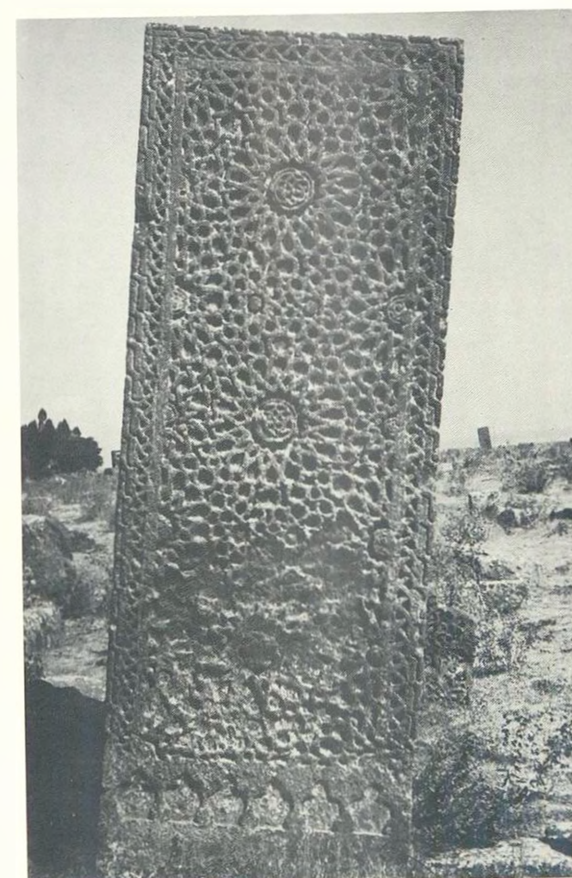

232. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 31)

233. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 32)

234. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 32)

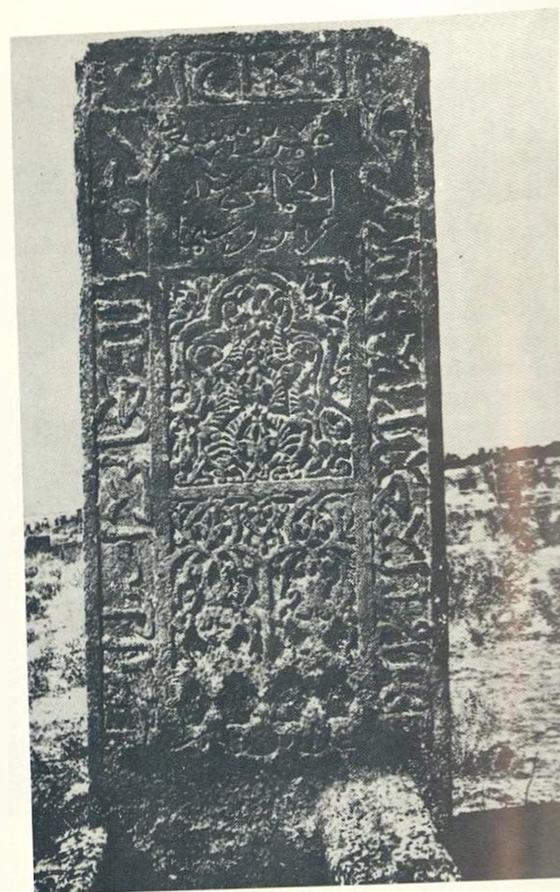

235. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 32)

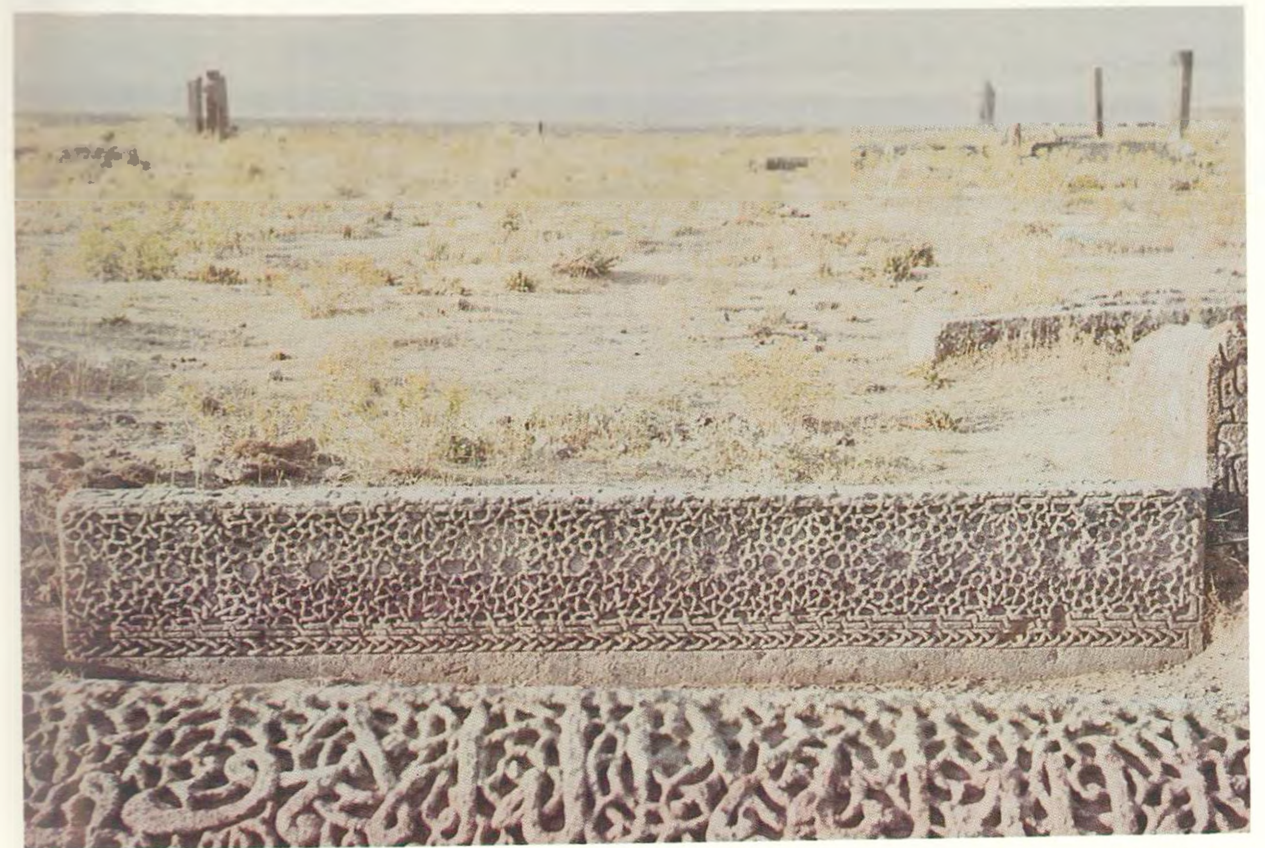

236. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 33)

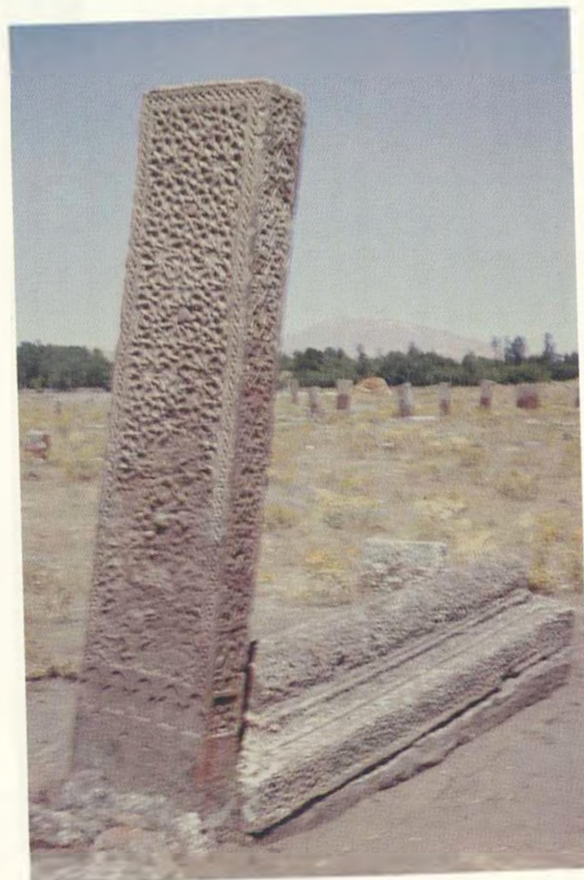

237. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 34)

238. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 34)

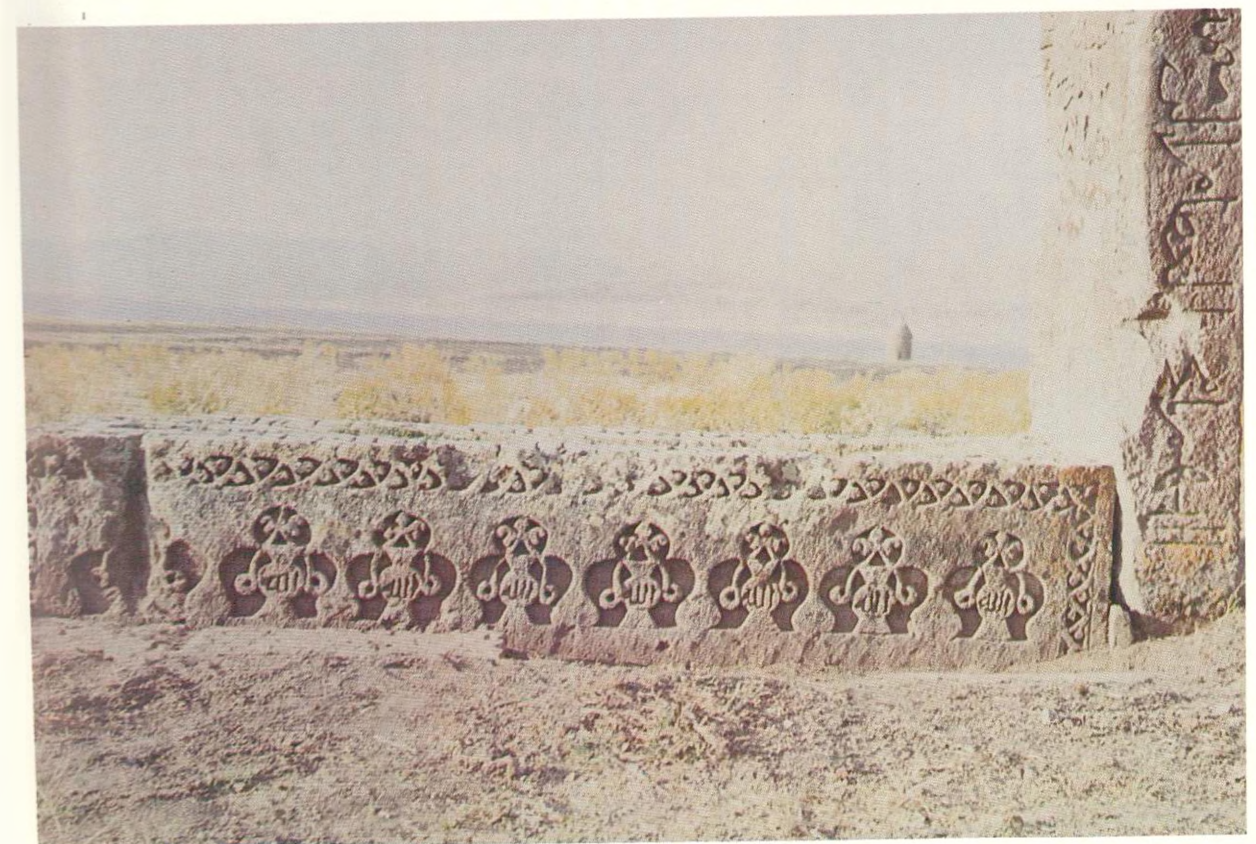

239. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 35)

240. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 35)

243. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 37)

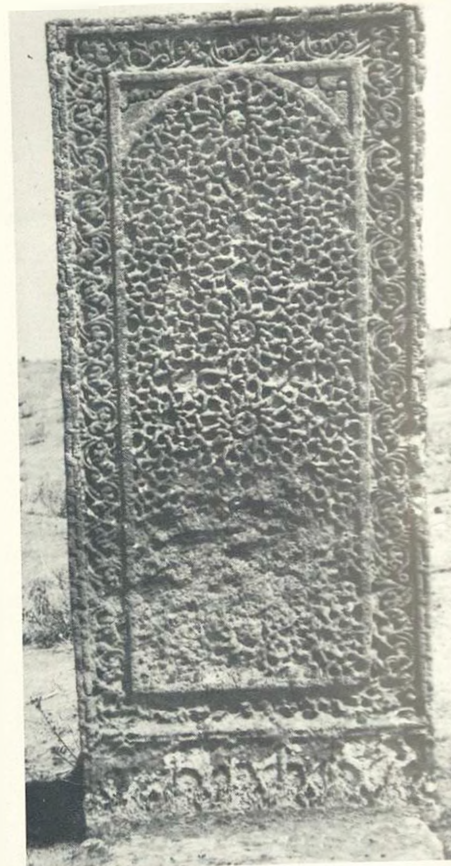

241. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 36)

242. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 36)

245. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 38)

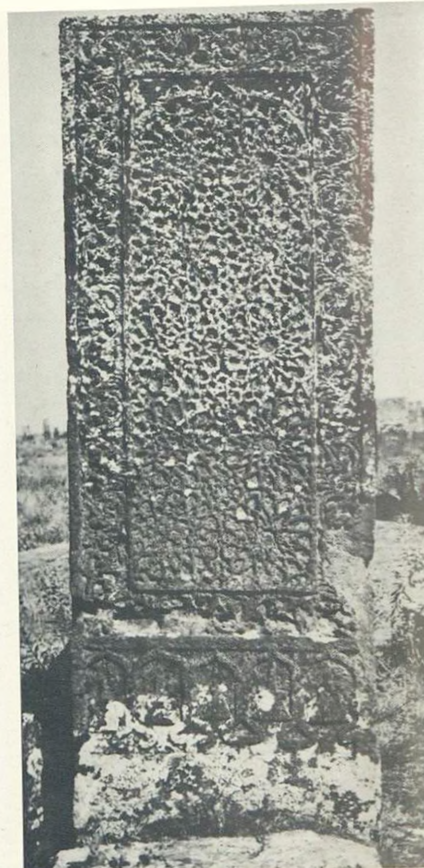
244. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 38)

246. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 39)

247. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 39)

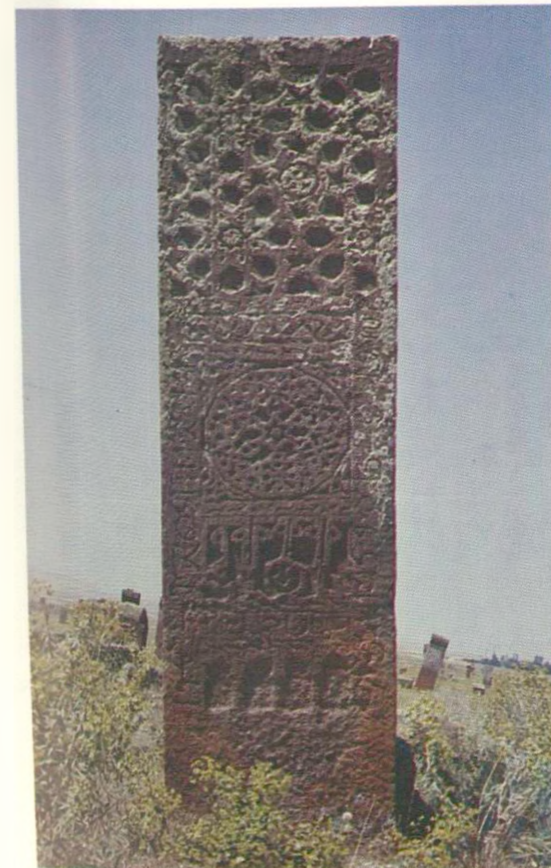
248. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 40)

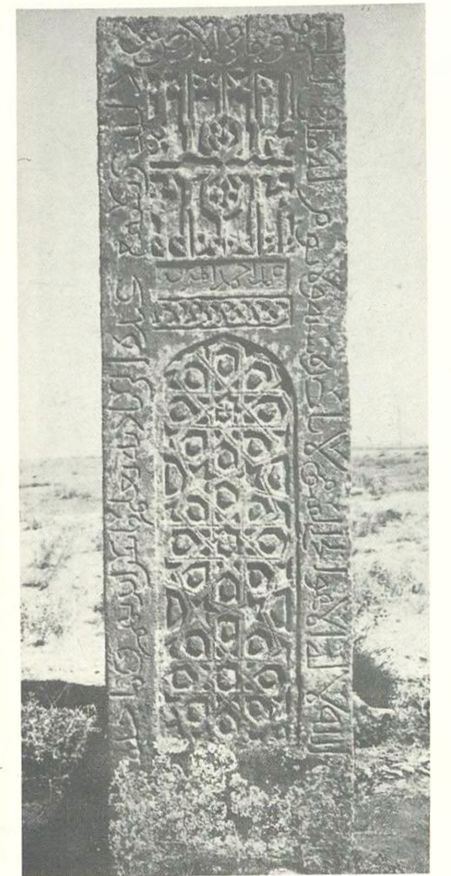
249. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 41)

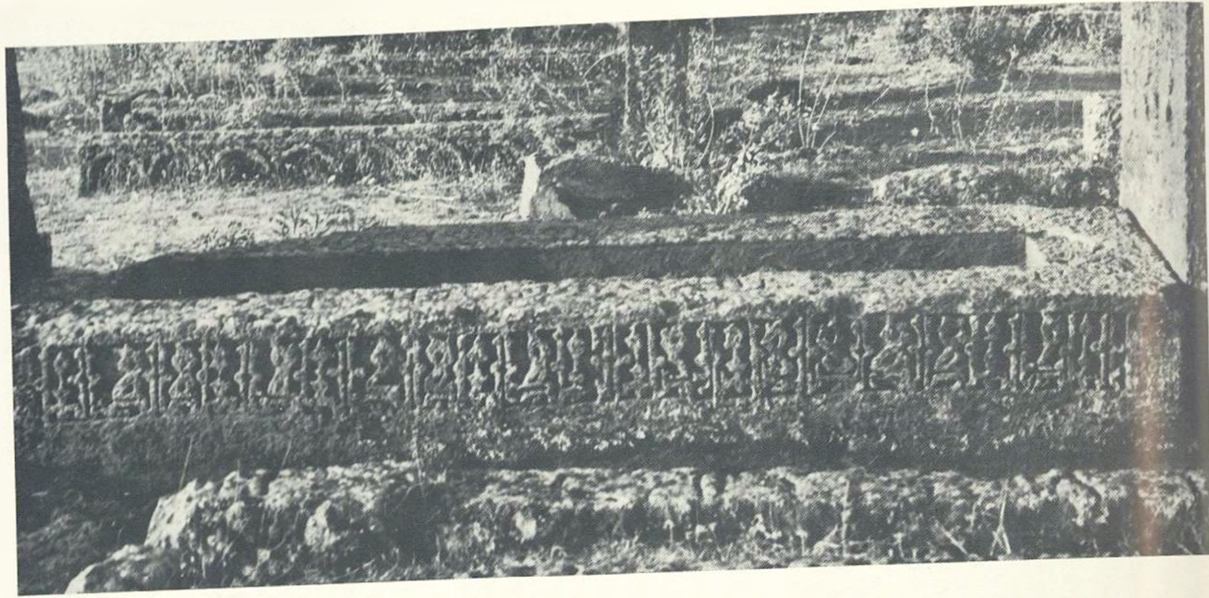
250. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 42)

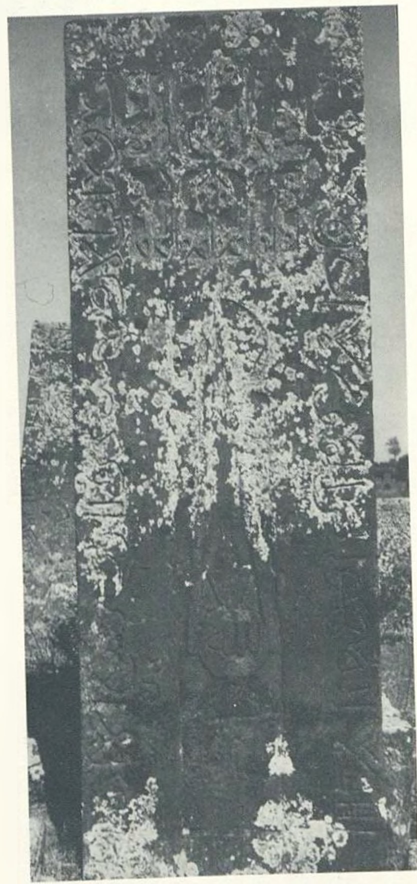
251. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 42)

252. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 42)

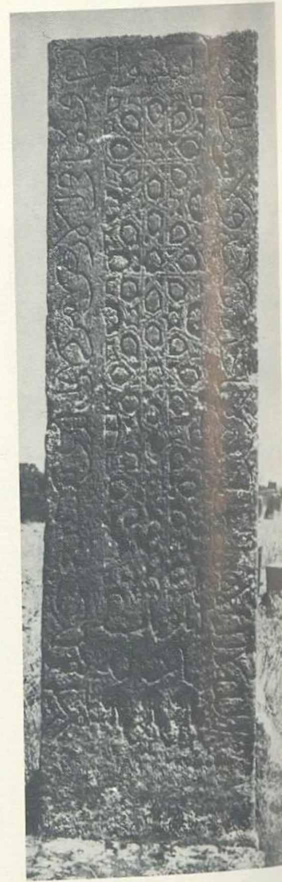
253. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 42)

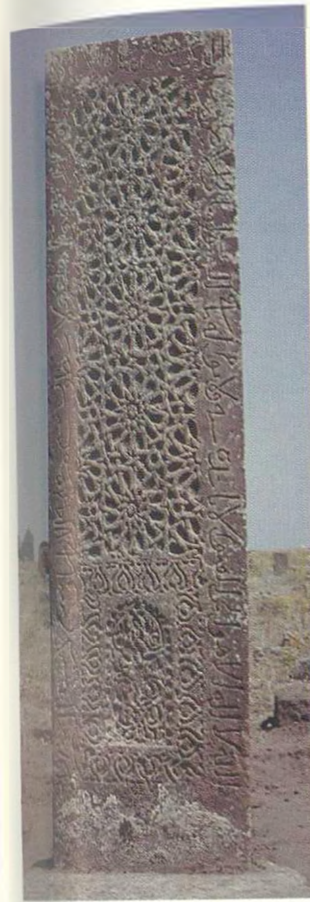
254. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 43)

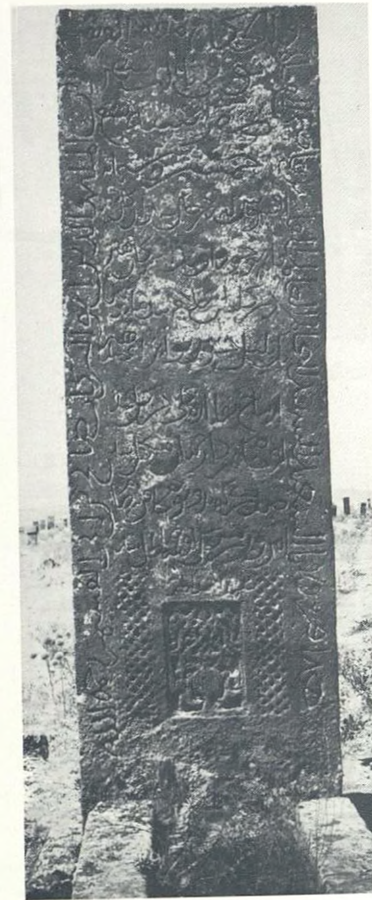
255. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 44)

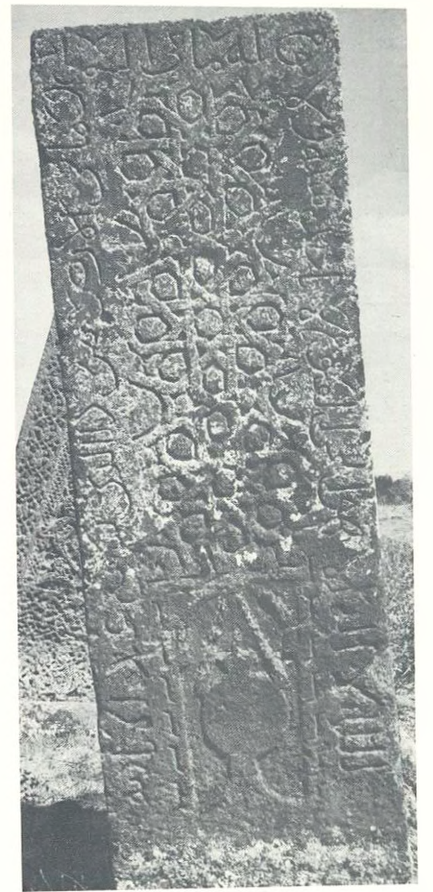
256. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No.

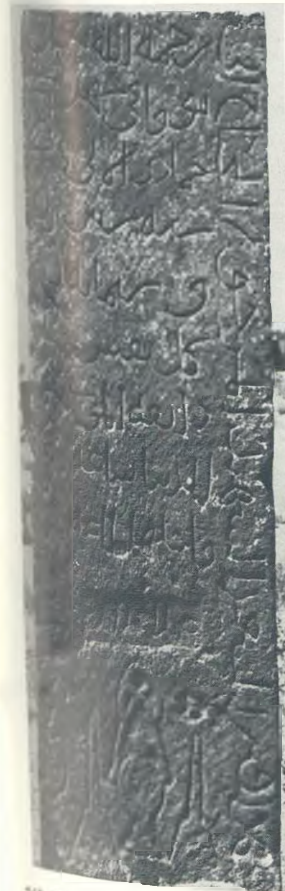
257. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 46)

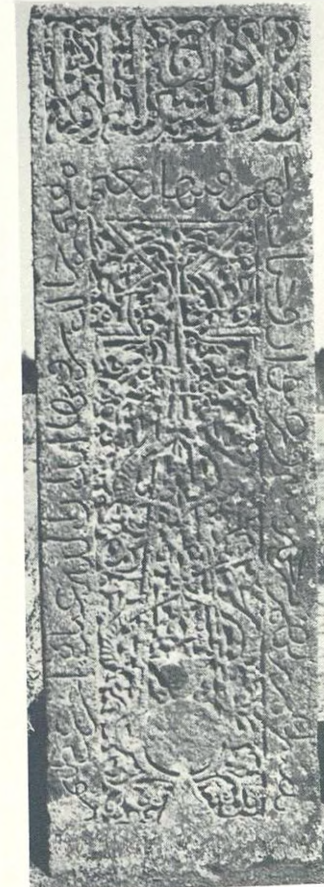
258. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 46)

259. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 47)

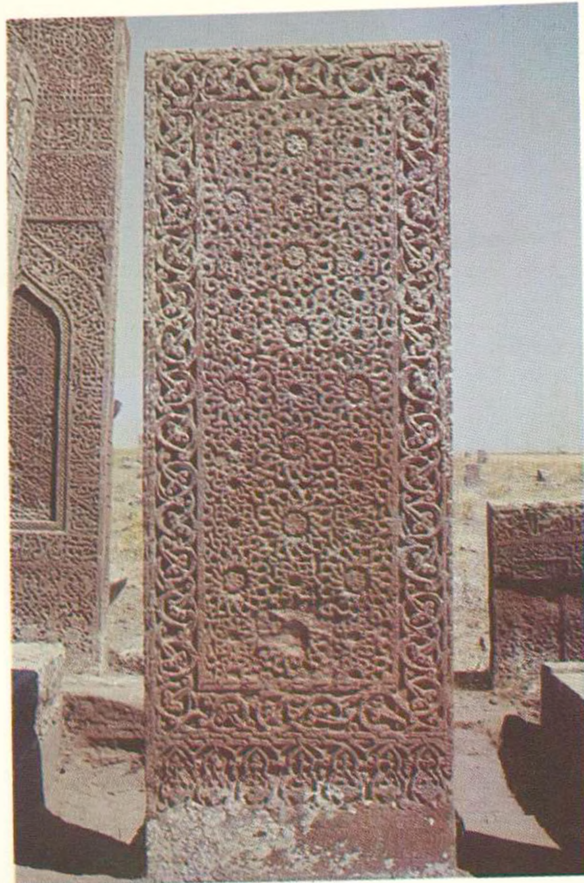
260. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 47)

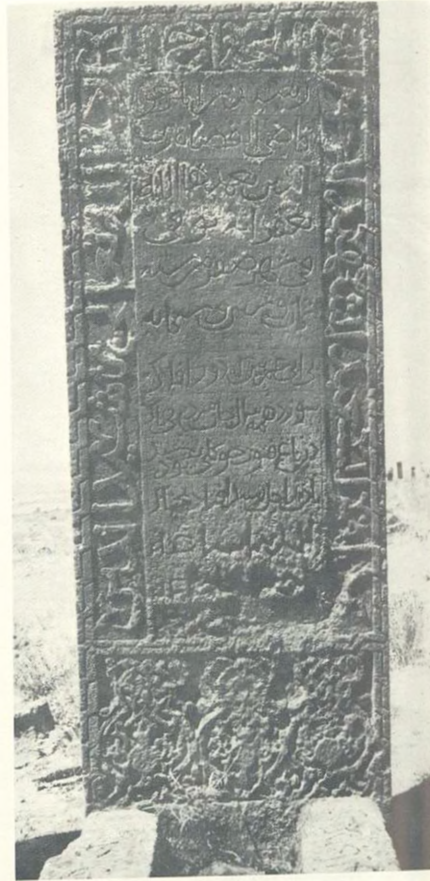
261. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 48)

262. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 48)

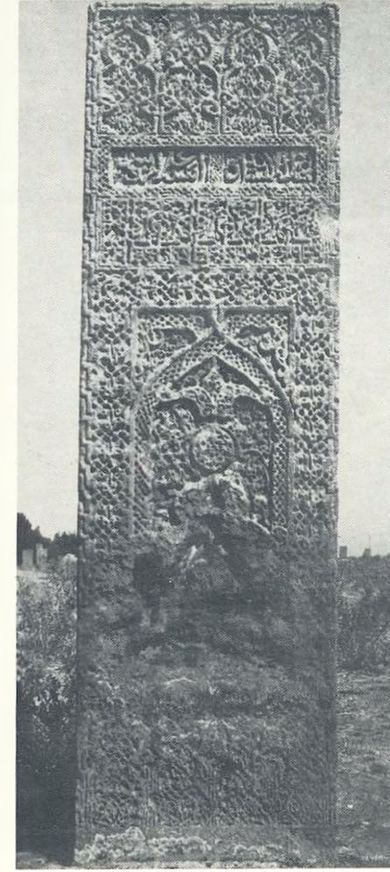
263. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 49)

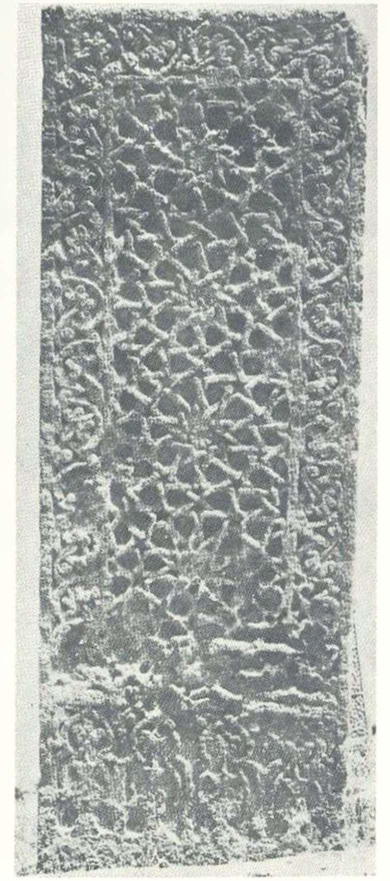
264. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 49)

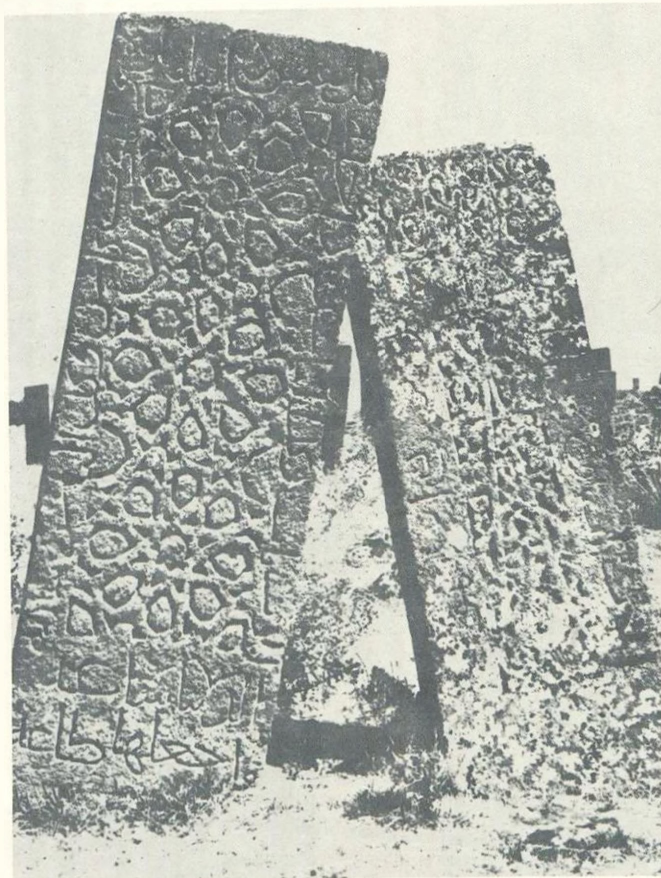
267. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 51)

268. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 52)

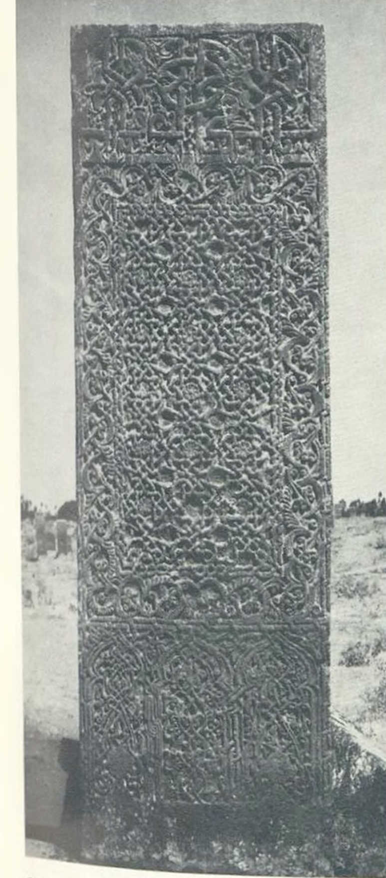
269. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 52)

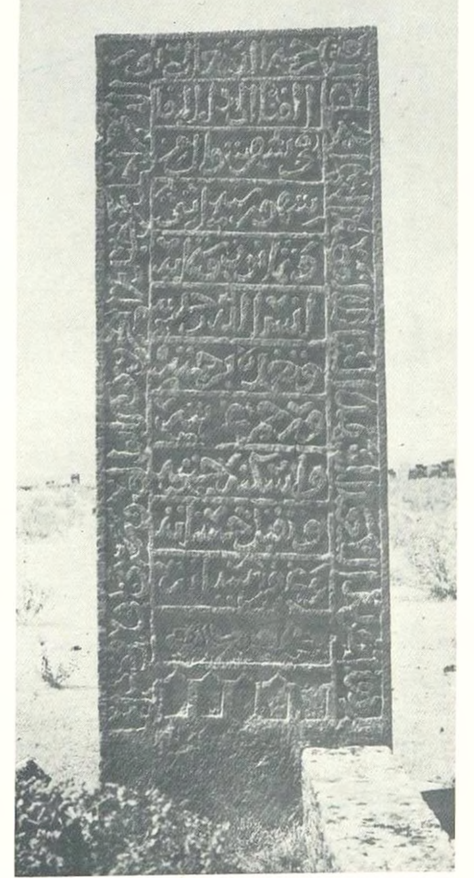
265. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 50)

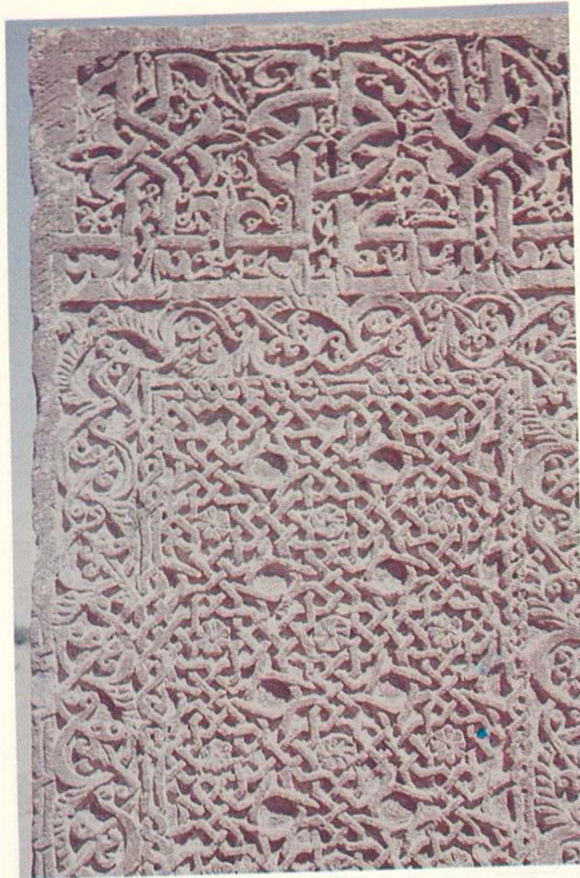
266. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 50)

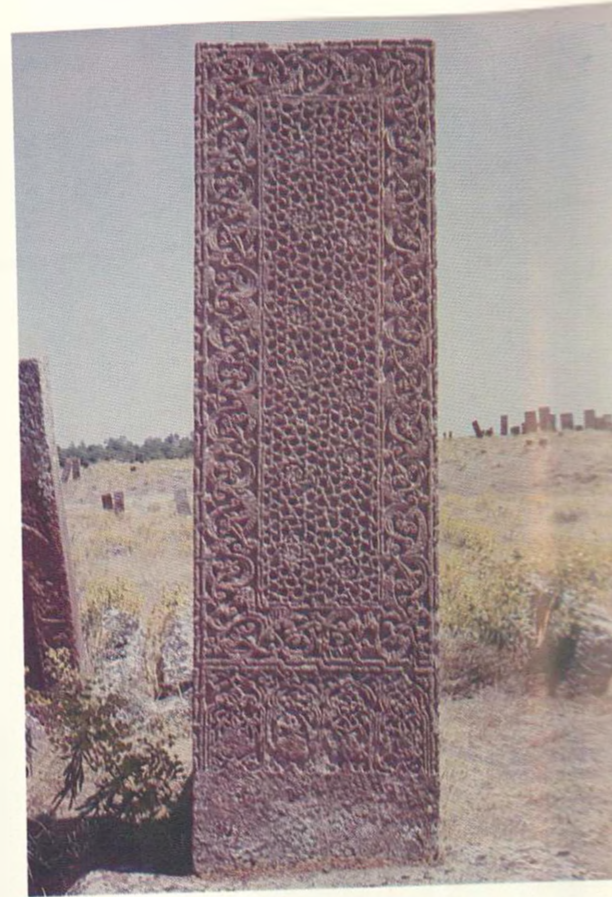

270. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 53)

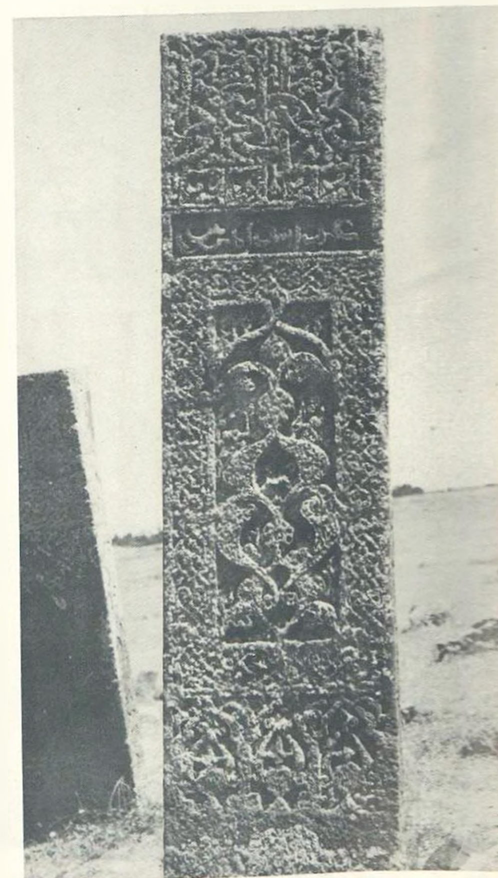

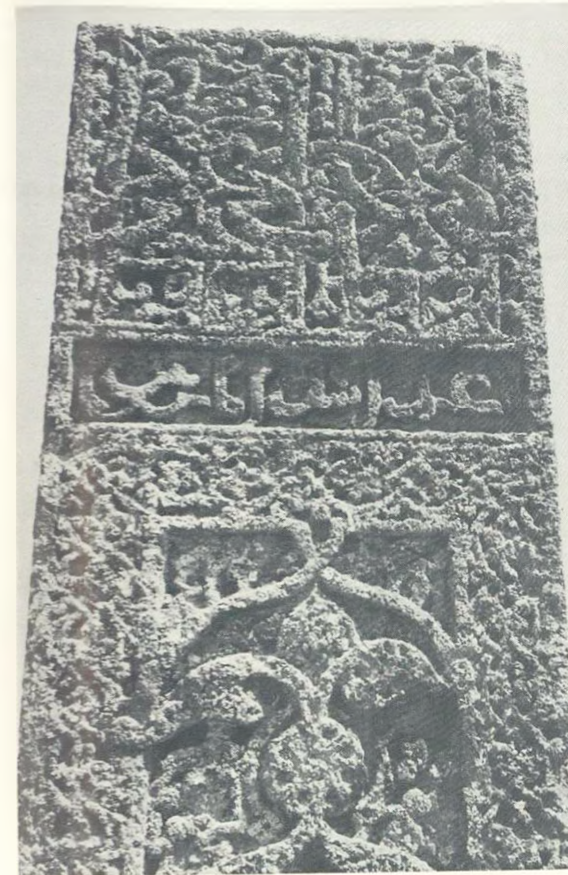
271. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 53)

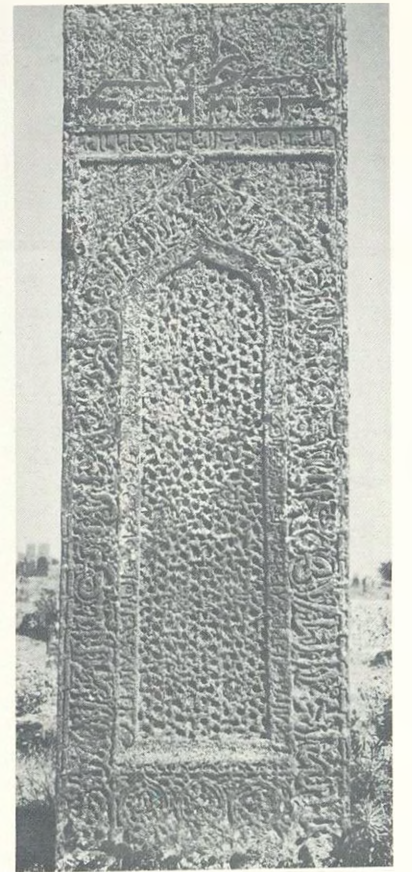

272. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 53)

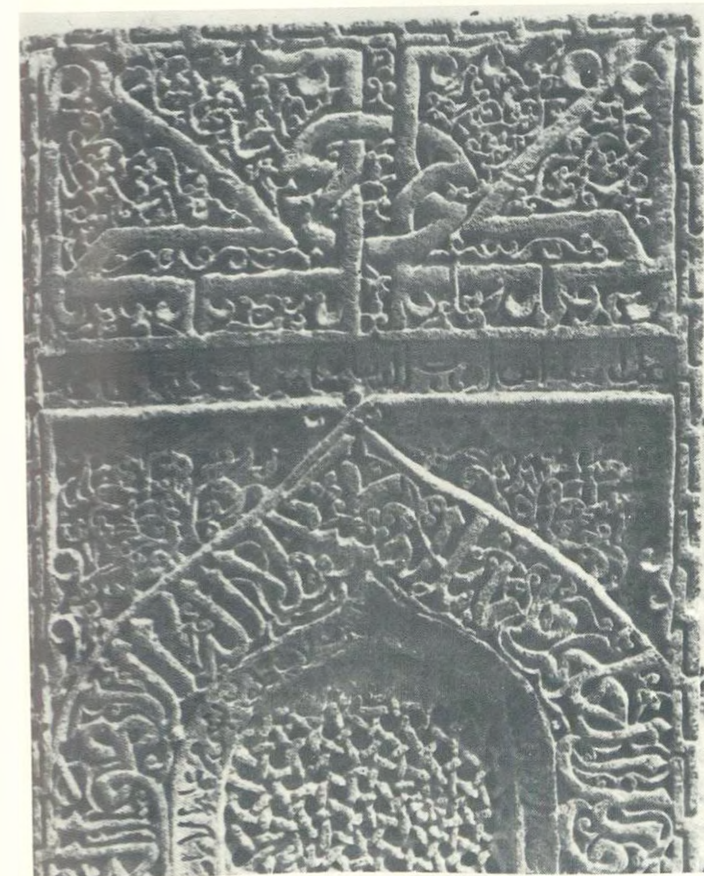

273. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 54)

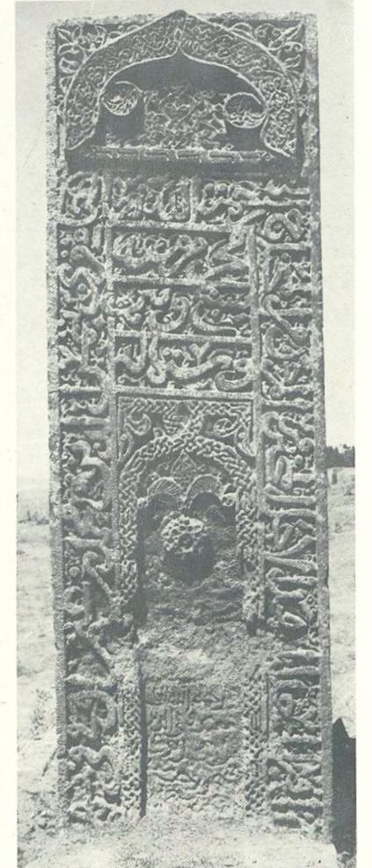

274. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 54)

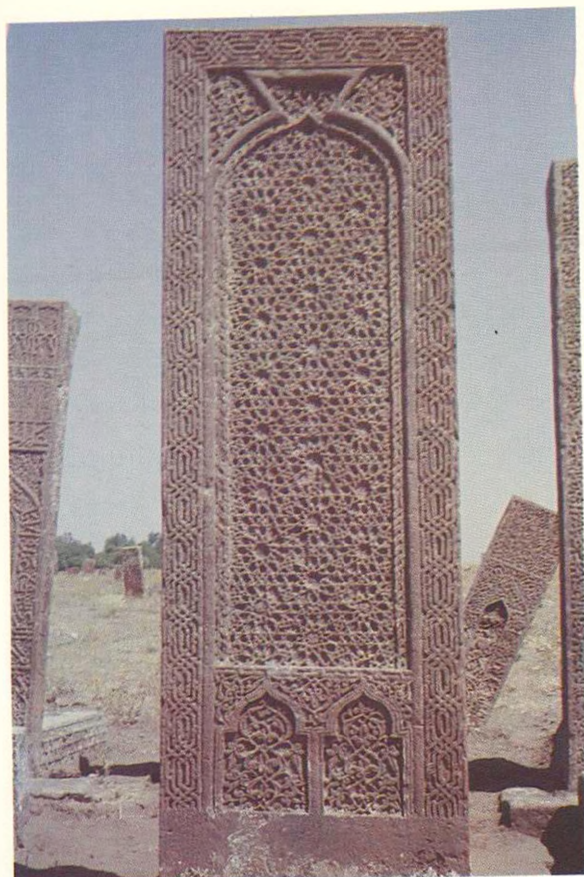

275. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 55)

276. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 55)

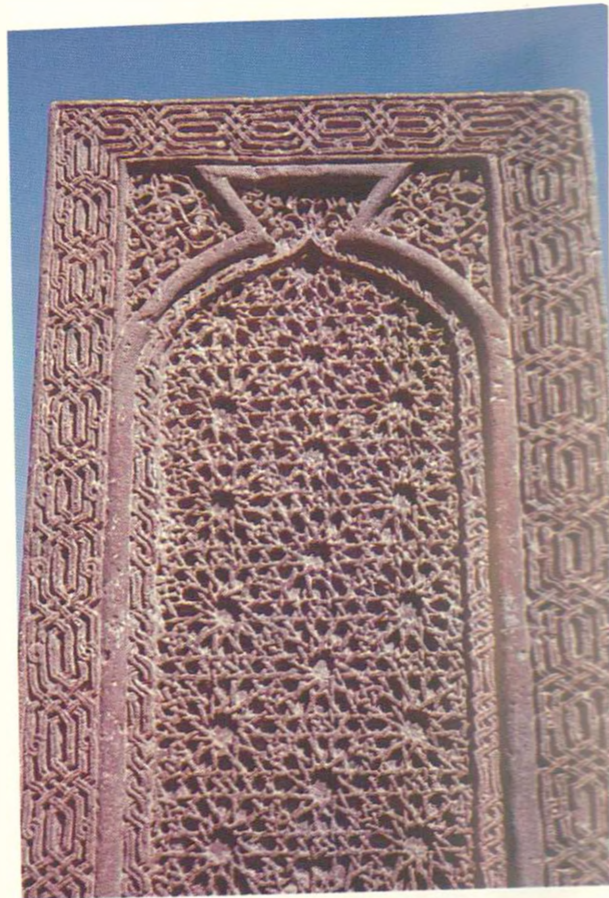

277. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 56)

278. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 56)

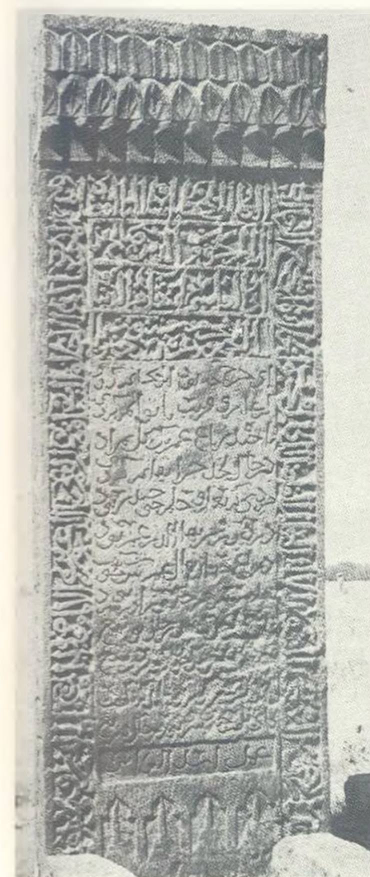

279. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 56)

280. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 57)

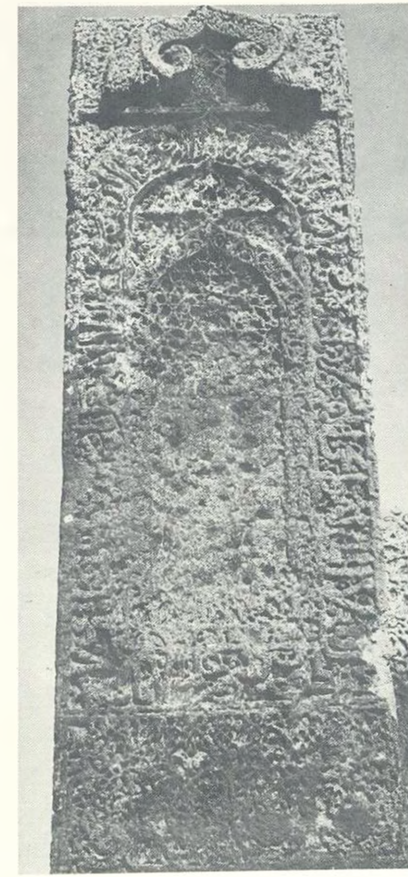
282. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 57)

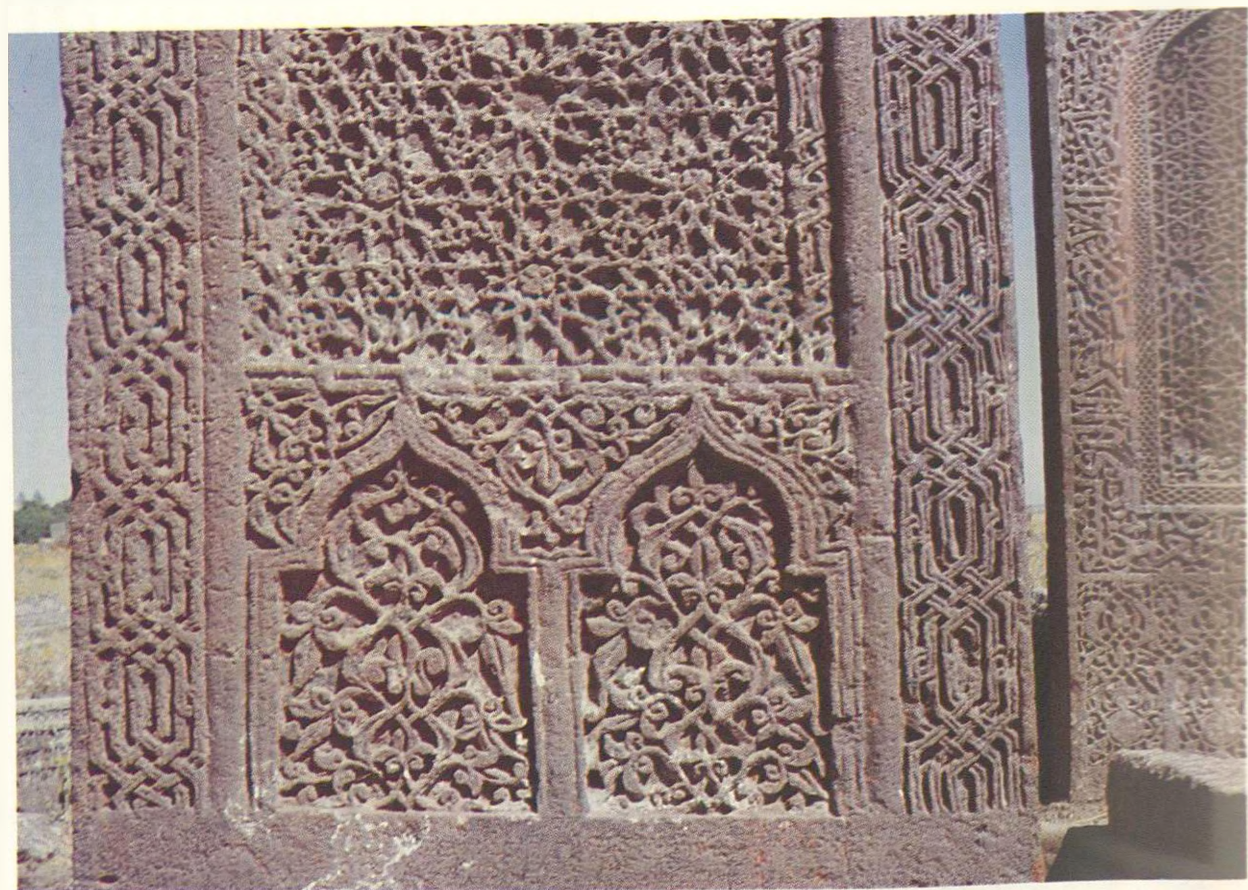
283. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 57)

284. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 58)

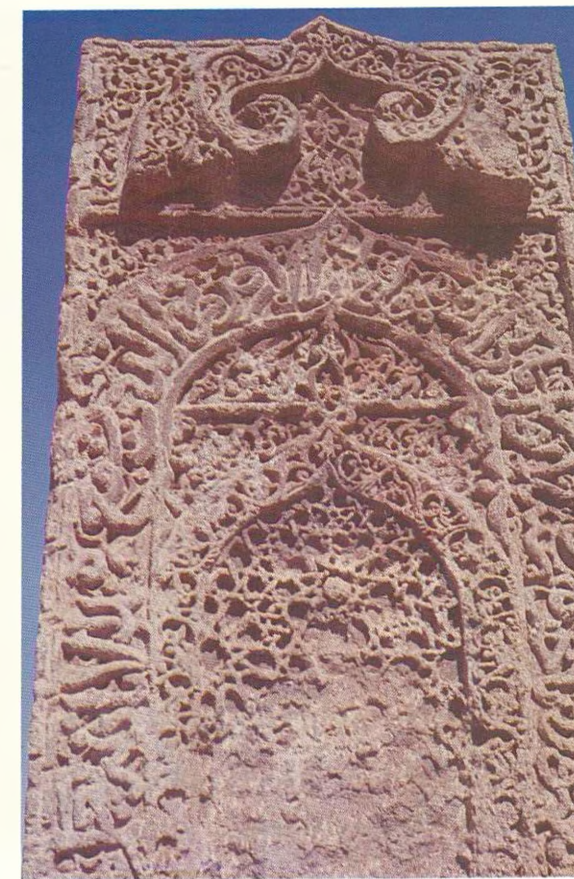
285. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 59)

281. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 57)

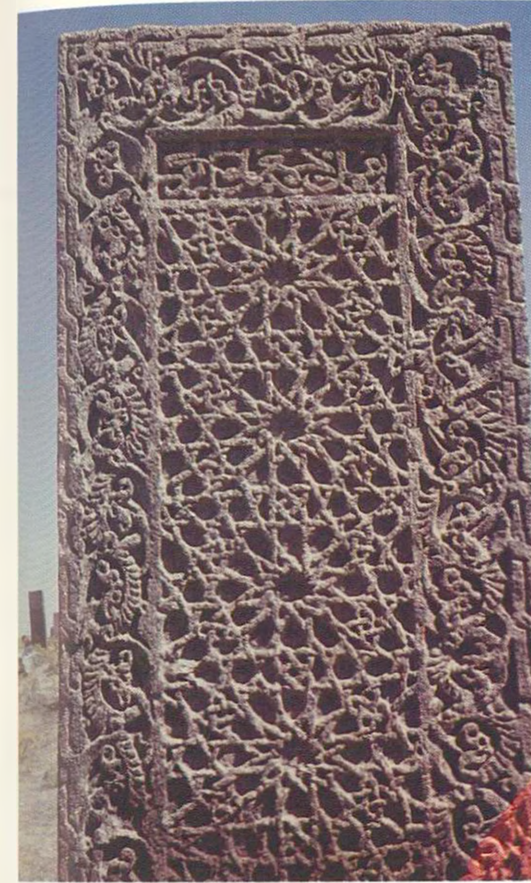
286. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 59)

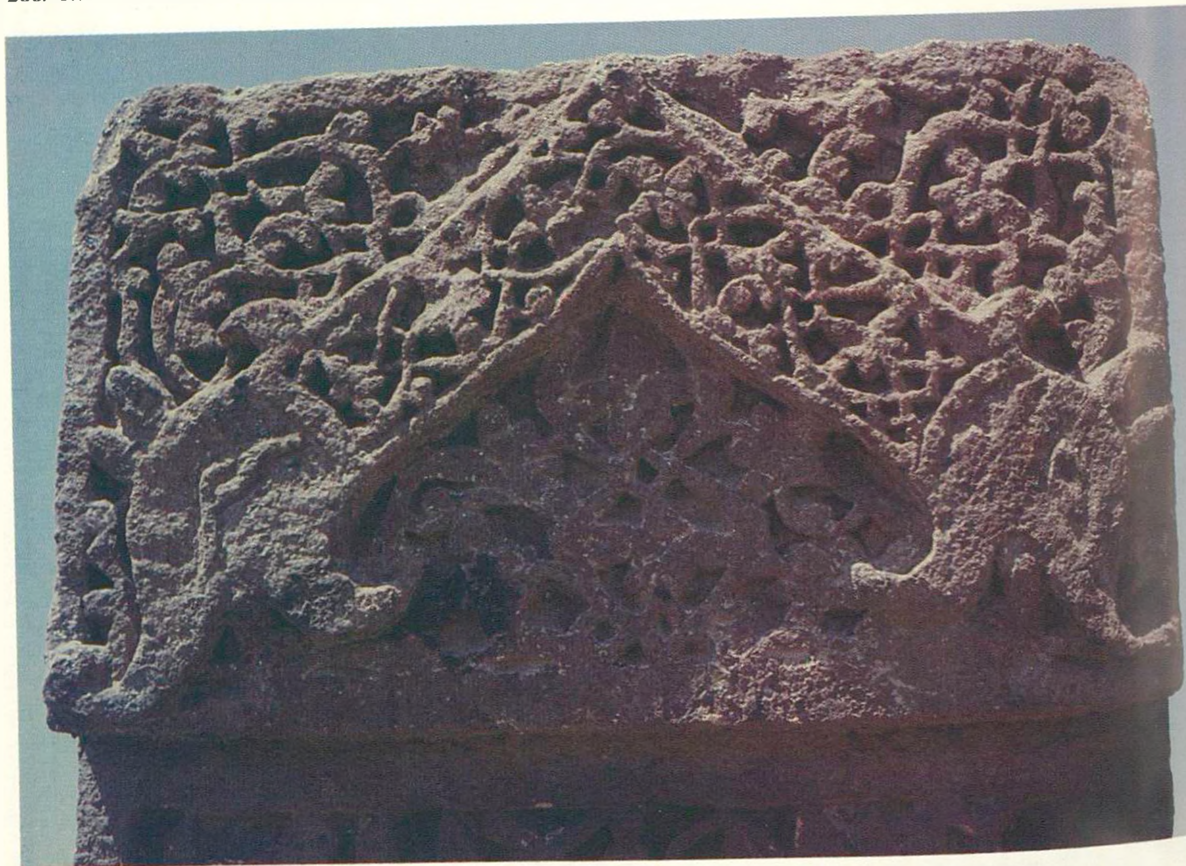
287. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 59)

288. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 60)

289. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 60)

291. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 61)

292. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 62)

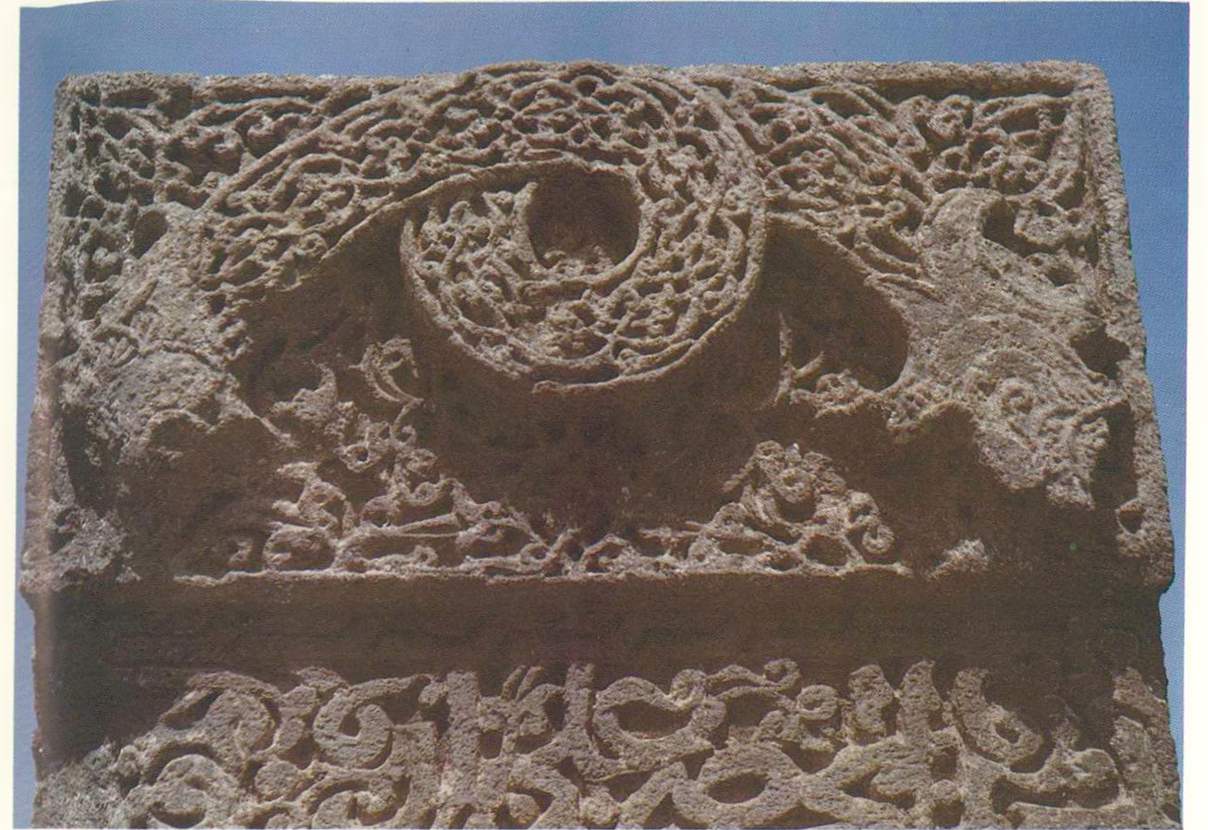

290. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 60)

293. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 62)

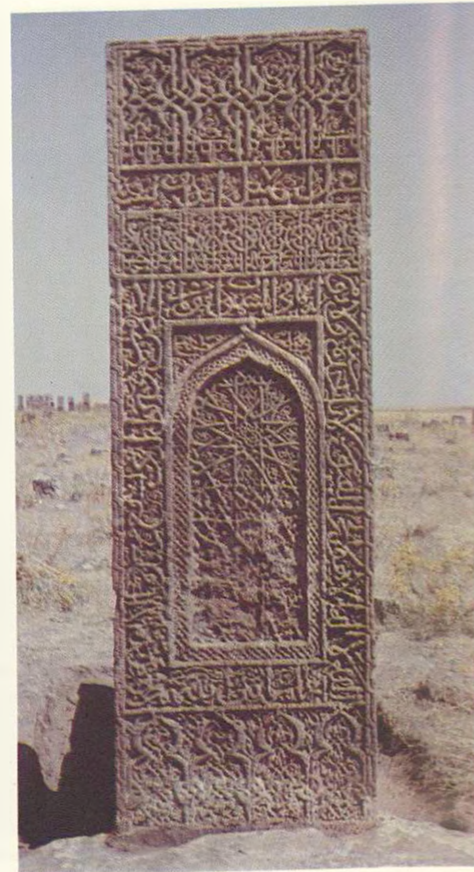

294. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 63)

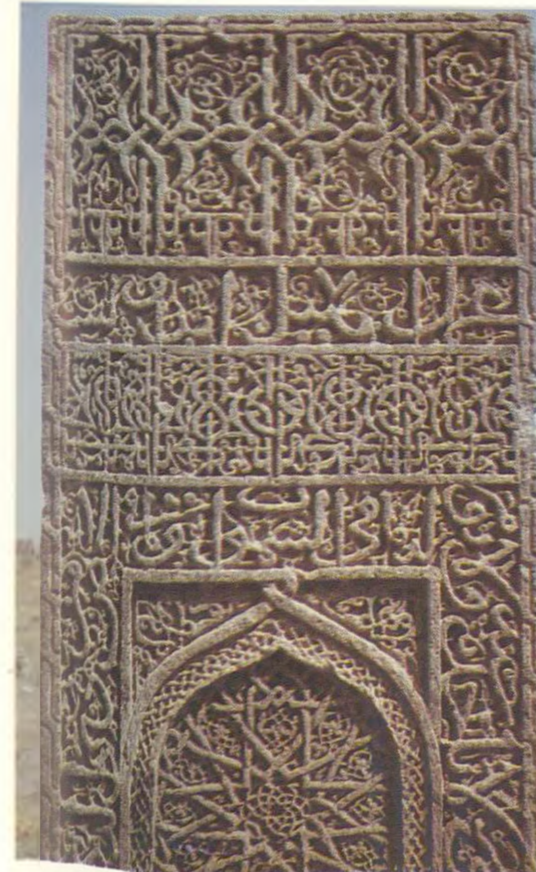

295. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 63)

296. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 64)

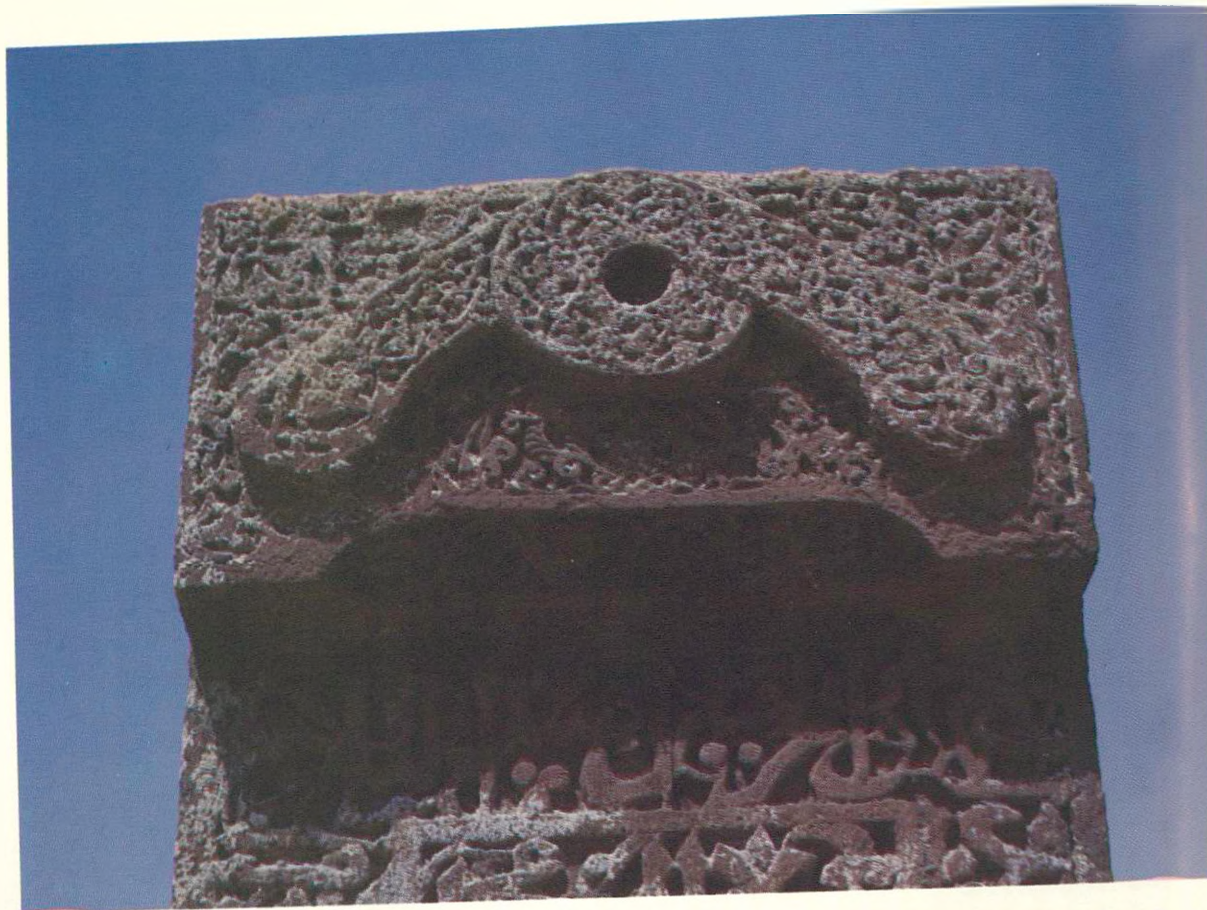

298. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 64)

297. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 64)

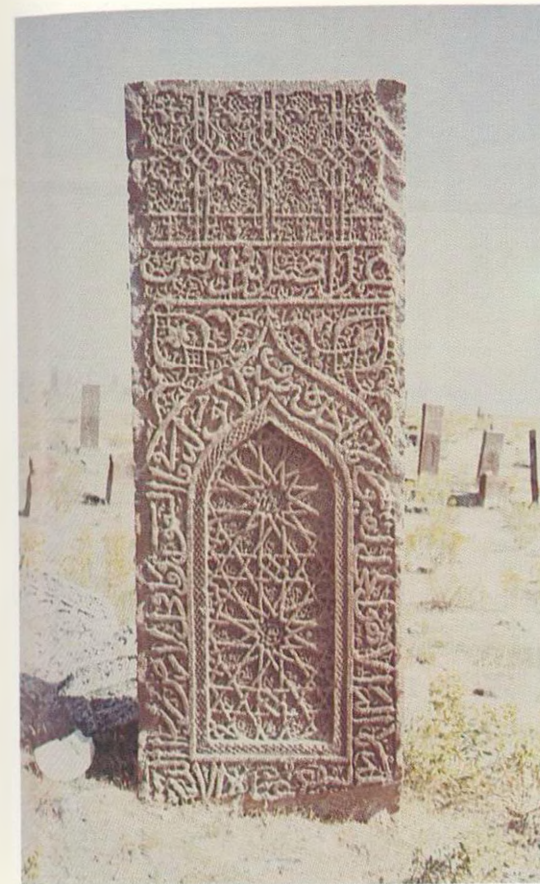

299. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 65)

300. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 65)

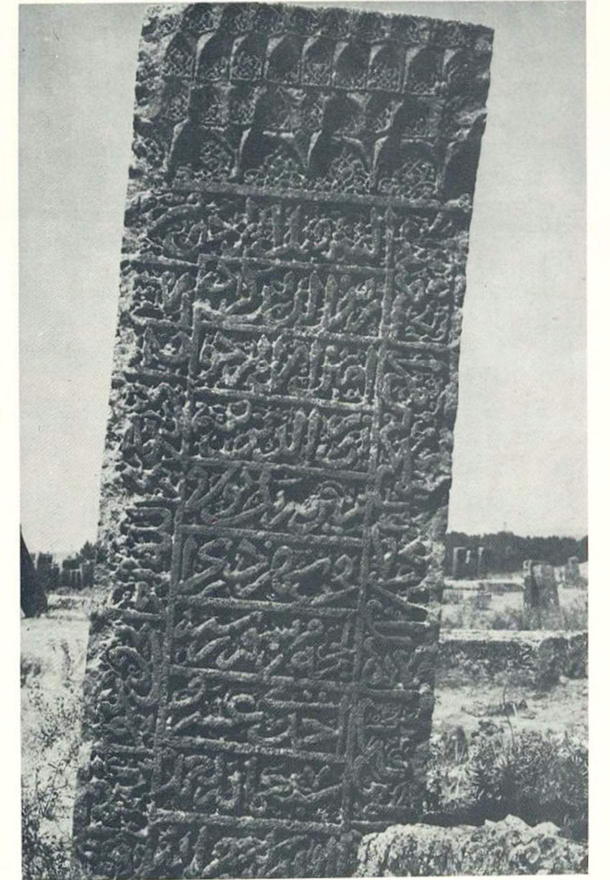

301. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 65)

302. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 65)

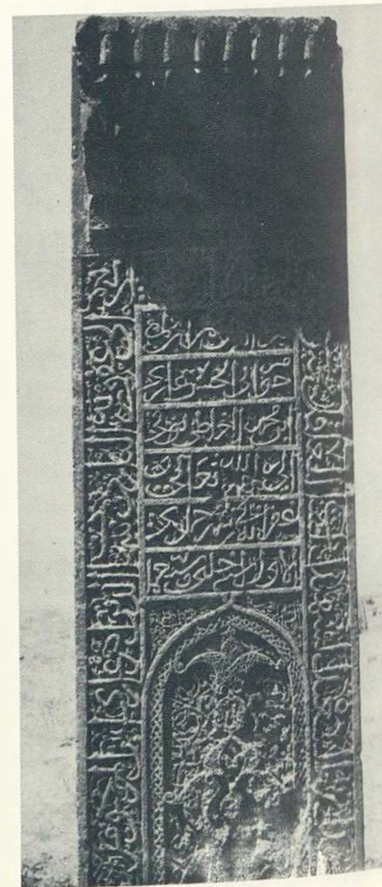
305. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 67)

306. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 67)

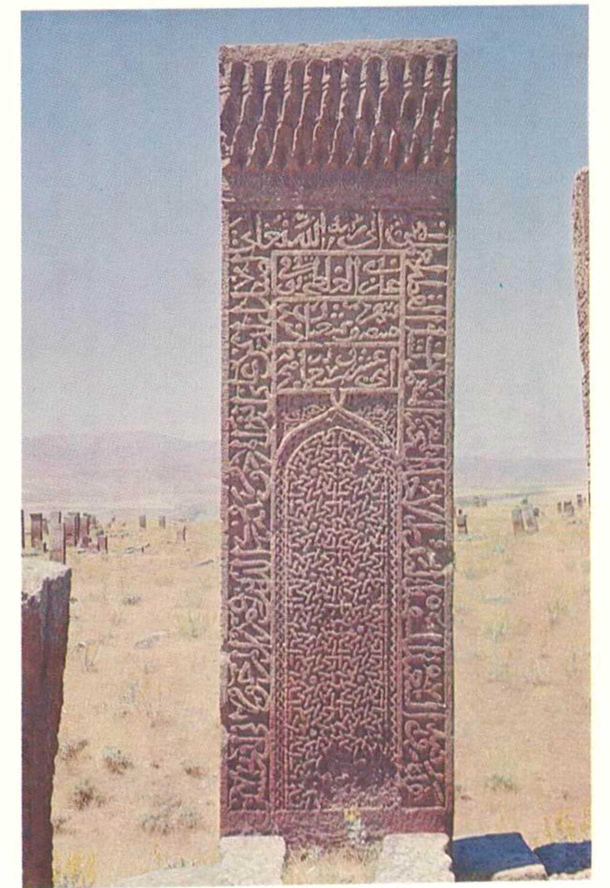
303. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 66)

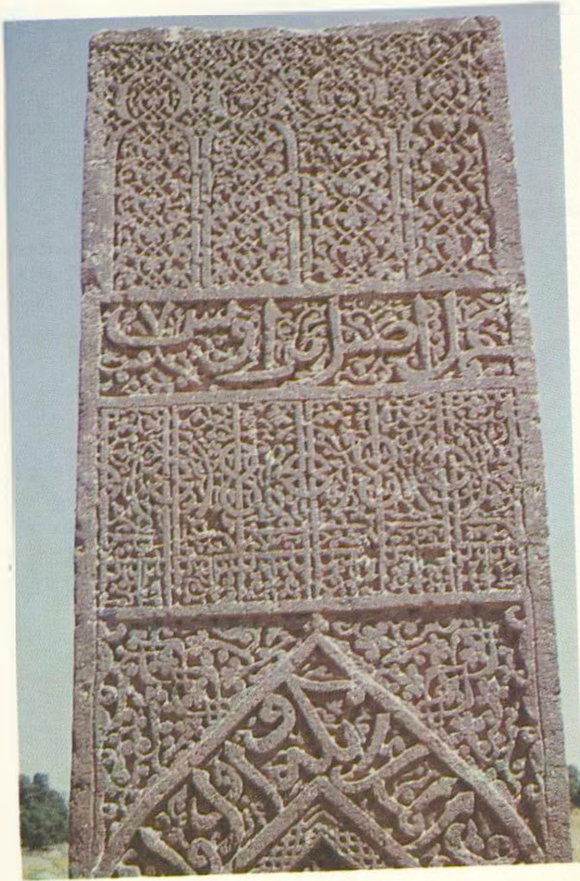
304. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 66)

307. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 68)

308. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 68)

309. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 69)

310. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 69)

311. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 69)

312. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 70)

313. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 70)

314. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 70)

315. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 71)

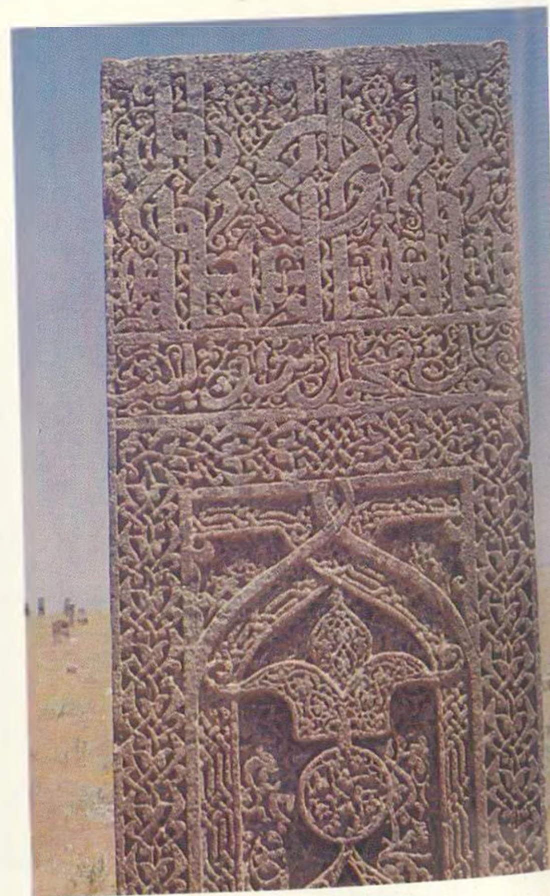
316. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 71)

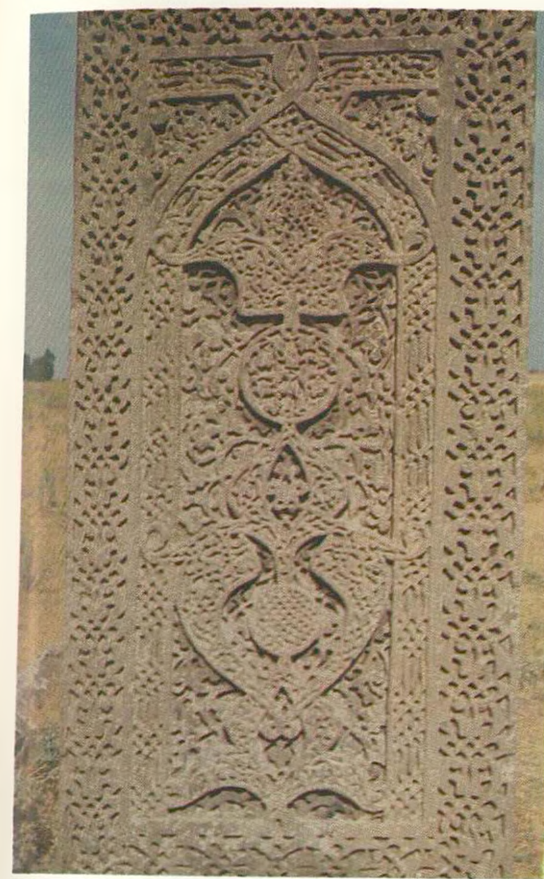
317. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 71)

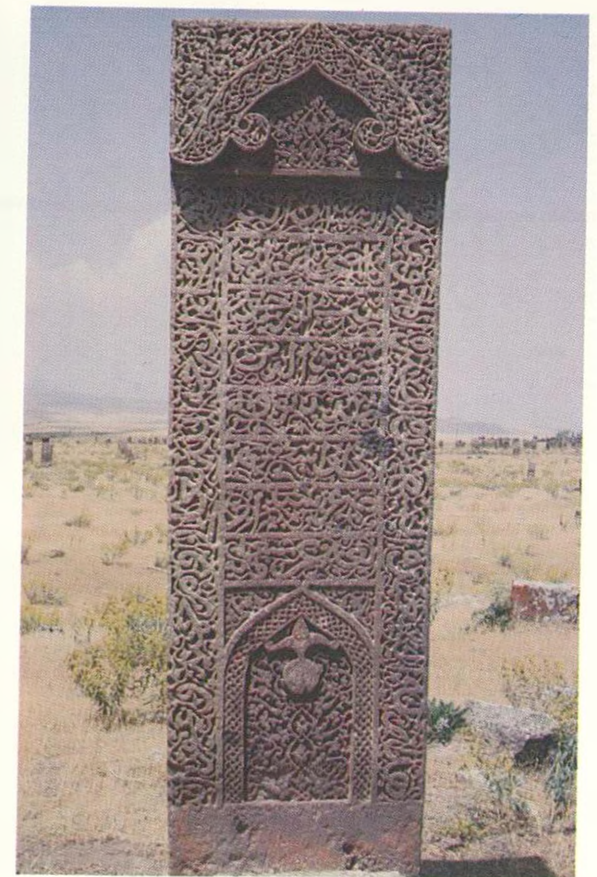
318. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 72)

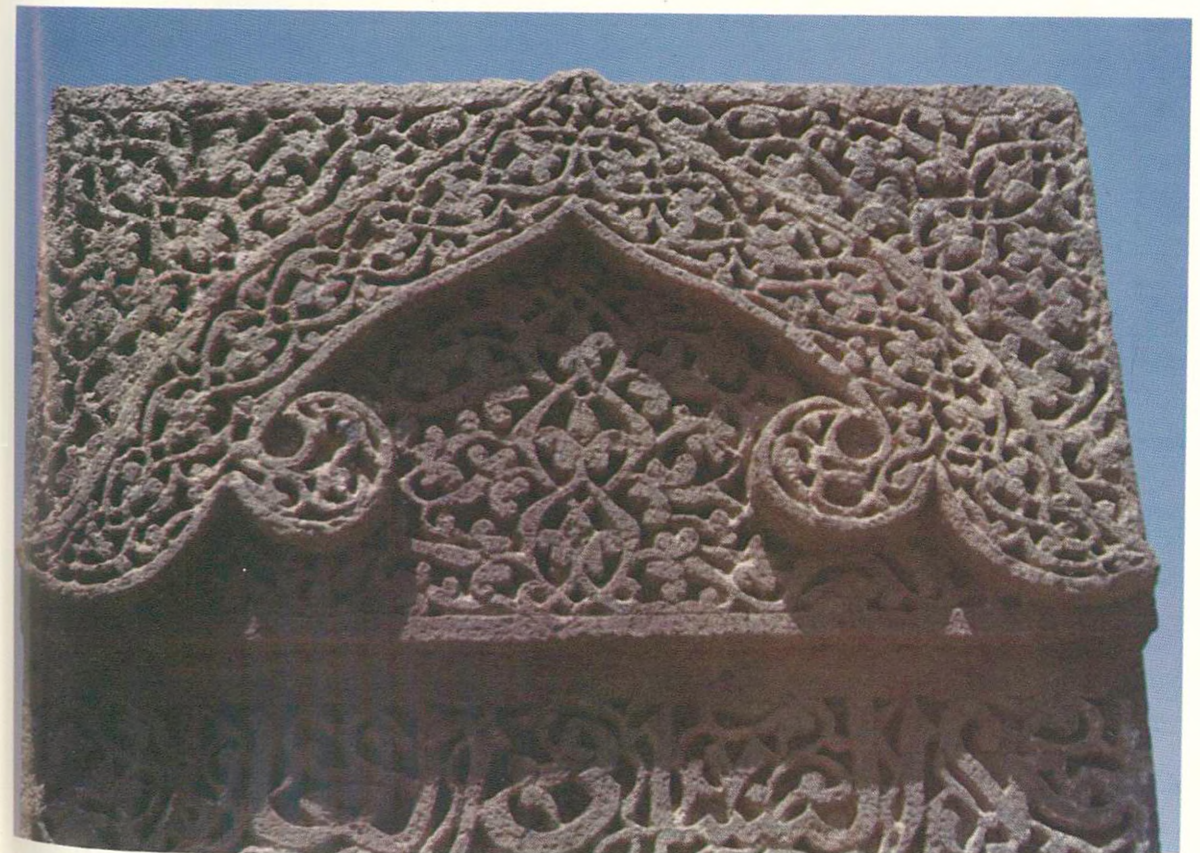
319. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 72)

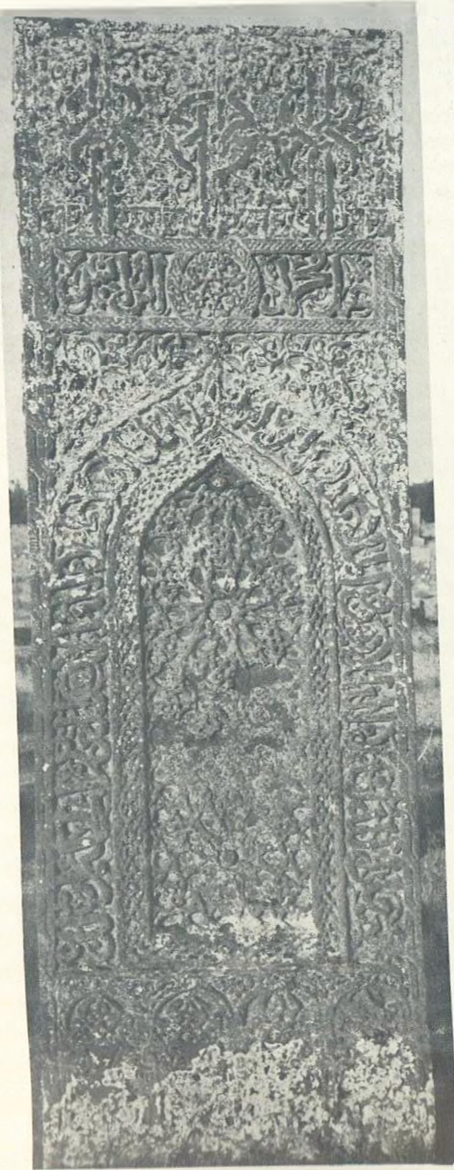
320. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 72)

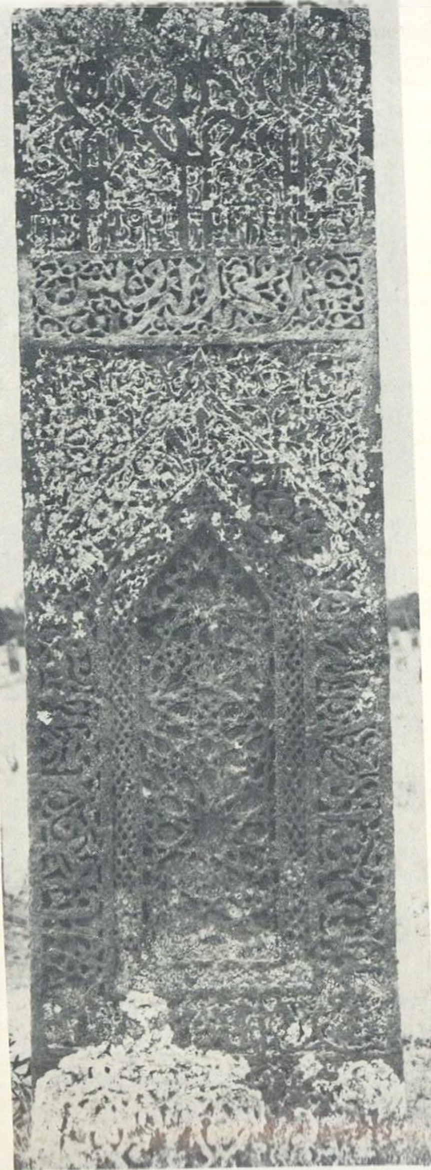

321. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 72)

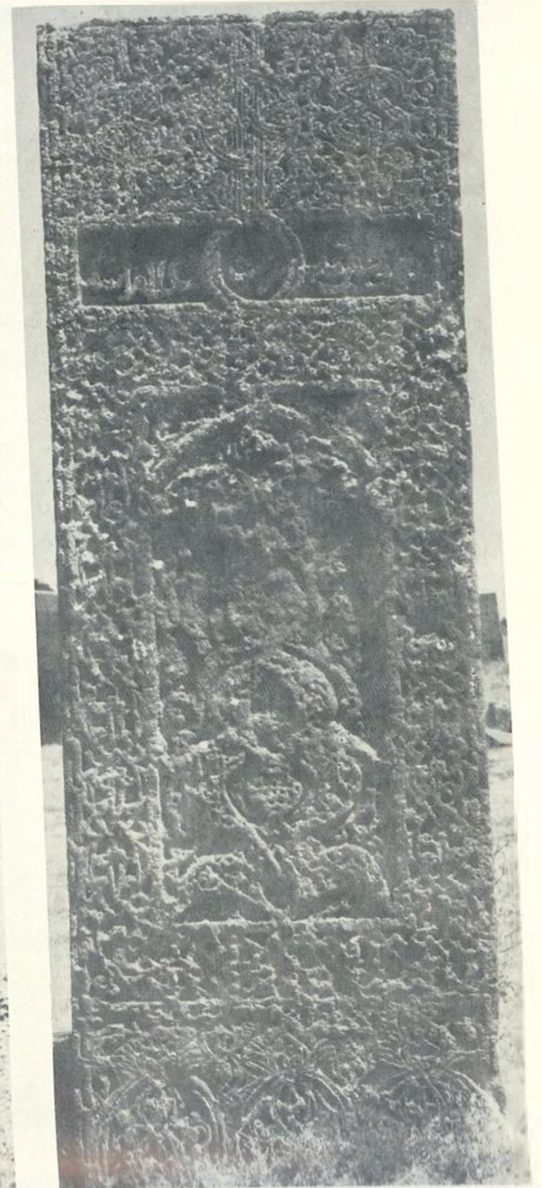

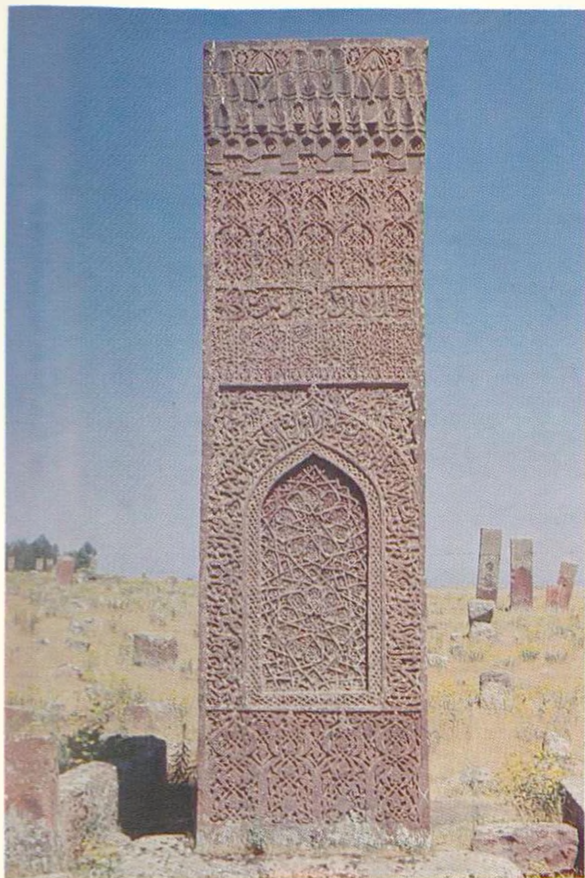
322. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 72)

323. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 73)

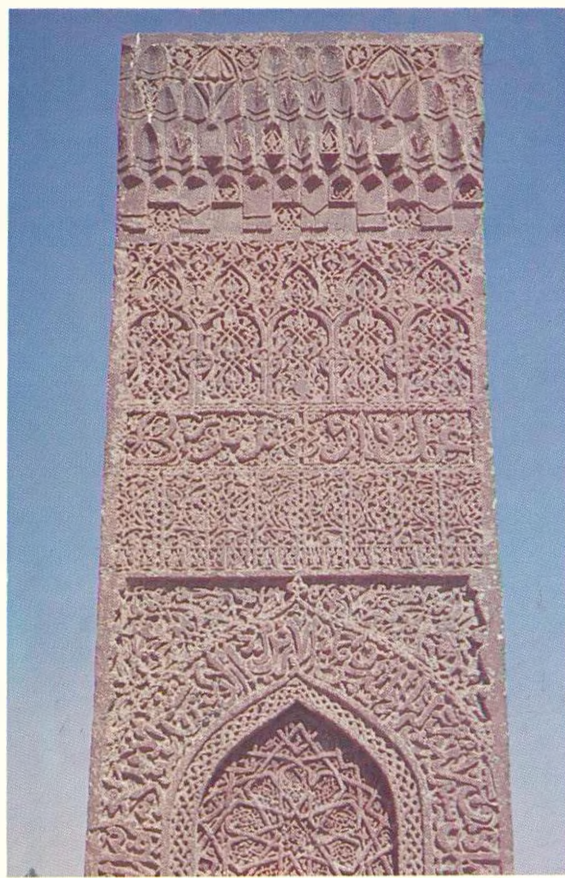

324. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 74)

325. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 74)

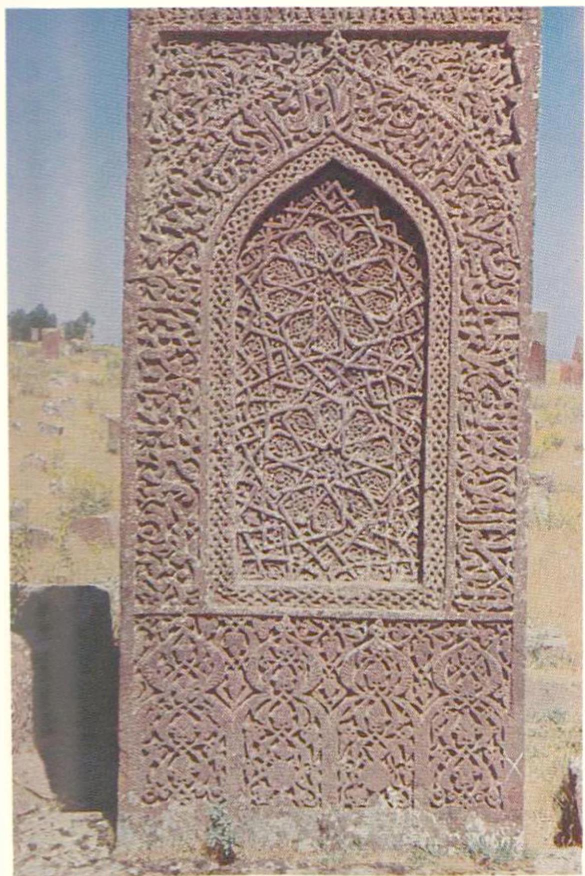

326. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 75)

327. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 76)

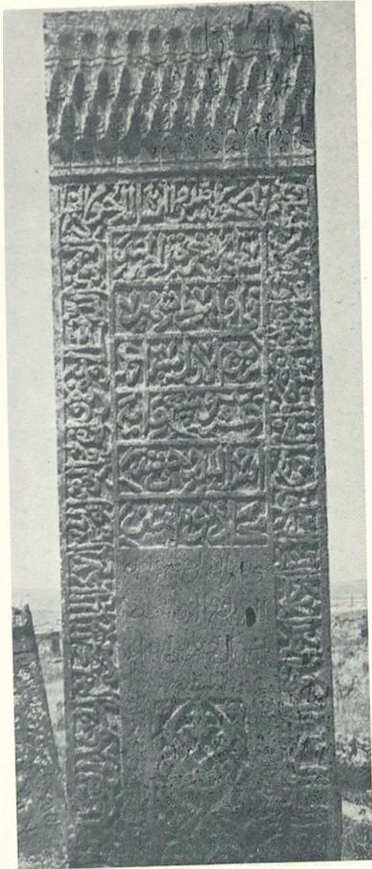
328. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 76)

329. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 76)

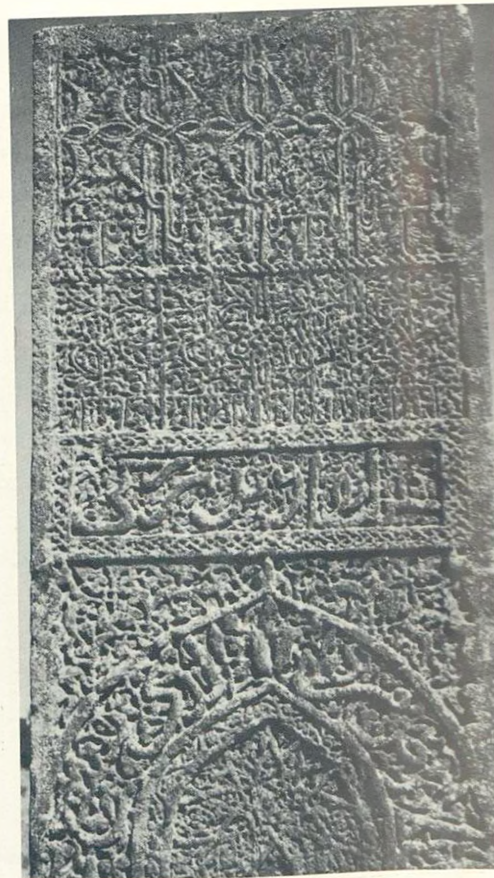

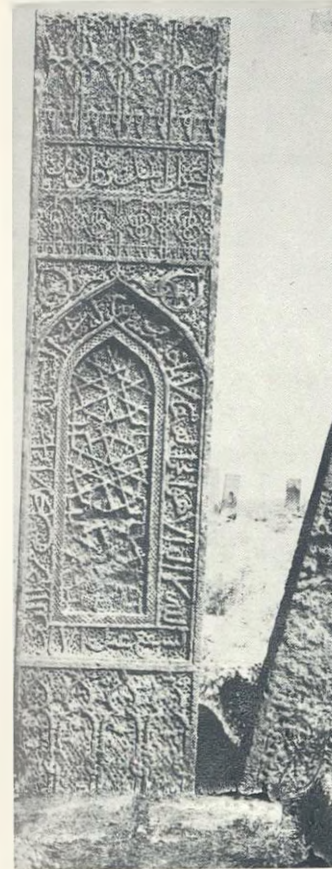
330. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 76)

331. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 76)

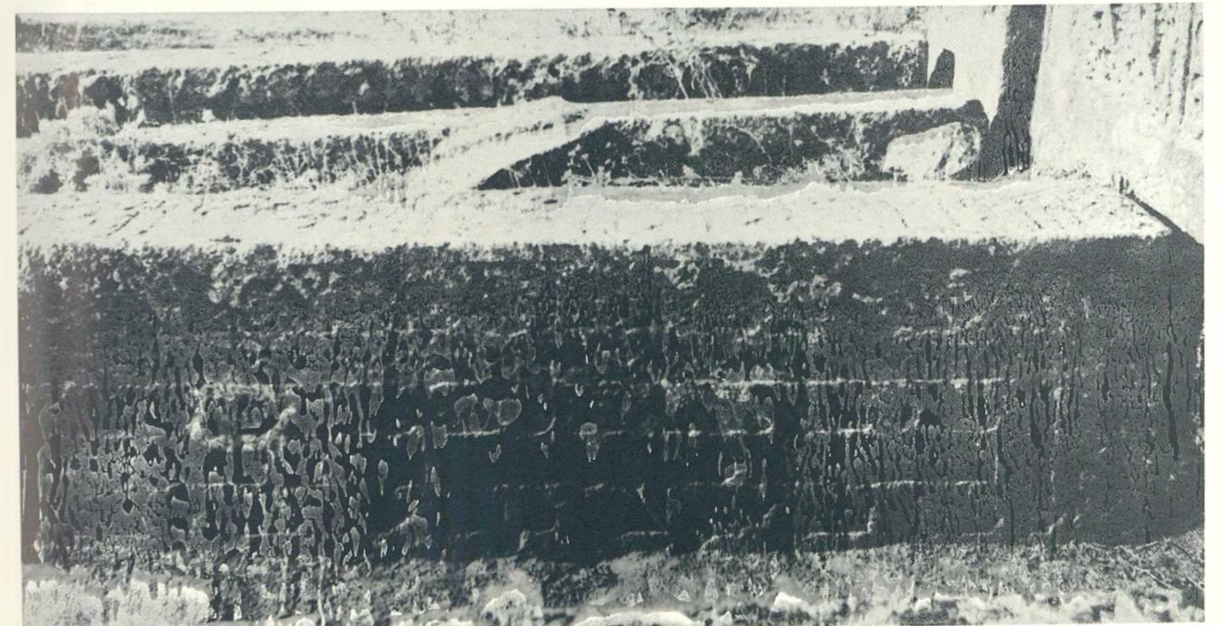

332. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 77)

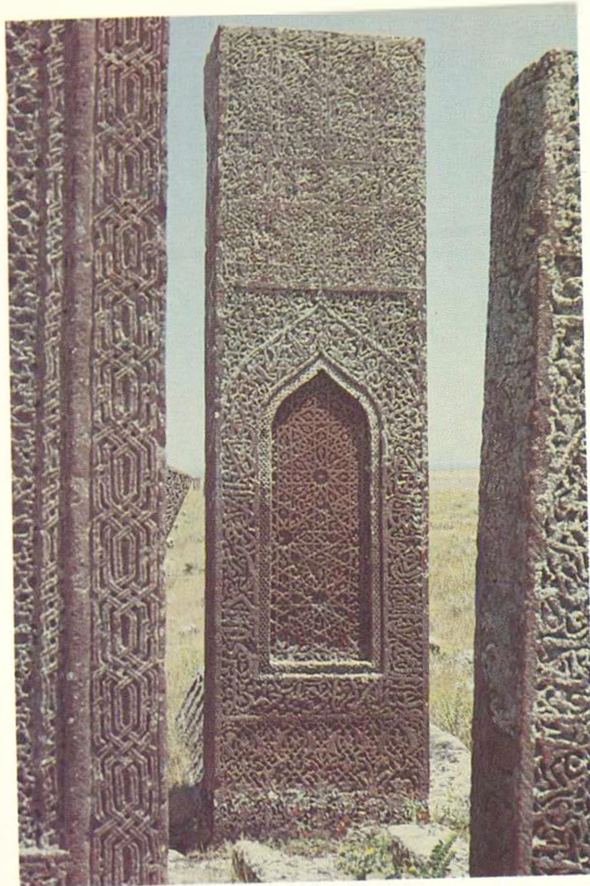

333. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 78)

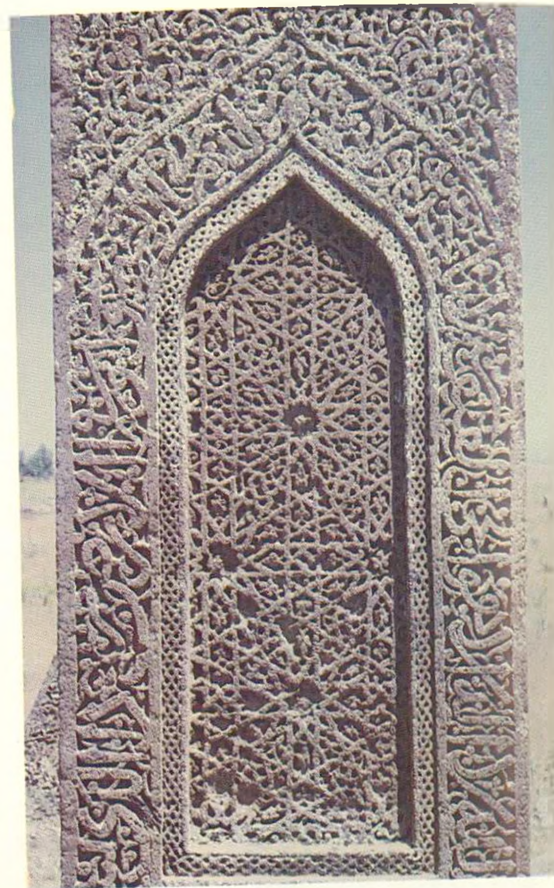

334. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 78)

335. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 79)

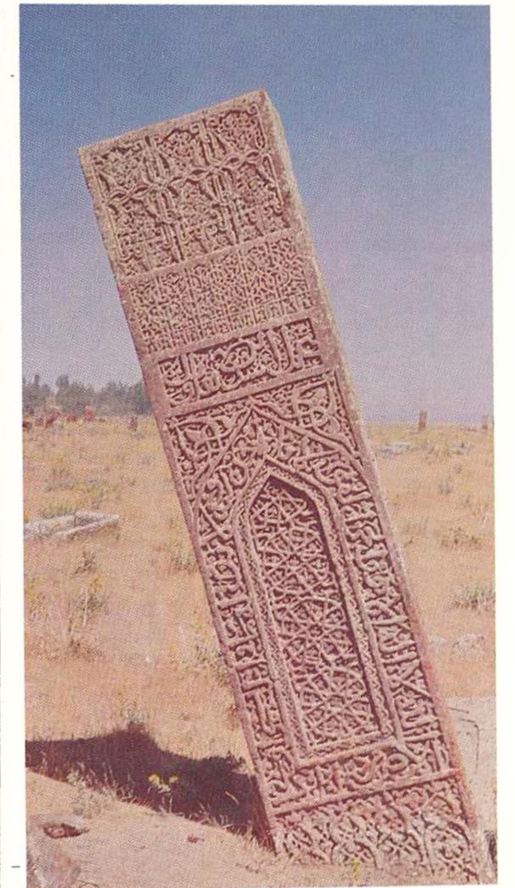

336. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 79)

337. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 79)

338. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 80)

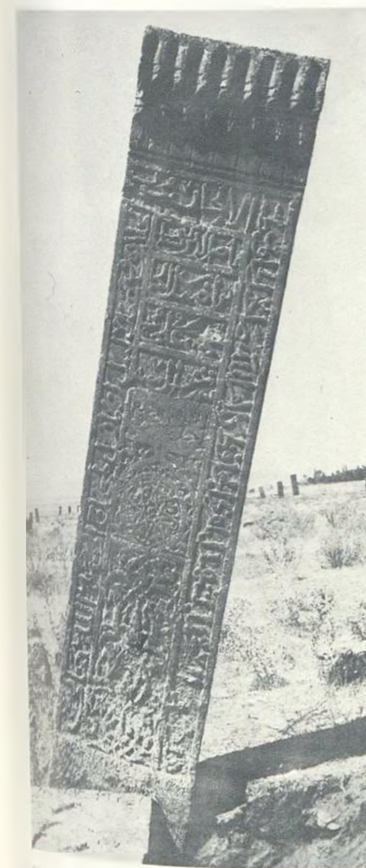

339. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 80)

342. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 81)

343. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 81)

340. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 80)

341. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 80)

344. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 81)

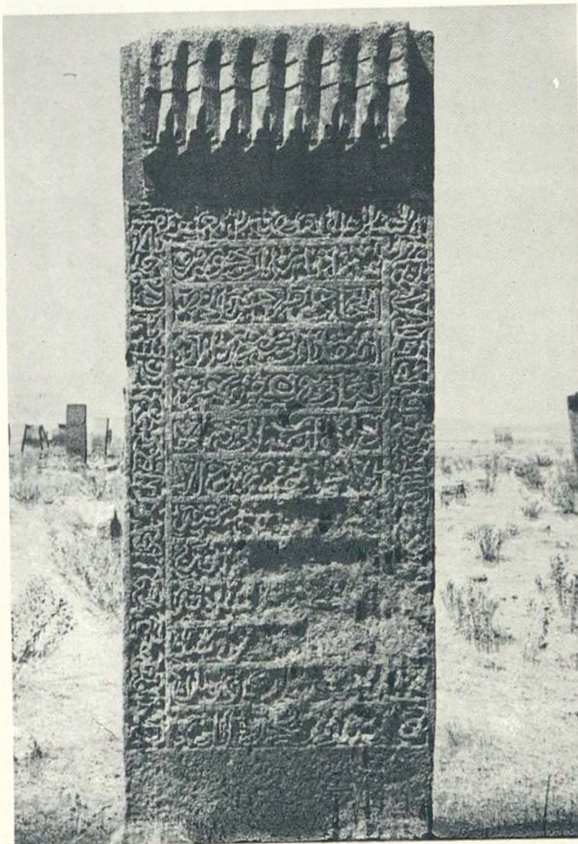

345. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 82)

346. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 82)

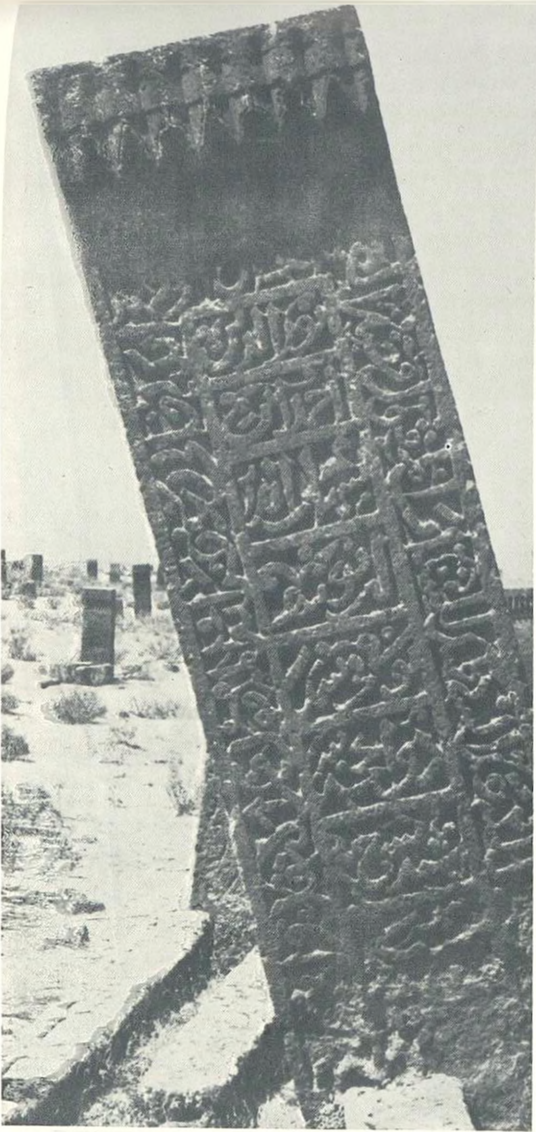
347. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 83)

348. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 83)

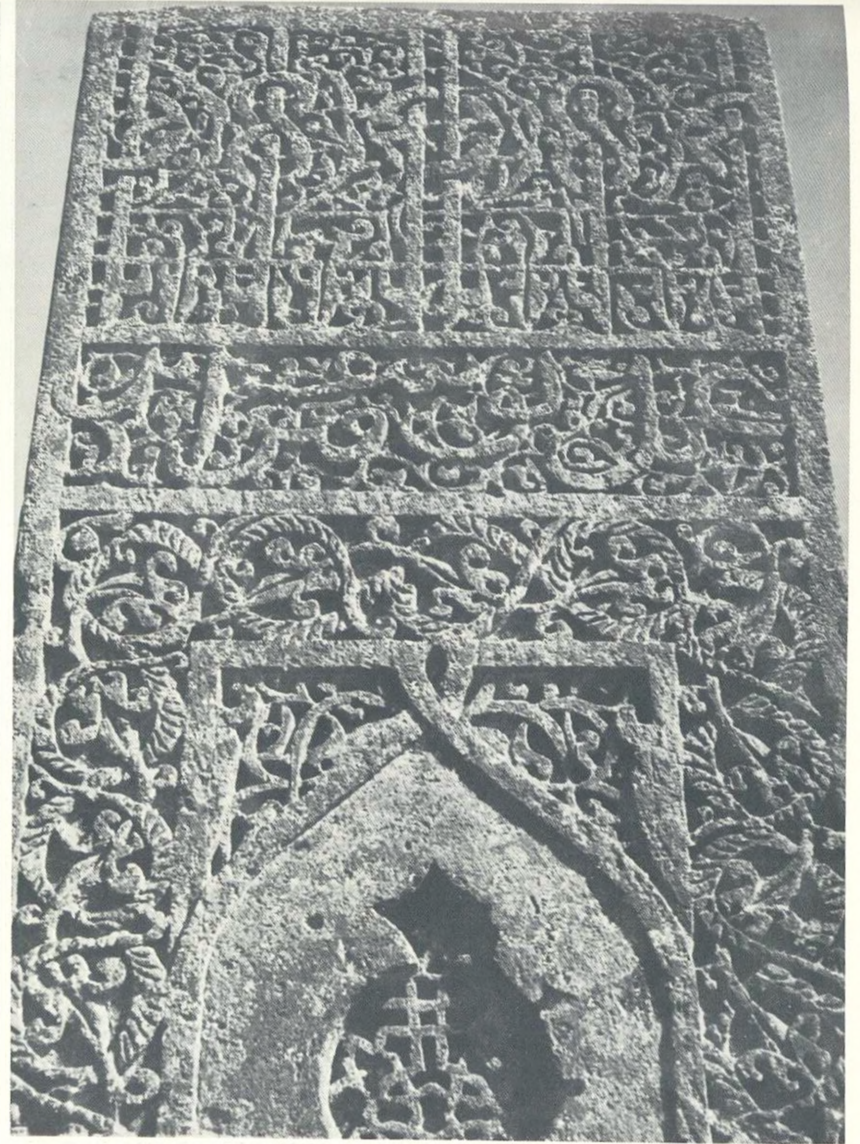
349. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 84)

350. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 84)

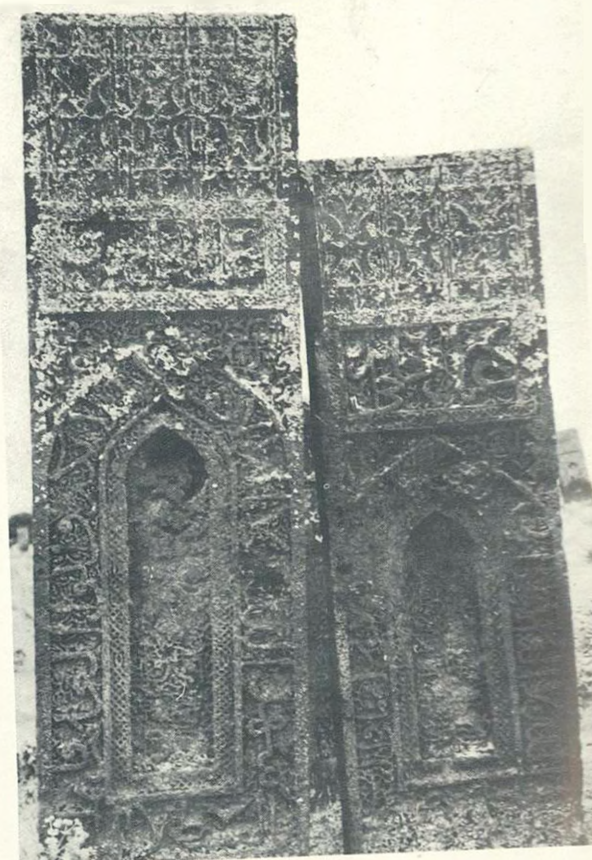

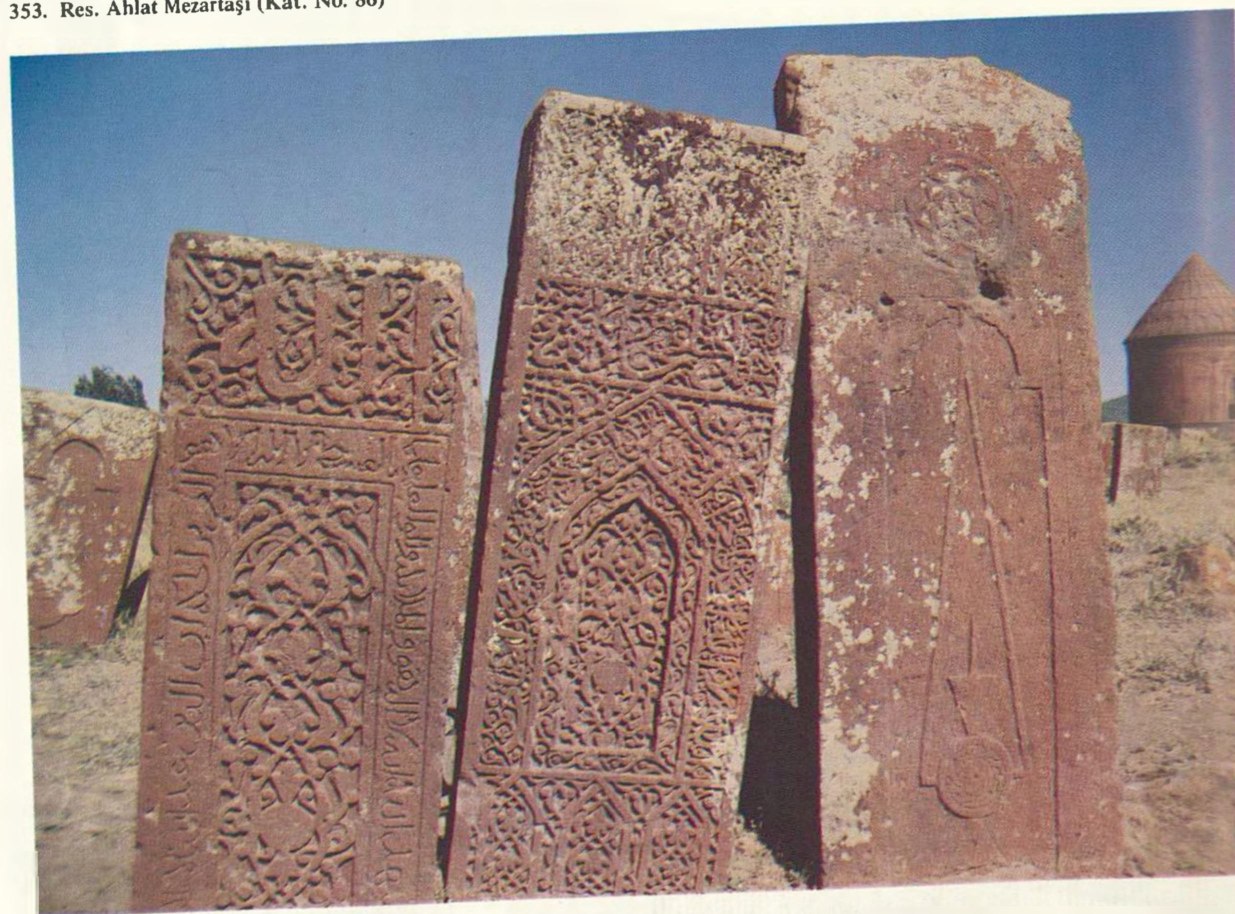
351. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 85)

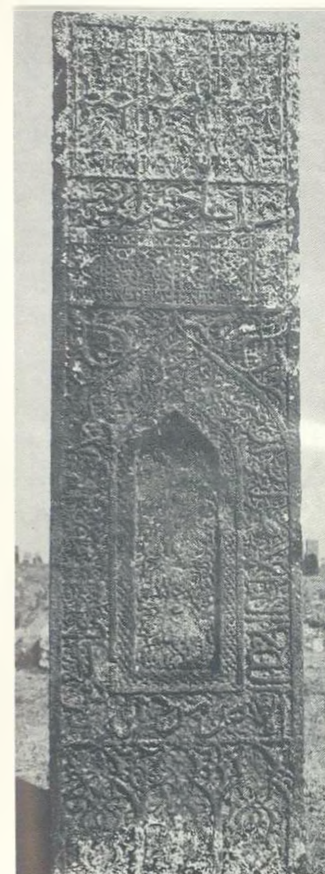

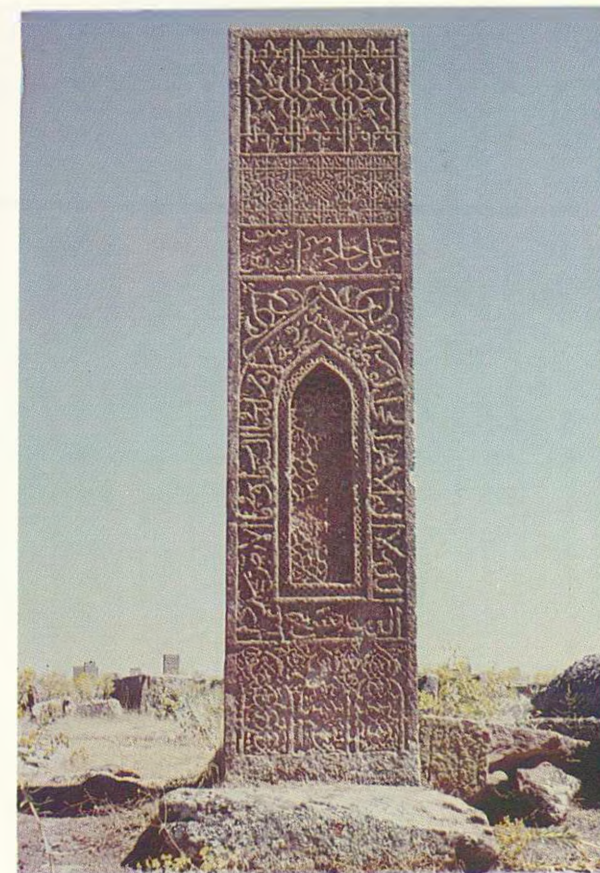
352. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 85)

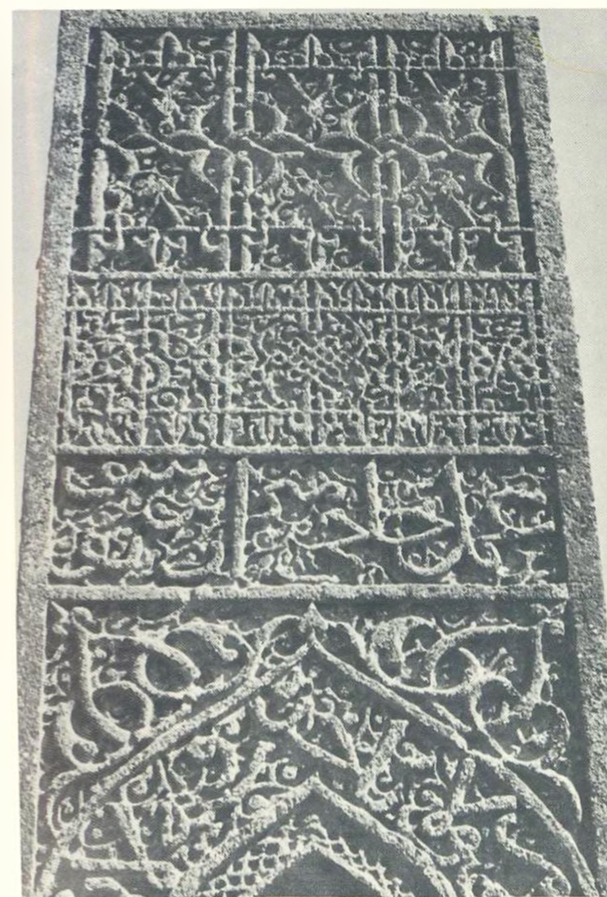

353. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 86)

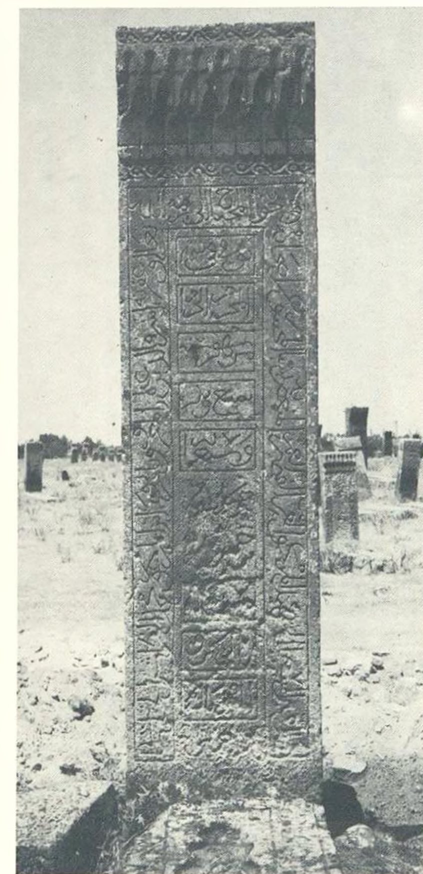

355. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 90)

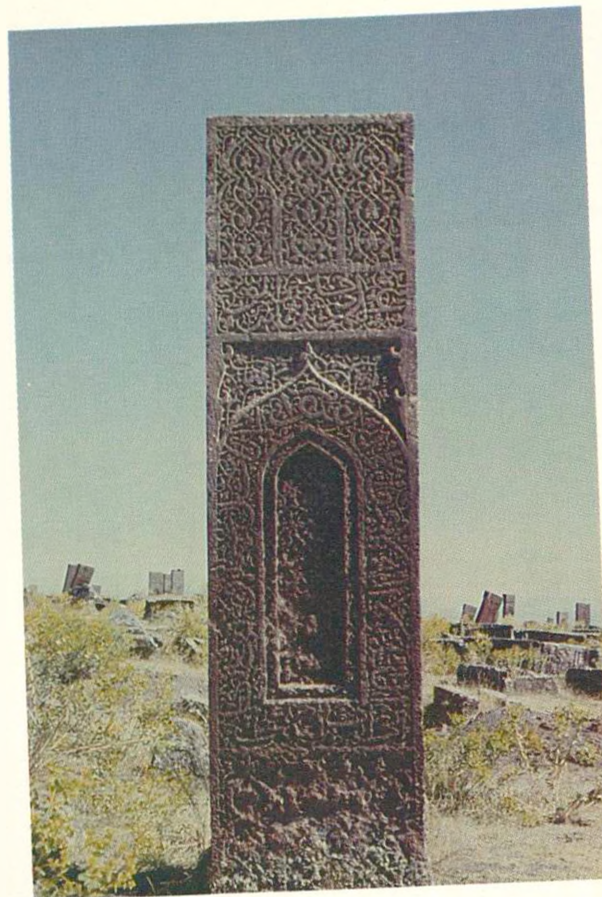

354. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 87)

356. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 91)

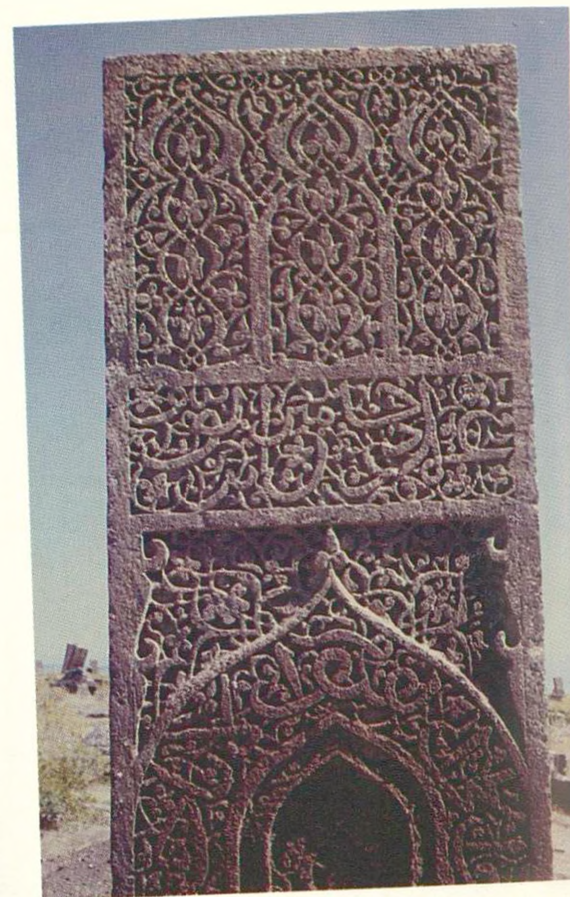

357. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 92)

358. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 92)

359. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 92)

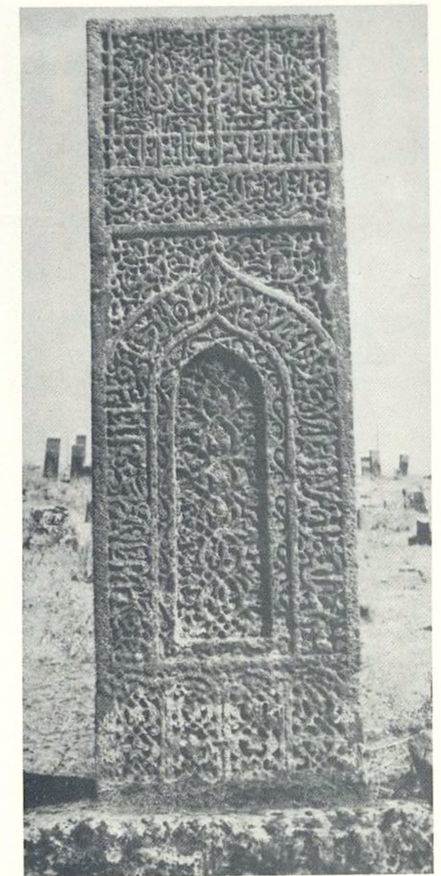
360. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 93)

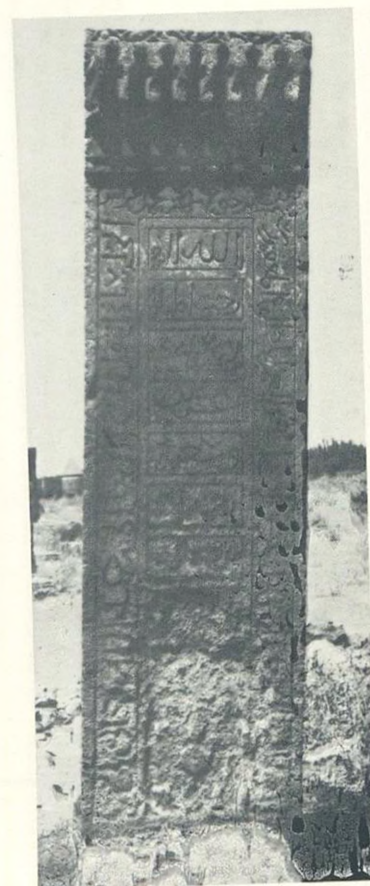
361. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 93)

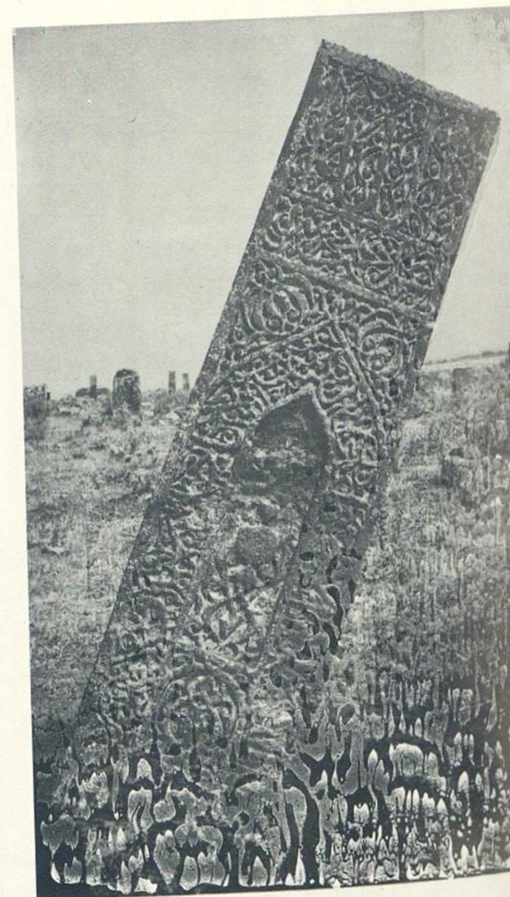
364. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 94)

365. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 95)

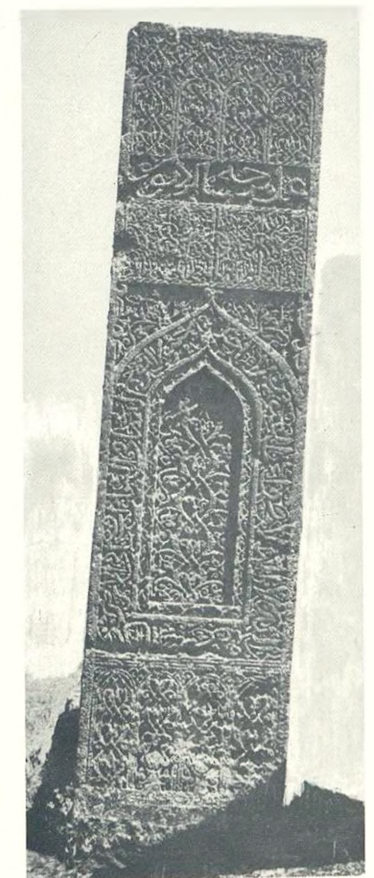
362. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 93)

363. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 94)

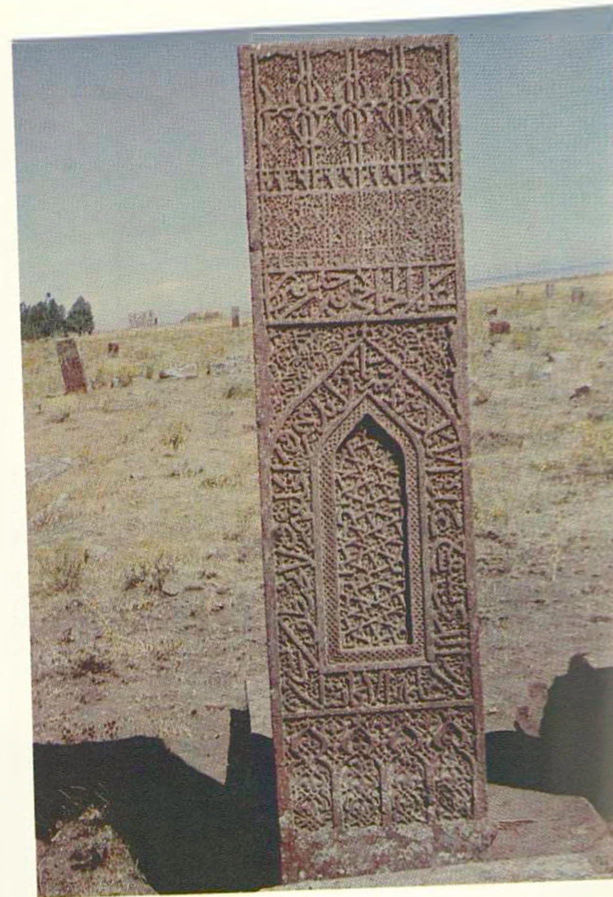

366. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 95)

367. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 96)

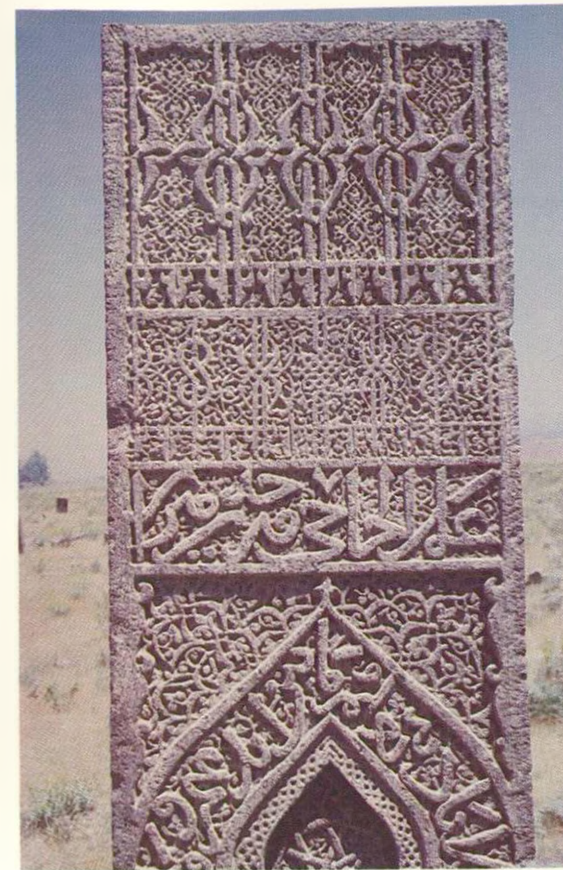

368. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 96)

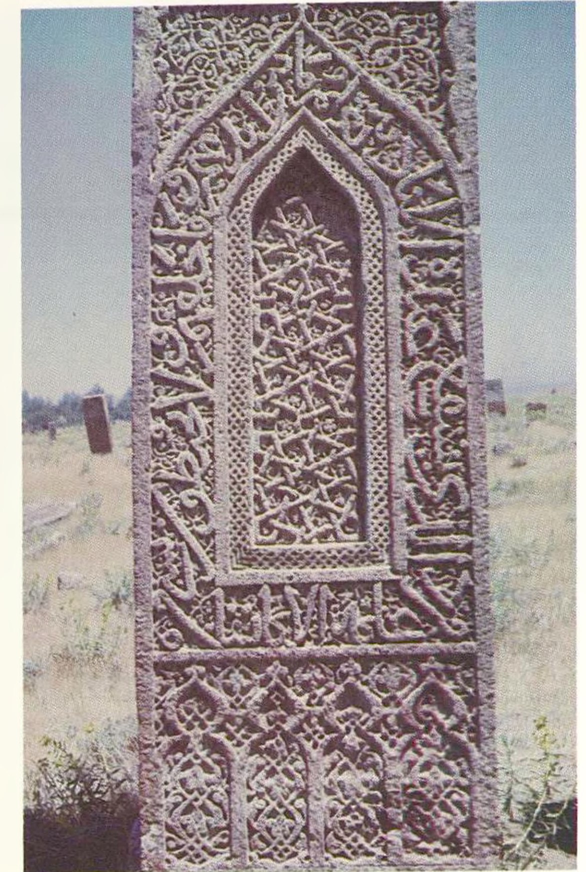

372. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 98)

369. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 96)

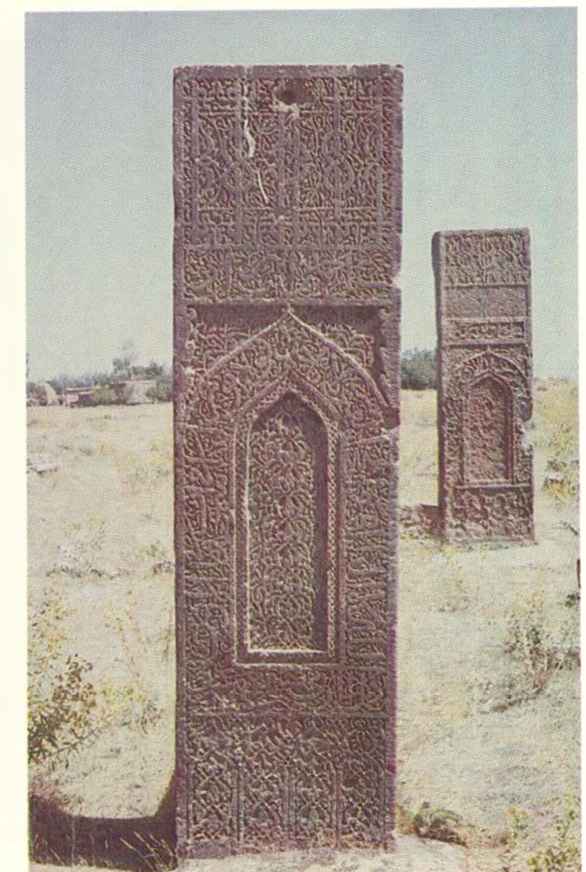

370. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 97)

371. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 97)

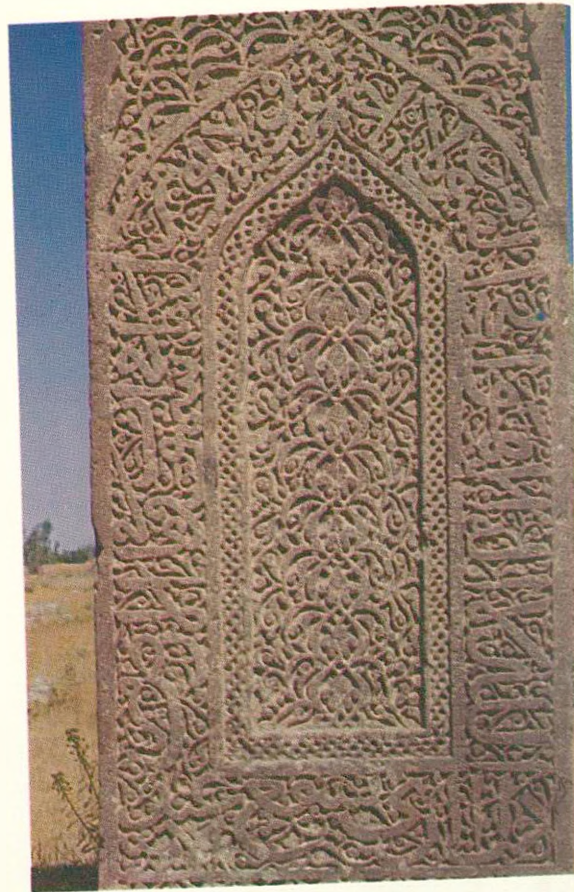

373. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 98)

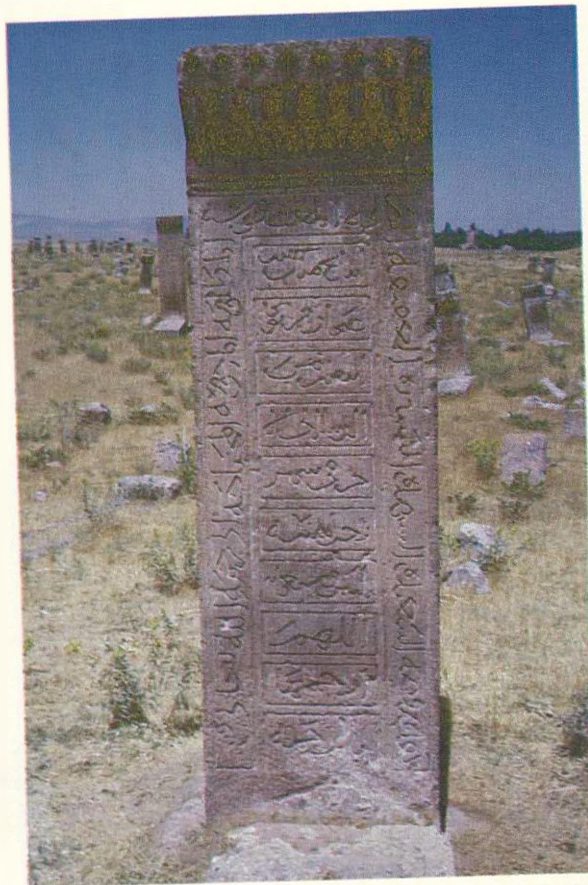

374. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 98)

375. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 98)

376. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 99)

377. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 99)

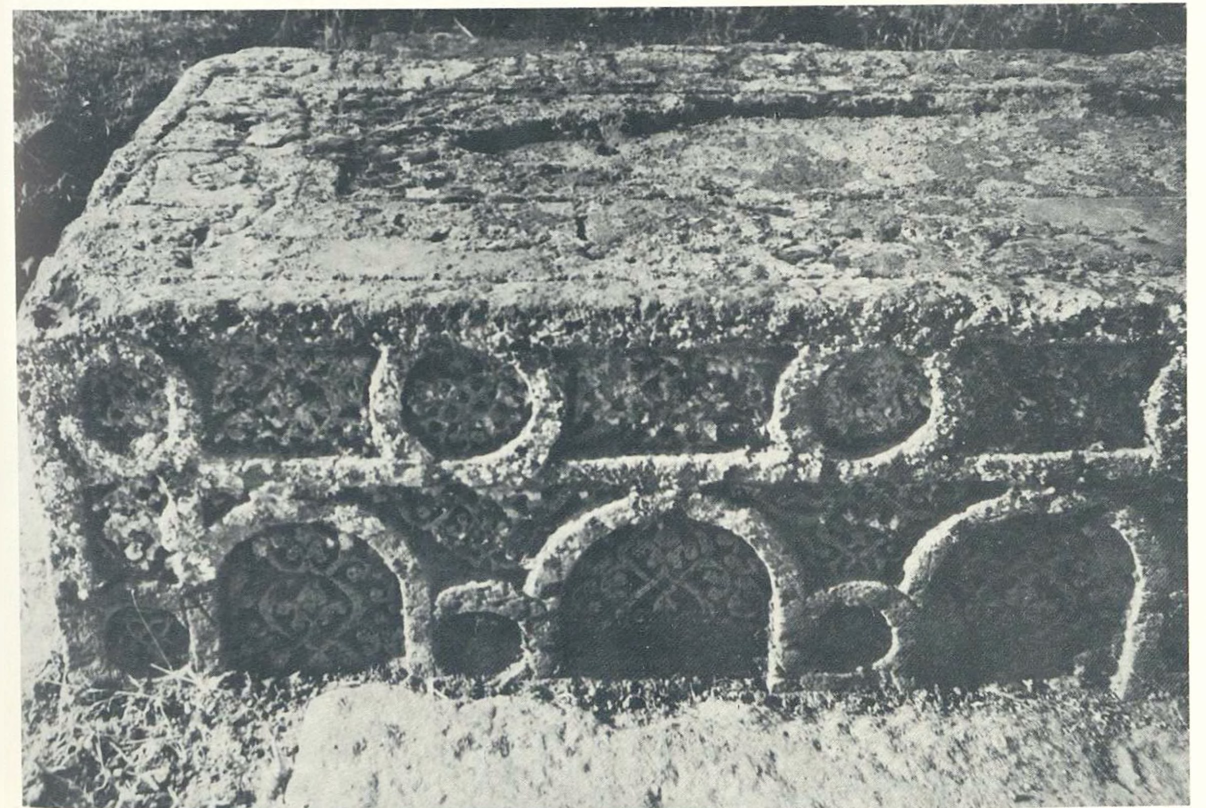

378. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 99)

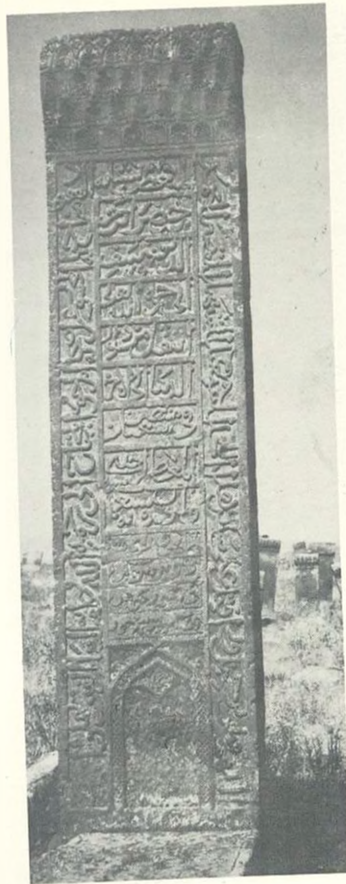

379. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 99)

380. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 100)

381. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 100)

382. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 100)

384. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 100)

383. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 100)

385. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 101)

389. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 104)

390. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 105)

386. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 101)

387. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 102)

388. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 102)

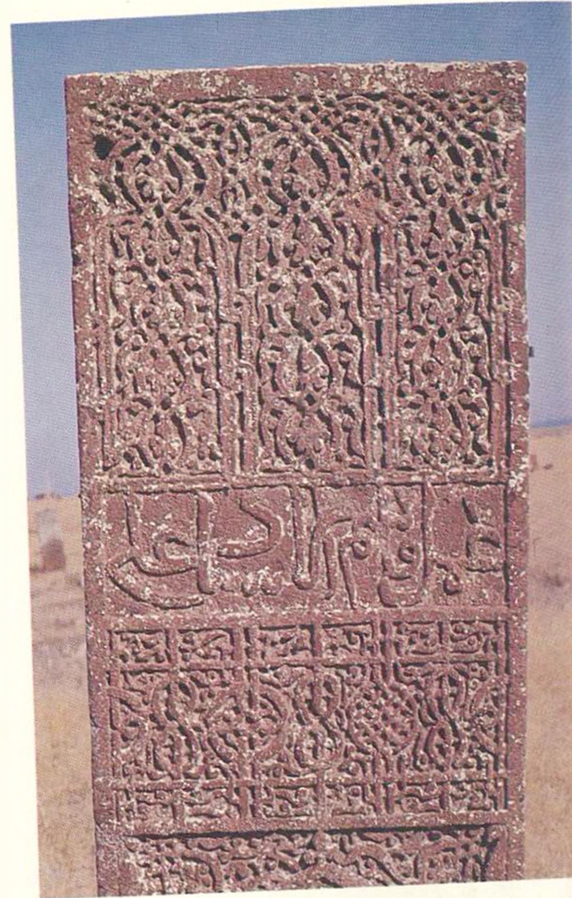
391. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 105)

392. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 105)

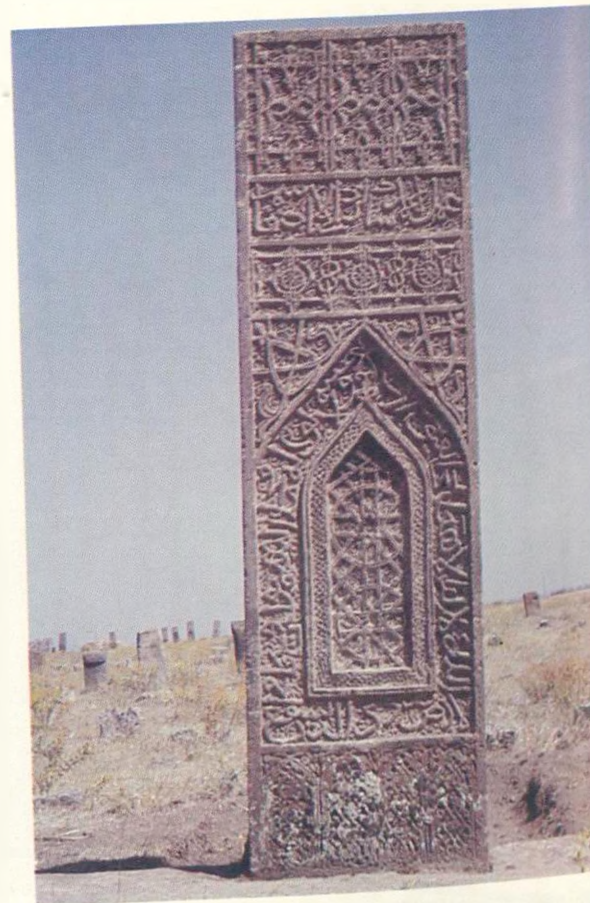
393. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 106)

394. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 106)

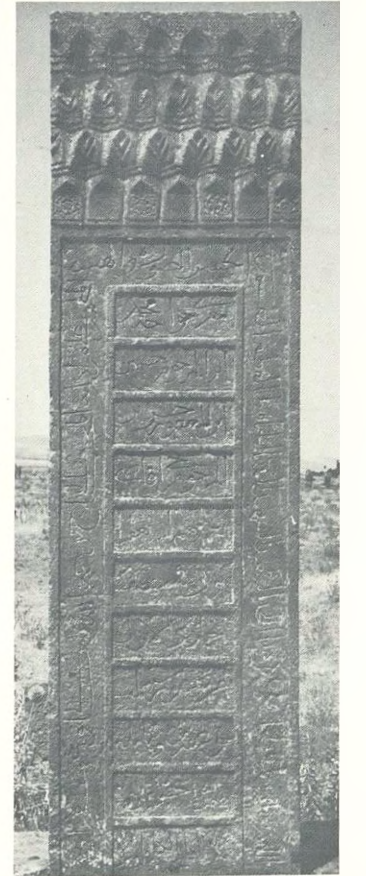
395. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 106)

396. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 107)

397. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 107)

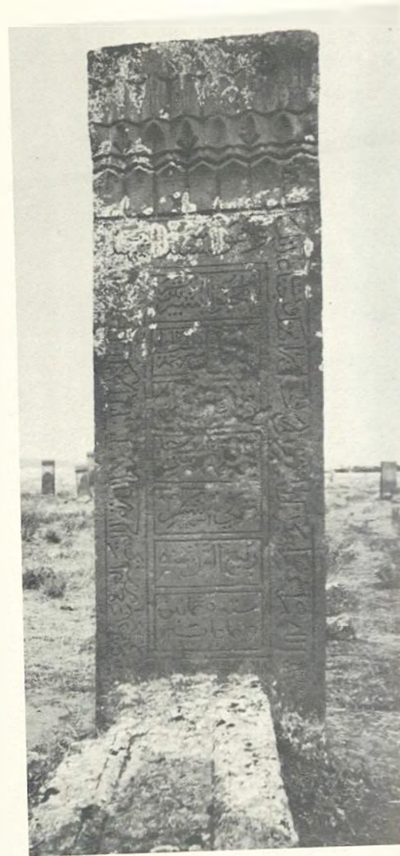

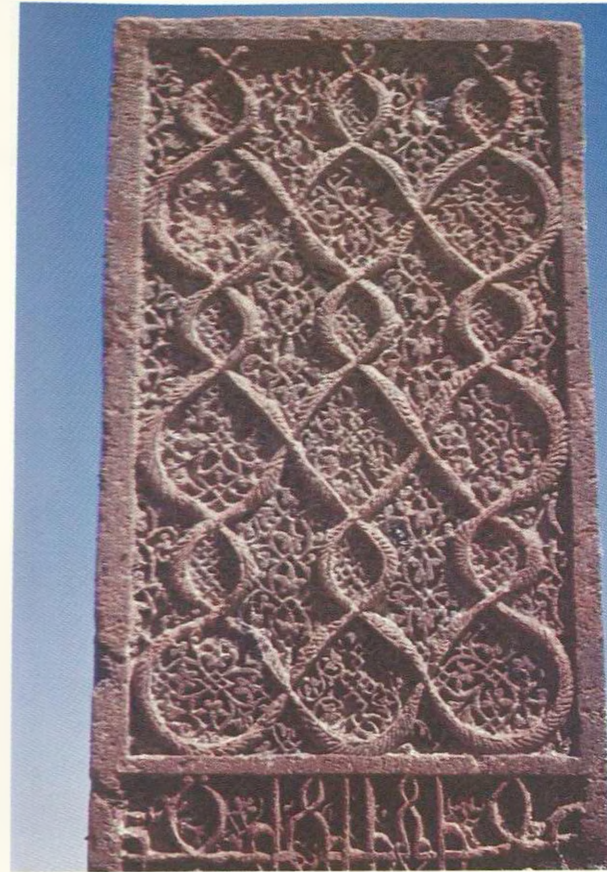
398. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 107)

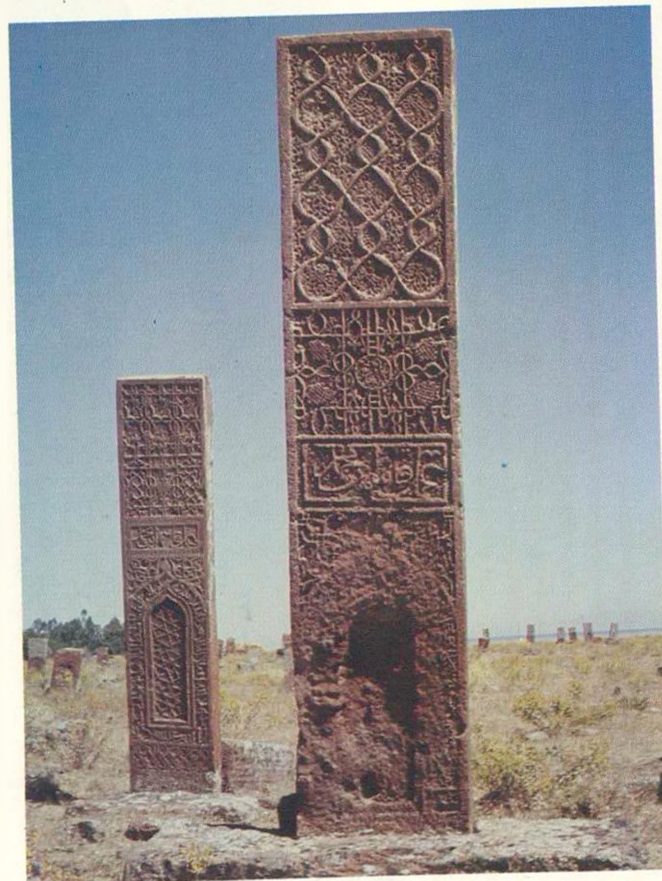
399. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 107)

400. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 108)

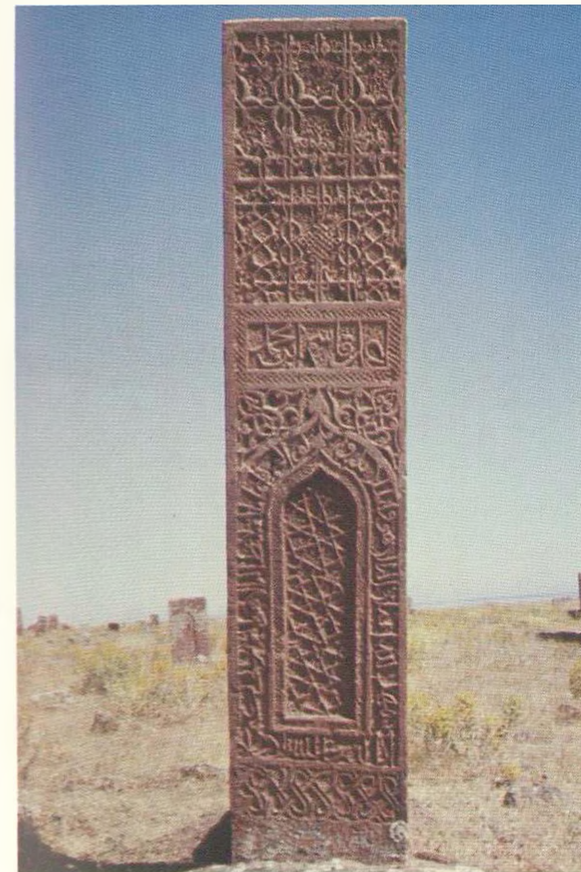

401. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 108)

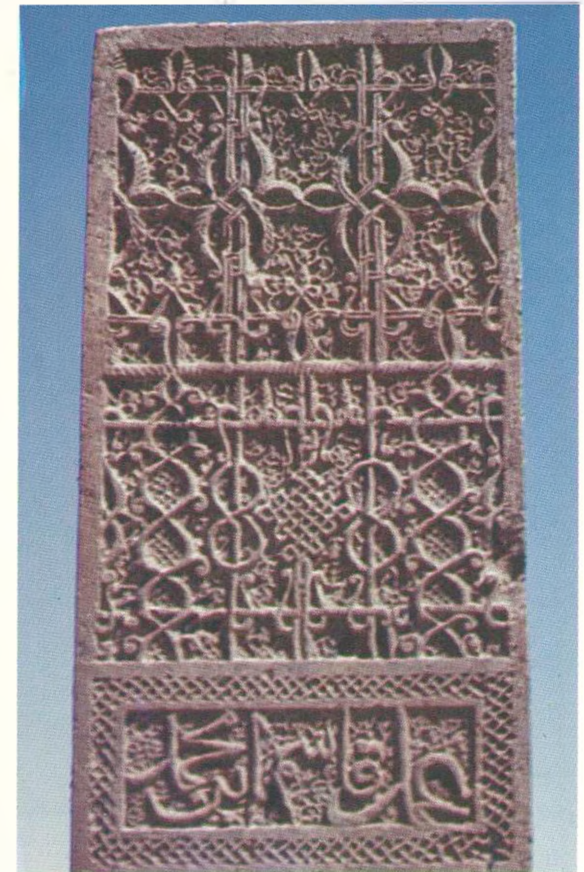

404. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 109)

405. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 109)

402. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 109)

403. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 109)

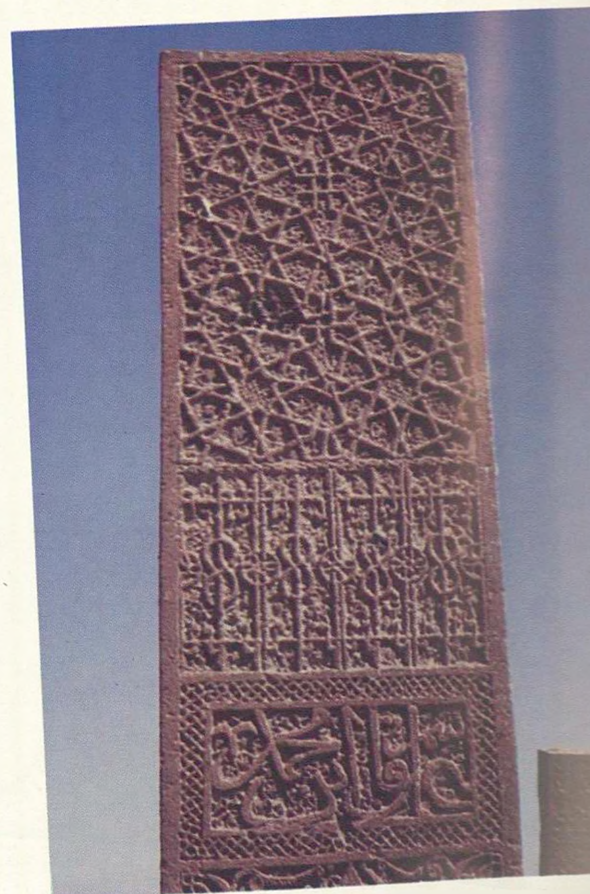

406. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 110)

407. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 110)

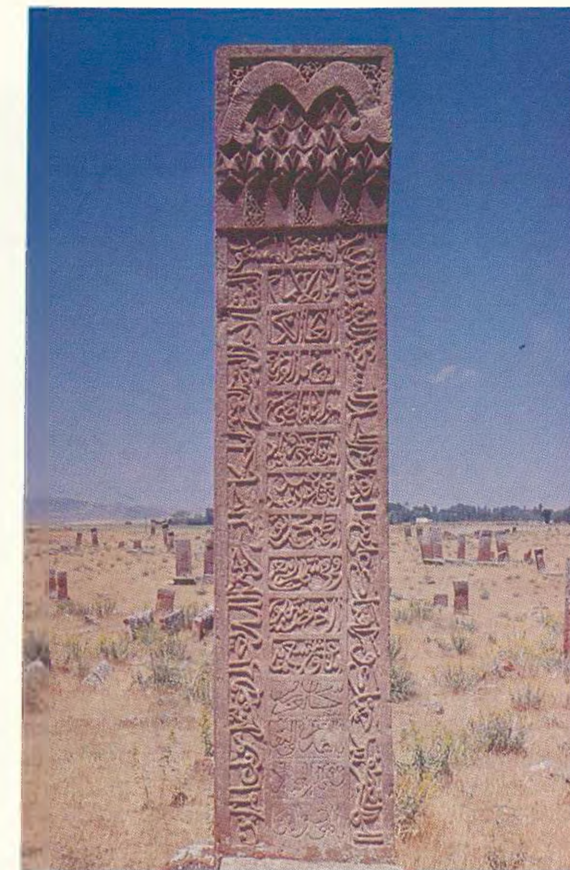

408. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 110)

409. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 110)

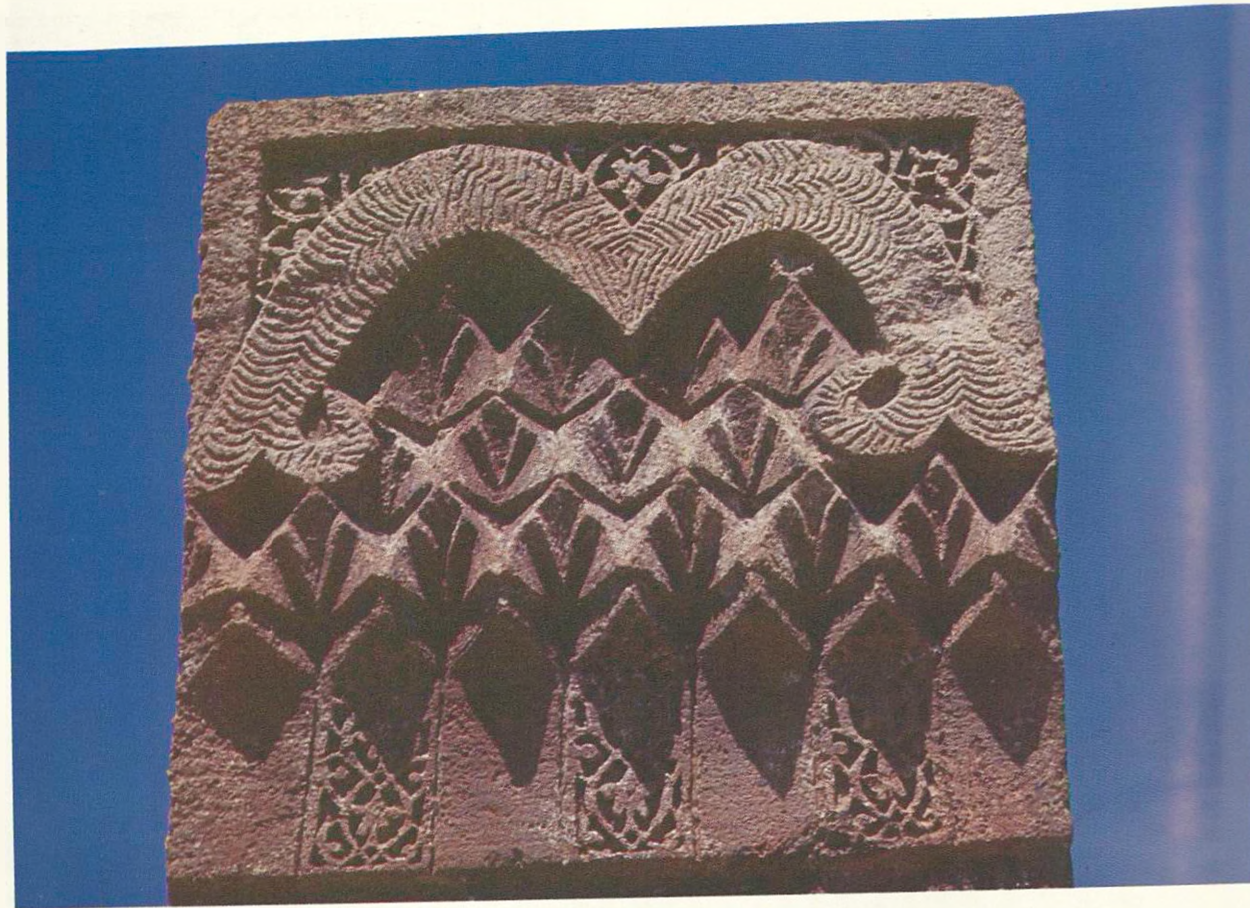

410. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 111)

411. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 111)

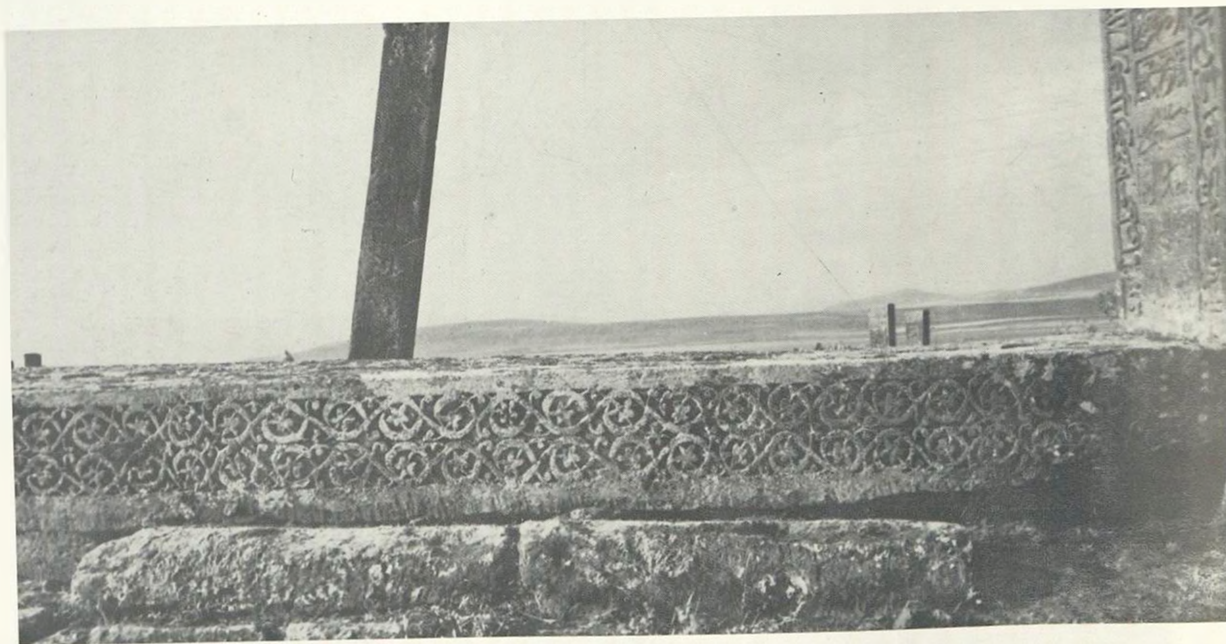

412. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 111)

414. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 111)

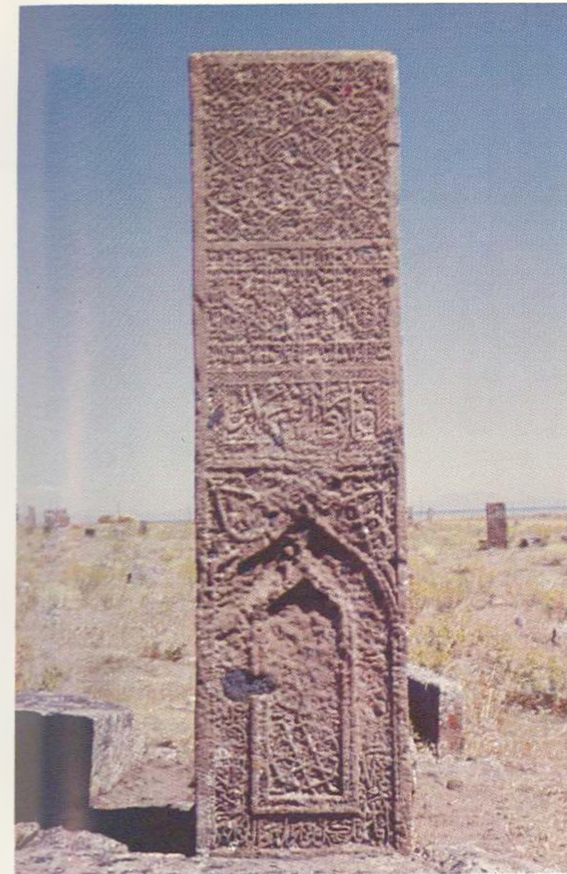

413. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 111)

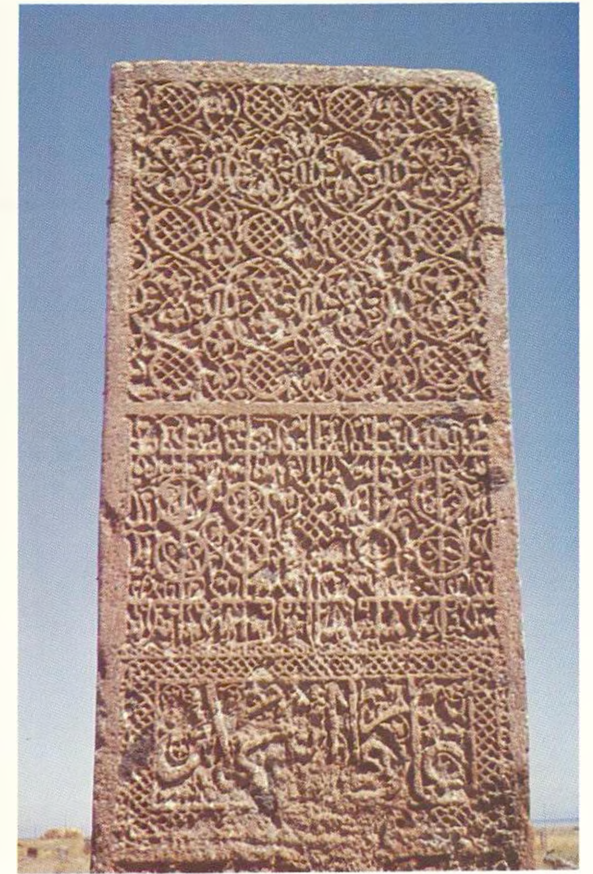
415. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 111)

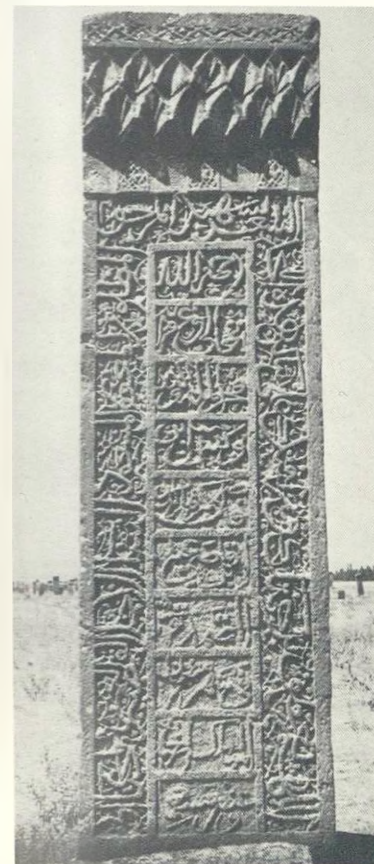
416. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 111)

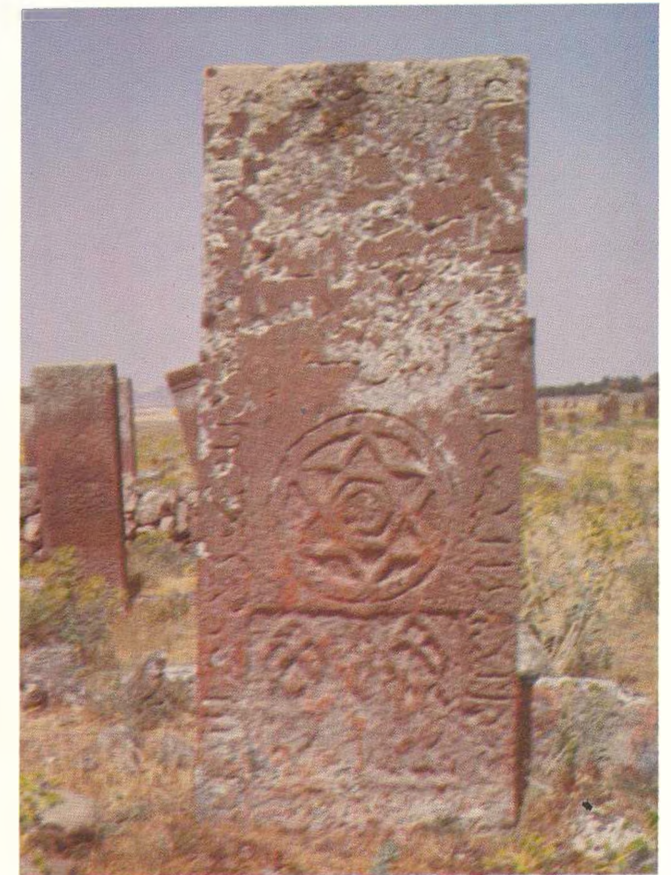
417. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 112)

418. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 112)

419. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 112)

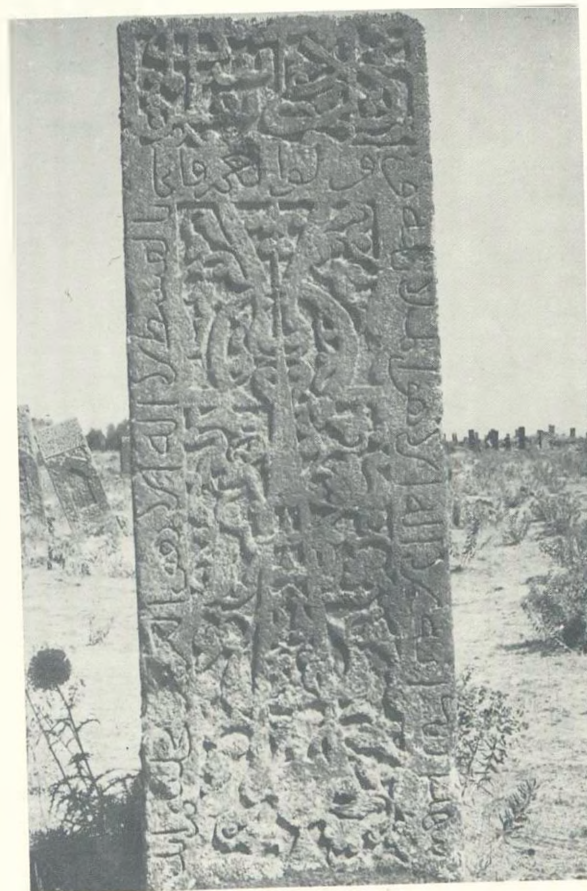
420. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 113)

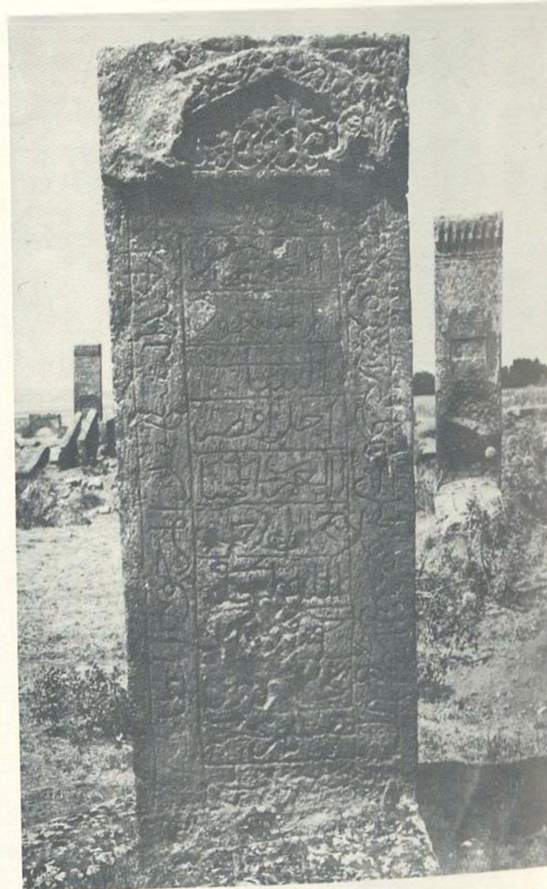
421. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 114)

422. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 114)

423. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 115)

424. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 115)

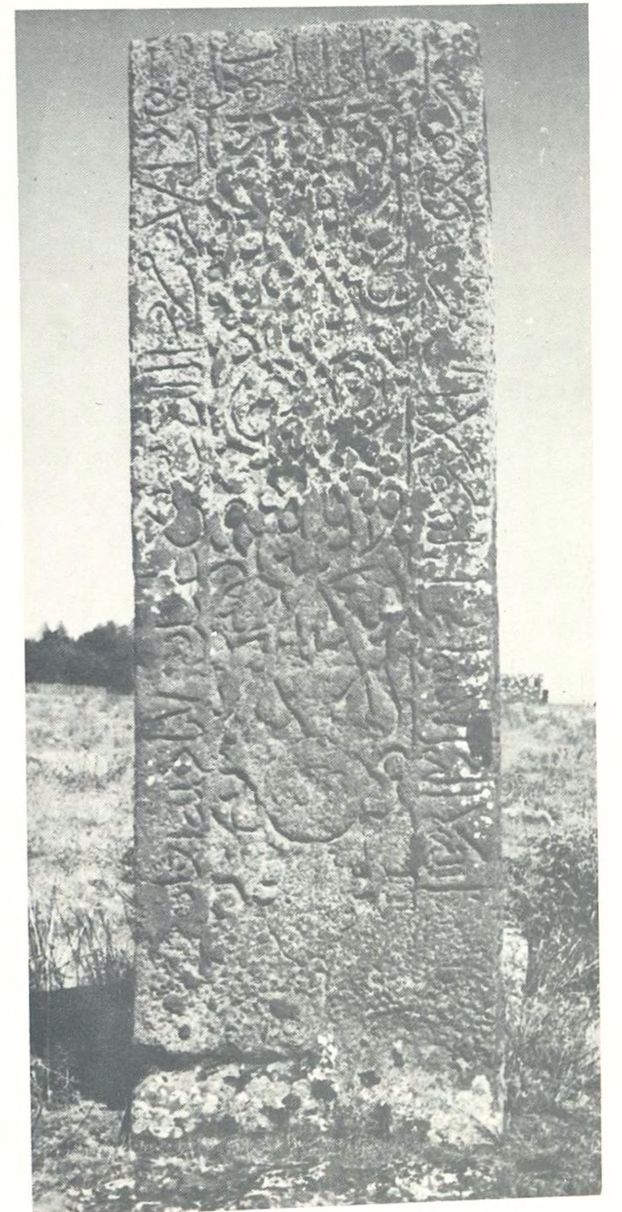
425. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 115)

426. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 115)

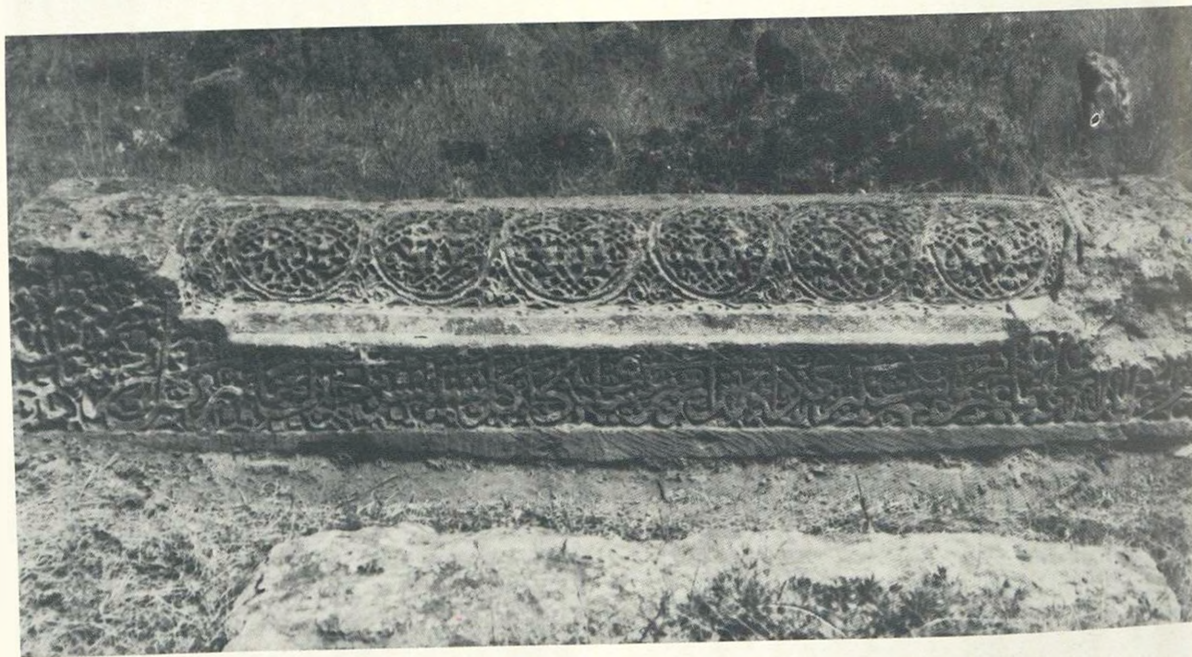
427. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 116)

428. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 117)

429. Res. Ahlat Mezartaşı (Kat. No. 118)

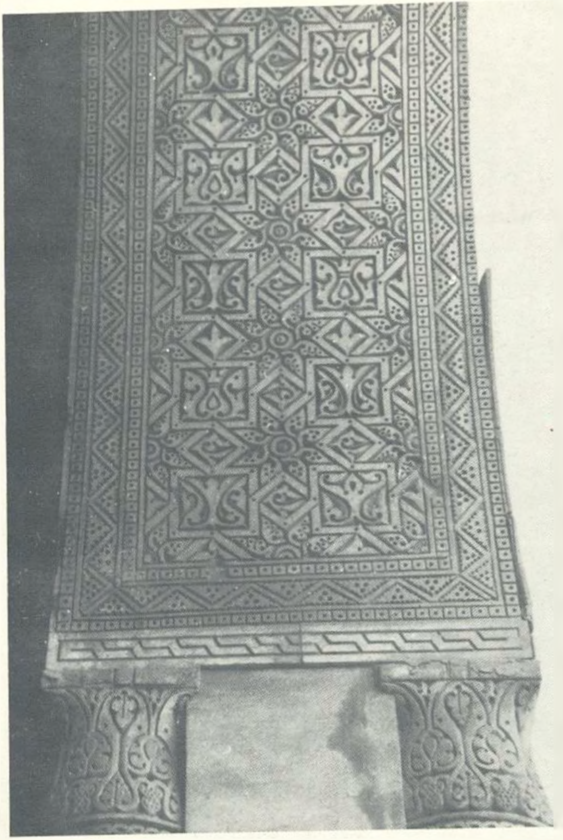
430. Res. Ahlat Mezartaşı Sütun Şeklinde Bir Sanduka

431. Res. Orkun Vadisi, Stelleri (B. de la Costé)

432. Res. Samarra, C Uslubu

433. Res. Tulunoğlu Camii, Kemer Tezyinatı

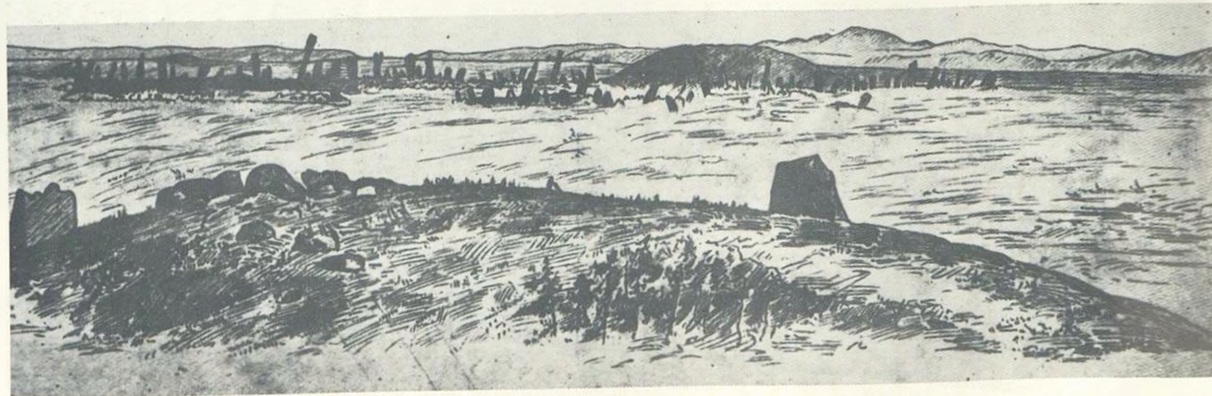
434. Res. Tahran Müzesi, Stuko Pano

435. Res. İsfahan, Mescid-i Cuma, Kubbe Kasnağı

436. Res. Altay Bölgesi, Bir Mezarlık

437. Res. Altay Bölgesi, Bir Mezarlık

438. Res. Altay Bölgesi, Bir Mezarlık

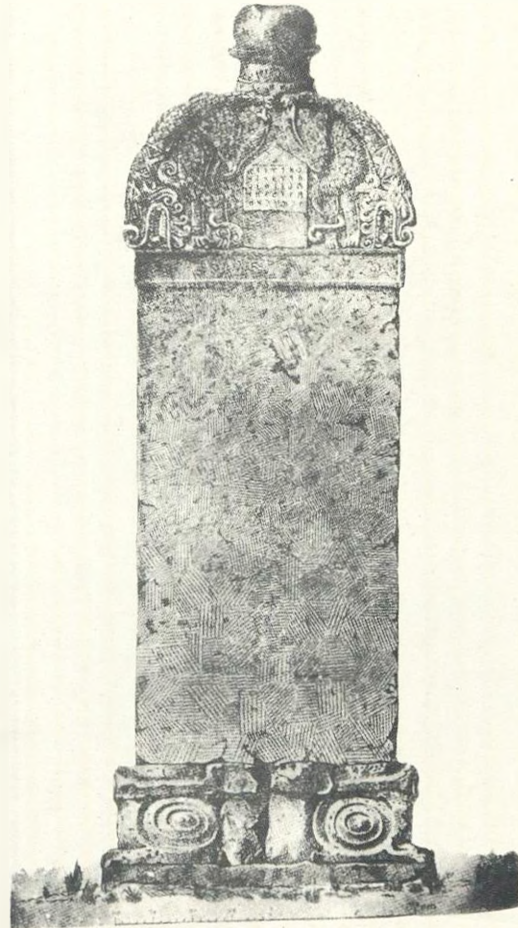
439. Res. Sermej, Taş Pano

440. Res. Berlin, Pergamon Müzesi (En. Nu. J. 591) Şahide

441. Res. Shantung, Chia-hsiang, Wu Aile Mezarlığı (O. Sirén'den)

442. Res. Bilge Kağan steli (N. Orkun'dan)

XIII. yüzyılda Ahlat 11 km. uzunluğunda ve 4.5 m. genişliğinde büyük bir Türk şehri idi. Nüfusu 300.000 civarında bulunuyordu. Bu beldeye bir bilim ve sanat merkezi olmasından dolayı "Kubbetu'l-İslâm" unvanı verilmişti. Esasen bugün mevcut bulunan beş büyük kabristanındaki yüzlerce mezartaşı da şehrin o dönemdeki büyüklüğü hakkında fikir vermektedir.

Buraları gezen Batılı seyyahlar, bu mezartaşlarına bakarak, Ahlat insanının yüksek seviyede bir medeniyetin temsilcisi olduklarını söylemişlerdir.

Kaynaklarda pek çok Ahlatlı ilim adamına rastlanmaktadır. Ayrıca, Anadolu'nun pek çok Selçuklu eserinin sanatkârı da Ahlatlıdır. Bu kitapta da Ahlatlı 20 mezartaşı ustasının ismi tespit edilmiştir. Bu sanatkârların sadece mezartaşı ustası değil, aynı zamanda mimar olduklarını, Ahlat'taki Erzen Hatun ile Gevaş'taki Halime Hatun Künbetlerinin sanatkâr kitabeleri, ortaya koymaktadır.

"Ahlat Mezartaşları" bize Ahlat'ta yetişen bilim adamı ve sanatkârlarını, emir, melik ve melikeleri, sanatkârlar arasında mevcut olan Ahî teşkilâtını ve halkının kültür seviyesini açıklayan belgeleri sunmaktadır. Bu taşlar bundan başka üzerlerine işlenen post-Samarra dediğimiz rûmî çeşitleri ile geometrik ve bitkisel süslemelerin, kûfi ve sülüs yazıların gelişme ve değişmelerini aksettirmeleri bakımından, sanat tarihi çalışmalarının vazgeçilmez konularını oluşturmaktadırlar. Üzerlerinde tarih bulunması da onların belge olma özelliklerini arttırmaktadır.

Bu mezartaşları gerek ölçüleri, gerekse üzerlerinde bulunan motifleri ile Türklerin Anadolu'ya gelmeden evvel yapmış oldukları stellerle büyük yakınlık gösterirler. Evliya Çelebi'nin "dilleri Çağataycaya çalar" dediği bu topluluk muhakkakki Doğu Türkistan'dan gelerek Anadolu'ya yerleşmiştir.

Bu kitap hazırlanırken bin kadar mezartaşı okunarak arşivlenmiş, ancak sanat tarihi inceleme metodları çerçevesi içinde 100 adedinin kataloğu çalışmada yer almıştır.

ISBN 975-17-1024-3
110 000.—TL.

0194739